

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ (TASAVVUF) ANABİLİM DALI

**MEVLÂNÂ'NIN MESNEVİ'SİNDE DÖNEMİN SOSYO-
DİNİ YAPISI VE TASAVVUFİ HAYATI**

(Doktora Tezi)

Danışman

Prof. Dr. Mustafa AŞKAR

A.Ü. İlahiyat Fakültesi

Tasavvuf Tarihi Anabilim Dalı

Hazırlayan

Musa KAVAL

ANKARA – 2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TASAVVUF)
ANABİLİM DALI

MEVLÂNÂ'NIN MESNEVÎ'SİNDE DÖNEMİN SOSYO-
DİNİ YAPISI VE TASAVVUFİ HAYATI

Doktora Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mustafa AŞKAR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

.....
.....
.....
.....
.....
.....

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

İÇİNDEKİLER

Önsöz	V
Kısaltmalar	VII

GİRİŞ

A) Araştırmanın Konusu, Amacı, Önemi ve Sınırlılıkları	1
B) MEVLÂNÂ, HAYATI ve MESNEVİ	4
1. Mevlânâ	4
2. Hayatı	12
a) Doğumu ve Çocukluk Yılları	12
b) Yolculuk ve Konya'ya Varış	14
c) İlmî ve Tasavvufî Hayat	16
d) Şems ile Karşılaşma	19
e) Selâhaddîn ve Hüsâmeddîn	25
f) Şeb-i Arûs	27
C) MESNEVİ	29

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULARDA HAYAT, DİN VE TASAVVUF

A) HAYAT	
1. İçtimâî Hayat	47
2. Nüfus	57
3. İlim ve Sanat	65

4. Âhilik	72
5. Ticâret	76
6. Tarım	81
7. Konya	85
B) DİN	107
C) TASAVVUF	121
1. Tarîkatler ve Mutasavvıflar	135
a) Yeseviyye	136
b) Bektâşilik	140
c) Kâlenderiye	141
d) Çiştîye	143
e) Ekberîye	144
f) Kâdirîye	147
g) Kübrevîye	148
h) Nakşbendiyye	150
ı) Rıfâîye	151
j) Suhreverdiye	152
2. Anadolu'da Değişim; Türklük ve İslâm	153

İKİNCİ BÖLÜM

MESNEVÎ'DE SOSYO-DİNÎ YAPI

A) İNSAN	173
----------	-----

B) SOSYAL HAYAT	184
C) KUR'ÂN-I KERİM	212
D) İBÂDET	216
E) EKİN TARLASI; DÜNYA	226
F) GÜNAH	234
G) DUÂ	238
H) DOĞRULUK	243
I) ÇALIŞMAK	245
J) ZULÜM ve ZÂLİM	258
K) ZÂLİM YÖNETİCİ	261
L) İYİ-KÖTÜ	276
M) İKİ YÜZLÜLER	284
N) ŞEYHE İHTİYAÇ	290
O) ŞEYH ARAMAK	304
P) ŞEYH	315
R) KADIN	323
S) ŞERİÂT	335

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MESNEVÎ'DE TASAVVUFÎ HAYAT

A) NEFİS	343
B) AKIL	370
C) ALLAH'IN İNÂYETİ	407

D) SUFI	416
E) KALP	423
F) ŞEHVET	433
G) ŞÖHRET	435
H) MEVKİ HEVESİ	441
I) HASED	445
J) TAMAH	451
K) SABIR	456
L) ÇİLE ve GÖZYAŞI	468
M) KAZA ve KADER	481
N) AŞK- ÂŞIK	490
SONUÇ	510
BİBLİYOGRAFYA	517

ÖNSÖZ

Mevlânâ kuşkusuz Türk tasavvufu, edebiyâtı ve tarihî kültür mirası açısından en önemli şahsiyetlerden biridir. Onun güçlü mânevî otoritesi artık kıtalar arası bir boyuta ulaşmıştır. Onun adıyla birlikte anılan Mesnevî, çağımız insanı tarafından kimileri için psikoterapi yapan bir doktor, kimileri için rehber, kimileri için ise bireyin kendisini tanınması için adeta bir ayna olarak telakki edilmiştir. Mesnevî'nin bu denli ilgiye mazhar olacağı müellifi, büyük aşk adamı Mevlânâ tarafından sezilmiş olmalı ki, eserin ileride insanlara şeyhlik edeceğini öngörmüştür.

Dünya çapında en çok tanınan ve kitapları okunan Türk olduğu ifade edilen Mevlânâ'nın Mesnevî'si, müellifin tasavvufî düşünce ve ilâhî aşkını anlatmanın yanı sıra dönemin yaşamı hakkında da bir takım bilgiler sunmaktadır. Zira eserde anlatılan hikâyeleri okuduğumuzda ders çıkarma mâhiyetinde adeta okuyucuya seslenerek “dinle bizim halimizi anlatır, senin nefsin bundan uzak ya da farklı değil” gibi ifadeler kullanarak her bir meselin ve tasavvufî gerçeğin, o dönemin sâliklerine hitâben açıklandığını görüyoruz. Konu edindiğimiz dönemin sosyal, dinî ve tasavvufî hayatına Mesnevî'den hareketle nacizâne ışık tutmaya çalıştık.

Bahsettiğimiz gayeye hizmet etmek maksadı ile ortaya çıkmış çalışmamız giriş, ana gövdeyi oluşturan üç bölüm ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Mevlânâ'nın hayatı, şahsiyeti ve Mesnevî hakkında genel bir takım bilgiler sunulmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde ise Selçuklu Devleti dönemi sosyal, dinî ve tasavvufî hayatına dair tarihi bilgiler verilmeye gayret edilmiştir. Bu bölümde daha çok tarihi kaynaklar

ve verilerden hareketle dönemin bahsi geçen alanlarına ışık tutulmuştur. Ancak tarihi bilgi anlamında Selçuklu tarihinin çok fazla aydınlatılmadığı görülmüştür.

İkinci bölümde Mesnevî’de dönemin sosyal ve dinî hayatına dair verilmiş bilgilerden bahsedilmiştir. Mesnevî’nin hikmetler, mânevî hakikatler kitabı olması hasebi ile tarihi, sosyolojik ve kültürel bilgiler vermek gibi bir amaç ile yazılmadığı ortadadır. Fakat özel ve net bilgiler sunmasa da genel anlamda dönemin sosyal ve dinî yapısına dair vermiş olduğu bilgilerden istifade edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise eserde tasavvufî yaşantı ve baskın olarak üzerinde durulan ve dikkat çekilen tasavvufî bilgiler, haller, seyr-u sülûk’taki karşılaşılan zorluklar ve İlâhî aşka değinilmeye çaba sarf edilmiştir.

Çalışmamız sırasında Mesnevî’nin Sayın İzbudak, Çelebioğlu ve Gölpınarlı tercümelerinden, Şefik Can’ın, “Konularına Göre Mesnevî Tercümesi”nden istifade edilmiştir. Yine Mevlânâ’nın diğer eserlerinden, konular ile olan bağlantılar nispetinde yararlanılmıştır. Son olarak Selçuklu tarihi noktasında referans kitaplardan, tasavvuf klasiklerinden ve son dönem tasavvufî kitaplar ve makalelerden istifade edilmiştir.

Şahsıma tasavvufu tanıtan, sevdiren ve bu çalışmaya vesile olan pek muhterem hocam Prof. Dr. Ethem CEBECİOĞLU’na, tez konumu belirleme safhasından son ana dek maddî ve mânevî desteğini eksik etmeyen tez danışmanım, saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mustafa AŞKAR’a, teşekkürü bir borç bilirim. Gayret bizden Tevfik ALLAH’tan...

Musa KAVAL

Kısaltmalar

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
A.Ü.İ.F.D	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi
b.	: Bin, İbn
b.	: beyit
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
Çev.	: çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İFAV	:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
M.E.G.S.B	: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MUİFA	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
nşr.	: neşreden
OMUİF	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
s.a.v.	: Sallâllahu aleyhi ve sellem
SDÜİF	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
SÜSBE	: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
ss.	: Sayfalar arası
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TIB Yayınları	: Türkiye İş Bankası Yayınları
trans.	: çeviren
TTAED	: Türk Tarih Araştırmaları ve Eğitim Derneği
TTK	: Türk Tarih Kurumu
U. Ü.	: Uludağ Üniversitesi
UÜSBE	: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
v.d.	: ve devamı
Vol.	: fasikül
Yay.	: Yayınları
y.y.	: yüzyıl

GİRİŞ

A) Tezin Konusu, Kapsamı, Önemi ve Amacı ve Karşılaşılan Zorluklar

Tezimizin konusu Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde dönemin sosyo-dinî yapısı ve tasavvufî hayatı'dır.

Bilindiği üzere Mesnevî, Çelebi Hüsameddin'in, öğrencilerin okumaları için Mevlânâ'dan, Attâr'ın Mantıku't- Tayr'ı, Senâî'nin Hadika'sı gibi bir eser yazmasını talep etmesi ile kaleme alınmaya başlamıştır. Dolayısıyla Sayın Cebecioğlu'nun ifade ettiği gibi Mesnevî'nin tamamında didaktik bir amaç yani sufînin seyr-u sülûkuna ve mânevî tekâmül mertebelerine dair bilgiler içerdiğini görüyoruz.¹ Bu manada başyapıt olan eser mânevî hayatın önemli kılavuzlarından biri olmuştur. Zaten Câmî'de, Mesnevî'yi “Fars dilinde Kur'ân” olarak nitelendirmiştir. Bu bağlamda tezimizi yazarken çok geniş bir saha ile karşı karşıya kaldığımız gördük. Çünkü Çelebi Hüsâmeddin'in, öğrencilerin istifade etmeleri doğrultusunda yazılmasını istediği Mesnevî'de, o dönemin sâliklerine bütün derin mânevî gerçekleri hikâyeler aracılığıyla anlatırken sık sık yapılması gerekenler hakkında tavsiyeler de verilmiştir. Hemen hemen bütün tasavvufî konulara değinildiğini gördüğümüz eserde biz de tezimizin başlığı sınırları içerisinde bazı temel konulara temas ettik.

¹ Ethem Cebecioğlu, “Psiko-Tarih Açısından Farklı Rûhî Tekâmül Mertebelerinin Mevlâna'nın Anlaşılmasındaki Rolü-Metodolojik Bir Yaklaşım” *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (Mevlânâ Özel Sayısı), Ankara- 2005, sayı XV, s. 39.

Çalışma sürecimizde tasavvufî hikmet, nasihâtler kitabı ve birlik dükkânî² olan Mesnevî'nin yazılmış olduğu dönemi aşarak günümüze ışık tuttuğunu gördük. Mevlânâ da bu boyut sınırsızlığına işaret ederek, Mesnevî'nin mâna denizine açılan bir ark olduğunu söylemiştir. İnsana düşen de o mâna denizini görebilmek için arki her an ve mümkün olabildiğince büyük açmaktır.³ Çünkü mâna gözü ile bakanlara Mesnevî doğru yolu gösterir.⁴ Mâna gözü ile bakanlar, ormanlar kalem, denizler mürekkep olsa dahi Mesnevî'nin hikmetlerinin bitmeyeceğini görürler.⁵ Biz de çalışmamızda nacizâne bu arkın genişlemesine çalıştık.

Mevlânâ eserinde o dönemin insanlarına, “dinle ulu kişi!”⁶ ve yine “ey dostlar, bu hikâyeyi dinleyin; gerçekte bizim hâlimizi anlatır”⁷ diyerek seslenir. Bu hitap şekli, eseri okuyan bütün insanlara genel bir sesleniştir. Çünkü insan her zaman aynı hatalara düşmektedir. Her ne kadar zamanla bir takım değişimler meydana gelse de insanın temel özellikleri çok fazla değişmemiştir. Geçmişteki güçlü ve zayıf yönleri ne ise bugünde belki biraz değişerek aynıdır. Bu yüzden aslında bütün eser sadece o dönemin insanlarına değil gelecek devirlerin insanlarına hitâben yazılmıştır. Bu nedenle Hz. Mevlânâ: “Bizden sonra Mesnevî şeyhlik edecek ve arayanlara doğru yolu gösterecek; onları yönetecek ve önderlik edecektir.”⁸ demiştir. Bu gerçeğin uygulamalarını ileride değinileceğini üzere Osmanlı Devleti'nde görmek mümkündür.

² Mevlânâ, Mesnevî, çev. Veled Çelebi İzbudak, göz. geç. Abdülbaki Gölpınarlı, M.E.B. Yay., İstanbul, 1990, I,b.1547,1550.

³ Mesnevî, VI,b.66-7.

⁴ Mesnevî, VI,b.655.

⁵ Mesnevî, VI,b.2248.

⁶ Mesnevî, II, b.2536.

⁷ Mesnevî, I,b.35.

⁸ M. Feridun Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, (Tercüman Yay.), İstanbul, 1977, s.75.

Biz de bu gerçekten yola çıkararak çalışmamızda yazıldığı devir ile yaşadığımız dönem arasında zaman zaman ilişki kurmaya çalıştık.

Çalışmamızda, Mevlânâ'nın dönemin dinî ve tasavvufî hayatı yanında sosyal yaşamına dâir vermiş olduğu bilgilere de değinmeye çaba sarfettik. Mesnevî'yi okuduğumuzda dönemin günlük yaşantısından, diet alışkanlıklarından, giyim kuşam, aile düzeni ve çocuk yetiştirmek gibi birçok sosyal alanlardan bahsedildiğini gördük. Biz de yeri geldiğinde bunlara da değindik. Ayrıca Mevlânâ'nın direkt olarak kişi ya da grup adı verilmeksizin bir takım siyasal ve dinî çevrelere olumlu veya olumsuz eleştiriler getirmesinden de bahsettik.

Çalışmamızı, ana kaynağımız olan Mesnevî'yi baştan sona bir kaç defa okumak sûretiyle tespit ettiğimiz konular üzerine bina ettik. Zaman zaman Mevlânâ'nın diğer eserlerinden de istifade ederek konu bağlamında paralellik gösteren noktalara değinerek temeli sağlamlaştırmaya çalıştık.

Mesnevî, üzerinde yoğun şekilde durulan ve araştırma yapılan eserlerden biridir. Biz ise bu çalışmamızda tezimizin başlığı doğrultusunda genel olmanın yanında kapsamlı bir bakış açısı ile yaklaştık. Bu manada çalışmamızın amacı Mesnevî'den hareketle döneme ve Mevlânâ'nın fikirlerine objektif bir bakış açısı ile ışık tutmaktır.

Çalışmamız süresince bir takım zorluklar ile de karşı karşıya kalınmıştır. Öncelikli olarak Selçuklu tarihinin yeterince araştırılmadığı gördük. Ki tarih ilminin ülkemizdeki öncüleri bu gerçeğin altını çizmişlerdir. Dolayısıyla tarihsel bilgi anlamında bir takım eksikler önümüzü tıkamıştır. Öte yandan Mesnevî, mânevî

kılavuz olması amacı ile kaleme alındığı için tarih yazmacılığı gibi bir misyonu hiç taşımamıştır. Elbette Kur'ân- Kerim gibi geçmişteki kıssalardan bahsetmiştir. Ancak döneme dair tarih, kişi ya da zümre adı, yer, neden-sonuç ilişkisi içerisinde açıklamalar yapılmamıştır. Bu durum da bizi bazı konularda sisli bir atmosfere sokmuştur. Bu sisli havayı dağıtmak adına çeşitli kaynaklardan yardım alarak en yakın doğruya ulaşılmaya çalışılmıştır.

B) Mevlânâ, Hayatı ve Mesnevî

1. Mevlânâ

Zayıf, solgun benizli, nârin vücutlu, gâyet nurâni görünüşe sahip olan⁹ Hz. Mevlânâ yaşadığı dönemin sınırlı zaman tünellerine bağlı kalmadan, aksine onu her boyutta aşarak mesajını günümüz insanına kadar ulaştırılabilen, ilim adamı olmanın da ötesinde, popüler seviyede tanınmış, sayısı iki elin parmaklarını geçmeyecek nâdir mutasavvıfların belki de en başında gelenlerden biridir.¹⁰ Schimmel'e göre, Batı'da Mevlânâ kadar tanınan başka bir mutasavvıf yoktur.¹¹ O aynı zamanda aşkın, musikî ve semâ'ın sembolü olmuştur.¹² Onun eserleri artık İslâm coğrafyasını aşmış, Amerika da şaşırtıcı şekilde en çok satan kitaplar arasına girmiş, fikirleri üzerinde araştırma yapmak maksadıyla vakıflar ve enstitüler kurulmuştur.¹³ Onun günümüz

⁹ Şefik Can, *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, (Ötüken Yayınları), İstanbul, ss.96-97.

¹⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiğine Bakışlar*, (İletişim Yayınları), İstanbul, 1996, s.88.

¹¹ Annemarie Schimmel, *İslam'ın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, (Kabalca Yayınları), İstanbul, 1999, s.303.

¹² Halil Can, " Tasavvuf Musikîsi", *Musikî Mecmuası*, 1975, S.308, s.2.

¹³ Musa Kaval, *Schimmel'in Mevlana'ya Bakışı*, Y. Lisans Tezi, Ankara, 2006, s.24.

insanı tarafından bu denli alaka görmesinin nedenini; insan ve onun yaşamından bahsetmesi olarak görmemiz mümkündür. Coleman Bark, Mevlânâ'nın şiirlerinde en şaşırtıcı özelliğin, insanın yaşantısını onun şiirlerinde bulması ve onun aslında herkesin duygularını dile getirdiğini ifade etmesi ¹⁴ bu gerçeğin tekrarıdır. Eserlerinde yaşamış olduğu XIII. yüzyıl Selçuklu tarihinin günlük yaşamına dair bilgilere ulaşılmasına olanak sağlayan anlatımları, onu halktan kopuk, gündelik ilişkiler ile meşguliyetlerden ayrı kalmayı öne çıkaran yanlış bilinen tasavvufi algı ve anlayıştan uzak bir konuma yerleştirmektedir. İçinde yaşadığı toplumun sosyal hayatına aktif bir şekilde katılmış, özellikle toplumsal tabakanın alt katmanlarını oluşturan kesimlere yakın ilgi göstermiştir.¹⁵ Toplumun alt katmanları ile olan bu sıkı münâsebet kınamalara neden olmuştur. Sosyo-ekonomik manada dikey sıralanışa dâir bu tarz eleştirilere mâruz kaldığında, Peygamber Efendimizin de aynı eleştiriye mâruz kaldıklarını hatırlatarak cevap verirdi.¹⁶ Onu eleştirmenin de ötesinde ele alanlar ise onun müridlerinin acayip adamlar olduklarını, faziletli adamların, bilginlerin onun etrafında az dolaştıklarını, nerde bir terzi, bakkal, manifaturacı varsa onun müridi olduğunu söyleyerek inkârlarını güçlendirmeye çalışıyorlardı. Mevlânâ bu sözlere hiç kulak asmazdı. Cevap gerektiğinde ise; ”eğer benim müridlerim iyi

¹⁴ Bkz.Coleman Bark, *The Soul of Rumi*, New York, 2001, p.28.

¹⁵ Annemarie Schimmel, “Mevlana C.Rumi’ye Göre Konya’da Gündelik Hayat”, Mevlana’nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlana Semineri, TIB Yayınları, Ankara, 1973, s. 138-142.

¹⁶ Annemarie Schimmel, *Rumi’s World; The Life and Work of the Great Sufi Poet*, Shambala Publication, Boston, 1992, s.35.

olsalardı, ben onların müridi olurum. Fenâ oldukları için ben onları müridliğe kabul ettim, ta ki değişsinler, iyi olsunlar.”¹⁷ der.

Elinden geldiğince herkese iyilik ederdi. “Güzel ahlâkı, muhabbetle konuşması ve hoşgörüsü, herkes tarafından çok sevilmesine neden olmuştu”.¹⁸ O, çağdaşı olan şeyhlere göre gayri müslimlere de câzip gelen bir tasavvufi sistem takip ediyordu.¹⁹ Bunun sonucu olarak Mevlânâ’nın değişik mânevî etkisiyle gayr-i Müslimlerin tek tek veya kalabalık gruplar halinde ihtida ederek onun dervişleri arasına katıldığına dair birçok menkıbe vardır.²⁰

O, sadece halktan insanlarla diyalog kurmazdı. Yöneticilerle de temas halindeydi. Böylece fakirlere, düşkünlere yardım edilmesini sağlıyordu.²¹ Konu ile ilgili olarak Uzluk; “gerek Selçuklular zamanında, gerek onlardan sonra hemen bütün Anadolu’daki padişahlar, Mevlânâ’ya bende olmakla kıvanç duymuşlardır. Eğer bunları bir yazacak olsam başlı başına bir kitap olur.”²² diyor. Sonraki dönemlerde onun öğretileri üzerine kurulan ve faaliyet gösteren Mevlevî Tarîkatı da Osmanlı Devleti’nde halkın elit, sanatsal ruha sahip kesimi ve yöneticileri tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Bilindiği üzere Osmanlı medeniyetinin kültür-edebiyat alanında Mevlevîlerin çok büyük katkıları olmuştur.²³ XIII. y.y.’ı takip eden asırlarda

¹⁷ Bedüzzaman Fûrûzanfer, *Mevlana Celaleddin*, çev. Feridun Nafiz Uzluk, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2005, Konya, s.175.

¹⁸ Vehbi Vakkasoğlu, *Aşk Çağlayanı Hz. Mevlana*, İstanbul, (Nesil Yayınları), 2004, s.22.

¹⁹ Ahmet Yaşar Ocak, “Bazı Menakıpn amelere Göre 13-15. y.y. daki İhtidalarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü”, *Osmanlı Araştırmaları II*, İstanbul, 1981,s.36.

²⁰ Ahmet Yaşar Ocak, a.g.m.,s.35.

²¹ Annemarie Schimmel, *Sun Triumphal-Love Triumphant, East-West Publications*, London, 1978, p.93.

²² Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*,s.175.

²³ J.Arthur Arberry, *Discourse of Rumi*, London, 1961,p.38.

şâirlerimiz üzerinde Mevlânâ tesiri bir çığ gibi büyümüş, Mevlevî olsun ya da olmasın pek çok müellif, Mevlânâ'nın eserlerinden ilham almışlardır.²⁴

Her kesimden insanla münâsebeti olmasının yanı sıra müridlerinin çoğunluğunu esnaf, zanâtkâr ve halktan kişilerden oluşuyordu. Bununla birlikte devlet adamları, âlimler, mutasavvıflar, sanat erbâbı ve toplumun diğer seçkin kesimlerinden pek çoğu ile iyi ilişkiler içerisindeydi.²⁵

Mevlânâ sadece erkekler tarafından teveccühe mazhar olmamıştır. Konya'nın birçok hanımı, Emin'üddin Mikâ'il'in hanımının evinde her Cuma akşamı organize edilen sohbette toplanırlardı. Bu bayanı çok seven Mevlânâ ona, "hanımların şeyhi" diyerek hitap ederdi. Kadınlar, Mevlânâ'nın etrafına dizilir ve onun üzerine gül yaprağı dökerlerdi. Sonra bu yaprakları alır ve onları uğurlu sayarlardı. Gül ve gülsuyu içinde tere boğulan Mevlânâ, gece yarısına kadar sohbette bulunur ve onlara öğütler verirdi. Mevlânâ onlara ilitifat etsin diye ayakkabısının içine altın ve mücevher dökerlerdi.²⁶ Mevlânâ'nın, Nizam Hatun adında kadın bir müridi vardı. Mevlânâ, veliye olan bu kadın ile görüşür, bazen onun evinde de semâ toplantıları düzenlerdi.²⁷ Yine Konya'da tanınmış âlim bir kadın olan Fahrü'n-nisâ Hatun, onun müridlerindendi ve onun sohbetlerinin müdavimi idi. Hatta bazen baş başa kalır ve

²⁴ Nilgün Açık, , "Mevlânâ ve Mevlevî Tarikatının Eğiticiği", Mevlânâ Kongresi, s.104-110.

²⁵ Yakup Şafak, "Hz. Mevlâna ve Çevresindeki Bazı Önemli Şahsiyetler, Bildiriler", Mevlananın 700. Ölüm Yıldönümü dolayısıyla Uluslar arası Mevlana Semineri,2001, İş Bankası Kültür Yayınlar,1973, Ankara, s.37.

²⁶ Ahmed Eflâki, *Ariflerin Menkabeleri-Mevlâna ve Etrafındakiler-* çev. Tahsin Yazıcı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, I, ss. 474-475.

²⁷ Eflâki, a.g.e., II, ss. 21-22.

sohbet ederlerdi. Dindar ve çok sâdık bir hanım olan bu kadının kendi çevresinde de birçok müridi vardı.²⁸

Mevlânâ, müslüman-gayrimüslim farkı gözetmekten uzak, kimlik veya etnisite adına en ufak iması dahi olmadan tüm insanlık âlemini kucaklayan, onları doğruluğa, güzelliğe yönlendirmeyi amaçlayan bir düşünür ve irfan menbâi idi. Bu yüzden o, “biz ilâhi hekimleriz; kimseden tedavi ücreti istemeyiz... Yetmiş iki millet sırrını bizden dinler. Biz, bir perde ile yüzlerce ses çıkaran bir neyiz.”²⁹ demiştir. Onun bu evrensel yaklaşımı neticesi İstanbul’dan bir rahip, Mevlânâ’nın hilmini ve ilmını işitip onu görmek üzere Konya’ya gelir. Mevlânâ’nın otuz üç defa baş kesmesi ve ona iltifat etmesi sonucu rahip eşrafiyla birlikte müslüman olup, ona mürîd olur.³⁰ Mevlânâ bu yaklaşımı ile çağımızdan ihtiyaç duyulan farklı olana hoşgörü ve birlikte yaşama kültürü örneğini en güzel şekilde göstermiştir. R. A. Nicholson’un da belirttiği gibi, çok daha sonraları bile ulaşılmakta güçlük çekilen, farklılıklara rağmen birlikte yaşama üst düzeyini Mevlânâ yedi yüz yıl önce yakalamıştır.³¹

“Mevlânâ’da sâdakat, dostluk ve hakikat sevgisi o kadar büyüktür ki o, her ilim adamını kendisine mürşit, her dostunu ve müridini müşâvir³² ve meslektaş sayardı. İnsanların en basit olanında bile ahlâkî fâzilet hisleri arardı. Kendisini kimseden üstün görmezdi. Bu nedenle başta yaşadığı yer olan Konya olmak üzere,

²⁸ Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, s. 278.

²⁹ Nuri Şimşekler, “Hz. Mevlana’da Evlilik, Aile ve Çocuk Eğitimi”, *Mevlana’nın Düşünce Dünyasından*, Aralık 2005, s.223.

³⁰ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s.175.

³¹ Reynold A. Nicholson, *İslam Sufileri*, çev. Mehmet Dag vd., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1978, s. 85.

³² “Ey Hüsâmeddin, ben âşık Cebrail’iyim, Sidre’ m sensin” diyerek adeta onu mürşid gibi lanse etmiştir.(Bkz. Şefik Can, *Konularına Göre Mesnevî Tercümesi*, İstanbul, 2002, VI, b.1998)

İslâm Âlemi'nin en parlak yıldızı ve bütün müslüman milletler nezdinde dünya vatandaşı olarak kabul edilmiştir.”³³

Onun bu hoşgörü ve tevâzunun etkileyici sonuçlar doğurduğuna dair örnekler çoktur. Günümüzde de ihtiyaç hissettiğimiz birçok insani değeri onda bulmak mümkündür. Onun bu yüksek erdemli kişiliğinin tezahürleri olan örneklerle ileride yeri geldikçe değineceğiz. Ancak, Mevlânâ üzerinde uzun yıllar araştırma yapan Fransız Profesör İrene Melikof'un; “ Mevlânâ'nın Mesnevîsi, bütün dillere çevrilip bütün insanlar tarafından okunsaydı, milletler arasında savaş diye bir şey olmaz, herkes barış içinde yaşardı.”³⁴ ifâdesine dikkat çekmek isteriz.

Mevlânâ, fikirlerini ifade ederken genellikle günlük sosyal yaşam içerisinde sık sık kullanılan somut metaforları kullanmış, çeşitli insan davranış modellerini, sergilenen davranışlarla paralel olarak değişik hayvanlarla sembolize etmiştir.³⁵ Çünkü sembolizm evrensel bilgi ve hâkikâtlerin basit ve sade öğelere indirgenerek anlatılmasında etkilidir.³⁶ Böylece simgelerin insanın, kutsal ile daima irtibatlı olmasını sağlamaya³⁷ yardım etmiştir.

Mesnevî'de, o dönemin hemen bütün temel dinî ve tasavvufî konuya değinildiğini biliyoruz.³⁸ Merhum Şefik Can, Mesnevî'yi tasavvufî hakikatlerin en

³³ Hayri Erten, “Konya'da Dinsel Topluluklar, Cemaatler”, Gez Dünyayı Gör Konya'yı, İstanbul, 2001, s.9.

³⁴ Feyzi Halıcı, *Mevlâna*, (Ülkü Basımevi), Konya, 1983,s.4.

³⁵ Annemarie Schimmel, *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, çev. Senail Özkan, Ötüken Yayınları, İstanbul, ss.62-63.

³⁶ Alparslan Salt, *Semboller Ansiklopedisi*, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul 2006, s. 288.

³⁷ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 424.

³⁸ Annemarie Schimmel, *Aşk, Mevlâna ve Mistisizm*, Karaambar Kitaplığı, Haz. Senail Özkan, İstanbul, 2002, s.49.

iyi anlatıldığı kitaplardan biri olarak nitelendirmiştir.³⁹ Bunu yaparken toplumun anlayabilmesi için onların kullandığı örnekleri ve nesnelere kullanmıştır. Çeşitli eleştirilere ve ithamlara maruz kalsa da zaman süzgeci sayesinde yaptığının doğruluğu gözler önüne serilmiştir. Mesnevî’de bahsi geçen konular, semboller ve söz sanatları kullanılarak farklı bakış açıları ile ele alınmıştır. Mesela, Mesnevî’de dünyadan bahsederken bir çok metafor kullanılmıştır. Bunlardan bazıları; “Kargalar şehridir.”⁴⁰ “Yas konağıdır.”⁴¹ cifedir,⁴² “daracık deve yatağıdır.”⁴³ “Mihnet ve ızdıraplarla insanı yakan ateş mahallidir.”⁴⁴ “Bir iş için uğranılan ahır gibidir.”⁴⁵ “Dünya bir ağaç gibidir.”⁴⁶ “Vefasızdır.”⁴⁷ “Altı köşeli bir kuyudur.”⁴⁸ “Puthânedir.”⁴⁹ “Külhan gibidir.”⁵⁰ “Küp gibidir.”⁵¹ “Dünya denizdir.”⁵² “Hasta ve fânidir.”⁵³ “Karanlıklar ve gayb âlemidir.”⁵⁴ “Aldanma yurdudur.”⁵⁵ “Dünya bir kurt,”⁵⁶ dur.

Kullanılan semboller hikâyeler ile açıklayıcı durumu getirilerek idraklere tesir edici bir hal alır. Bu mânada Mesnevî’nin, kullandığı yöntem itibariyle genel

³⁹ Şefik Can, Konularına Göre Mesnevî Tercümesi, (arka kapak)

⁴⁰ *Mesnevî*, V-VI, b.896.

⁴¹ *Mesnevî*, I, b.2768.

⁴² *Mesnevî*, I, b.3948 den önceki başlık

⁴³ *Mesnevî*, V-VI, b. 1768.

⁴⁴ *Mesnevî*, V-VI, b. 1768.

⁴⁵ *Mesnevî*, V-VI, b. 2549.

⁴⁶ *Mesnevî*, III-IV, b. 1293.

⁴⁷ *Mesnevî*, III-IV, b. 1650.

⁴⁸ *Mesnevî*, V-VI, b. 4570.

⁴⁹ *Mesnevî*, III-IV, b. 818.

⁵⁰ *Mesnevî*, III-IV, b. 238.

⁵¹ *Mesnevî*, III-IV, b. 811.

⁵² *Mesnevî*, I-II, b. 3140.

⁵³ *Mesnevî*, I-II, b. 1295.

⁵⁴ *Mesnevî*, V-VI, b. 3220.

⁵⁵ *Mesnevî*, V-VI, b. 3606.

⁵⁶ *Mesnevî*, I-II, b. 1293.

mânevî ve ahlâki gözlemlerin serpiştirilmiş bir hikâyeler zinciri olduğunu görüyoruz.⁵⁷ Mesnevî'deki kıssalar hisse alınması maksadı güder. Asla masal anlatmak, gönülleri şenlendirmek ya da insanları eğlendirmek amacıyla yazılmamıştır. O gündelik yaşamda otomatikleşmiş davranışlar sergileyen bireye derûnî bir çağrıdır.⁵⁸ Bu derin hikmetler ve konular, bilindik misâllerden hareketle daha kolay anlaşılır kılınmıştır. Zira yazıldığı dönemin insanına hitap etmenin en etkili yolu şiir ve masal idi. Sorunları ve bu sorunların çözüm yollarını anlatmak için seçtiği misâller, o derece akıllıca seçilmiştir ki, bunları her zaman, şu ya da bu şekilde görmek mümkündür.⁵⁹ Zaten Fîhi ma fih'te, Belh'te olsa idi, hoş karşılanmadığından ötürü şiir yazmayacağını belirten Mevlânâ'nın, Anadolu da insanların şiirden hoşlandıkları için bu yola başvurduğunu görüyoruz.⁶⁰ Cebecioğlu'nun da belirttiği gibi, Mevlânâ'nın, hayatının semeresi olan Mesnevî'nin, sûfinin seyr-u sülûkuna ve geçirdiği mânevî tekâmül mertebelerine dair içeriği ile didaktik bir gaye⁶¹ ile kaleme alındığını biliyoruz.

Ayrıca kıssa anlatımını Kur'ân-ı Kerim'de de sıkça müşahade etmekteyiz. Örneğin İsrâ Sûresi'nde açıkça "Biz Kur'ân'da insanlar için her bir meselden beyan ve tafsil ettik."⁶² buyurulmuştur. Kıssaların Kur'ân'da tuttuğu yer konusunda farklı

⁵⁷ Marshall G. S. Hodgson, *İslam'in Serüveni*, C.II, Çev. Ali Varlı & Metin Karabasoglu, (İz Yayınları), İstanbul, 1993, s. 268.

⁵⁸ Hodgson, a.g.e., s. 270.

⁵⁹ Amil Çelebioğlu, *Mesnevi-i Şerif*, Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nahifî Tercümesi, İstanbul, 1967, C.II, s.108.

⁶⁰ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh* (çev. M. Ülker Tarıkahya), İstanbul, 1985: MEGSB Yayınları, Önsöz, s. XLVIII.

⁶¹ Ethem Cebecioğlu, "Psiko-Tarih Açısından Farklı Rûhî Tekâmül Mertebelerinin Mevlâna'nın Anlaşılmasındaki Rolü-Metodolojik Bir Yaklaşım", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (Mevlânâ Özel Sayısı), Ankara- 2005, sayı XV, s. 39.

⁶² İsrâ, 17/89.

görüşler ileri sürülmektedir. Mesela Taberî'ye göre kıssalar Kur'ân'ın üçte birini, Reşid Rıza'ya göre ise dörtte üçünü teşkil etmektedir. Bu tür ifadelerde kesinlik ifade etmemekle birlikte, nisbî bir doğruluk olduğu açıktır. Sonuç olarak kıssaların Kur'ân'da geniş bir yer tuttuğu bilinmektedir.⁶³

2) Hayatı

a) Doğumu ve Çocukluk Yılları

Kesin olmamakla birlikte Mevlânâ'nın doğum günü olarak 30 Eylül 1207 (Rabiul-evvel-4/604) kabul edilir.⁶⁴ Soy ağacının, son halife Hz. Ali vasıtası ile Hz. Peygamber'e dayandığı belirtilir. Annesi ve babası irfan ehli ve zâhiri ilimler açısından da yetkin kişilerdendir. Annesi Mümine Hatun, Belh emiri Rukneddin'in kızıdır. Bugün Afganistan'ın kuzeyinde bulunan ve Baktriya'nın ortasında yer alan Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. Çocukluk dönemlerine dair pek bilgiye rastlanmamıştır. Yaklaşık 5 yaşlarındayken Moğol istilası yüzünden babası Sultanü'l ulema Bahâeddin Veled 1219 yılında Belh'i terk eder. Eflâki, Bahâeddin Veled'in Belh'ten ayrılmasında yeni iktidara gelen Muhammed Kubâuddin Harzemşah ile siyasî olarak zıt düşmesi ve padişahın onun gittikçe artan gücü ve popolaritesini

⁶³ Tahsin Görgün, "Kur'an Kıssalarının Neliği Mahiyeti Üzerine", Kur'an Kıssalarının Anlam ve Değeri, (Kur'an Sempozyumu), (Fecr Yay.), Ankara, 1998, s. 20.

⁶⁴ A.Selahaddin Hidayetoğlu, *Hazret-i Mevlana Celaleddin-i Rumi Hayatı ve Şahsiyeti*, Konya, Akın Ofset, 1999, s.5.

kıskanmasının etkisi olduğunu ifade eder.⁶⁵ Sultan Veled ise İbtidanâme'de dedesinin, halkın onu kırdığı, ona düşmanlık etikleri için Belh'ten ayrıldığını yazar.⁶⁶

Sultan-ül ulema Bahâeddin zamanının en önde gelen müderris ve Hanefî âlimlerinden biridir.⁶⁷ O kadar meşhurdur ki kalabalık insan kitleleri onu selamlamaya çıkar, nerede olursa olsun sohbetlerine katılırlardı.⁶⁸

1213 yılında Semerkant'ın kuşatılmasıyla ilgili olarak Fihî ma fih'te bilgi veriyor olması Mevlânâ'nın, o zamanlar bu olayı takip edebilecek yaşta bir çocuk olduğunu gösterir.⁶⁹ Mevlânâ'nın yaşadığı zaman diliminde hem dünya tarihi açısından hem de askeri olarak oldukça öneme sahip olan Cengiz Han'ın istilaları tasavvufî açıdan da önemlidir. Çünkü Hallac'dan sonra tasavvufî şiir, XIII. yüzyılda, yâni Mevlânâ'nın da yaşamış olduğu dönemde tekrar yükseliş gösterir. Hatta daha yüksek seviyeye ulaşır. Bu yüzyılda İbn Arabî ve Mevlânâ'nın da bulunduğu Müslüman dünyası rakipsiz bir mânevî faaliyet içerisinde iken diğer taraftan Cengiz Han ve komutanlarının neden olduğu sosyal ve politik yıkıma mâruz kalmışlardır.⁷⁰

Yolculukları esnasında Horasan'ı geçip İran'ın doğusuna doğru uzanan rota üzerinden geçerken Nişabur'da bulunan Feridüddin Attâr'ın hayır duâsını aldığına dair menkıbeyi biliyoruz. Schimmel bu menkıbenin Mevlânâ'nın psiko-tarihi ve tasavvufî gelişiminde etkisi olduğu kanaatini savunur.⁷¹ Mevlânâ'da, Attâr ve

⁶⁵ Reynold Alley Nicholson, *Selected Poems from the Divan-ı Shams Tabriz*, Curzon Pres,UK.,1999,p.XVI.

⁶⁶ Sultan Veled, *İbtidanâme*, çev. Abdulkali Golpınarlı, Ankara, Konya Turizm Derneği, 1976, s. 240.

⁶⁷ Franklin Lewis, *Rumi: The Past & Present*, Boston, 2000, s.14-18.

⁶⁸ Coleman Bark, *Rumi, The Book of Love*, Harper Collins Publisher, New York, 2003,p.46.

⁶⁹ Annemarie Schimmel, *Rumi's World; The Life and Work of the Great Sufi Poet*, s.14

⁷⁰ Annemarie Schimmel, *As Through a Veil Mystical Poetry in Islam*, Columbia University Pres, New York, 1982, p.32.

⁷¹ Schimmel, *As Through a Veil Mystical Poetry in Islam* ,p.12.

Senâî'ye olan minnettarlığını gazellerinde, Mesnevî'sinde ve Senâî'nin ölümü üzerine yazdığı mersiyesi ile dile getirmiştir.⁷² Eserlerinde bu iki büyük mistik üstâdın etkisi görülmektedir. Onların lirik şiirini devam ettirdiğini söylemiştir.⁷³

b) Yolculuk ve Konya'ya Varış

Bahâeddin Veled'in hükema ve felsefecilere ağır eleştiriler yöneltirdi.⁷⁴ Ayrıca zamanın önde gelen imamı ve Harzemşah'ın üstadı Fahreddin Râzî ile fikri alanda zıt düşmüşlerdi.⁷⁵ Bu çekişmeden dolayı Padişah Muhammed Harzemşah ile Bahaeddin Veled'in arasının açılmasına neden olmuştu.⁷⁶ Fakat Belh'ten ayrılmaya asıl neden sınıra dayanan yıkıcı Moğol tehlikesinin yol açtığı korkudur.⁷⁷ Nihayetinde Mevlânâ henüz beş yaşında bir çocukken ailesiyle birlikte Belh'ten göç eder.(1212-13) Sultan Veled ise dedesinin göç nedeni olarak Belh ahalisinin olumsuz tavrı olduğunu söyler.⁷⁸ Eflâkî, yolculuğun, Bağdat'a, Kûfe yolundan hac için Mekke'ye, dönüşte Şam'a, Malatya'ya, Erzincan'a, Akşehir'e ve nihâyet Lârende (Karaman)'ye ulaşarak son bulduğunu aktarır.⁷⁹ Lârende'de, Emir Musa Bey,

⁷² Annemarie Schimmel, *Mystical Dimension of Islam*, Chapel Hill, University of North Caroline Press, 1975, p.310-1.

⁷³ Annemarie Schimmel, *Aspects of Mevlâna*, A Publication of Tourism Association Konya, Ankara,1971, p.19.

⁷⁴ Fûrûzanfer, *Mevlana Celaleddin*, s.54.

⁷⁵ Fûrûzanfer, a.g.e., s.54-5.

⁷⁶ Fûrûzanfer, a.g.e., s. 12.

⁷⁷ Reynold A. Nicholson, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî* (çev. Ayten Lermioğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1973, s. 16.

⁷⁸ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 22.

⁷⁹ Eflâkî, *Âriflerin Menkabeleri*, I, s. 13-22.

Bahâeddin Veled'e hürmet göstermiş ve bir medrese yaptırmıştır.⁸⁰ Gölpınarlı ise yolculuğun toplamda sekiz yıl kadar sürdüğünü, nerelere uğranıp, ne kadar kalındığının tam olarak bilinemeyeceğini, ayrıca Alâeddin Keykubâd'ın onu davet ettiği rivâyetinin doğru olmadığını, Bahâeddin Veled'in halka kendisini sevdirmesinden sonra Keykubâd'ın onu ziyâret ettiğini İbtidânâme'ye atfederek bildiriyor.⁸¹

Mevlânâ ve ailesi uzun bir göç yolculuğunun ardından Anadolu Selçukluların hâkimiyeti altında bulunan ve huzur içerisindeki topraklara ulaşır.⁸² Mevlana Anadolu'daki yolculuk boyunca gördüğü kervanlar, Türkmen çadırlarının önündeki köpeklerden, kervansaraylardan, çeşmelerden etkilenmiş ve onları metaforlarla eserlerinde kullanmıştır.⁸³ Ayrıca Mevlânâ'nın tasavvufî kişiliği birçok hadiseler ve görgülerle dolu olan bu seyahat sırasında şekillenmeye başlamıştır.⁸⁴

İlk olarak bugün Karaman olarak bilinen Larend'e de iki yıl kalırlar. Eflâkî ve Camî'nin sözlerine göre, Mevlânâ 18 yaşında iken babasının buyruğu ile Larend'e itibarlı bir zat olan Semerkantlı hoca Lala Şeraceddin'in kızı Gevher Hatun ile evlenir⁸⁵ ve babasının adını verdiği ilk oğlu Sultan Veled (1226) burada dünyaya gelir. Annesi yine bu şehirde vefat eder.⁸⁶ Âlimlere çok ilgi gösteren Sultan Alâeddin Keykubad tarafından Bahâüddin Veled başkent olan Konya'ya 1228'de çağrılır. O

⁸⁰ Hilmi Yücebaş, *Edebiyatımızda Mevlana*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1959, s.4.

⁸¹ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 42.

⁸² Schimmel, *Aspects of Mevlâna*, p.20.

⁸³ Annemarie Schimmel, *Rumi's World; The Life and Work of the Great Sufi Poet*, p.18.

⁸⁴ Hilmi Ziya Ülken, "Mevlânâ'nın Yetiştirdiği Ortam", *Bildiriler, Mevlananın 700. Ölüm Yıldönümü* dolayısıyla Uluslar arası Mevlana Semineri, 2001, İş Bankası Kültür Yayınları, 1973, Ankara, s.230.

⁸⁵ Füzûzanfer, *Mevlana Celaleddin* s.68.

⁸⁶ Füzûzanfer, *Mevlana Celaleddin*, s.17.

zaman diliminde Konya, Moğol istilasının yıkıcı etkisi nedeniyle İslâm âleminin dört bir köşesinden gelen âlimler tarafından sığınılacak gözde bir merkezi idi. Tüm bu gelişmelere paralel olarak Konya, düşünsel ve dinsel hayatın bir hayli doğurgan ve çekici bir şehri oldu. Sultan Alâeddin Keykubad kentin merkezine görkemli bir camii inşa ettirmiştir. Yine şehir kalesini kuşatan çok sayıda camii ve medrese mevcuttur. Bahaüddin Veled, Konya’da iki yıl kaldıktan sonra 18 Rebiu’l-Âhir 628/ 12 Ocak 1231 tarihinde Mevlânâ 24 yaşındayken vefat eder.⁸⁷

c) İlmî ve Tasavvufî Hayat

Anadolu’ya olan yolculukları esnasında Şam’da karşılaştıkları Attâr, Esrarnâme adlı eserini küçük Celâleddin’e hediye etmiş ve babasına ; “Umarım ki, senin bu oğlun yakın zamanda âlemde ilâhî aşkla yanacak gönüllere ateş salacaktır.” demiştir.⁸⁸

Sultânü’l-Ulemâ ünvanıyla anılan büyük bir âlim olmanın yanında Kübrevî halifesi olan Bahâeddin Veled’ten (ö.628/1231) tasavvufî açıdan etkilenmiş olan Mevlâna, yine çocukluk ve gençlik yıllarında, babasının yakın ilişkilerinden dolayı Kübreviyye Tarikâtı’nın gölgesinde yetişmiştir diyebiliriz.⁸⁹ Mevlânâ’nın babası Bahâeddin Veled, tasavvufî yönü olan, tanınmış bir din âlimidir. Onun yazmış olduğu Maârif adlı eserde tasavvufî öğretiler mevcuttur. Maârif, Mevlânâ’nın eserlerinde, fikirlerinde büyük tesir yapmıştır. Mevlânâ tasavvufun esasında babası

⁸⁷ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 43; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 48.

⁸⁸ Şefik Can, *Mevlana, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, İstanbul, (Ötüken Neşriyat), 2003, s.34.

⁸⁹ Cebecioglu, , “Psiko-Tarih Açısından Farklı Rûhî Tekâmül Mertebelerinin Mevlânâ’nın Anlaşılmasındaki Rolü-Metodolojik Bir Yaklaşım, s. 32.

ile aynı düşüncede olduğu gibi, Mesnevî'sinde, gazellerinde bu kitaba mana yönünden birçok göndermelerde bulunduğu da araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir.⁹⁰ Mevlâna'nın ileriki yaşantısı üzerinde babasının kitabında işlediği tasavvufî fikirlerin muhtemelen etkisi olmuştur.⁹¹ Bahâeddin Veled'in eserinde işlemiş olduğu öğretilerde görüldüğü gibi o, mantığın ve felsefenin güdümünde Allah'a gitmeyi reddeder. Büyük bir müderris olmasına rağmen o, daha çok içsel tecrübe ile Allah'ın rahmetine dayanır.⁹² Fakat babasının ve eserinin onun üzerinde ne denli ve nasıl etki bıraktığının tam olarak incelenmesi gerekir. Bu konu ile ilgili olarak özel bir çalışma yapılması gerek.⁹³ Birçok araştırmacı babasının Necmeddin Kübra ile olan yakınlığından dolayı Kübreviyye Tarikatıyla yakın ilişki içerisinde bulunduğunu ve Mevlânâ henüz küçük bir çocuk iken bu gelişmelerden uzak kalamayacağı kanaatindedir. Hatta henüz beş yaşlarında iken sohbetlerde çok defa yerinden sıçrar ve heyecan geçirdiği ifade edilir.⁹⁴ Bunun da ötesinde Bahâeddin Veled'in Kübrevî halifesidir.⁹⁵ Babasının ölümünden sonra onun öğrencisi olan Tirmizli Seyyid Burhâneddin Muhakkık'ın de bir Kübrevî olması ve Mevlânâ'nın eğitim sürecinde Kübreviyye Tarikatının etkisi daha da kuvvetlenmekte. Babasının vefatından sonra Mevlânâ'nın terbiyesi ile Burhâneddîn-i Tirmîzî (ö.639/1241)

⁹⁰ Fürüzanfer, *Mevlana Celaleddin* s.76.

⁹¹ Schimmel, *As Through a Veil Mystical Poetry in Islam*, p.84.

⁹² Erkan Türkmen, *The Esence of Rumi's Masnevi Including His Life and Works*, Publication of Ministry of Culture, Ankara, 2002, p.7.

⁹³ Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, p.311.

⁹⁴ Hilmi Yücebaş, *Edebiyatımızda Mevlana*, (Leyle İle Mecnun Yay.), İstanbul, 2007, s.5.

⁹⁵ Schimmel, *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, s.17.

ilgilenmiştir.⁹⁶ Burhâneddîn-i Tirmîzî bu amaçla Mevlânâ'ya dokuz yıl mürşitlik etmiştir.⁹⁷

Babasının ölümünden sonra 1231 yılında müderrislik makamına Mevlânâ geçti. Din ilimleri üzerine çok iyi bir eğitim almıştı. Şerî ilimler konusunda zamanın alimleri tarafından saygı duyulacak derecede bilgiye vâkıftı. Mürşidi Muhakkık'ın, babasının ölümünden sonra sorduğu sorulara güzel cevaplar almasının ardından onun kâl ilmine vâkıf olduğunu hatta babasından yüz mesafe ileride olduğundan takdirle bahsetmiştir. Ancak mânevî aydınlanmasının eksik olduğunu, hâl ilmine sufilik eğitimi ile sahip olduktan sonra babasının gerçek varisi olabileceğini dile getirmesi ile anlıyoruz.⁹⁸ Tasavvuf ile gerçek mânada ilk tanışması Muhakkık vasıtasıyla olmuştur. Onun aracılığıyla babasının derin eserlerine vakıf oldu, Muhakkık'ın kâmil ve disiplinli önderliği altında tasavvuf sırlarını öğrendi.⁹⁹ Buradan hareketle Mevlânâ'nın o zamanlar sufîyâne bir hayattan ziyâde daha çok müderris gibi yaşıyor olduğunu görüyoruz.

Marifetullah yoluna girdikten sonra da çeşitli alanlarda derinleşmek için zamanın en iyi ilim merkezi olan Suriye'de yedi yıl din eğitimi almıştır. Onun Suriye yolculukları sırasında 1240'da Şeyh-i Ekber İbn Arabî ile Şam'da karşılaşmış olması da muhtemeldir.¹⁰⁰ Onun vahdet-i vücûd telakkisinden birçok mutasavvıf gibi Mevlânâ'nın da etkilendiği kabul edilir. Ancak Chittick bu iddiayı reddeder. Hatta

⁹⁶ Cebecioğlu, , “Psiko-Tarih Açısından Farklı Rûhî Tekâmül Mertebelerinin Mevlâna'nın Anlaşılmasındaki Rolü-Metodolojik Bir Yaklaşım, s. 32.

⁹⁷ Ahmet Kabaklı, *Mevlânâ*, (Türk Edebiyat Vakfı Yay.), İstanbul, 2007, s. 26.

⁹⁸ Eflâki, *Ariflerin Menkabeleri*, I, ss.58-9.

⁹⁹ Schimmel, *Rumi's World; The Life and Work of the Great Sufi Poet*, p.20-21.

¹⁰⁰ Schimmel, a.g.e., s.21.

iddiada bulunanlara sert eleştiriler yöneltir. Chittick, Mevlâna'nın vahdet-i vücûd telakkisini keşfen elde ettiğini savunur. Bu yüzden Mevlânâ'nın fikir dünyasını şekillendiren asıl unsurların babası Bahâüddin Veled, Şems, Senâi, Attâr gibi kişiler olduğunu söyler.¹⁰¹

İbn Arabî ile bire yoğun bir kişisel ilişkisi olmasa bile İbn Arabî'nin önde gelen yorumcusu Sadreddin Konevî¹⁰² ile aralarında kuvvetli bir muhabbet ve sohbet olduğunu biliyoruz.

Muhakkık'ın vefatından sonra Mevlâna beş yıl babasının, ecdâdının usullerine uyarak Medresede fıkıh, ve din ilimleri (638/1241-642/1245)¹⁰³ tedris etmiş ve 400 kişinin iştirak ettiği dersler vermiştir.¹⁰⁴

d) Şems ile Karşılaşma

Şems'in(118?-1247) tam adı Muhammed b. Ali b. Melikdâd'dır.¹⁰⁵ Onun hayatına dair pek bilgiye rastlamamaktayız.¹⁰⁶ Yalnızlığı seven, az dostu olan, toplum tarafından anlaşılamayan bir kişilik portresi çizmektedir.¹⁰⁷ Tasavvufî sülûk yolunda net çizgiler ortaya koyamamakla birlikte Tebriz'deki ilk mürşidinin

¹⁰¹ Bkz. Chittick, "Rumi and Wahdat al-wujud", Poetry and Mysticism in Islam, The Haritage of Rumi, Cambridge, 1994, s. 93-97.

¹⁰² William Chittick-Peter Lamborn Wilson, *Fakhruddin 'Iraqi: Divine Flashes*, New York, 1982,p.43.

¹⁰³ Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddin, s. 63.

¹⁰⁴ Fûrûzanfer ,a.g.e. s.89

¹⁰⁵ Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*,s.60

¹⁰⁶ Gölpinarlı, *Mevlâna Celaleddin*,s.50

¹⁰⁷ Şemseddin Muhammed Tebrizî, *Makâlât-ı Şems-i Tebrizî*, çev. M.Nuri Gencosman, İstanbul, (Hürriyet Yayınları),1974,234.

Ebubekir Sellebâf (sele dokuyan) olduğunu belirtir.¹⁰⁸ Sele dokuyan diye anılan bu zattan “şeyhim diye” bahseden Şems, ondan çok istifade ettiğini anlatır.¹⁰⁹

Şems, şehir şehir gezerek, büyüklerin huzuruna varırdı. Pek çok şeyhle görüşürdü. Hiç bir yerde uzun süre kalmadığı ve sürekli gezdiği için kendisine Sems-i Perende (Uçan Şems) denirdi.¹¹⁰ Gittiği yerlerde bazen okul müdürlüğü yapıyor, bazen ufak tefek işlerle uğraşıyordu. Ücret verildiği zaman onu almaktan çekinir, “alacağım biriksin sonra alırım” der, fakat ansızın şehirden uzaklaşır, kaybolurdu. Şems bazen şalvar uçkuru öreerek de geçimini temin ederdi.¹¹¹ Dâima siyah keçeden elbise giyerdi.¹¹²

Mevlânâ bilgisini artırmak için gittiği Şam’da, İbn-Arabî, Sâdeddîn el-Hamevî, Şeyh Osman er-Rûmî, Evhadüddîn-i Kirmânî ve Sadreddîn el-Konevî gibi zâtlarla sohbetlerde bulunduğu¹¹³ gibi Şemseddin Tebrîzî ile de ilk kez burada karşılaşma ihtimali yüksektir.¹¹⁴

Şemseddin Tebrîzî 23 Ekim 1244’de Konya’ya gelir.¹¹⁵ Daha önceden değinildiği gibi yine handa konaklar. Konya’da meşhur Şekerciler Hanı’na inerek bir oda kiraladı. Zengin ve ulu bir tüccar izlenimi vermek maksadıyla odasının kapısına iki üç dinar değerinde bir kilit asarak anahtarı da destarının ucuna bağlayıp omzuna

¹⁰⁸ Şems, *Makâlât*, s.238.

¹⁰⁹ Sipehsâlâr, *Mevlâna*, s.121.

¹¹⁰ Mustafa Usta, *Divan-ı Kebir’de Mevlana’nın Eğitim Görüşü*, İstanbul: MUIFAV Yay., 1995, s.19.

¹¹¹ Sipehsâlâr, *Sipehsâlâr Risâlesi*, s.121.

¹¹² Fûrûzanfer, *Mevlana Celâleddin*, s.95.

¹¹³ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, c. I, s. 80, 86, 391.

¹¹⁴ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 82.

¹¹⁵ Fûrûzanfer, a.g.e., s.75.

astı. Zengin süsü verdiği odasında ise eski bir hasır, kırık bir bardak, yastık yerine kullandığı, çamurdan yapılmış bir kerpiçten başka bir şey yoktu. ¹¹⁶

26 Cemâziye'l-Âhir 642/ 29 Kasım 1244 Cumartesi günü sabahı Mevlânâ'nın hayatının seyrini değiştirecek karşılaşma vuku bulur. Karakoç'un ifade ettiği gibi Doğu (Şems) ile Batı'nın (Mevlânâ) buluşması¹¹⁷ şöyle olur: Bir gün Mevlânâ öğrencileriyle birlikte Şekerciler Hanı'nın yanından geçerken, Şems katırının dizgininden tutar ve şöyle bir soru sorar: "Ey dünya ve mana nakitlerinin sarrafı, söyle! Muhammed Hazretleri mi, yoksa Bâyezid mi daha büyüktü?" dedi. Mevlânâ: "Hayır, hayır, Muhammed Mustafa bütün peygamber ve velilerin başı ve reisidir. Hakikâtte büyüklük ve ululuk onundur" diye buyurdu. Şems-i Tebrizi: "O halde Hz. Mustafa'nın, 'Ya Rabbi seni tesbih ederim, biz seni layık olduğu veçhiyle bilemedik.' buyurduğuna ne denir? Hâlbuki Bâyezid: 'Ben kendimi tesbih ederim, benim şanım ne kadar büyüktür. Ben sultanların sultanıyım' diyor." dedi. Bunun üzerine Mevlânâ hemen katırından aşağı iner, bir kere bağırıp kendinden geçer. Bir saat kadar kendinden geçmiş halde kalır. Olanlara şahid olan halk birbirine girdi, bir kıyamettir koptu.¹¹⁸ Bu olaydan sonra birbirlerinden ayrılmaz oldular. Mevlânâ'nın "ikinci doğumu"¹¹⁹ olan bu aşk tecrübesinin maşuku olan Şems ile olan sıkı dostluğu onu alışla gelen yaşantısından kopardı.¹²⁰ Gece ve gündüz kendilerini yitirdiler ve

¹¹⁶ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s.97.

¹¹⁷ Sezai Karakoç, *Mevlânâ*, İstanbul, 1999, s.48.

¹¹⁸ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, c. I, s. 91-92.

¹¹⁹ Bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri&Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay., İstanbul,2004,s.302

¹²⁰ Konu ile ilgili olarak Sultan Veled şunları aktarır "Şemseddin ile buluşmadan önce canla başla, gece gündüz ibadet etmedeydi. O seckin padişah, yıllarca aylarca daima zâhitlik ve din ilmiyle meşguldu. O duraklara bu gayretle erişmişti. Takva zâhitlik ile yol almadaydı. Tanrı ona zâhitlik mazharında cilve etmedeydi. O da her an Tanrı'dan yeniden yeniye dersler almada, ilerleyip

semâ ile meşgul oldular. Kesin olmamakla birlikte bu olaydan önce Mevlânâ semâ etmemiştir¹²¹ ve yine o olmadığı zaman da semâ etmemiştir.¹²² Aşikârdır ki semâ'ya koyulmasını, öğretimini bırakmasını, Fıkıh âlimi, müftü, müderris olmasına rağmen Konya'nın dinî çevreleri son derecede çirkin fena görmekte idi.¹²³ Halkın kısır görüşlü oluşu, Şems'i kötümser yapmıştı. Ona karşı iyi niyetleri, imanları olanlar da Müslümanlık gayretinden hareketle haset ediyorlar. "Vah yazık, öyle bir er, bilgin padişah oğlu, ansızın deli oldu, aklında ihtilal oldu." diyorlardı.¹²⁴ Katı fikirli olan zâhidler ilâhi aşk konularında bilgisiz olduklarından, kabuktan geçip derinlere inemedikleri için¹²⁵ onları anlayamamışlardır. Öte yandan onun semâsını gören sarhoş Ermeniler ertesi gün ona mürid oluyordu.¹²⁶

Mevlânâ dâima Şems ile vakit geçiriyordu. Selâhaddin-i Zerkûbî'nin hücrelerinde gece gündüz Şems ile yemeden içmeden ve bütün insanî ihtiyaçlardan uzak halvet etti.¹²⁷ Ailesini ve öğrencilerini unutmuştu adeta. Dört yüz talebenin katılımıyla yapılan dersleri¹²⁸ bırakmıştı. Bu esrârengiz, sıra dışı ve coşkun kişi, müderris aynı zamanda halkı irşâd eden Mevlânâ'yı kendinden geçirirdi ve tam bir Hak aşığı haline

durmadaydı. Şemseddin onu kendince seçmiş olduğu sema'ya davet etti. Emriyle sema'ya başlayınca Tanrı lutfıyla evvelki haline nisbetle yüz kat daha ileri gittiğini gördü. Sema' etmesi, ona doğru bir yol oldu. Gönlünde sema' yüzünden yüzlerce bağlar bahçeler bitti, gelişti." Beyitleriyle ondaki değişimi anlatır. Bkz. Sultan Veled, *İbtidânâme*, çev.: A. Gölpınarlı, Ankara, 1976, ss. 42-43.

¹²¹ Hüseyin Top, *Mevlevî Usul ve Adabı*, İstanbul, 2001, s.83.

¹²² Asaf Halet Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevilik*, (Hece Yay.), İstanbul, 2002, s.83.

¹²³ A. Reza Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, ter. Bekir Demirkol ve İbrahim Özdemir, Ankara, 2000, s.46.

¹²⁴ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s.113.

¹²⁵ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, (Ötüken Yay.), 1998, s.421.

¹²⁶ Bkz. Eflaki, II, s.100.

¹²⁷ Schimmel, *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, s.19.

¹²⁸ Devletşâh, *Tezkire-i Devletşâh*, çev.: Necati Lügal, İstanbul, 1990, MEB Yay., I, s.301.

çevirdi.¹²⁹ Karşı tarafta yani Şems cephesinde ise yıllarca aramasına rağmen özünde taşıdığı sırrı Mevlânâ dışında hiçbir kimse sezememişti.¹³⁰ Ailesi ve müritleri bu duruma dayanamıyordu. Giderek artan olumsuz tepkileri ve dedikoduları¹³¹ gören Şems iki yıl süren sıkı dostluğu ayrılık ile noktalamak gerektiğini uygun bularak ansızın ve habersizce 21 Şevval 643 Perşembe günü gizlice Konya'dan ayrılır.¹³² Mevlânâ bu ayrılık acısı ile şiir yazıp semâ dönmeye başlar. Hasret sancısının kaçınılmaz ilacı olarak onu geri getirmesi için oğlu Sultan Veled'i Suriye'ye gönderir. Nihayet birkaç dervişle çıktığı arama neticesi Sultan Veled, Şems'i Şam'da, Şems'i bulup ikna edip geri getirir. Mevlana tarafından gönderilen paraların ayaklarına serpilmesi ile etkilenip Konya'ya geri dönmeyi kabul eder.¹³³ Bir daha ayrılmaması için kızı Kimya Hâtun ile evlendirip, evinde onlara bir bölüm ayırır.¹³⁴ Çok geçmeden Konya halkı ve öğrencileri eski davranışlarını sergilemeye başlar. Sultan Veled, Şems'e duyulan öfkeyi İbtidanâme' de şöyle anlatır;

Mevlânâ mürîdlerinin Şems'e haset etmeleri

Hepsi de kötüleştiler, sürüye benzeyen o mürîdlerin hepsi de bozuldular,

Birbirlerine, Şeyhimiz ne yüzden onun için bizden yüz çevirdi diyorlardı;

Biz hepimiz de soy-boy bakımından ünlüyüz; küçükten beri temiziz,

Rabb'i dilemedeyiz,

Şeyhin yolunda gerçek kuluz, hepimiz de Şeyh'in yolunda âşıkınız,

¹²⁹ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s.66.

¹³⁰ Eflâki, II, s.94.

¹³¹ Sipehsalar, s. 126; Eflaki, I, s.133; Fûrûzanfer, ss. 89-90.

¹³² Sipehsalar, s.126.

¹³³ Fûrûzanfer, s.112.

¹³⁴ Schimmel, *Rumi's World*, p.26.

Hepimiz ondan kerametler, herbirimiz, ondan burhanlar gördük,
Bizce gerçekten de anlaşıldı ki şeksiz - şüphesiz o, Allah mazharıdır; ondan
ders almadayız biz;

Onun yüzünden bilgi sahibi olduk; hepimiz ondan ihsânlar elde ettik,
Yolumuz, anlayıştan da öte, akıldan da; bütün padişahların padişahı, bizim
padişahımız.¹³⁵

Mevlânâ'nın müridleri arasında tam bir kargaşa çıkar ve sonunda Şems'e
karşı bir fenalık yapmak üzere söz birliği ederler.¹³⁶ Mevlânâ'nın büyük oğlu
Alâeddin Çelebi'nin de aralarında bulunduğu bir grup fitne ateşini tutuşturur.¹³⁷
Kıskançlık duyguları yeniden alevlenmesiyle, Şem-i Tebrizi, Mevlânâ'nın dervişler
tarafından Aralık 1248'de katledilir.¹³⁸ Benzer zihniyetin ürünü dar görüşlüler
Şems'ten önce Sokrat'ı da aynı şekilde öldürmüşlerdi.¹³⁹ Mevlânâ'nın büyük oğlu ve
müderrislerin iftiharını Çelebi Alâaddin'in de bulunduğu grup gece Şems'i evinden
dışarı çağırarak hançerledikten sonra yakındaki bir kuyuya atmışlardır.¹⁴⁰

Vakanüvisler babasını, daima herkesin Şems'i aradığını söyleyerek avutan
Sultan Veled'in, babası uyurken Şems'in cesedini kuyudan çıkarıp alelacele
hazırladığı sandukaya koyup, alçıyla sıvayıp gömdüğünü rivayet ederler. Bu sanduka
daha sonra Mevlânâ Müzesi eski müdürü merhum Mehmet Önder tarafından ortaya

¹³⁵ Sultan Veled, *İbtidaname*, e-kitap, s.14.

¹³⁶ Fûrûzanfer, s.89-91.

¹³⁷ Sipehsalar, ss. 129-130.

¹³⁸ Schimmel, *Aspects of Mevlâna*, p.6.

¹³⁹ Selahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcöz, *Eflatun*, İstanbul, 1995, s.5. (Önsöz)

¹⁴⁰ Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, p.312.

çıkarılmıştır.¹⁴¹ Mevlânâ, oğlunun öldürme olayında yer aldığını tahmin ederek onun cenazesine dahi katılmamış ve çocukları dahi sonradan gerçek aileden görülmemiştir.¹⁴² Mevlânâ, şiirler söyleyerek ve semâlar icra ederek her yerde Şems'i aramış. Bulmak ümidi ile birkaç kez Şam'a gitmiştir. Birçok beyitte gece mağaradaki Hz. Peygamber ile Hz. Ebu Bekir'in yakın ilişkisini kendi ile Şems arasında bulunan yakınlığına benzeterek anlatmaya çalışır.¹⁴³ Son olarak Mevlâna'nın, Şems'in mütad manada ölmüş olabileceğini hiçbir zaman kabul etmediğini şiirlerinde de görüyoruz.¹⁴⁴

e) Selâhaddîn ve Hüsâmeddîn

Mevlânâ, Şems'in ölümünden sonra, Konyalı ümmi bir kuyumcu olan Selâhaddin Zerkûbî ile dost olmuş, onu yetiştirip kendine halef seçmiştir. Selâhaddin, Mevlânâ'nın mürşidi, Burhâneddin Muhakkık'ın halifesidir.¹⁴⁵ Ancak halk okuma yazma bilmeyen ve sessiz sakin bir zat olan Selâhaddin'e karşı da tepki duymuşlardır. Selâhaddin, Mevlâna'ya mürşidlik eden Burhâneddin Tirmizî'den feyz almış, riyazete düşkün birisiydi.¹⁴⁶ Buna rağmen câhil bir kuyumcu olan Selâhaddin ile büyük âlim olan Mevlânâ'nın ilişkisine hayret ile bakıyorlardı. Sağda solda laf ediliyordu. Ancak Mevlâna bu söylentilere kulak asmıyordu. Zerkûbî, tıpkı Şems gibi Mevlânâ'nın yakın alakasını celb ettiği için çevresindekiler tarafından

¹⁴¹ Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlana Celaleddin*, İnkilap Kitapevi, İstanbul, 1985, s.81

¹⁴² Schimmel, *Rumi's World*, p.28.

¹⁴³ Schimmel, *As Through a Veil Mystical Poetry in Islam*, p.90.

¹⁴⁴ Schimmel, *Rumi's World*, p.29.

¹⁴⁵ Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, p.316.

¹⁴⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, ss. 108-109.

sevilmemiştir.¹⁴⁷ Halk huzurunda ve arkasından onu kınıyordu. Hakkında, kırıcı, hasetkâr ve kötü lakırdılar ediyorlardı. Hatta Şems'e uyguladıkları gibi bir teşebbüsü ona karşı uygulamayı dahi düşündüler. Bundan haberdar olan Selâhaddin gülerek; "Hakk'ın buyruğu olmadan bir damar bile kıyılamaz. Eğer Tanrı'nın fermanı gelirse kulun çaresiz olarak buyruğa boyun eğmesi gerekir. Lâkin eğer bunlar beni öldürmeye kastetmişlerse ben onların hakkında hayırdan başka bir söz söylemeyeceğim."der.¹⁴⁸ Ancak Selâhaddin onların kasıtları sonucu değil, kışın ortasında yıkanmış ve dama serilmiş, buz tutmuş hırkasını aniden okunan Cuma ezanını duyunca derhal giydiği için hastalığa yakalanmış ve bir süre hastalık çektikten sonra vefat etmiştir.¹⁴⁹ On yıllık bir birliktelikten¹⁵⁰ sonra Zerkûbî, 657/1258'de vefat eder.¹⁵¹

Zerkûbî'nin vefatından sonra Hz. Mevlânâ, müridi Hüsâmeddin'e muhabbet duymuştur. Hüsameddin Çelebi'ye olan sevgisi ve bağlılığı o denli artmıştır ki onun olmadığı meclislerde Mevlânâ söz söylemez, marifetten bahis açmazdı. Dostlar bu durumun farkına vardıkdan sonra onun olduğu her mesliste Hüsâmeddin'in bulunmasını sağlardı.¹⁵² Yine Hüsâmeddin'in mahallesinin köpeğine dokunduramazdı.¹⁵³ Mevlânâ'nın halifesi Çelebi Hüsameddin'in, Mevlânâ'dan; Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ı, Senâî'nin Hadîka'sı gibi bir eser yazmasını dilemesi üzerine vücut bulmuştur. Mevlânâ ilk on sekiz beyti yazıp vermiş, diğer kısımlar,

¹⁴⁷ Fûrûzanfer, s. 126-129.

¹⁴⁸ Fûrûzanfer, s.131.

¹⁴⁹ Fûrûzanfer, s.138.

¹⁵⁰ Ahmet Kabaklı, *Mevlânâ*, s.65.

¹⁵¹ Fûrûzanfer, s. 136-137.

¹⁵² Fûrûzanfer, s.141.

¹⁵³ Nezihe Araz, *Anadolu Evliyalari*, İstanbul, Üçler Matbaası, 1975, s.192.

onun tarafından söylenmiş, Çelebi tarafından kaydedilmiştir. Lewis'e göre birinci cilt 1258'de yazılmaya başlanmıştır.¹⁵⁴ Toplam altı cilt olan eserin yazımına Çelebi'nin hanımının vefatı üzerine iki yıl kadar ara verilmiş, diğer ciltler ara verilmeden 659/1260-666/1268 tarihleri arasında yedi yılda yazılmıştır.¹⁵⁵ Mevlâna ölünceye dek, Mesnevî'nin yazılması eserin müsebbibi ve kâtibi Çelebi Hüsâmeddin ile sürdürülmüştür.¹⁵⁶

f) Şeb-i Arûs

İslam dünyasının yetiştirdiği büyük mutasavvıf ve mütefekkirlerinden olan Mevlânâ,¹⁵⁷ hem Türk düşünce ve tasavvuf tarihinde hem de İran Edebiyatında seçkin bir konumu sahip olmayı başarabildiği ömrünü, yaşlılığı neticesinde hastalanarak 5 Cemâziye'l-Âhir 672/17 Aralık 1273 Pazar günü, altmış altı yaşında ilahî aşka kavuşmak adına doldurmuştur.¹⁵⁸

Ölmeden önce âniden hastalanan Mevlânâ son anlarını yaşadığını anlamıştı. Evine gelenlerin şifa dileklerini aksi yönde katılıyor, sağlık dilemiyor; aksine Yaratacı ile birleşmeyi arzuluyordu. Divan'ın da bu iştiyâkını görmek mümkündür;

“Öldüğümde Şeytan'ın hilesi olan ağlamaya kapılmayın. Benim cenaze arabamı gördüğünüzde Ayrılık! Ayrılık! diye bağırmayın! Eğer benim cenaze

¹⁵⁴ Franklin Lewis, *Rumi: The Past & Present*, Boston, 2000, p. 304.

¹⁵⁵ Fûrûzanfer, ss. 211-212; Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, ss. 118-119.

¹⁵⁶ Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 104.

¹⁵⁷ Yakup Şafak, *Hz. Mevlana ve Çevresindeki Bazı Önemli Şahsiyetler*, s.36.

¹⁵⁸ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, c. II, s. 17; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 149.

törenime gelirsiniz, Hoşça kal! Hoşça kal! demeyin. Çünkü kabir cennete dahil olmayı örten bir perdedir.”¹⁵⁹

Yine Divân’ında “beni kabre indirip bırakınca elveda elveda deme; çünkü kabir, can topluluğunun bir perdesidir.”¹⁶⁰ demiştir.

Cenaze törenine başta papazlar olmak üzere her dinden temsilci ve halk kendi dini vecibeleri mucibince katılmışlardır. Mevlânâ’yı “O bizim İsa’mızdı, o bizim Musa’mızdı.”¹⁶¹ diyerek uğurlamışlardır.

Cenazesine yoğun ilgi gösteren gayri müslimlere tepki gösteren halka, bir Rum keşişi; “Mevlânâ ekme gibidir. Hiç kimse ekmeğe ihtiyaç duymamazlık edemez. Ekmekten kaçan hiçbir aç gördünüz mü? Siz, onun kim olduğunu nereden bileceksiniz?” dedi. Bunun üzerine halk sustu ve hiçbir şey söylemediler.¹⁶² Toplumun her kesimi tarafından sevilen ve hürmet beslenen Mevlâna’nın cenaze töreninde kadınlar ve çocuklar da yerleri almış ve gözyaşı dökmüşlerdi.¹⁶³

Sadreddin Konevî’nin onun sandukasına yazdığı şu ifadeler; ”bu istirahat yerini ziyaret eden kimse kutludur, uğurludur, bahtiyardır. Şark ve garp âlimlerinin sultanı olan Mevlâna, bu mezarın sahibi, karanlık yerler için Hakkın parlak ve güzel bir nurudur. Kendisi İslâm direği, Allah’ın huzurunda halkın kılavuzudur. Yıkılmış olan din bayraklarını yeniden dikmiştir. Âlimlere yakışan beyanları ile yerdeki defineleri meydana çıkarmış. Herkesin aklının eremediği Kur’an incelemelerini

¹⁵⁹ Nicholson, *Selected Poems from the Divân-ı Shams Tabrîz*, Curzon Press, www.khamus.com/divani-shams.htm.

¹⁶⁰ Mevlana, *Divan-ı Kebir*, haz. Abdülbaki Golpınarlı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1992, III, s.169.

¹⁶¹ Schimmel, *Rumi’s World*, p.48.

¹⁶² Eflâki, *Ariflerin Menkibeleri*, I, ss.163-4.

¹⁶³ Eflâki, a.g.e., II, s. 13.

tamamıyla kavramış ve kucaklamıştır.”¹⁶⁴ Bu ifadeler onun yaşamış olduğu zaman diliminde İslâm ve insanlık adına liderlik etmiş olduğu yeniden diriliş, bunun neticesi olarak sağladığı yararları ortaya koymak adına ne güzel ifadelerdir. Onun ilmi değer olarak yüceltilmesinin yanı sıra, kabrinin günümüzde çok farklı kültürden insanlar tarafından ziyaret edilmesi, Konevî'nin dilinden 700 yılı aşkın bir zaman önce dile getirilmesi çok net bir feraset olsa gerek...

C) MESNEVÎ

Tez başlığından anlaşılacağı üzere çalışmamızın ana çerçevesini Mesnevî oluşturmaktadır. Ancak nadiren de olsa Hz. Mevlânâ'nın diğer eserlerinde de istifade edilmesi nedeniyle kısa bir şekilde diğer eserlerine de değinme ihtiyacı iktiza etmiştir.

Divân-ı Kebir; Büyük divan manasına gelen eserde gazel, terkîb-i bend ve rubâilerden teşekkül etmiştir. Eserde yaklaşık 21366 beyitten oluşan 2073 şiir ve 1791 rubâi vardır.¹⁶⁵ Bu gazellerin Şems'in kaybolmasından sonra yazıldığı bilinmektedir.

Fîhi mâ Fîh; Hz. Mevlânâ'nın Farsça ve mensur olarak yazdığı bir eserdir. Kitap, Mevlânâ'nın takrirlerinden meydana gelmiştir. Mevlânâ kurduğu sohbet meclislerinde değinilen ahlâki, tasavvufî, dinî konular, âyet ve hadisler, gibi konular

¹⁶⁴ M.Yusuf Akyurt, *Konya Asarı Atika Müzesinde Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Sandukası*, TTAED, III, 1936, s.113-127.

¹⁶⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, *Türk Tasavvuf Şiiri Antolojisi*, (İnkilap Kitabevi), İstanbul, 2004, s.44.

onun üslubu ile süslenerek anlatılan eserdir.¹⁶⁶ Eserde, derslerinden ve vaazlarından toplanan 71 adet konuşma aktarılmıştır.¹⁶⁷ Eserin bazı bölümleri ünlü Selçuklu veziri Muîneddin Pervâne'nin konağında ona hitaben söylenmiştir.¹⁶⁸ Sade bir Farsça ile kaleme alınmış eser dönemin bazı özelliklerine değinmesi açısından önemlidir.

Mektûbât; Hz. Mevlânâ'nın yakınlarına, dostlarına, bazı âlimlere ve ekseriyet devlet büyükleri ve beylere yazmış olduğu, nasihat ve eleştiri içeren mektuplardır. Öngören'in de belirttiği gibi mektup yazma tasavvufun ilk dönemlerinden itibaren bir tür irşad ve eğitim faaliyeti aracı olarak görülmüştür.¹⁶⁹ Mektuplardan dört tanesi Arapça, diğerleri ise Farsça yazılmıştır. Mektuplarda, Kuran ve Hadislerin açıklamaları, yorumları ve çeşitli nasihâtlerle birlikte, öğretici şiir ve hikâyelere yer verilmiştir¹⁷⁰

Mecâlis-i Seb'a; Yedi vaaz anlamına gelir. Mevlânâ'nın yedi vaazını içeren, Farsça yazılmış mensur bir eserdir. Vaazlar muhtemelen Sultan Veled veya Çelebi Hüsâmeddin tarafından not edilmiştir. Eserde inanç, kulluk, aklın ve bilginin önemi, günahlardan sakınma ve gaflet gibi konular âyet ve hadisler ışığında hikâyeler ile süslenerek ele alınmıştır.

Divan edebiyatı nazım şekillerinden biri olan "mesnevi'nin kelime anlamı, 'ikili, ikişer ikişer,' manasına gelmektedir.¹⁷¹ Farsların bulduğu ve kullandığı bu nazım biçimiyle yazıldığı için Mevlânâ'nın eseri Mesnevî olarak anılmış, zamanla

¹⁶⁶ Fûrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, s.399.

¹⁶⁷ Franklin Lewis, *Rumi Past and Present, East and West*, USA, Oneworld Publications, 2000, Chp.7.

¹⁶⁸ Mehmet Önder, *Mevlana, Hayatı, Eserleri*, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1974,s. 267.

¹⁶⁹ Reşat Öngören, "Mektup", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, XXIX/21.

¹⁷⁰ N. Ahmet Asrar, "Pakistan ve Mevlana Celaleddin-i Rumi", Ankara, Uluslararası Mevlana Bilgi Şöleni, Bildiriler, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, ,2000, s.434.

¹⁷¹ Bkz. Yılmaz Öztuna, "Mesnevî", *Türk Ansiklopedisi*, MEB. Yay., Ankara, 1983, XXIV, s.46.

mesnevî deyince Mevlâna'nın eseri anlaşılmıştır. Bu eser altı ciltten oluşmaktadır. Mesnevî nazım tarzı uzun yazı yazmaya uygun olmakla birlikte dönemin şartlarında ve özellikle bölge insanını şiirden hoşlanması nedeni ile tercih edilmiştir.¹⁷² Mevlânâ'nın yazdığı ve hemen hemen tüm dillere çevrilen Mesnevî'nin, altı cildinde 25618 beyit yer almaktadır.¹⁷³ Eseri İngilizceye tercüme eden ve ona şerhler yazan ünlü İngiliz müsteşrik Reynold A. Nicholson'un eserinde ise Mesnevî'de toplam beyit sayısı 25632'dir. Titiz bir çalışmayla Mesnevî'yi tahkik eden R. A. Nicholson beyit sayılarının; 1.Cilt'te 4003, 2. Cilt'te 3810, 3. Cilt'te 4810, 4. Cilt'te 3855, 5. Cilt'te: 4238, 6.Cilt'te 4916 olmak üzere toplam 25632 beyit olduğunu söylemektedir.¹⁷⁴ Eserleri bir kısmın çeviren ve Mevlânâ üzerinde uzun soluklu araştırmalar yapan Nicholson; "Eğer Hz. Mevlâna gelmeseydi ve Mesnevî yazılmasaydı, tasavvuf âleminde büyük bir boşluk olurdu." ifadesini kullanmıştır.¹⁷⁵ Mesnevî'nin ilk iki cildinde lirik ifade şekli üç ve dördüncü ciltteki teorik açıklamalara bırakır yerini. Bu geçişin onun felsefi fikirlere daha yoğun ilgi göstermesinin bir sonucu olabilir.¹⁷⁶

Bu bölümlerde ruhî tekâmülün nasıl gerçekleştirileceğine dair fikirler ortaya koyar. Ancak öte yandan çağdaşları onun müridi ile olan muhabbetiyle büyüttüğü şaheseri olan Mesnevî'sinde, Mevlânâ'nın eserinin genelde teori düşünceler ve

¹⁷² Mevlânâ, *Fihî Mâ Fih*, s.XLVIII.

¹⁷³ Gölpınarlı, *Türk Tasavvuf Şiiri Antolojisi*, s.44.

¹⁷⁴ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 221.

¹⁷⁵ Şefik Can, "Yaşayan Son Mesnevihan Şefik Can, Mevlâna, Mesnevî ve Mevlevilik", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi Mevlâna Özel Sayısı*, s.840.

¹⁷⁶ Schimmel, *Aspects of Mevlâna*, p.4.

tasavvufî jargon kullanmamasını eleştirmişlerdir.¹⁷⁷ Chittick onun eserlerinde İbn Arabî'ninki gibi terminolojik açıklamalar yapmadığını ifade eder.¹⁷⁸ Çünkü Mevlânâ, şiir; daha doğrusu manzum ifade biçimini tercih etmiş ama bunu edebî eser ortaya sunmak adına değil, fikirlerini anlatmak için bir araç olarak kullanmıştır. Bu manada onun şairliği; Hızır (a.s.) gibi insanları karanlıklardan geçirip hayat suyuna kavuşturmuştur.¹⁷⁹ Fakat edebî yönden, Fars edebiyatı uzmanları, onun nazmında zaman zaman kusurlara rastladıklarını ifade etmişlerdir.¹⁸⁰ Çünkü o ifade ettiği üzere eserde mânaya dikkat çekmiştir.¹⁸¹ Buna rağmen Mevlânâ hakîkatin tasarımını mükemmel bir insanî formda açıklayarak, manevîyatın deneyimini ve sanatsal bir formülasyonla birleştirerek anlatmıştır.¹⁸²

Her kadar Mevlânâ'nın şiirle olan ilişkisi Şems ile tanışmasından önce hatta çocukluğunda başlamış olsada¹⁸³ özellikle nazım türü eserlerinde, entelektüel yönü ağır basan kitaplarda bulamayacağımız türden bariz bir takım düzensizlik ve systemsizlik mevcuttur.¹⁸⁴ Mesnevî'nin bazı beyitlerinin, Mevlânâ'nın sokakta veya pazarda yürürken aklına gelenlerden, gördükleri, hatta duyduğu bir takım seslerden ilhâmî neticeler çıkararak oluştuğunu göz önünde bulundurduğumuzda, eserin masa

¹⁷⁷ Annemarie Schimmel, *Sun Triumphal-Love Triumphant*, East-West Publications, London, 1978, p.93.

¹⁷⁸ William Chittick, "Rumi and the Mawlawiyyah", *İslamic Spirituality*, 1991, II, s.114, 105-126; W.Chittick, *Rumi ve Vahdeti'l-vücûd* (Varolmanın Boyutları), trc. Turan Koç, İstanbul, 1997, s.231-275.

¹⁷⁹ Muhammed İkbâl, *Cavidnâme*, çev. Annemarie Schimmel, (Kırkambar Yay.), İstanbul, 1999, s. 147.

¹⁸⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufîğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996 s.142.

¹⁸¹ Bkz. Mesnevî, I, b.2742.

¹⁸² Seyyid Hüseyin Nasr, *Rumi and the Sufi Tradition*, RCD Cultural Institute, Tehran, 1974, s.17.

¹⁸³ Adnan Karaisailoğlu, Mevlâna'da Edebi Zevk, X.Millî Mevlana Kongresi, Tebliğler, 2002, Konya, Selçuk Üniversitesi, s.316.

¹⁸⁴ Bkz. A Schimmel, "Mawlana Rumi: yesterday, today, and tomorrow", *Poetry and Mysticism in İslam*, The Heritage of Rumi, ed. Amin Banani, Richard Hovannisian and Georges Sabagh, United Kingdom: Cambridge University Press,1994, s. 6, 16.

başında, çalışılarak, edebi kural ve sanatlar mihenk alınarak oluşturulmadığını buna neden olarak gösterebiliriz.¹⁸⁵ Bununla birlikte lirik şiirlerinin ritmik bölümleri, dizelerdeki ya da nakaratlardaki sayısız tekrarlar, dize ortasındaki duraklamalar ile meydana getirdiği ölçü ciddi bir çalışmayı zorunlu kılar.¹⁸⁶ Mesnevî'nin hikâyeleri Ezop veya Kelile-Dimme hikâyelerine benzer. Halkın dikkatlerini çekmek ister, her tabakanın, her idrakin anlaması için olsa gerek bazen kabadır. Fakat hikâyelerden çıkan hikmet dinleyeni ilahî aşka götürür.¹⁸⁷ Edebiyatın şekilsel yönüne dikkat etmemesinin asıl nedeni insanın, ilâhi aşk ile olan münasebetine önem vermesinden kaynaklanmaktadır.¹⁸⁸

Buna rağmen onun her eserinde, samimi, inandırıcı, heyecanlı ve içli bir üslûp hâkim olduğunu herkes hissetmektedir.¹⁸⁹ Onun her beyitin de derin tasavvufî manalar bulmakta zor değildir.¹⁹⁰

Mesnevî içerisinde tasavvufî düşünce ağır bir sistem dâhilinde düşünülerek ele alınmamıştır. Her düşünce ve temaya değişik perspektiften bakılmıştır. Bu bakış açısı ilham şelalelerinin coşkun akıntısı içerisinde hikmetten hikmete değinirken, Mevlânâ çoğunlukla hikâyenin başına etrafındakilerin uyarıları ile dönmektedir.¹⁹¹ Mevlânâ'nın şiir söylemesinin nedeni şâirler gibi meşhur olmak değil, “velilerin sözlerini söyleten Tanrı'dır”¹⁹² ve sahih ilhamın vahiy gibi olduğu¹⁹³ ifadelerinin

¹⁸⁵ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 119.

¹⁸⁶ Schimmel, *Aspects of Mevlâna*, p.6.

¹⁸⁷ Hilmi Yücebaş, *Edebiyatımızda Mevlana*, s.23.

¹⁸⁸ İbrahim Emiroğlu, *Sûfî ve Dil*, (İnsan Yay.), İstanbul, 2002, s.21.

¹⁸⁹ Emiroğlu, a.g.e. , s. 1.

¹⁹⁰ Schimmel, *Rumi's World*, p.45.

¹⁹¹ Schimmel, a.g.e. p.44.

¹⁹² Hilmi Ziya Ülken, *Mevlâna'nın Yetiştirdiği Ortam*, s.240.

yansımasıdır sadece. Onun sanat anlayışını bir genel kabuller içerisinde birine yerleştirmeyi düşündüğümüzde “halk için sanat” anlayışı tek doğru tercih olur. Bu mânada Mevlânâ'nın hayatının bir semeresi olarak görülen Mesnevî'de didaktik bir gaye hedeflendiğinden, daha çok sûfinin seyr-ü sulûkuna ve geçirdiği mânevî tekâmül basamaklarına dair içeriği ile dikkatleri celbetmektedir.”¹⁹⁴

56 bin civarında dize bulunan Mesnevî'de 755 kez Kur'ân âyeti ele alınır. Bu âyetlerde 62 kez İbrahim Peygamber'den, 796 kez Şeytan'dan, 16 kez İblis adıyla yine Şeytan'dan, 85 kez Hz. İsa Peygamber'den, 76 kez Hz. Musa'dan, 103 kez Hz. Yusuf'tan, 39 kez Hz. Cebrail'den, 24 kez Bayezid-i Bistami'den, 39 kez Hz. Davut Peygamberden, 70 kez Süleyman Peygamberden, 27 kez Hz. Hızır'dan, 28 kez Hz. Ali'den, 29 kez Hz. Ömer'den söz edilmiştir. Görüldüğü gibi eserlerine genel olarak bakıldığında, onun esinlendiği en önemli kaynaklar kendisinin kölesi olduğunu belirttiği Kur'ân¹⁹⁵ ve Hadis olduğu görülmektedir.¹⁹⁶ Ayrıca yüze yakın hayvanın yaşam öyküsü, onlar aracılığıyla birçok tasavvufî tema hikâyeleştirilmiştir. Bunlardan ayrı yüzlerce kent, kabile ve yöre adı hikâyeleriyle birlikte geçer.¹⁹⁷ Dolayısıyla Mevlânâ, insanı bütün yönleriyle ortaya koyarken başta âyet ve hadislere; gerektiğinde felsefe, tıp, hatta sufi tecrübe verilerine kadar hemen hemen

¹⁹³ İsmail Hakkı Bursevî, *Ferahu'r-Rûh*, Bulak, 1252, haz. Mustafa Utku Bursa, 2000-2006, I-VI, s.11.

¹⁹⁴ Cebecioglu, “Psiko-Tarih Açısından Farklı Rûhî Tekâmül Mertebelerinin Mevlâna'nın Anlaşılmasındaki Rolü-Metodolojik Bir Yaklaşım”, s. 39.

¹⁹⁵ Mevlâna, *Rubâiler*, çev. ve yay. Şefik Can, Ankara, 1991, Kültür Bakanlığı Yay.,s.311.

¹⁹⁶ Mustafa Özcan, “*Mevlana ve Kaynakları*”, http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=136, 11 Subat 2008.

¹⁹⁷ Fevzi Halıcı, *Mevlânâ*, Konya, 1982, s.125.

zamanındaki tüm ilimlere başvurmuştur.¹⁹⁸ Fakat eserinin omurgasının Kur'ân ve Sünnet'in oluştuğunu "Pergel gibiyim; bir ayağımla şeriat üstünde sağlamca durduğum halde obur ayağımla yetmiş iki milleti dolaşıyorum."¹⁹⁹ beyitiyle açık bir şekilde ifade beyan etmiştir.²⁰⁰

Batı'da Mevlânâ kadar tanınan başka bir mutasavvıf olmadığını dile getiren²⁰¹ Schimmel'e göre Mevlânâ'nın eserlerinin temelinde en belirleyici ilham kaynağı kesinlikle Kur'ân'dır.²⁰² Bu yüzden Câmî, Mesnevî'yi "Fars dilindeki Kur'ân" olarak nitelendirmekle haklıdır. Ayrıca Mevlânâ'nın, Kur'ân'ı anlayıştaki derinliğinin yanında, hadis ilmini de çok iyi bilmektedir. Bu yüzden Mevlânâ'nın eserlerinde çok sık kullandığı bu hadisler şaşırtıcı şekilde güzel yorumlanmaktadır.²⁰³ Ayrıca eserlerine başta Attâr ve Senâî²⁰⁴ olmak üzere Batılı ve Doğulu şâirlerin izlerini görebiliriz.²⁰⁵ Her konu ya da hikâyenin zemininde âyet ve hadisler Türk, Fars, Hint, Yunan hikâyeleri ile yükseltildiği yapı içerisinde mahrem odalardaki müstehcen olaylara da değinir. Ama böyle yapmasının nedeni, "Benim beytim, beyit değil, iklimdir; Benim alayım; alay, şakam; şaka değil, öğretistir."²⁰⁶ mısralarında belirttiği

¹⁹⁸ Zafer Erginli, "Mesnevi Perspektifinden Madde ve Mana arasında İnsan Gerçeği", *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri*, Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2006, s. 251.

¹⁹⁹ Füzûzanfer, *Mevlâna Celaleddin*, s.16.

²⁰⁰ Reşat Öngören, "Mevlana Celaleddin-i Rumi", *DİA*, XXIX, Ankara, 2004, s. 445.

²⁰¹ Schimmel, *Islam: An Introduction*, New York, 1992, s.303.

²⁰² Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s.311.

²⁰³ Schimmel, *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, s.47-8.

²⁰⁴ Ateş, Mevlânâ'nın tasavvufî düşüncelerini anlatırken Senâî'nin yolunda gittiğini gittiğini söyler. (Bkz. Ahmet Ateş, "Senâî" I. A. X, İstanbul, 1967, s.482.)

²⁰⁵ Ahmet Kazım Ürün, "Mevlana'nın Edebi Kişiliğine Etkileyen Şahsiyetler ve Eserleri", III.Uluslararası Milli Mevlâna Kongresi, ss.169-70.

²⁰⁶ *Mesnevî*, V,b.2497.

gibi mesajını daha etkili iletmektir.²⁰⁷ Mevlânâ'nın amacını salt hikâye anlatmak olarak algılayanlar “ne var Mesnevî’de...ben şöyle bir okudum, içinde aslan, tavşan hikâyelerinden başka bir şey göremedim...”derler.²⁰⁸ Belki de Bakır Çelebi'nin ifade ettiği gibi insanın arzulayıp da ulaşamaması, yahut yetersiz kalması bu eksik ya da yanlış algılamalara neden oluyor.²⁰⁹ Hatta bazen algılayamamanın da ötesinde kelimelerin ya da ifadelerin suretine bakanların küfrünün artmasına neden olabilir;

“Mesnevî'nin sözlerindeki sûret de sûrete kapılanı azdırır, yolunu kaybettirir, manâya bakan kişiye de yol gösterir, doğru yolu buldurur. Allah da “bu Kur’ân, gönül yüzünden bazılarına doğru yolu gösterir, bazılarının da yolunu azıtır”²¹⁰ buyurmuştur.²¹¹

Mevlâna aşığı İkbâl de bu gerçeğe dikkat çekmiştir. Ona göre Mesnevî her zaman müsbet etki yapmamıştır. Zira onda açık olmayan bazı İlahî sırlar kötü düşünceli kişiler tarafından yanlış anlaşılmış ve bazen istismar edilmiştir.²¹² Elbetteki bu çıkarımlar, kişilerin kendi iç hallerinden yansıyan düşüncelerdir. Zira Mevlâna'nın

²⁰⁷ Schimmel, *Rumi's World*, p.45.

²⁰⁸ Mehmet Demirci, *Mevlâna'dan Düşünceler*, (Akademi Kitabevi), İzmir, 1997, s.83.

²⁰⁹ “Hz. Mevlâna'nın insanlığa bıraktığı mirası olan 26 bin beyit Mesnevî, 7 bin beyite yakın Dîvan-ı Kebir, Fîhi ma fih, Mecâlis-i Seb'a ve Mektubat gibi eserlerini her yönüyle anlayıp, anlatmanın imkânsız olduğu inancındayım. Bu, asırlarca da mümkün olmamıştır. Çağımızın elektronik ve bilgisayar devrinde dahi, her türlü çalışmaya rağmen, neticenin analizi ve senteziyle birlikte, bir insan beynine tamamen sığacağına inanmıyorum. Hz. Mevlâna'yı incelerken, bir bilgi, bir duygu ummaniyle karşı karşıya olduğumuzu anlarız. Bu ummandan, her ilgilenen, ancak kendi bilgisine göre ma'nalandırır, kendince anladım sanır. Kimi de karşılaştığı azamet karşısında, aczini anlar, yüce Yaratana, hayranlıkla secde etme ihtiyacını duyar.” Celâleddin Bâkır Çelebi, *Mevlâna Okyanusundan*, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya, 2004, s.45.

²¹⁰ Bakara, 2/26.

²¹¹ *Mesnevî*, VI, bb.655-6.

²¹² Muhammed Şahin, *Mesnevî'nin Tenkidi*, İstanbul, 1946, s.185.

maksadı müstehcen konuları anlatmak değil, onların ardındaki hikmetleri semboller aracılığı ile beyinlere çarpıcı bir şekilde kazımaktır.²¹³

Aynı şekilde Fûrûzanfer’de, ulaştığı şerhlerle ilgili olarak şu tespitte bulunur: “Şârihler, kendi bilgilerinin, kendi fikirlerinin derecesi ile Mevlânâ’nın inançlarını tahlil edip izah eyliyorlar. Bazıları dahi Mesnevî’nin müphem yerlerini çözmek için hikmet ile felsefe kitaplarının yardımına müracaat edip, hakîmlerin yolları ile Mesnevî’yi şerh ediyorlar. Eğer bu zahmetler yerine Mesnevî’nin kendisini dikkatle mütalaa etseler, incelemede bulunsalardı onu daha iyi şerh edebilirdi.”²¹⁴ ifadesini kullanmıştır.

Her insanın, vahdet-î vücûd felsefesini barındıran “Mesnevîmiz vahdet dükkânıdır; orada Bir’den başka ne görürsen puttur.”²¹⁵ ifadesinde olduğu gibi kesretteki birliği görme şansına sahip olamadığını görüyoruz. Mesnevî’deki kıssalar hisse alınması gayesi ile kağıda dökülmüştür; masal anlatmak için yazılmamıştır.²¹⁶ Derin hikmetler ve konular, bu tip metaforlar aracılığı ile somutlaştırılarak daha kolay anlaşılır kılınmıştır. Mevzû geçen sorunlar ve çözüm yollarını anlatmak için zikrettiği teşbihler, öyle zekice seçilmiştir ki, bunları her zaman, şu ya da bu şekilde bizim dahi günlük yaşamımızda görmemiz mümkündür.²¹⁷ Bunları yaparken

²¹³ Selçuk Eraydın, ”Bizim Neslimiz Mevlana’yı Bilmiyor”, Mevlâna ile İlgili Yazılardan Seçmeler, haz. Vedat Genç, İstanbul, 1994, ss.149-150.

²¹⁴ Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddin, s. 222.

²¹⁵ Veled İzbudak, Mesnevî, MEB., İstanbul, 1966, VI, s.123, b.1528.

²¹⁶ *Mesnevî*, IV, b.32.

²¹⁷ Amil Çelebioğlu, *Mesnevi-i Şerif*, Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nahifi Tercümesi, İstanbul, 1967, C.II., s.108.

Mevlânâ, sosyal psikolojiye de temas etmiş ve toplumun ruh sağlığını korumanın yolunun, ferdin kendi ruh sağlığını koruması ile sağlanacağını fark etmiştir.²¹⁸

Varlıktaki birliği müşâhade edebilen dervişlerin ruhları ve kalplerindeki pek sevdikleri helva arzusu geciktirilmemeli ki barış ve mutluluğa ersinler.²¹⁹ Bu nedenle Allah'ı (c.c.) da Mesnevî'de büyük helvacı olarak tanıtır. Mutfak içindeki aletler ve yemeğin hazırlanışından kinâyeye ile bahseder. Dünyayı ve değişmesi gereken insanı mutfak, ruhu tencere olarak tasvir eder.²²⁰

Dervişlerin günlük yaşamlarında yaşadıkları basit olaylardan harika semboller üreten Mevlâna, aynısını pek çok defa doğadan örnek vererek gerçekleştiriyor. Çevresinde gördüğü her şeyde her gün farklı bir zevk bulan, her günün düşüncesinde farklı izlenimler yakalayan Mevlânâ, hayatın içinde ve iyimser bir anlayışa sahiptir.²²¹ Mesela; meyve, çiçek ve bahçe tasvirlerinden şahane meseller geliştirir. Anadolu'nun fevkalade gıdası üzüm, bahar mevsiminde açmış rengârenk çiçekler koklanır beyitlerinde. Menekşeyi murakabe halindeki ya da ibâdet eden sûfiye benzetir. "Peygamber'in teri" olan gülü ayrı bir sever. Çünkü onun bir hadiste İlahî Cemâl'in tecellisine mazhar bir çiçek olduğunu bilir. Böylece gül sevgilinin en anlamlı sembolü olarak dizelerde vazgeçilmez yerin alır.²²² Adeta binbir renkten oluşmuş halı gibi²²³ hemen her unsurun bulunduğu şiir çeşnisine hayal gücü, fıkra ve

²¹⁸ İsmail Yakıt, "Mevlânâ'da Akıl ve Aklın Kritiği", 8. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya, 1996, s. 73-93.

²¹⁹ Jalaleddin Rumi, *Divan-ı Kebir*, trans.Nevit Oğuz Ergin, Echo Publication, California, 2002,p.6.

²²⁰ Annemarie Schimmel, *I Am Wind You are Fire! The Life and Work of Rumi*, Shambala Publications, Massachusetts, 1992, p.50.

²²¹ İbrahim Emiroğlu, *Sûfi ve Dil*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005, II. Baskı, s. 14.

²²² Schimmel, *Rumi's World*, p.67-8.

²²³ Schimmel, *Aşk, Mevlânâ ve Mistisizm*, s.48.

izahlar ile espirinin de yer aldığı dizelerine bazen nesirler ile de izahlar eklemiştir. Schimmel; çoğu zaman espri anlayışıyla anlatılan hikâyelerden tasavvufî hakikatler geliştirilmesi hususundaki kabiliyetine insanın hayran kalmasının mümkün olmadığını söyler.²²⁴ Mevlânâ'yı pir olarak kabul eden İktbal; "Hayatın en derin hakikatlerini basit meseller halinde açıklamak olağanüstü bir dehayı gerektirir. Shakespeare, Mevlânâ Rumî ve İsa, dehanın bu nadir türünün eşsiz örnekleridir."²²⁵ diyerek katılıyor. Bu yüzden İktbal gibi birçok şâir Mesnevî okumayı gençlere tavsiye etmiştir.²²⁶ Güçlü ve etkili bir anlatım biçimi olan kıssa,²²⁷ Kur'ân'ın hedeflerini gerçekleştirme de kullandığı vesilelerden biri²²⁸ olduğu gerçeğini de gören Mevlânâ, bilgilendirmek istediği topluma, kast ettiğini daha net ve somut anlatabilmek adına Mesnevî'de çokça kıssalara yer vermiştir. Kıssaların eğitsel işlevlerinden biri de yetişkinleri tefekküre, düşünmeye sevk etmesidir.²²⁹ Böylece kıssalar aracılığıyla yetişkinlere farklı düşünce tarzları sunulur. Ayrıca muhakeme gücünü geliştirmesine yardımcı olmanın yanında sembolik düşünme yeteneği kazandırır.²³⁰ Çünkü, karışık, soyut konular kıssalarla somut hale dönüştürülür.²³¹ Kıssa anlatımı ile anlatılmak istenen şey daha kolay²³² anlatılmasının yanında daha kalıcı²³³ olmaktadır. Kıssanın

²²⁴ Schimmel, *As Through a Veil Mystical Poetry in Islam*, p.98.

²²⁵ Muhammad Iqbal, ed. Javid Iqbal, *Stray Reflections*, Lahor, 1961, p.109.

²²⁶ Annemarie Schimmel, *Gabriel's Wing: A Study into religious Ideas of Sir Muhammed Iqbal*, Leiden, 1963, p.173.

²²⁷ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003, s. 7.

²²⁸ İdris Sengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, Işık Yay., İzmir 1994, s. 5.

²²⁹ Sengül, a.g.e., s. 139.

²³⁰ Nassrot Peseschkion, *Doğu Hikayeleriyle Psikoterapi*, (Beyaz Yay.) İstanbul, 2000, ss. 39–40.

²³¹ Beyza Bilgin, "Ahlak Terbiyesindeki Dini Hikayeler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, İstanbul 1994, s. 51.

²³² Nadiye Isık, *Kur'an'daki Kıssaların Pedagojik Degeri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, U. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2001, s. 29.

²³³ Adem Akıncı, *Din Eğitiminde Etkili Bir Yöntem*, Feza Gazetecilik, İstanbul, 2001, s. 31

bu denli faydalı ve çözüme yönelik olduğu gerçeğinden yola çıkan Mevlânâ sonuç itibarı ile amacına ulaşmış görünüyor. Mesnevî'nin etkili anlatış tarzından olsa gerek, tarihte pek çok Türk devletinde de eğitim amaçlı kullanılmış olduğunu görüyoruz. Mesnevî, hem teorik hem de pratik olarak eğitim faaliyetlerine dâhil edildiğini biliyoruz. Özellikle Osmanlı yöneticilerinin yetişmesinde önemli bir aşama olarak karşımıza çıkar. XVI. y.y. da Mesnevî okutmak adet haline gelmiş,²³⁴ onu yüksek sesle okuyan ve gerektiğinde açıklayan mesnevihânları görüyoruz.²³⁵ “Osmanoğulları ülkesinde, bilhassa ıslâhat devirlerinde, yenilik denemelerine girilen XVII-XVIII. yüzyıllarda, “Dârül- mesnevi” denen ve Mesnevî okutmaya mahsus olan yerler açılmış, medrese ve câmiler de Mesnevî okutulmaya başlanmıştı.”²³⁶ Hatta Damad İbrâhim Paşa, yaptırdığı medresede Mesnevî okutulmasını vakıf şartları arasında zikretmiştir.²³⁷ Bunun neticesi olarak Mevlevî Tarikatının, Osmanlı kültür ve medeniyetinde sarayda ve etrafında öncü olduğunu görüyoruz. Hatta Mevlânâ'nın şiirlerinin etkisi sadece Türk Kültürü üzerinden ölçülemez. Çünkü onun etkisi dikkate alınmadan Türk ve İran kültür ve edebiyatında hiçbir eser düşünmek mümkün değildir.²³⁸ Mevlevîlik, semâ, musiki ve şiir gibi güçlü araca dayandığından şiir ve musîki ile ilgilenen seçkin bir tabakanın ortaya

²³⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik*, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1983, s.134.

²³⁵ M.Zeki Pakalın, “Mesnevihânlık”, *Osmanlı Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, 1983, II, s.490.

²³⁶ Yakup Şafak, Nuri Şimşekler, *Konulara Göre Mesnevî'den Özdeyisler*, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm, Konya, 2005, s.28.

²³⁷ Osman Ergin, *Maârif Tarihi*, İstanbul, 1939, I, 156.

²³⁸ Schimmel, *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, s.8

çıkmasını sağlamış, böylece Türk toplumunda klâsik şiir ve sanat zevkini geliştirmiştir.²³⁹

Mevlânâ'nın eserlerinde çoğunlukla Farsça'yı kullanması bir takım eleştirilere maruz kalmıştır. Hatta aynı nokta-i nazardan bakanlar Mevlâna'nın nesebi ve milli hassasiyetlerine dair olumsuz ifadeler sarf etmişlerdir. Ancak her devir kendi özel kültürel, siyasî ve coğrafi koşulları altında değerlendirilmesi tarihî şuuru ile bakıldığında Farsça'nın o bölge de adeta lingua-franca²⁴⁰ olduğunu görüyoruz. XIV.y.y. kadar Türkçe yazan şâirler bile, Türkçe'nin Arapça ve Farsça karşısındaki ifade yetersizliğine inanırlardı. Hatta özür beyan ederlerdi. Örneğin Sultan Veled “Daha iyi Türkçe bilmediğini” ifade etmektedir.²⁴¹ Bu nedenle Mevlânâ, Mesnevî'sini Fars dilinde yazmıştır. Bu tartışmalara, edebiyat tarihçilerimizden Âgâh Sırrı Levent şu sözleriyle müdahil olur: “Mevlâna'yı incelemeden Türk Tasavvuf Edebiyatı anlatılmaz. Kaldı ki, Mevlânâ'nın -Fars diliyle de olsa- yazdığı Mesnevî'de aşlamaya çalıştığı düşünce ve temsil ettiği ruh öylesine Türk'tür ki, bu esere geniş bir yer ayırmadan Türk kültür hayatı açıklanamaz. Mesnevî, tarih boyunca Türk 'irfan'ının başlıca kaynağı olmuş, Türk düşüncesi Mesnevî ile beslenmiş ve genişlemiştir.”²⁴² Öngören de, Mevlânâ'nın “...Her ne kadar Hintçe söylüyorsam da aslım Türk'tür.” rubâisinden yola çıkarak Türk ırkına ruh yakınlığını kastettiğini söylemiştir.²⁴³

²³⁹ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1981, s.249.

²⁴⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/Lingua_franca.

²⁴¹ Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, İstanbul, 1989, C.I s.273-4.

²⁴² Y. Şafak, N. Şimşekler. *Konulara Göre Mesnevî'den Özdeyişler*, s. 30.

²⁴³ Reşat Öngören, “Mevlana Celaleddin-i Rumi”, DİA, XXIX, Ankara, 2004, s. 441.

Çoğunlukla Farsça'yı kullanmasını yanında bazı şiirlerinde yöredeki ağırlıklı halkı dili olan Türkçe ve Rumca'yı da ender de olsa kullanmıştır.²⁴⁴

Hz. Mevlâna, Mesnevî'yi Farsça söylemekle, İran'da, Pakistan'da, Afganistan'da ve Hindistan'da yaşayan yüz milyonlarca insanın kullandıkları dil sayesinde, İslâmiyeti anlamalarına, onu kabul etmelerine, buldukları bölgelerde etkin ve yaygın dinlerden olan, Budizm'e, Zerdüş dinine yönelmelerinin önüne geçmiştir. Böylece Mevlâna'nın yaptığı, belki de dünya tarihinde bir eşi olmayan, kansız, sessiz sedasız gerçekleşen en büyük mânevî fetih olarak görülmüştür.²⁴⁵

Fars dilinde şiirler yazan sufi şâir Mevlânâ'nın mistik şiirleri Müslümanların ulaştığı her yerde okunmuştur.²⁴⁶ Hatta uzak Bengal'e kadar yayılarak Kutsal Brahman'ın onun şiirlerinden kesitler ezberlediği söylenir.²⁴⁷ Bugün katiiyetle diyebiliriz ki, bu fikri ve mânevî fetih kansız, sessiz sedasız gerçekleştirilmiştir. O diyarlarda Mesnevî-i Şerif'e Kur'ân-ı Pehlevî (Farsça Kur'an) adını veren milyonlarca insan, gencinden en yaşlısına kadar, Mesnevî-i Şerif'i, Divân-ı Kebir'i ezbere okuyarak, âyetleri, onların Farsça şerhini, Hadis-i Şerifleri, Peygamberlerin kıssalarını öğrenip, Hz. Mevlâna'yı ve Türk Milletini hayır duâ ile yâd etmektedirler. Günümüzde bunun en bariz meyvesi, Pakistan ile olan mânevî yakınlığımızdır.²⁴⁸ Dolayısıyla bütün zamanların en büyük mistik deha ve şairlerinden olan Mevlânâ'nın

²⁴⁴ Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, p.311.

²⁴⁵ Celâleddin Bâkır Çelebi, *Mevlâna Okyanusundan*, s.130.

²⁴⁶ Annemarie Schimmel, *Islamic Literatures of India*, ed.Otto Harrasowitz, Weisbaden, 1973, p.21.

²⁴⁷ M.Emanuel Hag, , *Muslim Bengali Literature*, Karachi,1957, p.42.

²⁴⁸ Celâleddin Bâkır Çelebi, *Mevlâna Okyanusundan*, s.161.

Mesnevî'si su götürmez bir şekilde evrensel edebiyâtın zirvelerinden biridir.²⁴⁹ Schimmel, onun bu denli sevilmesinde soyut fikirleri somutlaştırmak için kullandığı sembollerin Fars dilinde herhangi bir şiirde kullanılmamış olmamasına bağlamaktadır.²⁵⁰ Bilindiği gibi eserde birçok hayvandan, XIII. yüzyıl Konya gündelik yaşamına kadar birçok sembol bulunmaktadır.²⁵¹ Eserleri binbir renk ihtiva eden bir halı gibidir.²⁵² Bu nedenle Mesnevî dersleri bir tek halka, zümreye ve tarikâte mahsus kalmayıp, cihanşumül bir özellik arz etmektedir.²⁵³

Anadolu halkını yıkıcı Moğol istilası yüzünden kaosa sürüklendiği dönemde Mevlânâ gibi diğer ulu zatlar, halkı teselli etmekle birlikte onlara insan olma şuurunu vererek insanlığı ahlâki sefaletten gömülmeğe kurtarmışlar.²⁵⁴ Zira o dönemde siyasî ve sosyal sıkıntılar aklî, felsefî ve itikâdî kutuplaşmalarda baş göstermişti.²⁵⁵ Dolayısıyla o buhran dönemlerinde insanların akıl sağlığı ve psikolojik yönlerine değinerek insanı bir bütün olarak ele almış ve hizmet etmiştir.²⁵⁶ Hatta Yıldırım Aktuna, onun uyguladığı semâ'nın dahi o dönem insanları için bir tür psikiyatrik tedâvi olduğunu söylemiştir.²⁵⁷ Onun insana karşı geliştirdiği mânevî fikir ve uygulamalar o dönem problemlerle boğulan insanların suça bulaşmamaları ve millet

²⁴⁹ Mehmet Aydın, "Eva de Vitray Meyerovitch'in Mesnevî Hakkındaki Değerlendirmeleri", Yedi İklim, S.57,s.95.

²⁵⁰ Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ates*, s.61.

²⁵¹ Schimmel, *a.g.e.*, ss.62-63.

²⁵² Schimmel, *Aşk, Mevlana ve Mistisizm*, ss.48-49.

²⁵³ Bkz. Annemarie Schimmel, *Gabriel's Wing: A Study into the Religious Ideas of Sir Muhammed Iqbal* Leiden, 1963, s.353 vd.

²⁵⁴ Emine Yeniterzi, "Mevlana'nın Eserlerinde Ahlâki Unsurlar" X.Milli Mevlana Kongresi, Tebliğler, Konya, 2002, Selçuk Üniversitesi, s.328.

²⁵⁵ Yılmaz Öztuna, *İslam Devletleri:Devletler ve Hanedanlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.,1996, I, s.111 vd.

²⁵⁶ Ömer Çam, "Mevlânâ'nın Etkileri, Ritim Psikolojisi ve Seması", *4. Milli Mevlânâ Kongresi*, Konya, 1989, s. 172-174.

²⁵⁷ Yıldırım Aktuna, "Ruh Sağlığı Açısından Mevlânâ Düşüncesi", *1. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi*, Konya 1987, s. 64.

olma kollektif şuuruna ermelerine yardım etmiştir.²⁵⁸ Bu özelliğinden dolayı Mevlânâ'nın ölümünden yıllar sonra Konya'ya giden İbnu Batuta, Konya halkının Mesnevî'ye büyük değer verdiklerini, onun sözlerine saygı gösterdiklerini, bu eseri öğrenmeye çalışıp, hatta Cuma günleri tekke ve dergâhlarda onu okuduklarını gözlemlemiştir.²⁵⁹ Avrupa müştüşrikleri arasında özel bir yeri olan Purgstall, Mevlâna'nın eserlerinden uzun uzun bahsettikten sonra, Mesnevî'nin Ganj nehrinin kenarından Boğaziçi kıyılarına kadar bütün mutasavvıflar tarafından okunması elzem olan bir kitap olduğunu dile getirmiştir.²⁶⁰ İngiliz A.J. Arberry Mevlânâ'dan çeviriler yaptıktan sonra hayatının geriye kalan kısmını, asrın çeşitli hastalıkları için ilaç ve teselli bulmanın mümkün olacağını söylediği Mevlânâ'nın eserlerini tetkik etmekle geçireceğini ifade etmiştir.²⁶¹ Onun gibi Mesnevî'yi psiko-terapik bir araç olarak görenler arasında Halit Ziya Uşaklıgil de vardır. O da şu ifadeleri sarf etmiştir; “Bazı keder ve gussa (sıkıntı) zamanlarında hâlâ Mesnevî'ye el uzatır, onun yaprakları arasından hayatın elemeleri için bir tesliyet (teselli bulma) ararım.”²⁶²

Son olarak Mesnevî'nin asıl evrensel olma yönüne değinmek istiyoruz. Yüzyıllar öncesinden yazılıp tazeliğini hâlâ korumasının sebebi, kâinatta var olan insanın her ne kadar zaman ustasının elinde şekillenmesine rağmen temel bazı handikâpların elinden kurtulamamış olmasıdır. Bu handikâplar bizim imtihan sorularımız gibi

²⁵⁸ Ömer Çam, “Mevlânâ'nın Etkileri, Ritm Psikolojisi ve Seması”s.174.

²⁵⁹ İbnu Batuta, *Seyahatname-i İbnu Batuta*, çev. Mehmed Şerif,1333-1355.

²⁶⁰ Sufi Huri, “Garb Tefekkür Aleminde İslamiyetin Tesiri ve Hazreti Mevlâna”, Türk Yurdu, Mevlâna Özel Sayısı,1964,s.62.

²⁶¹ Annemarie Schimmel, *Mevlâna Celâleddin'in Şark ve Garpta Tesiri*, Gutenberg Matbaası, Ankara, 1963, s.12.

²⁶² H.Çiçek, Mevlâna'nın Mesnevî'sinde Egitime İlişkin Bir Yöntem: “Örnekle Eğitim”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, s.77

karşımızda dursa da aynı yanlış cevapları verebilmekteyiz. Bu mâna da Mevlâna, aslında karakterleri değil, egomuzu, korkularımızı, heveslerimizi, hırslarımızı, kinlerimizi, değerlerimizi dillendirir. Aslında konuşan kibirdir, hasettir, kıskançlıktır, bencillik, hırs ya da hevestir. Hikâyeler çok eski zamanlarda geçse de, insan her devirde ve her yerde yine insandır. Dolayısıyla Mesnevî'nin her bir hikâyesi günümüz insanını, yani bizleri anlatır. O yüzden okudukça okunası ve her okunduğunda yeni yeni kazanımlar elde edilir. Zaten Mevlânâ bu gerçeği “Bizden sonra Mesnevî şeyhlik edecek ve arayanlara doğru yolu gösterecek; onları yönetecek ve önderlik edecektir.”²⁶³ diyerek güçlü bir öngöründe bulunmuştur. Bu bağlamda Mesnevi araştırmamızın çerçevesini oluşturan o döneminin sosyo-dinî yapısı ve tasavvufî hayatına ışık tutmanın²⁶⁴ da ötesinde bizlere rehber olma rolünü de üstlenmiştir. Hikâyelerin başında “ey dostlar, bu hikâyeyi dinleyin; gerçekte bizim hâlimizi anlatır”²⁶⁵ denilerek hikâyelerin temsil olduğunu²⁶⁶ hem o dönemin insanına hemde gelecek insan ırkına fitrı problemlerini ve çözüm önerilerini anlatır.

Sultan Veled, Mesnevî ile ilgili olarak şunları söyler; “Bir başka hikmet de şu: Allah bizi sırrıyla kutlasın, Mevlânâ'nın, Mesnevî de, geçmişlere ait anlattığı kıssalar, zamanımızda olan şeylerdir, bunu bildirmek, Başka bir maksat da şu: Müridin, şeyhinin huylarıyla huylanması, şeyhinin yolunu sürmesi, hırka giymek, baş tıraş

²⁶³ Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, s.75.

²⁶⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, , *Mesnevi Tercemesi ve Serhi*, I-II, İstanbul: İnkılap Yay., 1990, s.11.

²⁶⁵ Mesnevî, I,b.35.

²⁶⁶ Hamid Dabashi, “Rumi and The Problems of theodicy: Moral imagination and narrative discourse in a story of the Masnavi”, *Poetry and Mysticism in Islam: The Heritage of Rûmî*, Cambridge University Pres, 1994, s.112-135.

etmek semâ' eylemek gibi şeylerle bunlardan başka şeylerde, mümkün olduğu kadar, imanına uyanın, ona iktidâ etmesi gibi şeyhine, uyması gerektir”²⁶⁷.

²⁶⁷ Sultan Veled, İbtidanâme,e-Kitap,s.1

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULARDA HAYAT, DİN VE TASAVVUF

A) HAYAT

1) İçtimâî Hayat

Selçuklu Devletinin kurucuları, Seyhun'dan inen Oğuzlardır. Oğuzlar eski Türk devlet gelenekleri gereği sınıfsız ve güncel bir ifade ile demokratik bir devlet geleneğine sahiptir.²⁶⁸ Günümüze kadar yaşamış olan siyasî bir örnek olan kurultay bunlardan biridir.

Bu olumlu atmosfer, dinî yaşantıda da kendini göstermiştir. Türkler, Orta Asya'da iken Şaman, Budist, Manihalist, Hristiyan, Müslüman ve Musevî dinlerine mensup halklar ile uyum içerisinde bir yaşantı sürmüşlerdi.²⁶⁹ Dolayısıyla bu kültürel birliktelik tecrübesinin sonucu olarak Anadolu'da dinî fanatizm ve taassuptan uzak bir hayat sürdürülmüştür. Örneğin 1132'de Malatya'da, bir İranlı, Hristiyanların Kutsal haçını aşağılamak maksadı ile beline bağlayarak gezer. Bunun üzerine Emir Gâzi'nin İranlı'yı yakalatıp dayak attırması, zamanın âdeti gereği yüzünün karartılıp eşeğe ters bindirildikten sonra şehrin sokaklarında dolaştırılıp teşhir edilmesi ve son olarak da Danişmend sınırlarına sürülmesi Anadolu'da var olan Hristiyanların ne

²⁶⁸ Mehmet Altan Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, MEB, İstanbul, 1995, II, s.295.

²⁶⁹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, (Ötüken Neşriyat), İstanbul, 2009, s.350.

derece inanç hürriyeti ve güvence altında yaşadıklarını göstermektedir.²⁷⁰ İlk dönemlerden itibaren oluşmaya başlayan çok kültürlü şehirlerde, dinî hoşgörü ve mûsamâha sayesinde uyum içerisinde süren bir hayat vardı.²⁷¹ Hayranlık uyandıracak derecedeki hoşgörü, bu dönemin en belirgin özelliklerinden biriydi. XII.y.y.'da Hıristiyan olan T. Balsamon kendilerine rahat vermeyen Franklardansa, insan ruhuna saygı duyan Türklere boyun eğmeyi tercih ettiklerini açıkça söylüyordu.²⁷²

Türkler, Anadolu'ya ilk geldiklerinde özellikle Batı kısmı savaşlar nedeniyle harap olmuş, sosyal düzen kalmamış ve ekonomi çok kötüydü. Türklerin gelişi ile Anadolu'da her yönüyle canlanma ve gelişme olmuştu. Özellikle sultanların çabaları sonucu Anadolu ekonomik, kültürel ve sosyal gelişmelerin merkezi haline gelmiştir.²⁷³

XIII.y.y. başlarında Anadolu'da siyasî olarak yerleşim yaklaşık olarak; İç Anadolu yani, Konya, Kayseri, Sivas ve bugünkü Ankara Selçuklu Devleti'nin, doğuda Erzincan'dan başlayarak İran'ın içlerine kadar olan kısım Harzemşahlar'ın, güneydoğu Anadolu ve Irak'tan itibaren Suriye dolayları Eyyübiler ve başka bazı küçük beyliklerin hakimiyetindeyken, Batı kesimleri ve Akdeniz kıyıları Bizans'ın, Karadeniz kıyıları ve Erzurum Ermeniler'in hükümranlığı altında idi.²⁷⁴

²⁷⁰ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, (Ötüken Neşriyat), İstanbul, 2006, ss.140-141.

²⁷¹ Mustafa Akdağ, *Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi*, (Cem Yayınları), İstanbul, 1995, C. I, s. 13, 40.

²⁷² Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, ss.208-9.

²⁷³ Mehmet Altan Köymen, "Türkiye Selçukluları Devleti'nin Ekonomik Politikası", *Bellekten*, c. I, S. 198, s. 614-617.

²⁷⁴ Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, s. 64-67.

Bu tablo bizlere Anadolu'nun çok kültürlü bir coğrafya olduğunu gösteriyor. Özellikle Rum ve Ermenilerin, Türklerden sonra en kalabalık halk olduğunu anlıyoruz.²⁷⁵ Türklerden önce bu bölgeyi daha çok bu iki halk paylaşmaktaydı. Fakat bu iki aynı dine ancak farklı mezhebe mensup kitleler iyi anlaşamıyordu.²⁷⁶ İnanç temelli problemlere ekonomik sebepler de eklenince, eskiye dayanan sorunlar iyice çözümsüz olmuş ve huzursuzluğun hâkim olduğu bir yaşantı sürülüyordu. Bir ara Rum ve Ermeniler arasındaki husumet o denli çoğalmıştı ki, saygı duydukları din adamlarını, karşı tarafın ithamlarını araştırmaya dahi gerek duymadan öldürmüşlerdir.²⁷⁷ Hatta aynı mezhebe sahip olmalarına rağmen Bizans imparatorları birbirlerini dinî faaliyetleri konusunda kıskanıyordu.²⁷⁸ Rumların bu tavırlarından bıkan Ermeniler, gelen Türk idaresini mevcut Bizans yönetimine tercih etmiştir.

Anadolu Selçuklu şehirlerindeki Müslüman ve Hıristiyan halk çoğunlukla ayrı mahallelerde otuyorlardı. Bu mahalleler kalın duvarlarla birbirinden ayrılıyordu. Birinden diğerine geçişte sabah açılıp, akşam kapanan kapılarla sağlanmaktaydı. Gayr-i müslimlerin ibâdet yerleri iç kale dışında yoğunlaşmıştı. Antalya, Niksar, Uluborlu, Divriği ve Ankara gibi şehirlerde gayr-i Müslimlerin oturdukları mahalleler ayrı bir surla çevrilmişti. Ancak Konya'da Müslüman ve Hıristiyanların yan yana oturdukları mahalleler vardı.²⁷⁹

²⁷⁵ Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, s.141.

²⁷⁶ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 2005, s.102.

²⁷⁷ Vardan Vardabet, "Türk Futûhâtı Tarihi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Tarih Semineri Dergisi, 1-2, 1937,s.202.

²⁷⁸ Mikhaıl Psellos, *Khronographia*, çev.İşın Demirkent, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s.37.

²⁷⁹ Mehmet Şeker, *Anadolu'da Birarada Yasama Tecrübesi*, DİB Yay, Ankara, 2002, s. 65.

Birçok farklılıkları olan bu insanlar etnik veya dinî sebepler yüzünden düşmanlıktan uzaktılar.²⁸⁰ Çünkü Türkler gibi onlar da dinî ve kültürel hayatlarını serbestçe yaşayabiliyorlardı.²⁸¹ Hatta Müslümanların idaresinde olan bir memlekette pek rastlanmayacak bir durum olarak Konya’da Ermenilerin gittiği bir meyhânenin²⁸² ve vezir Ziyâeddin’in kervansarayında çalgılı ve rakkaselerin dans ettiği bir lokanta²⁸³ bulunması onlara tanınan serbestiyi gösterir.

Daha önceki İslâm medeniyetlerinde yaşayan Hıristiyanlar ağırlıklı olarak ticâret ve zanaat ile uğraşmışlardır. Ayrıca hitâbet meziyetleri olduğu için devletin yazışma memurları olarak görev yapmışlardır. Selçuklular da aynı şekilde Hıristiyanlar ticâret ve zanaat ağırlıklı olmak üzere devlet görevlerinde de yer almışlardır.²⁸⁴ Latinlerin Konya, Sivas ve sahil şehirlerinde onların işlerine ve davalarına bakan konsoloslukları vardı. Bu şehirlerde ve hatta yol boyunca küçük kiliseleri bulunuyordu.²⁸⁵ Ticâret yolları üzerinde bulunan Kayseri’de kendilerine ait kilise ve fırınlar bulunan “Piza” kolonisine, Konya, Erzurum, Antalya, Sinop gibi kentlerde de bir takım İtalyan ve Yahudi tüccarlar bulunmuş ve bunlara ait hanlar ve kiliseler yapılmıştır.²⁸⁶ Şehir civarında Rumların manastırı bulunuyordu. Mevlânâ’nın da zaman zaman gittiği Sille yakınlarındaki Deyr-ü Eflâtun manastırı

²⁸⁰ Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara,1972,s. 110.

²⁸¹ Claude Cahen,; *Pre-Ottoman Turkey*, London, 1968, s.192.

²⁸² Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, s. 210.

²⁸³ Zeki Veledi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, (Enderun Kitabevi), İstanbul, 1981, s. 209.

²⁸⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, Tatav Yayınları, İstanbul, 2002, s.297-8.

²⁸⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, (Ötüken Neşriyat), İstanbul,2009, s.358.

²⁸⁶ Ertuğrul Dank, *Ortaçağ’da Harput*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001, s. 60.

bunlardan biridir.²⁸⁷ Selçukluların adil ve hoşgörölü yönetimi sayesinde Anadolu Selçuklu tarihi boyunca Türk-Ermeni ve Türk- Rum halkları arasında ilişkiler daima sıcak ve mükemmel olmuştur.²⁸⁸ Alâeddin Keykubad'ın 1230 Yassı Çimen zaferinden dönerken kendisini Müslüman âlim ve şeyhlerin yanında papazlar ile birlikte Hıristiyanlar sultanı karşılamasını ilişkilerin sıcaklığına örnek olarak gösterebiliriz. Ayrıca Keykubad'ın meclisinde Hıristiyan âlimlerin de itibar görmeleri Hıristiyanların bu topraklarda hoşgörünün yanında onlara saygı da duyulduğunu gösterir.²⁸⁹

Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında dinî ve etnik sebeplerden kaynaklanan herhangi bir düşmanlık ve mücadele söz konusu olmuyordu.²⁹⁰ Bu atmosferin oluşması halkların birbirlerini ve yaşantılarını tanımaları sonucu meydana gelmiştir. Çünkü ilk tanışmalar savaş halinde olunmasından dolayı doğal olarak pekiyi değildir. Bundan dolayı da Süryani Mihael, Türklerin çok merhametsiz olduğunu söylemiştir.²⁹¹ Fakat sonraki yıllarda fikrini değiştirerek Türklerin, Hristiyanlara hiçbir kötülük yapmadıklarını ifade etmiştir.²⁹² Aynı şekilde Papaz Grigor da Müslümanların Hristiyanları öldürmeye çalışmadıklarını söylemiştir.²⁹³ Bu diyalog ortamında özellikle büyük şehirlerde Müslüman âlimler ve rahipler

²⁸⁷ Eflâki, *Menâkıbu'l Ârifin*, I, s. 551.

²⁸⁸ Jean-Paul Roux, *Türklerin ve MoğollarEski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul, 1994, s.33.

²⁸⁹ Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, s. 150 – 151; Mehmet Şeker, *Anadolu'da Birarada Yaşama Tecrübesi*, DİB Yay., Ankara, 2002, s. 68.

²⁹⁰ Köprölü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, s. 110.

²⁹¹ Süryani Mihail, *Süryani Mihail Vekayinamesi*, çev. Hrant D. Andreasyon, TTK, Ankara,1944, II, s.73.

²⁹² Süryani Mihail, a.g.e., s.278.

²⁹³ Papaz Grigor, *Urfalı Mateos ve Papaz Grigorun Zeyli*, çev. Hrant D. Andreasyon, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s.327.

arasında İslâm ve Hıristiyanlık ile ilgili teolojik tartışma ve toplantılar yapıldığını biliyoruz.²⁹⁴ Hatta bu tartışmalar bazen camilerde yapılmakta idi.

Bu sosyal barış ortamının oluşmasında İslâm dininin, Kur'ân'da belirtildiği üzere erkeklerin, tek tanrı inancına sahip olan Yahudi ve Hıristiyan kadınlarla evlenmelerine izin vermesinin; dolayısıyla kan bağları kurulmasının yadsınamaz tesiri olmuştur. Yahudi ve Hristiyanlar kendi dinlerine mensup üyelerin başka dinden insanlarla evlenmelerine izin vermezken İslam'ın meşru gördüğü aile birleşimi toplumsal faydalar getirmiştir.²⁹⁵ Zaten İslâm'ı diğer büyük dinlerden ayıran en önemli farklardan birisi, diğer dinlere mensup bireylerin onlarla yaşayabilmeleridir.²⁹⁶ Bu hoşgörü ve etkileşim farklı düşünce çeşitliliğinin de oluşmasını beraberinde getirmiştir.²⁹⁷

Müslümanlar, Yahudilerle iyi ilişkiler geliştirmişlerdir. Anadolu Selçuklu idaresi altındaki Yahudilerin her zaman rahat yaşadıklarını, halk ile iyi geçindiklerini görüyoruz. Kanunlara ve nizamlara genel de uydukları için devlet tarafından da korunduklarını görüyoruz.²⁹⁸ Bu yüzden Tudelalı Benjamin isimli Yahudi seyyah Selçukluların, Yahudileri, “Türklerin müttefiki” olarak gördüğünü yazmıştır.²⁹⁹ Sadece Anadolu'da değil, bütün İslâm beldelerinde Yahudi ve Hıristiyanlar, Müslümanlarla beraber yaşayabilmişler, kiliseleri ve havraları hiçbir müdahâleye

²⁹⁴ Ahmet Y. Ocak, “XIII.-XIV. Yüzyillarda Anadolu Şehirlerinde Dinî-Sosyal Hayat”, Kentte Birlikte Yaşamak Üstüne, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 89.

²⁹⁵ Ahmet Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul, 2002, ss. 247-248.

²⁹⁶ Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti*, çev. Salih Şaban, (İnsan Yayınları), İstanbul, 2000, s.47.

²⁹⁷ Günay Tümer - Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, (Ocak Yayınları), Ankara, 1993, s.13.

²⁹⁸ Avram Galanti, *Yahudiler ve Türkler*, İstanbul, 1947, s. 8.

²⁹⁹ Tudela'lı Benjamin & Ratisbon'lu Petachia, *Orta Çağda İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, çev. Nuri Aslantaş, (Kaknüs Yay.), İstanbul, 2001, s. 79.

maruz kalmamışlardır.³⁰⁰ Aynı dönemde onların nüfus olarak yoğunlukta olduğu Avrupa'da, Müslümanlara aynı müsamaha gösterilmemiştir. Haçlıların Müslümanlara ve câmilere yaptıklarını tarihten biliyoruz. O dönemde yine Anadolu şehrinde, Antalya'da, Hıristiyanlar aralarında anlaşıp, bir gece şehrin Türk olan idarecilerini ve halkını öldürerek şehri ele geçirmeyi planlamışlardı. Planladıkları şeyleri fiiliyata da geçirdiler. İhtiyar-genç demeden bütün Türk erkekleri öldürmüşler, kadın ve çocukları esir almışlardı. Sabaha kadar süren katliamdan sonra şehre hâkim olmuşlar ve denize attıkları cesetlerden denizin yüzeyi kıpkırmızı olmuştu.³⁰¹

Sadece Yahudilerin içlerinde taşıdıkları taassuplarından ötürü Anadolu'da bazen huzursuzluk çıkarmışlardır.³⁰² Her şeye rağmen bu inanç mensupları Anadolu'da huzur içinde yaşadıklarından dolayı Ibnu Battûta; "Bereket Şam'da, şefkât ise Anadolu'dadır."³⁰³ demişti.

Düşmanlık hisleri ile gelen Haçlılar sefer sonunda onların merhâmet ve fâziletlerini görünce Türklere iyi hisler duyarken, Haçlı askerleri kendilerine yardım etmek için geldikleri Bizanslılara ihânetleri yüzünden düşman olmuşlardır.³⁰⁴

Kuşkusuz böyle bir ortamın oluşmasında adil bir yönetimin olması elzemdir. Selçuklular döneminde gayr-i müslim halklara, İslâm hukukunun, onlara tanıdığı

³⁰⁰ Robert Mantran, *İslam'ın Yayılış Tarihi* (VII – XI. Yüzyıllar), Trc. İsmet Kayalıoğlu, Ankara, 1981, s. 197.

³⁰¹ Salim Koca, *İzzeddin Keykavus*, TTK.Yay., İstanbul, 1997, ss.35-6.

³⁰² Kerîmüddin Mahmud Aksarayî, *Müsameretü'l -Ahbâr ve Müsayeretü'l-Ahyâr*, nşr. Osman Turan, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 2000, s. 124.

³⁰³ İbnu Battûta, *Seyahatname-i İbnu Battûta*, çev. Mehmed Şerif, İstanbul, 1333-1335, I,s.310.

³⁰⁴ Osman Turan, "The İdeal of World Domination Among the Mediveal Turks" *Studia Islamica*, IV,1995, p.68.

hakların yürürlükte olduğunu biliyoruz. Daha önce de değinildiği gibi gayr-i müslimlerin konsoloslukları vardı. Büyük davalar olmadığı müddetçe onların sorunlarını konsolosluklar çözerdi. Büyük davalara ise Şer'î Mahkemeler bakardı. Gayri-i müslimlerin haklarını güvenceye alan Selçuklular elbetteki Müslümanların haklarını da korumaya âzami derece de korumaya dikkat etmekteydiler. İbn Bîbî, Selçuklular döneminde İslâm hukukunun uygulanması ile ilgili olarak şu ifadelere yer verir: “Sultan Alâeddin zamanının ortalarına kadar yani 1230 yılına kadar Rum padişahlarının (Anadolu Selçuklu sultanlarının) yaptığı şeydu: Padişahlar bizzat adliyyede hazır bulunurlar, mazlumların haklarını verirlerdi. Şer’i davalar (kaza-yı şer’i) kadıya havale edilirdi. Alış-veriş (muamele) davalarını, devlete ait (divani) ve örfî davaları, divan sahipleri (ashab-i divan) sonuçlandırırıldı. Hiçbir şekilde güçlü-zayıf, zengin-fakir arasında fark gözetilmezdi. Sultan yılda bir defa şer’i mahkemede (mahkeme-i şer’i), kendisinden davacı olan birisi ile kadının önünde soruşturma yerinde ayakta dururdu. O davada kadının buyurduğu her şey, şer’i kanunlara dayanır ve hemen uygulanırdı. Hiçbir şekilde ondan şaşılmaz ve müsamaha edilmezdi. Şer’î hükümlerinin kutsallığı göz önünde tutularak, hiçbir şekilde Sultan’a iltimas edilmez, o davalı huzurunda üstün tutulmazdı. Mahkeme bitince Sultan, saltanat sarayına geri dönerdi. O günkü görevi dolayısıyla kadıya kıymetli bir hil’at ve sıkı bağlanmış bir katır vermek adettendi.³⁰⁵ Adalet sistemi ve kadılar ile ilgili Hz. Mevlânâ’nın bazı karşı görüşleri olacaktır. Biz bunlara ileride değineceğiz.

³⁰⁵ İbni Bîbî, *El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye* (Selçukname), Haz. Mürsel Öztürk, (Kültür Bakanlığı Yay.), Ankara, 1996, C. I, s. 114.

Anadolu Selçukluların her sûrette en büyük devri sayabileceğimiz I. Alâeddin Keykubad, Moğol istilası tehlikesini siyasi hüneri ile geciktirmiştir. Çok dindar olan I. Alâeddin Keykubad, Kurul'un veya Divan'ın fermanlarını ancak abdest aldıktan sonra ve "Bismillahirrahmanirrahim" yazarak imzalardı.³⁰⁶ Dindarlığının yanında adil ve güçlü iradeye sahip olması, onun başarısının temelini oluşturur. Siyasî ve ekonomik başarıları ile Anadolu'da mutlu ve refah bir hayat sürdürülmesini sağladı. Ayrıca ilim ve sanat erbâbına kıymet vererek kültürel anlamda nezih bir ortam mevcuttu.³⁰⁷

Henüz çok yaklaşmamış olan Moğol istilası Anadolu'ya birçok âlimin gelmesini sağlamıştır.³⁰⁸ İlk zamanlar fayda getiren bu göçler Moğolların Anadolu'ya dayanması Anadolu'nun siyasî, dinî ve sosyal hayatın alt-üst olmasına, ticaretin darbe almasına enden olmuştur.³⁰⁹ Bu dönem içerisinde yaşayan Mevlana, Moğol zulmü altında ezilen Anadolu halkına, medresenin veremediği iç huzuru, bunalmış gönüllere nakşederek, mânevi birliği sağladı.³¹⁰

Tasavvuf ve edebiyat tarihi açısından büyük değer olan Mevlânâ'nın olgunluk dönemi siyasal, sosyal ve ekonomik sorunlarla boğuşan Selçuklu yönetimi ile Moğol zulmünün hüküm sürdüğü dönemine rastlamaktadır. Bu dönemde yaşanmış sorunlara hem siyasî irade ile olan hem de çevresindeki insan ile ilişkisi nedeni ile yakından

³⁰⁶ Eva De Vitray Meyerovitch, *Tarih Öncesinden Osmanlı Dönemine Kadar, Konya, Hz. Mevlana ve Sema*, çev. Abdullah Öztürk, Melek Öztürk, Konya İl Kültür Müdürlüğü, 2003, Konya, s.65.

³⁰⁷ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s.188.

³⁰⁸ Mikail Bayram, "Selçuklular Zamanında Konya'da Kültürel Faaliyetler", *Yedi İklim*, C.8, S.57, 1994, s.91.

³⁰⁹ Abdülkadir Yuvalı, *Moğol Harekatının Anadolu'nun Demografik ve Dinî Yapısı Üzerindeki Etkileri*, Erdem (Dergi), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, C.9, S.27, Ankara, 1997, s.1293.

³¹⁰ Hilmi Ziya Ülken, "Mevlânâ ve Yetiştirdiği Ortam", *Uluslararası Mevlâna Semineri*, TİB Yay., Ankara, 1973, ss.231-232.

vâkıf olmuştur.³¹¹ İnce ruh ve üstün idrak sahibi bir kanaat önderi olarak etrafındaki insanların yaşadığı sıkıntılara duyarsız kalmadı. Bu yüzden Mevlânâ, şerî kurallara sınımsız bağlı olmasının yanında, toleransın hâkim olduğu Selçuklu medeniyeti sosyo-kültürel hayatı içerisinde, medresenin erişemediği etkinlik alanını sahip olmuştur.³¹²

Mevlânâ'nın yine aynı dönemlerde meydana gelen Türkmen Babalarının başını çektiği Babâî isyanından bahsetmediğini görüyoruz. Daha çok kırsal kesimde yaşayan Türkmenler tarafından yapılan bu isyana dair bilgisi olmadığını düşünmek pek doğru olmaz. Ancak onun Türkmen Babalarından bozuk itikada sahip olanlara iyi gözle bakmadığı belirtilir. Türkler Anadolu'ya gelmeden bir asır önce İslâm'ı benimsemişlerdir. Yeni dinî yaşarken eski inanç ve uygulamaların etkisinden tamamen kurtulamamışlardır.³¹³ Bu yüzden eski Kam ve Ozanların devamı niteliğinde olan Baba geleneğinin örneklerinden Baba İshak, Barak Baba, Sarı Saltuk gibi Türkmen Babalarının bir Müslüman şeyhinden ziyade eski Şamanların devamı gibi algılanabileceğini görüyoruz.³¹⁴ Ancak bütün Türkmen Babalarının böyle davrandığını söyleyemeyiz.

Aşiret halinde kırsal alanda yaşayan göçebe Türkmenler, asırlar öncesine dayanan yaşayış tarzlarını değiştirmeleri kolay olmamıştır. Ayrıca İslâmî bilgileri edinebilecek mekânlara fizik olarak uzak da yaşamaları doğru bir İslâm şuurunun

³¹¹ Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, s.140.

³¹² Ülken, "Mevlana ve Yetiştirdiği Ortam", s. 252

³¹³ Mustafa Özçelik, *Yunus Emre*, (Beyan Yay.) İstanbul, 1991, s.16-17.

³¹⁴ Osman Turan, "Selçuklular ve Beylikler Döneminde Anadolu", *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, C. I, Çev. Kasım Turhan, (Hikmet Yayınları), İstanbul, 1988, ss. 264-265.

gelişememesinde etkili olmuştur.³¹⁵ Bununla birlikte yaşanan ortam sıkı bir İslâm yaşanmasına çok uygun olmadığı gerçeği de onları eskiye meyletmeye itmiş olabilir.

Bu Türkmen aşiretleri Anadolu'da zaman zaman baş gösteren kıtlık ve bazen hükümet tarafından uygulanan iskân politikası nedeni ile hayatlarını idame ettirebilmek için köyleri ve kervanları basıp yağmalıyorlardı. Bu duruma müdahale eden devletle karşı karşıya gelmeleri itaatsizliğe ve husumete sebep oluyordu.³¹⁶ Dolayısıyla bahsettiğimiz Türkmen isyanları dinî olmaktan ziyâde, siyasî ve sosyal isyanlardır.³¹⁷

2) Nüfus

Türkler Anadolu'ya gelmeden önce sürekli savaşlar ve Bizans'ın kötü yönetimi yüzünden Anadolu'nun yerli nüfusu çok azalıyordu.³¹⁸ Savaşlar, Anadolu'da birçok yerleşim yerinin boşalmasına, bunun neticesi olarak tarımsal üretim ve vergilerin düşmesine sebep olmuştur.³¹⁹ Fakat XII. yüzyılın sonlarına geldiğinde Konya, Kayseri, Sivas ve Antalya gibi merkezlerde azımsanmayacak Hıristiyan nüfusu mevcuttur.³²⁰ Başkent Konya'da ve köylerde %40 a yakın oranda yaşayan gayrimüslim bulunmaktadır.³²¹ Genel anlamda Hıristiyan nüfus Batı'dan Doğu'ya doğru artış göstermektedir.³²²

³¹⁵ Köprülü, *Türk Edeyatında İlk Mutasavvıflar*. s.190.

³¹⁶ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, (Dergah Yayınları), İstanbul, 1998, s.77.

³¹⁷ Ethem Rumi Fırlı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, (Selçuk Yayınları), Ankara, 1994, s.118.

³¹⁸ Claude Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, London, 1968, s. 143.

³¹⁹ Şazuman Sazak, "Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devletinde Zorunlu Nüfus Hareketi İskan Politikası", I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler, Selçuk Üniv. Araş. Mer., 2001, Konya, s.253.

³²⁰ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.97.

³²¹ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (IQ Kültür ve Sanat Yay.),

Türkler tarafından buralara göç hareketleri düzenlenmiştir. Bilindiği gibi bu göç dalgası içerisinde sadece hayvancılıkla geçinen konar-göçer insanlar değil şehir kültürüne insanlarda yer almaktadır.³²³ Zaten Türklerin en önemli kollarından biri olan Oğuzların, bir bölümünün göçebe, bir bölümünün yarı göçebe, bir bölümünün de şehir ve köy hayatı sürdüklerini³²⁴ ve şehircilik anlamında tecrübeleri oldukları biliniyor. Türkler Anadolu'ya gelmeden önce, zengin bir şehir geleneğine sahiptiler. Fakat hâkim olarak göçebe oldukları için şehircilik geri planda kalıyordu.³²⁵

XII. yüzyılın sonralarına gelindiğinde Anadolu'nun batı uçlarında Denizli-Eskişehir arasında ikiyüz bin, Kastamonu ve yöresinde yüz bin, Ankara'da otuz bin çadırlık büyük Türkmen kitlelerinin yaşadığı belirtilmiştir.³²⁶ Çöküş dönemi olan XIV. yüzyılda bile Sivas'ın nüfusu yüzyirmi bindi.³²⁷ Bu dönemde Anadolu'nun toplam nüfusu dört-beş milyondur.

Selçuklar döneminde şehirdeki nüfusun çoğunluğunu Türkler oluşturmaktaydı. Sadece Antalya'da Hıristiyanlar çoğunlukta idi. Şehirlerin nüfusu Türk, Rum ve Ermenilerden müteşekkildi.³²⁸ Anadolu Selçuklu Devleti sınırları içerisinde genel

İstanbul, 2004, s. 235.

³²² Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, (Ötüken Yayınları), İstanbul, 2005, s.78.

³²³ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK, Ankara, 1962, s.35.

³²⁴ Faruk Sümer, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", s. 574.

³²⁵ Tuncer Baykara, "Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar", Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, S.56,(Ege Üniversitesi Basımevi), İzmir, 1990, s.35.

³²⁶ Salim Koca, "Diyâr-ı Rûm"un (Roma Ülkesi=Anadolu) "Türkiye" Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s.32.

³²⁷ Osman Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri, D.T.C. Fakültesi Dergisi, IX, 4, s.447-457.

³²⁸ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, I, s. 14; Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 235.

populasyonun %90'ını Türk, % 10'unu başta Rum, Ermeni, Yahudi ve diğer gayr-i müslim unsurlardan meydana gelmektedir.³²⁹

Türklerin büyük çoğunluğu göçebe olduğu için tarım yapan çiftçilere ihtiyaç duyuyordu. Bu yüzden ele geçirilen Bizanslı üretici halkı yerlerinde tutmakla beraber diğer bölgelerdeki Hıristiyan kitlelere iskân politikası uygulayarak tarımsal üretimi arttırmaya çalışılmıştır. Örneğin I. Gıyaseddin Keyhüsrev 1196'da işgal ettiği Akşehir'e beş biner kişilik gruplara ayırmak ve defterlere kaydetmek sûretiyle Menderes Havzasındaki Hıristiyan halkı taşımış. Sultan savaşlar yüzünden ıssızlaşan bölgede halka köyler, evler, ziraat aletleri, tohumluk vermiş birkaç yılda vergiden muhaf tutmuştur.³³⁰ Bu siyaset ile on binden yetmiş bin aileye kadar halkı kendi bölgelerine nakletmişlerdir.³³¹

Anadolu'ya, Türkmenler'den başka gelenler de olmuştur. Bunların başında İranlılar gelmektedir. Tahmin edileceği gibi onlar da Moğol istilasından önce gelmişlerdir. Zamanla devlet kadrosunda ciddi ağırlık kazanmışlardır.³³² Moğol istilası esnasında gelenler Konya başta olmak üzere büyük kentlere yerleşmişlerdir. İranlı göçmenlerin Anadolu Selçuklu medeniyetinin gelişmesinde önemli rolü olmuştur. İranlıların haricinde büyük şehirlerde Iraklılara, Araplara ve Latinlere rastlanmaktaydı.³³³

³²⁹ Mustafa Kafalı, *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*, Ankara, 1997, s. 14-15.

³³⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.349.

³³¹ Şazuman Sazak, "Osmanlı Devletinde Zorunlu Nüfus Hareketi İskan Politikası," s.253-4.

³³² Hasan Sav, *1240-1256 Yılları Arasında Anadolu Selçuklu-Moğol İlişkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1999, s. 86.

³³³ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.102.

Türk boyları, Moğol harekâtını takiben batıya kaymak suretiyle daha çok Rum nüfusuna sahip olan Batı Anadolu’da Türk nüfusunun artmasına vesile olmuştur.³³⁴ Uç beyleri, ele geçirdikleri şehir ve kasabalara Orta ve Doğu Anadolu’dan pek çok aileden göçebe olanları yaylara, çiftçi olanları da ziraî alanlara yerleştirmiştir.³³⁵ Daha önce ilk göçlerle Doğu Anadolu yaylalarına süre ve eşyalarıyla,³³⁶ uzun seferlerde yanlarında ağırlıkları, kadınları ve çocukları³³⁷ ile adeta mobil nüfus işlevi üstlenen kitleler tekrar görev aldı. Bu manada Moğolların, beylikler döneminin başlamasına³³⁸ ve dolayısıyla Osmanlı Devletinin temelini atılmasında katkısı olduğunu söyleyebiliriz.³³⁹

Bizans ve İslâm tarihinin dönüm noktası mesabesinde³⁴⁰ olan Malazgirt savaşından sonra ulaşılan topraklar, geri çekilmemek üzere yani Bizans’a geri verilmemek üzere alınmıştır.³⁴¹ Zira Türkler daha önce akın yapıp geri dönerlerdi. Buradan Anadolu’nun yurt tutulduğunu anlıyoruz.

Anadolu’nun yerlilerinden, özellikle Ermeni ve bazı Rum köylüleri kendilerinden daha az vergi alınmasından ve daha insanca yaşam koşullarına sahip olmak adına Bizans yerine Selçukluları tercih etmiştir.³⁴²

³³⁴ Abdülkadir Yuvalı, “Moğol Harekatının Anadolu’nun Demografik ve Dinî Yapısı Üzerindeki Etkileri”, s.1288.

³³⁵ Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, (Tekin Yayınevi), İstanbul, 1979, s.125.

³³⁶ Tuncer Baykara, *Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s.39

³³⁷ Zeki Veleli Togan, *Oğuz Destanı*, İstanbul, 1972, s.25.

³³⁸ Abdülkadir Yuvalı, “Moğol Harekatının Anadolu’nun Demografik ve Dinî Yapısı Üzerindeki Etkileri”, s.1290.

³³⁹ Bkz. Tasavvuf Kitabı, haz. Cemil Çiftçi, Kitabevi, İstanbul, 2003, s.147.

³⁴⁰ Alptekin Coşkun, “Büyük Selçuklular”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VII, İstanbul, 1989, s.126.

³⁴¹ Claude Cahen, *Türklerin Anadolu’ya İlk Girişi*, trc.Y.Yücel-B.Yediyıldız, Ankara,1992 ,s.25.

³⁴² Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 113.

Anadolu’da ki ilk köy yerleşmesi XI. yüzyılın sonunda Sogudal yani Söğüt adıyla görülmeye başlamıştır.³⁴³ Bu tarih Malazgirt Zaferi sonrasında denk gelmektedir. Selçuklular kurdukları köylerin hemen hemen hepsine Türkçe isimler vermişlerdir.³⁴⁴ Bunun yanı sıra özellikle Konya ve Kayseri’de bazı Hristiyan köyleri de bulunmaktadır.³⁴⁵ Bahsi geçen bazı köyler Kayseri ve Konya yöresindeki vakfiyelerde de zikredilir. Cahen’nin naklettiğine göre XIII. yüzyıl Anadolu’sunda otuzaltı bin mamur, dört yüz bin harap köy bulunmaktadır.³⁴⁶ Tuğrul Bey miras vergisini kaldırarak, harap halde olan bu köy ve kasabaların imar edilmesi sağlamaya çalışmıştır.³⁴⁷

Osmanlı Tahrir Defterleri’ne dayanılarak yapılmış bir toponomi (yer bilimi) araştırmasına göre, XVI. yüzyılın ilk yarısında Anadolu’da, Oğuzların boy adlarını taşıyan sekiz yüz doksan kadar köy tespit edilmiştir.³⁴⁸

Abbasilerin askeri gücü olan Türkler, Anadolu coğrafyasına gelmişlerdir. Ele geçirdikleri Tarsus’u gibi bazı şehirleri tamir etmişlerdir.³⁴⁹ Dolayısıyla şehircilik anlayışının olduğunu görüyoruz. Bunun ilk adımı olarak fethettiği şehirde behâmâhal idari teşkilatını kurar.³⁵⁰ İdâri yapının başında kadı ve subaşı gelir. Aşıkpaşazade; “Kadı konıldı ve subaşı konıldı ve bazar durdu ve hutbe okındı”³⁵¹ ifadesi ile bu

³⁴³ M.M.Ramsay, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul, 1960, s.299.

³⁴⁴ Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara, 1972, s.100.

³⁴⁵ Osman Turan, ” Selçuklu Devri Vakfiyeleri”, I, Belleten, XI, s.197-235.

³⁴⁶ Cahen, *Pre Otoman*, s.159.

³⁴⁷ Nuri Şimşekler, “Selçuklular ve Konya”, Mevlana Panellerinde Sunulan Bildiriler, Selçuklu Üniversitesi Araştırmaları, Konya, 2001, s.161.

³⁴⁸ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, Ankara, 1972, .s. 211-215, 461.

³⁴⁹ Zeki Veleli, Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.178.

³⁵⁰ İbn Bibi, *Selçuknâme*, (Kitabevi), İstanbul, 2007, s.146.

³⁵¹ Aşıkpaşazade, *Osmanlı Tarihleri*, Neşr. Nihal Atsız, , İstanbul, 1949, s.103-4.

gerçeği açıklar. Bazen de yeni şehir veya yerleşim yerlerinin oluşturulmasında inşa edilen caminin ya da Pazar yerlerinin etrafında geliştiği de görülmektedir.³⁵²

Selçuklu şehirleri genelde Bizans şehirlerinin yakınında veya hemen üzerine kurulurdu. Yeni şehir kurmaktan ziyade var olanların imar edilmesi tercih edilirdi.³⁵³ Fakat Selçuklular zamanında Anadolu’da bazı yeni şehirler, kasabalar ve köyler oluşturulmuştur. Ancak asıl merkezler geçmişte kalabalık olan Konya, Sivas, Aksaray, Erzincan, Kayseri, Tokat, Niksar, Erzurum gibi şehirlerdi. Buraların halkı İslâmiyeti kabul ederek Türkleşmiş yerli mühtediler, kendi dinlerini muhafaza eden Rum, Ermeni, Yahudi ve Türklerden oluşmaktaydı.³⁵⁴

Türkiye Selçukluların saraylarında, üst düzey yönetici ve beylerin satın alınmış veya esir edilmiş köleleri vardı. Özellikle Kafkaslardan gelen câriyeler çok tutulurdu. Ayrıca saraya bağlı, satın alınmış ya da esir edilmiş Hıristiyan çocukları orduda yetiştirilmek üzere Anadolu’ya getirilmiştir. Bunun yanında yine saraya bağlı kıt’a da ücretli Frank, Gürcü gibi Hristiyanlar askerler mevcuttu.³⁵⁵

Büyük şehirlerde birçok etnik unsur kendi ananelerini yaşamaları ve bir araya gelip millet oldukları için her birinin kültürel ve inanç harslarının birleşiminden oluşan feyyaz bir medeni yaşam ortaya çıkmıştır.³⁵⁶

Selçuklularda erkekler şehrin merkezinde dükkânlarında, çiftçiler bağ ve bahçelerinde çalışırken, kadınlar hayatlarının büyük çoğunluğunu evde geçiriyordu.

³⁵² Tuncer Baykara, “Anadolu’nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine”, s.37.

³⁵³ Mustafa Kafalı, “Anadolu’nun Fethi ve Türkleşmesi”, Tarih Boyunca Anadolu’da Türk Nüfus ve Kültür Yapısı Sempozyumu Tebliğleri, Ankara, 1995, s.28.

³⁵⁴ Fuad Köprülü, *Anadolu’da İslamiyet*, (Akçağ Yayınları), Ankara, 2005, s.47.

³⁵⁵ Osman Turan, “İkta,” İA.,VI, s.956-958.

³⁵⁶ Köprülü, *Anadolu’da İslamiyet*, s.47

Evin çekip çevrilmesi kadının sorumluluğunda idi. Bu yüzden kadın gündelik temizlik, yemek hazırlama, çocuklara bakma gibi işleri yapardı. Yani kadının zamanı ev de geçerdi. Bu yüzden ev onlar için ayrı öneme sahiptir. Selçuklu evleri genelde tek kat, odalar ve toplanma yeri olarak da hizmet gören sofadan oluşurdu.³⁵⁷ Odaların düzeninde belirli bir standart yerine değişik oturum plânı uygulanmıştır. Ancak evde ocak, sedir ve eşyaların muhafazası için dolap bulunmaktadır.³⁵⁸ Köylerde ayrıca tandırda bulunmaktadır.³⁵⁹ Ocağın bulunduğu yer mutfak olarak kullanılıyordu.³⁶⁰ Bu nedenle muhtemelen bazı evlerde, ocağın bulunduğu odalar aynı zamanda mutfak vazifesi görüyordu.

Ibn Battûta, Anadolu'da âdet gereği ekmeğin haftada bir gün pişirildiğini söyler. Bu gelenek günümüzde birçok köyde hala devam etmektedir. Battûta seyâhati esnasında ekmek günü erkeklerin sıcak ekmek ve leziz yemeklerle onun etrafını sardıklarını ve “Bunları size kadınlar gönderdi, sizden hayır dua bekliyorlar!” dediklerini nakleder.³⁶¹

İspanyol araştırmacı Claviyo ise; “Gece olsun gündüz olsun nereye uğrarsak, altımıza halılar seriliyor, sofraya kurulup yemekler getiriliyordu. Köylerde köy ekmeği yiyorduk. Önümüze bol bol, türlü türlü etler konuyordu. Bundan başka yağa kırılmış yumurtalar, süt dolu çanaklar, ballar ikram olunuyordu. Her yerde bu

³⁵⁷ Kâmil Uğurlu, “Selçuklular’ın Oturdukları Evler Düünden Bugüne”, Kubbealtı Akademi Mecmuası, 18/3, İstanbul, 1983, s. 59, 69.

³⁵⁸ Hacı Bektaş-ı Veli, *Vilâyetnâme*, Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1958, s.64.

³⁵⁹ *Vilâyetnâme*, s. 64.

³⁶⁰ *Vilâyetnâme*, s. 27.

³⁶¹ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, I, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A.Sait Aykut, İstanbul, 2004, ss. 400-401.

aynı ikram ve hoş karşılamayı görüyorduk. Bir yerde geceleyecek olsak, önümüze getirilen yemekler yiyeceğimizden fazla oluyordu.”³⁶² diyor. Bu seyahat notlarından çıkan bilgiler ışığında Anadolu mutfağının zenginliği ve lezizliği yanında Türk misafirperverliğini ve cömertliğini bir kere daha tasdik edildiğini müşahade ediyoruz.

Mesnevî'nin içindeki hikâyelerde de birçok yemek, gıda maddesinin adı zikredildiğini biliyoruz. Hatta Anadolu'da çok tüketilen nohutun pişirmesinden mecâzi anlam çıkarılarak hayata ve davranışlarımıza dâir manalar bulabiliyoruz. Mesnevî'yi okuyan herkes dönemin Anadolu ve Konya'sının yemek kültürü hakkında çok fazla bilgi verildiğini görebilir. İleride yeri geldikçe bizde bunlara değineceğiz.

Anadolu'yu gezmiş ve dolayısıyla kültürü tanımış bir otorite olarak İbn Battûta, Anadolu'da yediği yemeklerden övgüyle söz etmiş; “Dünyanın en güzel insanları, en temiz kıyafetli halkı burada yaşar ve en leziz yemekler de burada pişer.”³⁶³ demiştir.

3) İlim ve Sanat

Malazgirt'ten sonra Türkler göçebeliği yavaş yavaş terk edip, fethedilen topraklara yerleşip, medeniyetlerini bu topraklara naksettiler.³⁶⁴ Selçuklu sultanlarının bu medeniyet inşasında yanlarında her zaman hürmet duydukları ilim

³⁶² Ruy Gonzàles Clavijo, Anadolu Orta Asya ve Timur Nezdine Gönderilen İspanyol Sefir Clavijo'nun Seyahat ve Sefaret İzlenimleri (1404-1406), trc. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1993, s. 76.

³⁶³ İbn Battûta, Seyahatnâmesi, I, s. 400

³⁶⁴ Ali Sevim, "Malazgirt Meydan Savaşı ve Sonuçları", Malazgirt Armağanı, Ankara, 1973, s.228.

ve sanat erbâbı kişiler vardı. Onlar gibi Anadolu Selçuklu Devleti sultanlarının hepsi tahsilli kişilerdi. İslâmî ve milli duygularla yetişen sultanların çoğu Farsça ve bazıları da Arapça bilmekteydi.³⁶⁵ Farsça Anadolu'da her zaman Arapça'dan daha yaygın olarak kullanılmıştır. Bunun asıl sebebi Türklerin ve özellikle soyluların İran'la bağlantıları sebebiyle bu dili iyi bilmeleri ve bunun yanı sıra Anadolu'ya göç edenler ya İranlılar oldukları ya da Farsça konuşan Orta Asyalılar olmalarıdır. Arapça özellikle şeriat ile ilgili konularda tercih edilmektedir.³⁶⁶

Selçuklular, medeniyetin teşekkülünde başrolü üstlenen ilim ve fikir adamlarına büyük önem vermişlerdir. Özellikle Selçuklu döneminin en güçlü sultanı Alâeddin Keykubad ilim, kültür, sanat vb. mensuplarını korurdu. Kendisi de yüksek kültürlü olup âlim ve şâirdi. Türkçe, Arapça, Farsça ve Rumcayı bilirdi. Bu sebeplerden dolayı Türkiye'yi emniyet ve medeniyet ülkesi haline getirdi. Hz. Mevlânâ'nın babası da onun davetiyle Konya'ya gelen âlimlerdendi.³⁶⁷

Selçuklu Devleti'ne göç sadece Türkmenler tarafından yapılmamıştır. Bu topraklara zaman zaman İslâm dünyasından din ve hukuk adamları, tabip, sanatkâr ve şâirler getirilmiş, cami, mektep, medrese ve muazzam kervansaray ve hastaneler yapılarak İslâm kültürünün yerleşmesi için çalışılmıştır.³⁶⁸ Zamanın İslâm ülkeleri zenginleri gibi maddi imkânlar lüks safahat yerine ribat, su kaynağı, sebil, köprü gibi toplumsal hizmetlere önem vermişlerdir.³⁶⁹

³⁶⁵ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, s.215.

³⁶⁶ Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları), İstanbul, 2000, ss.324-325.

³⁶⁷ Ahmed B. Lütfullah Münecimbaşı, *Camiu'd- Dîvel*, (İnsan Yay.) İstanbul, 1995, s.79.

³⁶⁸ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.78.

³⁶⁹ Zekeriya Kitapçı, *Türkistanda İslamiyet ve Türkler*, (Nur Basımevi), Konya, 1988, s.109.

Kuşkusuz Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletlerinde ilim ve eğitim merkezleri olarak medreseler çok büyük öneme sahiptir. Medreseler İslâm dininin ilmî ve fikrî açıdan ivme kazanmasında başı çeken kurumlardan biridir. Bir anlamda devletin resmi itikadı olan Ehl-i Sünnet akidesinin muhafazasında ve devam ettirilmesinde birincil görev üstlenmişlerdir. Bu yüzden Selçuklu coğrafyasında yüzlerce medreseye rastlıyoruz. Dönemin din algısında elzem rolü olan medreseler hakkında gelecek bölümde daha tafsilatlı bilgi verilecektir.

İlk önceleri kâfirlerle mücadele eden Alperenler'e barınak olarak yapılan ribatlar daha sonra sufilerin konakladığı yerler oldular. Sınır boylarında İslâm'ı yaymak ve müdafa etmek için canlarını ortaya koyan dervişlere "murabıt" denirdi.³⁷⁰ Selçuklular döneminde giderek yaygınlaşan ribâtlar sufilerin barınma ve eğitim merkezleri olmanın yanında seyahat eden âlimler ve talebeler için konaklama yerleri görevini de görmekteydi.³⁷¹ Daha sonra ribâtlar zaman içerisinde gelişerek birer kültür müessesesi haline gelmiştir. Bu yüzden pek çok tasavvuf kitabının ribâtlarda yazılmış olduğunu görüyoruz.³⁷²

Ribâtın büyüğü olan hankah ve zâviyeleri de görmekteyiz. Yine bu mekânlarda sufiler ve yolcular için konaklama ve dinî eğitim yapılan diğer merkezler olmuşlardır. Örneğin, Erbil Atabegi Muzafferiddin Gök-böri, kör ve sakatlara dört Hankah yapmış. Dul ve ihtiyarlara, yetim, kimsesiz çocuklara yurtlar kurmuş,

³⁷⁰ Şinasi Altundağ, "Murabıtlar", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1970, C. 86, s.581.

³⁷¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Nizamiye Medreseleri ve Büyük Selçuklularda Eğitim", Türkler, V, Ankara, 2002 ,s.721.

³⁷² Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, s.149.

bunlara sütanneler bulmuş ve zengin vakıflar tahsis etmiştir.³⁷³ Mevlânâ döneminde sadece Konya’da yetmiş hankah bulunmaktaydı.³⁷⁴

Ticarî kervanlara hizmet maksadıyla yapılmış birçok kervansaray yapılmıştır. Anadolu’nun dört bir tarafının kervansaraylarla örüldüğünü görebiliyoruz. Hatta bazı kervansaraylarda sadece konaklama değil insanî ihtiyaçların hemen hepsinin karşılandığı, hizmetlerin sunulduğunu görebiliyoruz. Bunların en başında hastaneler gelmektedir. Bu hastalar sadece yolculara değil bölgeye gelen misafirlere, dervişlere ve fakir halka ücretsiz sağlık hizmeti sunmaktaydı.³⁷⁵ Herkesin tedavi görebildiği ve bazılarının da Tıp Fakültesi olarak da hizmet verdiği hastanelerin gelir kaynağı büyük vakıflardır. Buralarda eczâne, aşevi, mescit, kadın ve erkek ayrı hasta odaları mevcuttu. Günümüze kadar ayakta kalabilen hastaneler vardır. Mesela Kayseri’de Gevher Nesibe Hatun, Sivas’ta Darüşşifa, Divriği’de Turan Melek, Amasya’da Torumtay, Tokat’ta Muineddin Pervane, Kastamonu’da Peraneoğlu Ali hastanesi.³⁷⁶ Selçuklulardan önce de var olan hastaneleri, Selçuklular ülke çapında yaygınlaştırmışlardır. Seyyar çadır, hamamlar gibi seyyar hastanelerde zaman zaman orduların yanlarında bulunmuştur.³⁷⁷ IX. asırdan beri, Bizans döneminden farklı olarak müslüman şehirleri çok sayıda hastane ve hayır kurumuna sahipti. Selçuklu Devleti sosyal açıdan son derece iyi teşkilatlanmıştı. Selçuklular zamanında hastane masrafları ve tıbbi tedaviler

³⁷³ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.349.

³⁷⁴ İsmet Parmaksızoğlu, *İbn Batuta Seyahatnamesi’nden Seçmeler*, İstanbul, 1993, s. 22.

³⁷⁵ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.82.

³⁷⁶ Yusuf Küçükdağ, “Konya’da Alaeddin Darüş-Şifası, Tıp Medresesi ve Mescidinin Yeri, Yapısı” Osmanlı Araştırmaları, S.IX, İstanbul, 1989, s.357.

³⁷⁷ Turan, *Selçuklular*, s.346.

ücretsizdi. Aynı şekilde yetimler, yaşlılar, fakirler ve zihinsel özürlü hastalar içinde birçok düşkünler yurdu ve yetimhane vardır.³⁷⁸

Kısaca Nizamülmülk'ün de belirttiği gibi “cihanın imarı ile ilgili güzel şeyler yapmak”³⁷⁹ düşüncesi, Selçuklu yöneticilerinin her zaman uygulamaya çalıştığı genel bir medeniyet mefküresi inşâsı olmuştur. Selçuklu yöneticileri zapt ettikleri her yerde camî, mederese, zâviye, hastane ve kervansaray inşa etme ve bu mekânlarda ilim ve din adamı istihdam etmek suretiyle de ekonomik olarak da ilgili bölgeler kalkındıyorlardı. Bu durumu gören Hıristiyan halk Bizans'tan sonra oluşan bu gelişmelerden sonra İslâm'a ısınmış ve müslüman olmaya başlamıştır.³⁸⁰

Devlet ve edebî dil Farsça iken, din ve tedris dili Arapça idi. Halkın çoğunluğu da Türk olduğu için konuşma dili Türkçe idi.³⁸¹ İslâm dini ile ilgili her konuya ve alana ait eserlerin Arapça olması nedeni ile din ve tedris dili Arapça idi.

Merkezde Arap ve Farsça'nın hâkim olduğunu görülürken, Türkmenlerin yine Türkçeyi kullandıklarını görüyoruz. Garip kıyafetleri ve meczubâne yaşayışları ile eski Baskı-Kam yaşam tarzını sürdüren Türkmen Babalarının, Oğuz boylarının anlayacağı bir dille yani Türkçe ile İslâmiyeti anlatmışlardır. Sufiyâne ancak basit bir şekilde anlatmışlardır.³⁸² Kırsal alanda yaşayan Türmenler Arapça ve Farsça'yı bilmedikleri ve İslâm'ı yeni yeni öğrendiklerinden dolayı onlara, İslâm itikat ve inanç esaslarını Türkmen Babaları anlatmıştır. Türkmen Babalarının da İslâm

³⁷⁸ Eva De Vitray Meyerovitch, “Tarih Öncesinden Osmanlı Dönemine Kadar, Konya, Hz. Mevlana ve Sema”, s.67-8.

³⁷⁹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, s.13.

³⁸⁰ Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, ss. 384–385.

³⁸¹ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.79.

³⁸² Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s.29.

aydınlanmasını sağlayacak Arapça eserleri okuyamamaları ve Eski ananelerinden kopmamaları nedeni ile Türkmen Aşiretleri arasında İslâm'a ters bazı anlayışlar gelişebilmekte idi.

Moğol istilasının bir neticesi olarak Türkistan, İran ve Harezm'den birçok âlim ve sanâtkarın Anadolu'ya gelmesiyle Anadolu Türkleri üzerinde İran tesiri güçlendi. Köprülü, İran tesirinin karşı tezlere rağmen Anadolu Selçuklu medeniyeti üzerinde en etkin kültür olduğunu ifade eder. Buna dayanak olarak da İran kültürünün mitoloji destanı Şehnâme alıntılarının surlara kazınmasını ve bürokrasi dilinin Farsça olmasını gösterir.³⁸³ Bu fikrin oluşmasında belki eski ve köklü devlet geleneği olan Acemlerin karışık siyasal ortamdan dolayı değerlendirilmek istenmesinin bir neticesi olabilir. Konya sarayının ve sultanlarının nazarında Fars şâirleri ve ediplerinin kıymeti daha çoktu. Ayrıca sultanların özel hayatları, eğlence ve saray teşrifatına bakıldığında eski ananelere karışan İran nüfuzu görülebilir.³⁸⁴

Türklerin hayatında sanat öğrenmekte önemli bir yer tutar. Zira Orta Asya kültüründe de sanat icra edene kıymet verilmiştir. O yüzden sanat öğrenen “Adam sanat (uzluk) öğrendi.” diyerek takdir ediliyordu.³⁸⁵ Sanatın toplumdaki önemini bildikleri için Orta Asya'dan göç ederken her meslekten insanın yanlarında geldiğini görüyoruz. Özellikle savaş âletleri yapımı, at yetiştiriciliği, demircilik, halı, dokumacılık, çini yapımı gibi alanlarında maharetli olduklarını görüyoruz. Bir kısım

³⁸³ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, ss.192-3.

³⁸⁴ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s.193.

³⁸⁵ Köymen, *Alp Arslan II*, ss.339-40.

Türkmenlerin odunculuk ve kömürcülük yaptıkları da bilinir.³⁸⁶ Hatta Ladik'te mevcut olan meşhur dokumacılık işlerinin önemli bir kısmını Türk kadınlarının yanında Rum kadınları yürütmekteydi.³⁸⁷

Beyşehir'de ki Kubâdabat ve Kayseri yakınlarında ki Keykubâdiye saraylarının çinileriyle ün yapmışlardır.³⁸⁸ Buradan çinicilik sanatında hüner sahibi olduğunu anlıyoruz.

Saray ve kervansaray yapımında günümüze dek ayakta kalabilen eserler veren Selçuklular mimaride de Türk-İslâm medeniyetine hizmet etmişlerdir. Selçuklular geldikleri bu yeni coğrafyada daha önce yaşadıkları bölgelerden getirdikleri mimari birikim ile Anadolu'daki birikimi harmanlayarak, yeni bir oluşumun ilk çekirdeğini serpmişlerdir.³⁸⁹ Arap, İran, Suriye, Ermeni, Bizans ve Türk sanatı unsurlarını, Türk dehasıyla birleşiminden sonra Selçuklu sanatı ortaya çıkmıştır.³⁹⁰ Özellikle Türk ve İslâm anlayışını eserlerinde mezcetmeyi başarmışlardır. Hatta Selçuklu dönemi geometrik şekillerden meydana gelen süslemelerinin İbn Arabî'nin el-Fütûhat'ında varlık katmanlarını anlatırken kullandığı bir takım dairesel çizimlerinden esinlendiği söylenir.³⁹¹

Selçuklularda resmin de kullanıldığını görebiliyoruz. İslâm dünyasında pek de hoş karşılanmayan resim sanatının Selçuklularda var olduğunu görüyoruz. İlk

³⁸⁶ Speros Jr Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, (California University Pres), 1986, s.269.

³⁸⁷ Ahmet Altıntaş, *Türkiye Selçuklularında Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Basılmamış Doktora Tezi, Malatya, 1998, s. 69.

³⁸⁸ Münecimbaşı, *Camii'd- Düvel*, s.79.

³⁸⁹ Mustafa Güler, İlknur Aktuğ Kolay, "12. yüzyıl Anadolu Türk Camileri" itüdergisi/a mimarlık, planlama, tasarım,Cilt:5, Sayı:2, 2006, Kısım:1,s.89.

³⁹⁰ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s.192.

³⁹¹ Semra Ögel, *Anadolu'nun Selçuklu Çehresi*, Akbank, İstanbul, 1994, s.105.

olarak bayrak üzerinde çift başlı kartal figürü ve daha sonra sultanların kaftanlarına işlettikleri hayvan figürleri dikkati çekmektedir. Çok dindar olan Alâeddin Keykubad, Konya surları inşaa edilirken bir yandan Kur'ân âyetleri naksettirirken diğer yandan kabartma tasvir ve heykeller yapılmasını emrettirmiştir.³⁹² Yine çok dindar olan Selçuklu sultanı Tuğrul Bey, Halifenin kızı evlenirken düğün hatırası olarak 1062 yılında Bağdat'ta bastırıldığı madalya üzerinde kendisinin kabartma tasvirini koydurmuştur.³⁹³ Mevlânânın Mesnevî'sinde resim ve ressamlarla ilgili beyitler vardır. Bizans ve Çinli ressamın üzerine bir de hikâye olduğunu görüyoruz. Hikâyeden anlaşıldığı üzere Mevlânâ, Anadolu ressamlarını, Çinli ressamlardan üstün görürdü.³⁹⁴ Gürcü Hatun'un onu özlemesinden dolayı Mevlânâ'nın resmini yaptırdığını biliyoruz.³⁹⁵

4) Âhilik

Günümüzde esnaf ve sanatkârlar odası olarak anılan sivil toplum kuruluşunun yaptığı görevi, Selçuklu Türkiye'sinde Âhilik Teşkilâtı yapmakta idi. Âhilik ilk defa 34. Abbasi Halifesi en-Nasır li-Dinillah'ın tesiriyle kurulan Fütüvvet Teşkilâtı'na bağlı olarak ortaya çıkmıştır³⁹⁶.

Anadolu'da ise ilk defa Halifenin gönderdiği Şihâbeddin Sühreverdi tarafından teşkilatlanmaya başlamıştır. Onun vefatından sonra Evhadüddin Kirmâni

³⁹² İbn Bibi, *el-Evâmir ul-Aliyye*, Ankara, 1956, s.254.

³⁹³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.385.

³⁹⁴ Şahabettin Uzluk, *Mevlevilikte Resim*, Ankara, 1957, s.1-14.

³⁹⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.385.

³⁹⁶ Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*, Konya, 1991, s.5.

görevi devralır. Âhilik adını almasını ve teşkilatlanmasını sağlayan Ahi Evren³⁹⁷ Kirmâni'nin damadıdır.³⁹⁸ Zikrettiğimiz iki şeyh'in Türkmen olması sebebiyle bu teşkilata Türkmen şeyh ve dervişler büyük bir iştihak ile katılmışlardır.³⁹⁹ Dolayısı ile her ne kadar farklı fikirler ileri sürülse de âhilik, Anadolu Türk toplumuna has bir müessesedir. Fütüvvet daha çok şahsi erdemlere ve askeri niteliklere önem verdiği halde, Âhilik, hem esnaf birliği dayanışması hem de askeri güçlere yardımcı bir müessese olarak vazife üstlenmiştir.⁴⁰⁰ Özellikle Türkmenlerin, Uluğ Sultan diye andıkları I.Alâeddin Keykubad zamanında Âhilik bütün Anadolu'ya yayılmış ve devletin yapısı içinde yer almıştır.⁴⁰¹ Dolayısıyla Âhilik'in, Anadolu'nun o dönemdeki siyâsî, tarihî, ekonomik, sosyal ve dinî şartları üzerinde etkileri olmuştur.⁴⁰²

Meslek ahlâkının son derece önemli olduğu için ahîler icra ettikleri mesleklere bir Peygamberin öncülüğünü atfederek, onları örnek alırlardı. Örneğin demirciler, Hz. Davud'u önder edinir.⁴⁰³ Kurulduktan kısa bir süre sonra otuz iki, daha sonra da yüz sanat dalı, yamak, çırak, kalfa, usta hiyerarşisi içerisinde gelişmiştir.⁴⁰⁴ Sistemli, yaygın ve büyük bir organizasyon olan Âhîlerin uymaları gereken kurallar vardır. Tasavvufî kültürle yoğrulan kurallar sayesinde âhilik üyeler

³⁹⁷ Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melametilik*, (İnsan yay.), İstanbul, 2003, s. 268-272.

³⁹⁸ Mikail Bayram, *Şeyh Evhadüd- Din Hamid el- Kirmani ve Evhadiyye Tarikatı*, Konya, 1993, s.102.

³⁹⁹ Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*, s.49.

⁴⁰⁰ Yusuf Ekinci, *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, M.E.B., İstanbul, 1999, s. 19.

⁴⁰¹ Mikail Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Konya, (Komen Yayınları), 2003, s.258.

⁴⁰² Günay Ünver, "Dini Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik", Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Kayseri, 1998, S. X, s.70.

⁴⁰³ Şimşekler, *Selçuklular ve Konya*, s.174.

⁴⁰⁴ Neşet Çağatay, *Ahilik Nedir?*, Ankara, 1990, s.45.

arasında sevgi ve dayanışmayı da sağlamıştır.⁴⁰⁵ Âhîlerin el kitapları olan Fütüvvetnâme'lerinde Ahi kuralları olarak öncelikle; “Âhinin üç şeyi açık, üç şeyi kapalı olmalıdır. Açık olanlar: 1-Eli açık olmalı, yani cömert olmalı. 2-Kapısı açık olmalı, yani misafir perver olmalı. 3-Sofrası açık olmalı, yani evine ya da işyerine aç geleni tok göndermeli. Kapalı olanlar: 1-Gözü kapalı olmalı, yani kimseye kötü gözle bakmamalı ve kimsenin ayıbını görmemeli. 2-Dili bağlı olmalı, yani hiç kimseye kötü söz sarf etmemeli. 3-Beli bağlı olmalı, yani kimsenin ırzına, namusuna ve şerefine göz dikmemeli.⁴⁰⁶ Âhîlerin sofralarının açık olması zaruretini gerektiği gibi icra ettikleri görüyoruz. Ibn Battûta yolculuğu sırasında Âhîlerin konukları ağırlamak için adeta yarıştıklarından hayretle bahseder.⁴⁰⁷ Bununla birlikte Âhîler adeta sosyal güvenlik kurumu gibi yolda kalmışa, yardıma ihtiyacı olan kişilere yardım ederlerdi.⁴⁰⁸ Âhilik ahlâki alanda yürütmeye çalıştığı terbiye ve kardeşlik olgusuna sıkı sıkıya bağlı kalmanın yanında bahsedildiği gibi cömertlik, yardımseverlik ve yiğitlik duygularını da geliştirme kararlığında olmuştur.⁴⁰⁹

Âhîler dinen yasak olan şeylerden son derece uzak durmalı. Bu yüzden Âhîler, âhiyi âhilikten, şeyhi şeyhlikten çıkaracak, insanı cehenneme sürükleyecek şeylerden sakınmalı. Bunların başlıca bir kaçı; şarap içme, zina, livata yapma, dedikodu yapma, iftira atma, kibirlenme, merhametsiz olma, affetmeme, kin tutma, yalan söyleme, verdiği sözü tutmama, kadınlara şehvetle bakma, insanların ayıbını

⁴⁰⁵ Mustafa Kara, *Tekke ve Zaviyeler*, (Dergah Yayınları), İstanbul, 1990, s.62.

⁴⁰⁶ Neşet Çağatay, *Ahilik Nedir?*, Ankara,1990, s.183.

⁴⁰⁷ Bkz.Ebu Abdullah Muhammed Ibn Batuta, *Seyahatnâme*, çev. A. Said Aykut, Yapı Kredi Yay.İstanbul, 2004, ss.194-195.

⁴⁰⁸ Şimşekler, *Selçuklular ve Konya*, s.174.

⁴⁰⁹ Metin Hulagu, "Ahi Teşkilatının İcra Ettiği Fonksiyonlar ve Cemiyet Üzerindeki Etkileri", *Türk Kültürü Dergisi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ekim, 1994, S:XXXII, ss. 605–606.

örtmek yerine açığa çıkarma, cimrilik, hırsızlık yapmak.⁴¹⁰ Herhangi bir müslümanın iyi ve ahlâklı birer insan olmasının yanında huzurlu ve mutlu bir toplum meydana gelmesi için elzem olan bütün özellikleri Âhiliğin ahlâk prensiplerinde görebiliyoruz.⁴¹¹ Bunlara uymayan üyeler cezaya çarptırılırdı. Cezaya çarptırılan kişiler küçük olan çevreden utandıkları için taşınmayı tercih ederlerdi.⁴¹²

Âhiliğin diğer bir aslî görevi de tüketici haklarını da koruma altına almaktır. Bu yüzden üretim kalite kontrolü, fiyat tespiti gibi konularda iç denetleme yapan bir yapıya sahipti.⁴¹³

Osmanlı medeniyetinde de devamını gördüğümüz Âhiler sadece esnaf ve esnaf ahlâkına dair esasları ile süregelmemiştir. Bunun yanında Osmanlılarda sultanlarının kılıç kuşanma gibi bir takım ritüellerle de devam etmiştir. Hatta günümüzde gelinlere kuşak bağlama Ahilerden bize miras kalmıştır.⁴¹⁴ Çağatay eserinde kuşak bağlamanın ve açmanın yedi çeşidi olduğunu ve her birinin ayrı anlamı olduğunu anlatır.⁴¹⁵ Yine günümüzde özellikle Çankırı ve İç Anadolu bölgesinde sürdürülen “Yaran Odalarının” kurulması ve işleyişi, imece usulü ile köy işlerinin yürütülmesi Âhilerin gayretleri sonucu olmuştur.⁴¹⁶

⁴¹⁰ Çağatay, *Ahilik Nedir?*, s.183.

⁴¹¹ Enbiya, evliya ve padişahların sahip olduğu 740 edepten 124’ünü Ahiliğe intisaba etmiş herkesin bilmesi gerekirdi. Bu asgari 124 edep: yemek, içmek, konuşmak, giyinmek, evden dışarı gitmek, mahallede yürümek, oturduğu yerden başka yere seyahat etmek, pazara gitmek, orada alış veriş etmek, eve bir şey götürmek, misafirlige gitmek gibi hususlara dairedir ki bunlardan her birinin de belli sayıda edepi belirlenmiştir. (Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Konya, Selçuk Üniversitesi Yay., 1981, s. 163.)

⁴¹² Mustafa Uslu, “Ahi Birlikleri ve Loncalar”, Milli Eğitim ve Kültür Dergisi, S. XIV, Ankara, (Aslımlar Matbaası), 1982, s.44.

⁴¹³ Kazıcı, *Ahilik*, s.540.

⁴¹⁴ Şimşekler, *Selçuklular ve Konya*, s.173.

⁴¹⁵ Bkz. Çağatay, *Ahilik Nedir?*, s.83.

⁴¹⁶ Neşet Çağatay, a.g.e.s.49-63.

İslâm inancı ve ahlâkıyla yoğrulup erdemli esnaf ve insan yetiştirmeye çalışan bu teşkilat Anadolu'nun kalkınmasında büyük rol oynamıştır.⁴¹⁷ Onların bu güzel meziyetlerinden Ibn Battûta Seyahatnâme'sinde Âhilerden övgüyle söz eder.⁴¹⁸ Teşkilâtın o dönemdeki siyasî rolünü sultanların tahta geçişlerinde fütüvvet üniforması yani şalvar ve kuşak giymelerinden⁴¹⁹ de anlayabiliriz. Osman Gazi, kerdeşi ve kayınpederi ve silah arkadaşlarının çoğunun kıyafetinin Ahi üniforması olması ve daha sonra yeniçeri başlığının Âhi başlığı⁴²⁰ olması bu geleneğin devamı niteliğinde olmuştur.

Moğol istilasının yıkıcı etkisinden Âhiler de zarar görmüştür. Moğol istilasına karşı taraf olan Âhi Evran, Kayseri'de Moğollara karşı verdiği 15 günlük savunmadan sonra yetiştirdiği âhiler ile birlikte katledilmiştir.⁴²¹ On binlerce Âhi ve Bacı katledilmiştir.⁴²² Âhilerin işyerleri, medrese ve zâviyeleri ellerinden alınmıştır.⁴²³ Moğolların işgalinden sonra Konya'nın uzak köylerine Âhi köyleri kurulmak suretiyle kurumsal yapısını ve geleneğini zayıf da sürdürmüştür.⁴²⁴

5) Ticâret

Devrin ileri görüşlü sultanları, askeri harekâtlarını Anadolu'yu Türkleştirmenin yanı sıra ticaret yollarını ve limanları da elde etmek amacı güderek belirlemişlerdir.

⁴¹⁷ Şimşekler, *Selçuklular ve Konya*, s.173.

⁴¹⁸ Ibn Batuta, *Seyahatname*, s.195.

⁴¹⁹ Bkz. M.Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*, s.29.

⁴²⁰ Çiftçi, *Tasavvuf Kitabı*, s.148.

⁴²¹ Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*, s.85.

⁴²² Bayram, a.g.e., s. 84.

⁴²³ Bayram, a.g.e., s.115.

⁴²⁴ Bayram, a.g.e., s.156.

Buradan hareketle onların zamanı ve konjektörü iyi okuyup, sağlam ticarî ve ekonomik adımlar attığını görüyoruz.⁴²⁵ II. Kılıç Arslan'dan sonra Selçuklu sultanları başta olmak üzere devlet büyükleri ticaret yolları üzerine kervansaray yaptırmak için adeta birbirleriyle yarışıyorlardı. Bu yüzden XIII. yüzyılda Selçuklu ekonomisi en parlak devrini yaşamıştır.⁴²⁶ Bu durumun farkında olan bazı Ortaçağ Avrupa eserlerinde Türkiye efsânevi zenginlikler ve hazineler diyarı olarak akseder.⁴²⁷ Bu konuya dair bir yorum getiren çağdaş Batılı araştırmacı Arnold Tonybee, Haçlı seferlerinin ekonomik ve kültürel sonuçlarının daha önemli olduğuna dikkat çekmiştir. İslâm topraklarının, zâlim Haçlıları büyülediğini ve Latin dünyasının basit hayatına medeniyetin nimetlerini sunduğunu söyler.⁴²⁸ İslâm medeniyeti ile ticarî ve fikrî münasebetler arttıkça Avrupalılar ile iletişim artıyor⁴²⁹ ve müslümanlar hakkındaki yanlış bilgilerini değiştiriyorlardı.⁴³⁰

Anadolu'da, İslâm öncelikle şehirlerde yayılmakta idi. Zira İslâm âleminin dört bir tarafından gelen çok değerli âlimleri merkezlerde bulunuyordu. Ticarî ilişkiler sayesinde gayr-i müslimlerden başka göçebe Türkmenlerinde daha sağlıklı bir İslâm algısı ile karşılaşmalarına vesile oluyordu. Daha önce de ifade edildiği gibi çeşitli nedenlerden dolayı Türkmenler doğru bir İslâm anlayışına sahip değillerdi. Besledikleri hayvanları satabilmek için şehirlere gelmeleri ile bir diyalog ortamı

⁴²⁵ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Ötüken Yayınları, s.80.

⁴²⁶ Wilhelm Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enved Ziya Karal, Ankara, 1975, s.596.

⁴²⁷ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.82.

⁴²⁸ Arnold Tonybee, *Medeniyet Yargılanıyor*, çev. Ufuk Uyan, (Yeryüzü Yay.), İstanbul, 1980, s.125-134.

⁴²⁹ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, Ankara, 1988, s. 43.

⁴³⁰ G.E.Von Grunebaum, *Medieval Islam*, Chicago,1947, p. 49.

oluşuyor ve bunu sonucu olarak İslâm'ı yakından tanıyor ve zamanla İslâm'ı kabul ediyorlardı.⁴³¹

Selçuklu sultanları gayr-i müslimlerin daha faal olabilmeleri için zaman zaman onlara bazı ayrıcalıklar ve imtiyazlar vermişlerdir. Örneğin Gıyaseddin Keyhüsrev bütün tüccarların ülkede istedikleri malın ticaretini rahatça yapabileceklerini, herhangi bir sınır konulmayacağı gibi vergiden, geçiş ücreti ve fazla rüsumdan da muaf olduklarını bildirmiştir.⁴³² İzzeddin Keykavus ile Kıbrıs Kralı Hugue arasındaki karşılıklı mektuplaşmalardan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in, o dönemde Venedikliler ve Kıbrıs Krallığı ile bir ticarî antlaşma imzaladığını anlıyoruz.⁴³³ Daha önce de Selçukluların azametli sultanı Tuğrul Bey, gümrük, alım-satım vergilerini kaldırarak ticareti teşvik etmişti.⁴³⁴ Bağdat'tan hareket eden bir kervan sahibinin Buhara'ya gelinceye kadar 28 yerde gümrük ödediğini⁴³⁵ düşünürsek gösterilen kolaylıkların boyutlarını daha iyi anlarız. Son olarak ticaretin teşvik edilmesi adına tüccarların zararını karşılamak üzere bir nevi devlet sigortası uygulamasının olduğunu görüyoruz.⁴³⁶ Zarara uğrayanların ziyanı ödeniyor ve soygunculara karşı sefer düzenleniyordu.⁴³⁷ Bütün bu gayretler neticesinde kervansaraylar ülkeyi ağ gibi örmüştü.

⁴³¹ V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi*, haz. Hüseyin Dağ, Ankara, 2004, s.66.

⁴³² İbni Bîbî, *Selçukname*, I, s. 174.

⁴³³ İsmet Kayaoğlu, "Ticarî Hayat", A. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, XXIV, s.361.

⁴³⁴ Şimşekler, *Selçuklular ve Konya*, s.161.

⁴³⁵ Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I*, Kayseri, 1995, s.151.

⁴³⁶ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.81.

⁴³⁷ Turan,a.g.e., s.360.

Kervansaraylar savaş zamanlarında ise kale gibi savunma tesisleri işlevi görürlerdi.⁴³⁸ Örneğin Moğolların kuşatmasına karşın Aksaray Sultan Hanı'na sığınan bir Türkmen beyi yanında 20.000 askeri bulunduğu halde iki ay teslim olmadan direnebilmiştir.⁴³⁹

XIII. yüzyıla gelindiğinde de Anadolu'nun her tarafı bakımlı ve güvenliği sağlanmış ticaret yollarına sahipti.⁴⁴⁰ Büyük kervanlara bir muhafız kıt'a tayin edilir. Kervan her konakladığı kervansarayda üç gün ücretsiz yemek yiyebilirlerdi.⁴⁴¹ Kervansaraylara devlet, "Kervansâlar" adıyla bir yönetici atıyor ayrıca emrine bahsettiğimiz muhafız kıtası veriliyordu. Kervansaraylarda doktor ve mescid vardır. Müslüman, Hıristiyan farkı gözetilmezdi. Büyük kervansaraylarda yolcuların yemeleri için koyun sürüleri beslenir, kalabalık bir memur, hizmetli kadrosu hazır bulundurulurdu.⁴⁴² Hatta kervansaraylarda âlimlerin kitap okuyabilmesi için kütüphane ve cahillerin eğlenmesi için satranç dahi bulunurdu.⁴⁴³

Selçuklular zamanında Sinop-Antalya hattının doğusunda kalan bölgelerde, kervansaraylardan da anlaşılacağı gibi düzenli bir ulaşım ağının olması ticaretin oturtulmuş olduğunu gösterir. Aynı şekilde uluslararası ticaret yolu olan ipek yolu XIII. yüzyıl Anadolu'sunun en önemli kentlerinden geçmekteydi. Ayaş'tan (Yumurталık) başlayan, Gülek Boğazı'nı takiben Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum,

⁴³⁸ Şimşekler, a.g.e., s.161.

⁴³⁹ Osman Turan, " Celaleddin Karatay ve Vakfiyeleri, Belleten, S.XLV,1948, s.40-71, Osman Turan, Selçuk Kervansarayları", Belleten, S.XXXIX, 1946, s.471-496.

⁴⁴⁰ Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişaf Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", Belleten, :XIII, S.51, Ankara, 1949, s.596.

⁴⁴¹ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.81.

⁴⁴² Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.360.

⁴⁴³ Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.357.

Malazgirt, Hoy ve oradan Tebriz'e ulaşan arter üzerinde bulunan çok sayıda kervansaray bu yolun ne derece önemli olduğunu göstermeye yeter.⁴⁴⁴ Örneğin sadece Sivas ve Kayseri arasındaki güzergâh üzerinde yirmidört kervansaray vardı.⁴⁴⁵ Bunlardan Konya'daki Horozlu Han, Dokuz Hanı, Zazadin Hanı, Obruk Hanı, Ak Han, Altunapa Hanı, Sultan Hanı, Hocacihan'daki Dibidelik Han ile Kızılören Hanı, Selçuklu döneminin izlerini taşır.⁴⁴⁶ Anadolu'nun dört bir köşelerine yayılmış çok sayıda Kervansarayların mevkileri ve isimlerini saymak Anadolu Türklerinin ticarete verdikleri önemi anlatmaya lüzum bırakmıyor.⁴⁴⁷

Selçuklular ayrıca yolların kesiştiği yerlerde pazarlar kurarak ticâret yapmışlardır. Pazarlar, takasın özellikle toptan değişimin yapıldığı yerlerdi ve yerel endişelerden bağımsız olarak mümkün olan en çok sayıda insan ve eşyayı çekmek için kuruluyorlardı.⁴⁴⁸ Ancak bu yerli pazarın yanında milletlerarası diyebileceğimiz büyük pazarlarda kurulmuştur.⁴⁴⁹ “Yabunlu Pazarı” denilen bu merkezi pazarda Kırım, Suriye, İran ve Bizans'tan gelen tüccarlar buluşur, alış-veriş yapardı. Senenin belirli zamanlarında kurulup belirli bir süre devam eden bu pazara Anadolu dışından yabancılar da geldiği için “Yabanlu Pazarı” denilir.⁴⁵⁰ Başka bir fikre göre genelde şehirlerin uzağında, yabanda kurulduğu için yabanlu(ğ) adı ile anılmıştır.⁴⁵¹ Türk atı

⁴⁴⁴ Danık, *Ortaçağ'da Harput*, s. 60.

⁴⁴⁵ V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev., A. Yaran, Ankara, 1988, s.216.

⁴⁴⁶ Şimşekler, *Selçuklular ve Konya*, s.162.

⁴⁴⁷ Mehmet Altay Köymen, “Anadolu Selçukluları Devletinin Ekonomik Politikası”, *Belleten*, I, S.198, 1986, s.68.

⁴⁴⁸ Henry Pirene, *Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, ter.,Uygur Kocabaşoğlu, (Alan Yayıncılık),1983, s.82.

⁴⁴⁹ Şimşekler, *Selçuklular ve Konya*, s.164.

⁴⁵⁰ Turan, *Selçuklular*, s.368.

⁴⁵¹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.364.

o zamanlar meşhurdu.⁴⁵² Bu pazarlarda özellikle güzel at ve katırlar, atlas, saklâton kumaşlar, kunduz ve samur kürkleri satılırdı. Bu pazarlarda hayvancılık ve tarım yapan Türklerin ürettiklerini sattıkları ticaret yerleri olmuştur. Türkler iç pazarın yanı sıra İran, Suriye ve Irak'a kasaplık hayvan ihraç ediyor ve meşhur atları iyi fiyattan satıyordu.⁴⁵³ Bunların yanında bu pazarların önemli bir diğer özelliği ise esir ticaretinin yapıldığı büyük bir Pazar olmasıdır.⁴⁵⁴ Bu pazarlardan Anadolu'ya kuzeyden gelen, Kıpçak, Rus, Çerkes köleler Müslüman ülkelere geçiş yapmaktadır.⁴⁵⁵

Halı, kilim dokuma göçer-evlilerin önemli el sanatlarındanıdır.⁴⁵⁶ Türk halıları meşhurdu ve İslâm Ülkeleri tarafından çok beğenilirdi. Ayrıca Antalya ipeklileri, Erzincan Buharinleri, Mardin ve Muş pamukluları, Karaman'ın renkli kumaşları, Denizli'nin altın işlemeli bezleri, Ankara ve Sivas'ın yünlü kumaşları, Diyarbakır ve Kastamonu'nun sahtiyanları meşhur olup Avrupa'ya ve Doğu'ya ihraç edilirdi.⁴⁵⁷ Ankara keçilerinden alınan tiftik XIII. asırda İngiltere ve Fransa'ya sevk edilirdi.⁴⁵⁸

Anadolu topraklarında sinâî üretimin yanında maden çıkarma da önemli bir yer tutmaktadır. Başlıca çıkarılan madenler ihtiyaç duyulan yerlere gönderilirdi. Biz burada birkaç tanesine değineceğiz. Sivas yakınlarında ve Luluve (Ulukışla) de

⁴⁵² Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.167.

⁴⁵³ Turan, a.g.e., s.359.

⁴⁵⁴ Faruk Sümer, *Yabanlu Pazar*, İstanbul, 1985, s.15.

⁴⁵⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.365.

⁴⁵⁶ Vryones, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, p.269.

⁴⁵⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.360.

⁴⁵⁸ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.81.

demir, Kastamonu ve Diyarbakır civarında bakır, Bayburt (Gümüşhane), Gümüş (Gümüşhacı-köy) ve Kütahya havalisinde gümüş çıkarılıyordu. Şarkî-Karahisar (Şebin-Karahisar) ve Kütahya'nın zengin şapları dokuma sanayinde kullanılmak üzere Avrupa'ya gönderilirdi.⁴⁵⁹

6) Tarım

Türkler, Anadolu'ya geldiklerinde ve burayı yurt edindiklerinde ilk dönemlerde, içlerinde yerleşikler olmakla birlikte daha ziyade göçebe olarak yaşıyorlardı.⁴⁶⁰ Bu göçebe kitle büyük hayvan sürülerine sahipti. Hayvancılığın Türkler arasında yaygın ve vazgeçilmez olması çok doğaldır. Çünkü Türklerin başlıca gıdaları et başta olmak üzere kaymak, yoğurt, süt ve peynirdir.⁴⁶¹ Bununla beraber az da olsa ziraat yapmışlardır.⁴⁶²

Türklerin, Anadolu'ya gelmesiyle XI. yüzyıldan sonra bozkırlar şenlenecektir. Büyük sürüler için yaylalar daha da önem kazanmıştır.⁴⁶³ Çünkü siyasî ve sosyal nedenlerden dolayı hayvancılık yapan ve yeni gelen göçebe unsurlar, idareciler tarafından Anadolu'nun boş olan kısımlarına yöneltilmiş, buralara yerleştirilmişlerdir.⁴⁶⁴ Yöneticilerin toprak mülkiyetini elinde tutarak gerçekleştirdiği bu iktisadî ve ictimai faydaların yanında Türkleşme hadisesini de başarıyla

⁴⁵⁹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.360.

⁴⁶⁰ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, TTK, Ankara,1967, s.42.

⁴⁶¹ M.Altay Köymen, "Alparslan Zamanı Türk Beslenme Sistemi", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, 1981,s.15-50.

⁴⁶² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (Boğaziçi yayınları), İstanbul, 1991, s.267.

⁴⁶³ Tuncer Baykara, "Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar", s.36.

⁴⁶⁴ Baykara, a.g.e.,s.37.

gerçekleştirmiştir.⁴⁶⁵ Gerçi Moğol istilasından sonra meydana gelen ziraî ve ticarî çöküntüden sonra uç bölgelere giden Türkmenler arasında hayvancılık tekrar ön plana çıkmıştır.⁴⁶⁶

Anadolu'ya gelip tarım alanlarının olduğunu görünce ve devlet tarafında desteklenince Türkmenler tarımsal üretime de önem verdi. Bu yüzden Türklerin şehir hayatına katılmakla beraber, bazı geleneklerinden kolayca kopamadıklarını görüyoruz. Asli görevi itibarıyla üretimle meşgul olmaları gerekirken, bir kısım şehir sakinleri yine ziraat, hatta hayvancılıkla meşgul olmuşlardır.⁴⁶⁷ Bazı şehir eşrafı ve özellikle köy hayatının temeli olan ziraatin yanında hemen her çiftçinin bir miktar da hayvanı olmuştur.⁴⁶⁸

Hayvan besleyenler koyunların yününden halı, kilim vs. dokuyabiliyorlardı. Özellikle kilim imali fazla bir gereç istemediğinden yaygın idi. Bunun yanında keçecilik, hayvan besleyicilerinin sürdürdüğü bir sanat dalı olmuştur.⁴⁶⁹ Kendi dokuduklarından başka hayvanlardan aldıkları yün ve tiftikleri satarak kumaş ve ip yapılmasını sağlamışlardır. Bunun yanında dericilik sektörünün de ihtiyacından dolayı şehirdeki sanayi de desteklenmiştir. Türkmenler, şehirlilerin et, süt, yoğurt, peynir, vb. ihtiyaçlarını büyük ölçüde karşılamışlardır.⁴⁷⁰

İleri de detaylı bir şekilde alınacağı üzere Mesnevî'de birçok meyve sebzedden bahsedildiğini görüyoruz. Buradan hareketle Anadolu'da çok çeşitli ziraî

⁴⁶⁵ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.104.

⁴⁶⁶ Claude Cahen, *Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar İslamiyet*, Ankara, 1990, s.26.

⁴⁶⁷ Tuncer Baykara "Eski Türk İktisadi Hayatı ve Şehir", Tarih Enstitüsü Dergisi, S.6, s.75-104.

⁴⁶⁸ Osman, *Vesikalar*; Nu:LVI, ss.79-80.

⁴⁶⁹ Sümer, *Oğuzlar* ,s.43.

⁴⁷⁰ Tuncer Baykara, "Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar", s.37.

ürün yetiştirildiğini görüyoruz. Her şeyden önce günümüzde olduğu gibi o dönemde de bol buğday, pirinç ve pamuk ziraatı yapılıyordu.⁴⁷¹ Köylerin yakınlarında bağ ve bahçeler bulunurdu.⁴⁷² Mevlâna'nın da sık sık gittiği Meram'ın bahçeleri meşhurdur. Bahçelerde başta üzüm olmak üzere birçok meyve ve sebze yetiştirilmektedir. Konya'nın suyu Meram kaynaklarından temin edilirdi. Bu suyun yaşlanırken insanı huy bakımından iyileştirdiği söylenirdi. Su tamamen berraklaşınca kadar toprak küplerde bekletilerek suyun kireci yok edilir.⁴⁷³

Çok çeşitli ürün yetiştirmeye müsait iklim şartlarına sahip Anadolu'da kışlar uzun ve sert geçiyordu. Bazen ölümle sonuçlanan vakalar yaşanmaktaydı. Hatta bir keresinde Eylül ayında ortaya çıkan soğuk nedeni ile Sivas'ta, zamansız bir şekilde yağmur ve kar yağması üzerine havalar aniden soğumuş, asmalar, zeytin ağaçları, pamuk ve susam gibi ürünler soğuktan kavrularak mahvolmuştur.⁴⁷⁴ Bunun gibi yine 1235 yılının Kasım ayından gelecek yılın Şubat'ının ortasına kadar süren bağları, meyve ağaçlarını ve Fırat nehrini donduran şiddetli bir kış olmuştur.⁴⁷⁵

Kuraklık tehlikesine karşı Anadolu Selçukluların sulama sistemi kurduklarını görüyoruz. Irak, Horasan ve Harezmi'de açılan sulama kanalları, tarımda üretimi arttırmıştır. Bunun sonucunda çok ciddi bir üretim artışı olmuş bolluk ve zenginlikle şehirler büyüyüp mâmur hale gelmiştir.⁴⁷⁶ Bu tür hizmetlerin devlet eliyle

⁴⁷¹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti*, s.360.

⁴⁷² Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, II, s.627.

⁴⁷³ Eva De Vitray Meyerovitch, *Tarih Öncesinden Osmanlı Dönemine Kadar*, Konya, Hz. Mevlana ve Sema, s.66.

⁴⁷⁴ Süryani Mihail, *Süryani Patrik Mihail'in Vekâyinâmesi*, Türkçe terc. Hrant D. Andreasyan, s. 204.

⁴⁷⁵ Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Gregory Abû'l-Farac Tarihi*, trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999, II, s. 535.

⁴⁷⁶ Turan, *Selçuklular*, s.342.

gerçekleştirilmesi zarurî olan bir ödev olduğunu görüyoruz. Zira Nizamülmülk, Siyasetnâme'sinde; “Kanallar açıp, belli başlı ırmaklara yataklar kazmak, büyük sulardan geçiş için köprüler yapmak, köylere ve tarım alanlarını mamur kılmak, sular inşa etmek...sultanların zaten görevleri idi.⁴⁷⁷ diyerek bu konuya dikkat çekmiştir.

Sulama sistemi içerisinde o dönemde “sakiye” diye anılan su dolapları çok önemli bir yer tutmakta idi.⁴⁷⁸

Türk geleneğinde ülke toprakları sultan ve sultan'ın ailesine aittir.⁴⁷⁹ Bu nedenle reaya ekip biçtiği toprağın asıl sahibi değildi. Dolayısı ile çiftçiler devlete vergi ödemek zorunda idiler. Osman Turan çiftçilerin ödemek zorunda oldukları vergi miktarın bakıldığında pekiyi durumda olmadıklarını belirtmekle birlikte başka ülkelerle kıyaslandığında daha adil ve müreffeh olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle de zaten bazı Ortaçağ Avrupa eserlerinde Anadolu'nun efsanevi zenginlikler ve hazineler diyarı olduğundan bahsedilir.⁴⁸⁰

Moğol istilasından Anadolu'nun ziraî hayatı da kötü etkilenmiştir. Her şeyden önce Moğollar Anadolu insanın sırtına çok ağır vergiler yüklemiştir. Bölgesel idareciler aracılığı ile gerçekleştirdiğ tahsilâttan sonra halka pek bir şey kalmıyordu. Her ne kadar etnik olarak bir Moğollaşma olmasa da ekonomik olarak tam bir dar

⁴⁷⁷ Nizamülmülk, *Siyasetname*, çev. Sadık Yalnızca, (Timaş Yay.), İstanbul, 2002, ss.12-3.

⁴⁷⁸ Said Bayram-Ahmet Hamdi Karabacak, *Sahib Âta Fahrüddin Ali'nin Konya İmaret ve Sivas Gök Medrese Vakfiyeleri*, Vakıflar Dergisi, Ankara, 1981, XIII,, s. 59.

⁴⁷⁹ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsânî Esasları*, İstanbul, 1993, c.I, s.209-216.

⁴⁸⁰ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, ss.93-4.

boğaz içerisinde bulunuyordu. Bunun neticesi olarak ziraat ve ticaret azalmış ekonomik siyasal çöküş başlamıştır.⁴⁸¹

7) Konya

Eski adının değişik şekillerde söyleniyor olmasına rağmen en önemlileri İkoniom, İkonium'dur.⁴⁸² Frig dilinde Kawani, Grekçe'de de Eikon ve geç Bizans döneminde İkonium olarak adlandırılan Konya M.Ö.1000 yıllarından beri yerleşim yeri olarak karşımıza çıkıyor. Darkot ise ilk yerleşimini 9 bin yıl öncesine kadar götürür.⁴⁸³ M.Ö. 300'li yıllarda gelişmeye başlamıştır.⁴⁸⁴ Konya adını alması ise halen halk arasında söylenen efsaneye göre alır. Vaktiyle iki ermiş kişi uçarak seyahat ederler. Yerleşmek maksadıyla güzel bir yer aramaktadırlar. Konya üzerinden geçerken gördüğü bu beldeyi beğenen birisi diğerine "Kon ya şeyh!" diye seslenir. Bu ifadeden dolayı şehrin adı "Konya" kalır.⁴⁸⁵ Şehir XI. y.y.'ın ilk yarısından itibaren Türk beylerinin hücumuna uğramaya başlamıştır.⁴⁸⁶ Bu keşif akınlardan sonra Konya ve civarı ilk kez 1068 yılında Türklerin eline geçmiştir. Buranın Orta Asya bozkırlarına benzemesi Türklerin burada yerleşmelerine olanak veriyordu.⁴⁸⁷ 1071 Malazgirt zaferi ile tam olarak buraya yerleşmişlerdir.⁴⁸⁸ Daha Malazgirt zaferinden de önce, bir kısım Türk birliklerinin Anadolu'yu baştanbaşa

⁴⁸¹ Cahen, *Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar İslamiyet*, s.26.

⁴⁸² Mehmet Ferit- Mümtaz Bahri, *Konya ve Rehberi*, Konya Aydınlar Ocağı Yay.,Konya, 1998, s.11.

⁴⁸³ Besim Darkot, *Konya*, IA, C. VI., s.842.

⁴⁸⁴ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçuklularu Devrinde Konya*, Kül.ve Turz. Bak. Yay. Ankara, 1985, s.15.

⁴⁸⁵ Mehmet Önder, "Anadolu Şehir Adları Üzerine Efsanelerin Oluşumu", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1984, s.70.

⁴⁸⁶ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.228.

⁴⁸⁷ İlhan Erdem, *Türkiye Selçuklularında Fetih Metodu ve Uygulanışı*, I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler, 2001,Konya, s.301.

⁴⁸⁸ Şimşekler, *Selçuklular ve Konya*, s.113.

çiğnediklerini, hatta Konya gibi bazı şehirlerin alındığını biliyoruz.⁴⁸⁹ Daha önce yerleşik hayat tecrübesi olan Türkler 1071'in hemen sonrasında kale erleri olarak kalelere ve dolayısıyla şehir hayatına başlamışlardı.⁴⁹⁰

1110 yılında Kılıç Arslan ülkesini daha fazla alan üzerinde yaymayı düşünerek Anadolu'nun tam ortasında bulunan Konya'yı ülkenin başkenti yaptı.⁴⁹¹ Bu doğru politikanın semeresi olarak XII. yüzyılın son çeyreğinde, Anadolu'nun büyük kısmı Konya etrafında birleşmişti.⁴⁹² XII. yüzyılın başına gelindiğinde ise Konya, Anadolu'da Islâm şehirlerinin en büyüklerinden biri olmuştu. Alâeddin Tepesi çevresinde bir kasaba görüntüsü⁴⁹³ veren Konya Sultan Mesud ve II. Kılıçarslan dönemlerinde kalabalık bir şehir görünümüne kavuşmuştu.⁴⁹⁴ I. Mesud ilk yerleşim yeri olan Alâeddîn tepesi ve çevresinde kale, câmi, saray, hükümet daireleri, konut, hamam ve türbe gibi birçok medenî eser inşâ ettirerek, şehrin çehresini büyük ölçüde değiştirmiştir. Sultan I. Mesud'dan sonra gelen sultanları da aynı medeni hassasiyeti göstermişlerdir.⁴⁹⁵

XII. yüzyılın başından itibaren başkent olmasıyla Türkler daha kalabalık kitleler halinde Konya'ya gelmeye başladılar. Güvenlik ve alışlagelmiş bir uygulama olarak kale halkı taşraya sürüldü ve onların yerine Türkler yerleştirildi.

⁴⁸⁹ Mehmet Altan Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara, 1963, s.262.

⁴⁹⁰ Tuncer Baykara, *Selçuklu Devri Türk Şehrinin Temel Özellikleri*, I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler,Konya, 2001, s.152.

⁴⁹¹ Donald Edger Pitcheher, *Osmanlı İmparatorluğunun Tarihsel Coğrafyası*, çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001, s.49. ; Münecimbasi, Camiu'd- Düvel, s.9.

⁴⁹² Baykara, "Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar", s.43.

⁴⁹³ Tuncer Baykara, *Selçuklu Devri Türk Şehrinin Temel Özellikleri*, s.124.

⁴⁹⁴ Darkot, "Konya", s. 841 – 853.

⁴⁹⁵ İbrahim Hakkı Konyalı, *Konya Tarihi*, Konya, 1964, s.309.

Dolayısı ile şehrin çekirdek nüfusunu Türk garnizonu oluşturuyordu.⁴⁹⁶ Yine de, XII. Asrın sonlarında bile önemli şehirlerde Hıristiyan nüfus azımsanmayacak derecedeydi. Konya’da yaşayan Rumlar Bizans döneminde itibaren şehir içinde ve köylerde yaşıyordu.⁴⁹⁷ Konya civarında bazı Hıristiyan köyleri vakfiyelerde de zikrediliyor.⁴⁹⁸

Konya’da Rumların yanı sıra Ermeniler, Frenkler ve az sayıda da Yahudi bulunmaktaydı. Başkent olması nedeniyle bu kadar gayr-i müslim yaşamaktaydı.⁴⁹⁹ XII. yüzyılda Konya’da en iyi ihtimalle nüfusun %10’u gayr-i müslimlerden oluşmaktaydı.⁵⁰⁰ Elbette ki bunda en önemli unsur Konya’nın devlet merkezi olması nedeni ile iş imkânlarının diğer şehirlere göre fazla olmasıydı. Başkentini İznik’ten Konya’ya alınmasıyla nüfusun ciddi artış gösterdiği görülür. XIII. y.y.’a gelindiğinde Konya’nın fethinden sonraki nüfusu en az ona katlanarak büyümüştür.⁵⁰¹ Şehrin iş gücü ihtiyacı daha çok Türkler tarafından karşılanmasına rağmen⁵⁰² gayr-i müslim unsurların özellikle ücretli asker olarak çalıştıklarını görüyoruz.⁵⁰³ Ücretli askerler içerisinde çoğunluğu Frenkler oluşturmaktaydı.⁵⁰⁴ Sultanın çavuşları olarak Konya’da ikamet etmişlerdir. Ancak daha sonra orduda hizmet etme imkânı olmayınca, askerler maden imtiyazları edinerek ticarî faaliyetlere girmişlerdir.⁵⁰⁵

⁴⁹⁶ Claude Cahen, *Osmanlılar’dan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s.152.

⁴⁹⁷ Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 235.

⁴⁹⁸ Turan, ” Selçuklu Devri Vakfiyeleri”, I, Belleten, XI, s.197-235.

⁴⁹⁹ Şeker, *Anadolu’da Birarada Yaşama Tecrübesi*, s. 65.

⁵⁰⁰ Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 232.

⁵⁰¹ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.232.

⁵⁰² Baykara, “Selçuklu Devri Türk Şehrinin Temel Özellikleri”, s.120.

⁵⁰³ Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s.121.

⁵⁰⁴ Faruk Sümer, *Anadolu’da Moğollar*, SAD. TTK, Ankara, 1970, I, ss.5-6.

⁵⁰⁵ Wilhelm Von Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev.E. Ziya Karal, TTK, Ankara, 1975, s.332.

Onların bu girişimde bulunmaları Konya'nın ekonomisinin canlanmasında katkısı olmuştur.⁵⁰⁶ Konya iktisâdi hayatın gelişmesinde bu Frenk ticaret erbabının etkisi olsa gerek. Yine XI. yüzyılda Konya civarında sayıları az olan Ermeniler, Konya'nın başkent olmasından sonra buraya gelmişlerdir.⁵⁰⁷ Selçuklular döneminde refah seviyesinin yükselmesi ve buna bağlı olarak iş gücü ihtiyacı Ermenileri buraya çekmiştir.⁵⁰⁸ Konya'ya yeni gelen Ermeniler genellikle sur dışında yaşıyorlardı.⁵⁰⁹ Kasap yanında çalışmak gibi daha ziyade ağır işlerde iştilal ediyorlardı.⁵¹⁰ Şehirde en fazla gayr-i müslim unsur olarak Rumlar bulunmaktaydı.

Beden gücü ile yapılan işlerde onlar tercih edilirdi.⁵¹¹ Özellikle Rum kadın hizmetçiler, Konya'nın ileri gelenlerin evlerinden çalışıyordu. Eflâki, Mevlâna'nın da Rum hizmetçileri olduğunu söyler.⁵¹² Rumlar ilk zamanlar bazen asker olarak da geride hizmet etmişlerdir.⁵¹³

Yahudiler ise en az bulunan unsur olarak şehirde kale dışında yaşarlardı.⁵¹⁴ Ticaretle uğraşmakla birlikte daha çok şarap imali ve meyvecilik gibi işler yaparlardı.⁵¹⁵

⁵⁰⁶ Wiilam N.Rockhill, *The Journey of William Rubruck to the Eastern Part of the World, 1253-55*, London, 1900, p.277.

⁵⁰⁷ Steven Runciman, *A History of the Crusades*, Cambridge University Press, London, 1965, I, s.189.

⁵⁰⁸ Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 237 – 238.

⁵⁰⁹ Ahmet Temir, "Cacaoglu Nure'l-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Mogolca Vakfiyesi", Ankara, 1959, s.116.

⁵¹⁰ Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 235.

⁵¹¹ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, ss.342-3.

⁵¹² Eflaki, a.g.e., II, s.791.

⁵¹³ Speros Vryonis Jr, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century*, London, 1971,s.226.

⁵¹⁴ Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, s.191.

⁵¹⁵ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, II, s.621-2.

Sonuç olarak Rumlar hariç diğer unsur Konya'nın başkent oluşundan sonra buraya gelmişlerdir. Rumlar ise eskiden beri burada bulunmaktaydılar.

Konya şehrinde Müslüman, hâkim unsur olan Türklerin yanında İrani ve pek az Arap unsurları da görüyoruz. Konya'da İran etkisine daha önce temas etmiştik. Özellikle 1243 Kösedag'dan sonra İranlı unsur daha da etkili oldu. Bu tarihten itibaren nadiren yüksek kademe devlet görevleri Türklere verilecektir.⁵¹⁶ Aynı şekilde bizzat sultanın etrafında Kazvinli ve Deylemliler bulunmaktaydı. Bu durum Selçuklu sarayındaki ve daha çok yüksek tabakadaki İran hayranlığının tesirini gösterir. XIII. asrın başlarından itibaren Konya sarayında İran eserlerinin okunması ve özellikle Firdevsi'nin "Şehnâme" de geçen isimlerin sultanların isimleri olması bu etkiye işaret eder.⁵¹⁷

Dinî inançlarını özgürce yaşayan bütün gayr-i müslim unsurların ibâdet yerlerini şehirde görebiliyoruz. Kiliseler iç kale dışındaki mahallerde daha yoğun şekilde bulunmaktadır. Herkes kendi mahallesinde ikamet ediyordu ve 11 tane mahalle bulunmaktaydı. Bunun neticesinde kozmopolit bir iskân durumu söz konusu değildi.⁵¹⁸ Müslümanlar ve Hristiyanlar yan yana oturmuşlardır.⁵¹⁹ Mevlâna'nın da zaman zaman ziyaret ettiği Deyr-i Eflâton manastırı şehrin yakınında

⁵¹⁶ Nejat Kaymaz, *Pervane M. Süleyma*, Ankara, 1970, s.40.

⁵¹⁷ Eva De Vitray Meyerovitch, *Tarih Öncesinden Osmanlı Dönemine Kadar, Konya, Hz. Mevlana ve Sema*, s.71.

⁵¹⁸ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.236.

⁵¹⁹ Şeker, *Anadolu'da Birarada Yasama Tecrübesi*, s. 65.

bulunmaktaydı.⁵²⁰ Şehrin asli unsuru olan Türkler yönetici, asker ve onların eşrafı ve diğer işleri icra etmek üzere yerleşen Türkmenlerden oluşmaktaydı.⁵²¹

İlk şehirli Türkler, Selçuklu kumandanlarının askerleri olmuştur.⁵²² Zira Türk şehirlerinde hükümdar karargâhının bulunması önemliydi. Selçuklu sultanları beşyüze yakın serhenkleri ve öteki görevlileri ile bini aşkın bir mahiyete haizdir.⁵²³ Hükümdar kalabalık mahiyeti, orduları ile büyük bir tüketici kitlesi oluşuyordu. Doğal olarak bu tüketici kitlenin ihtiyaçlarını karşılamak için tacirlere ihtiyaç duyuluyordu. Bu nedenle Tebriz’den bir hayli tacir gelip buraya yerleşmiştir.⁵²⁴ Daha önce de ifade edildiği gibi Konya’ya sadece askerler ve göçebeler değil yerleşik hayat kültürüne sahip Türkler de gelmiştir.⁵²⁵ Bu zümre arasında XII. y.y sonlarından itibaren, halkın önde gelen kişileri ve esnafı olarak zikredilen “İğdişler” vardı. Ticaretle uğraşan bu zümre, hayvan besleyip şehir halkını doyurduğu için bu adı almışlardı.⁵²⁶ Konya’ya, Orta Asya’nın dışında, Anadolu’nun diğer şehirlerinden, bilhassa eski kültür merkezi Ahlat, Malatya gibi şehirlerden hayli insan gelmiştir. Zira ülke genişlemiş ve huzur ortamı oluşmuştu. Bu nedenle Konya’da da köklü bir Türk popülasyonu oluşmuştu.⁵²⁷

Ülkenin ve şehrin kültürel ve sosyal yönden gelişmesinde rol alan, Moğol istilasından kaçan Maverâünnehr, Horasan ve İran bölgesi âlimleri Konya’ya

⁵²⁰ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, s. 551.

⁵²¹ Şimşekler, *Mesnevi’ye Göre Konya’da Yaşam*, s.177.

⁵²² M. H. Yınanç, *Anadolu’nun Fethi*, Ankara, 1944, s.177.

⁵²³ Aydın Taneri, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun gelişmesi ve Saray hayatı- teşkilatı*, Ankara, 1978, s.64-68.

⁵²⁴ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, s.95.

⁵²⁵ Yınanç, *Anadolu’nun Fethi*, s.172.

⁵²⁶ Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s.109.

⁵²⁷ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, s.331.

gelmişlerdir. Çünkü Konya güvenilir ve merkezi bir şehir olarak görülmekteydi. Sultan Alâeddin'in davetlerine icabet edenlerden biri de Mevlânâ'nın babası Bahaeddin Veled'dir.⁵²⁸

1176 yılından itibaren, Selçukluların siyasî iktidârı tam olarak ele geçirmesinden sonra ise Konya gerek mimari gerekse edebî ve tasavvufî bir merkez olarak olağanüstü bir gelişme göstermeye başlar.⁵²⁹ Bu nüfus ve kültürel aktörlerin sayesinde Konya ve Anadolu'da 1192-1236 yılları arası milli birlik kurulmuş, Bizans'tan yeni alınan bu topraklara medreseler, camîler, köprüler ve kervansaraylarla yapmak sûretiyle buraları Türkleştirmişlerdir.⁵³⁰ Alâeddin Keykubad ve II. Kılıçarslan zamanında da Konya en ihtişamlı zamanını yaşamıştır.⁵³¹

Selçuklu devrinde Konya veya diğer şehirlerin nüfuslarına ait herhangi bir resmi kayıt olmadığı için nüfus şehrin kapladığı alandan yolu çıkılarak sağlam kabul edilebilecek tahminlerle ortaya konulmuştur.⁵³² XII.y.y sonlarında Haçlıların şehri yakmalarına rağmen, Konya'nın büyük bir gelişme gösterdiği ortadadır.⁵³³ Zira 1210 öncesi Anadolu'sunda şehir nüfusu 2.000-20.000 arasında değişmektedir. Bunlar arasında Konya'da 20.000 ile en kalabalık olanıdır. Yüzyılın başında nüfusunun en az 60.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bunun 6.000 kadarı gayr-i

⁵²⁸ Şimşekler, *Mesnevi'ye Göre Konya'da Yaşam*, s.177.

⁵²⁹ Şimşekler, *Selçuklular ve Konya*, s.113.

⁵³⁰ M. Zeki Oral, "Hz.Mevlana'dan Önce ve Zamanında Konya", *Resimli Hayat Mecmuası*, Mevlana Özel Sayısı,1953,s.24.

⁵³¹ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.53.

⁵³² Baykara, *Selçuklu Devri Türk Şehrinin Temel Özellikleri*, s.151.

⁵³³ Baykara a.g.e. , s.126.

müslimin olduğu tahmin edilmektedir.⁵³⁴ Bu yüzyılın ikinci çeyreğinde ise Konya'nın nüfusu 80.000 kişi olmuştur.⁵³⁵ İbn Bibi, Konya'nın etrafını çevreleyen surların eni boyu bir günlük mesafe ve kale dışındakilerde de dikkate alındığında 60.000 kişilik bir nüfus olduğu yazar.⁵³⁶ 1190'da Alman Haçlıları, Konya'yı, Köln büyüklüğünde bir şehir olarak tarif eder.⁵³⁷ Mevlâna'nın yaşadığı XIII. yüzyılın ortalarında en az 60.000 nüfusu ile Bağdat kadar olmasa da İslâm dünyasının en büyük merkezleri arasında sayılabilir. Bu popülasyon ile Anadolu'da, İstanbul'dan sonra en büyük şehirdi.⁵³⁸ Şüphesiz nüfusun çoğu Müslüman Türklerden oluşuyordu.⁵³⁹ Mevcut bulunan üç adet kilisenin yerinde sayması, buna karşın birçok büyük câmî, ve mescidin yapılması Müslüman nüfusun arttığına delalet eder. Yukarıda da değinildiği gibi Mevlânâ zamanında Konya genişlemiş ve yaklaşan Moğol tehdidine karşı şehrin etrafına surlar yapılıyordu. Şehirleşme adına birçok pazar, han, medrese, hastane gibi eserler ortaya konmuştur.⁵⁴⁰ Mevlâna'nın olgunluk döneminde en iyi zamanlarını geçiren Konya'da Türk, Arap, İranlı, Hintli ve Azerbaycanlı müslümanlarla birlikte nüfusun %10'unu oluşturan gayr-i müslimden oluşan toplum sosyo-iktisadî açıdan oldukça iyi durumda idi. Mevlânâ'nın ölümünden altmış yıl sonra buraya gelen İbn-i Batuta, şehri oldukça mamur olarak tanımlamaktadır. İbn-i Batuta'nın açıklamasında, birçok sanat kolunun geliştiği ve

⁵³⁴ Şeker, *Anadolu'da Birarada Yaşama Tecrübesi*, ss. 64 - 65.

⁵³⁵ Saltuknâme, s.515.

⁵³⁶ İbn Bibi, *Selçuknâme*, s.235.

⁵³⁷ Baykara, *Selçuklu Devri Türk Şehrinin Temel Özellikleri*, s.125.

⁵³⁸ Baykara, a.g.e., s.128.

⁵³⁹ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.233.

⁵⁴⁰ Şimşekler, *Mesnevi'ye Göre Konya'da Yaşam*, s.17.

özellikle Âhilik teşkilatı dikkati çeken bir unsur olarak dikkati çeker.⁵⁴¹ İşyerleri ve ticaret alanları evlerden ayırır. Evlerin altında dükkânlara rastlanmamaktadır.⁵⁴² Zira Her meslekten esnafın dükkânlarından oluşan ayrı ayrı semt pazarları, çeşitli tarikatlara mensup zaviye ve hankahlarıyla, 7 büyük camî ve 300'ü aşkın mescidiyle⁵⁴³ ve Ekberiyeye, Evhadiyye, Bektaşiyeye, Kalenderiyeye ve Ahilik gibi zümrelerin yoğun olduğu bir sosyal ortam vardı.⁵⁴⁴

Anadolu sathına yayılmış binlerce saray, medrese, câmi, mescit, han, kervansary, gibi eserler Selçukluların her hususta üstünlüğü somutlaştıran örneklerdir. Devlet merkezi olarak da Konya, bu medeniyetin aksettirdiği ayna olmuştur.⁵⁴⁵ XIII. yüzyılın ikinci yarısında baş gösteren ve devam eden Moğol istilası ülkeyi bir çok açıdan sarsmasına rağmen Konya ve çevresinde oluşan kültürel ambiyans devam etmiştir.⁵⁴⁶

İslâm dünyasında XI. yüzyılda eğitime başlayan ve gelişen medreseleri biliyoruz. Konya'da XIII. yüzyıldan sonra II. Kılıçarslan tarafından Medreses-i Sultaniye'yi Alâeddin Tepesine yaptırmıştır. Konya'da bundan başka başlıca medreseler şunlardır: "Atabekiyeye Medresesi, İnce Minare Daru'l –Hadis, Karatay Medresesi, İplikçi (Altun- Aba) Medresesi, Kemaliye Medresesi, Nizamiye

⁵⁴¹ Mehmet Şeker, "İbn-i Batuta'ya Göre Konya ve Mevlana", 4. Milli Mevlana Kongresi (12-13 Aralık 1989), Tebliğler, Konya, 1991, s. 129-137.

⁵⁴² Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s.46,49.

⁵⁴³ İsmet Parmaksızoğlu, *İbn Battuta Seyahatnâmesinden Seçmeler*, MEB, 1989, s. 23.

⁵⁴⁴ Mikail Bayram, "Anadolu Selçukluları zamanında Konya'da Dini ve Fikri Hareketler", Düünden Bugüne Konyanın Kültürel Birikimi ve Selçuklu Üniversitesi, Konya, 1999, s.4 vd.

⁵⁴⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular, İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğt. Basımevi, İstanbul, 1966, X, s.411.

⁵⁴⁶ Recep Dikici, "XIII. Yüzyılda Konya ve Çevresinde Kültür Faaliyetleri", III.Uluslararası Milli Mevlana Kongresi, s.149.

Medresesi, Sadedin Hargahtaş Medresesi, Akıncı Medresesidir.⁵⁴⁷ Mevlânâ, Şems'e ve onunla evlendirdiği kızına da bir oda verdiği Küçük Karatay medresesinde yaşamıştır.⁵⁴⁸ Medreseler zengin vakıfları sayesinde hoca ve öğrenciler maddi sıkıntı çekmezlerdi. Her sınıfta ortalama 20-40 kadar öğrenci eğitim görürdü. Bu eğitim ortamı sayesinde Konya'da kalabalık bir öğrenci kitlesi oluşmuştu.⁵⁴⁹ Giderek artan öğrenci sayısından dolayı İplikçi Medresesine yerleşen Sultanu'l-ulema için Emir Bedreddin Gevhertaş tarafından yeni bir medrese yaptırılmıştır. Çünkü İplikçi medresesinde öğrencilere yer azalmıştı.⁵⁵⁰ Medreslerin yanına tıp öğretimi yapan Darüşşifalar da yapılırdı.⁵⁵¹

Kültür merkezi olan Konya'nın medrese ve hankahlarında birçok kütüphane vardı. XIII. yüzyıl başlarında vezir Şemseddin Altun-Aba tarafından İplikçi medresesinde bir kütüphane yaptırılmıştır. Bir başka vezir Ebu's Sena Mahmud'un kurduğu Nizâmiye Hankahı Kütüphanesi ve Konevî tarafında kurulan kütüphaneler vardı.⁵⁵² Kitap açısından önemli bir pazar olduğu için şehirde ciltleme sanatı icra edilmiştir.⁵⁵³ Moğolların, Maveraünnehir ve Horasan'ı istila etmeleriyle çok sayıda ilim, fikir ve sanat adamı bu bölgelerden Hindistan ve Suriye bölgelerin yanı sıra çoğunlukla Anadolu'ya doğru göç etmişlerdir. Bunlar arasında şairler, edipler, müşidler, fâkihler, filozoflar, sufî ve derviş kitleler bulunuyordu. Özellikle Konya

⁵⁴⁷ Recep Dikici, a.g.m.,ss.150-1.

⁵⁴⁸ Uzluk, *Mevlana'nın Mektupları*, s.6.

⁵⁴⁹ Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s.90.

⁵⁵⁰ Dikici, "XIII. Yüzyılda Konya ve Çevresinde Kültür Faaliyetleri", s.151.

⁵⁵¹ Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s.87.

⁵⁵² Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s.63.

⁵⁵³ Baykara, a.g.e., s.92.

şehri bu dönemde sufi, şeyh ve dervişlerin sığındığı merkez haline gelmiştir.⁵⁵⁴ Sultan Alâeddin, zulûm görmüş 70.000 dervişe iltifat edip hürmet göstermiştir. Öyle ki, bu iltifat ve değer o kadar ileri boyutlara ulaşmıştır ki, âlimler ve mutasavvıflar hükümdarın tahtına bile oturabiliyorlardı.⁵⁵⁵ Onları ülkesinde tutabilmek için hediyeler ve verimli topraklarda imtiyazlar vermiştir.⁵⁵⁶ Mevlâna'nın babası da bunlardan biridir. Bunlardan diğer başlıcaları; Şeyh Fakih, Kutbettin Şirazî, Siraceddin el Urmevî, Molla Camî, Müeyyeddin el- Cendî, Fahreddin el-Irakî, Saieddin el-Ferganî, Davud el- Kayserî, Bahâeddin Kanî, Necmeddin Dâye, Hâce Hümameddin Tebrizi, Hacı Mübarek Hayderi ve Şeyh Baba-yı Merendi dir.⁵⁵⁷ Şehre gelen bu âlimler kendilerinden sonra da büyük katkılar sağlamışlardır. Konya'ya Türk-İslam ülkelerinden gelen bu seçkin mutasavvıflar, tekkelerde ortaya koydukları tasavvuf ve felsefeye dair eserlerle Anadolu'da aydınlanma'nın öncüleri olmuşlardır.⁵⁵⁸ Anadolu çeşitli tasavvufî akımlara mensup birtakım şeyh ve dervişlerin sığınma yeri olmuştu. Böylece Melâmilik, Kübrevilik ve Sühreverdilik gibi çevre tarikatlarına mensup şeyhler, Konya, Kayseri, Sivas, Tokat gibi büyük kültür merkezlerine yerleşmişlerdi.⁵⁵⁹ Anadolu Selçuklularının devlet merkezi olması nedeni ile İslâm âleminin ünlü mutasavvıflarını kendine çeken Konya bu özelliğini Karamanoğulları dönemine kadar devam ettirmiştir. Bu ilginin doğal sonucu olarak

⁵⁵⁴ Frederick W. Hasluck, *Cristianity and Islam under the Sultans*, Oxford University Pres, London, 1929, I, p.167.

⁵⁵⁵ Süheyl Ünver, "Anadolu Selçuklu Hanedanı Tahtları Üzerine", VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara, 1972, I, s.406.

⁵⁵⁶ Eva De Vitray Meyerovitch, *Tarih Öncesinden Osmanlı Dönemine Kadar, Konya, Hz. Mevlana ve Sema*, s.133.

⁵⁵⁷ Mikail Bayram, "Anadolu Selçukluları zamanında Konya'da Dini ve Fikri Hareketler, Düünden Bugüne Konya'nın Kültür Birikimi ve Selçuk Üniversitesi", Konya,1999, s.17 v.d.

⁵⁵⁸ Yusuf Küçükdağ, *Osmanlı Dönemi Konya Tekke ve Zaviyeleri*, Konya, 1999, s.5.

⁵⁵⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Zaviyeler, Vakıfları Degisi*, Ankara, 1978, s.470.

şehir adeta bir sufler merkezi olmuştur.⁵⁶⁰ Bu yüzden Konya suflerin kaldıkları tekkeler ve zâviyeler ile doluydu. Konya’da o döneme ait kırk altı zaviye tespit edilmiştir. Daha sonra Karamanoğulları da on tane daha yapmıştır.⁵⁶¹ Esasen Selçuklu sultanları XIII. yüzyıl boyunca başarılı, âlim ve sufleri himaye edici idareleri, bilhassa Moğol istilası sonrasında mutasavvıflar kendine çekmede Konya’yı bir cazibe alanı haline getirmiştir.⁵⁶² Konya’nın bu misyonu üstlenmesinde başta Mevlânâ’nın babası Bahâeddin Veled, Mevlâna, Sadreddin Konevî ve adı bilinmeyen birçok hak aşığı etkin rol oynamışlardır.⁵⁶³ Hülâsa XIII.y.y’da Konya, bir yandan Bağdat Nizamiye medresesinin yetiştirdiği âlimler ve onların talebeleriyle şer’i ilimlerde İslâm dünyasının kültürel cazibe alanını oluştururken diğer taraftan Horasan, İran ve Magrib temayüllü İslâm sufizminin mezcedilip yaşandığı engin hoşgörü merkezi oluyordu.⁵⁶⁴

Konya dinî-tasavvufî hayat açısından olduğu kadar kültürel hayatın önemli kilometre taşlarından olan bir takım edip ve şairlerle de karşılaşırız. Mevlânâ zamanında Konya’da yaşamış bu kişiler onunla dost olmuştur.⁵⁶⁵ Hatta Mevlânâ’nın Rum ressam ile dost olduğu ve onun müridi olduğu söylenir.

I. Keykavus’un zamanında Konya büyük refaha kavuşmuştu. Güçlü bir ordu, dürüst, başarılı yönetim ve gelişmiş ticarete sahipti. Uzun yollarda güvenliği

⁵⁶⁰ Bayram, “Anadolu Selçukluları zamanında Konya’da Dini ve Fikri Hareketler” s.1-39.

⁵⁶¹ Küçükdağ, a.g.e., s.5.

⁵⁶² Speros Vryonis Jr, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century*, s.382.

⁵⁶³ III. Uluslararası Mevlânâ Kongresi, 5-6 Mayıs 2003, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 2004, s. 211.

⁵⁶⁴ Mevlânâ Kongresi, s.219.

⁵⁶⁵ Yakup Şafak, ”Hz. Mevlana ve Çevresindeki Bazı Önemli Şahsiyetler” Bildiriler, Mevlananın 700. Ölüm Yıldönümü dolayısıyla Uluslar arası Mevlana Semineri, 2001, İş Bankası Kültür Yayınları,1973, Ankara, s.31.

sağladığı için taşra kentleri de giderek zenginleşiyordu.⁵⁶⁶ Konya'nın jeo-stratejik konumu, bölgeyi yüzyıllar boyunca İstanbul'dan, Mekke'ye giden kervanlar için bir geçiş güzergâhı yapmıştır.⁵⁶⁷ Bunun yanında Anadolu'daki büyük beyliklerle çevredeki ülkeler arasında da ticaret yapılmaktaydı. Örneğin Konya'dan Suriye ve Mısır'a kayısı, çok meşhur olan Denizli'nin nar şaraplarının, ihraç edildiği bilinmektedir.⁵⁶⁸ Selçuklular ile Ruslar "kakım (bir tür sansar) ve kürk, pamuk, kobalt, kumaş, ipek ve baharatlar " ticareti yapıyorlardı.⁵⁶⁹

İranlıların, Selçuklular üzerinde siyasî, sosyal ve kültürel tesirleri olduğunu biliyoruz. Bunun yanında ticarî ilişkilerde epey yoğundu. Altun Apa vakfiyesinde "Tebrizli" kelimesinin aynı zamanda "tacir" anlamında kullanıldığını görüyoruz. Bu bize İranlıların doğu ile olan ticareti düzenlemiş olabileceklerini göstermektedir.⁵⁷⁰ Ayrıca Tebriz aracılığı ile Orta Asya tesiri olan ve her şehirde bulunan iğdişleri görüyoruz.⁵⁷¹ İğdişler Konya halkının yiyecek ve giyim gibi ihtiyaçlarını karşılamının yanında, diğer eksikleri de gideriyorlardı. Mescit, mektep ve medrese de inşa ettiriyorlardı.⁵⁷²

Antalya ve Sinop limanları vasıtasıyla dünyanın diğer köşelerine de açılan Selçuklu tüccarları dünyanın hemen hemen her tarafı ile ticari ilişkileri vardı.⁵⁷³ Bunun neticesi olarak Venedikliler ile Selçuklular arasında yapılan önemli ticaret

⁵⁶⁶ Eva De Vitray Meyerovitch, *Tarih Öncesinden Osmanlı Dönemine Kadar, Konya, Hz. Mevlana ve Sema*, s.58.

⁵⁶⁷ Meyerovitch, a.g.e., s.65.

⁵⁶⁸ Göney, *Türkiye Ziraatının Coğrafi Esaslar*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1979, s. 79.

⁵⁶⁹ Meyerovitch, *Tarih Öncesinden Osmanlı Dönemine Kadar, Konya, Hz. Mevlana ve Sema*, s.72

⁵⁷⁰ Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, s.164.

⁵⁷¹ Baykara, *Selçuklu Devri Türk Şehrinin Temel Özellikleri*, s.134.

⁵⁷² Baykara, a.g.e.,s.133.

⁵⁷³ Baykara, a.g.e., s.117.

anlaşması görüyoruz. İstanbul'da imzalanan Podesta anlaşması ile I. Keyhüsrev ve oğlu İzzeddin Keykavus'dan ticarî imtiyazlar elde ettiler.⁵⁷⁴

Ticaret yapılması için her türlü tedbirin alındığı kervansaraylar Anadolu'yu ağ gibi sarmıştı. Günümüze kadar ayakta kalan görkemli kervansaraylar, deve üzerinde dokuz saatlik bir yolculuk mesafesine göre belirli aralıklarla yol boyunca sıralanırlar. Uzun yol kervanları için ideal bir mesafedir. Kervansaraylar yolcuların her türlü ihtiyaçlarının karşılandığı yerlerdi. İçerisinde camî, ambar, ahırlar, banyolar, kahvehaneler, tamir atölyeleri, özel odalar ve koğuşlar bulunuyordu. Kütüphanenin yanı sıra dinlenmek amaçlı müzisyenler tarafından müzik yapılırdı.⁵⁷⁵

Bizans döneminde çevresinin Pazar yeri olan Konya, Selçuklular döneminde bu özelliğini devam ettirmiştir.⁵⁷⁶ Satıcı ve imalatçı esnafı XII. yüzyıldan itibaren Müslüman-Türk yönünde ağırlık kazanmaya başlamıştır. Daha önce Rum ve diğer gayr-i Müslimler pazarlarda hâkimdi. Özellikle gıda ve giyim ile ilgili olarak şehirde hiçbir gayr-i müslim esnaftan söz edilmemiş olması bu sektörlerde Müslümanların ağırlıkta olduğunu gösterir. Bu iki sektörün daha çok İranlı işçilerin kontrolünde olduğunu bilinmektedir. Emin olmamakla birlikte bu sektörlerdeki müslüman tekeli inanç hassasiyetinden kaynaklanıyor olabilir.⁵⁷⁷

Şehirde tüccar ve işçilerden başka kalabalık bir "muhterife" yani zanaatkar kitlesi vardı. Bu insanlar kendi el emeğiyle çalışıp, geçiniyordu. Bu insanların Konya şehri içinde belli yerleri vardı. Fakat işyerleri evler ile iç içe değildi. Bu kitle iktisâdî

⁵⁷⁴ Eva De Vitray Meyerovitch, Tarih Öncesinden Osmanlı Dönemine Kadar, Konya, Hz. Mevlana ve Sema, s.72.

⁵⁷⁵ Eva De Vitray Meyerovitch, a.g.e., s.68.

⁵⁷⁶ Baykara, *Selçuklu Devri Türk Şehrinin Temel Özellikleri*, s.132.

⁵⁷⁷ Baykara, a.g.e., s.133.

ve sosyal hayatta etkiliydi.⁵⁷⁸ Mamül mal ihtiyacı daha önce satıcılar aracılığıyla dışarıdan temin edilirken XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren işyerlerinin çoğaldığını ve yeni unsurların gelmesiyle daha fazla imalatçının olduğu gözlemlenmiştir.⁵⁷⁹

Bugün de şehir ve sosyal hayatımızda yeri olan “Meydan” ifadesinin Selçuklular zamanında yine Türkler için önemli bir yaşam alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁸⁰ İnsanlar ihtiyaçlarını meydan ve etrafındaki işyerlerinde tedarik ederdi.

Kösedağ Savaşı'nın hemen öncesinde Anadolu'da birkaç yıl bulunan Papaz Simon, Konya'da sanayi ve ticarete yakalanan gelişmişlik seviyesini aynı şekilde tarım alanında da yakalandığını söyler.⁵⁸¹ Daha önce su kanalları yapıldığını ve su dolaplarının bulunduğu bahsetmiştik. Tarımda üretimin arttığını, kuraklık ile daha iyi mücadele edildiğini biliyoruz. Bundan dolayı Konya'nın tıpkı bugün olduğu gibi Selçuklu Türkiye'sinin en büyük tahıl bölgesi olduğunu söyleyebiliriz. Zira hasat zamanı dev harman yığınları olurdu. İbn Battûta, Konya'nın meyvesinin bol olduğunu, sayısız nehir ve çayları ile eşsiz bahçelerinden bahseder. Burada Kamâruddîn denilen meşhur kayısı türünün yetiştirilip Mısır ve Suriye'ye ihraç edildiğini söyler.⁵⁸² Mevlâna'nın eserlerine baktığımızda birçok meyve ve yemişin bölgede yetiştiğini görüyoruz. Özellikle Meram'ın bağlarında yetişen üzüm, ceviz, bademin birçok tasavvufî gerçeğin anlaşılmasında sembol olarak kullanıldığını

⁵⁷⁸ Baykara, a.g.e., s.116.

⁵⁷⁹ Baykara, a.g.e., s.132-3.

⁵⁸⁰ Baykara, a.g.e., s.133.

⁵⁸¹ Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, s.157.

⁵⁸² İbn Battûta, I, s. 412.

görüyoruz. Yine havuç, soğan, kereviz, pırasa, enginar, gibi birçok sebze tadabiliyoruz. Fakat İbn Sa'îd, Aksaray'dan Konya'ya bir sürü meyvenin öküz arabaları ile götürüldüğünü söylemektedir.⁵⁸³ Başkent ve büyük şehir olduğu için ihtiyaçların karşılanması noktasında sıkıntılar olduğu için takviye maksatlı bir meyve sevkiyatı olması muhtemeldir.

Dört başı bu mamur kenti, Mevlânâ; "Konya şehrine bak! Kaç bin emirin, büyüğün ve ileri gelenin evi, köşkü ve sarayı vardır. Tacirlerin, sultan ve meliklerin köşk ve tahtları bunların hepsinden yüzlerce defa yüksek ve büyüktür...."diyerek tarif ediyor. Bu gerçeği daha evvel birçok yönden açıklamaya çalıştık. Payitahtın merkezi olması başlı başına elit bürokratların yaşadığı şehir olarak Konya çok parlak bir bölge idi. Ülkenin ekonomik olarak da en zengin bölgesi olan şehirde en önde devlet idarecileri gelmekteydi. Başkent olduğu için sayıca çok fazla olan sultan, vezirler, beyler, kadı, üst düzey bürokratlar şehrin ekonomik olarak en üst tabakasını oluşturmaktaydı.⁵⁸⁴ Tüccarlar ve işçiler de ekonomik olarak çok iyi durumdaydılar. Esnaf ve zanaatkar da orta sınıfı oluşturuyordu. Müderrisler, şeyhler, seyyidler, hekimler, talebe, imam ve hafızlar ise vakıflardan para alırlardı.

Bu güzel ve medeniyet beşiği olan şehir Moğol istilasından önce devleti siyasî olarak sarsan Babaî isyanından pek etkilenmemişti. Çünkü kırsal alanda yaşayan Türkmenler başkent olan bu şehre uzaktaydılar. Mevlânâ'nın da bu isyandan bahsetmiş olmaması belki isyanın etkilerinin bölgede fark edilmemiş olmamasından kaynaklanabilir. Her ne kadar Mevlânâ isyandan söz etmese de Türkmenleri ve

⁵⁸³ Claude Cahen, "İbn Sa'îd", AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, 1968, IV, s. 46.

⁵⁸⁴ Taneri, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray hayatı- Teşkilatı*, s.64-68.

onların dinî yaşantılarını bildiğini ve tasvip etmediğini biliyoruz. Zira Tanrı'nın peygamberi olduğunu⁵⁸⁵ ve Tanrı'nın kendisine zafer ve saltanat vaad" ettiğini söyleyen Baba İshak etrafında kalabalık Türkmen kitlelerini toplanmıştır. Bazı bölgeleri ve şehirleri ele geçirmişlerdi.⁵⁸⁶ Babâilik hareketinin güçlükle bastırılmasındaki devlet zayıflığını gören Moğollar ilk defa Erzurum'u alır. Bu cephede dirayetli bir mukavemet görmeyince otuz bin kişilik orduyla seksen bin kişilik Selçuklu ordusunu 1243 Köseadağ'da yener. II. Keyhüsrev kaçır ve onu gören ordu tamamen dağılır.⁵⁸⁷

Selçuklu devletinin bu savaş ile azametini kaybettiğini görüyoruz. Bundan sonra ülke giderek Moğol boyunduruğuna girmiştir. Yukarıda parlak bir medeniyet inşaa ederek Anadolu coğrafyasını aydınlatan, Türk-İslâm âlemine çok büyük hizmetler eden bir siyasal organizasyon neden çöktü? Biz ileride bu konuya Mevlânâ'nın sözleriyle detaylı bir şekilde değineceğiz. Fakat Selçuklulardan önce yine bir güçlü müslüman devleti olan Harzemşah'ın, Moğollar ile karşılaştığı cephede geçen bir konuşmayı nakletmek istiyoruz. Moğollarla çarpışmaya başlamadan önce Harezm öncülerinin başka kuvvetlerle birleşilmesi isteği üzerine komutanın şu sözü ibret vericidir. Sultan: "Eğer Allah onlarla olsa bile yine başka bir Emire ihtiyacım yoktur" der. Diğer tarafta putperestlerin komutanı Cengiz Han, Müslüman ama gururlu Harzemşah'a karşı savaşa başlamadan önce bir tepeye çıkıp, kemerini boynuna bağlayarak üç gün yüzünü devamlı yere koyup zafer duâsı

⁵⁸⁵ Mustafa Özçelik, *Yunus Emre*, (Beyan Yayınları), İstanbul, 1991, s.17.

⁵⁸⁶ Turan, *Türkiye Selçukluları*, s.424.

⁵⁸⁷ Yusuf Küçükdağ, Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, (Mikro Basım- Yayım-Dağıtım), Konya, 1999, s.103.

yapmıştır. Mağrur Harezmi sultanının elçisinin sözlerini duyunca Cengiz Han, derhal atından yere iner yüzünü yere koyarak Allah'tan yardım diler, "Eğer Sultan Muhammed askerlerine itimad ediyorsa benim itimadım Tanrı'yadır" der.⁵⁸⁸

Moğollar, Konya'yı muhasara ettiği sırada Konya Hâtibi minbere çıkıp vaaz etmesi sonucu topladığı şeyleri Moğol Kraliçesine sunar ve "Üzerinizde mücevherli nefis bir elbise vardır. Bunu yakınına mı yoksa sana uzak birisine mi hediye edersin?" sorusuna cevap, "yakınıma" olur. "Peki, yakının onu kaybeder veya yıpratırsa ne yaparsın?" diye tekrar sorar. Hâtun da vermekten vazgeçeceğini söyler. "Allah bizi İslamla şereflendirdi ama..." Hatip, "İşte İslâmiyet de bu cevher gibidir. Allah bizi onunla şereflendirdi. Fakat biz ona riayet etmediğimiz için bize kızdı ve bizi sizi kılıçlarımızla vurdu"⁵⁸⁹der. Buradan İslâm coğrafyasının içe dönük öz eleştirisini görüyoruz.

II. İzzeddin Keykavus'un savaşı terk etmesinin ardından şehrin ayak takımı karışıklık çıkarır. Bu kargaşayı savaştan sağ çıkmayı başarmış Üstadü'ddar Nizameddin Ali b. İlalmış bastırabilmiştir. Daha sonra Nizameddin Ali kaybedilen savaşın ardından Moğollara verilecek hediyelerin hazırlanması ile ilgilenmiş. Hediyeleri hazırlarken Cuma günü camî minbere çıkarak halka şöyle hitap etmiştir. "Ey Müslüman cemaati! Böyle bir düşman karşısında bu felakete uğradık. Şimdi bizi kurtaracak servetimizden başka bir şeyimiz kalmamıştır. Malınızı esirgmeden harcayıp hayatımızı satın alınız. Aramızda mal toplayıp canımız, kadın ve

⁵⁸⁸ Turan, *Türkiye Selçukluları*, s.435.

⁵⁸⁹ Turan, *Vesikalar*, ss.68-9.

çocuklarımız uğruna feda edelim.”⁵⁹⁰ Moğollara vermek üzere para ve altın toplayan halk II. Keykavus’un askerleriyle birlikte şehri terk etmiş olmalarından ötürü paniğe kapılmışlardı. Korkuya kapılarak şehrin giriş kapılarını kapatmışlardı. Topladıkları dört katır yükü kızıl altını Nizameddin Ali aracılığıyla Baycu Noyan’a göndermişlerdi. Baycu’nun altınları kabul etmesiyle Konya halkı katliamdan kurtulmuştu. Çünkü kendilerine direnenleri katleden Moğollar, Kayseri’de on bin kişiyi öldürmüştü.⁵⁹¹ Hatta Baycu Noyan, Konya’yı tahrip etmeye yemin etmiş olduğu için Konya’nın etrafındaki surları yıkmak ister.⁵⁹² Bu durum Konyalılar için zor bir durumdu. Zira şehrin surları yıkıldığı zaman Konya çok korunaksız bir yer olacaktı. Bu duruma çare olarak Konyalılar şehrin dış surlarındaki burçların yıkılmasını önermişlerdi. Bayca Noyan yeminin yerine gelecek olmasından dolayı bu teklifi kabul eder.⁵⁹³

Ahmed Eflâkî, Konya’nın kurtuluşunu daha farklı şekilde anlatır. Ona göre, Baycu Noyan, Konya’yı kuşattığı zaman, Mevlânâ kale kapısından çıkarak Konya meydanının arkasındaki tepede kuşluk namazına durmuştur. Baycu Noyan’ın çadırı da hemen bu tepenin altında bulunması nedeniyle Moğol askerleri müdahale etmek için önce ok atmak istemişler, fakat elleri bağlanmış ve yaylarını çekememişlerdir. Bunun üzerine Moğol askerleri, at sürüp Mevlânâ’ya saldırmak istemişler ama atları bir adım dahi atmamıştır. Ardından Moğollar, komutanları, Baycu Noyan’a haber vermişler ve o da yay ve ok isteyerek Mevlânâ’ya ok atmıştır. Baycu Noyan’ın attığı

⁵⁹⁰ İbn Bibi, *Selçuknâme*, ss. 148-149.

⁵⁹¹ Yusuf Küçükdağ, Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, s.105.

⁵⁹² Anonim, *Selçuknâme*, s. 35.

⁵⁹³ Konya’nın, savunması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara, 1995, s. 31–42.

üç ok Mevlânâ'dan geri dönerek askerlerin arasına düşmüştür. Bunun üzerine Baycu Noyan'da daha önceden Moğol askerlerinin yaptığı gibi ata binip hücum etmek istemiş ama atı hareket etmemiştir. Baycu Noyan hiddetinden atından inmiş bu defa yürüyerek Mevlânâ doğru hücum etmek istemiştir. Fakat az bir ilerlemeden sonra atın ayakları kuma batmış ve hareket edemez hale gelmiştir. O zaman Baycu Noyan, Mevlânâ'nın tanrısal bir adam olduğunu kabul etmiş ve artık savaşılmamasını söylemiştir. Konya, bu şekilde kurtulduktan sonra Baycu Noyan yeminini bahane ederek şehrin burçlarının yıkılmasını istemiştir. Bu istek üzerine, şehrin burçları Mevlânâ'nın da onayıyla yıkılmıştır.⁵⁹⁴

Yine bir başka Moğol kuşatmasında, kendisine gelip medet uman şehir halkına Mevlânâ şöyle seslenir: ”Hiç korkmayınız...Bu şehir kıyamete kadar Moğolların kılıcından korunacaktır. Konya'ya kasteden bizim darbemizden kurtulamaz...”⁵⁹⁵ Sipehsalar da, Mevlânâ döneminde Konya'yı belalardan korunmuş bir şehir olarak adlandırır. Hatta yukarıda belirttiği gibi Mevlânâ, ölümünden sonra da mânevî gücüyle şehri korumuştur.⁵⁹⁶ Bunun örneği olarak; Baycu'nun amcasının oğlu Keyhatu, Konya'yı kuşattığı sırada gece rüyasında Mevlânâ'yı görür. Mevlânâ, onun boğazını sıkmış ve “Konya bizimdir. Senin Konya halkıyla ne işin var?” demesiyle uyanıp tövbe eder.⁵⁹⁷ Ve sonra Sultan Veled'i ziyaret ederek müridi olur.⁵⁹⁸

⁵⁹⁴ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, s. 453-455.

⁵⁹⁵ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, II, s.138.

⁵⁹⁶ Bkz. Sipehsalar, *Mevlana ve Etrafındakiler*, s.124-131.

⁵⁹⁷ Melahat Ürkmez, *Gönül Bahçesinde Mevlâna*, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya, 2002, s.156.

⁵⁹⁸ Eflaki,a.g.e., II, s.31-3.

Konya'yı ve halkını çok seven Mevlânâ: “bugün Konya’da yüzlerce ay yüzlü güzel gülüp durmada...”diyerek bu muhabbetini Divan’ında da yansıtır.⁵⁹⁹ Sevginin de ötesinde Konya aşığı olan Mevlânâ buranın bir evliyalar şeyhi olduğundan şöyle bahseder; “Bundan sonra Konya şehrine evliyalar şehri lakabını veriniz. Çünkü bu şehirde her kim dünyaya gelirse veli olur.” diyerek Konya’yı ve Konyalıları yüceltmıştır.⁶⁰⁰

Konya’ya bu denli sevgi duyan Mevlânâ şehirdeki hayatın merkezinde yaşamıştır. Toplumun her kesiminden insanla ilişki kuran, çarşıda, pazarda bir Mevlânâ görüyoruz. Schimmel’in dediği gibi Mevlânâ adeta elimizden tutarak bizi Konya’nın çarşısına götürüp gezdiriyor. Konya’nın meşhur yemeklerini tattırıyor; büryan, ve kebaplar, tutmaç, sanbusa, Paşa Çorbası...⁶⁰¹

Altı ciltlik Mesnevî’de, Konya adı hiç geçmemekle birlikte az önce de söylediğimiz gibi şehrin sosyal yaşantısından birçok portre çizmiştir. Çok sevdiği Konya’yı, gazeline zamanın edebi merkezleri olan Semerkant ve Buhara’dan üstün tutar;... “Süsle de gökyüzü, gece yarısından güneşi apaçık görsün. Süsle de âşık ışığı, Konya’dan parlasın, bir anda Semerkand’a, Buhara’ya vursun...”⁶⁰²

Mevlânâ türbesinin etrafında da bir şehir oluşacağını sonra türbenin şehrin ortasında kalacağını ifade ederek günümüz Konya’sının şehir planını anlatmıştır.⁶⁰³

⁵⁹⁹ Mevlana Celaleddin-i Rumi, *Divan-ı Kebir*, Hzl,A.Gölpınarlı, II, Kültür Bak.Yay.Eskişehir Üniv.Basımevi,1992, s.170.

⁶⁰⁰ Şimşekler, Selçuklular ve Konya Mevlana, s.100.

⁶⁰¹Bkz.Annemarie Schimmel, Mevlâna Celaleddin Rumi’ye Göre Konya’daki Gündelik Hayat, Bildiriler, Mevlananın 700. Ölüm Yıldönüm dolayısıyla Uluslar arası Mevlana Semineri,2001, İş Bankası Kültür Yayınlar,1973, Ankara, s.138-140.

⁶⁰² Mevlana, *Divan-ı Kebir*, VII, s.270,b.3-4.

⁶⁰³ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, s. 441.

Bahaeddin Veled'in bugün türbenin bulunduğu yeri kastederek "ben kendimin, yaranımın, çocuklarımın, beni takip edenlerin, kabirlerinin burada bulunmasını isterim."⁶⁰⁴ demiştir. İşte tam buraya Alemüddin Kayser'in kendisi otuz bin dirhem ve ondan etkilenen Pervane'nin de seksen bin dirhem ile Tebrizli Mimar Bedreddin'e, Mevlânâ türbesi yaptırılır.⁶⁰⁵ Yeşil mahrutu kubbeli türbeyi ise kâfiri kırıp Görkeş Kalesini alan ve oranın ganimeti ile Karamanoğlu Alâeddin Bey yaptırmıştır.⁶⁰⁶ Böylece Mevlânâ'nın da söylediği gibi türbe yüksek inşa edilerek uzaktan görülecek kadar yüksek yapılmıştır.⁶⁰⁷ Bugün son şekli itibarı ile Mevlânâ Türbesi ve Dergâhı 6225 metrekarelik geniş bir alanı kaplayan önemli bir tasavvufi-turistik bir mekân olmuştur.⁶⁰⁸

Mevlânâ'nın, Konya'ya olan büyük sevgisinin semerelerini, Sadi Irmak'ın; "Mevlânâ Konya'nın sicil belgesidir. Nereye gitsek Konya'lıyız deyince hazır bir sempati, hatta saygı ile karşılaşırız." dediği gibi bugün Konyalılar da toplamakta."⁶⁰⁹ Bugün Mevlânâ Türbesi Türkiye'nin en çok ziyaret edilen yerlerinden biri olarak Mevlânâ'nın dediklerini doğrulamaktadır.

Atatürk her Konya'ya gelişinde Mevlânâ'nın ruhâniyetinin bütün benliğini kapladığını itiraf etmiş.⁶¹⁰ Her Konya gezisinde onun türbesini ziyaret etmiştir. Tekke ve Dergâhların kapanması Kanunundan dolayı Falih Rıfkı Atay'a; "Karar

⁶⁰⁴ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, I,s.141.

⁶⁰⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana Celaleddin, Hayatı, Felsefesi, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler*, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1956, s.132.

⁶⁰⁶ Hasan Özönder, *Konya Mevlana Dergahı*, Kültür Bak.Yay, Ankara, 1989, s.8.

⁶⁰⁷ Bkz. Emine Yeniterzi, *Mevlana Celaleddin Rumi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s.16.

⁶⁰⁸ İ.Hakkı Konyalı, *Konya Tarihi*, s.657.

⁶⁰⁹ Feyzi Halıcı , *Mevlana, "Bildriler"*, Yirmi altı Bilim Adamının Mevlana Üzerine Araştırmaları, Konya, 1983, Ord.Prof.Dr.Sadi Irmak'ın Konuşması, s.9.

⁶¹⁰ *Mevlana Güldestesi*, Konya Turizm Derneği Yay. Ankara, 1968, s.7.

gereyince Konya’da Mevlânâ Türbesinin de kapanmış olmasından dolayı üzüntüsünü dile getirmiş. Ancak devlet adamlığı vakurluğundan dolayı ayırım yapmamıştır.⁶¹¹ Ancak “Hey koca Sultan! Evet bütün tekkeleri kapattık, fakat senin kapın kapanmadı.”⁶¹² diyerek onun yolunun kesintiye uğramadığını dile getirmiştir.

B) Din

Anadolu’ya gelmeden önce Oğuzlar ilk olarak Horasan’a gelmişlerdir. Horasan, onlar için merkez niteliğinde olmuştur. Çünkü bütün Oğuzların ilk geldikleri yer burası olmuştur. Bu nedenle Horasan, Anadolu’ya gelmeden önceki ilk merkezleri olmuştur. Burada belli bir süre kalan Oğuzlar burada müşterek bir dini anlayışa sahip olmuşlardır. Burada oluşturdukları din kültürünü gittiklere yerlere taşımışlardır.⁶¹³ Bu nedenle Anadolu’daki dinî hayatı incelerken, Horasana ve İran bölgesinde bulunmaları nedeni ile daha önce de değindiğimiz gibi İran kültüründen çok yönlü etkilendikleri ve gittikleri yerlere bu kültürün izlerini taşımış olmaları göz önünde bulundurulmalıdır. Yani bir manada Anadolu’da yaşanan dini hayat Horasan’da yaşanan dinî hayatın devamı niteliğinde olmuştur. Selçuklularlar, Türk tarihinin en önemli olayı olan İslâm’ı ilk kabul ettiklerinde,⁶¹⁴ onlara İslâm’ı öğretmeleri için Horâsan’dan hocalar getirtmişlerdi.⁶¹⁵ Fakat yinede Anadolu’da

⁶¹¹ Halıcı , *Mevlana*, s.9.

⁶¹² Niyazi Ahmed Banoğlu, “Atatürk ve Mevlana”, Tarih ve Coğrafya Dünyası, Mevlana Özel Sayısı, 15 Aralık 1959, ss.415-6.

⁶¹³ Osman Çetin, *Anadolu’da İslamiyetin Yayılması*, (Marifet Yay.) İstanbul, 1990, s. 121.

⁶¹⁴ Günay Ünver, A. Vehbi Ecer, *Toplumsal Değişme tarikatlar ve Türkiye*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1999, No: 112, s.12.

⁶¹⁵ Coşkun Alptekin, “Türkiye Selçukluları,” *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, 1988, C.VIII. s.381.

yerleşikler ile göçebeler arasında din anlayışı ve yaşayışı olarak farklılıklar olduğu bilinmektedir. Bu durum Horasan'da da aynı idi ve Anadolu'da devam etmiştir. Bu etkilenmeden dolayı bazı batılı araştırmacıların, Anadolu Selçuklularının Şîî olduğu tezini savunmaları yanlıştır.⁶¹⁶ Çünkü başta sultanlar olmak üzere Anadolu halkı çoğunlukla sûnnî anlayışa sahiptiler. Sadece köylerde ve kırsal bölgelerde yüzeysel ve geleneklere dayanan bir din algısı oluşmuştu. Bu bölgelerde yaşayan insanlar İslâm'ı Türkmen şeyh ve dervişlerden öğrenmişlerdir. Onların öğrettikleri din ise bilgi açısından zayıf ve daha çok ananelere dayalı bir din yaşantısı idi.⁶¹⁷ Şehirlerde ise dinî eğitim ve bilginin merkezleri medreseler ve tekkelerdi. Bu durum dinî açıdan farklılığı zorunlu kılıyordu. Elbetteki bu durum Türkmenlerin tümünün Ehl-i sünnet dışı mezhep ve tarikatlere mensup oldukları anlamına gelmez. Dinî bilgilerinin zayıf olması ve Ehl-i sünnet ile örtüşmeyen bazı mezhebî ve tasavvufî akımlardan etkilenmiş olma olasılığı yükseltir. Şurası kesindir ki Türkler kasıt güderek sûnnî âkideye muhalif davranışlar içerisinde olmamışlardır. Belki burada Türklerin evvelinden beri karşılaştıkları din ve kültürlerle hoşgörü ile karşılaşmaları bazı eğilimlere, en azından eğilim var algısı oluşturabilir. Çünkü Türkler, töreleri gereği hâkimiyeti altlarında bulunan tüm gayri müslimlere hürriyetlerini bahşedip, onların dinî vecibelerini serbestçe yerine getirmeleri için imkân tanımış, hatta bu hususta onları koruyucu tedbirler almışlardır.⁶¹⁸ Bu durum onların Ehl-i sünnet dışı inanışları benimsedikleri anlamına gelmez. Çağımızın ihtiyacı olan bu hoşgörü ihtiyacının artık

⁶¹⁶ Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s.30.

⁶¹⁷ Tahir Harimi Balcıoğlu, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, İstanbul, 1940, s. 31-32.

⁶¹⁸ Köprülü, *Türkiye Tarihi*, s.186.

günümüz insanı tarafından bir ayrışma değil de bir uyum anlamına geldiği tescillenmiştir.

XII. ve XIII. yüzyıllarda derviş ve gazilerin İslâm dünyasında görülmemiş bu hoşgörünün yanında cihad ve İslâmlaştırma anlayışının var olduğuna şahit oluyoruz.⁶¹⁹ Bu durum bizi tekrar düşünmeye sevk ediyor.

Moğol istilasası ile farklı tarikatlara bağlı şeyh ve dervişler güvenlik ve fikrî özgürlükleri daha rahat yaşamak için Anadolu'ya yönelmişlerdir. Zâten sultanlarda onların gelmelerinden memnuniyet duyuyordu. Bu gelen kitleler içerisinde daha önce şehirde yaşamış, kültür seviyesi yüksek olanlar yine şehirlere yerleşmiş ve devlet yönetiminde rol almışlardır. Göçebeler ise kırsal kesimde kalarak eski Türk inanışlarındaki Ozan-Kamları çağrıştıran babalar aracılığı ile basit ve sade bir anlayış ile yaşadıkları şartlara uygun tasavvuf biçimiyle yaşamışlardır. Onlara öğretilen Müslümanlık, yaşayışlarına uygun, sade ve menkıbelere dayalı, içsel duyguların ağır bastığı bir Müslümanlıktı. Oluşan bu din algısı daha sonra Türk Halk Müslümanlığı olarak adlandırılmıştır. Bu anlayış yüzeysel bir İslâm algısı yanında eski Şamanî inançlar ve anelerden oluşmakta idi. Bu durum ve fiziki uzaklık onları şehirlerde yaygın olan Acem kültürünün de etkisinden uzak tutuyordu. Onun yerine Türkçe konuşan “abdal veya babaların” vaazlarını heyecanla dinlemiş ve onları yaşamaya gayret etmişlerdir.⁶²⁰ Türkmenler, İslâm'ın öngördüğü dinî kuralları yaşamaya tam intibak edememiş, eskiden beri sürdürdükleri sazlı-sözlü şölenleri devam ettirmişlerdir. Bu manada, namaz, oruç, hac gibi göçebe hayatı ile birlikte ifa

⁶¹⁹ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 204.

⁶²⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, İstanbul, 1996, ss. 63-64.

edilmesi güç olan ibâdetler göçebeler tarafından pek ilgi uyandırmamıştır. Bu nedenle Türkmenler din büyükleri olarak kabul ettikleri babalar ve dedeler tarafından salık verilen eski geleneklere uygun olan, sade ve sufiyâne bir dille anlatılan İslâm anlayışı onlara daha cazip gelmiştir.⁶²¹

Anadolu'ya sürekli devam eden göçler nedeniyle Türkmenlerin daha önce sahip oldukları inanç unsurlarının da kesintisiz olarak gelmesini ve bu inanın güçlenmesini sağlamıştır. Bu göç dalgası XIV. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Bu süre içerisinde Moğol istilası da gerçekleşmiştir. Moğol istilasından hemen önce ve sonra pek çok âlim Anadolu'ya gelmiştir.⁶²² Gelen âlimlerden medreseli olanlar bürokraside etkili olmuşlardır. Devlet dili olarak da Farsça kullanılmıştır. Buna karşın uzun süredir akınlar gerçekleştirerek sıkıntı çeken Türkmenler ise devletin gidişatından memnun olmamışlar ve milli kültürlerini yaşatmak için Türkçe'yi yerleştirmeye çalışmışlardır.⁶²³ Türkmenlerin bu direncini uzlaşma ve zorunlu iskân da kıramamıştır. Sonuç olarak yönetim ile olan sorunları derinleşmiştir. Bu gerginliğin yaşanmasında Türkmenlerin yönetimde yer bulamamalarının yanında ekonomik ve sosyal sebeplerde vardır.

Bu bilgiler ışığında Anadolu'nun, müslümanlaşmasında medrese âlimleri ve tekke-tarikat mensupları olmak üzere iki grubun etkili olduğunu görüyoruz. Medrese âlimleri Ehl-i sünnet inancına bağlı, dinî, hukukî ve sosyal muamelelerle ilgilenirken, tarikat ve tekke mensupları ise mistik düşüncelere tevessül etmişlerdir. Bunlar

⁶²¹ Hüseyin Gazi Yurtaydın, *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara, 1982, s. 56.

⁶²² Çiftçi, *Tasavvuf Kitabı*, s.145.

⁶²³ Osman Çetin, *Anadolu'da İslamiyetin Yayılması*, s.158.

arasında göçebe Türkmenlere hitap eden tarikat babaları olduğu gibi şehirlerde zengin ve aristokratik tabakaya hitap eden tarikat liderleri de vardı.

Hülâsa, Anadolu Selçukluları sünî İslâm anlayışını bir devlet politikası olarak benimsemiştir. Diğer taraftan Türkmenler ise İslâmiyeti müslüman olmadan önceki inanç ve geleneklerin etkisinde kalarak İslâm'ı anlamış ve buna uygun tarzda zahirî bir İslâm anlayışına benimsemişlerdir.⁶²⁴ İslâm ve onun beraberinde getirdiği kültür ve medeniyet değişim olgusu, Türk Tarihinin maruz kaldığı önemli değişikliklerdir.⁶²⁵

Daha öncede değindiğimiz gibi Anadolu'da yaşayan Müslüman halk arasında İslâmı yaşama noktasındaki en önemli fark şehirlerde yaşayan halk ile göçebe Türkmenler arasındaki anlayışın farklılığı idi. Bu anlayış farklılığı daha sonrada devam etmiştir. Bunun neticesi olarak resmî sünî itikâdından farklı bir Müslümanlık anlayışı yerleşmişti. Bu anlayış farklılığına ilave olarak şehirli halkın göçebelere “Akılsız Türkler”, “Pis Türkler” gibi incitici sözler sarf etmeleri kitleler arasında iletişimsel bir mesafeye yol açmıştır. Ancak daha önce değinilen Türkmenlerin siyasi idarede söz sahibi olmamaları ve yöneticilerin kötü muamelesi, toprak rejimindeki uygulamalar ve ağır vergilerden dolayı devletle sorun yaşanmasının asıl nedenleri olmuştur.⁶²⁶ Bu durum Türkmenler ile resmî sünî anlayışın dışında bir anlayışın tutunmasına ortam hazırlamıştır. Kitleler arasındaki iletişimsizlik ve uyum sorunları neticesi oluşan problemler ileride isyâna kadar varır. Moğol istalası arifesinde

⁶²⁴ Çiftçi, Zamanla gelişen Türk mistik tarikatlerinin oluşumunda Türk-Moğol şamanizminin tesirleri olduğunu söylemiştir. (Detaylar için Bkz. Cemil Çiftçi, *Tasavvuf Kitabı*, s.151.)

⁶²⁵ Günay Ünver, A. Vehbi Ecer, *Toplumsal Değişme Tarikatlar ve Türkiye*, s.12.

⁶²⁶ Sümer, *Oğuzlar*, s. 39-41.

Selçuklu saltanatını sarsacak derecede ki isyan Baba İshak önderliğinde patlak verir.⁶²⁷ Bu isyanda bahsi geçen sosyal ve ekonomik nedenlerin var olduğunu biliyoruz. Fakat çıkan isyanda dinî algılayışın etkisi olup olmadığı konusunda görüş ayrılığı vardır. Çoğu araştırmacı Selçuklu yönetiminin uygulamış olduğu haksız politikalar sonucu Babaî isyanının çıktığını, dinî veya mezhebî âmillerin etkin olmadığı görüşünü savunurlar.⁶²⁸ Çünkü bu isyanı başlatanlar ve katılanlar arasında sünîler de vardır. Dolayısı ile sorun Selçuklu yönetiminin zulmüne karşı duruşun mücadelesidir. Selçuklu yönetimi de haklı olduğunu göstermek ve mücadeleyi meşru kılmak için isyancıları “Harici Rafizî” gibi izlenimi verecek isnatlarla sunnîlik dışı bir hava oluşturmuştur. Diğer araştırmacılar ise Babaî isyanının temelinde sosyal ve ekonomik sebepler yanında farklı din algısının da rol aldığını ileri sürmüşlerdir. Çünkü onlara göre bu isyanı başlatanlar Şiîliğe eğilimlidirler. Türkmenler ise zaten sunnîlik dışı bir Müslümanlık anlayışına sahiptirler. Bu nedenle isyanın dinî anlayış farklılığından kaynaklandığını söylemişlerdir.⁶²⁹

Bu dönemde Şiî ve Bâtınî fikirlerin Anadolu’da yürüttükleri faaliyetler hakkında net bilgilere sahip değiliz. İsyanı başlatan Baba İshak ve Baba Resül’ün Şiîlikle ilgileri olup olmadığını da bilemiyoruz. Ancak Köprülü, “Aleviyül- Mezhep ve Kalenderiyyü’l Meşrep” dediği Baba İshak’ın din perdesi altında siyasî amaçları olan biri olarak görür. Kendisinin peygamber olduğunu iddia eden Baba İshak’ın etrafında toplanan Türkmen unsurların arasından “Lâ ilâhe İllallah Baba Resul

⁶²⁷ Köprülü, *Anadolu’da İslamiyet*, s.39.

⁶²⁸ Fırlı, *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik*, s. 118-124.

⁶²⁹ Ocak, *Babailer İsyanı*, s.84-6.

Allah” diyerek zikir yapıyordu.⁶³⁰ Konjektörü de iyi değerlendirerek önlerine geleni yok etmek ve ganimet peşinde oldukları söyler. Zira mukaddes bir cihada gider gibi kadınları, çocukları ve sürüleri gözlerinde ganimet ve cennet hayalleriyle zengin şehirlere saldırmışlardır.⁶³¹

Bu dönemde Selçuklu yönetiminin sünî olmasına karşın Türkmenler eski inançlarının bir kısmını yaşamaya devam etmelerinde Şîîliğin etkili olduğu ihtimali vardır.⁶³² Bu bilgiye dayanarak Babaîlerin, Şîî-Bâtîni unsurların etkisinde kalarak isyana kalkıştıkları savunulmuştur.

Türkler, İslâm’ı seçtikten sonra İran’a göç etmişlerdir. Orada Şîî fikirlerle tanışmış olabilirler. Moğol hükümdarları da Şîî eğilimine sahip olduğundan Anadolu’da Şîîlerin güçlenmesine neden olmuş olabilir. Her ne kadar Moğollar XIV. yüzyılda sünî Müslümanlığı seçmiş olsalar da daha önceden mezhepler arasında tarafsız kalmışlardır. Hülâsa, Moğolların, Anadolu’yu istila etmeleri kasıt olmasa bile Şîîliğin yayılmasına imkân vermiş olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Çünkü çağdaş kaynaklar göre Moğolları istila hareketi dinî bir gâye ile yapılmamıştır. Geldikleri topraklarda karşılaştıkları bütün dinlere aynı gözle baktıklarını, bu anlayışlarının sonucu olarak da din görevlilerine yaşadıkları döneme göre önemli ölçüde bazı imtiyazlar bahsettiklerini görüyoruz.⁶³³ Moğolların taraf olma durumu olmasa dahi Şîîler sıkı bir sunni savunucusu olan Selçuklu Devleti zamanında bulamayacakları siyasî boşluğu ve imkânı bulmuşlardır. Bütün bunlara rağmen

⁶³⁰ Turan, *Türkiye Selçukluları*, s.424.

⁶³¹ Köprülü, *Anadolu’da İslamiyet*, s.40-42.

⁶³² Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, s.225.

⁶³³ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, Trc.Mürsel Öztürk, C.I, Ankara, 1988, ss.89-90.

Anadolu'da o dönem Şîliği hakkında net bilgilere ulaşamıyoruz.⁶³⁴ Ayrıca halkın yaşamında da Şîî unsurların olup olmadığı konusunda net bir ayırım yapma imkânı verecek donelere de sahip değiliz.

Ancak Anaadolu'da, Hz. Ali ve Ehl-i Beytine duyulan muhabbet dolayısı ile bir Alevî kültürü olduğunu görüyoruz. Fakat bu yaşantı Şîîlikten farklıdır. Türkmenler arasında yaygın olan Hz. Ali inancının resmi sünnî anlayışa tam olarak uymadığını görüyoruz. Yine de bu Türkmenlerin Şîî olduğunu göstermez. Daha ziyade Hz. Ali'ye duyulan büyük sevginin Türkmen Babaları tarafından nakledilmesi sonucu oluşan bir Alevilik görüyoruz.⁶³⁵

Türkistan'ın bazı kalelerinde İsmailiye mezhebine bağlı olan Türklerin bulunduğu da varsayılmaktadır. İçe dönük bir yaşantısı olan Türkmenlerin eski inançlarını sürdürmeleri ve otorite ile olan sorunlarından dolayı bazılarının İsmaililere meyletmiş olabileceği düşünülmektedir.⁶³⁶ Köprülü, Alamut İsmailileri arasında Türklerin de olduğunu dolayısıyla bu sahalardaki İsmaililerden bir kısmının Türkmen olduğu kuvvetli bir ihtimal olduğunu söylemiştir.⁶³⁷

Bütün bu açıklamalardan sonra Selçuklular zamanında Anadolu'da yaşayan Türkmenlerin Şîî veya X. yüzyılda Türkmenler arasında görüldüğü gibi ifrit Alevî olduklarını doğrulayacak gerçekçi bilgilere sahip değiliz. Ancak göçebe hayatı sürdüren Türkmenlerin farklı bir İslâm algısına ve yaşantısına sahip oldukları görülmektedir.

⁶³⁴ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 256-338.

⁶³⁵ Ahmet Vehbi Ecer, "Tarihte Türkler, İslamiyet ve Mezhepleri", Erdem (Atatürk Kültür Merkezi Dergisi) Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı, C. 8, Sayı: 23, Özel Sayı: II, s. 489.

⁶³⁶ Tahir Harimi Balcıoğlu, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, İstanbul, 1940, ss.64-5.

⁶³⁷ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s.38.

Şiîler, Selçuklular zamanında özellikle Fâtimilerle kendini göstermiştir. Selçuklular, insanların zihnini bu propagandanın tesirinden kurtarmak için Nizâmiye medreselerini açmıştır. Böylece hem insanların doğru bilgilenmesi ile hem devletin bütünlüğü korunacak hem de İslâm'ın birliği sağlanmış olacaktır.⁶³⁸ Gerçekten de maksadına hizmet eden bu medreseler Horasan ve Meverâünnehir'de etkin rol oynamışlardır.⁶³⁹ Zira Nizamiye Medresesi müderrisleri Ehl-i Sünnet dışı fikirlere karşı Kur'ân ve Sünnete dayalı fihî kelâmı meseleleri geliştirip halkı bilinçlendirmişlerdir.⁶⁴⁰ Bu önemli görevden dolayı medrese kurmak devlet başkanın görevlerinde biriydi. Nizamülmülk, Siyasetnâme adlı eserinde siyasilerin bu ödevlerine dikkat çekmiştir.⁶⁴¹ Bu mevzuda örnek olarak başta kendisi Bağdat Nizamiye Medresesi inşa edildikten sonra yıllık altmış bin ile seksen bin dinar arasında vakıflar bağlamıştır.⁶⁴² Yine kudretli sultan Alp Arslan devrinde on iki civarında medrese yaptırılmıştır.⁶⁴³ Anadolu'da yüz otuz beş medrese tespit edilmiştir.⁶⁴⁴ Türklerin az bulunduğu Şam şehrinde bile yirmi medrese yaptırılmıştır.⁶⁴⁵ İslâm'ın bayraktarlığını üstlenen Selçuklular onu yüceltmek için medreseyi ilmî ve dinî aydınlanmanın merkezi olarak telâkki etmişlerdir. Bu manada Melikşah, Eş'ariler ile Hanbeliler arasında çıkan tartışma ve takib eden kavgadan sonra Ebu İshak Şirazi'ye yazdığı mektupta "Nizamiye Medresesini bir mezhebi

⁶³⁸ Bernard Lewis, "İsmaililer", *İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi*, Cüz 47, 1950, s.1123.

⁶³⁹ Wilhelm Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, nşr.K.Y.Koprâman-A.İ.Aka, Ankara, 1975, s.86.

⁶⁴⁰ Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, s.133.

⁶⁴¹ Bkz.Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, s.12 .

⁶⁴² Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, s.125.

⁶⁴³ Köymen, *Alp Arslan II*, s.368.

⁶⁴⁴ Zafer Barbutluoğlu - Emre Madran, "Anadolu 'da 1308 M.Yılına Kadar Gerçekleştirilmiş Türk-İslam Yapıları Üzerine Sayısal Sınamalar", VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1981, II, s.44.

⁶⁴⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk -İslam Medeniyeti*, s.328.

korumak için değil ilmî himâye etmek ve yükseltmek gayesiyle kurduklarını, mezhepler arası bir tefrika siyaseti gütmediklerini”,⁶⁴⁶ vurgulamıştır. Tugrul Bey de; “Kendime bir saray yapıp da yanına bir camî ve medrese inşaa etmezsem, Allah’tan utanırım.”⁶⁴⁷ demiştir. Yine Melikşah bilgin ve mutasavvıflara yılda üçyüz bin altın hediye ediyordu. Sultanların bu tavrı diğer insanlara örnek oluyordu. Bu destek sayesinde bilginler esirleştirilmiyor, kapı kulu haline getirilmiyordu.⁶⁴⁸ Bu ifadeden Selçukluların dine verdikleri önemin yanında ilmin özerkliği ve tarafsızlığı adına güzel bir iradeye de sahip olduklarını görebiliyoruz. Bu ilmi tavır içerisinde Selçuklu toplumunda yüz otuz muhaddis⁶⁴⁹ ve sahasında şöhret elde etmiş elli üç müspet âlim yetişmiştir.⁶⁵⁰

Bu medreselerde sadece dinî ilimler tahsil edilmiyordu. Din ilimleri yanında nazarî ilimlerden matematik, tıp, astronomi, felsefe gibi ilimler de tahsil edilmekte idi. Selçuklular milli birlik ve bütünlüğün sağlanabilmesi için inanç ve kültür kaynaşmasının elzem olduğunun farkındalığı içinde olduğundan dinî ilimler yanından halkın ihtiyacına cevap verecek bilginlerde yetiştirmişlerdir.⁶⁵¹ XIII. yüzyılda o kadar üretken ve meşhur olmuşlardı ki Avrupa’dan kendi mekteplerini bırakıp İslâm medreselerine gelip tahsil yapıldığı görülür.⁶⁵² Kim bilir belki de skolastik düşüncenin hüküm sürdüğü Avrupa’da yukarıda bahsi geçen ilmî özgürlüğün olmaması da onları bu medreselere yöneltmiş olabilir. Bu medreseler o

⁶⁴⁶ Turan, a.g.e., s. 322.

⁶⁴⁷ Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, s.194, 208.

⁶⁴⁸ Şimşekler, *Selçuklular ve Konya*, s.178.

⁶⁴⁹ Nuri Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, Ankara, 1988, s.185-188.

⁶⁵⁰ Mahmut Karakaş, *Müspet İlimde Müslüman Âlimler*, Ankara, 1991, s.262.

⁶⁵¹ Şimşekler, *Selçuklular ve Konya*, s.193.

⁶⁵² Henry George Farmer, *The Legacy of Islam*, Oxford University Pres, London, 1947, s.371.

zaman çöküşte olan Avrupa medeniyeti için Haçlı seferlerinde edindikleri kazanımları, medresede gördükleri eğitim ile pekiştirmek sûretiyle yeni bir medeniyet tasavvuru geliştirmelerine zemin hazırlamıştır.

Her medresede bir kütüphane bulunmaktaydı.⁶⁵³ İçinde binlerce kitap bulunan Bağdat Kütüphanesi meşhurdu. Devrin ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Merv’de birçok medrese ve kütüphane vardı. Şehirde 12 bin ciltlik kitap ve 200 dinar değerinde kitapların bulunduğu kütüphaneler vardı.⁶⁵⁴ Bu devirde kitaplara büyük önem verildiğini görüyoruz. Zira gerekli olan bir kitap için binlerce kilometre yol gidildiğini ve bir kitaba inanılmaz paralar teklif edildiğini biliyoruz. Yine bu dönemde kitaplar rehinsiz verilirdi. Bu durum bize o zaman ki toplumun yüksek ahlâk seviyesine sahip olduğunu⁶⁵⁵ göstermenin yanında yerleşmiş bir okuma disiplini ve ahlâkı olduğunu da işaretini veriyor.

Nizamiye Medreseleri Sûnnî İslâm adına büyük hizmetler yapmakla kalmamış öte yandan tasavvufa da sahip çıkmıştır.⁶⁵⁶ Selçukluların hâkimiyeti, İslâmlaşmayı artırmıştır. Medreselerde yetişen âlimler ve giderek kurumsallaşan tasavvuf ve tekkeler Türkler arasında İslâm’ın hızla yayılmasına vesile olmuşlardır.⁶⁵⁷ Anadolu’da XIII. yüzyılda Türk-İslâm medeniyetinin çok yüksek bir seviyeye erişmesi, Moğol istilası ile tasavvufun gelişmesi ve her tarafta medrese ve zaviyelerin açılması, şeyh ve müritlerin çoğalması ve bunların bölgelerinde yaptığı

⁶⁵³ Şimşekler, *Selçuklular ve Konya*, s.192.

⁶⁵⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk –İslam Medeniyeti*, s.330.

⁶⁵⁵ Turan, *a.g.e.*, s.334.

⁶⁵⁶ Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, s.133.

⁶⁵⁷ Ocak, *a.g.e.*,s.305.

tebliğ çalışmaları İslâmlaşmaya tesir etmiştir.⁶⁵⁸ Tabi bu eş güdümlü çalışma genelde huzurla devam etmiştir. Ancak zaman zaman tasavvuf ehlinin bir takım uygulama ve davranışlarından dolayı sorunlar yaşanmıştır. Her şeye rağmen tasavvuf ehli insanlar şeriatsız bir tasavvuf olamayacağı için medreselerde eğitim almaları için sâliklerini medrese eğitim olmaları konusunda teşvik etmişlerdir.

Medreselerden başka Camîler de eğitim yapıyordu.⁶⁵⁹ Camîlerde dinî mülâhazalar ve tartışmalar yapılıyordu. Hatta bazı camîler ileri düzeyde eğitim yapılan yerlerdi.⁶⁶⁰ Selçuklular fethettikleri her şehre birer imam tayin etmiştir.⁶⁶¹ Bununla ötesinde yolculara namaz kıldırımları için yol üzerindeki han ve kervansaraylara da imamlar tayin etmişlerdir.⁶⁶² Anadolu'da XII. ve XIII. yüzyıllarda binden fazla câmî yapılmıştır.⁶⁶³ Selçuklu sultanlarının fethettikleri her şehirde bir camî yaptırdıklarını ya da kiliseyi camîye çevirdiklerini biliyoruz.⁶⁶⁴ Her mahallede bulunan mescidin yanında çocuklara okuma-yazma öğreten sıbyan mektepleri bulunmaktaydı.⁶⁶⁵

Birde Gulâmhâne (köle mektebi) denilen mekteplerde ise gayr-i müslim çocukları eğitilirdi. Küçük yaşlarda babalarının rızasıyla ya da savaşlarda esir alınan

⁶⁵⁸ Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 387.

⁶⁵⁹ Evliya Çelebi, Muhammed Zıllı b. Ali, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Yapı Kredi, İstanbul, 2006, III, s.55.

⁶⁶⁰ Aydın Sayılı, "Higher Education in Medieval İslam", Ankara Üniversitesi Yıllığı, II, 1947-8, s.36.

⁶⁶¹ İbni Bibi, *Evamiru'l-Alaiye*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, I, .119.

⁶⁶² Osman Turan, "Celaleddin Karatay, Vakıflar ve Vakfiyeleri", Belleten, XLV/47, 1948, s.55.

⁶⁶³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "XII. Ve XIII. Asırlarda Anadolu'daki Fikir Hareketleri ve İctimai Müesseselere Bir Bakış", III. Türk Tarih Kongresi, tebliğler, Ankara, 1948, s.303.

⁶⁶⁴ Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, çev. Mehmet Ata, nşr. Mümin Çevik-Erol Kılıç, İstanbul, 1992, s.2.

⁶⁶⁵ Ömer Lütfi Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri," Vakıflar Dergisi, S.II, Ankara, 1942, s.282.

çocukları İslâm dinî ve kültürüne göre yetiştiriliyorlardı. Yetiştirilenlerin bir kısmı ordu ve devlet hizmetine alınıyordu.⁶⁶⁶

Çin sınırından Mısır'a, Kafkaslar'dan Yemen'e kadar dünyanın büyük bir kısmına hâkim olan Selçuklular bu kadar geniş topraklarda hükümran olmanın siyasî gereği olarak farklı inançlardan insanlara da bir takım haklar sağlamak durumunda idi.⁶⁶⁷ Anadolu'da Selçuklu hâkimiyetinden önce Bizans'ın zâlimane uygulamaları nedeni ile Rum ve Ermeniler arasında uzun geçmişe dayanan mezhep çatışması mevcut idi. Bu yüzden iki millet birbirinden nefret ediyordu.⁶⁶⁸ Selçuklular sadece ezilen Ermenilere değil Anadolu coğrafyasındaki bütün inançlara hoşgörü ve müsamaha ile davranmıştır. Bu mevzuda daha önce tafsilatlı bilgi verilmiştir. Aslında Selçukluların sergilediği inanç özgürlüğü siyasî âmillerle açıklamak tek başına yetersizdir. Zira İlây-ı Kelimetullah mefküresini Türk-İslâm davası olarak sahiplenmeden evvel Selçuklular yaşadıkları bölgelerdeki gayri müslim azınlıklara hoşgörülü davranmaları onların milli seciyelerinin ve inançlarının bir delilidir. Böyle olmasa idi Hıristiyan tarihçiler onlardan övgüyle bahsetmezdi.⁶⁶⁹ Türklerin Anadolu'da hâkim unsur olmaları ve her alanda kültürel zenginlik ve ekonomik kalkınmışlık Hıristiyanlar üzerinde özendirici bir etki oluşturabilir. Kaldı ki Hıristiyanlar arasında dinî sorunlar da bulunuyordu. Bu durum top yekün olmasa da münferit ihtidalar ile İslâmlaşmayı kolaylaştırmıştır.⁶⁷⁰ Kuşkusuz bu dinler arası

⁶⁶⁶ Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 391.

⁶⁶⁷ Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, s.292.

⁶⁶⁸ İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akımı ve Tarihi Ehemmiyeti", 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953, s.266.

⁶⁶⁹ Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, s.302.

⁶⁷⁰ Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 386.

farklılığın giderilmesinde ve sosyal inşaanın oluşmasında tasavvufun büyük atkısı olmuştur.⁶⁷¹

Selçukluların hoşgörülü ve âdil yönetim tavrı Anadolu'da sadece gayr-i müslim unsurlara karşı takınılmamıştır. Selçuklu devletini ve İslâm dinini yıkmak isteyen Batınî ve Şîîler hariç topraklarında yaşayan bütün mezheplere de aynı müsâmahayı göstermiştir.⁶⁷² Çünkü Cengiz Han'ın istilasının önünden kaçan Türkistan, İran ve Harezm'den birçok mutasavvıf ve âlim Anadolu'ya gelmiştir.⁶⁷³ Hükümdarlar da onlara samimiyetle kucak açmıştır.⁶⁷⁴ Her ne kadar Anadolu'nun geneli Hânîfi ve Ehl-i Sünnet olsa⁶⁷⁵ da bu gelenler arasında farklı İslâm anlayışına sahip olanlarda vardı. Bunların en başını yukarıda izah edildiği gibi heterodoks Türkmen dervişleri oluşturmakta idi. Hatta Aksaraylı Kerimeddin Mahmud bu zümrenin Anadolu'da cirit attığını söylemiştir.⁶⁷⁶ Selçukluları sarsacak bir isyana neden olabilmeleri onların sayılarının azımsanmayacak kadar çok olduğuna delalet eder. Bu kitleye karşı, onlar isyana kalkışmadıkları sürece harekât yapılmamıştır. Kaldı ki bu isyancılar, müslüman kardeşlerini öldürüp, mallarını ganimet bilerek hareket etmişlerdir.⁶⁷⁷

⁶⁷¹ Kürşat Demirci, *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*, (Ayışığı Kitapları), İstanbul, 2000, s.14.

⁶⁷² Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 391.

⁶⁷³ Claude Cahen, *İslamiyet*, çev.E.Nermi Erendor, Bilgi Yay., Ankara, 1990, s.239.

⁶⁷⁴ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s.200.

⁶⁷⁵ İbn Battûta, *Seyahatname-i Battûta*, I,s.310.

⁶⁷⁶ Akrasaylı Kerimeddin Mahmud, *Musameratü'l-ahyar*, trc.M.N. Gencosman, Ankara, 1944, s.175.

⁶⁷⁷ Bkz.Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s.40-42.

C) Tasavvuf

Daha önce Gazâli, medreseyi temsil eden şeriatçılar ile tekke de yaşayan tarikatçılar arasındaki anlaşmazlığı ortadan kaldırarak Şeriat-Tarikat uzlaşmasını sağlamıştır.⁶⁷⁸ Bu yüzden onun İslâm dünyasında etkisi ölçülemez.⁶⁷⁹ O, tasavvufu dinin bütünleştirici bir parçası konumuna getirdi. Böylece Sûnnî İslâm'ı kurmakla kalmadı aynı zamanda tasavvufu, İslâm dışı unsurlardan ayırarak doğru bir tasavvuf telakkisinin oluşmasını sağlamıştır.⁶⁸⁰ Ondan sonraki ulemânın çoğu da onun gibi bir yönüyle şeriatı, diğer yönü ile tasavvufu temsil etmişlerdir.⁶⁸¹

İslâm coğrafyasında IX. yüzyılda sistemini oluşturan tasavvuf X. yüzyılda Türkistan'ın çeşitli şehirlerinde kendisini hissettirmeye başlar. Türkistan'a İslâm, Maverâünnehir üzerinden gelmiştir.⁶⁸² İslâmi kurallara tam olarak uymakta güçlük çeken göçebe Türkmenler arasında tasavvuf, İslâm'ın yayılmasına büyük hizmetler etmiştir.⁶⁸³ Bu yüzden Orta Asya'daki ilk yıllarından itibaren Türklerin, Müslümanlık algısı sufiler aracılığı ile başladığından geniş ölçüde tasavvufî bir eğilim gösterir. Cahen de Türklerin müslümanlaşmasında İslâm ordularının yapamadığı dinî yayılmayı ticaret kervanları ile birlikte seyahat eden derviş ve din

⁶⁷⁸ Mehmet Şemseddin Günaltay, "Selçuklular Horasan'a İndiklerin Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu", Belleten, VII/25, 1943, s.94.

⁶⁷⁹ Gazâlî yaşadığı, uzun ve yorucu bu çileli hayat yolculuğu neticesinde, ne Bulduğu ve hangi gerçeğe ulaştığını şu ifadeler ile açıklamaktadır: "Sufilerin, Allah'ın yoluna girmiş kimseler olduğunu, onların hayat tarzlarının en güzel hayat tarzı olduğunu, ahlâklarının en güzel ahlâk olduğunu yakinen anladım." Onun bu sözlerin sufilere karşı olumlu fikir geliştirilmesinde etkisi olmuştur. (Gazali, *el-Munkız mine'd Dalalet* (Dalaletten Hidayete) – Çev. Ahmet Suphi Furat, Şamil Yayınları, İstanbul, 1978, s.74.)

⁶⁸⁰ Montgomery Watt, *İslam'ın Avrupa'ya Tesiri*, trc.Hulusi Yavuz, İstanbul, 1986, s.52.

⁶⁸¹ Mehmed Bayraktar, *İslam Felsefesine Giriş*, Ankara, 1988, s.242.

⁶⁸² Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s.18.

⁶⁸³ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.366.

adamlarının yaptıklarını ifade etmiştir.⁶⁸⁴ Bu bağlamda Türk Müslümanlığı tasavvufun mugayyer düşünülemez.⁶⁸⁵

İlk adım olarak Zühd hareketi ile başlayarak diğer başka öğretilere ağırlık veren ve geçirdiği her devrede farklı yorumlarla gelişen ve zenginleşen tasavvuf XII.yüzyıla gelindiğinde ilmî disiplin olmaya başlamıştır. Bundan sonra farklı tarikatlar zuhur etmeye başlamıştır.⁶⁸⁶ Tarihî olarak Selçuklular'ın da siyasî ve ekonomik olarak güçlü olduğu döneme rastgelen bu süreçte tasavvuf da kurumsallaşmıştır. Anadolu'daki tasavvufî akımları kabaca üçe (Mağrip, Orta Doğu, Orta Asya-İran) ayırabiliriz. Mağrip; (Endülüs ve Kuzey Afrika) Anadolu'da bütün zamanların ev ünlü mutasavvıf Muhyiddin-i Arabî başta olmak üzere, Afifedîn-i Tilemsanî ve müridleri. Orta Doğu (Mısır, Suriye, Irak); Suhreverdilik, Vefâilik ve hatta Cavlakilik (Kalenderi). Orta Asya-İran(Horasan ve Azerbaycan) Kübrevîlik, Yesevîlik ve Haydarîlik. Kabaca bir nitelendirme yapılacak olursa, Mağrip mektebinin ahlâkçı, Irak mektebinin zühdçü, İran mektebinin ise kuşkucu ve estetikçi bir karakter sergilediği söylenebilir.⁶⁸⁷

Tekkelerde yaşayan ve eğitim veren şeyhler ve müridler medreseye nazaran daha halk tarafından teveccühe mazhar olmuştur. Bu zümre kendilerine her zaman dostâne bakmayan medreselere, müridlerini ve halkı eğitim almak amacı ile göndermekte tereddüt etmemişlerdir.⁶⁸⁸ Âlimlerin ikinci plana düştüğü bu zaman

⁶⁸⁴ Claude Cahen, *İslamiyet*, çev.E.Nermi Erendor,(Bilgi Yay.), Ankara, 1990, s.233.

⁶⁸⁵ Ahmet Yaşar Ocak, "Nizamiye Medreseleri Geleneği ve Yesevilik", Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu, Kayseri, 1993, s.32.

⁶⁸⁶ Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, İstanbul, 1994, s.109.

⁶⁸⁷ Ocak, *Türk Sufiğine Bakışlar*, ss.89-90.

⁶⁸⁸ Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergah Yayınları, 1999, İstanbul, s.83-88.

diliminde, hükümdarlarda üçüncü planda kalmışlardır. Bu yüzden Selçuklular ve Harzemşahlar zamanında şeyhlerin mânevî gücü padişahların maddî gücünü tedirgin edecek kadar vardı.⁶⁸⁹ Sonuçta padişahlar âlimlere ve mutasavvıflara hürmet göstermiş ve fethettikleri yerlerde onlara tekkeler ve zâviyeler yaptırmışlardır.⁶⁹⁰

Tasavvuf'un güçlenmesiyle birlikte dervişlerin toplanıp ibâdet edecekleri zâviyeler yapılarak dervişlerin hizmetine sunulmuştur. Şehir, kasaba ve köyler, ticari yönden öneme sahip yerler üzerinde, hayırseverler tarafından zâviyeler kurulurdu.⁶⁹¹ Zâviyelerle birlikte ilk başta askeri amaçlarla yapılan ribatlarda tasavvufî bir amaç güdülerek zâviye gibi kullanılmıştır.⁶⁹² İnsanlar zâviyelerde verilen eğitim vasıtasıyla sadece dinini değil, kültürünü, sanatını, edebiyatını da öğreniyordu.⁶⁹³ Bu dönemde Anadolu'da, Karaman'da 272, Rûm vilayetinde 205, Diyarbakır'da 57, Zülkâdiriyye'de (Maraş) 14, Paşa Livâsı'nda 67, Silistre Livâsı'nda 20 olmak üzere 600'den fazla zâviye bulunmaktaydı.⁶⁹⁴

Zâviye'nin büyüğü⁶⁹⁵ olan Tekke ise herhangi bir tarîkatın dervişlerinin, şeyhleri başkanlığında topluca zikri ve ayin icra ettikleri, müritlerin ise yaşamlarını sürdürdükleri yerlerdi. Tekkenin büyüğüne asitâne, dergâh veya hânkah adı verilirdi.⁶⁹⁶ Bu türden yapılar şehir merkezlerinde inşa edilmiştir.⁶⁹⁷ Buralar

⁶⁸⁹ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s.197.

⁶⁹⁰ Cahen, *İslamiyet*, s.239.

⁶⁹¹ Yusuf Küçükdağ, *Osmanlı Dönemi Konya Tekke ve Zaviyeleri*, Konya, 1999, s.1.

⁶⁹² Ocak, *Zaviyeler*, s.248.

⁶⁹³ İrfan Gündüz , "Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri", *Osmanlı*, IV, Ankara, 1999, s.474.

⁶⁹⁴ Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", s.301.

⁶⁹⁵ Ocak, *İslamiyet*, s .468.

⁶⁹⁶ Ahmet Işık Doğan, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul, 1977, s.58.

⁶⁹⁷ Küçükdağ , *Osmanlı Dönemi Konya Tekke ve Zaviyeleri*, s.1.

kendilerine tahsis edilmiş vakıflardan elde ettikleri gelirler hem müridlerin hem de yolcuların ihtiyaçlarını karşılardı.

Tekkeler, medreseler gibi dinî bilginin yanında tasavvufî bilgilerin de verildiği eğitim merkezleriydi. Halkın eğitildiği bu merkezler eskiden de önemli idi. Anadolu Selçuklular'dan, Osmanlı'nın son dönemlerine kadar bu halk eğitimi misyonunu muhafaza ederek gelmişlerdir. XIII. yüzyılda başta Mesnevî olmak üzere birçok dinî-tasavvufî eser ortaya konulmuştur. Dolayısı ile bu tasavvuf açısından zengin ortam, Türk kültürünün olgunlaşmasında çok önemli rol oynamıştır.⁶⁹⁸ Zâten Türkler, Horasan'da ahlâka dayalı suffiliği biliyorlardı.⁶⁹⁹ Anadolu'ya gelince burada bulunan felsefi düşünce sistemlerini coğrafya gereği kabul etmeye hazır dılar. Burada birde Endülüs ve Orta Doğu'dan gelen "vahdet-i vücûd" anlayışı ile karşılaşmaları Horasan'dan gelen dervişlerin düşüncelerini, ufuklarını genişletti.⁷⁰⁰

Tekkeler tasavvufî eğitimin yanında duygu ve düşüncelerin ifade edilmesinde önemli bir uğraş olan sanatın çeşitli dallarının icra edildiği yerler olmuştur. Tekkeler güncel adı ile Güzel Sanatlar Akademisi gibi görev yapmıştır.⁷⁰¹ Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled'in sistemleştirdiği Mevleviliğin Türk sanatına katkıları bilinmektedir. Bundan da öte Osmanlı zamanında tekkelerde ata sporları olan güreş, savaş sanatı, okçuluk gibi spor dalları da öğretilirdi.⁷⁰² Bu mânada bir spor tesisi görevi görmüştür. Bu amaca hizmet eden ilk spor tekkesinin Bursa'da

⁶⁹⁸ Küçükdağ, *Osmanlı Dönemi Konya Tekke ve Zaviyeleri*, s.3.

⁶⁹⁹ Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetilik*, (İnsan Yay.), İstanbul, 2003, ss. 13-14.

⁷⁰⁰ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s.205.

⁷⁰¹ Ş. Barihüda Tanrıokur, "Osmanlı Musikisi", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, II, İstanbul, 1999, s.516.

⁷⁰² Doğan Yıldız, *Türk Spor Tarihi*, İstanbul, 1979, s.199.

açıldığını görüyoruz.⁷⁰³ Osmanlı döneminde bundan başka birçok yerde spor alanları bulunan tekkeler yapılmıştır.⁷⁰⁴ Osmanlılar yayılma zamanlarında her zapt edilen yerlere tekkelerle birlikte sağlıklı nesil yetiştirmek için spor mekânları oluşturmuştur.⁷⁰⁵ Örneğin IV. Murad, Edirne'yi fetheddikten sonra kurduğu pehlivanlar tekkesinde bütün yıl boyunca güreş yanında diğer sportif çalışmalar yapılmıştır.⁷⁰⁶ Her tekkenin içinde o tekkenin eski pehlivanlarının türbeleri bulunuyor⁷⁰⁷ olması güreşin milli spor olmasına dair bir emâre olsa gerektir.

Tekke ve zâviyeler sağlık hizmeti sunulamayan bölgelerde ruh ve sinir hastalıklarının yanında fiziki hastalıkların da tedavi edildiği sağlık kurumları olarak da görev yapmıştır.⁷⁰⁸ Türklerin Anadolu'yu yurt edinmelerinde zâviye, hankâh, ribât ve diğer kurumlar belli ölçüde bir sosyal geçiş imkânı sağlamışlardı. Çünkü işsiz güçsüz insanlar, bu tür kurumlar aracılığıyla toplumsal yapının istikrarını sarsmadan sosyal doku işlenmiştir.⁷⁰⁹

Bu gelişmeler ile sufiler İslâm medeniyetinin ruhânî ve batınî müesseselerini kurulması ve yükseltilmesini sağladılar.⁷¹⁰ Bu kültürlenme ve bilinç sayesinde halk ile devlet arasında ortak kültürün oluşmasına yardımcı olmuştur.⁷¹¹ Sufiler bu gayretleriyle İslâm'ın mânevî yenileşme devresi sayılan Selçuklular döneminde

⁷⁰³ Atıf Kahraman, *Osmanlı Devletinde Spor*, Ankara, 1995, ss.189-190.

⁷⁰⁴ Bkz. Ergun Hiçyılmaz, *Sporda Batılulaşma Hareketleri*, Ereniş Lisesi Koruma ve Yaşatma Derneği Eğitim ve Spor Yayın., İstanbul, 1983, s.8.

⁷⁰⁵ Halim Baki Kunter, *Eski Türk Sporü Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, 1938, s.45.

⁷⁰⁶ Mustafa Erkol, *Sosyolojik Açıdan Spor*, (Der Yay.)İstanbul, 1998, s.162.

⁷⁰⁷ Kurthan Fişek, *Spor Yönetimi*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın., Ankara, 1983, s.257.

⁷⁰⁸ G.Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, İstanbul, 2003, s.349.

⁷⁰⁹ Akdağ, *Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi*, C. I, s. 33.

⁷¹⁰ Cavit Sunar, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara Üniv.İlahiyat Fak.Yayımları, Ankara, 1975, s.172.

⁷¹¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Eğitim ve Bilim", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, I, İstanbul, 1999, s.253.

büyük roller oynamışlardır.⁷¹² Tarihi kaynaklarda, Türkler'in müslüman olması ve Anadolu'nun müslümanlaşmasında derviş ve tarikat faaliyetlerinin birinci rol oynadıkları kaydedilir.⁷¹³ Böylece daha iyi bir toplum ortaya çıkmış ve medeniyet inkişâf ettirilmiştir.

XIII. yüzyılın başlarında büyük oranda istikrârını sağlamış olan Anadolu, pek çok mutasavvıfın dikkatini çekmiştir ve bu yüzden buralara gelmişlerdir.⁷¹⁴ Tabi burada bir diğer unsur da yaklaşan Moğol tehlikesi ve Haçlı seferleri neticesi Endülüs'ten kovulan Müslümanların yaşamlarının olumsuz etkilenmesi olmuştur. Ancak özellikle Moğol istilası demografik yönden olduğu kadar birçok mutasavvıfın Anadolu'ya gelmesi ile tasavvufî yönden olumlu bir netice doğurmuştur.⁷¹⁵ Çünkü Köseadağ savaşından sonra Anadolu'ya dinî gruplar hızlı bir şekilde girmeye başlar.⁷¹⁶ Dolayısı ile XIII. yüzyıl Anadolu coğrafyası dervişlerin ve âlimlerin yoğun şekilde boy gösterdikleri bir dönemdi. Tabi ki onlara kucak açan ve hürmet gösteren sultanlar bu gelişmeye zemin hazırlamışlardır. Onları kapılarda karşılamışlar, kendilerine vakıflar tahsis etmişler ve onları adeta kılavuz edinerek danışmışlardır. Aslında sufilere gösterilen yüksek derecedeki bu ilgi Büyük Sekçuklular'dan miras kalmış bir saygı idi. Ünlü vezir Nizamülmülk'e şeyhlerle o kadar sık görüşürdü ki Melikşah bu, durumun işlerine engel olduklarını söylemesi üzerine Nizamülmülk;

⁷¹² Laszio Rasonyi, *Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler*, Haz. Ş.K. Seferoğlu, TKAE, Yay., Ankara, 1983, s.60.

⁷¹³ Fuat Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara, 1959, s.83-102.

⁷¹⁴ Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, s.8

⁷¹⁵ Abdülkadir Yuvalı, Moğol Harekatının Anadolu'nun Demografik ve Dini Yapısı Üzerindeki Etkileri, ERDEM(Dergi), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, C:9, S.27, Ankara, 1997, s.1291.

⁷¹⁶ İsmet Kayaoğlu, "Anadolu'da XIII.Yüzyılda Derviş Tarikatları ve Sosyal Zümreler", Uluslar arası Osmanlı Öncesi Türk Kültür Kongresi Bildiriler, Ankara, 1997,s.19.

“Bu tâife İslâm’ın temelidir, onlar dünyanın ve âhiretin süsüdür. Eğer onlar benim başıma bile otursalar bu bana ağır gelmez.”diyerek onlara verdiği değeri gösterir.⁷¹⁷

Mevlânâ’nın da padişahlar ve üst düzey yöneticilerle görüştüğünü biliyoruz. Ayıp ve mânevî alçaklık saydığı için kendisi padişahların, vezirlerin veya beylerin ayaklarına gitmeyi tercih etmemiştir. Daha ziyâde onlar ziyarete gelmiş veya Mevlânâ, onlara mektup yazmıştır. Yöneticilerle ilişkiler her zaman olumlu olmamıştır. Onlara kırıldığını gösteren ve hatta eleştirel mâhiyette adımlar attığını görüyoruz. İleride değinileceği için bunlardan bahsetmiyoruz.

Dönemin önemli mutasavvıfı İbn Arabî’nin, İzzeddin Kakavus’a, veziri hakkında “...Görmekteyim baş tacı edildiklerini yalancı müzevirlerin. Ve onların hempazalarının aziz tutuldukların, doğru dini zelil ettiklerin.”⁷¹⁸ ifâdelerini sarfetmiştir. Buradan hareketle diyebiliriz ki sufiler İslâm’a muhalif gördükleri hususları eleştirmişlerdir. Ayrıca bu eleştirilerden dönemin dinî yaşantısı hakkında çıkarılabilecek ipuçları olduğunu görüyoruz. Araştırma konumuzun da bir kısmını oluşturan bu konulara gelecek bölümde daha detaylı değinilecektir.

Bu yüzyılda Anadolu’da kendini gösterenler arasında Mevlânâ müderris olduğu kadar zâhit, namazında, ibâdetten yüzü balmumu gibi sararmış, riyâzetten benliği yok olmuş bir kişi ile karşımıza çıkar.⁷¹⁹ Yaşamış olduğu birçok ilâhi aşk serencamından geçtikten sonra kendi senkretik tasavvuf telakkisini ortaya koyar.⁷²⁰

⁷¹⁷ Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, s.124.

⁷¹⁸ Mahmut Erol Kılıç, “İbnü’l-Arabî’nin I. İzzeddin Keykavus’a Yazdığı Mektubun Işığında Dönemin Dinî ve Siyasî Tarihine Bakış”, s.22.

⁷¹⁹ Nezihe Araz, *Anadolu Evliyalari*, İstanbul, (Üçler Matbaası), 1975, s.167.

⁷²⁰ Ocak, *Türk Sûfiliğine Bakışlar*, s.90.

Onun nihayetini verdiği bu telakkisinde bir takım akımlar kendini hissettirir. Bunların başında İbnül Arabî'nin “Vâhdet-i Vücûd” mektebi gelir. Bu mektep Mevlânâ'nın tasavvuf anlayışına katkı yapmıştır.⁷²¹ İkinci olarak Kübrevîlik, Mevlânâ üzerinde etkili olmuştur.⁷²² Çünkü Sultan Veled'in dediği gibi babasının Maarifi'ni elinden düşürmemiştir.⁷²³ Diğer yönden babasının halifesi olan Tirmizi onun tasavvufî eğitimini üstlenmesi bu etkiyi arttırmış olması muhtemeldir. Mevlânâ üzerinde etkisi olan diğer bir tasavvufî akım Melâmetilik⁷²⁴ ve Kalenderiliktir.⁷²⁵ Kaldı ki bu o dönem Anadolu'da en dikkate değer akımdır.⁷²⁶ Kalenderîlik başlı başına bir tarîkat değildir. Genel anlamda yaşadığı toplumun düzenine karşı çıkarak dünyaya aldırmayan, dünya malına değer vermeyen ve bu düşünce tarzını günlük hayat ve davranışlarıyla açığa vuran tasavvufî zümreye Kalenderiyye veya Kalenderîlik denir.⁷²⁷ Kalenderi-Melâmeti meşrep, kabına sığmayan, coşkun bir kişi olan Şemseddin'in, Mevlânâ üzerindeki etkisini biliyoruz.⁷²⁸ Mevlânâ ondaki melâmet felsefesinden kaynaklanan dünyaya değer vermeyen, onun peşinden koşmayan, insanları umursamayan hatta onlara tepeden bakan tavrına hayran olur.⁷²⁹

Kuşkusuz Anadolu'nun tasavvufî anlayışının oluşmasında, büyük tahribata sebep olan Moğol istilasının neden olduğu sosyo-psikolojik âmillerin etkili olduğu

⁷²¹ Seyyid Hüseyin Nasr, *Sûfî Essays*, Albany, 1991, p.98.

⁷²² Ocak, *Türk Sûfiliğine Bakışlar*, s.27.

⁷²³ Ocak, *a.g.e.*, ss.92-3.

⁷²⁴ Ocak, Melamilik'in ilk olarak İran'ın kültür merkezi Horasan'da belirgin şekilde 9. yüzyılda ortaya çıktığını ve tasavvuf kadar eskiye dayandığını dile getirir. (Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, “16-17. Yüzyıllarda Bayramî Melâmileri ve Osmanlı Yönetimi, Belleten, TTK.1993,C.LXI, s.1.)

⁷²⁵ Ocak, *a.g.e.*, s.27.

⁷²⁶ Tahsin Yazıcı, *Kalenderlere Dair Yeni Bir Eser*, Ankara, 1968, ss.785-6.

⁷²⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, İstanbul, 1992, s.5.

⁷²⁸ Asaf Halet Efendi, *Mevlânâ ve Mevlevilik*, s.68.

⁷²⁹ Ocak, *Türk Sûfiliğine Bakışlar*, s.94.

tartışma götürmez. Tıpkı Abbasiler döneminde siyasî buhran sonucu ivme kazanan tasavvuf, bu olay insanları tasavvufa yöneltmiştir. Moğol istilası nedeni ile toplumsal ve ferdi anlamda ciddi kötümser ve karamsar bir hayat yaşanılıyordu.⁷³⁰ Çünkü ülke siyasî ve ekonomik olarak çökme süreci içerisinde idi. Bu sosyal ortam içerisinde yaşayan insanlar öz ve asıl fitratları gereği dine, yani tasavvufa ve tarîkatlara yönelmişlerdir. Çünkü böyle durumlarda yaşanan yalnızlık insana çare ararttırır.⁷³¹ Nitekim dünyada bulmadıkları huzuru dinin avutucu telkinleri ile bulmuşlardır.⁷³² Sayın Erol Güngör farklı açıdan bu dönemlerde dine daha sıkı tutunmanın sebebini açıklıyor. Şöyle ki: “Nitekim büyük sosyal sarsıntı zamanlarında, eğer henüz bir çözülme olmamışsa, insanların zühd ve takva hayatına fazla önem verdikleri, daha önceki fenalıkların kendi sapıklıklarına karşı bir ilâhi ceza mahiyetinde olduğunu düşündükleri görülmektedir. Moğol istilası üzerine İslâm dünyası üzerinde görülen manzara bu idi.”⁷³³ Güngör’ün bu isabetli ifadesinin benzerlerini Mevlânâ’nın da söylediğini biliyoruz. Moğolların neden güçlenip ve Anadolu’ya geldiklerine dair Âriflerin Menkîbelerinde bir açıklama vardır.

Mevlânâ’nın da en önlere yer aldığı bu sosyal rehabilite işlemi büyük şehirlerde tasavvuf ve tarîkatlar eğitim seviyesi düşük kişilere kişilik kazandırmakla kalmamış aynı zamanda hoşgörü ve erdemli olmaya dayalı idealler

⁷³⁰ Öztuna, *İslam Devletleri:Devletler ve Hanedanlar*, I, s.111 vd.

⁷³¹ Muhammed Cabiri, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, çev. Komisyon, II. baskı, İstanbul, 2000, s. 338.

⁷³² Bkz, Ünver Günay & Harun Güngör, *Baslangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, (Ocak Yayınları), Ankara, 1997, s. 301.

⁷³³ Erol Güngör, *İslamın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken, 2000, İstanbul, s.32.

kazandırmışlardır.⁷³⁴ Bu yüzden Ocak'ında ifade ettiği gibi Türk Müslümanlığı tasavvuf kaynaklı olması nedeni ile her devirde hoşgörünün sembolü olmuştur.⁷³⁵

Merkezlerde ve şehirlerde tekkelerde yaşayan Mevlânâ gibi şeyhlerin yanında kırsal alanda bulunan Babalar da tasavvufî karaktere sahiptirler. Türkmen ananelerine sadık kalarak İslâmiyetin çok basit, külfetsiz bir şeklini serhatlerde ve yeni zapt olunan memleketlerde halkı arasında kuvvetle yayan bu babalar esasen Anadolu'nun her köşesine yayılmışlardır.⁷³⁶ Bu zümre genelde menkûbelerde de göze çarptığı gibi uç bölgelerde cihâd ile meşgul olan dervişlerdi.⁷³⁷ Alperen⁷³⁸ ya da "Horasan Erenleri"⁷³⁹ olarak bilinen "Kolonizatör Türk dervişler"⁷⁴⁰ binlerce yıldır cesur, gözü kara savaşçıları olan Alp'ler ile İslâm dininin zâhiri ve bâtni ilimlerini kendilerinde mezceden Eren'lerin teşekkülünden başka bir şey değildi. Anadolu'nun Moğollar tarafından yakılıp-yıkılması sürecinde, Anadolu'ya bu mücâhid dervişler geldikleri yeni yurtlarında şiir, sanat, edeb, terbiye, fazilet ve ahlak yoluyla İslâm'ın prensipleri ve mücadele ruhunun yerleştirilmesi konusunda büyük hizmetler ifa

⁷³⁴ Günay & Güngör, *Türklerin Dinî Tarihi*, s. 301.

⁷³⁵ Ocak, "Nizamiye Medreseleri Geleneği ve Yesevilik", Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu, Kayseri, 1993, s.32.

⁷³⁶ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s.69.

⁷³⁷ Bkz.Köprülü, a.g.e.,s.68.

⁷³⁸ Bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri & Deyimleri Sözlüğü*, Anka, İstanbul, 2004, s.57.

⁷³⁹ Türkler'in İslâmlaşma sürecinde çok önemli rolleri olan ve Anadolu'ya kadar gelen bu insanlar melâmî anlayışı temel alan bir yaşantıya sahiptiler. (bkz. Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetilik*, İnsan Yay., İstanbul, 2003, s. 13-14.

⁷⁴⁰ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I, İstila Devrinde Kolonizatör Türk Dervişler ve Zaviyeler", Vakıflar Dergisi,I, Ankara, 1942, s.282.

etmişlerdir.⁷⁴¹ Tahta kılıçlarla kâfirlere karşı savaş tutan, bir avuç müridiyle binlerce düşmanı alt eden bu mücahid Alperenler, Arap ve Acem sufilerinden çok farklıdır.⁷⁴²

Moğol istilası ile birçok tasavvufî şahsiyet ve tarîkatın Anadolu'ya geldiğini daha önce dile getirmiştik.⁷⁴³ Fakat gelen kitleler her zaman tasavvufun dayandığı temel zemin olan Ehl-i Sünnet'e uygun olmayan fikir ve davranışlara sahip kişilerden oluşabiliyordu. Örneğin Haydarî ve Kalenderî gibi adlarla zahirî bir tasavvuf görüntüsü altında Türkmen boyları arasında Şîî akaidi ve Bâtınî fikirleri yayan Babalar da Anadolu'da kendilerini göstermişlerdir.⁷⁴⁴ Sühreverdî, onların şer'î hudutları çiğnediklerini, tasavvufî âdâb ve erkânı ortadan kaldırdıklarından, azîmet yolunun inceliklerini değil, ruhsatların kolaylığını tercih ettiklerini söylemiştir.⁷⁴⁵ Mevlânâ da hayran olduğu zühd ve insanların nazarlarını dikkate almayan tam bir adanmışlık ruhundan uzak şekilci, bozulmuş ve kaba bir hal alan kalenderliğe karşıdır.⁷⁴⁶ Şems'in sergilediği samimi tavrın aksine şekilsel ve popülist kalenderiliği tasvip etmez.⁷⁴⁷ Çünkü İbn Batuta'nın Tarikat-ı Ahmediye adını verdiği Rıfâî dervişleri sokakta rakediyor, ateşe giriyor, ateş yiyor ve kendilerin şişiyorlardı.⁷⁴⁸ Mesnevî'de bu konu ile ilgili bilgilere rastlayabiliyoruz. Mevlânâ'nın Rifâî

⁷⁴¹ Yuvalı, Moğol Harekâtının Anadolu'nun Demografik ve Dini Yapısı Üzerindeki Etkileri, s.1292.

⁷⁴² Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s.68.

⁷⁴³ Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Türk Dünyasında Ahmed-i Yesevi ve Yesevilik Kültürünün Yayılışı,: Bir Sufî Kültürünün Yeniden Güncelleşmesi", Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1993, s.299.

⁷⁴⁴ Köprülü, a.g.e., s.36.

⁷⁴⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l Maârif*, s.97.

⁷⁴⁶ Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, s.94.

⁷⁴⁷ Annemarie, *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, s.32.

⁷⁴⁸ İbn Batuta, *İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, M.E.G.S.B., 1986 , Ankara, C.I.,s.197, 327,335, 338,360.

dervişlerinin yaptıklarına da hoş bakmaz. O yüzden eşinin onları izlemeye gitmesine izin vermemiştir.⁷⁴⁹

Batınî ve Haricî akımlar, şartlar elvermediği dönemlerde saf ve sünî tarikatlar ile aralarında münâsebet kurma yoluna da gitmişlerdir. Anadolu'da sunnî İslâm'ın hâkim olduğunu ve Selçukluların da Hanefî mezhebinin savunucuları olması hasebi ile bu taktiği Anadolu'da da uygulama iktiza etmiş olabilir. Bu gaye ile bunlardan bazıları, velâyetnâmeler, menkıbeler yoluyla kendilerini İslâm büyüklerine bağlayarak onların arkasına sığınmak suretiyle amaçlarına hizmet etmiş olabilirler.⁷⁵⁰

Moğol işgal döneminde devlet hayatında görülen zaafardan istifade eden bazı dinî akımlar güçlenme fırsatı buldular.⁷⁵¹ Moğollar da alacakları vergilere baktıklarından, bu zümrelerden rahatsızlık duymamaları onların rahat olmalarını sağlamıştır. Bu dönemde Kalenderî, Şemsî, Hurufî, v.b. gibi yaşayışları ve İslâm'a bakışları yüzünden yadırganan, tepki çeken grupları görüyoruz.⁷⁵² Köprülü'ye göre; tam anlamıyla sapık Alevî fikrine sahip olan Kalenderiye Tarikatının tesiri, Batınî itikatının şiddetle hükümran olduğu Suriye ve Halep sahasındaki kesif Türkmen kitleleri üzerinde görebilmektedir.⁷⁵³ Moğollar önünde buralardan Anadolu'ya kaçış olduğunu bildiğimizden, bu fikre mensup Türkmenlerin, Anadolu'ya gelmesi pek tabiidir. Mesela Eflâki'nin anlattığı Buzağu Baba diye tanınan bozuk itikatlı Baba-yı Merendi'den, Mevlâna hiç hoşlanmazdı.⁷⁵⁴ Yine kendisinin peygamber

⁷⁴⁹ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, II, ss.299-300.

⁷⁵⁰ Samiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, C.I, İstanbul, 1975, s.69.

⁷⁵¹ Yuvalı, Moğol Harekâtının Anadolu'nun Demografik ve Dini Yapısı Üzerindeki Etkileri, s.1292.

⁷⁵² Tahsin Yazıcı, *Kalenderlere Dair Yeni Bir Eser*, s.786.

⁷⁵³ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s.35.

⁷⁵⁴ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, ss.146-7.

olduğu iddia eden ama aslında siyasî hedefi için Babaî isyanını çıkaran yarı şaman yarı müslüman⁷⁵⁵ Baba İshak'ı görüyoruz.⁷⁵⁶ Daha sonra Belden yukarısı çıplak, başına kırmızı tülbent ile manda boynuzları saran, haramları helal sayan, oruç tutmayan Barak Baba, Süleyman Türkmani gibi bozuk itikat sahipleri Türkmenler arasında yayılmışlardır.⁷⁵⁷ Türkmenlerin bu tür hareketlere katılmalarının sebebi sadece İslâm inancının yeterince öğrenilmemesi değildi. Çünkü peygamber olduğunu iddia eden birine inanılmayacağı gerçeğini bilmeleri gerekir. Öte yandan Türkler farklı inanca sahip insanlar ve inançlara her zaman saygı duymuşlardır. Bu tartışma getirmez gerçekten sonra isyanın siyasî, sosyal ve ekonomik yönünün ağır bastığı kanaatini taşıyoruz. Devlet ve az da olsa halk ile sorunlar yaşayan Türkmen gruplar “düşmanımın düşmanı, dostumdur” psikolojik alt yapısı ile bu isyana taraf olmayı seçmiş olabilir. Belki de Batınîlerin alttan alta yıllardır desteklediği hazır organize olmuş kitlenin yanında kendi hesaplarını da görme içgüdüğü ile harekete geçmiş olabilirler. Ayrıca yerleşikler ile göçebe Türkmenler arasında o zamana kadar herhangi bir dinî problem yaşanmamış olması ve birden bu denli büyük çaplı bir isyanın çıkma ihtimali neredeyse imkânsızdır. Konuyu berraklaştırmak için çok ciddi araştırmalar yapılması gerekliliği ortadadır. Ancak şahsi kanaatimiz İslâmî bilgisi her ne kadar zayıf da olsa “Peygamberlik iddiası” ile isyana kalkışan birine dinî yakınlık duyup müslüman kardeşlerine zulmetmek Türk tarihi ve geleneği ile

⁷⁵⁵ Mustafa Özçelik, *Yunus Emre*, İstanbul, (Beyan Yay.), 1991, s.16.

⁷⁵⁶ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s.40.

⁷⁵⁷ Küçükdağ-Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, ss.102-3.

bağdaşmayacaktır. Bu yüzden kendilerine yakınlık duymayan, tanıyıp anlamayan yöneticilere, yönetim bozukluğuna duyulan tepkinin daha baskın olması gerektiğini düşünüyoruz.

Babaî hareketine ve ona karışan Türkmenlere karşı olumsuz tavrı olan Mevlânâ, Baba İlyas ve Baba İshak'a karşı negatif tutum sergilemiştir. Eflâki, Mevlânâ'nın, Hacı Bektaş-ı Veli'ye de olumsuz tavır aldığını söyler. Ancak Ocak, Eflâki'nin bu kanaatinde Mevlâna'nın, Türkmen şeyhlerine bakışından genellenerek yapıma eğiliminin yanlış olduğunu savunur.⁷⁵⁸ Ki bizde bu fikri doğru buluyoruz. Öte yandan bu iki tasavvuf erbânının karşılaştıklarına ve hoş sohbet ettiklerine dair menkıbeler de vardır. Kaldı ki, Hacı Bektaş-ı Veli'nin tasavvuf algısında herhangi bir şeraita muarız husus görülmemektedir. Taşköprizâde de, Bektaşiliğin kuruluşunda sünîliğin zıddı olmadığını söyler.⁷⁵⁹ Ancak zamanla onun tasavvuf çizgisi üzerinde bazıları değişiklikler yapmak sureti ile adını taşıyan tarîkatında ciddi kaymalar olmuştur. Bektaşlik, kuruluşunda sünîliğin zıddı değildir. Bu bağlamda batılı araştırmacı Hasluck da, Hacı Bektaş Veli ile kendinden sonra adıyla yaygınlaşmış olan Bektaşilik'in gerçekte inanç bağlamında hiçbir ilgisi olmadığını söylemiştir.⁷⁶⁰

1. Tarîkatlar ve Mutasavvıflar

Bilindiği üzere tasavvuf münhasır bir dinî-ilmî disiplin ve yaşam tarzı olarak IX. yüzyılda kabul görmeye başladı. Bu zamandan itibaren birçok değerli sufi

⁷⁵⁸ Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, s.96.

⁷⁵⁹ Taşköprizâde, *Şakayik-i Numaniye*, çev. Mecdi Efendi, İstanbul, 1269, ss.44-5.

⁷⁶⁰ Frederick William Hasluck, *Bektaşilik Tetkikleri*, çev. Ragıp Hulusi, İstanbul, 1928, s.55.

içlerine doğan füzûyâtın neticesi aracılığıyla dinin içsel yaşantısının farklı yönlerini görmüş ve yaşamaya gayret etmişlerdir. Sevgi-korku, ümit-karamsarlık gibi zıt insanî duygu ve fikirleri meczederek yeşerttikleri aşk ağacı olan tasavvufun sağlam köklerini attılar. Onların samimi ve ihlâs dolu yaşantılarından yola çıkılarak ve fikirlerinden de aydınlanarak farklı farklı tarîkatlar zuhur etmiştir. İnsanlığın dünya-âhiret yaşamında dengeyi bulmalarının yanında iç huzuru elde etmelerine vesile olmuşlardır. Kişisel faydalarının yanında toplumsal ve kültürel birçok hizmetleri olmuştur. Selçuklu ve Osmanlı medeniyetlerine baktığımızda sayısız örnekler olduğunu görüyoruz.

Tasavvuf tarihine şöyle bir baktığımızda en verimli çağın XII. ve XIII. yüzyıl olduğunu görmekteyiz. Mevlânâ'nın da büyük bir değer olarak yer aldığı kültürümüzde, bu dönemde daha birçok mutasavvıf ortaya çıkmış ve Anadolu'nun zor zamanlarında tasavvufun toplumsal hayattaki elzem rolünü hakkıyla oynamışlardır.⁷⁶¹ Şemseddin Tebrîzî, Sadreddin el-Konevî, Evhadüddin Kirmânî, Mahmûd Kutbeddin Sirâzî, Fahreddin el-İrâkî, Hacı Bektaş Velî, Şeyh Necmeddin-i Râzî, Bahâeddin Kâni'î, Kadî Sirâceddin Urmevî, Sâfiyüddin Hindî, Seyh Sa'dî-yi Sirâzî, Necmeddin Dâye, Hâce Hümâmeddin Tebrîzî, Hacı Mübârek Hayderî, Seyh Bâbâ-yı Merendî ve Yûnus Emre, Mevlânâ'nın muasırı âlim ve sûfilerdir.⁷⁶² Bunların dışında daha birçok adı bilinmeyen nakkaş, Anadolu kilimine renk ve desen katmıştır.

⁷⁶¹ Bkz. Hilmi Ziya Ülken, "Mevlana ve Yetistigi Ortam", Mevlana'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlana Semineri, TIB Yayınları, Ankara, 1973, ss.231-232.

⁷⁶² Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 157-172

Elbette geçmişe dönüp baktığımızda tasavvuf ve din kisvesi altında bir takım yanlış akımlarda gelişmiştir. Bugün dahi zaman zaman medya aracılığıyla insanların içsel eğilimi olan tasavvufu bir takım çıkarlar doğrultusunda istismar eden kişi ya da grupların var olduğunu görebiliyoruz. Aynı şekilde Mevlânâ döneminde de çalışmadan geçinen, halka yük olan sahte dervişlerin olduğunu görüyoruz. Bu konu ile ilgili bilgiler bir başlık altında ele alacağı için biz Mevlânâ döneminde, Anadolu'da faaliyet gösteren tarikatlarla ve öncülerine kısaca değineceğiz. Zira Mevlânâ'nın tasavvufî bakış açısını daha iyi anlamamıza yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Tabi ki o günün tasavvufî dokunun tüm hücrelerine değinemeyeceğimiz için belli başlı bir kaçına değineceğiz.

a) Yeseviye

Kurucusu Ahmet Yesevi (ö.1166) Kazakistan'ın Yesi şehrinde doğdu. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte Yusuf Hamedâni'nin müridi ve halifesi olması dikkate alındığında Hicri V. Yüzyılın ikinci yarısında dünyaya geldiği düşünülebilir.⁷⁶³

Tahsili için devrin ilim merkezi olan Buhara'ya gitti. Buhara'da Al-i Burhan ünvanıyla anılan ve bütün bireyelerine "Sadr-ı Cihan" denilen, Hanefî mezhebinde âlim olan çok zengin bir aile yaşamaktaydı. Bu kişinin maiyetinde çok sayıda ilim adamı himâye edilmekteydi. İşte Ahmed Yesevi böyle bir çevrede ve bu

⁷⁶³ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Haz. Kemal Eraslan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara,1983, s.15.

âlimlerin bulunduğu bir ortamda yetişmiştir.⁷⁶⁴ Orada Yusuf Hamedanî'ye intisap etti. Mürîdinin vefatından sonra yerine geçti. Bir müddet sonra tekrar Yesi'ye döndü.

Yesevîyenin, Türklerin Müslüman olmasında hizmeti geçmiştir. Türklerin İslâmlaşmasında XII. yüzyıldan başlayarak önemli bir rol oynamıştır. Seyhun bölgesinde, Taşkent civarında ve Doğu Türkistan'da yerleşmiş olan tarîkat, Maverâünnehir ve Harezm'de de önem kazanmıştır. Seyhun vadisinden, Harezm bozkırlarına ve Bulgar sahasına yayılan Yesevilik, Moğol istilası neticesinde Horasan, İran ve Azerbaycan'da ki Türkler arasında onların anlayabileceği şekilde eğitim vererek⁷⁶⁵ varlığını sürdürdükten sonra XIII. yüzyılda Anadolu'ya girmiş ve XIV. yüzyıla gelindiğinde ise etkinliğin, yitirmiştir. XIII. yüzyılda Moğol istilasından kaçarak Türkistan'dan Anadolu'ya gelen Yesevilik tarîkatı yerleşmek için daha çok kırsal alanları tercih etmiştir.⁷⁶⁶

Zikir, riyâzet ve mücahade esasları üzerine kurulmuş olan tarîkat Hâcegan tarîkatı olarak da adlandırılmaktadır. Yeseviye, hayatiyetini Nakşbendiye içine girerek sürdürmüştür. Ahmed Yesevi'nin ilk halifesi Mansur Ata'dır. Türkler arasında en tanınmış halifesi ise Süleyman Hâkim Ata'dır.(ö.1186).⁷⁶⁷

Türklerin, Müslümanlık anlayışı Orta Asya'daki ilk yıllarından itibaren tasavvufî karakter taşıdığı için onsuz ifade edilemez.⁷⁶⁸ Tasavvuf, İslâmî naslara uymakta güçlük çeken bozkırlı Türkmenler arasında İslam'ın yayılmasına hizmet

⁷⁶⁴ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, ss.64-5.

⁷⁶⁵ Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevi", DİA, II, İstanbul, 1989, s.159-161.

⁷⁶⁶ Köprülü, a.g.e., s.213.

⁷⁶⁷ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 235-236.

⁷⁶⁸ Ocak, "Nizamiye Medreseleri Geleneği ve Yesevilik", Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu, Kayseri,1993, s.32.

etmekteydi.⁷⁶⁹ Yesevilik, Horasan ve Maverâünnehir insanının en çok cezbeden tarikatlerden biridir.⁷⁷⁰ Ayrıca tasavvufun gelişmesi Türkler arasında ayrılığın ve Rafiziliğin yayılmasına engel olmuştur.⁷⁷¹

Belki de bu yüzden Anadolu'da göçebeler arasında Orta Asya Bozkır anlayışının izlerini taşıyan Yesevilik hâkimdi.⁷⁷² Mevlâna döneminde de Türkmen çevrelerinde en yaygın olan tarikatlardan biri Yeseviliğdir.⁷⁷³ Bu bağlamda Yeseviyye tarikatı Türkler arasında İslâm'ın yerleşip yayılması görevini görmüştür.

Yesevilik sünnet, tasavvuf ve Horasan melâmîliği gibi üç temel esasa dayanmakta ve hemen her yönüyle Türk kimliğini yansıtmaktaydı. Ahmed Yesevî öğrendiklerini ve edindikleri hikmetleri şehir halkları kadar okuma imkânı bulamayan bozkır halklarına da aktarmıştır.⁷⁷⁴

Yesevilik sünnet bir inanç olmasına karşın İslâmiyet öncesi inançları özellikle de Şaman dinî, adet ve kalımtılarınının kısmen de İslâmiyet sonrası da devam ettirildiği düşünülmektedir.

Bunun sonucu olarak Yesevî dervişleri arasında tasavvufun her rengini bulmak mümkündür. Zira Ehl-i Sünnet inancına uygun bir hayat tarzı

⁷⁶⁹ İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.366.

⁷⁷⁰ Alessandro Bausani, "Religion in The Seljuq Period", *The Cambridge History of Iran*, ed. J. A. Boyle, Cambridge University Press, Cambridge, 1968, V, p.283-296.

⁷⁷¹ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* s.19.

⁷⁷² Mehmet Necmettin Bardakçı, *Sosyo-Kültürel Hayatta*, Tasavvuf Fakülte Kitabevi, Isparta, 2004, s.215.

⁷⁷³ Ocak, *Türk Sufiğine Bakışlar*, s.95.

⁷⁷⁴ Ethem Cebecioğlu, "Hoca Ahmed Yesevi (ö.562/1167)", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1993, c.XXXIV, s.91-93.

benimseyenlerin yanı sıra Kalenderi, Haydari, Vefâî ve Babaî gibi dini esaslardan çok Türkmen örf ve adetlerine uygun hareket edenler de bulunmaktadır.⁷⁷⁵

Ahmet Yesevi'den önce birçok Türk tasavvufa yönelmiş olabilir. Fakat onlar, ya büyük İslâm merkezlerinde İran kültürünün etkisi altında kalarak Acmleşmişler veya büyük Türk kitleleri arasına girerek orada unutulup gitmişlerdi. Dolayısıyla bunlardan hiçbiri kendilerinden sonra yaşayıp devam edebilecek kuvvetli bir iz bırakamamışlardır. Ancak Ahmed Yesevî bir Türk tarafından ve Türkler arasında yayılmış büyük bir tarikat kurdu.⁷⁷⁶ Bununla birlikte Ahmed Yesevi, İslâm dinî içerisinde dinî vecibe gibi gösterilen Arap örflerini, Türk örfleriyle değiştirerek de İslâm'ın evrensel bir din olduğunu göstermiştir.⁷⁷⁷

Vilayetnâme'ye göre seyyid olan Ahmed Yesevi⁷⁷⁸ kendi adıyla anılan Yesevîyye tarikatını kurmakla birlikte, Türkler arasında doğup gelişen Haydarîye-Babaîlik-Bektaşîlik tarikatlarının kurucularına da etki etmiştir.⁷⁷⁹ Anadolu'da bu etkiyi gösteren Yesevilik, Maveraünnehir'de Nakşbendiliğin, doğmasına zemin hazırlamıştır.⁷⁸⁰

⁷⁷⁵ Bardakçı, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, s.215.

⁷⁷⁶ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s.114.

⁷⁷⁷ İsmail Yakıt, "Hoca Ahmet Yesevi ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri", SDÜİF Dergisi, S.1, Isparta, 1994, s.40.

⁷⁷⁸ Hacı Bektaş-ı Veli, *Vilayet-nâme*, nşr.Abdülbaki Gölpınarlı, (İnkilap Kitabevi), İstanbul, 1958, s.14.

⁷⁷⁹ Fuad Köprülü, "Orta Asya Türk Dervişliği Hakkında Bazı Notlar", T.M.XIV,1964, İstanbul, 1965, s.260.

⁷⁸⁰ Bardakçı, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, s.214.

Tasavvuf ehlinin çalışmalarıyla İslâm'ın mânevî yenileşme devresi sayılan Selçuklular döneminde Nakşibendi ve Bektaşiyye tarikatlarının mânevî öncüsü olan Ahmed Yesevi'nin büyük rolü olmuştur.⁷⁸¹

b) Bektâşilik

Kurucusu Hacı Bektaş-ı Veli(ö.669/1271) Horasanlıdır. Anadolu'ya göç ederek bugünkü Hacıbektaş'a yerleşmiştir. Seyrü sülûku hakkında fazla bilgimiz yoktur. Makâlat isimli Arapça eser ona aittir. Bektaşiyye tarikatı Hacı Bektaş-ı Veli'den uzun zaman sonra adâb ve erkânı ile ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla tarikatın esasları her zaman onun fikirleriyle paralellik göstermemektedir.⁷⁸² İlk devrin yeniçerileri gibi Bektâşilik de daha sonra aynı şekilde devam etmemiştir. O yüzden Bektâşilik araştırmalarının önemli ismi Hasluck'un, Anadolu'nun önde gelen sufilerinden biri olan Hacı Bektaş Veli'nin gerçekte, adını taşıyan tarikatın inançlarıyla hiçbir ilgisi olmadığı söyler.⁷⁸³

Bektâşilik kuruluşunda sünñliğın zıddı değildir.⁷⁸⁴ Fakat Bektařiyye zamanla Batınîye, Hurufiyye, Alevîlik, hatta Hıristiyanlık ve şamanizm karışımı bir mistik cereyan haline gelmiştir. Hasluck, Bektâřilikteki bu önemli kırılmanın, XIV. yüzyılın sonları ile XV. yüzyılın başlarında Hurufliğın Anadolu'daki mucidi olan

⁷⁸¹ Rasonyi, *Türk Devletinin Batıdaki Varisleri*, s.60.

⁷⁸² Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.207.

⁷⁸³ Hasluck, *Bektâşilik Tetkikleri*, s.55.

⁷⁸⁴ Taşköprizâde, *şakayık-i Numaniyye*, ev. Mecdi Efendi, İstanbul, 1269, ss.44-5.

Fazlullah el-Estarâbâdi ile onun ölümünden sonra müritleri vasıtasıyla gerçekleştiğini iddia eder.⁷⁸⁵

Tarîkat özellikle Anadolu ve Rumeli’de çok yaygındır. Bu yaygınlıkta Yeniçerilikle olan fikrî ve organik yakınlığının büyük payı vardır. Nitekim Osmanlı Devleti 1826’da yeniçeriliği kaldırırken bu tarîkatı da yasaklamak zorunda kalmıştır.⁷⁸⁶

Anadolu’ya gelmeden önce Bedaşanilin’de papazları ihtida ettiren⁷⁸⁷ Hacı Bektaş’ı, Anadolu’ya Ahmet Yesevi’nin gönderdiği nakledilir: ”Hacı Bektaş, Anadolu’ya, Vilayetnâme’ye göre Ahmet Yesevi’nin emriyle gelir. Yesevi: ”Ya Bektaş! Tam olarak nasibini aldun. Artık “Kutbu’l-Aktâb”lık makamına eriştin. Şimdiye kadar hüküm bizimdi, şimdiden sonra senindir. Biz bu yokluk yurdunda çok eğlenmeyiz, ahrete gideriz. Var, seni Rum’a saldı. Sulucakarahöyük’ü sana yurt verdik. Rum Abdallarına seni baş yaptık. Rum’da doğru yola getirilmesi gereken insanlar çoktur. Artık hiçbir yerde oyalanmadan hemen Anadolu’ya yürü, git”.⁷⁸⁸

c) Kâlenderiye

Bu yolu Cemalüddin Savi (ö.630/1232) sistemleştirmiştir. Saç, sakal, kaş ve bıyıklarını tıraş eden tarikatın salikleri ilk zamanlar farz ibadetleri yerine getiren, örf

⁷⁸⁵ Hasluck, *Bektaşilik Tetkikleri*, s.55.

⁷⁸⁶ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, (Dergah Yayınları), İstanbul, 2003, ss.221-2

⁷⁸⁷ Hacı Bektaş-ı Veli, *Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*, nşr. A. Gölpınarlı, İstanbul, 1958, s.2.

⁷⁸⁸ Hacı Bektaş-ı Veli, *Vilayet-nâme*, nşr. Abdülbaki Gölpınarlı, (İnkilap Kitabevi), İstanbul, 1958, s.16.

ve âdetlere kayıtsız bir tavır içerisindeydiler. Ancak zamanla bu halden uzaklaşarak dinî hayattan tamamen kopmuşlardır.⁷⁸⁹

Ebu Said Ebu'l-Hayr, Şeyhülislam Ahmed el-Cami en-Namıkı, Şeyh Bahaddin Zekeriya Multani, Fahreddin Irakî, Kalendernâme müellifi Seyid Hüseyin gibi büyük suffilerin elinde yüksek bir tasavvuf felsefesi şeklinde gelişmiştir. Ancak Kalenderîlik daha sonra kendilerine has bayraklar ve dönbeleklerle şehirden şehre dolaşan Kalenderiye müntesipleri arasında büsbütün başka bir şekil alıyordu.⁷⁹⁰ Avârifü'l-Maarif'in yazarı Sühreverdi gibi klâsik suffiler tarafından ağır bir dille eleştirilen Kalenderiye zümresi daha önceden Abdallar veya Cevlâkiler olarak da anılmıştır.⁷⁹¹ Mevlânâ dönemi Anadolu'sunda özellikle göçebe Türkmen âşiretleri arasında en dikkate değer tasavvufî akımlardan biridir.⁷⁹² Bu zümrenin dinî kâidelere karşı serbest bir tavır alıyor olmaları kırsal alanda yaşayan ve dinî hassasiyetleri yerine getirmede zorluk çeken Türkmenlerin bu akıma meyillerine neden olmuş olabilir.

Köprülü sadece Anadolu'da değil, Alevi meyilleri olan Kalenderiye'nin, beşinci asırdan itibaren İslâm dünyasında ve özellikle Şîî-Bâtınî itikâtın güçlü şekilde hüküm sürdüğü Suriye ve Halep bölgesindeki Türkmen kitleleri üzerinde etkili olduğunu ifade eder.⁷⁹³ XIII. yüzyılda Selçuklular için ciddi sarsıntı olan Babaî isyanın öncüleri olan Baba İshak'ın, Kalender meşrep olduğunu biliyoruz. Köprülü onların zâhirî bir tasavvuf kisvesi altında Türkmen boyları arasında Şîî akaidi ve

⁷⁸⁹ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s.218.

⁷⁹⁰ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s.32.

⁷⁹¹ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s.32.

⁷⁹² Ocak, *Türk Sufiğine Bakışlar*, s.93.

⁷⁹³ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s.35.

Bâtinî fikirleri yayan bir zümre olduğunu ifade eder.⁷⁹⁴ Genellikle Türkmenlere pek de iyi gözle bakmayan Mevlânâ'nın, Babaî hareketine mensup Türkmen Şeyhlerine de aynı menfi tutumu gösterdiği rahatlıkla müşahade edilir.⁷⁹⁵

d) Çiştîye

Kurucusu Muinuddin Hasan Çiştî'dir.(ö.1236) Aslen Horasanlıdır. Tasavvufa gönül verdikten sonra Semerkant'a gitmiş, Nişabur'un Harun semtinde Şeyh Osman Harunî'ye intisap etmiştir. Çok fazla seyahatte bulunmuştur. Bu seyahatlerinde Necmuddin Kübra, Ebu Necip Suhreverdi, Abdülkadir Geylanî, Evhaduddin Kirmanî, Yusuf Hemedânî, Nasıruddin Esterabadî gibi birçok sufî ile görüştüğü rivayet edilmiştir. Daha sonra Hindistan'a göç etmiş ve orada irşada başlamıştır. Çiştîye tarikatı, bugün Hindistan-Pakistan bölgesinin hâkim tarikatlarından biridir. Bu bölgenin İslâmlaşmasında vakti zamanında büyük rol oynamıştır. İrşadla şu üç esasa dikkat etmişlerdir. "Deniz gibi cömert olmak, güneş gibi tatlı, toprak gibi alçak gönüllü olmak." Bu tarikat tekkelerinin misafirperveligi ile çok meşhurdur. Tarikat, eski Hint kültüründen bir takım izler taşır. Bu bağlamda Şamanizmin etkisinde olan Bektaşilik ile benzerlik arz eder. Tarikata yön veren temel kitaplardan biri Avârifü'l-maarif'dir. Çiştîye, Mevlevîlik gibi semâ ve musikiye önem verir. Bölgede dinî edebiyat da, bu tarikat mensupları tarafından geliştirilmiştir. Anadolu, Afrika ve Avrupa'ya yayılmışlardır.⁷⁹⁶ Tarikatın üç esasının, müzik ve semâya bakış açısı ve buldukları medeniyet içerisinde kültürel

⁷⁹⁴ Köprülü, *a.g.e.*, s.36.

⁷⁹⁵ Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, s.95.

⁷⁹⁶ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, ss.223-4.

etkileri dikkate alındığında, Mevlevilik ile benzerlik arz eder. Ayrıca Mevlânâ'nın da Hint kültüründen bir şekilde etkilenmesi, Hindistan ve Pakistan da güçlü olan Ciştiye tarikatı ile Mevlevîlik arasında fikirsel bir bağ olabilir mi sorusunu akla getiriyor.

e) Ekberîye

Kurucusu Muhyiddin b. Arabî'dir.(ö.1240-Şam) Endülüs'te Mürsiye şehrinde doğdu. İlk tahsilini burada tamamladı. Daha sonra seyahatlere başladı. Kuzey Afrika yoluyla Mısır üzerinden hacca gitti. Birçok sufi ve âlim ile görüştü. Şeyhi olarak Ebu Medyen Mağribî gösterilir. Endülüsten Müslümanlar çıkarılınca Konya'ya geldi. Burada Sadreddin Konevî'yi yetiştirdi. Daha sonra Şam'a göç etti. Son ve meşhur eseri Fusus'ul-Hikem'i yazdı ve burada vefat etti. Pek çok eser yazdı, en meşhurları Fusus'ul-Hikem ile Futûhâtul-Mekkiye'dir. Her ikisinin ilhamla yazıldığını, eserlerin önsözünde ifade etmiştir. Eserlerinde savunduğu vahdet-i vücûd anlayışını benimseyenler, kendisine Şeyh-i Ekber, benimsemeyenleri ise Şeyh-i Ekfer (en koyu kâfir şeyh) lakabını takmışlardır. Ekberîyye tarikatını, adını bu lakattan almıştır. Fakat tasavvuf tarihinde Ekberîyye adıyla yaygın bir tarikat yoktur. İbn Arabî'nin fikirleri kendisinden sonra bütün tarikatlara nüfuz ederek yayılmış ve tutunmuştur. Vahdet-i vücûd anlayışı hemen bütün tarikatları tesiri altına alırken, zahir ulemasının yanında bazı sufilerin tenkidine de uğramıştır. Ekberîyye, Kadiriyenin bir kolu olarak kabul edenler de vardır.⁷⁹⁷

⁷⁹⁷ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, ss.225-226.

Birçok kez özellikle Türkmen boyları arasında gayr-i İslâmî bir takım davranışların zuhur etğine değinmiştik. Bunların gerekçeleri ve arka planına ışık tutmaya çalışmıştık.

Aksaraylı Kerimeddin Mahmud da o devrin bu heterodoks akımların Anadolu'da cirit attığı konusundaki siteminden sonra İbn Arabî ve Sadreddin Konevî gibi mutasavvıflardan övgüyle bahseder. Zira Ekberiyeye tarîkatını kasederek “Zamanımızda tasavvuftan dem vuran bazı zümreler onlarla ölçülürse Bedehşah mercanı karşısında ölü taşı gibi kalırlar” ifadelerini kullanmıştır. Buradan hareketle o dönemde Ekberiyeye mensuplarının sergilemiş olduğu fikir ve duruşu anlayabiliriz.⁷⁹⁸

Konya'da bir süre kalan İbn Arabî buranın atmosferinden pek memnun olmadığı için Şam'a göç etmiştir. Özellikle sultanları dinî konularda eleştirmiş, uyarmıştır. Onlara birçok mektup yazmıştır. Örneğin sultan Keykavus'a yazdığı mektubun birinde şöyle der; “...Müslümanların liderlerinden “dünya hayatlarında iyi işler yaptıklarını zannedip de aslında bütün işleri ve çabaları boşa olan o kayba uğraya o kimseler arasında” görmek istemediğim konusunda uyarırım. Kendi mülkü üzerine yerleşme nimetini sana sunmuş olmasına karşılık senin Allah'a şükürün sakın ha nankörlüğe, küfran-ı nimete, isyânkarlığın izharına ve yardımcılarının senden aldıkları yetkiyi yanlış kullanarak zayıf reaya üzerinde despotluk kurmalarına, onlar üzerinde cahilce ve kasıtlı olarak tahakküme bulunmalarına dönüşmesin. Bütün bunların sorumlusu sen olursun.”⁷⁹⁹ Bundan daha sert ifadeler içeren mektuplar yazan İbn Arabî'nin toplumsal duyarlılığı yanında bildiği gerçeği sultan dahi olsa

⁷⁹⁸ Akrasaylı Kerimeddin Mahmud, *Musameratü'l-ahyar*, trc. M.N. Gencosman, Ankara,1944, s.175.

⁷⁹⁹ İbn Arabî, *el- Fütühatü'l-Mekkiyye*, IV, s.533.

söyleme cesaretini gösterebilecek gerçek bir İslâm âlimi olduğunu anlıyoruz. O aynı zamanda keşfi açık biriydi. Zira 1215 yılının Ramazan ayında Sivas'ta bulunduğu sırada Sultan'ın, Antalya'yı kuşattığını, kalelerin etrafına mancınıklar yerleştirip, bir süre sonra kaleyi ele geçireceğini rüyasında görmüştü.⁸⁰⁰

Onun, Selçuklu medeniyetine fikri ve tasavvufu katkısının yanı sıra mimârî katkısının da olduğunu görüyoruz. Semra Ögel, Selçuklu dönemi geometrik, süslemelerindeki yıldız sistemlerinin temelini Ibn Arabî'nin el-Fütühatu'l-Mekkiyye'de bahsedilen varlık katmanlarını anlatırken kullandığı bir takım dairesel çizimlerinin attığını iddia eder.⁸⁰¹

İbn Arabî'nin evlatlığı ve hâlifesi olan Sadreddin-i Konevî, Vahdet-i Vücûd telakkisini izah ederek müşidini anlayamayanlara kapıyı aralamıştır. Onun izahları sayesinde daha anlaşılabilir bir hale gelen vahdet-i vücud Anadolu'da gerek geleneksel gerek popüler tasavvufu derinden etkilemiştir.⁸⁰² Onun yetiştirdiği Sadreddin Konevî için şu methiyeler sarfedilmiştir; “Selçuk ükesinin Şeyhül İslâm'ı, bütün zamane şeyhlerinin ve bilginlerinin en seçkini ve devrinin ikinci İmam-ı Azam'ı sayılırdı. Kendisine sultanlar divanında Arap ve Acem'in hâlifesi diye hitap ederlerdi.”⁸⁰³ Mevlânâ da yakın dostu olan Sadreddin Konevî ile sık sık görüşürdü. Mevlânâ, cenâze namazını onun kıldırmasını istediği Sadreddin Konevî

⁸⁰⁰ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara, 1958, s.103.

⁸⁰¹ Semra Ögel, *Anadolu'nun Selçuklu Çehresi*, Akbank, İstanbul, 1994, s.105.

⁸⁰² Ocak, *Türk Sufiğine Bakışlar*, s.91.

⁸⁰³ Akrasaylı Kerimeddin Mahmud, *Musameratü'l-ahyar*, s.200.

rahatsızlığından dolayı halifesini görevlendirmişti. Vefâtının ardından büyük üzüntü duyan Konevî ona övgüler yağdırmıştır.⁸⁰⁴

f) Kâdiriye

Kurucusu Abdulkadir Geylânî'dir.(ö.1166) İnan'ın Ceylan şehrinde doğmuştur. Nesebi Hz. Ali'ye ulaşır. İlk tahsilinden sonra Bağdat'a gitti. Uzun yıllar ilim tahsili ve riyâzetle meşgul oldu. Mürşidi Ebu Said Mübarek b. Ali Mahzumî'dir.⁸⁰⁵ Bu zat aynı zamanda Hanbeli mezhebinin güçlü temsilcilerindedir. Vaaz ve sohbetleri çok tesirliydi. Bunlardan bir kısmı kitap haline getirildi. el-Gunye, Fuyuzâtu'r-Rabbânîye, Fethu'r-Rabbânî, Futûhu'l-gayb, meşhur eserleri arasındadır. Kadiriye, İslam coğrafyasında en yaygın olan tarikatlardan birdir. Endonezya'dan Fas'a kadar her yerde müntesibi vardır. Hindistan bölgesindeki Kâdirilerde Hallacı Mansur'un büyük tesiri vardır. Bu bölgenin Kâdiri zikirlerinde Hallac'ın menkıbelerinin okunmaktadır. el-Gunye isimli eserinde Şîlilere karşı tavır aldığı görülmekteyse de Kâdiriye'nin, Şîâ'dan unsurlar aldığı görülmektedir. Tasavvufun bazı yönlerine sert tenkitler yöneltmesine rağmen Hanbeli İbn Teymiyye, Geylani'nin tasavvufî izahlarına katılmış ve Futuhu'l-Gayb isimli eserini şerh etmiştir. Kâdiriye'yi Osmanlı ile ilk defa Eşrefoğlu Rumî tanıştırmıştır. Tarîkatın Eşrefiye, Hilâlîye, Yafîiye, Rumîye, Hâlisîye, Garibîye, Esedîye, İsevîye, ve Ekberîyye diye kolları vardır. Geylânî, üzerinde en çok eser yazılan, menkıbeleri

⁸⁰⁴ Bkz. M.Yusuf Akyurt, Konya Asarı Atika Müzesinde Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Sandukası, TTAED,III, 1936, s.113-127.

⁸⁰⁵ Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Ensar Neşriyat) ,İstanbul, 1998, ss.240-241.

yaygın olan bir sufüdür. Ona göre tasavvuf şu esaslar üzerinde kurulmuştur: Seha, rıza, sabır, işaret, gurbet, seyahat, fakr.⁸⁰⁶

Mevlânâ'nın döneminde Anadolu'da faaliyetleri olan tarikat hemen birçok tarikat gibi Moğol istilası esnasında yoğunluk kazanmıştır. Bu teveccüh toplumdaki ciddi travma ile birleşince Kâdirilik bir Türk tarikatı görünümünü almıştır.⁸⁰⁷

g) Kübreviye

Kurucusu Necmuddin Kübra'dır. (ö.1221) Necmeddin Kübra'nın asıl adı Ahmed b. Ömer olup, künyesi Ebû'l-Cenâb, lakabı ise Necmeddin Kübra'dır ve bu lakabıyla meşhur olmuştur.⁸⁰⁸ Abdurrahman Câmî, ona Kübra denmesinin sebebini, insanları etkilemesine bağlamaktadır. Hatta o bir, adım daha ileri giderek onun baktığı kişinin velâyet derecesine yükseleceğini anlatmaktadır.⁸⁰⁹ Harezm'in Hayvek köyünde doğdu. Medrese ilimlerinde özellikle hadiste derinleşmişti.⁸¹⁰

Bir yolculuk esnasında İsmail Kasrî'nin dergâhında konaklayan Kübra'nın hayatında büyük bir değişiklik meydana gelir ve tasavvufî yola girer. Kasrî daha sonra kendisini Ammar b.Yasir'e gönderir. Seyr-ü sülûkunun bir bölümünü de burada geçiren Kübra, yine Şeyhinin emri üzerine Ruzbihan Kebir Mısırî'nin yanına gitti. Harezm'de irşadla görevlendirildi. Kübreviye Anadolu ve Balkanlarda yaygın değildir. Orta Asya, İran ve Rusya bölgesinde yaygındır. Tarikatın meşhur şube ve

⁸⁰⁶ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, ss.227-228.

⁸⁰⁷ İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, (Seha Neşriyat), İstanbul, 1989,s.10.

⁸⁰⁸ Devletşah, *Tezkire-i Devletşah*, çev. Necati Lügal, Ankara, 1963, I, s.224.

⁸⁰⁹ Abdurrahman Câmî, *Nefehatu'l-Uns min Hadarâti'l-Kuds*, çev.Lami Çelebi, (Mafifet Yayınları), İstanbul, 1980, ss.475-476.

⁸¹⁰ Necmüddin Kübrâ, *Usûlu Aşere, Risâle İle'l-Hâim, Fevâihu'l-Cemâl, Tasavvufî Hayat*, Hz. Mustafa Kara, (Dergah Yay.), İstanbul, 1980, s.291.

kolları şunlardır. Nuriye, Hemedaniye, İğtîşasiye, Nurbahşiye, Aydarusiye, Firdevsiye. Kübra'nın Usûlû âşere adlı Arapça risâlesi bütün tarîkatlara etki eden eserlerden biridir. Kübreviyeye mensup sufilerin eserleri başta İran olmak üzere Anadolu'ya ve Hindistan bölgesini çok etkilemiştir. Kübra'nın Usû âşere risâleri tarîkat terbiyesi, Fevaihu'l-Cemâl adlı eseri ise tasavvuf psikolojisi açısından çok önemlidir.⁸¹¹

Moğolların, Harezmi'yi işgal ettikleri sırada yetiştirdiği altı yüzden fazla müridine, Harizm'i hemen terk edip Horasan'a gitmelerini söyleyen Necmuddin-i Kübrâ, Harizm'de Moğollara karşı mücadele ederken 1221'de şehit olur.⁸¹² Kabri Türkmenistan'ın Köhneürgeç şehrinde. Kübreviye müntesiplerinden bazıları Moğollar arasında yaşayarak, onların kalplerini İslâm'a ısındırmaya çalışırken, bir kısmı da Anadolu'ya geçmişlerdir.⁸¹³

Kübrevîliğin Anadolu'da ileri gelen en önemli temsilcilerinin başında, bizzat Mevlânânın babası Sultan'ul-Ulemâ Bahâeddin Veled⁸¹⁴ ve halifesi Muhakkık-ı Tirmizi ile ünlü mutasavvıf Necmeddin Dâye geliyordu.⁸¹⁵ Mevlânâ'nın ruhî tekâmülünde Kübrevîliğin etkisi olduğu düşünülebilir.⁸¹⁶ Çünkü Babasının Maarif'ini yanından hiç ayırmamıştır. Ayrıca Babasının vefâtından sonra dokuz yıl Tirmizi'nin rehberliğinde mânevi eğitim görmüştür. Bu nedenle Seyyid Burhâneddin

⁸¹¹ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, ss.228-229.

⁸¹² Edward G. Brown, *A literary History of Persia*, Cambridge, 1956, II, p.438.

⁸¹³ Abdurrahman Câmî, *Nefâhâtü'l-Üns Evliyâ Menkıbeleri*, ter. ve şrh. Lâmiî Çelebi, haz.Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara, İstanbul 1998, ss.594-595.

⁸¹⁴ Hasan Kamil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüddâyî ve Celvetiye Tarikatı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay, İstanbul,1980, s.15.

⁸¹⁵ Ocak, *Türk Sufîğine Bakışlar*, s.92.

⁸¹⁶ Ocak, a.g.e., s.27.

Muhakkık-ı Türmizî, Mevlânâ'nın hocası ve Bahâeddini Veled'in halifesi⁸¹⁷ olması bu etkiyi kuvvetlendirmektedir.

Kübrevîlik, zühde dayalı sade bir tasavvuf çizgisini benimsemiştir.⁸¹⁸ Kübrâ'ya göre Allah'a giden yolların sayısı yaratılmışların sayısı kadardır.⁸¹⁹ Horasan menşeli bir tarîkat olduğu için Melâmeti fikirler de barındıran Kübreviye Türk dinî-psikolojisine oldukça uyumlu idi. Bu ahenk Mevlânâ'nın katkısı ile Anadolu'da, Mevleviliğin doğmasına zemin hazırlamıştır.⁸²⁰

h) Nakşbendiyye

Kurucusu Bahaüddin Nakşibend'dir.(ö.1389) Buhara'nın yakınının da Kasr-ı Arifan'da dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta tasavvufî hayatın içine girmiştir. Yeseviyye tarîkatı şeyhlerinden Semmasi onun mânevî eğitimini, müridi Emir Külâl' havale etmiştir.⁸²¹ Ancak Bahaüddin'in kendisinden çok daha önce vefât etmiş olan Abdü-Hâlik Gücdevânî tarafından Üveysiyelik⁸²² ile yetiştirildiği savunulmaktadır.⁸²³ Abdül-Hâlik Gücdevânî'nin tarîkatı daha sonra Bahaüddin Nakşibend tarafından canlandırılarak devam etmiş ve Türkler arasında en yaygın tarikat olmuştur.⁸²⁴ Meşhur müridi Muhammed Parsa tarikatın kurulmasında ve yayılmasında mühim rol oynadı. Özellikle İmam Rabbânî'den sonra Hindistan ve civarının en yaygın tarikatı

⁸¹⁷ Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiye Tarikatı*, s.15.

⁸¹⁸ Ocak, *Türk Sufîğine Bakışlar*, s.92.

⁸¹⁹ Kübrâ, *Usûlü'l-Aşere*, s. 33.

⁸²⁰ Selçuk Eraydın, *Anadolu'da İlk Tasavvufi Hareketler*, Tohum Dergisi, S.63,s.30.

⁸²¹ Mahir İz, *Tasavvuf, Mahiyeti, Büyükleri ve Tarikatlar*, (Türdav Yay.) İstanbul, 1969, s.294.

⁸²² Bkz.Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri & Deyimleri Sözlüğü*, s.678.

⁸²³ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Marifet Yay.), İstanbul, 1980, s.218.

⁸²⁴ Tahsin Yazıcı, "Nakşbend", İ.A. IX, s.53.

oldu. Esasları: 1-Şeiratla zahiri temizlemek, 2-Tarîkatla bâtni temizlemek, 3-Hakikatle kurd-ı ilâhîye ulaşmak, 4-Marifetle Allah'a ulaşmak. Mevlana Halid Bağdadî tarafından Halidî kolu yaygınlık kazandı. Diğer kollar Ahrarîye, Müceddîye, Mazharîye, Melamîye-i Nurîye Bu dörtli tasnif, cevize ve kabuklarına benzetilmiştir. Birincisi yeşil kabuğa, ikincisi sert kabuğa, üçüncüsü zar'a, dördüncüsü ise özüne işaret eder. Nakşbend, Farsça nakış yapan demektir. Kalb işlediği, kalbin üzerine süsler yaptığı için bu adı almıştır.⁸²⁵

1) Rifâîye

Kurucusu Ahmed Rifaî'dir.(ö.1183) Basra'da doğmuştur. Küçük yaşta babasını kaybettiği için dayısı Mansur Behtâmî, onun hem vasisi hem mürşîdi olmuştur. Ahmed Rifaî, Aktab-ı Erbaa (dört kutup) dan biri kabul edilir.⁸²⁶ Rifaye, Ortadoğu, Anadolu ve Rumeli'de yaygın olan tarikattır. Anadolu da XIII.y.y. sonu ve XIV. y.y.ilk senelerinde yayılmış olan tarikatlar arasında Rifâîlik'i görüyoruz. İbn Batuta onların rakseyleyerek yanan ateşe girdikleri, ateş yedikleri ve daha bu gibi garip haller gösterdiklerini yazmıştır.⁸²⁷ Rifaîyenin ilk dönemlerde görülmeyen, vücudun bazı yerlerine şiş sokmak, kılıcın keskin tarafına basmak, ateşle oynamak gibi kerametle ilgili tavırlar zaman içinde tarikat mensuplarınca icra edildiği görülmüştür. Mevlâna'nın onların bu davranışlarından hoşlanmadığını da

⁸²⁵ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, ss.231-232.

⁸²⁶ Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sufiler, Devlet ve Ulema*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s.400.

⁸²⁷ İbn Batuta, *İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, s.197,327,335,338,360.

biliyoruz.⁸²⁸ Bazı sufiler de bunlara pek ilgi duymaz ve gösteri kabul ederler. Rifaîye, Anadolu ve Rumeli’de Bektaşilikle karışmıştır. Marufiye kolunda bu neşve daha barizdir. Esasları: 1-Cenabı Hakk’ın emrini yerini getirmek, nehyinden kaçmak 2-Şeriat ve tarîkate ters düşen şeylerden sakınmak 3-Dininde ve ahdinde muhkem durmak 4-Şeriat ve tarîkate lazım olan şeyleri öğrenmek ve onları uygulamak 5-Kişilerin ayıp ve kusurlarını öğrenmemek 6- Muhtaç olanlara insaf ve merhamet etmek.⁸²⁹

j) Suhreverdiye

Kurucusu Hafs Ömer Suhreverdi’dir.(ö.1236) Mürşidi, amcası Ebu’n-Necib Sühreverdi’dir. Bunun için kaynaklar tarikatın piri olarak Ebu’n-Necib’i kabul ederler. Sühreverdi, dinî ilimleri tahsil ettikten sonra tasavvufta derinleşti. Onun Avarifu’l-maârif adlı ünlü eseri sadece Sühreverdiye mensupları arasında değil bütün tarikatlarda temel eser olarak okunmuş ve okutulmuştur. Sühreverdi, devletlerarası elçiliklerde de bulunmuş, bu vesile ile Bağdat hükümetinin temsilcisi olarak Konya’ya gelmiştir. Sühreverdi tarikatlardaki âdap ve erkânı âyet ve hadislerdeki işaretlerden hareketle delil ve mesned bulması açısından da önemli bir sufidir. Tarikat İran, Afganistan, Hindistan ve Pakistan da daha çok yayılmıştır. Anadolu’da pek yaygın değildir. Bu tarikat Selçuklu devrinde Anadolu’ya yeni girmiş bir başka mekteptir. Fakat Mevlânâ ile ilişkisi hususunda pek fazla bir malumata sahip

⁸²⁸ Eflâki, *Ariflerin Menkibeleri*, II, ss.299-300.

⁸²⁹ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s.232.

değiliz.⁸³⁰ Tarikat pirinin fütuvvet teşkilatıyla olan münâsebetleri daha sonra da sürdürülmüştür. Sühreverdiye, genel hatlarıyla dinî esaslar dışında bir yorum getirmeyen cezbe ve coşkunluğu dengede tutmaya çalışan bir tarikattir.⁸³¹ Vâhdet-i vücûd telâkkisi Sühreverdi dervişlerinin çoğunluğu tarafından itibar görmüştür.

2. ANADOLU'DA DEĞİŞİM; “TÜRKLÜK ve İSLÂM”

Binlerce yıl eskiye dayanan devlet tecrübesi ve kültür birikimi olan Türkler için toprak, devletin temeli sayılmıştır. Eski Çin kayıtlarına göre Türkler tarafından vatan toprağı vazgeçilmez bir değer olarak telâkki edilmektedir. Bu yüzden vatan toprağını korumak adına canları pahasına mücadele etmişlerdir.⁸³² Ancak Orta Asya'da Göktürk Devleti'nin yıkılışının ardında büyük nüfus artışı meydana gelmiş. Bu nüfus kalabalığının yanında kuraklık, hayvanlar için otlak yetersizliği Türk kavimlerinin birbirlerini yağmalamalarına sebep olmuştur.⁸³³ Bu nedenlerden dolayı halk kitleleri birbirlerini sıkıştırmak suretiyle daima batıya doğru kaymışlardır. X. yüzyılda başlayan bu baskı XI. yüzyılın başlarından itibaren büyük göç hareketlerine yol açmıştır.⁸³⁴ Hatta Köprülü'nün, Neseffî'nin verdiği malumata dayanarak daha VII. yüzyılda İran merâlarının göçebe Türkmenlerin sürüleriyle dolu olduğunu, Mugan

⁸³⁰ Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, s.97.

⁸³¹ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, ss.233-234.

⁸³² Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, II, Ankara, 2003, s.58-61.

⁸³³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (Ötüken Neşriyat), İstanbul, 1998, s.55.

⁸³⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, (Dergâh Yayınları), İstanbul, 1998, s.74.

sahasında bugün olduğu gibi o zaman da çobanlık eden Türkmenler bulunduğunu söylemesi ile bu g sürecinin çok daha evvel başladığını görüyoruz.⁸³⁵

Doğu Türkistan'da yaşayan Dokuz Oğuzlarından ayrılan ve Seyhun bölgesinde yaşayan Oğuz Türkleri, X. asrın sonlarına doğru İslâm toprağına ge başlayarak önce Buhara yakınlarına yerleşmişlerdir.⁸³⁶ Türkistan'dan, ilk olarak İnan, sonra Azerbaycan ve Doğu Anadolu gzerghını izlemiş olan kalabalık Türkmen kitleleri, kaynakların ifade ettiği gibi, çok kalabalık olmaları nedeniyle yer bulma sıkıntısı çekmişlerdir. Bu sebepten dolayı Anadolu'yu, kendileri için kolayca fethedilebilecek ve daha iyi yaşama imkânları temin edilebilecek bir ülke olarak görmüş oldukları için oraya yönelmişlerdir.⁸³⁷

Yukarıda belirtildiği gibi ilk önce İnan'a gelen Türkmen kitleleri yerli İnan halkıyla sorunlar yaşanmasına sebep oluyorlardı. Genellikle yerli halk lehine sonuçlanan neticeler doğal olarak bu kitleleri Bizans sınırına dayanarak ganimetler elde edip ve orada yerleşmeye neden olmuştur. Türkmen göçebe unsurlarının geçtikleri yerlerde bu tarz sorunlara neden olması nedeniyle onların Bizans sınırına yerleştirilmesi aynı zamanda Selçuklu politikası olmuştur.⁸³⁸

İnan'dan, Anadolu'ya yapılan Türkmen güçlerinin nedenlerinden bir diğeri ise Büyük Selçuklu Devletini kuran Oğuzların, devleti kuran unsur olmalarına rağmen devlet yönetiminde yâni bürokraside yer alamamış olmaları ve bundan dolayı da devlet yönetimine karşı olumsuz bir tavır almış olmalarıdır. Selçuklu yönetiminin

⁸³⁵ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s.14.

⁸³⁶ Köprülü, *Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s.183.

⁸³⁷ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, ss.140-141.

⁸³⁸ Kprlzde, *Türkiye Tarihi*, ss.182-3.

soydaşları olan Türkmenlere karşı olan bu tavrı doğal olarak Türkmenler üzerinde olumsuz bir takım etkiler bırakmıştır.⁸³⁹

Doğudan gelen ve arkası kesilmeyen bir insan seli Selçuklu hükümdarlarının akıllı idâresi altında Anadolu'yu birkaç asır zarfında baştan başa Türkleştiren Oğuzlar⁸⁴⁰ yine sultanların teşvikiyle Malazgirt Savaşına kadar, hem Bizans'ın gücünü zayıflatmak ve hem de ülkede olası iç huzursuzlukları önlemek amacıyla Anadolu'da iyice güçlenir.⁸⁴¹

Türkmen kitlelerinin gânimet için yaptıkları küçük saldırıları hesaba katmazsak, Anadolu'ya yurt edinmekten ziyade bir keşif hareketi niteliğinde olan Çağrı Bey'in akınları 1018'de başlar⁸⁴² ve 1040 yılına kadar devam eder.⁸⁴³

Tekrarlanan akın ve savaşlardan sonra Türkler 1048'de Erzurum'u, 1054'de Kars'ı, 1057'de Malatya'yı, 1059'da Sivas'ı, 1067'de Kayseri'yi, 1068'de Niksar,⁸⁴⁴ Konya ve Amuriye'ye ve 1069'da da Honas'ı işgal eder.⁸⁴⁵ 1068'de Türklerin eline geçen Konya ve civarı bozkır kültürünün Türk karakterine son derece uygun olması nedeniyle burada sağlamca yerleşip, kök saldılar.⁸⁴⁶

XIII. yüzyıla gelindiğinde Konya, Kayseri Aksaray, Sivas, Niğde, Tokat, Niksar, Kırşehir, Amasya, Ankara ve Erzurum önemli birer kültür merkezi konumundaydı. Bu kültür merkezlerinin hâmişisi olan Anadolu Selçuklu

⁸³⁹ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s. 117.

⁸⁴⁰ Köprülü, *Türk Edebiyatı İlk Mutasavvıflar*, s.183 .

⁸⁴¹ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, ss.35-36.

⁸⁴² Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara, TTK, 1987, s.48.

⁸⁴³ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.48.

⁸⁴⁴ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s.38.

⁸⁴⁵ M.H. Yinanç, *Anadolunun Fethi*, İstanbul, 1944, s.56.

⁸⁴⁶ İlhan Erdem, "Türkiye Selçuklularında Fetih Metodu ve Uygulanışı", s.301.

hükümdarları, yalnız birer kahraman asker olmalarıyla değil, kültür sahasındaki gayret ve maharetleriyle de kendilerini göstermişlerdir.⁸⁴⁷ Onlar gelmiş oldukları topraklardan yanlarında sadece at ve savaş aletlerini getirmemişler sahip oldukları hemen bütün kültürel unsur ve hatta mimariyi de gelmiş buldukları coğrafyanın öğeleri ile harmanlayarak geliştirmişlerdir.⁸⁴⁸ Bu kültür ve medeniyet politikasını doğal bir neticesi olarak Selçuklular fetih politikasına ele geçirdikleri belde ve şehirleri muhteşem eserlerle donatarak devam etmiştir.⁸⁴⁹

Anadolu'nun kapısını Türklere açan 1071 Malazgirt zaferinden sonra dağılan Bizans sınır savunma hattına kesif Türkmen kitleleri sık sık akınlar düzenlemişlerdir. Bu akınlarda amaç daha öncekilerde olduğu gibi ganimet değil o bölgelere kalıcı olarak yerleşmek⁸⁵⁰ ve sahip oldukları cihad idealini fetihler aracılığıyla gerçekleştirmekti.⁸⁵¹ Onların bu mefkûrelerini inkîtaya uğratmak ve Anadolu'dan tamamen atılması amacıyla düzenlenen Miryokefalon Savaşı (1176) Türkler için "devlet ve vatan koruyan zaferi" olarak, tarihteki yerini almıştır.⁸⁵² Bu zaferin neticesi olarak, Bizans 105 yıl gibi uzun bir süre taşımış olduğu Anadolu'yu Türklerden geri alma ümidini tamamen yitirmiştir.⁸⁵³ Tıpkı Batılılar gibi Bizans da, bu yenilgiden sonra Anadolu'nun bir Türk vatani olduğu gerçeğini kabul etmek

⁸⁴⁷ Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, s.205.

⁸⁴⁸ Mustafa Güler, İlknur Aktuğ Kolay, "12. yüzyıl Anadolu Türk Câmileri", *itüdergisi/a mimarlık, planlama, tasarım*, Cilt:5, Sayı:2, Kısım:1, 83-90Eylül 2006, s.89.

⁸⁴⁹ İlhan Erdem, "Türkiye Selçuklularında Fetih Metodu ve Uygulanışı", s.301.

⁸⁵⁰ Peter Malcolm Holt, *Haçlılar Çağı*, çev. Özden Arıkan, TVY. Yayınları, İstanbul, 1999, s.11.

⁸⁵¹ Claude Cahen, "İslam ve Haçlılar", çev. İsmet Kayaoğlu, *Belleten*, LI/200,1987, s.1047.

⁸⁵² Mehmet Altay Köymen, *Miryokefalon Meydan Muharebesi*, *Milli Kültür*, I/9,1977, s.29.

⁸⁵³ Salim Koca, "Diyâr-ı Rûm'un (Roma Ülkesi=Anadolu) "Türkiye" Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s.7.

zorunda kalmıştır.⁸⁵⁴ Bu tarihten sonra Anadolu yerine Türkiye, Müslüman kelimesinin yerine de Türk kullanılmaya başlamıştır.

Anadolu'daki bu siyasî ve toplumsal değişiklik Bizans imparatorlarını, Batı Hıristiyan dünyasından yardım istemeye yöneltmiştir.⁸⁵⁵ Avrupa ileride Hıristiyanlar için ciddi tehlike olabilecek Müslümanların gelişmelerini engellemek için Haçlı seferlerini düzenler.⁸⁵⁶ Fakat istenilen hedefe ulaşılamamıştır. Aksine davet edildikleri Bizanslıların zulümleri neticesi 3 bin kadar Haçlı askeri Türklerden görmüş oldukları merhamet karşısında Müslüman olurlar. Dindaş olarak yardıma gelen Haçlılar, bu seferler sonunda Rumlara düşman ve Türklere hayran olmuşlardır.⁸⁵⁷ Yine Türkleri ilk zamanlar yağmacı ve barbar bir şekilde tanıtan Hıristiyan tarihçiler daha sonra Selçuk sultanlarından hayret edilecek övgülerle bahsetmiştir. Onların âdil ve iyi idâreleri, Hıristiyan halka şefkatle davranmaları onlardaki bu fikir değişimine neden olmuştur. Özellikle onlara kendi dinlerini yaşama özgürlüğü vermeleri, Hıristiyanları kendilerine çekmiş ve Bizans'a karşı nefretlerini attırmıştır.⁸⁵⁸ Bu unsurun başını Ermeniler çekmektedir. Çünkü Bizans devleti Ermenileri, inançlarını yaşama hürriyetini kısıtlamak ve çok ağır vergiler dayatmak suretiyle ekonomik olarak da ezmiş ve netice de Türk idâresini tercih etmelerine neden olmuştur.⁸⁵⁹ Bizans kendileriyle aynı mezhepten olmayan

⁸⁵⁴ V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. A. Yaran, Ankara, 1988, s.48.

⁸⁵⁵ H. G. Wels, *Kısa Dünya Tarihi*, İstanbul, 1972, s.204.

⁸⁵⁶ Selahattin Tansel, "Malazgirt Savaşı Hakkında", Malazgirt Zaferi ve Alp Arslan, İstanbul, 1971, s.19.

⁸⁵⁷ Osman Turan, "Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization," p.139-40.

⁸⁵⁸ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.77.

⁸⁵⁹ Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefküresi Tarihi*, II, s.145-154.

Gürcülere de Ermenilere yaptıkları gibi zulüm etmişlerdir.⁸⁶⁰ Bizans'a mezhep baskısında kaynaklanan husumeti olan Ermeniler daha Malazgirt savaşı sırasında Bizans saflarını terk etmişlerdir.⁸⁶¹

Bizans'ın zulümleri altında ezilen Ermeniler, Türkmen akınları ile karışık bir hal alan ve çöküşe sürüklenen Bizans devleti içinde, zaman zaman isyanlar da çıkarmıştır.⁸⁶² Ermenilerden ileri gelenler Anadolu içlerine sürülmüş ve daha da kötüsü Kars ve Van Ermeni hanedanlarının soylarına ait mallara el koyulmuş ve katliam yapılmıştır.⁸⁶³ Zaten sürekli savaşlar, istilâlar ve Bizans'ın kötü yönetimi yüzünden nüfusu azalan Anadolu'nun,⁸⁶⁴ Rumların, Ermenileri topraklarından çıkarmaları ile iyice sahipsiz kalmış olduğunu görüyoruz. Bu durumdan istifade eden Büyük Türk orduları buraları ele geçirmekle kalmamış İstanbul kapılarına dayanarak tüm Anadolu'yu ele geçirmek suretiyle kendilerine yurt edinmişlerdir.⁸⁶⁵ Bu nedenlerden dolayı Türk idaresini Rum idaresine tercih etmişlerdir. Selçukluların bu geniş topraklarda hâkim unsur olması sosyolojik olarak alt kültürlerin olumlu etkilenmesine neden olmuştur.⁸⁶⁶ Selçuklulara karşı olan meyilleri o dönem ve daha sonraki Rumlar ve diğer hristiyan tarihçiler ihanet olarak adlandırılmıştır.⁸⁶⁷

⁸⁶⁰ Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, ss.292-293.

⁸⁶¹ Mithat Sertoğlu, *Süryani Türklerinin Siyasi ve İctimai Tarihi*, İstanbul, 1974, s.79.

⁸⁶² Thomas Walker Arnold, *İntişâr-ı İslam Tarihi*, çev. M.Halil Halid, İstanbul, 1343, s.98.

⁸⁶³ Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK Yayınları, Ankara, 1983, s.13.

⁸⁶⁴ Claude Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, London, 1968, s. 143., Bkz., Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler çev. Yıldız Moran, İstanbul, 1984, s.149.

⁸⁶⁵ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi*, ss.111-2.

⁸⁶⁶ Zeki Arslantürk-Tayfun Amman, *Sosyoloji*, İfav Yay., İstanbul, 1999, s. 207.

⁸⁶⁷ V Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, (Onur Yayınları), Ankara, 1988, s.308.

Cahen'in de dediği gibi sadece Sultan'ın değil, bütün İslâm âleminin savaşı olan Malazgirt zaferi⁸⁶⁸ ile birlikte Anadolu'ya olan Türk muhâceratı daha da büyümüştür. Çünkü bu zaferden sonra Bizans'ın askeri gücü kırılmış ve artık Türkler karşısında güç oluşturacak ciddi bir ordu kalmamıştı. Bunun doğal bir neticesi olarak Anadolu'da kolay bir şekilde Türkleşme ve Müslümanlaşma süreci başlamıştır.⁸⁶⁹ Büyük komutanların, büyük zaferle Anadolu kapılarını açmalarının ardından Danişmend, Çaka ve Mengücek gibi beyler arkalarında bulunan hafif silahları, çadırları ve ailelerinin yanında hayvan sürüleriyle birlikte hareket eden büyük Türkmen kitleleri Anadolu şehirlerine ve bozkırlarına dolmuşlardır. Asıl Türkleşme ve İslâmlaşmaya güç veren bu muhacir toplulukları olmuştur.⁸⁷⁰ Çünkü bu kitleler geldikleri bölgelere yerleşerek, dinlerini, dillerini, örf ve âdetlerini oralarda da devam ettirmişlerdir.⁸⁷¹

Malazgirt savaşı sonrası başlayan XIV. yüzyıla kadar devam eden aralıklı göç dalgaları ile Anadolu'ya büyük çoğunluğunu Maverâünnehir, Horasan, Azerbaycan ve Eran bölgelerinden olmak üzere halk kitlesi gelmiştir. Bizans'a karşı güdülen cihâdın yanı sıra, Selçuklular aynı zamanda soydaşlarını yönlendirerek onlara yurt bulmakla kalmayıp ülkenin iç huzurunu da sağlıyordu.⁸⁷²

Siyasî yönetim, ard arda gelen yoğun göçebe toplulukları, asayiş nedeniyle küçük gruplar halinde Doğu ve Orta Anadolu'nun bozkırlarına dağıtmıştır. Zira

⁸⁶⁸ Claude Cahen, "İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı", çev. Zeynep Kerman, *Türkiyat Mecmuası*, XVII, 1972, s.93.

⁸⁶⁹ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, ss. 37-38.

⁸⁷⁰ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara, 1992, I, s.51.

⁸⁷¹ Ahmet Caferoğlu, "İlk Anadolu Vatan Kültürü Kurucuları", *TM*, XVLL, 1972, s.8.

⁸⁷² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 75

göçebeler de daha öncede alışkın oldukları bölgelerin şartlarına benzer özellikler taşıyan yerlerde yaşamayı tercih etmişlerdir.⁸⁷³

Anadolu'ya geldiklerinde Türkmenler arasında genellikle konar-göçer topluluklar olmakla birlikte yerleşik hayata geçmiş ve şehir kültürüne sahip insanlar da bulunmaktadır.⁸⁷⁴ Özellikle XIII. yüzyıldan itibaren, şehirlerde yaşayan tüccarlar, sanâtkarlar ve âlimler de Anadolu'ya gelmişlerdir.⁸⁷⁵ Dolayısıyla göç hareketi bu manada yalın bir yer değiştirmeden ziyâde yeni bir kültürün oluşmasının da zeminini atmıştır. Sayıları bir iki milyon arasında bulunan göçebe Türkmenler, Anadolu Selçuklu devleti içerisinde her alanda önemli değişmelere sebebiyet vermişlerdir.

İdareciler, göç dalgasıyla birlikte gelen halktan daha önce de şehirde yaşamış olanları şehir merkezlerine, köylerde yaşamış olanları ise köylere, hayvancılık yapan ve büyük sürülerle dolaşan göçbeleri, büyük otlakların olduğu alanlarda iskân etmelerini sağlamıştır. Bu planlı iskân politikası daha uyumlu ve homojen bir sosyal doku oluşmasını sağlamıştır. Ayrıca bu yerleşme sayesinde göçebeler hayvanlarını otlatıp, ürünlerini şehirlie satarken, şehirdeki zanaatkar ve tüccar mallarını rahat bir şekilde satabiliyorlardı.

Bu doğru uygulamalar neticesinde Anadolu özellikle Batı Anadolu daha yoğun şekilde Türkleşmiştir. Selçuklular, Bizans'ın yüzyıllardır gerçekleştiremediği ferahı ve gelişmişlik düzeyini sadece kuzeybatı bölgesine değil, Anadolu'nun iç ve

⁸⁷³ İsa Doğan, *Türklük ve Alevilik*, Samsun, 1997, ss. 145-146.

⁸⁷⁴ Faruk Sümer, Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?, *Belleten*, 24, 1960, s. 567-594.

⁸⁷⁵ Yinanç, *Anadolu'nun Fethi*, s. 168.

doğu bölgelerine de yaymıştır. Anadolu’da uzun zaman sonra başlayan çok yönlü değişim ve kalkınma Haçlı seferleri yüzünden sekteye uğramıştır.⁸⁷⁶

Anadolu Selçuklu devleti, diğer Selçuklu devletlerinden daha baskın olarak eski örf ananelerine sadık kalmıştır, örneğin; halk velileri olan “Türkmen Babaları”ını eski “Türk-Kam Ozan” larını,⁸⁷⁷ yirmidört Oğuz boyu teşkilâtını ve boy beylerini, hatta kurultayı korumuştur.⁸⁷⁸ Anadolu’ya kalabalık kitleler halinde gelmeleri ananelerini, müesseselerini de kendileriyle beraber getirmeleri onları sürdürmelerinde vesile olmuştur.⁸⁷⁹ Aynı şekilde bu Türkmen âşiretleri, yerleştikleri bölgelerde yerlerde kendi isimleriyle köyler kurmuşlar, Orta Asya’da yaşadıkları yerlerdeki birtakım köy, dağ ve nehir adlarını yeni yerleştiklere yerlere isim olarak vermişlerdir.⁸⁸⁰

İslâm IX. yüzyıl’dan itibaren Türk toplulukları arasında yayılmaya başlamış, X. y.y.’da az bir istisna dışında Türkler’in çoğunlu İslâm’ı kabul etmiştir.⁸⁸¹ Selçuklu hanedanı ise 956 yılında İslâm dinini seçmiştir.⁸⁸² Selçuklular sadece İslâmiyeti seçmekle kalmamış aynı zamanda Samanoğulları Devletinden miras aldıkları Hanefî mezhebini de tercih etmişlerdir. Bu yüzden devlet işlerinde Hanefî âlimlere danışmışlardır.⁸⁸³ Tuğrul Bey ve Alparslan mutassıp Hanefî idiler. Tuğrul Bey her

⁸⁷⁶ Anna Komnena Alexiad, *Malazgirt’in Sonrası*, çev.Bilge Umar, (İnkilap Kitabevi), İstanbul, 1996, s.63.

⁸⁷⁷ Köprülü, *Anadolu’da İslamiyet*, s.19.

⁸⁷⁸ Köymen, *Alp Arslan*, II, s.295.

⁸⁷⁹ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s.187.

⁸⁸⁰ Ömer Lütfi Barkan, “Kolonizatör Türk Dervişleri,” *Vakıflar Dergisi*, S.II, Ankara, 1942, s.282.

⁸⁸¹ Hakkı Dursun Yıldız, “Hazarlar arasında Müslümanlığın Yayılması”, VIII.T.T.K. Bildirileri II, Ankara, 1976, s.855.

⁸⁸² Arnold, *İntişâr-ı İslam Tarihi*, s.223.

⁸⁸³ V.Viladimiroviç Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara, 1990, s.250.

pazartesi, perşembe oruç tutar, Alparslan ise Şafîilerden nefret edecek kadar tutucuydu.⁸⁸⁴ Yine Tuğrul Bey: “kendime saray yapıp, yanında bir câmî inşa etmezsem Allah’tan utanırım.”⁸⁸⁵ diyordu. Anlaşılacağı gibi Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçukluları ehl-i sünnet ve’l-cemaat akidesini bu denli içten benimsemiş olduklarından, sünnî itikâdı korudukları gibi bu itikadın yayılması için de son derece büyük gayret sarf etmişlerdir.⁸⁸⁶

Ancak bütün Türklerin, Müslüman oluşunu söyleyemeyiz. Mesela, Maveraünnehr ve İran sahasına gelmezden evvel Oğuz Türkmenlerinin bir kısmı Hıristiyanlığı seçmişlerdi. Bundan başka bazı Türk aşiretlerinin Mazdeizm, Budizm, Maniheizm’i kabul ettiklerini biliyoruz. Hatta Museviliği kabul etmiş Hazarlarla, Kıpçakların coğrafi yakınlıktan dolayı Selçukluların bir şekilde Museviliği bildiği görülür.⁸⁸⁷

Anadolu’ya gelen Türkler bir asır önce zaten İslâm dinini kabul etmişlerdir ve ilk sultanların son derece dindar insanlardı.⁸⁸⁸ Ibnu Batûta, Anadolu insanının genellikle Ehl-i Sünnet ve Hanefi mezhebine mensup olduklarını yazmış. Bir rivayette İmam-ı Azam Ebu Hanife’ye Hatiften gelen ses “kılıç Türklerin elinde buldukça senin mezhebine zevâl yoktur”⁸⁸⁹ denilmiştir.

⁸⁸⁴ Köprülü, *Anadolu’da İslamiyet*, s.20.

⁸⁸⁵ Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, I, s.217.

⁸⁸⁶ Fuad Köprülü, *Anadolu’da İslamiyet*, haz.Mehmet Katar, İstanbul, 1996, s.87.

⁸⁸⁷ Köprülü, *Anadolu’da İslamiyet*, ss.17-18.

⁸⁸⁸ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.326.

⁸⁸⁹ OsmanTuran, “Selçukluar ve İslamiyet”, D.T.C.F. Dergisi, IV,1946, s.472.

Ibnu Batûta, Kaderî, Rafizî, Mutezilî, Haricî ve bid'at ehli bulunmadığı için Allah'ın Türkleri üstün kıldığını bildirmiştir.⁸⁹⁰ Göçebe hayatın devam ettirilmesinden dolayı bazı Türkmen âşiretleri tam manasıyla İslâm'ı öğrenemedikleri için İslâm cilası altında bir takım eski Şamâni inanışları sürdürmüşlerdir.⁸⁹¹ Bundan dolayı şehirlerde yaşayan halk ile göçebe Türkmenler arasındaki dinî anlayış farklılığı olduğunu görüyoruz. Bu anlayış farklılığı sonraki dönemlerde de devam etmiş ve Anadolu'da resmî sünî din anlayışı dışında farklı bir müslümanlık anlayışı oluşmuştur. Zaman içerisinde bu dinî anlayışı farklılığı, özellikle devletle göçebe Türkmenler arasında bir takım mücadelelere sebebiyet vermiştir.⁸⁹² Göçebe Türkmenler, kelâm âlimlerinin felsefî münâzaralarına lakayt kalarak, yalnız kendi kavmi ananelerine uyan ve daha çok Türkmen Babaları tarafından telkin edilen akideleri kabul ve iktifa ediyorlardı.⁸⁹³ Bunların Müslümanlığı yüzeysel olup, eski geleneksel inançların devam mahiyetinde idi.⁸⁹⁴ Anadolu'da sünî olmayan, eski şaman inançlarının kalıntıları olan düşünceleri barındıran bu heterodoks dervişler özellikle kısa süre önce İslâm'ı kabul etmiş Türkmenlere propaganda yapmak üzere bulunuyorlardı. Orta Asya'dan gelen bu heterodoks dervişler İslâm formuna uymayan davranış ve fikirlerini gizleme ihtiyacı hissetmişlerdir. Buna karşın sunnî itikadın hasmı konumda olan batîni dervişlerin rahatça dolaştıklarını biliyoruz.⁸⁹⁵

⁸⁹⁰ Ibnu Batûta, *Seyahatname-i Ibnu Batûta*, s.310.

⁸⁹¹ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.78.

⁸⁹² Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, (Dergah Yayınları) İstanbul, 1996, ss. 63-64.

⁸⁹³ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s.22.

⁸⁹⁴ Tahir Harimi Balcıoğlu, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, İstanbul, 1940, s.48.

⁸⁹⁵ V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, (Onur Yayınları), Ankara, 1988, s.319.

Necite olarak Türkmen kitleleri içerisinde heterodoks fikirlere kapılanların bulunması mümkün olsa da hepsinin ya da çoğunluğunun genelleme yapılarak heterodoks oldukları sonucunu doğurmaz.⁸⁹⁶

Halk arasında çok ciddi problemler olmamasına karşın siyasî otoriteye karşı duruşları olmuş ve nihayetinde Babaî isyanını çıkarmışlardır. İlk zamanlar Anadolu'nun fethinde büyük görevler üstlenmiş ve ciddi hizmetleri olmuş Türkmen boyları ordu içerisinde daha sonra sorun olmuştur.⁸⁹⁷

Göçebe Türkmen kabileleri Anadolu topraklarına yayılırken, hemen hemen aynı tarihlerde stratejik önemi bulunan bazı noktalara tekkesini kurup irşada koyulan şeyh ve kolonizatör dervişler de Anadolu'da görünmeye başladılar.⁸⁹⁸ Haçlı seferlerinin etkisi, Müslümanların İspanya'dan sürülmesi ve Moğol istilâsı sonucu görkemli Harezmi sarsılmıştı. Bu iki büyük uygarlık merkezlerindeki siyasî huzursuzluk sufilerin Anadolu'ya yönelmelerine neden olmuştur.⁸⁹⁹ XI. yüzyılın sonlarından Harezmi, Horasan ve Azerbaycan üzerinden batı istikametinde Anadolu'ya kitleler hâlinde göç eden bu zümreler arasında çok sayıda mutasavvıf, âlim vardır.⁹⁰⁰ Tarihi kaynaklardan gelenlerin künyelerine bakıldığında gerçekte de o dönemde Anadolu'da acayip bir mozayik'in oluştuğu görülebilir.⁹⁰¹ Onların

⁸⁹⁶ Osman Çetin, *Anadolu'da İslamiyetin Yayılışı*, (Marifet Yayınları), İstanbul, 1990, s.165.

⁸⁹⁷ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s.30.

⁸⁹⁸ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: I, İstilâ Devrinde Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S.II (1942), İstanbul, 1974, s.281.

⁸⁹⁹ Osman Türer, "XIII-XIV. Asırlarda Anadolu'da Tasavvufi Hayata Genel Bir Bakış-I", *Yeni Ümit*, S.21,1993, s.41.

⁹⁰⁰ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.206-222., Türer, "XIII-XIV. Asırlarda Anadolu'da Tasavvufi Hayata Genel Bir Bakış-I, s.41.

⁹⁰¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, MEB. Yay., İstanbul, 1994, s.83.

sayesinde bir yandan Anadolu'da, Türk devleti sağlam temellere oturtulurken diğer yandan İslâm'ın aslına uygun şekilde yayılmasını sağlanıyordu.

Moğol istilası önlerinden kaçan Türklerin yanında pek çok ilim ve kültür adamının yanlarında Anadolu'ya gelmesi, Anadolu'da, Türkleşmeye ve İslâmlaşmaya yardımcı olmuştur.⁹⁰²

Şehir ve kasabalara yerleşen tarikat zümreleri, başta bürokrat ve entelektüel zümreler olmak üzere halk kitleleri ile yakın temas kurmaktaydılar. Tarikat zümreleri gibi medrese ve diğer içtimaî müesseselerin de daha çok şehirlerde yoğunlaşması, şehir halklarının göçebe ve köy halklarına oranla daha yüksek dinî kültüre sahip bulunması sonucunu doğuruyordu. Şehir merkezlerinden uzak muhitlerde ikamet eden ve dinî bilgileri oldukça zayıf, ananelerine son derece bağlı Türkmenler ise, kendilerinden olan şeyh ve dervişleri örnek almakta ve hayatlarını onların direktifleri doğrultusunda idame ettirmektedir.⁹⁰³

Aslında VII. yüzyıldan beri bütün büyük İslâm merkezlerinde etkin şekilde varlığını sürdüren tasavvuf, geç de olsa Anadolu şehirlerinde de hüküm sürmeye başladı.⁹⁰⁴ Zaten XII. yüzyılda tasavvuf halk ve dinî ilimlerce kabul gördüğü için sufiler ve ermiş mutasavvıflar mânevî rehberler olarak görülmeye başlanmıştır.⁹⁰⁵ Onların halk üzerindeki etkileri Anadolu Selçuklu sultanları Büyük Selçuklu sultanları gibi şeyhlere hürmet göstermiş, saraylarının kapılarını onlara açmışlardır.⁹⁰⁶

⁹⁰² Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.479.

⁹⁰³ Çetin, *Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*, s.163.

⁹⁰⁴ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s.48.

⁹⁰⁵ G. Marshall S. Hodgson, *The Venture of Islam*, Chicago, 1974, II, p.203.

⁹⁰⁶ Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, s.318.

Hatta devletin ileri gelenleri ve hükümdarlar, şeyhlere mürit olmuş, dolayısıyla da tekkelerin nüfuzu artmıştır.⁹⁰⁷

Anadolu’da yaşanan tasavvufî hayat tekkelerin etkisiyle medrese çizgisinden sûnnî tasavvuf şekline yönelmişti.⁹⁰⁸ Burada elbette Selçuklu geleneğinin sahip olduğu toleranslı ortam çok etkili olmuştur.⁹⁰⁹ Zira Anadolu Selçuklu toplumunda dinî taassup ve fanatizmin aksine hoşgörünün baskın olması nedeniyle, heterojende olsa unsurlar uyum içerisinde yaşamaktaydılar.⁹¹⁰ Tasavvuf ve tarikatlar özellikle büyük şehirlerde, medreselerin aksine bir tür tampon mekânizma gibi, belli eğitim düzeyinden yoksun kişilere eğitim vererek, onlara kişilik, hoşgörü ve fâzilete dayalı idealler aşılamışlardır.⁹¹¹ Böylece, o dönemde toplumsal yapıyı sarsabilecek işsiz, güçsüz fertler tasavvuf aracılığıyla sosyal dokunun içerisine dâhil edilmiş oluyorlardı.⁹¹² Mevlânâ’nın başını çektiği bu sosyal eğitim, sıkıntılı zamanlarda toplumsal mânevî ihtiyaçların karşılanmasına cevap vermiştir.⁹¹³

⁹⁰⁷ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları No: 82, İstanbul, 2001, s.299.

⁹⁰⁸ Günay& Güngör, *Baslangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, s. 279-280.

⁹⁰⁹ Ahmet Yaşar Ocak, “XIII.-XIV. Yüzyıllarda Anadolu Şehirlerinde Dinî-Sosyal Hayat”, *Kente Birlikte Yaşamak Üstüne*, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 89.

⁹¹⁰ Mustafa Akdağ, *Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi*, (Cem Yayınları), İstanbul, 1995, C. I, s. 13,40.

⁹¹¹ Günay& Güngör, *Baslangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, s.307.

⁹¹² Akdağ, *Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi*, I, s. 33.

⁹¹³ Ülken, “Mevlana ve Yetistiği Ortam”, ss.231-232.

Devletin kurulduğu ilk dönemlerden başlayarak birçok müslüman idâreci duâsı makbul, ilim ve irfân ehli, keşfi açık, dinî önderleri kendilerine rehber, danışman ve bazen de mürşid olarak algıladıklarını görmekteyiz.⁹¹⁴

XI-XIII. yüzyıllar İslâm dünyasında tasavvuf ve tarîkat faaliyetlerinin en yoğun olduğu dönemlerdir.⁹¹⁵ Ki bu zaman dilimi Haçlı seferleri ve Moğol istilasının olduğunu döneme rastlar. Bu dönemde tekke ve şeyhlere ilginin daha da arttığını görüyoruz. Siyasî liderler şeyhlere daha fazla hürmet göstermiş ve fethettikleri ülkelerde onlara zengin vakıflar tahsis etmişlerdir.⁹¹⁶ Fakat tasavvuf en yoğun şekilde Moğol istilası ile Anadolu coğrafyasında kendini sosyal hayatta hissettirmeye başlamıştır.⁹¹⁷ Birçok tarîkat Anadolu topraklarında adeta mantar gibi türemiştir.⁹¹⁸ İslamîyeti özellikle belli kural ve kalıplar içinde değil, geniş ve yumuşak bir ruh ve mana ile anlayarak göçebelere telkin eden mutasavvıf Türk dervişler Anadolu'nun İslâmlaşmasında büyük rol oynamışlardır.⁹¹⁹ Dolayısıyla Tahta kılıçlarla kâfirlere karşı savaşan, bir avuç müridle binlerce düşmanı yenen, mücâhid Türk sûfileriyle tekkelerde sakin ve münce mid bir hayat yaşayan Arap ve Acem sûfilerinden çok farklıydılar.⁹²⁰ Bu süreç tasavvuf düşüncesinin kurumsallaştığı dönemdir. Bunu bir

⁹¹⁴ Mahmud Erol Kılıç, İbnü'l Arabî'nin I.İzzeddin Keykavus'a Yazdığı Mektubun Işığında Dönemin Dini ve Siyasi Tarihine Bakış, I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler, Selçuk Ünv. Selçuklu Araştırmaları Merkezi, 2001, Konya, s.12.

⁹¹⁵ Mustafa Kara, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, (Dergah Yayınları), İstanbul, 1990, ss.83-84.

⁹¹⁶ Cahen Claude, *İslamiyet*, çev.E.Nermi Erendor, (Bilgi Yay.), Ankara, 1990, s.239.

⁹¹⁷ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s.48.

⁹¹⁸ Babinger Franz, *Anadolu'da İslamiyet*, çev. Ragıp Hulusi, (İnsan Yayınları), İstanbul, 1996, s.17.

⁹¹⁹ Bardakçı, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, s.231.

⁹²⁰ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s.68.

işâreti olarak tekkelerde oturan tarîkat kurucuları ve mensupları medreseye nazaran daha büyük insan kitlesine kitleye ediyorlardı.⁹²¹

Anadolu toprakları sathına yayılan Mevlânâ, Âhi Evran, Yunus Emre ve Hacı Bektaş Veli, Türk insanının gönül dünyalarını, o buhran zamanlarında aydınlatmış ve Türk tarihinde yeni bir başlangıcın temellerini atmışlardır.⁹²² Onların yaşam sürecine denk o dönemler de Anadolu'daki atmosfer, onların tesir gücünün artmasına çok müsaitti. Zira o devirde siyasî merkeziyet bozulmuş, kardeşler arası veraset kavgaları, Moğol istilası ve Ermenilerle harpler Anadolu'nun refah ve huzurunu sarsmıştı. Huzursuzluktan bıkmış ve ezilmiş halk, kendilerine bu dünyada nasib olmayan saadeti hiç olmazsa ahîrette temin etmek için tekkeler, şeyhlere koşuyordu.⁹²³

Sufilerin etkisinde şekillenen tasavvufî hayattaki bu canlılık Anadolu'da farklı merkezler, bölgeler ve ücra yerlerde değişik şekillerde gelişmiştir. Örneğin Mevlevîlik elit tabaka da, Yesevîlik ve Bektaşîlik halk tabakasında yaygınlaştı.⁹²⁴

İşte bu nedenle Anadolu'nun Türkleşmesi,⁹²⁵ müslümanlaşması ve bir İslâm diyârı olarak telâkki edilmesinde sadece kılıç ehlinin yadsınamaz gayretleri değil ondan daha fazla gönüllerini nakış nakış dokuyan gönül erlerinin çabalarının sonucu olduğunu görüyoruz.⁹²⁶ Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu'yu Türklere vatan yapan

⁹²¹ Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s.86.

⁹²² Bardakçı, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, s.220.

⁹²³ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s.204.

⁹²⁴ Bardakçı, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, ss.218-9.

⁹²⁵ Bkz. Cahen, *İslamiyet*, s.233.

⁹²⁶ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.198.

en önemli siyasî otoritedir.⁹²⁷ Onlar, Orta Asya'da kalkıp, binlerce kilometre uzakta bulunan, Asya ve Avrupa'nın birleştiği, stratejik konuma sahip bir yerde⁹²⁸ bulunarak İslâm'a da hizmet etmiştir. Selçuklular tarihte aldıkları bu önemli rolle orantılı şekilde haklı olarak İslâm dünyasının öncüleri olmuşlardır.⁹²⁹

Selçukluların halkların ve milletlerin inanç ve insan hakları açısından gösterdiği anlayış ve tasavvufun Müslümanlar arasında tesis ettiği hoşgörü sayesinde çeşitli milletler Anadolu'ya gelerek rahatlıkla yerleşebilmişlerdir. Anadolu insanının sahip olduğu dinler arası hoşgörünün temelinde harcı olan Mevlânâ,⁹³⁰ Nicholson'un dediği gibi İslâm'ın diğer kültürlerle bakan önemli kapılardan birini açmıştır.⁹³¹ Bu açılım sayesinde olsa gerek Mevlânâ, İslâm dışı bölgelerde en çok dikkat çeken kişi olmaya devam ediyor.⁹³²

Mevcut atmosferden dolayı bütün unsurlar, Anadolu halkı ve kültürüyle zorluk çekmeden kaynaşabilmişlerdir. Hz. Ömer dönemin başlattığı ve Abbasi Halifelerinin devam ettirdiği bir gelenek olan Zımmilere giydirilen farklı işaret ve kıyafetlerin⁹³³ Selçuklu Türkiye'sinde itibar görmemesi halklar arasındaki

⁹²⁷ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s.146.

⁹²⁸ Salim Koca, "Diyâr-ı Rûm'un (Roma Ülkesi=Anadolu) "Türkiye" Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü", s.4.

⁹²⁹ Paul Wittek, *The Rise of the Otoman Empire*, London, 1963, p.16.

⁹³⁰ Bkz. Cafer Sadık Yaran "İbn Arabî, Mevlâna ve Yunus Emre'ye Göre Ötekinin Durumu", *İslam ve Öteki*, Ed. Cafer Sadık Yaran, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001.

⁹³¹ Reynold Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi*, çev. Dr. Abdullah Kartal, (İz Yayıncılık), İstanbul, 2004, s. 8.

⁹³² Annemarie Schimmel, *Aşk, Mevlâna ve Mistisizm*, Çev. Senail Özkan, (Kırkambar Yayınları), İstanbul, 2002, s.27-39.

⁹³³ Hz. Ömer zımmilerin Müslümanlardan seçilmeleri için ayrı kıyafet zünnar denen kalın bir kemerin taktırılmasını emretmiştir.(Mehmet Aydın, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s.29.)

kaynaşmaya işaret eder.⁹³⁴ Yukarıdaki ifademizden dolayı Hz. Ömer'in gayri-müslimlere karşı sert tavır sergiledini düşünülmemeli. Mâmafih o da kendi dönemi konjektöründe değerlendirildiğinde, Müslüman olmayanların temel insanî değerlerine gereken ihtimamı göstermiştir. Mesela cizye alınması şartıyla mevcut olan kilise ve havralar yıkılmayacak, kan akıtılmayacak, cana, mala dokunulmayacaktı.⁹³⁵ Vefatı esnasında da zımmîlerin korunmasını vasiyet etmiştir.⁹³⁶ Yaşadığı dönemde de onların yaşam standartları iyileştirilmiş,⁹³⁷ savaş esirlerine iyi davranılmış,⁹³⁸ sürgünler hariç isteyene kendi topraklarında kalma, isteyene de çıkma hakkı tanınmış⁹³⁹ ve sağlık hizmetlerinden yararlanmaları sağlanmıştır.⁹⁴⁰

Bölgeye gelerek yerleşen milletler burada kendi inanç ve kültürlerini beraberlerinde getirip özgürce yaşayabildikleri⁹⁴¹ için tarih boyunca Anadolu çok çeşitli kültürlerin buluştuğu ender coğrafyalardan birisi olmuştur.⁹⁴²

Ancak bu güzel sosyal ortam Moğol istilası yüzünden sadece siyasî olarak bozulmamıştır. Moğol istilası etnolojik olarak da kötü etki yapmıştır. Moğol askerleri Anadolu'nun muhtelif yerlerinde iskân ederek nifak unsuru olmuşlardır. Daha sonra Timur bunların bir kısmını, Kara-Tatarları beraberinde götürmüştür. Geriye

⁹³⁴ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.78.

⁹³⁵ Aydın, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddîyeler ve Tartışma Konuları*, s.26.

⁹³⁶ Aydın, a.g.e., s.27.

⁹³⁷ Muhammet Hamidullah, *İslam'da Devlet Yönetimi*, çev. Hamdi Aktaş, (BeyanYayınları), İstanbul 1998, s. 133.

⁹³⁸ Hamidullah, a.g.e., s. 262.

⁹³⁹ Hamidullah, a.g.e., s. 273.

⁹⁴⁰ Hamidullah, a.g.e., s.342

⁹⁴¹ Yine Hz. Ömer döneminde yasaklanan yeni kilise ve havra yapma yasağı, Selçuklular tarafından uygulanmamıştır.(Aydın, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddîyeler ve Tartışma Konuları*,s.26)

⁹⁴² Clements Bosch, "Tarihte Anadolu", II.Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 1943, ss.801-2.

kalanlarda zaman içerisinde halk ile kaynaşmıştır.⁹⁴³ Öte yandan Moğol istilası hep kötü sonuçlar doğurmamıştır. Örneğin Moğol istilası önünde Orta Asya ve İran'dan kaçan Türkler ikinci büyük muhaceratı oluşturmuştur.⁹⁴⁴ Bu göç dalgası yolculuğunu XIII. ve XIV. asırlarda Orta Anadolu'dan sâhillere inmek ve oraları da müslümanlaştırarak tamamlamıştır.⁹⁴⁵ Aksi halde sosyal hayatta ciddi problemler ve dâhili karşılıklar ile mevcut düzen çok daha tahrip olabilirdi.⁹⁴⁶

Selçuklular ve özellikle ilk dönem sultanlarının İlä-yi Kelimetullah mefküresi için göstermiş oldukları büyük gayretler Türk-İslâm tarihi açısından çok önemli gelişmeler doğurmuştur. Her şeyden evvel Rum-i Diyârın, İslâm'ın yeni bayraktarı olan Türkler aracılığı ile İslâmlaşması başlı başına büyük bir başarıdır. Onların bu başarısı ne Haçlı seferleri ne de Moğol İstilasının gölgesi altında kalmaz. Çünkü her iki durumda bir şekilde Anadolu'da, İslâm'ın ve tasavvufun olgunlaşmasında ve oturmasında bir sosyal tecrübe hükmüne dönüşmüştür. Bugün dahi sadece Türk ve İslâm âlemi için büyük değer olan Mevlânâ, Ibn Arabî, Konevî, Ahmet Yesevî, Yunus Emre, Hacı Bektaş gibi büyük değerlerin bu zaman diliminde ortaya çıkmaları da mânidardır.

Selçukluların, İslâm davası adına hizmetlerini batılı mütefekkir Panipetti şu ifadelerle izah etmektedir; "İşte, Allah'ın kendi dinini bu korkunç sarsıntıdan korumak için kuvvetli bir unsuru ortaya çıkarması gerekiyordu. Bu unsur, Selçuklular olarak ortaya çıkmıştır. Bunlar, dağılmış, bozulmuş o koca İslâm

⁹⁴³ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s.53

⁹⁴⁴ Çiftçi, *Tasavvuf Kitabı*, s.145.

⁹⁴⁵ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.53

⁹⁴⁶ Çiftçi, *Tasavvuf Kitabı*, s.145.

Devleti'ni yeniden bir araya toplamaya muvaffak oldular. Can çekişen devlete yeniden can verdiler. Kanları, canları ve mallarıyla İslâm idâresini ihya ettiler, Onlar, İslâm'a şan ve azâmetini yeniden kazandırdılar. Hatta İslâm, o döneme kadar görülmemiş bir kuvvet kazandı.⁹⁴⁷

⁹⁴⁷ Mevlana Şeyh Muhammed Panipetti, *İslam Yayılış Tarihi*, (Toker Yayınları), İstanbul, 1972, III, s.937.

İKİNCİ BÖLÜM

MESNEVÎ'DE SOSYO-DİNÎ YAPI

A) İnsan

“Herkes kendi zannınca benim dostum oldu ama kimse içimdeki sırları araştırmadı.”⁹⁴⁸

Her ne kadar yukarıda Mevlâna'nın belirttiği üzere; etrafındakiler onu tam olarak anlamasalarda Mevlânâ XIII. yüzyıl Anadolu'sunun bir ferdi ve mutasavvıfi olarak içinde yaşadığı sosyal çevre ile ilişkileri zannedilenin aksine daha yoğundur. Moğol istilâsı ve siyasal çekişmelere denk gelen bu dönem daha ziyâde ezilenlerden yana üstlendiği sosyal sorumluluk önemsenmelidir.⁹⁴⁹ Zira anarşinin ve kaosun kol gezdiği bu dönemde mevkîleri için halkı soyan Selçuklu memurlar ile idâre adeta yok olmuş gibiydi.⁹⁵⁰

Ayrıca onun yaşadığı zaman dilimi giderek kuvvetlenen medrese ile kendisinin de desteklediği Selçuklu geleneğinin en önemli sosyal gerçeği olan hoşgörünün birlikte yaşamak zorunda kaldıkları bir dönemdir.⁹⁵¹ Böyle gelişmelerin olduğu bir dönemde yaşaması Mevlana'nın kendisini tam olarak gerçekleştirebileceği bir fırsat olmuştu belki?

⁹⁴⁸ Mesnevî, I, b.6.

⁹⁴⁹ Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, s.140.

⁹⁵⁰ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s.53.

⁹⁵¹ Ülken, “Mevlâna'nın Yetiştirdiği Ortam”, s.252.

Mevlâna içinde yaşadığı toplum ile her alanda ilişki içerisinde olmuştur. Bu durumun bir tezahürü olarak onun birçok sosyal ilişki ağına dair yorumlarını göreceğiz. Ona göre insan toplum içerisinde yaşamalı ve rasyonel ahlâktan uzak kalmamalıdır.⁹⁵² Zira, İslâm'da rahipler gibi ıssız dağ başlarında yaşamak genel olarak benimsenmediği gibi bizâtihi “İslâm'ın ruhbanlığı cihaddır.”⁹⁵³ İnsan fitrî olarak da zaten sosyal olma arzusundadır.⁹⁵⁴ Çünkü cemiyet halinde bulunma insana faydalar sağlamaktadır.⁹⁵⁵ İlerleyen bölümlerde bu konuya daha detaylı değineceğiz. Ancak, her şeyden önce toplumsal ve sosyal alanın en temel unsuru olan insan hakkında söylenecek bir takım şeyler vardır...

Solgun benizli ve zayıf biri olan ⁹⁵⁶ Mevlânâ sorar; “Yüzümün rengini görmüyor musun? Altın sarısı gibi. Rengim, ne hâlde olduğumu bildiriyor. Allah yüze “bildirici” demiştir. Onun için âriflerin gözü, yüze dalmış, kalmıştır. Renk ve koku, çan gibi haber verir; atın kişnemesi, atın mevcudiyetini bildirir.”⁹⁵⁷

Kalbin aynası olan yüz insanın iç âlemine, gönül dünyasına dair ipuçları sunuyor. Nasıl ki, sevinçli insanın yüzünde gülücükler belirirse, üzgün kişi, korkmuş insan yaşamış olduğu hâleti ruhiyeyi yüzü ile aksettirir. Bunun gibi hâl erbâbı kişiler de insanın dış görünüşü, yüzü ve hatta bir uzvundan bir takım çıkarımlarda bulunabilir. Bu yüzden anlayabilene yüzün rengi dahi gönül halinin okunmasına

⁹⁵² Ramazan Altıntaş, “Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışının Çalışma Hayatına Etkileri”, Dini Araştırmalar, Mayıs-Ağustos 2000,C.3.,s.134.

⁹⁵³ Ahmed b., Hanbel, *el-Müsned*, I-VI, Kahire, 1895, III, s.82-266.

⁹⁵⁴ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, (Ötüken Yay.), İstanbul, 1995, s. 65 vd.

⁹⁵⁵ Muhammed Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, trc: Ahmed Serdaroğlu, İstanbul, 1973, II, ss.606-607.

⁹⁵⁶ Şefik Can, *Mevlâna Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, s.96.

⁹⁵⁷ Mevlânâ, *Mesnevi*, çev. Veled Çelebi İzbudak, göz. geç. Abdülbaki Gölpınarlı, M.E.B. Yay., İstanbul, 1990, I, b. 1264-6.

yardım eder. Bununla birlikte insanın sûreti onun yaşam koşulu hakkında da bilgi verir. Hâli vakti yerinde olan, iyi beslenen insanın yüzü kırmızıdır. Anadolu tabiri olan elma yanaklı olan bu insanlar, refah ve saadetin içerisinde yaşarlar. Fakat sarı yüzlü olanların ise meşakkat ve belâ içinde olduğunu gösterir.⁹⁵⁸ Mevlânâ da bu sarı yüzlü olanlar grubuna dâhildir. Zira aşk belasına tutulmuştur.

İnsanı dış görünüşünün yanında sarf ettiğin söz de ele verir. O yüzden Mevlânâ “insan, sözünde gizlidir”⁹⁵⁹ demiştir. Ağızdan bir kere çıkan söz, yaydan fırlayan ok gibidir, geri gelmez.⁹⁶⁰ Çakmak taşı ile çakmak demiri gibi olan dilden ateş çıkar. O yüzden gerek hikâyeye gerek lakırdı olsun diye çakmak taşıyla demiri birbirine çarpmamak gerek. Buna rağmen Mevlânâ, zâlimlerin gözlerini yumup ve ağızlarını açıp ve nihâyetinde dünyayı ateşe verdiklerini söyler.⁹⁶¹ Bu nedenle bir söz âlemi yakar. Hem ateş hem harman olan dile sahip olmak gerek ki harmanı ateşe vermeyelim. Mevlâna’ya çok ciddi bir hastalık olan dili aynı zamanda bitmez tükenmez bir hazine olarak görür. Ancak onu hazine yapan da sabırdır. Ona göre hırs ve hevasına kapılıp söz sarfeden geri gider zelil olur, sabreden ise göklerin üstüne yükselir.⁹⁶² Bu mânada bırakın kötü sözü, manasız söz dahi sarf etmemek gerek. Zira manasız söz; su üzerine yazılmış yazı gibidir. Mevlâna boş sözden insanın iyi bir karşılık göremediği gibi üstelik elini ısırarak nedâmet ile döneceğini ifade eder.⁹⁶³ Ancak son dönemlerde bazı otoritelerin, insanın rahatlaması ve nihâyetinde daha iyi

⁹⁵⁸ Mesnevî, I, b.1271.

⁹⁵⁹ Mesnevî, I, b.1270.

⁹⁶⁰ Mesnevî, I, b.1658.

⁹⁶¹ Mesnevî, I, b.1393-7.

⁹⁶² Mesnevî, I, b.1700-4.

⁹⁶³ Mesnevî, I, b.1100.

bir psikolojiye sahip olması amacı ile aklına geleni, sinirini bozan hususu muhataba içinden geldiği gibi ifade ederek deşarj olunabileceği fikri bizi düşünmeye sevk ediyor. Çünkü bu tavsiye Mevlânâ'nın bahis ile ilgili fikirlerine tezat oluşturmaktadır. Kaldı ki Mesnevî'de “Hekim içinden geçeni yapmazsan o, sana dert olur dedi”⁹⁶⁴ beyitinden hemen sonra “Allah da “Kendinizi, elinizle, tehlikeye atmayın.”⁹⁶⁵ buyurmuştur.” diyerek sabretmeyi tavsiye etmiştir.⁹⁶⁶ Belki kişinin o an aklından geçenleri hırs, kin veya sinir ile karşı tarafa iletmesi o anlık bir rahatlama sağlayacaktır. Ancak tıpkı yaydan çıkan ok misali onulmaz yaralar açabilir, hatta bazen büyük fesada yol açabilir. Bu manada modern psikolojinin ileride tekrar bu fikri gözden geçirme ihtimalini öngörüyoruz.

Bu özellikleri ile insan “en güzel sûrette”⁹⁶⁷ ve “ hâlife”⁹⁶⁸ ünvanı ile yaratılmış, yerlerin, göklerin kabul etmediği emaneti üstlenerek⁹⁶⁹ iyi-kötü savaşındaki rolünü oynar. Kâsânî'nin ifade ettiği gibi âlem-i sağîr yani küçük âlem olarak en güzel şekilde yaratılan⁹⁷⁰ insan maalesef her zaman hayırdan ve güzelden yana irâde ortaya koymamıştır. Kimi insanlar cehennemlik oldukları için kötü özelliklere sahiptirler. O yüzden kötü huylara sahip olan cehennemliklerde bir birleriyle ünsiyet ederler, bir birlerini cezbe ederler; nûra mensup olanlar da nûra mensup olanları ister.⁹⁷¹ Bu yüzden ki insan yılan ve akrebe bir şey yapmasa da

⁹⁶⁴ Mesnevî, VI, b.1332.

⁹⁶⁵ Bakara, 2/195.

⁹⁶⁶ Mesnevî, VI, b.1233.

⁹⁶⁷ Tin, 95/4.

⁹⁶⁸ Bakara, 2/30.

⁹⁶⁹ Ahzab, 33/72.

⁹⁷⁰ Toshihiko Izutsu, *İbn Arabî'nin Fusûsu'ndaki Anahtar-Kavramlar*, terc. Ahmet Yüksel Özemre, İstanbul, 1998, s. 313.

⁹⁷¹ Mesnevî, II, b.84; IV,b. 275.

onlar dâima insanı sokup öldürmeye azmederler. Çünkü onların huyu budur, yaratılışlarında vardır.⁹⁷² Bir takım insanlarda böyledir. Kitaplar ve peygamberler gönderilmeden evvel bu iyi-kötü huylu insanların hepsi karanlıkta sûreten aynı görünüyordu. Ancak Allah,(c.c.) kitaplar gönderip, peygamber güneşini doğurunca inci ile süprüntü ayırt edilebilir oldu. Ancak bu kalpazanlar gündüzü sevmez çünkü gerçek yüzleri ortaya çıkacak. Diğer tarafta ise, inci ve altınlar ise gündüze âşıktır.⁹⁷³

Bütün halklara veya kavimlere, peygamber gönderildiğini biliyoruz. İnsanları iyiye, güzele ve doğruya yönlendirmek için gönderilen peygamberlerin en kutlusunu ve âlemlerin yaratılış sebebi⁹⁷⁴ Hz. Muhammed(s.a.v.)⁹⁷⁵ ve onun ümmeti ise ayrıcalıklı yaratılmıştır.⁹⁷⁶ Bu doğrultuda Tirmizî; “Hz. Muhammed’in ruhu, ruhlarımızın aslıdır. Aynı zamanda O, ruh olarak babaların ilkidir.”⁹⁷⁷ Ahmed b. Hanbel de; “Âdem ise, cisim olarak babaların ilkidir.”⁹⁷⁸ demiştir.

Hz. Musa da Peygamber Efendimizin devrinin parlaklığını gördüğü için Efendimizin zamanını arzularak “Yarabbi, o ne rahmet devri... o devir, rahmetten de ileri ... o devirde rüyet var. Musa’ni denizlere daldır da Ahmet’in devrinde izhar

⁹⁷² Mesnevî, II,b.230.

⁹⁷³ Mesnevî, II,b.280-294.

⁹⁷⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, trc. Hasan Kâmil Yılmaz ve arkadaşları, İstanbul, 2005-2007, (I-IX),I, s.33.

⁹⁷⁵ Hz. Peygamber, “Âdem henüz su ile çamur arasında iken ben nebî idim” buyurmuşlardır.(İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, trc. Hasan Kâmil Yılmaz ve arkadaşları, İstanbul, 2005-2007, (I-IX);II , s.68; 37.)

⁹⁷⁶ Al-i İmran, 3/110.

⁹⁷⁷ Hakim Tirmizî, *Kitâbu Hatmi'l-Evliyâ*, Beyrut, 1965; terc. Salih Çift, Velîliğin Sonu, İstanbul, 2006, s. 1.

⁹⁷⁸ Ahmed b., Hanbel, *el-Müsned*, I-VI, Kahire, 1895, I, ss.4-5.

et” dedi.⁹⁷⁹ Hz. İsa da bu ümmetin bir ferdi olmayı istememiş miydi? Bu ümmetin kıymetli oluşu şüphesiz âlemlere arahmet olarak yaratılmış Hz. Peygamberin yüceliğinden gelmekteydi. Yaratılışı en güzel olan Hz. Peygamber icraatları ile de yücelmiştir. Çünkü ümmeti “Yarab” desin diye dünyada nice putlar kırdı. Onun azimli ve sabırlı çalışması olmasaydı birçok insan puta tapardı.⁹⁸⁰

Allah (c.c.) yeri ve göğü yaratmış ve ikisi arasında birçok nur ve nâr yüceltmıştır. Yer yerdekilerin, gökte göktekilerin yurdu olarak yaratılmıştır. Aşağılık kişilerde yükseğin düşmanıdır.⁹⁸¹ İnsanın sahip olduğu sırları ağacın kökleri gibidir. Yine âyette beyan edildiği gibi; “Rabbinin izniyle güzel beldenin bitkisi (güzel) çıkar; kötü olandan ise faydasız bitkiden başka bir şey çıkmaz.”⁹⁸² Dolayısıyla bu kötü meyle sahip insanların eylemleri de Mevlânâ’nın benzettiği yaprak gibidir. Kökten aldığı yansıtır.⁹⁸³ Dîvan da ifade ettiği gibi “Domuz miske düşse, insanoğlu çamura, Yine her biri kendi menşesine döner”⁹⁸⁴ bu aşağılık kişiler kirli, kara sudan meydana gelmişlerdir. Kokuları ise Allah(c.c.) lanetidir. İyi huylular ise lâtif, pak “Sıbğatullah- Allah boyası” ile boyanmışlardır.⁹⁸⁵ Kötü yaratılışlı kişilere ilim öğretmek yolkesen eşkıyanın eline kılıç vermeye benzer. Çünkü bilgi, makam, hüküm, mâl kötü yaratılışlı kişilerin elinde fitne sebebi olur. Bilgisiz kişinin işgal ettiği mevkide yol açtığı zararı yüzlerce aslan bir araya gelse yapamaz. Câhil kötü hükmeden bir padişah olduğunda her yer yılan ve akreple dolar. Kendi gibi kötü

⁹⁷⁹ Mesnevî, II,b.336-7.

⁹⁸⁰ Mesnevî, II,b.366-7.

⁹⁸¹ Mesnevî, I,b.2386-8.

⁹⁸² A’raf 7/58.

⁹⁸³ Mesnevî, III,b. 4386-7.

⁹⁸⁴ Annemarie Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş*, s.107. (*Dîvân*, 725)

⁹⁸⁵ Mesnevî, I,b,765-6.

emirlere uyararak babasını zehirletip tahta oturan II. Keyhüsrev bunlardan biridir.⁹⁸⁶ İradesizliği baştan gösteren, kötü huylu padişah yüzünden devleti vezir Saadettin Köpek yönetiyordu.⁹⁸⁷ Rezil ve sefil huyları olan padişah⁹⁸⁸ yüzünden halkında huzuru kalmamıştı. Sonunda 1246'da emirler tarafından boğularak öldürülür.⁹⁸⁹ O yüzden Mevlânâ'nın işaret ettiği üzere adam olmayanın eline mevki veya mal geçtiğinde sadece etrafa değil öncelikle kendine zarar verir, kendi rezilliğini gösterir. Çünkü o doğru bilmediği için hasisliğe kalkar, cimrilik eder; yahut cömertlik yapayım derken müsriflik eder. Ama onlar makam ve mevki elde etmek için gözleri kör olanlara çıkarları yüzünden edepte kusur etmezler, huzura sessiz sedasız girerek kapının yanında otururlar. Buna karşın gönül sahibi birisine karşı edepten eser kalmaz yanlarında.⁹⁹⁰

Hüküm bir sapığın elinin altında olduğunda onu mevki zanneder ama bilmez ki aslında karanlık bir kuyuya düşmüştür. Cehl içinde olmasına rağmen önderlik etmeye kalkışır, en nihayetinde dünyayı yıkar, yakar.⁹⁹¹ Mevlâna döneminde mevkilerini güçlendirmek için Hasoğuz ve Ruzbeh'i ortadan kaldıran Pervane Ebu Bekir ve Emir-i Dad⁹⁹² Nusrettin plân kurarlar. Sahip Şemseddini de kandırarak onu hasta olduğu yalanı ile şehrin ayak takımını da kullanarak bu iki emiri katlederler.⁹⁹³

⁹⁸⁶ Uzluk, *Anadolu Selçuklu Tarihi*, s.31.

⁹⁸⁷ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.69.

⁹⁸⁸ Küçükdağ, *Selçuklular ve Konya*, s.92.

⁹⁸⁹ Eva De Vitray Meyerovitch, "Tarih Öncesinden Osmanlı Dönemine Kadar, Konya, Hz. Mevlana ve Sema", s.61.

⁹⁹⁰ Mesnevî, II,b.3219-22.

⁹⁹¹ Mesnevî, V,b.1436-48.

⁹⁹² Emir-i Dad: adliye vekili ve daha doğrusu İstinkak dairesi şefi veya tevkifhane müdürüdür. İcabında emir üzerine divan azalarını da tevkif ederdi. (İ. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, TTK, Ankara, 1988, s. 98.)

⁹⁹³ H. Namık Orkun, *Türk Tarihi*, c. IV, Ankara, 1946, s. 69.

Bununla da yetinmeyip bu iki beyin evine evlerine ayak takımlarını göndererek, mallarını yağmalatmışlar, adamlarının bazılarını tutuklatarak öldürmüşlerdir.⁹⁹⁴ Bu katliam ile birlikte oniki adamın daha öldürüldüğü söylenir.⁹⁹⁵ Etrafı ateşe veren böyle aşağılık kişilerin hükmettiği bu devirde halkın sünnet olan yaşlıları hürmet göstermeyi iki yerde uyguladığı söyler Mevlânâ: Birincisi çok sıcak yemeğe ilk onu buyur ederler, ikincisi ise yıkılacak derecedeki köprüde yaşlıları öne sürerler.⁹⁹⁶

Halk şeytanın iğvasıyla suçsuzları incitmeyi sever. Dere kenarındaki suffinin hikâyesinde olduğu gibi suçsuzları incetmekten haz duyan hârisler şeytanın oyancağı olmuş ve aslında kendilerini tokatlamışlardır.⁹⁹⁷ Birbirlerinin eksikliklerini görür.⁹⁹⁸ Aslında bilemez ki başkalarında gördüğü kendisidir. Çünkü “Mü’min mü’minin aynası”⁹⁹⁹ olduğu için gördüğü kendisidir ve aslında kendinden incinmektedir. Mevlânâ konu ile ilgili olarak, *Fihî mâ Fih*’te şu benzetmeyi yapar; “İnsan başka birinde birazcık çıban ve ufacık bir yara görse iğrenir ve o yemeği artık yiyemez. İnsandaki kötü huylar da kelliklere ve çıbanlara benzerler. Bu huylar, insanın kendinde olduğu zaman ondan iğrenmez, incinmez. Oysa başka birinde bu huyların pek azını göreceksin ondan iğrenir, tiksindir.”¹⁰⁰⁰

Halkı, gece karanlığına benzeten¹⁰⁰¹ Mevlâna, ona uymamayı bir misal ile tavsiye eder; “Teraziye, terazi doğrulttuğu gibi terazinin değerini azaltan da yine

⁹⁹⁴ İbn Bibi, *Selçuknâme*, (Kitabevi Yay), İstanbul, 2007, ss.92- 93.

⁹⁹⁵ Anonim, *Selçuknâme*, Faruk N. Uzluk, Ankara, 1952, s. 33.

⁹⁹⁶ Mesnevî, VI,b.2460-2.

⁹⁹⁷ Mesnevî, VI,b.1339-42.

⁹⁹⁸ Mesnevî, VI,b.1337-8.

⁹⁹⁹ Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî el-Ezdî (v.275/889), *es-Sünen*, (Çağrı Yayınları), İstanbul, 1981, *Edep*, s.49.

¹⁰⁰⁰ Mevlânâ, *Fihî Mâ Fih*, çev. M. Ülker Anbarcıoğlu, MEB Yay., İstanbul, 1990,s.19.

¹⁰⁰¹ Mesnevî, I,b.2939.

terazidir. Doğru olmayanlarla tartılan eksikliğe düşer, akli şaşar kalır. Yürü, kâfirlere karşı şiddetli ol; ağyarın dostluğuna toprak saç!¹⁰⁰²

Son olarak Mevlâna: “Ahmaklar baş oldular da akıllılar başlarına kilime çektiler.”¹⁰⁰³ diyerek o günün idarecileri hakkında net bir şekilde olumsuz bir tavır ortaya koymaktadır. Aslında onun bu ifadeleri devletin yapısının mevcut dönem içerisindeki toplumun genel yapısının da iz düşümüdür.¹⁰⁰⁴ Bu konuya dair ilerleyen bölümlerde detaylı bilgi verilecektir.

Mevlânâ'nın, birçok defa eleştirdiği kişiler, onun ifadesiyle, “ahmaklar”dır. Ahmaklar, aklını kullanmayan, kendini beğenmiş, düşüncesiz kişilerdir. Onlar doğruluktan ayrılmışlar ve peygamberlere bile hürmet etmemişlerdir.¹⁰⁰⁵ Mevlânâ, bu kişilerin peşinden gitmemeyi, kerem sahibi arkadaşlar edinmeyi tavsiye eder.¹⁰⁰⁶ Attar da benzer bir ifade ile şöyle söyler; “Ahmak insandan akıl almış kişi, Şeytanın emrinde, itliktir işi.”¹⁰⁰⁷

Tıpkı çocuğun annesini izlediği gibi asıllar da mutlaka fer'leri izler.¹⁰⁰⁸ Diğer bir ifade ile cüz'ün zevki kendi küllündendir.¹⁰⁰⁹ Dolayısıyla işledikleri eylemlerde eğilimleri doğrultusunda olur. Kıyamete kadar kötülerin cinsinden gelenlerin yüzü kötülüğe dönüktür. Tatlı su ile tuzlu su nasıl ki ayrıdır, halkta sûr üfürülünceye kadar

¹⁰⁰² Menevî, II, b.122-4.

¹⁰⁰³ Mesnevî, V, b.1452.

¹⁰⁰⁴ Bkz. Ayşe Sıdıka Okay, “Fârâbî’de Deger Teorisi”, *Uluslar Arası Fârâbî Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2005, s.191.

¹⁰⁰⁵ Mesnevî, II, b.1392.

¹⁰⁰⁶ Mesnevî, a.y.

¹⁰⁰⁷ Feridüddin Attâr, *Pendnâme*, çev.: Ahmet Metin Sahin, (Yağmur yay.) İstanbul, 2006, b.318, s.60.

¹⁰⁰⁸ Mesnevî, I, b.877.

¹⁰⁰⁹ Mesnevî, I, b.889.

birbirine karışmadan yaşar giderler.¹⁰¹⁰ Tabî ki insanların sahip olduğu huyların güdümünde insanın bir takım eğilimleri vardır. Bu eğilimler kişinin istikâmetini de belirlemede etkin rol oynar. Mevlâna'nın dediği gibi; “Güneş, bir burçtan bir burca gidip durduğundan pencereye vuran ziyâsı da evin etrafında döner dolaşır. Kimin bir yıldızla alâka ve merbuyeti varsa o; kendi yıldızıyla döner, dolaşır, o yıldızın tesiri altındadır. Talihli Zühre ise şevkı, çalıp çağırmayı, aşkı diler, onlara adamakıllı meyli vardır. Kan dökücü huylu Mirrih'e mensup ise cenk, bühtan ve düşmanlık arar.”¹⁰¹¹

Her cüz'de diğer bir cüz' e meyil vardır. Allah dışı ile erkeğe birbirlerine meyli yarattı ki ikisinin birleşmesinde başka bir şey doğar. Bir elin nesi var iki elin sesi var misali iki cüz'ün hareketin bir netice zuhur eder.¹⁰¹²

Yine gece ve gündüz de aynı şekilde sarmış dolaş olmuştur.¹⁰¹³ Yeryüzü ile gökyüzü de erkek ve diş gibi birbirlerini çekerler. Erkek olan gökyüzü, yerin mahsül vermesi için ihtiyacı olan suyu, rutubeti gönderir.¹⁰¹⁴

Allah bu cüzleri hikmeti ezelde birbirlerine âşık ettiği için kâinattaki bu çiftler birbirlerini çekerler, birbirine âşıktır. Dolayısıyla gönülden gönüle pencereler vardır. Bu yüzden iki gönül iki beden gibi birbirlerinden ayrı kalamaz. Hiçbir âşık yoktur ki sevgilisinin vuslatını arzulamasın. Birinin gönlünde sevgi şimşegi çarptı mı bil ki diğerinde de çarpar. Allah sevgisi de böyledir. Kişi gönlünde Allah'a karşı sevgisinin arttığını hissettiğinde Allah'ın ona sevgisi çoğalmış demektir.¹⁰¹⁵

¹⁰¹⁰ Mesnevî, I,b.745-6.

¹⁰¹¹ Mesnevî, I,b.750-4.

¹⁰¹² Mesnevî, III,b.4397.

¹⁰¹³ Mesnevî, III,b.4414-6.

¹⁰¹⁴ Mesnevî, III,b.4403-6.

¹⁰¹⁵ Mesnevî, III,b.4391-9.

Hülâsa her cins kendi cinsi ile birlikte bulunmaktan, onunla ilişki içerisinde olmaktan haz duyar. Burada ayrıca tamamen aynı cinsten olmanın yanı sıra benzer türler arasında da bir ünsiyet olduğunu görebiliyoruz. Örneğin su ve ekmek insan cinsinden değildir. Ancak vücûdumuzu besledi ve bizim cinsimizden oldu. O yüzden su ve ekmek şekil olarak bizimle aynı cinsten değildir ama insan cinsinden oldu ve insanın kuvvetini artırdı. İnsan ekmek ve sudan fayda elde ettiği gibi onlar gibi birçok gıda maddesinden hoşlanır. Bunun sebebi ise onların tıpa tıp bizim cinsimizden olamamakla birlikte cismi bir benzerliğin olmasıdır. Bu zevk ise bakî değildir.¹⁰¹⁶ Örneğin susuzluğumuzu giderdikten sonra su içme zevki devam etmez.

Aslında psikolojinin sahasına dair bu izâhatlar maalesef hala geçerliğini korumaktadır. İnsan her ne kadar binlerce yıl dünyanın çeşitli bölgelerinde çeşitli sosyal örgütler halinde yaşıyor olsa da yukarıda işlendiği üzere temel de iyi-kötü, hayır-şer, ahlâki-gayr-i ahlâki gibi insanlık ve inanç açısından pozitif ve negatif iki seçenek arasında seçim yapmak durumundadır. Dolayısıyla insan ilk yaratılışında hangi zaafılara sahip ise bugün de aynalarına sahiptir. Bu bağlamda Mevlânâ'nın yukarıda genel profilini çizdiği insan prototipi günümüz içinde aynen geçerlidir. Zaten hikâyelerine başlarken “Dinleyin dostlar! Bizim halimizi anlatıyor...”¹⁰¹⁷ demesi konunun herkesi dair olduğunun bir nidasıdır. Mevlâna'nın yaşantısından yola çıkarak durum değerlendirilmesi yapıldığında aynı sonuca varılacağını görebiliriz. Mesela, Mevlâna'nın İlâhî Aşk yangınına kapılmasında çırağ görevi gören Şems'in öldürülmesine neden olanların hangi fikir ve duygu ile bu işe

¹⁰¹⁶ Mesnevî, I,b.890-4.

¹⁰¹⁷ Mesnevî, I,b.35.

kalkıştıklarını biliyoruz. Aynı hissiyatın insanları benzer yanlışlara sürüklediğini sıklıkla müşahade edebiliyoruz. Aslında insan olarak okuduklarımızdan bir ders çıkarmışızdır çoğu zaman ancak başımıza geldiğinde yine handikaplarımızın esiri olduk. Günümüzde meşhur olmuş ünlü bir âlim Mevlâna'nın yaptığı gibi bütün yaşantısını terk edip bir insan ile bütün zamanını harcarsa herhalde toplumun düşüncesi ve tavrı o zamanın Konya halkının tavrından farklı olmazdı.

B) Sosyal Hayat

Anadolu'nun müslümanlaştırılmasında büyük emeği olan Türklerin savaştı kimliğini Mesnevî'de de görüyoruz. Mevlânâ Türkleri överek, onların atlarını ateş dolu hendeğe sürdüklerini, ateş dolu hendekten atlarını sıçrattıklarını söyler. Hatta öyle cesur ve gözü karadır ki kimseyi gözü görmez, kimsenin hasedine bakmaz, her şeye gözünü yummuştur. Atını öyle bir şahlandırır ki neredeyse gökyüzüne çıkmaya çalışır.¹⁰¹⁸ Bu savaştı geleneğe mensup millet sağ oldukça kendisine mutlaka bir otağ bulur. Mevlânâ'nın Türk milletinin tarihi geçmişine dair de bilgisi olduğunu düşümleriz. Çünkü Türkler Anadolu'dan önce birçok bölgeye göç etmiş ve yurtluk edinmiştir. Mevlânâ'dan önce daha X. yüzyılda başlayan göç ve akınlarla Oğuzların bir kısmı göçebe bir kısmı yerleşik yaşamaya devam etmiştir.¹⁰¹⁹ İfadelerinden de anlaşılacağı üzere onların bu uğraşlarına olumlu bir gözle bakıyor. Türklerin yurt edinme ve vatan topraklarında özgürce yaşama irâdesini de görebiliyoruz. Mevlânâ'da, Türklerin bu özelliklerinden dolayı her zaman

¹⁰¹⁸ Mesnevî, III,b.3613-15.

¹⁰¹⁹ Sümer, Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi? s.574.

kendilerine vatan bulacaklarını ifade etmiştir. Ancak bir şart ile; Hak yolundan ayrılmamak...¹⁰²⁰

Türkler savaşçı oldukları kadar, zenci ve Hintlinin zıddı olarak yüz güzellik bakımından da güzeldir.¹⁰²¹ Ayrıca onlar terzilere İstanbul atlaslarından dikilmek üzere elbiselerde yaptırırlardı.¹⁰²² Dolayısıyla güzel giyinmeyi de biliyorlardır. Çok iyi at süren Türkler, Hak kapısından ayrılmadılar.¹⁰²³ Mevlânâ; “Her ne kadar Hintce soyluyorsam da aslım Türk’tür.” ifadesini kullanmasından ve “kâmil insan” olarak vasıflandırdığı¹⁰²⁴ Türklere yakınlık duyduğu söylenebilir.¹⁰²⁵

Türklerin çok güzel yemekleri vardır. Ağırıklı olarak çeşit çeşit et yemeklerini görüyoruz.¹⁰²⁶ Ancak onlar et yemeğini yarı pişmiş yarı çiğ yerlerdi.¹⁰²⁷

Çocuklar sadece et yemeklerini yemezler. Onlardan daha fazla iştah ile deve ve aslan şeklinde hamurdan yapılmış çörekleri yerler. Çocuklar onları görünce isteklerinden dolayı ellerini ısırırlar.¹⁰²⁸ Günümüzde çocukların yeme istekleri arttırsın diye çeşitli figürlerden gıda maddesi üretme fikrinin yeni olmadığını anlıyoruz. İbn Battûta, Anadolu’da tattığı yemeklerden övgüyle söz ederek: “Dünyanın en güzel insanları, en temiz kıyafetli halkı burada yaşar ve en leziz yemekler de burada pişer.”¹⁰²⁹ der.

¹⁰²⁰ Mesnevi, II,b.455-6.

¹⁰²¹ Mesnevî, III,b.3440.

¹⁰²² Mesnevî, VI,b.1685.

¹⁰²³ Şimşekler, *Mesnevî’ye Göre Konya’da Yaşam*, s.180.

¹⁰²⁴ Şefik Can, *Konularına Göre Mesnevî Tercümesi*, İstanbul, 2002, IV, b.2166.

¹⁰²⁵ Bkz. Reşat Öngören, , “Mevlana Celaleddin-i Rumi”, *DİA*, XXIX, Ankara, 2004, s. 441.

¹⁰²⁶ Ruy Gonzales Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur Nezdine Gönderilen İspanyol Sefir Clavijo’nun Seyahat ve Sefaret İzlenimleri 1404-1406*, trc. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1993, s.76.

¹⁰²⁷ Mesnevî, III,b.3749.

¹⁰²⁸ Mesnevî, VI,b.4718.

¹⁰²⁹ İbn Battûta, *Seyahatnâmesi*, I, s.400.

Türklerin kendileri gibi köpekleri de güzel huylara sahiptir. Bu köpekler misafiri tanır ve ona ilişmezlerdi. Fakat çadırın yanına yabancı biri yanaşacak olursa âdeta bir aslan gibi üzerine atılırlardı.¹⁰³⁰ Kapıya yüzünü yatırıp sadakat gösteren bu köpeklere evin çocuğu kuyruğunu çekerek eza bile yapsa ona ilişmez ama yabancılara aslan kesilirdi. Sahibi ona tutmaç suyu dahi verse razı olur bekçiliğini yapardı.¹⁰³¹

Türkmenlerin ve köpeklerinin bu güzel hasletleri maalesef bazı insanlarda bile yoktur. Çünkü halk nazarında söz söylemek ve hüküm vermek her devirde olduğu gibi üstünün hakkıdır. Bu yüzden de halkın çoğu kötüdür.¹⁰³² Aslında halk esirlere padişah adını veririler. Tıpkı zenciye Kafur, kan dökücü çöle kurtuluş yeri, kutsuz kişiye kutlu ve şehvet, hırs ve heves esiri beye “en ulu vezir” derler. Yani mevkiye ve mala kapılmış olup baş köşeye oturana vezir derler.¹⁰³³ Halk, güce veya diğer dünyalık değerlere göre insana kıymet vererek Devletşah’ın dediği gibi müslümaları yoldan çıkarır.¹⁰³⁴ Aslında böyle bir sanal değer ölçüleri başka bir zâviyeden bakıldığında halkın eğitilmesi işlevinde etkin rol alır. Halkın ululadığı heybetli padişahın olduğu yerde halkın benliği kırılır, kendilerini görüp beğenen nefislerinin faseda uğramamalarına vesile olur. Padişah ayrıca kötü zamanlarda kudret ve azabını göstermek sûretiyle halkın ve şehrin huzur bulmasını sağlar. Böylece kötülük düşüncesi bulunan nefisler ölür.¹⁰³⁵ Bu mânada padişah can suyu

¹⁰³⁰ Mesnevî, I,b.831-3.

¹⁰³¹ Mesnevî, V,b.2940-4.

¹⁰³² Mesnevî, IV,b.2159.

¹⁰³³ Mesnevî, IV,b.3123-7.

¹⁰³⁴ Devletşah, *Devletşah Tezkiresi*, çev. Necati Lugal, İstanbul, 1977, II, s.253.

¹⁰³⁵ Mesnevî, IV,b.3775-79.

gibidir ve ırmağa benzeyen halkın bedenini tatlı suyla doldurur. Böylece padişahın dinî halkın dinî olur.¹⁰³⁶ Padişah havuza, adamları da lülelere benzer. Havuzun suyunu lüleler akıttığı gibi padişahın bürokratları da onun kolları gibidir. Eğer havuzun suyu temiz olursa lülelerden de temiz su akar. Böylece padişah halkı kendi yoluna çeker.¹⁰³⁷

Bir de yukarıda olumlu bir örnek olan padişahdan başka sabaha kadar musıkî âlemi yapan, su kenarında şarap içen ve bırakın halkı oturduğu derenin kurbağalarının çıkardığı seslerden bihaber olan padişahlar da vardır.¹⁰³⁸ Adâleti gözetmeyen ve sonuçta da belâyaya sebep olan bu gibi yöneticilere¹⁰³⁹ ileride bir başlık altında daha detaylı değinilecektir.

Genel kabulleri olan ve dışarıdan etkilenecek hareket eden halka itibar edilmemeli. Çünkü genelde halkın dinî taklididir ve bazen mânevî uyanışa engel olur. Bu konu ile ilgili Mevlânâ, köylünün ahırındaki aslanı, inek zannedip okşamayı hikâyesini anlatır.¹⁰⁴⁰ Mevlâna'ya göre halkın karanlığı, kuyunun karanlığından daha kötüdür. Bu nedenle halk ile çok hemhâl olan başını kurtaramamış ve selâmete erişememiştir.¹⁰⁴¹ Olumlu ya da olumsuz yönde maruz kalınan toplumsal normların insan üzerinde etkisi olduğu bilinmektedir. Erol Güngör, Mevlâna'nın bu etkiyi insan doğasına müdahale olarak gördüğünü söyler.¹⁰⁴² Bu olumsuz etkiye maruz kalmamak

¹⁰³⁶ Mesnevî, V, b. 70-4.

¹⁰³⁷ Mesnevî, I, b. 2923-5.

¹⁰³⁸ Mesnevî, II, b. 423.

¹⁰³⁹ Mesnevî, V, b. 1090-1.

¹⁰⁴⁰ Mesnevî, II, b. 503-7.

¹⁰⁴¹ Mesnevî, I, b. 1300.

¹⁰⁴² Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, (Ötüken Yay.), İstanbul, 1995, s. 57-9.

adına Mevlânâ, bireye, halkın huyu yerine, Hakk'ın huyuna bürünmesini salık verir.¹⁰⁴³

Mevlânâ'nın ağıyardan yana sırt çevirmesi daha önceki mutsavvıflar tarafından da sık sık dile getirilmiştir. Örneğin İbrahim Ethem; “Eşin dostun az olsun”¹⁰⁴⁴ diyerek etrafındakileri uyarmış. Yine dost sohbetine duyulan sevginin dünyaya bağlılıktan kaynakladığını belirterek, ondan uzak durmayı tavsiye etmiştir.¹⁰⁴⁵ Hatta anne-baba bile çocuğun nefsinin tatmin etmek bakımından ona zarar verirler.¹⁰⁴⁶ Bu nedenle Sühreverdi, en iyisinin dost ve akrabadan uzaklaşıp, gurbetin yalnızlığını nefse tattırmak için uzaklara gitmeyi önerir.¹⁰⁴⁷ Zira dostlardan ayrılma onlar aracılığı ile oluşan ülfetten uzaklaştırıcı nispette kendi ile baş başa kalma ve ruhu onarma ve olgunlaştırmak için iyi bir fırsat olacaktır.¹⁰⁴⁸

Bütün büyük mutasavvıflar gibi Mevlâna da, kişinin elinin emeği alınının teri ile geçimini sağlamasını ister. Müritlerine, ellerinin emeğiyle, alınlarının teriyle kazanıp yemelerini emretmiştir.¹⁰⁴⁹ Hz. Peygamber'de zaten “Kulun yediği en helal rızık elinin emeğidir.” demiştir.¹⁰⁵⁰ Kur'ân-ı Kerim'de de “Doğrusu insan için çalıştığından başkası yoktur.” buyurulmuştur.¹⁰⁵¹ Âlimler: “Yediriniz, içiriniz”¹⁰⁵² âyatinden hareketle, insanın yedirmesi için çalışıp kazanması gerektiği sonucunu

¹⁰⁴³ Mesnevî, VI, b.3373.

¹⁰⁴⁴ Yaşar Nuri Öztürk, “İbrahim b. Edhem”, Nesil Dergisi, sy.5, İstanbul, Şubat-1979, s.26.

¹⁰⁴⁵ Öztürk, a.y.

¹⁰⁴⁶ Arnold Combrinck, “İbrahim Adham”, Sufi Issue, 60, Early Sufi Saints, 2003–2004, London, p.41.

¹⁰⁴⁷ Sühreverdi, *Avârifü'l-Meârif*, Tasavvufun Esasları, Haz. H.Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz, Erkam Yayınları, İstanbul, 1990, s.121.

¹⁰⁴⁸ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, ss.219-220.

¹⁰⁴⁹ Mesnevi, I, b.947; II, b.733-4; VI, b.403.

¹⁰⁵⁰ Hanbel, *Müsned*, IV, s.31, 42, 127.

¹⁰⁵¹ Necm, 53/39.

¹⁰⁵² Bkz. Hacc, 22/28, Beled, 90/14, Hâkka, 69/34, İnsân, 76/8.

çıkartıp, bunun akabinde ihtiyaç sahiplerine dağıtılması¹⁰⁵³ emrine tabi olmaları gerektiğini söylemişlerdir.

Rızık, kazançla, zâhmetle ve meşakkâtle elde edilmeli. İnsan sebeplere yapışarak rızıkını temin etmeli. Kaldı ki bütün peyamberlerin bir mesleği vardı. Örneğin Allah(c.c.) katında yüceltilmiş ve naz-ü naime sahibi çok güzel sesi olan Hz. Davut demircilik ederek kendi elinin kazandığı ile iktifa etmiştir.¹⁰⁵⁴ Bütün peygamberlerden sünnet olarak kalan çalışma olgusu toplum hayatında kuşkusuz en elzem bir gerçektir.

Dünyâyı ve insanı yaratan Rabbimiz bu nedenle herkese bir işe eğilim ve meslek sevgisi vermiştir. Her sanatçı kendi mesleğine örneğin demirci demirciliğe âşıktır.¹⁰⁵⁵ Yüce Yaratıcı ezelde herkese bir hizmet takdir etmiş ve herkesi bir işe layık görüp, iptila salmıştır.¹⁰⁵⁶ Mesleğine âşık bu insanların gönlüne Yatarıcı Mevlâ bu meyli koyar ve dünya hayatının düzeni devam etsin. Birbirlerine ihtiyacı olan insanlar tıpkı duvarların birleşimden ortaya çıkan ev gibi toplumsal yaşamı oluştururlar. Her duvar birbirinden ayrı olsa tavan havada duramaz. Birisi kamışları yere dökse ama örüp hasır yapan olmayınca ne işe yarar serili kamışlar.¹⁰⁵⁷ Mesnevî’de devrin hemen her mesleğinden bahsedilir. Attar, ayakkabıcı ve tamircisi, bahçıvan, bakkal, bekçi, berber, büyücü, çamaşırıcı, kumaşçı, çamaşır yıkayıcısı, çiftçi, çoban, dadı, debbağ, değirmenci, demirci, dilenci, doktor, dokumacı, ebe, ekmekçi, hacamatçı, hamal, hamamcı, hasırcı, hattat, hırsız, kadı, kalpazan, kasap,

¹⁰⁵³ Bakara, 2/195,254,267.

¹⁰⁵⁴ Mesnevî, III,b.1465-73.

¹⁰⁵⁵ Mesnevî, III,b.1617-9.

¹⁰⁵⁶ Mesnevî, VI,b.15.

¹⁰⁵⁷ Mesnevî, VI,b.519-22.

kerpiççi, kırıkçı, kuyumcu, marangoz, mezar kazıcısı, mimar, müneccim, oduncu, öğretmen, ölü yıkayıcısı, ressam, saka, seyis, sıvacı, şekerçi, terzi, testici.¹⁰⁵⁸ Mevlânâ toplumda her meslek gurubunun aldığı vazifelere dikkat çekmiş ve bunların toplumsal hayatın neresinde olduğuna dair bilgiler vermiştir.

Hz. Mevlâna herkesin içine konulmuş sevgiden dolayı iş yaptıklarını söylemez. Onlar da birşeyler yapar ve topluma katkıları vardır, fakat güç aldıkları duygu sevginin zıttı korkudur. Mesela değirmen beygiri ya da öküz, insanların işlerini görürken yiyecekleri dayak korkusundan dolayı işlere gayret gösterir. Bazı insanlarda onlar gibi Allah korkusundan iş görürler. İnsanın özünde payı bulunan korku hissini Allah(c.c.) dünyaya direk yapmıştır. İnsanlardan bir kısmı da can korkusu ile işe sarılmıştır. Dolayısıyla her kazanç sahibi dünyayı ıslah etmek için değil de kendisi için çalışır.¹⁰⁵⁹ Örneğin işini, makamını, şöhretini kaybetme korkusu insanı daha fazla çalışmaya, hizmet üretmeye sevkeder. Sonuçta herkes bir koldan toplumsal yaşama bir şekilde hizmet etmektedir.

Bilindiği gibi Mevlânâ, dönemi Anadolu'sunda etkin bir şekilde faaliyet gösteren Âhi teşkilatını görüyoruz. Sanâtkar odası olarak görev yapan Âhi teşkilâtı üretici ve tüketici haklarını koruyordu.¹⁰⁶⁰ İç denetim makinizması olarak da işlev yapan Âhi teşkilatında olduğu gibi Mevlânâ da işi öğrenen çırağın ustasına danışmadan dükkân açması pek uygun düşmeyeceğini söyler. Aksi halde bilgisiz çırak hocasından habersiz yeni bir dükkân açarsa dükkânı akreplerle, yılanlarla

¹⁰⁵⁸ Şimşekler, *Mesnevi'ye Göre Konya'da Yaşam*, s.182.

¹⁰⁵⁹ *Mesnevî*, VI,b.2195-2200.

¹⁰⁶⁰ Şimşekler, *Selçuklular ve Konya*, s.173.

dolardı.¹⁰⁶¹ Yani açtığı iş yeri ona rızık kapısından ziyade bir zillet kapısı olur. Üzerinde emeği bulunan ustasına karşı nankörlük etmeyerek ve ona hürmet göstergesi olarak ondan hem mesleki yeterlilik hem de gönünü alarak yeni bir dükkân açmalı. Aksi halde şehirlinin de köylünün de alay mevzu olur.¹⁰⁶² Çünkü pazarlara hem köyden hem şehirden insanlar gelmektedir.

Alış-verişten murad kâr etmektir. Kâr ummaksızın veren sadece Allah(c.c.) ve O'nun huylarıyla huylanmış olan velidir. Nasıl ki küçük çocuk elmayı görmeden kokmuş soğanı bırakmaz. Dükkân sahipleride bir şey elde etmek için dükkân açmış ve oturmuşlardır. Müşteri çekebilmek için birçok ticarî mâl gösterir. Gösterirken de kalbinde hep alacağı karşılığı düşünür. O yüzden karşılığında bir beklenti olmayan bir selâm dahi duymazsın. Sana selâmı veren eninde sonunda yakana yapışır. O yüzden Mevlâna halkın önde gidenlerinden de, geri kalanlarından da tamahtan uzak bir selâm dahi duymadığını dile getirir.¹⁰⁶³ Sık sık işittiğimiz bu duygu ve düşüncelerin sadece yaşadığımız kapitalist ve liberal dünyanın bir isyanı mahiyetinde olmadığını, Hz. Mevlâna'nın bu sözlerinden anlayabiliyoruz. Herkes tarafından sevilen, üstelik dünyaya meyli olmayan Hz. Mevlâna'nın bu tespitinde bulunması kanaatimizce çok mühimdir. Zira kendisinin ne dağıtacak malı ne de mevki sağlayabilecek bir konumu var. Onun bu tespitinden anlıyoruz ki varlığı sadece fiziki anlamda düşünüp, aşkın varlığın yeryüzündeki temsilcisi olan¹⁰⁶⁴ insanın muazzam

¹⁰⁶¹ Mesnevî, VI,b.2364-5.

¹⁰⁶² Mesnevî, III,b.590.

¹⁰⁶³ Mesnevî, III,b.3350-59.

¹⁰⁶⁴ Mesnevî I, b.1012, 1246-8; IV, b.521-2, 1955; VI, b. 138.

bir metafizik kuvvete sahip olduğunu,¹⁰⁶⁵ aslında var oluşunun özü olduğunu,¹⁰⁶⁶ göremeyenler o dönemde de varmış. Onlar fiziğin, rûh dünyasının bir yansıması¹⁰⁶⁷ olarak kabul edildiğinden bihaberdirler. İnsanı, bu yanılsımaya iten şey geçmişte kafasında şekillendirdiği düşünceler ve şablonlardır. Lynn, insanın bu algıyı “totaliter ego” vasıtasıyla böylece koruduğu belirtir.¹⁰⁶⁸ Tasavvufun nefis olarak tanımladığı ego çağımız insanının da yoğun şekilde yaşadığı daha çok şeye sahip olmasının neticesi olarak Allah’ı (c.c.) unutup, dünyevileşmesine neden olmuştur. Bu da insanın giderek tatminsiz ve huzursuz olmasına neden olmaktadır.¹⁰⁶⁹

Sık sık ifade ettiğimiz gibi Mevlâna bize sadece yaşadığı dönemi değil, bütün insanlık tarihinin ortak değerlerini anlatıyor. Bu yüzden onun eserlerini okuyan insan yaşadığı sorunların şahsî olamaktan ziyâde genel olduğunu görüyor. Sorunun teşhisinden sonra sunulan öneriler sayesinde mutlu oluyor.

Pazara her gelen de alış-veriş yapmaz. Bazıları gelir, mallara bakar fakat satın almazlar. Bu kaç para? Şu kaç Lira? sorar. Kumaş sorar ama alıcı değildir. Aynı kumaşı belki yüz defa görür, bakar ama tekrar geri verir. Cebinde parası da yoktur fakat gelir gevezelik eder.¹⁰⁷⁰

Karşılıksız veren Allah (c.c.) velisi ise canını, malını Allah(c.c.) uğruna feda etmiştir. Ağyardan bir beklentisi yoktur. Örneğin Ahmed-i Hadraveyh eşrafın ileri gelenlerinden onbinlerce lira borç alarak etrafındaki yoksulları vermiş. Yine borçla

¹⁰⁶⁵ A. Nihat Tarlan, “Mevlânâ’nın Dünyası”, *Keşkül Süfi Gelenek ve Hayat*, İstanbul, 2004, S. I, s. 13.

¹⁰⁶⁶ Carl Gustav Jung, *Psikoloji ve Din*, çev.: Raziye Karabey, (Okyanus Yay.), İstanbul, 1998, s. 12.

¹⁰⁶⁷ Henry E. Corbin, *Spiritual Body and Celestial Earth*, 1978, Fransızcadan çev.: Nancy Pearson, London, I. B. Javris, 1990, s. 23.

¹⁰⁶⁸ Lynn Wilcox, *Süfizm ve Psikoloji*, çev.: Orhan Düz, (İnsan Yay.), İstanbul 2001, ss.138-9.

¹⁰⁶⁹ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur’ân*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara, 1987, s.78.

¹⁰⁷⁰ Mesnevî, VI,b.830-7.

bir tekke kurmuştu. Allah (c.c.) da böyle karşılığını sadece kendisinden umanlara Halil'e kumu nasıl un etmişse onun da bütün borcunu öderdi.¹⁰⁷¹ Böyle kendini Allah(c.c.)'a satmış ruhlar insana maddi yararlar sağlamanın yanında mânevî önder, ruh doktoru gibi daha elzem hizmetler sunmuşlardır. Kişi kendi hastalığını çoğu zaman bilemez, teşhis edemez. Nasıl doktor kişinin nabzına, idrarına ve kanına bakarak hastalığını teşhis ediyorsa, Allah(c.c.) doktorları, hasta kelâm etmeden sorunu tespit eder. Nabzından, gözünden, yüzünün renginden yola çıkarak yüzlerce mânevî hastalığı teşhis eder.¹⁰⁷² Bu ruh doktorları kişinin can yolundan girerde imanına kadar gider. Onların insandan gelecek herhangi bir şeye ihtiyacı yoktur. İnsanlar kalp casusu olan bu ermişler yanında hareketlerine ve kalplerinden geçenlere dikkat etmelidir. Zira onlar insanın canından içeriği görebilmektedirler.¹⁰⁷³

Topluma çok büyük faydalar sağlayan bu ulu kişileri, aşağılık idareciler kötü bir maksatları olmadıkça ziyaret etmezler.¹⁰⁷⁴ Bilindiği gibi Mevlâna devrin önde gelen idarecileri ve hatta sultan ve aileleri ile de görüşürdü. Mevlâna Andolu'da geçirdiği hayatı boyunca I. Keykubad(1219-1237), I.Keyhüsrev(1237-1246), II.Keykavus(1246-1257), II. Keykubat(1248-1257), IV.Kılıç Arslan(1248-1265), III.Gıyaseddin Keyhüsrev(1265-1282) gibi sultanları görmüştür.¹⁰⁷⁵ Selçuklu tarihine baktığımızda Alâeddin Keykubad'ın gurur verici bir tablo çizdiğini görüyoruz. Zira

¹⁰⁷¹ Mesnevî, II,b.376-80.

¹⁰⁷² Mesnevî, IV,b.1795-9.

¹⁰⁷³ Mesnevî, V,b.236-42.

¹⁰⁷⁴ Mesnevî, VI,b.2463.

¹⁰⁷⁵ Yakup Şafak, *Hz. Mevlana ve Çevresindeki Bazı Önemli Şahsiyetler*, s.37.

onun döneminde Konya görülmemiş bir parlak dönem geçirmiştir.¹⁰⁷⁶ İsmi geçen sultan ve onların vezirlerinin hepsi ile dostluk kurmuştur. Muineddin Pervâne ile daha iyi ilişkiler içerisindeydi. Pervânenin ve Rukneddin Kılıç Aslan'ın devlet işlerinde bazen onun fikrini sorduklarını biliyoruz. Hatta Ruknettin Kılıç Aslan ölüm yolculuğu olan Kayseri davetine icabet etmemesini söyleyen Mevlâna'yı dinlemeyerek gitmiştir.¹⁰⁷⁷ Celâleddin Karatay'da şeyhlerin, âlimlerin sohbetlerinden geri kalmazdı, onların hizmetlerinde bulunurdu. Dini içerikli öğütler vererek üç kardeş devrini kardeşler arasında sorunlar yaşanmadan hoş geçinerek sonlanmasını sağlamıştır.¹⁰⁷⁸ Mânevi otoritesi ve saygınlığı ile devletin bulanık zamanlarını başarı ile yönetti. Ancak o ölünce siyasi iklim tekrar fırtınalara teslim oldu.¹⁰⁷⁹ Aslında devletin en başından beri ilim ve irfan sahibi kişilere hoş davranıp, onlardan rehber, danışman olarak istifâde etmişlerdir.¹⁰⁸⁰ Dolayısıyla Selçuklular zamanı suflere ve ulemâya büyük değer verilen bir zamandır.¹⁰⁸¹

Peygamberlerin mirasçıları olan âlimler¹⁰⁸² Serrâc'a göre Allah'ın hudûdunu korumaya çalışan ve insanlara helal ve haramı öğreten kişiler olmalıydılar.¹⁰⁸³ Bir süre Konya'da yaşayan ve ortamı beğenmeyip Şam'a giden İbn Arabî, kendi dönemindeki ilim adamlarında ne hayâ ne de hâyır kalmadığı için yöneticilerin

¹⁰⁷⁶ Eva De Vitray Meyerovitch, "Tarih Öncesinden Osmanlı Dönemine Kadar, Konya, Hz. Mevlana ve Sema", s.58.

¹⁰⁷⁷ Ülken, "Mevlana ve Yetiştği Ortam", ss. 226-257.

¹⁰⁷⁸ Uzluk, *Anadolu Selçukluları Tarihi*, s.34.

¹⁰⁷⁹ Ferit Uğur-M.Mes'ud Koman, *Selçuklu Büyüklerinden Celalüddin Karatay ile Kardeşlerinin Hayat ve Eserleri*, Konya, 1940, s.26.

¹⁰⁸⁰ Mahmud Erol Kılıç, İbnu'l Arabî'nin I.İzzeddin Keykavus'a Yazdığı Mektubun Işığında Dönemin Dini ve Siyasi Tarihine Bakış, s.12.

¹⁰⁸¹ Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, s.123.

¹⁰⁸² Buhârî, İlim, s.10.

¹⁰⁸³ Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma' li Ebî Nasr Serrâc et-Tûsî*, Yay. Haz.: Abdülhalim Mahmud; Taha Abdülbâki Surûr, Mısır, Dâru'l-kütübi'l-hadîse, 1960, s. 84.

etrafında dolandıklarını söyler. Ona göre bu durum onların cehaletinden ve takvalarının az olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁸⁴

Kendilerine gösterilen bu ilgi ve alâkaya rağmen ilim adamının şahsiyetli olmak adına makam sahiplerinin makamına sık sık çıkmamaları ve önlerinde eğilmemeleri gerekmekeydi. Aksi halde yüz kızartıcı bir durum olurdu.¹⁰⁸⁵ O yüzden çoğu zaman yöneticiler, Mevlânâ'yı ziyarete gelirlerdi. Hatta bazen onlara dahi tepki gösterdiği olurdu. Onların içeri girmeleri üzerine Hoca Mecdeddin'e "O paralar da, gelen soğuk kalpli ölülerde yerin dibine geçsin. Kapıdan öyle girdin ki, ya Peygamber geldi ya Cebrâil geldi zannettim. Biz kendi işçeğimizle meşgulüz, kim isterse gelir, kim isterse gider. Sen ne diye telaşlanıyorsun?" demişti.¹⁰⁸⁶

Daha önce şeyhlerin, padişahların bile önüne geçtiklerinden ve nüfuzlu olduklarından¹⁰⁸⁷ dolayı o dönemde de bir takım mevki sahiplerinin şeyhlere muhabbetten dolayı değil farklı gayelerden dolayı yaklaştıklarını görüyoruz. Ancak Mevlânâ isim zikrederek bu eleştirilerini ifade etmemiştir. Sitemleri olmuştur fakat bu denli ağır ifâdeleri isim anarak kullanmamıştır. Ancak gerçek olan şu ki Mevlânâ bu gibi kişilerin niyetlerini okuyabilmiştir.

Allah'ın (c.c.) bu seçkin kulları kendilerinden daha üstün olanların hâllerini görünce kendilerinden geçerler. Kendinden geçen kişi içinden geçen duygularını sözlere dökmemeli. Zira sadece zâhirî gören ve ona göre anlam çıkaran kişiler evliyânın iç âleminden habersizdir. O yüzden mânen yükselmemiş kişiye mânevî

¹⁰⁸⁴ İbn Arabî, *el-Futuhatu'l-Mekkiyye fi Marifeti'l-Esrarü'l-Malikiyye ve'l-Mülkiyye*, Daru İhya et-Turas, Beyrut, 1998, II, s.11.

¹⁰⁸⁵ Şimşekler, *Selçuklular ve Konya*, s.179.

¹⁰⁸⁶ Nezihe Araz, *Anadolu Evliyaları*, s.197.

¹⁰⁸⁷ Bkz. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s.197.

sırlar açılmamalı. Hikmetleri anlayamayan kişilerle de hoş geçinmeye çalışılmalı, istedikleri şeyleri yaparak onların da rızalıkları gözetilmeli. Çünkü bir şekilde bu dünya da onlarla birlikte yaşıyoruz. Ayrıca Allah'a ulaşan yolların mahlukâtın âdeti kadar olduğunu bildiklerinden bütün insanlara saygı duyarlar.¹⁰⁸⁸ Bundan öte onlar kendilerini anlamayanlara karşı yumuşak bir şekilde konuşurlar.¹⁰⁸⁹ Kur'ân âyetinde belirtildiği gibi inanmayana dahi güzel şekilde yaklaşmalıdır.¹⁰⁹⁰ Ancak güzel ve hikmetli konuşandan herkes kendi nefsi adına olumlu veya olumsuz bir paye çıkaramaz. Zira Mevlânâ öncelikle sünnî itikâdın akıl konusundaki fikirlerinin doğru olduğunu kabul eder. Yani insandaki akıl nimeti, akıl dereceleri yaratılıştan farklılık arz eder. Mutezile'nin savunduğu gibi ilk yaratılıştan eşit olarak hâlk adılmeyip, sadece çevre ve tecrübe ile şekillenmediğini söyler.¹⁰⁹¹ Bunların elbetteki bir etken olduğu söz konusudur. Ancak yaratılıştan gelen üstünlük ile karşılaştırılmaz. Dolayısı ile idrâk kabiliyeti açısından din ulularının sözlerini herkes idrak edemez. Bunun yanında söz söyleyenin tesiri ve sözünün güzelliği bir açıdan dinleyiciye bağlıdır. Peygamber efendimiz Hz. Muhammed (sav)'in de buyurduğu gibi “Şüphe yok ki Allah, dinleyenlerin himmetince vaiz edenlerin diline hikmet telkin eder.”¹⁰⁹² Bu manada aslında konuşmacıdan ziyâde dinleyenin iştiyâkı konuşmacıyı teşvik eder. Tabi burada insanlar arasında bilindik psiko-bilişsel güdülemenin yanında Allah(c.c.) tarafından bir muhabbet de söz konusudur. O yüzden öğretmenin

¹⁰⁸⁸ Necmüddin Kübrâ, *Usûlu Aşere*, Risâle İle'l-Hâim, Fevâihu'l-Cemâl, Tasavvufî Hayat, haz. Mustafa Kara, İstanbul, 1996, s. 33.

¹⁰⁸⁹ Mesnevî, IV,b.3805-17.

¹⁰⁹⁰ En'âm, 6/108.

¹⁰⁹¹ Mesnevî, III,b.1539-1545.

¹⁰⁹² Mesnevî, VI, b.1656.

heyacanını ve işine sarılması öğrencinin etkisiyle olur.¹⁰⁹³ Büyük bir müderris olan Hz. Mevlânâ'nın dile getirdiği bu gerçek bugün eğitim psikolojisi alanının bir gerçeği olmuştur.

Din büyükleri insanları gâh sözle, gâh nağmeyle sazla, gâh rukû ederek, yahut namaz kılarak iyiliğe davet eder. Ancak sözden ziyâde işle yani hâl dili ile yapılan nasihatlar daha çekicidir. Çünkü böyle bir öğütten sağrıların kulaklarının dahi nasibi vardır. Ayrıca davranış hâline getirilmiş olan bu nasihâtler bireyin kafasında ve ruhunda vehimler üretmesinin de önünü tıkar.¹⁰⁹⁴

Hocasının ders verme iştiyakını arttıran öğrencilerden başka bir de hocasına saygısızlık eden kötü öğrenciler vardır. Bu öğrenciler hocalarıyla kendilerini denk görüp onunla yarışır. Birkaç yeni şey öğrenen ve kendince her şeye vâkıf olduğunu zanneden bu olgunlaşmamış başaklar hocalarıyla âşık atar. Hele de mânevâ ilimlerde oldukça yol katetmiş olan ululara yapılan bu saygısızlık ve kendini bilmezliğe kızan Mevlâna, onların sahibine vefası olan köpek kadar da vefâlı olmadıklarını söyler.¹⁰⁹⁵

Her şeye rağmen güzel söz ve nasihat her zaman müspet neticeler doğurmaz. Aksine üzerine fazla düşüldüğünde kişinin kalbindeki hayal ve kuruntular çoğalır. Bu durumu zaman zaman bizler de yaşarız. Mesela insan kendisine çok iyi davranan birine kuşku ile bakabiliyor. “Bu kadar sabır, müsamaha ve hilm de olmaz! Bunun ardında yatan başka bir niyet mi var?” gibi bir takım vehimlere kapılır insanlar. Çünkü alışkın olmadığı ve belki de kendisinde olmayan bu güzel hasletlerden dolayı

¹⁰⁹³ Mesnevî, VI,b.1656 .

¹⁰⁹⁴ Mesnevî, IV,b.484-6.

¹⁰⁹⁵ Mesnevî, II,b.1578-84.

kuşku ile bakar. Bu gibi durumlarda hastaya şifa olsun diye verilen ilaç, problemi çoğaltınca kesilmelidir. Böyle durumlar ortaya çıktığında Mevlânâ nasihat yolunun kapandığını ve sözü isteyene söylemek gerektiğini dile getirir.¹⁰⁹⁶

Mevlânâ yaşamını, zamanın en önemli İslâm merkezlerinden biri sayılan Konya’da sürdürmüştür. Konya, Anadolu Selçuklu Devletinin başkenti olması nedeni ile çok sayıda bürokrat ve zengin tacirlere ev sahipliği yapıyordu. Zaten hem Anadolu’da hem de Konya’da 1192-1236 yılları arasında tam anlamıyla milli birlik kurulmuştu ve ülke eserlerle mâmur halde idi.¹⁰⁹⁷ Mevlâna böylesi bir ortamda doğal olarak, şehirde yaşayan ekonomik ve kültürel olarak elit insanlar ile diyalog halinde olmuştur. Her ilim adamını kendisine mürşit, her dostunu müşâvir sayan Mevlânâ,¹⁰⁹⁸ İslâm âleminin en parlak yıldızlarından biri olmuştur.¹⁰⁹⁹ Fakat o en çok fakirlerle dost olmuştur. Onun bu zümre ile olan ilişkisi kendisinin değer verdiği arkadaşları tarafından olumlu karşılanmamış, dedikodu konusu olmuştur.¹¹⁰⁰ O, bu sözlere Hz. Peygamber’in etrafındakilerin de, dünya değerleri açısından toplumun alt tabakasından olduğu misali ile cevap vermiştir. O yüzden her he kadar mihenk taşı olan yoksulluk az kalsın helâk edici bir küfür olacak¹¹⁰¹ ise de gerçek sûfiler yoksul kişilerdir. Onlar bazen başkasının eşeğini satıp yiyen sûfiler gibi acizlikten bazı kötü

¹⁰⁹⁶ Mesnevî, II,b.2065-7.

¹⁰⁹⁷ M.Zeki Oral, “Hz.Mevlana’dan Önce ve Zamanında Konya”,Resimli Hayat Mecmuası, Mevlana Özel Sayısı,1953,s.24.

¹⁰⁹⁸ Hatta Şems, Mevlânâ’nın din ilimlerinde drin bilgisi olmasına karşın buluştuğlarında onun karşısında utangaç bir çocuk gibi oturduğunu nakletmiştir. (Şems-i Tebrizi, Makâlat (Konuşmalar), çev. M. Nuri Gencosman, İstanbul, 1974,I, s.194.)

¹⁰⁹⁹ Hayri ERTEN. “Konya’da Dinsel Topluluklar Cemaatler”, Gez Dünyayı Gör Konya’yı, İstanbul, 2001, s.9.

¹¹⁰⁰ Schimmel, “Mevlana C.Rumi’ye Göre Konya’da Gündelik Hayat, s. 138-142.

¹¹⁰¹ Mesnevî, II,b.516.

işlere girişlerde zenginler tarafından kınanmamalıdır. Çünkü onlar tok oldukları için onların halini anlamazlar.¹¹⁰²

Yoksul halk arasında tamahkâr ve kötü huylu insanlar bulunmaktadır. Ancak yine de gönül sahipleri onların arasında aramak gerekir. Nasıl ki, denizin dibindeki inci, taşlarla karışık olarak bulunuyorsa gerçek gönül sahipleri de fakirler arasındadır.¹¹⁰³

Elit tabakadan olanların, Mevlânâ'nın etrafındaki incileri eleştirmelerine, Hz. Peygamber'in yaşadığı olay anlatılarak, Mesnevî'de güzel bir cevap verilmiştir:

“Sen, halk, ulularından öğrensün diye uluları irşat etmek istiyorsun ama, Ey Ahmet, büyüklerin bir kısmı seni dinlemeye koyulunca hoşlandın, belki, Bu ulular, dine güzelce yardımcı olurlar, bunlar Arab'a Habeş'e reistir. Bunların yüzünden İslam dininin şöhreti Basra'yı Tebük'ü aşar.

Çünkü “halk, padişahlarının dinindedir” diye düşündün, bu yüzden de hidâyet isteyen kördün yüz çevirdin, onun sohbetinden sıkıldın.

“Bunlar her vakit ele geçmez. Sen dostlarımızdansın, vaktin de geniş. Bu dar vakitte işime mâni olma. Bunu sana darılarak, kızarak söylemiyorum, nasihat yollu söylüyorum” dedin. Fakat Ey Ahmet, Allah indinde bu bir tek kör, yüzlerce Kayserden, yüzlerce vezirden yeğdir. İnsanlar madenlerdir, sözünü hatırına getir. Öyle maden olur ki yüz binlerce madenden daha değerlidir. Gizli kalmış lâl ve akik madeni, yüz binlerce bakır madeninden değerlidir. Ey Ahmet, burada malın faydası yok. Aşkla,

¹¹⁰² Mesnevî, II,b.517-8.

¹¹⁰³ Mesnevî, I,b.865-6.

dertle, dumanla dolu gönül lâzım. Gönlü aydın kör gelince kapıyı kapama. Ona nasihat ver, nasihat onun hakkıdır. İki üç ahmak seni inkâr etse neden acılaşırsın, sen zaten şeker madenisin. İki üç ahmak seni itham etse bile Hak, sana tanıklık eder” dedi.¹¹⁰⁴

Burada Hz. Peygamber onların nüfuzlarından dinî faydalar elde etmek için şehrin söz sahiplerini İslâm adına bilgilendirmek maksadı ile gözleri âma olan kişi ile konuşmasını tehir etmiştir. Elbette kalplerdekini bilen Allah(c.c.) gelenlerin hâlis niyetle gelmediklerini biliyordu. Bu yüzden de âyet indirmişti. Hz. Mevlâna kendisinden yaklaşık yedi asır önce ele alınmış bu konuyu ele almış. Şu an bizler de ondan sekiz asır sonra yaşayanlar olarak aynı sorunlarla yüz yüze olduğumuzu görüyoruz. Bu mânada Mesnevî, Kur’ân-ı Kerim gibi güncelliğini korumuştur. Bu konu ile ilgili söylenecek çok fazla söz var fakat kelâmı uzatmanın gafletine düşmemek adına sadece “Aşk Dolu Gönül” taşıyan bir insandan daha kıymetli tek şey ondan daha derin aşka tutulmuş kişidir diyoruz.

Halkın dünyalık sahibi insanlara secde etmesini Mevlânâ ejdarha olarak simgeler. Bu ejdarha kişinin helâkına yol açar.¹¹⁰⁵ Yoksa krallar ve padişahlar dünyalıkları ancak gaflet içindeki insanlar için önem taşırlar. İnsanlar, gönülleri tanıyamayacakları için de her can taşıyana saygı duymalı; zâhire bakıp hüküm vermek insanı yanıltabiliyor. Çünkü âlemde hazineler vardır. Hazinelerde virâne yerlerde gizlidir.¹¹⁰⁶ Eğer sende o güzel canı göreceğ göz yoksa, o zaman her canı var define say! Devrin kutbu olmasa da belki bir yol dostudur, padişah değilse bile

¹¹⁰⁴ Mesnevî, II,b.2069-82.

¹¹⁰⁵ Menevî, III,b.782.

¹¹⁰⁶ Mesnevî, I,b.2146.

padişahın bir askeri olabilir.¹¹⁰⁷ Halk minâreyi yani insanın bedenini görür sadece. Onlar insanı balçıktan bir sûret olarak görürler. Allah nuru ile bakansa avamın göremediği minarenin üzerindeki kuşun yanında kuşun ağzındaki tüyü de görür.¹¹⁰⁸ Buradaki kuş kişinin sahip olduğu ilim ve ibâdeti, tüy ise onu sırrıdır. Avamın inancı daha ziyâde taklidi¹¹⁰⁹ olduğu için gaflete dalıp ârifleri anlayamazlar.¹¹¹⁰ Gözlerinde kulaklarında mühür olduğu için yanibaşında bulunan nice Ashab-ı Kehf ehli vardır ama onlardan habersizdir.¹¹¹¹

Ayrıca insanların dediklerini yaparak da onları kendimize veya yolumuza sokamayacağımızı görüyoruz. Bu noktada demek ki insan Allah'ın(c.c.) ölçülerine uymalı sadece. Çünkü İslâm'ı her zaman reddedenler olacağı için kınayanların kınamasını da kafaya takmamak gerek. Her şeye rağmen kim olursa olsun herkese iyi muamemelatta bulunmalı. Zira biz çok değerli insanları fark edemeyebiliriz. Hatta o kişi düşman dahi olsa ona iyi davranmak, ihsanda bulunmak gerekir. Çünkü ihsan düşmanı dost yapabilir. Dost yapmasa da en azında muhataba karşı beslenen kini azaltır.

İhsanda bulunmak kine âdeta merhemdir. Nihâyetinde sosyal bir varlık olan insan çevresindekilerle olumlu diyaloglar kurmalı. Yumuşak bir dil kullanılmalı. Ancak bütün tatlı sözlere de itibar etmemeli. Özellikle câhil dosttan gelene hiç kapılmamalı. Çünkü o sözler eskimiş, yıllanmış zehire benzer.¹¹¹² Câhilin dostluğu

¹¹⁰⁷ Mesnevî, I,b.2148-9.

¹¹⁰⁸ Mesnevî, VI,b.1140-46.

¹¹⁰⁹ Mesnevî, I, b.371.

¹¹¹⁰ Mesnevî, I, b.395.

¹¹¹¹ Mesnevî, I,b.405-6.

¹¹¹² Mesnevî, VI,b.1431.

dahi insana zarardır. Doğana iyilik yaptığını zannederek onun kanadını ve tırnağını kesen kocakarı misali cahil yolda daima çarpık ve yampiri gider.¹¹¹³ İlk algılama esnasında kulağa güzel gelse de nefesine zulümdür. Aynı şekilde cahilin özüne de itibar edilmemeli çünkü onun özrü kabahatinden büyüktür. Onların özürleri her ilmin zehridir.¹¹¹⁴

İnsan, yeryüzünde Hakk'ın nâibi¹¹¹⁵ olarak şuurlu bir şekilde hayata katılmaya muktedir olan tek varlıktır.¹¹¹⁶ Fakat Mevlâna'nın belirttiği gibi bazıları bu yetiden yoksundur. Onlara her şey anlatılmamalıdır. Fîhi mâ fih'te Peygamber efendimizin “Kaplarınızın ağzını kapatın.” hadisini insanların bilgilerini ve hikmetlerini herkese açmamaları, ağızlarını kapamaları manasında yorumlanmıştır.¹¹¹⁷ Zaten günümüz psikoloji ve eğitim bilimlerinde kabul görmüş genel geçer bir bilgi olarak; her konunun herkese söylenmemesi ve yapılacak işe göre, belli konuma gelmiş kişiler ile görüşülmesini doğruluğunu görebiliyoruz.¹¹¹⁸

Bir de sözüne itibar edilmemesi gereken bilgisizler vardır. Bu zümre anasının karnındaki köpek yarusu gibidir. Bu yavru havlar ama beyhude bağırrır. Çünkü onun havlaması ne av ne de bekçilik içindir. İçte kendi câhilliğinden haberi olmaksızın konuşur. Onun konuştuğu şey aslında baş olma sevdasıdır. Müşteri bulmak için ayı görmediği halde ondan yüzlerce nişan anlatır. Bu câhiller kendilerine iyi müşteri

¹¹¹³ Mesnevî, II,b.323.

¹¹¹⁴ Mesnevî, I,b.1160.

¹¹¹⁵ Zebûr-i Acem, Peyam-i Maşrık, *Şarktan Haber*, çev. Ali Nihat Tarlan, (Sufi Kitap Yay.) İstanbul, 2006, s.131.

¹¹¹⁶ Muhammed İkbâl, *İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Dogusu*, çev. Ahmet Asrar, İstanbul, 1995, s. 103.

¹¹¹⁷ Mevlânâ, *Fîhi Ma Fih*, s.60.

¹¹¹⁸ Peyami Safa, *Nasyonalizm, Sosyalizm, Mistizm*, (Toker Yayınları), İstanbul, 1975, s.189.

arayışı içinde böyle beyhude çabalarlar. Çünkü onların müşterilerinin hiçbir değeri ve üstünlüğü yoktur. Onlara ancak hava satar. Ancak akıl sahiplerinin tek müşterileri Allah'tır.¹¹¹⁹

Bütün bunlara rağmen toplulukla dost olmalı. Çünkü insan, Yusuf (a.s.)'a, şeytan da kurta benzer. Kurt çok defa sürüden ayrılan kuzuyu yer. Sünneti ve topluluğu bırakan kişi bu hayatta canını kaybeder. Yolsuz, yoldaşsız olduğunda insan helak olur. Kişi çok tedbirli de olsa topluluk ile birlikte olmak ona mutluluk verir. Yalnız başına yolculuk eden bir insan neşeli bir şekilde ilerleyebilir ancak yanında dostu olduğu zaman neşesi kat kat artar. Hayat yolculuğundaki insan kervandaki eşek gibi yalnız yol alırsa yolu uzar ve yüzlerce sopa fazla yer. Hem tenhada yalnız yolu gözeterek gitmek nerede, dostlarla gitmek nerede?¹¹²⁰ Bu gerçeğe dikkat çeken Mevlâna, etrafında hiç insan yok ise, kişiye put yapan Amad gibi taştan bir dost yontup onunla arkadaşlık yapmasını tavsiye eder.¹¹²¹ Çünkü kalabalık ve kervan halkının çokluğu eşkiyaların belini kırar ve onları kahreder.¹¹²² Ancak herkes ile de arkadaşlık etmemek gerek. Akılsız ve korkak kişi ile yoldaşlık edilmemeli. Böyle dostlar aslında insana düşmandır.¹¹²³

Yukarıda Hz. Mevlâna her canın Allah(c.c.) katında değerli olma ihtimaline karşı iyi davranılması zaruretinden bahsettikten sonra toplumsal yaşamda cemaat olgusundan söz ediyor. Öncelikle sufî genelinde ve Hz. Mevlâna özelinde tasavvuf erbâbının toplumdan soyut yaşıyor olduklarını çüretecek şekilde kişi eğer yalnız ise

¹¹¹⁹ Mesnevî, V,b.1455 vd.

¹¹²⁰ Mesnevî, VI,b.511-7.

¹¹²¹ Mesnevî, VI,b.499-503.

¹¹²² Mesnevî, II,b.2151-5.

¹¹²³ Mesnevî, V,b.503-5.

“taştan bir dost yont, onu sev!”¹¹²⁴ ifâdesi dikkat çekicidir. Buradaki asıl mesele topluluğun yani cemaatin kötülüklerle karşı bir miğfer, düşmanlara karşı caydırıcı, yeri geldiğinde onları engelleyici bir unsur olarak rol almasıdır. Bildiğimiz gibi Anadolu’nun bir İslâm yurdu olmasında cemiyet hayatı yaşayan Müslüman nüfus diğer dinlere mensup insanların gönüllerini İslâm’a ısındırmasıydı. Ayrıca Anadolu’yu yakıp yıkan Moğollarda bir süre sonra Müslüman nüfus içerisinde müslümanlaşmıştır. Tabii zaman zaman halkın İslâm’ın zâhirî hükümlerine olan taassubundan dolayı Mevlâna’nın kendisini de özellikle semâ konusunda eleştirmelerine rağmen genel manada topluluğun olumlu neticelere meyyal olduğu görülür. Biraz mübâlağa ile birlikte Hz. Mevlana; “Topluluktan bir an bile ayrılmak bil ki Şeytan’ın hilesinden ibarettir.” demiştir.¹¹²⁵ Ülken de Mevlâna’nın mektupları incelendiği takdirde onun Mitos haline gelmiş kişiliğinin temelinde çağdaşları ile devamlı temasda ve dünya işleriyle meşgul olmasını gösterir.¹¹²⁶

Suffler için “Halkın içerisinde Hakk ile olmak”,¹¹²⁷ onlara hizmet etmek bazı durumlarda nâfile ibâdetlere tercih edilecek kadar faziletli bulunmuştur.¹¹²⁸ Çünkü onların arasında bulunmak, kendisi için ayna mesabesinde olan birey için Lokman Hekim misali, onların kötü yönlerine bakıp kendine çeki düzen vermesine vesile

¹¹²⁴ Mesnevî, II,b.2154.

¹¹²⁵ Mesnevî, II,b.2166.

¹¹²⁶ Ülken, *Mevlâna'nın Yetiştirdiği Ortam*, s.251.

¹¹²⁷ Necdet Tosun, *Bahaeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İstanbul, 2003, s.336.

¹¹²⁸ Ebû Tâlib Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, trc: Yakup Çiçek, Dilaver Selvi, İstanbul, 2003, I, s.119.

olur.¹¹²⁹ Ayrıca halkın arasında bulunmak, onları hoş tutmak kişinin saygınlığını da artırır.¹¹³⁰

Sosyal bağların ve insan ilişkilerinin güçlü şekilde tesisi için insanların birbirlerine zor zamanlarında destek olmaları gerekir. Hemen her insanın yaşadığı ortak sorun olan hastalık gerçeği insanî ilişkilerin kuvvetlemesine vesile olabilir. Hz. Peygamber sahabeden hastaların hallerini sorar soruştururdu. Çünkü onun huyu tamamıyla lütuf ve keremden ibarettir.¹¹³¹ Hasta ziyareti o derece önemlidir ki Allah (c.c.), Hz. Musa'dan bir kulunu ziyaret etmesini ister. Allah; “Ey koltuğundan ayın doğduğunu gören! Seni Allah’lık nurunun doğusu haline getirdiğim halde ben ki Allah’ım, hastalandım da niçin halime hatırımı sormaya gelmedin?”¹¹³² diyerek sitemde bulunur. Kuşkusuz Allah (c.c.) hastalanmaktan münezzehtir. Hz. Musa, Allah’ın (c.c.) kusurdan münezzehe olduğunu ifade ettikten sonra kastolunan remizi sorar. Allah; “Hastalandımda kerem edip niçin halimi sormadın?” diye tekrar eder. Bunun üzerine şaşırır Hz. Musa; “Yarabbi! Senin bir noksanın olamaz. Aklım şaştı, bu sözün hakikatini anlat.” der. Nihayet Yüce Yaratıcı has ve seçilmiş bir kulunun hastalandığını, onun hastalığının kendi hastalanması olduğunu söyler. Hz. Musa’nın onu ziyâret etmesini ister.¹¹³³ Bu hikâye ile Allah dostlarını ziyaret etmenin Allah’ı(c.c.) da hoşnut ettiğini görüyoruz. Muhâsibî’de hasta ziyaret etmek gibi insani bazı hizmetleri nafiye oruç tutmaya tercih etmiştir.¹¹³⁴ Bir başka büyük

¹¹²⁹ Bkz.Şeyh Sadî-i Şîrâzî, *Gülistan*, çev. Kilisli Rıfat, İstanbul, 1946, s.57.

¹¹³⁰ Attar, *Pendnâme*, b.67, s.18.

¹¹³¹ Mesnevî, II,b.2141.

¹¹³² Mesnevî, II,b.2156-57.

¹¹³³ Mesnevî, II,b.2160 vd.

¹¹³⁴ Hâris Muhâsibî, *er-Riâye li-hukûkillah*, trc.: Abdülhakim Yüce, İzmir, 1997, s. 106.

mutasavvıf Serrâc bu tip hizmetleri yapmayıp fakat kendi başına geldiğinde hizmet bekleyenleri eleştirmiştir.¹¹³⁵ Hasta ziyaretinin sadece hastaya değil ziyaret edene de faydası vardır. Zira ziyaret edilen kişi yukarıda ifade edildiği gibi Allah dostu ya da onun Allah yolunun yolcusu olabilir. Bu kişilerin ziyaretinden gelen hayır duasından mahrum kalınmadığı gibi, sünneti de ihyâ etmenin sevabı elde edilir. Nihayetinde hasta ziyaretinin asıl faydası ziyâret edenedir.¹¹³⁶ Ayrıca Allah'tan gelen hastalık insan için aslında kötü değildir. Hastalanan insan geçmişte yaptığı günahlardan dolayı devamlı istiğfar eder. O yüzden aslında hastalık zamanı insan uyanık olduğu zamanlardır. Önceden işlenen günâhlar hastalanınca insana çirkin gelir ve iyileşince doğru yolu tutacağım diye niyet eder. Dolayısıyla bedenlen zayıflık ve âcizlik olan hastalık insana akıl bahşeder.¹¹³⁷

Anadolu'da halkın en yoğun olarak yaşadığı yer kuşkusuz Konya idi.¹¹³⁸ Konya şehir hayatının canlı şekilde aktığı yer olmasının yanında çevresinde köyler de bulunmaktaydı.¹¹³⁹ Türklerin dışında Hristiyan köyleri de vardı.¹¹⁴⁰ Hz. Mevlâna şehir hayatını sevmiştir. Ona göre şehirliler edep ve zekâ ehli kişiler iken yemek verip yoksulları doyurmak köylülerin işidir. Çünkü Allah(c.c.) gariplere ziyafet çekme görevini köylüye vermiştir. Bu yüzden köylerde her zaman Allah'tan (c.c.) başka medet umacak kimsesi olmayan misafirleri köylüler konuk eder.¹¹⁴¹ O dönem Anadolu'yu gezen seyyahların da özellikle köylülerin gelen misâfire en leziz

¹¹³⁵ Bkz. Ebû Nasr Serrâc, *el-Luma'*, s. 422.

¹¹³⁶ Mesnevî, II, b.2143 vd.

¹¹³⁷ Mesnevî, I,b.623-6.

¹¹³⁸ Darkot, "*Konya*", s. 841 – 853.

¹¹³⁹ Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 235.

¹¹⁴⁰ Turan, "Selçuklu devri Vakfiyeleri", I,Belleten, XI, s.197-235.

¹¹⁴¹ Mesnevî, VI,b.2398-2400.

yemekleri hazırladıklarını görebiliyoruz. Batılı bir seyyah köylerden geçtiklerinde kendilerine et yemekleri, tereyağında yumurtalar, ballar sunulduğunu ifade etmiştir.¹¹⁴² Yatılı misafirleri evlerinde ağırlamak için yarıştıklarını görebiliyoruz. Ibn Batuta'da: "Dünyanın en güzel insanları, en temiz kıyafetli halkı burada yaşar ve en leziz yemekler de burada pişer."¹¹⁴³ sözleriyle Anadolu insanını onore etmiştir.

Ancak Mevlâna başka bir hikâyede şehirli ve köylünün arkadaş olduklarını anlatır. Hikâyede şehirli her yıl köylüyü evinde misafir eder, köylü şehirdeki işlerini bitirene kadar şehirlinin evinde güzel bir şekilde ağırlanır. Hatta geri dönerken şehirli, ona hediyeler verirdi. Köylü her seferinde şehirliyi köyüne davet eder ve köyün nimetleri anlatırdı. Sonunda şehirli ailesinin de ısrarları sonucu köylüye iadeyi ziyarette bulunmak üzere yola çıkar. Hava şartlarının kötü olduğu bir gün köylünün evinin kapısını çalar. Ancak gelin görün ki köylü şehirliyi tanımamazlıktan gelir. Şehirli bu ziyaretin sonunda zelil olur.¹¹⁴⁴

Orta Asya inançlarından kalma bir takım ananelerin özellikle Türkmenler tarafından devam ettirildiğini görebiliyoruz. Örneğin Eski Türk geleneği olan yağ törenlerinde olduğu gibi ölenin ardından kurban kesilip, cenâzeye tâziye için gelenlere ikram edilmiştir.¹¹⁴⁵ Mevlâna'nın bahsettiği bu gelenek bugün Anadolu'da sürdürülmektedir. Cenâze törenlerinde ağıt yakmayı meslek olarak icra eden ağıtçılar vardır. Cenâze sahipleri üzüntülerinden üzerlerine toprak saçıp, saçlarını, sakallarını

¹¹⁴² Ruy Gonzâles Clavijo, Anadolu Orta Asya ve Timur Nezdine Gönderilen İspanyol Sefir Clavijo'nun Seyahat ve Sefaret İzlenimleri 1404-1406, trc. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1993. s. 76.

¹¹⁴³ İbn Battûta, Seyahatnâmesi, I, s. 400.

¹¹⁴⁴ Mesnevî, II, b. 503 vd.

¹¹⁴⁵ Mesnevî, III, b.3343-47.

yolarlar ve üst başlarını yırtarlardı.¹¹⁴⁶ Yine o dönemde Moğollar kendilerinden biri hastalandığı zaman kötü ruhları ve Azrâili korkutmak için havaya ok atıyorlardı.¹¹⁴⁷

Mevlâna dönemi Selçuklularında şehirde yaşayan yönetici ve zenginlerin evlerinde câriyeler ve hizmetçiler bulunurdu. Mevlâna'nın da evinde hizmetçiler bulunuyordu.¹¹⁴⁸ Mevlâna'nın hizmetçilere iyi davranılması yönünde telkinleri olduğunu biliyoruz. Yine zengin bir adamın bir kölesi vardı. Onu küçük yaşta almış ve büyümüşü. Köle olmasına rağmen çocukluğundan beri onu nazlı yetiştirmiş ve lütfundan mahrum bırakmamıştı. Beyin bir de güzel kızı vardı. Kızı şehrin ileri gelenleri istemeye gelirlerdi. Kızın evlilik çağı geldiği için onu seven köle aşkından ve endişesinden dolayı hastalanır. Durumu gören bey, hanımından durumu öğrenmesini anlar. Gerçeği öğrenince ona bir oyun oynarlar ve bir oğlanın onun odasına kızıymış gibi sokarlar ve oğlan köleye dersini verir.¹¹⁴⁹ Başına bütün bunlar gelen köle nedâmet duyar. Sahibine karşı göstermiş olduğu bu vefasızlıktan başka bir de nikâhın önemli şartlarından biri olan eşler arasındaki denkliği ihlâl etmenin cezasını çeker. Denkliği dikkate almadığı için iş bozuldu. Eğer bozulmasa idi ileride geçinemezlerdi.¹¹⁵⁰ Çok eşliliğe dair bir tavır ortaya koymayan Mevlâna yaşlı kadınların kocalarını eve bağlamak için başka bir kadınla evlenmelerine hoş baktıklarını söylemiştir.¹¹⁵¹ Evlenen çiftler eşit sayılsa da¹¹⁵² evin reisi her zaman kadın olmuştur. Erkek diğer işlerde kadının fikrini sormalı ama tersini yapmak daha

¹¹⁴⁶ Mesnevi, I, b.284, 664-666, 1692, 2184; II,b. 496; III,b. 2427; VI, 538.

¹¹⁴⁷ Mesnevi, VI, b.374.

¹¹⁴⁸ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*,II,b.791.

¹¹⁴⁹ Mesnevî, VI,b. 249 vd.

¹¹⁵⁰ Mesnevî, IV,b.197.

¹¹⁵¹ Mesnevî, VI,b.675.

¹¹⁵² Mesnevî, IV,b.196.

doğrudur.¹¹⁵³ Çocukların yetiştirilmesinde eğer ailenin ekonomik durumu müsaitse
dadı ve sütanneler tuturlardı.¹¹⁵⁴ Evde anne ve babanın çocukların yetişmesinde farklı
rolleri vardır. Allah'ın hakkından sonra insanı karnıda taşıyarak kendisine borçlu
ederek onda en çok hakkı bulunan¹¹⁵⁵ anneler çocuklarına karşı yaratılıştan gelen bir
merhamet yoğunluklu bir yaklaşım sergilerler. Allah kadına, erkeğe verdiğiinden
daha fazla muhabbet ve şefkat vermiştir. Aksi halde doğum zorluğuna katlanamazdı.
Sevgi ve şefkât sâyesinde doğum sancısına katlanır.¹¹⁵⁶ İlk bakışta merhamet
tamamen hayır gibi görünse de aslında öyle değildir. Anneyi nefise benzeten
Mevlâna, anne merhametinin zararlar getirebileceğini söyler. İlk bebeklik döneminde
anne şefkâti tamamen hayra vesile olurken ilerleyen yaşlarda Mevlâna'nın da dediği
gibi annenin merhameti çocuklar tarafından kullanılan bir duygu olabilmektedir.
Böyle durumlarda babanın sillesi annenin merhâmetinden daha faydalı olabiliyor.¹¹⁵⁷
Ancak çocuk, hacamatçının elindeki neşteri görünce titrerken, annesi üzülmez aksine
sevinir. Çocuğunun akıbetini düşünen anne çocuğunun gamından sevinç duyar.¹¹⁵⁸

Mevlâna dönemi Anadolu'sunun sosyal hayatına dair daha önce bilgiler
verilmişti. O bilgiler ışığında XIII. yüzyılda Moğol istilası yüzünden Anadolu'ya
birçok tasavufî akıma bağlı şeyhler ve dervişler geldiğini biliyoruz. Melâmilik,
Kübrevîlik, ve Sühreverdîlik gibi bölgede faal olan tarîkatlara mensup bu şeyhler,

¹¹⁵³ Mesnevi, I, b.2427, 2956.

¹¹⁵⁴ Mesnevi, I, b.587; III,b. 45-48.

¹¹⁵⁵ İsmail Yakıt, Kadın, III.Uluslararası Milli Mevlana Kongresi, Batı Düşüncesi ve Mevlana'da Kadın, s138.

¹¹⁵⁶ İsmail Yakıt, a.g.m., s.140.

¹¹⁵⁷ Mesnevî, VI,b.1436-7.

¹¹⁵⁸ Mesnevî, I, b.244.

Konya, Kayseri, Sivas, Tokat gibi büyük kültür merkezlere yerleşmişlerdi.¹¹⁵⁹ Bu gelişmelere paralel olarak Türkmen derviş gaziler de özellikle XII. ve XIII. yüzyıllara diğer dinlere karşı hoşgörü esaslı İslâmlaşma politikası uyguladıklarını görüyoruz.¹¹⁶⁰ Horasan erenleri olarak anılan bu melâmi anlayışı benimsemiş zümreler Türklerin, İslâmlaşma sürecinden en önemli rolü oynamışlardır.¹¹⁶¹ Ancak şehirlerden uzak bölgelerde yaşayan halk ise, Türkmen şeyh ve dervişlerin etkisinde dinî bilgileri zayıf ve inançları çoğunlukla geleneksel anânelere dayalı dinî bir hayatı sürdürmüştür.¹¹⁶² O dönemde Türkmen çevrelerinde Yesevîlik ve Vefâîliğin yaygın olduğu görülür.¹¹⁶³ Babâî İsyanını çıkaran, Baba İshak da Vefâîliğin temsilcisidir.¹¹⁶⁴ Türkmenlere pekiyi gözle bakmayan Mevlâna'nın aynı şekilde Babâî hareketine mensup Türkmen şeyhlerine de aynı menfî tutumu gösterdiği rahatlıkla müşahâde ediliyor.¹¹⁶⁵ Onun özel ve bölgesel fikirleri dışında Selçukluların, İslâm dünyasında süregelen siyasal, mezhepsel ve düşünsel parçalanmışlığı azalttığı¹¹⁶⁶ ve İslâm'a ters olmayan tasavvufî çizgide olduğunu görüyoruz.¹¹⁶⁷ Bu bilgiler ışığında Anadolu'da özellikle Konya'da çok kültürlü bir hayat yaşandığını ve genel manada sosyal barışın hüküm sürdüğünü söylemiştik. Herkes dinî inanç ve ananelerini yaşayabilmiştir. Örneğin Hânefi itikâdının katı bir siyasî temsilcisi olan Anadolu Selçukluları zamanında Şîler Âşure Gününü kutlamak için Halep'ten, Antakya kapısına gelirler

¹¹⁵⁹ Ocak, *Zaviye*, s.470.

¹¹⁶⁰ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 204.

¹¹⁶¹ Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, (İnsan Yay.), İstanbul, 2003, ss. 13-14.

¹¹⁶² Tahir Harimi Balcıoğlu, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, İstanbul, 1940, ss. 31-32.

¹¹⁶³ Ocak, *Türk Sufîğine Bakışlar*, s.95.

¹¹⁶⁴ Ocak, a.y.

¹¹⁶⁵ Ocak, a. .y .

¹¹⁶⁶ Ahmet Yesevî'nin de kırsal alanda hüküm süren Türkmenler açısından aynı hizmeti icra ettiği görülür. (Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* s.19.)

¹¹⁶⁷ Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, s.120.

ve geceye kadar kadınlı erkekli gruplar toplanıp Ehlibeyt'in yasını tutmuşlardır.¹¹⁶⁸ Daha önce Şîî ve Alevî anlayışının Suriye'de ağırlık kazandığını ve hatta oranın merkezi bir yer olduğunu söylemiştir. Anadolu'ya gelen Türkmenlerin de Suriye'den geçerken bu fikirlerden etkilenmiş olabileceğinden bahsetmiştik. Bu tarihi bilgi Hz. Mevlâna'nın bu beyiti ile paralellik arz etmektedir. O dönem de Türkler, Orta Asya'da iken de kutladıkları Nevruzun Anadolu'da da kutlamaya devam etmişlerdir. Anadolu'da halk arasında en sevilen renkler olan sarı, kırmızı ve yeşili Nevruz Kutlamalarında da görüyoruz.¹¹⁶⁹

İslâm tarihçileri Selçuklu medeniyetinin sünî çizgide İslâm'a büyük hizmet ettiklerini ve Anadolu'nun Müslümanlaşmasında çok önemli katkıları olduğu konusunda hem fikirlerdir. Bu güzel tablonun yanında bir takım gayr-i İslâmî davranışlar ve inançlar sergilendiğini de görebiliyoruz. Hatta bunlardan bazıları günümüze kadar süregelmiştir. Örneğin Mevlâna, büyücülerden bahseder. Bu büyücü tacirler insanların akıllarını bulandırır. Büyü yaparak küpü at gibi yürütürler.¹¹⁷⁰ Bunun gibi farklı hileler yaparak insanı hasedçi yaparlar.¹¹⁷¹ Sihir yapan ve fal açan kadınları görürüz.¹¹⁷² Çekemeyenler o zamanlarda yine karı ile kocanın arasını açmak için büyü yaptırıyorlardı.¹¹⁷³ Çarşıda pazarda sık sık insanın karşısına çıkan dilenciler de Mevlâna tarafından hoş karşılanmazdı. Kendilerini sakat göstermeye çalışarak insanların duygularını sümürüp istismar eden dilenciler en aşağılık mesleğe

¹¹⁶⁸ Mesnevî, VI,b.777-9.

¹¹⁶⁹ Mesnevi, I, b.764, 1121, II, b.1099, 1600.

¹¹⁷⁰ Mesnevî, VI,b.4729.

¹¹⁷¹ Mesnevî, VI,b.4729-32.

¹¹⁷² Mesnevi, I,b.277, II,b. 1782, 3783, V, b.1042-1043; VI, 411.

¹¹⁷³ Mesnevî, VI,b.998.

sahiptirler.¹¹⁷⁴ Dilencilerden daha kötü haramdan geçimi temin edenlerde yok değildir. Mesnevî’de sık sık at ve kıyafet çalan, yankeseciler ve ev hırsızları görüyoruz.¹¹⁷⁵

Yine o dönemler içki içildiğini ve afyon yutulduğunu,¹¹⁷⁶ esrar içildiğini¹¹⁷⁷ ve uyuşturucu bağımlıları olduğunu¹¹⁷⁸ görüyoruz.

Cinsel ahlâk bakımında bir takım olumsuz tavır ve davranışlara tevessül edildiğini görüyoruz.¹¹⁷⁹

C) Kur’ân-ı Kerim

Günümüzde bir takım gruplar tarafından olumsuz propaganda amacı ile zaman zaman dile getirilen, Kur’ân-ı Kerim’in değişikliğe uğradığı, onun vahiy yolu ile değil Hz. Peygamber’in kendi yazdığı bir kitap olarak yazıldığı iftirasını duyuyoruz. Bu konu ile ilgili olarak Hz. Mevlânâ; “Hadi bunu mucize sayma! Peki bir de güneş gibi apaydın olan ve adına Ümmü’l Kitâb denen yüz dilli Kurân’a bak! Kimsenin ondan bir harfi çalmaya, yahut sözüne bir söz katmaya ne haddi var, ne kudreti!”¹¹⁸⁰ diyerek o dönemlerde de konu ile ilgili bir takım iddialar ortaya atıldığını düşünebiliriz. Yine Mevlânâ materyalist zihniyetin günümüze kadar ulaşan “görmediğine inanmama” fikrini ele alır. Ona göre bu iddanın sahibi azgın münkirin

¹¹⁷⁴ Mesnevi, I, b.2236-2238 II, b.5281-5282,b. 3949-3950.

¹¹⁷⁵ Mesnevi, I, b.1118,1252; III, b.2799.

¹¹⁷⁶ Mesnevî, IV,b.265-6,I,b.1725.

¹¹⁷⁷ Mesnevî, I,b.664.

¹¹⁷⁸ Fihi mâ Fih , s. 150, 251.

¹¹⁷⁹ Mesnevi, I, b.88, 535, 1872-1873; II, b.776-778, 3155-3157; III, b.1957-1958; V, b.1333-1390, 2497, 2661; VI, b.1732, 2995-2996.

¹¹⁸⁰ Mesnevî, IV,b.2875-6.

gözü sadece belirli uzaklıktaki yerleşim alanlarını görebilmektedir. Ancak uzaklarda başka yurtlarda var, bu yurtların var olduğunu kendisi de biliyor.¹¹⁸¹ Bu manada rahatlıkla bugün İslâm'ı inkâr yoluna gidenlerin bu iddiaları Hz. Mevlânâ döneminde de ileri sürdükleri anlaşılmaktadır. Halbu ki Kur'ân öyle bir kitaptır ki ona sığınan Peygamberlerin ruhlarına karışır. Çünkü "Kur'ân Peygamberlerin, Allah'nın temiz ululuk denizindeki balıkların halleridir."Ancak bu mertebeye erişmek için Kur'ân'ı yüzünden okuyup geçmek yetmez. Okumanın yanında onun hükümlerini uygulamak gerek. Aksi, Peygamberleri ve velileri görüp ama onlara inanmamaya benzer. Eğer Kur'ân'ın hükümlerini tutup, kıssalarında nefisine paye çıkarırsa can kuşu kafesten kurtulur.¹¹⁸² İnsan için bu kadar hikmeti barındıran Kur'ân-ı Kerim müminin kayıp malıdır.¹¹⁸³ Zaten Ehl-i Sünnet'in büyük çoğunluğu da Kur'ân'ın, Allah'ın kelâmı, birtakım harfler ve seslerden başka, hakikî bir sıfat" olduğunu kabul etmişlerdir.¹¹⁸⁴ Her akıl sahibi kendisindeki eksikliğin bilir ve gidermek için de çabalar. Bu manada insanın kılavuz kitabı olan Kur'ân'dan azamî derece de istifâde etmeye çalışması kendi menfaatinedir. Çünkü "Bütün Kur'ân, nefislerin pisliğini anlatır."¹¹⁸⁵ Zira Mesnevî'de 755 âyetten, birçok Peygamberden defalarca bahsedilmiş.¹¹⁸⁶ Bu yüzden Mevlâna'nın beyitleri Kur'ân ve hadislerle dayanarak kolaylıkla açıklanabilir.¹¹⁸⁷ Âyetler ve Peygamber kıssaları, hikâyeler anlatılmıştır. Zaten Kur'ân'da da kıssalar

¹¹⁸¹ Mesnevî, IV,b.2878-9.

¹¹⁸² Mesnevî, I,b.1531 vd.

¹¹⁸³ Mesnevî, II,b.2910.

¹¹⁸⁴ Fahreddîn Râzî, *et-Tefsîru 'l-kebîr li'l-imâmi'l-Fahr er-Râzî*, I-XI, Dâru ihyâi't-türâs el-Arabî, Beyrût, 1997, V, s.353; IX, 309-311, 610.

¹¹⁸⁵ Mesnevî, IV,b.4873.

¹¹⁸⁶ Fevzi Halıcı, *Mevlânâ, Konya*, s.125.

¹¹⁸⁷ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s.311.

insanlara İlâhî mesajı vermek için kullanılan vesilelerden biridir.¹¹⁸⁸ Mesnevî'deki kıssalar da aynı doğrultuda hisse alınması için yazılmıştır ve masal anlatmak için derlenmemiştir. Çünkü derin hikmetler ve konular, bu tip misâllerle daha kolay anlaşılır. Merâmını aslında insanlık adına ona sorunların çözümü daha akılda kalıcı yapmak için kıssalara yer vermiştir.¹¹⁸⁹

Bu duruma karşın Kur'ân-ı Kerim âyetle belirtildiği gibi; “Bu, Kur'ân, gönül yüzünden bazılarına doğru yolu gösterir, bazılarındaki yolunu azıtır.”¹¹⁹⁰ inanmayanların azgınlıklarına yol açar.¹¹⁹¹ Ondaki herkes kendin durumu nispetinde hayır ya da şer bir nasip alır. Hz. Mevlânâ, şaheseri Mesnevî'yi, Kur'ân'a benzetir. Ona göre Mesnevî'nin sözlerindeki sûretine kapılanları azdırır, yolunu sapıttırır. Ancak mânasına bakan kişiye de doğru yolu gösterir.¹¹⁹² Feraset sahibi Hz. Mevlânâ bu ifade ile yazmış olduğu bu eserden kendi fikirleri güdümünde bir takım manalar ve hatta disiplinler çıkaran insanları işaret etmiştir. Mâna denizine susamış güzel ruhlar için Mesnevî, mana denizi açılmış bir arktır. Rüzgar nasıl derenin üzerindeki saman çöplerini temizler ve su berraklaşır, Mesnevî okuyan da onda tap taze mercan dallarını görür, can suyundan bitmiş meyveleri seyrederek.¹¹⁹³ Mesnevî her okunduğunda muhatabına Kur'ân-ı Kerim gibi yeni yeni hikmetler saçarak. Bu yüzden Hz. Mevlânâ “Ormanlar kalem olsa, denizler mürekkep olsa yine Mesnevî'nin

¹¹⁸⁸ İdris Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, s. 5.

¹¹⁸⁹ Mesnevî, II., s.108.

¹¹⁹⁰ Bakara, 2/26.

¹¹⁹¹ Mesnevî, VI,b.656.

¹¹⁹² Mesnevî, VI,b.655.

¹¹⁹³ Mesnevî, VI,b.67-70.

biteceğini umma.”¹¹⁹⁴ diyor. Ömrünü Mevlânâ araştırmalarına adanmış Scimmel Mevlânâ'nın, Kur'ân'a olan bağlılığı ile insanlığa nasıl kapılar araladığını şu sözlerle ifade eder: “ Mevlânâ, Kur'ân-ı Kerim'in sözlerine sadık kalarak Allah'ın ufuklarda ve insanın içinde koyduğu misalleri görmüş, onları bize göstermeğe kabildi.”¹¹⁹⁵

Mevlânâ kölesi olmakla gurur duyduğu¹¹⁹⁶ Kur'ân'ın örnek uygulayıcısı olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.), izini takip etmekte, sünnetini yaşama hususunda azâmi gayret göstermiştir. Zira O, yaratılmışların en üstünü ve değerlisi¹¹⁹⁷, Kur'ân-ı Kerim'de beyân edildiği gibi “Muhakkak Sen büyük bir ahlâka sâhipsin.”¹¹⁹⁸ hitabına mazhar olan Hz. Peygamber'i sevmek, Allah'ın kulunu sevme sebebi olarak gösterilmiştir.¹¹⁹⁹ Bununla birlikte İbn Arabî'nin, Futuhât'ta belirttiği gibi Allah'ı bilmek, sadece Hz. Peygamberi taklid ederek gerçekleşecektir.¹²⁰⁰ Bu nedenle her menkıbede Allah Resul'ünden bir işâret ve örnek görmek mümkündür. Örneğin çocuklar şefkâtle davranırken “Peygamber de böyle yapardı”, bir hayvana ekmek uzatırken “Resûlullah da böyle davranırdı” demektir.¹²⁰¹ Mesnevî'de Hz. Peygamber ile ilgili 28 rivâyet ve 9 hadis konu başlıkları altında şerh edilmiştir.¹²⁰²

¹¹⁹⁴ Mesnevî, VI,b.2249.

¹¹⁹⁵ Schimmel, Mevlâna Celaleddin Rumi'ye Göre Konya'daki Gündelik Hayat, s.142.

¹¹⁹⁶ “Ben yaşadığım müddetçe Kur'ân'ın kuluyum, Hazret-i Muhammed'in yolunun toğrağiyım, Birisi benim sözlerimden , buna aykırı manalar çıkarır, Ben bu sözleri çıkarandan da bu sözlerden de bıkmışım, usanmışım.” (Mevlânâ, *Rubâiler*, 1311.)

¹¹⁹⁷ Tirmizi, *Menakıp*, 1,5, s.588.

¹¹⁹⁸ Kalem, 68/4.

¹¹⁹⁹ Al-i İmran, 2/31.

¹²⁰⁰ İbn Arabî, *Futuhât*, IV, 143.

¹²⁰¹ Ahmet Efe, *Ah Mine'l-Aşk Mevlâna Ummanı*, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İstanbul, 2005,E-Kitap, s.7.

¹²⁰² Gürer, *Peygamberlerin Öyküleri*, s. 263.

D) İbâdet

İnsanın hayatında üç yol arkadaşı vardır. Bu arkadaşlardan biri vefâkar diğer ikisi ise gaddardır. Gaddar olanlardan biri dostları, diğeri ise malı mülküdür. Vefâkar olan ise yaptığı güzel işlerdir.¹²⁰³ İnsanlar arkadaşlarının ve malının hayırsız olduğunu yaşarken pek anlayamaz. Fakat öldüğünde malı onunla gelmez, dost gelir ama en fazla mezarın başına kadar. Vefalı dost olan güzel amel ise vefâlı olduğu için mezarın içine kadar sahibi ile gelir. O yüzden insan ona sarılmalı. Rabbü'l Âlemin'de Kur'ân'da : “Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”¹²⁰⁴ buyurmamış mıdır? Hz. Peygamber'de aynen öyle söylemiştir; “Sana, seninle beraber mezara gömülecek bir eş, bir arkadaş lazım. Sen, onunla gömülürsün, sen ölüsün ama o diridir. İyi ise sana iyilikte bulunur, kötüyse senden kurtuluşu giderir. Bu eş, bu arkadaş, senin yaptığın işlerdir. Elinden geldiği kadar işlerini iyileştir, iyi amelde bulun.”¹²⁰⁵ Dünya da sağ iken işlediğimiz iyi amellerimiz ebediyen dost olurlar bize, ama işlerimiz kötü ise mezarda yılan kesilirler.¹²⁰⁶ Sultan Veled ifade ettiği gibi ibâdetler kabirden evvel, daha insanın ruhu bedeninden yarılrken bile kişiye yardım etmektedir. Şöyle ki; “Ölüm meleği, melektir ya; sen de onun cinsinden ol da sana dost kesilsin, Melek gibi ibâdeti seç, namaza döşen;

¹²⁰³ Sahih-i Müslim, 8, s.211.

¹²⁰⁴ Zâriyat, 51/56.

¹²⁰⁵ Bkz. Maani'l Ahbar, s.232.

¹²⁰⁶ Mesnevî, V,b.1045 vd.

gaflete dalıp oturma, niyaz ededur, Melek huyuyla huylanırsan, meleğin gelişiyle ölmezsın sen”¹²⁰⁷

İyi amellerin en başında Hz. Peygamber’in gözümün nuru dediği namaz gelir. “Allah korkusu duymayanlara ağır” gelen¹²⁰⁸ namazı güzel şekilde eda eden insan bir takım keşiflere mazhar olur. Çünkü insan namazda Yüce Yaratıcı’ya bağlanır.¹²⁰⁹ O’nun lütfu, rahmeti, nuru namaz ile âbidin ruh penceresinden içeri girer. Namazın hâhikati ve gayesi gönül penceresinin Hakkâ açılmasıdır.¹²¹⁰ Gönül gözünün nuru da Hakk’ın nurudur.¹²¹¹ Bu ihsanlardan dolayı olsa gerek Hz. Peygamber: “Kula, dünyada kendisine izin verilip de kıldığı iki rekât namazdan daha hayırlısı verilmemiştir.”¹²¹² Ahmed b. Hanbel’de namazın her muttaki kişinin kurbanı olduğunu söylemiştir.¹²¹³ Zaten namaz bu denli önemli olmasa idi Hz. Peygamber savaş telaşı yüzünden kılamadığı ikindi namazı yüzünden hayatında yaptığı tek bedduayı etmezdi.¹²¹⁴ Serrâc’da yolculuk halinde de namazın kesinlikle aksatılmaması gerektiğini söyler.¹²¹⁵

Hz. Peygamber’de, “Rükü ve secde varlık halkasını Tanrı kapısına vurmaktır. Kim o kapının halkasını döverse elbette ona devlet baş gösterir.”¹²¹⁶ dedi. Bu ifadeleri kullanan Hz. Mevlânâ her öğrettiği veya hatırlattığı şeyleri öncelikle kendi

¹²⁰⁷ Sultan Veled, *İbtidanâme*, b.650 vd.

¹²⁰⁸ Bakara, 2/45.

¹²⁰⁹ Mesnevî, III,b.2400-4.

¹²¹⁰ Bkz. Mesnevî, III, b. 2401-5.

¹²¹¹ A. Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi I-VII*, haz.: M. Tahralı vd., (Kitabevi Yay.), İstanbul, 2004-2006, V, ss. 633-4.

¹²¹² İbn Abbas, *fi't-Ta'bîr*, 12/427; İbn Mace, *fi'r-Rü'ya*, 2/1289.

¹²¹³ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 3/321,399.

¹²¹⁴ Hendek Savaşında düşmanın namaz kılmalarına müsaade edecek vakit vermeyecek şekilde savaşmalarına binaen beddua etmiştir.

¹²¹⁵ Serrâc, *Lüma*, s. 174.

¹²¹⁶ Mesnevî, V,b.2048-9.

yaşayan, bu doğruların denendiği, tecrübe edildiği canlı bir denektir.¹²¹⁷ Bu bağlamda namazda büyük önem verirdi. Mevlânâ'nın bir kış gecesi evinin salonunda Kur'ân okuyarak gözyaşları içinde namaz kılıyor olduğunu eşi Kira Hâtun'dan öğreniyoruz.¹²¹⁸ Müritlerinin söylediğine göre Mevlânâ ezan sesini duyunca hemen kalkıp namaza başlar. Sonra da “Bu namaz, oruç ve cihâd, imânın şahitleridir. Eğer Allah sevgisi sadece fikir ve mâna olsaydı, senin oruç ve namazının sûreti olmazdı.” derdi.¹²¹⁹ Bununla birlikte namaz kılarken kişi “Kur'ân'ı sanki Cenâb-ı Hakk'tan dinliyormuş gibi kâlbini, okunana kulak vermesi veya sanki okuduklarını Allah'a okuyormuş gibi okuması” gerekir.¹²²⁰ Makbul olan namazda şeklen değil kalben kılınan namazdır.¹²²¹

Namazın kalben kılınması noktasında bazı âlimler “Sarhoş olduğunuz hâlde, söylediğinizi bilip anlayıncaya kadar namaza yaklaşmayın.”¹²²² âyetindeki “sarhoşluk” kelimesine; dünya meşgalesi veya dünya sevgisi ile sarhoş olduğunuz vakitte namaza yaklaşmayın manasında yorumlamışlardır.¹²²³ “Her şeyinizle Allah'a dönerek, O'ndan korkun ve namazı gereği üzere kılın.”¹²²⁴ âyeti de bu yoruma güç katar mahiyettedir. Sühreverdi de namazın çok değerli ve sevilesi olduğu için onu eda ederken başka şeyleri düşünmenin mümkün olmayacağını ifade etmiştir.¹²²⁵ Râzî

¹²¹⁷ Nezihe Araz, *Anadolu Evliyalari*, s.189.

¹²¹⁸ Sipehsâlâr, *Mevlâna*, ss.49-50.

¹²¹⁹ Eflâki, *Ariflerin Menkibeleri*, I,s.213.

¹²²⁰ Serrâc, *Lüma'*, s. 212.

¹²²¹ Bkz. İsmail Ankaravî, *Minhacü'l-Fukara*, (haz. Saadettin Ekici), (İnsan Yay.), İstanbul, 1996, s.254.

¹²²² Nisâ, 4/43.

¹²²³ Ali b. Osman Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, Hakikat Bilgisi, haz. Süleyman Uludağ, (Dergah Yay.), İstanbul, 1996, s. 463.

¹²²⁴ Rum, 30/31.

¹²²⁵ Ebû Hafs Sühreverdi, *Avârifü'l-Maarif*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabiyyi, Beyrut, 1966, s. 38.

ise zâhiren namaza başlarken tekbir almayanın namazı câiz değilse, aynı şekilde gönlüyle başkalarına yönelenin namazının da hakikat îtibârıyla câiz olmayacağını söyler.¹²²⁶ Kişi namazını layıkıyla yerine getirdiği takdirde, kıldığı namaz onu kötü işlerden uzak tutar. Aksi halde şeklen kılınan namaz, insanı kötülükten alıkoymayan namaz geri çevrilir.¹²²⁷ Fakat namazını mânevî hararet ve aşk ile eda ederse kişi cehennem ateşinden uzak kalır.¹²²⁸

Mevlâna özellikle gece yapılan ibadetlerde riyâ olmaması konusuna değinmiştir.¹²²⁹ Riyâsız yapılan ibâdetin sâlik için ehemmiyetine binaen gece ibadetlerine yönelmeli.¹²³⁰ Kendisini ab-ı hayat gibi diriltecek olan tecelliler karanlık gecelerde gizli olduğu¹²³¹ için onlardan uzak kalmamalı. Gece kuşu gibi geceleri Allah'ı zikretmeli."¹²³² Uykuyu bırakmalı, uykusuzluk mahallesinde Mecnun gibi dolaşmalı.¹²³³ Hem aşk hem uyku bir arada nasıl olur?¹²³⁴ Mevlâna, Teheccüd vakti olan seher vakitlerinde ise tecellilerin diğer zamanlara göre çok daha fazla olduğunu söyler.¹²³⁵ Bu feyizden nasiplenmek isteyen dağın tepesi bile seher vaktini beklemektedir.¹²³⁶ Onun bu kadar önem atfettiği teheccüd hakkında Hz. Peygamber (s.a.v) de şöyle buyurmuştur. "Kim gece uyanır, hanımını da uyandırır ve iki rekât

¹²²⁶ Râzî, *Mirsâdü'l-ibâd*, s. 168.

¹²²⁷ Mekki, *Kûtu'l-Kulûb*, II, s.196.

¹²²⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maarif*, s.301.

¹²²⁹ Mesnevî, VI, b. 4467.

¹²³⁰ Bkz. Mesnevî, I, b. 3689.

¹²³¹ Mesnevî, I,b.3690-1.

¹²³² Mesnevî, VI,b. 4251.

¹²³³ Mesnevî, VI,b. 621-2.

¹²³⁴ Mesnevî, VI,b. 592.

¹²³⁵ Mesnevî, II, b. 1849.

¹²³⁶ Mesnevî, V,b. 1758-9.

namaz kılsa Allah'ı çok zikreden erkek ve kadınlardan yazılır.”¹²³⁷ Ebû Tâlib-i Mekki' de uzun uzun kılınan teheccüd namazı, ilâhî muhabbetin gereklerinden birisi olarak görmüştür.¹²³⁸

İnsan ömrünün her döneminde hayatını iyi amellerle süslemeli ve âhiretine yatırım yapmalıdır. Fakat genç iken yapılan iyi amelin değeri bir başkadır. Çünkü gücü kuvveti yerinde, şehvet çeşmeleri her yandan akarken o zamanını iyi değerlendirmiştir. O yüzden ne mutlu o kişiye ki gençlik çağını ganimet bilip borcunu ödemiştir. Çünkü gücü varken bu işin üstesinden gelir, onun gençlik çağı âdeta yemyeşil, taze gibi bol bol meyve veren bir bahçe gibidir. O yüzden gençken iyi amel işleyenler, boyunlarına ip bağlanmadan, toprak çoraklaşıp, akmadan, kaymadan yüklerini tutmuşlardır. Çünkü ihtiyarlayınca insanın gücü, kuvveti kalmaz, şehvet suyuda kuruduğu için ne layıkı ile ibâdeti ifa eder ne de şehvet çeldiricisi olmadığı için ibâdetin sevabı çok olmaz. Ayrıca o yaşa kadar kötü huylarını ortadan kaldırıp onların yerine güzel huylar ikame edemediği için de vakit çok gecikmiştir. Zira kötü huyların kökleri iyice kuvvetlenmiş, ihtiyarladığı içinde o kökleri söküp çıkarma kuvveti azalmıştır.¹²³⁹

İnsanın kıldığı namaz, tuttuğu oruç, verdiği zekat içinde taşıdığı sırrından habercidir. Nasıl birisi başka birine bir hediye takdim ederse, bu hediye sevginin, birlikteliğin bir nişanı olur, ibâdetlerimizde şahitlerimizdir. Oruç; bu kişi helâlden

¹²³⁷ Ebu Davud, Salat, 307.

¹²³⁸ Mekki, *Kûtu'l-Kulûb*, II, s.108.

¹²³⁹ Mesnevî, II, b.1215-26.

bile çekindi, ne kaldı harama el uzatır; zekât der ki; kendi malını dahi veriyor, kendisiyle aynı dine mensup olandan nasıl çalar? diyerek şahit olurlar.¹²⁴⁰

Mevlânâ daha çocuk yaştan itibaren sık sık oruç tutarak zâhidâne bir yaşantıya sahipti.¹²⁴¹ Zira, Hz. Peygamber: “İnsanoğlu karnından daha kötü bir kap doldurmamıştır. İnsana belini doğrultacak birkaç lokma yeter.”¹²⁴² buyurmuştu. Oruç insan vücûdunun zekâtıdır.¹²⁴³ İnsanın midesi daima dolu olursa, insan hikmete kavuşamaz.¹²⁴⁴ Hatta Zunnûn el-Mısırî : “Doyana kadar yiyip, kanana kadar içtiğim bütün zamanlarda, ya Allah’a isyan etmiş ya da bir masiyete niyetlenmişimdir.” demiştir.¹²⁴⁵ Erzurumlu İbrahim Hakkı’da kalbe sıkıntı veren üç şeyden birinin çok yemek olduğunu belirtmiştir.¹²⁴⁶ Buna karşın az yemek, tembelliği ortadan kaldırdığı¹²⁴⁷ gibi vücudun daha sağlıklı olması gibi daha birçok faydalar sağlamaktadır.¹²⁴⁸ Mekkî de asıl büyüklüğün mideye gidenleri sıkı tutmak ile olacağını belirtmiştir.¹²⁴⁹ Çünkü Gazâlî’nin de benzettiği gibi; nasıl ki serkeş bir hayvan ancak aç bırakılmakla zapt edilir ve ehil hale gelir, nefis de ancak aç bırakılmakla zapt u rapt altına alınabilir.¹²⁵⁰ İnsan beden atına binmiş bir süvarî gibidir. Atın gemleri binicinin elinde olduğu zaman, atı istenildiği şekilde

¹²⁴⁰ Mesnevî, V,b.183-90.

¹²⁴¹ Nurettin Topçu, Mevlâna ve Tasavvuf, İstanbul, 1974, ss.13-4.

¹²⁴² Tirmizi, “Zühd”, 48.

¹²⁴³ İbnu Mace, Oruç, 1/555.

¹²⁴⁴ Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul, 1995, s. 23.

¹²⁴⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maarif*, s.328.

¹²⁴⁶ İbrahim Hakkı Erzurumî, *Marifetnâme*, çev: Abdullah Aydın, (Seda Yayınları), İstanbul, 1999, s.350.

¹²⁴⁷ Süleyman Ateş, “Nefsin Kusurları ve Bunların Tedavisi”, A.Ü.İ.F.D., c.XVI, 1968, s.235.

¹²⁴⁸ Bkz., Ebu Hamid Muhammed Gazali, *Kimya-yı Saadet*, Ter, A.Faruk Meyan, (Bedir Yayınevi), İstanbul, 1981, s. 398-403.

¹²⁴⁹ Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, s.424.

¹²⁵⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, III, s.189.

yönlendirebilir. At biniciye değil, binici ata sahip olmalıdır.¹²⁵¹ Dolayısıyla insanın en büyük düşmanı olan şehvetin enerji kaynağını kesmek için oruç tutmak salık verilmiştir.¹²⁵² Oruç tutanlar üzerinde yapılan anketler orucun bireyde olumlu değişikliklere vesile olduğu görülmüştür.¹²⁵³ Gönül ehli ve ilhama mazhar olmuş Hz. Mevlânâ'da bu gerçekler ışığında evinde yiyecek herhangi bir şey bulduğunda evini Firavun'un evine, yiyecek bulunmadığında ise Hz. Peygamber'in evine benzetirdi.¹²⁵⁴

Hz. Peygamber infak etme konusunda şöyle niyazda bulunur; “Öğüt vermek için iki melek hoş bir sûrette nida ederler: Ey Allah! Muhtaçlara ihtiyaçları olan şeyi verenleri doyur, verdikleri her dirheme karşılık yüz bin ihsan et! Yarabbi, malını esirgeyenlere de ziyan içinde ziyandan başka bir şey verme!”¹²⁵⁵ Hz. Mevlânâ bu hadisi naklettikten sonra böyle infak edenlerin cömert kişiler olduğunu söyler.¹²⁵⁶ Allah(c.c.) uğruna malını mülkünü dağıtan kimseden Allah'ın inâyeti eksik olmaz. Çünkü o verenler ekin eken çiftçi gibidirler. Çiftçi tohumluklarını tarlaya saçınca ambarı boşalır ama ektiği tarlada yeşerip bire yüz verecektir. Yok eğer tohuma tamah edip ambara koyup biriktirirse zaman geçtikçe bitler, fareler tohuma dadanıp onu yiyip bitirirler.¹²⁵⁷ Halbu ki zekât altını kabartır, malı çoğaltır.¹²⁵⁸ Allah kendi

¹²⁵¹ Ümit Meriç, *İçimdeki Cennete Yolculuk*, (Etkileşim Yay.), İstanbul, 2007, s. 144.

¹²⁵² Lale Bahtiyar, *Bir Melek Olmak, Amerikalı Sufi Kadınlar*, çev: Orhan Düz, (Gelenek Yayıncılık), İstanbul, 2002, ss.26-27.

¹²⁵³ Bkz., Veysel Uysal, *Psiko-Sosyal Açından Oruç*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1994, s.

137.

¹²⁵⁴ Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, s.78, II, s.99.

¹²⁵⁵ Mesnevî, I,b.2223-5.

¹²⁵⁶ Mesnevî, I,b.2235.

¹²⁵⁷ Mesnevî, I,b.2239-40.

¹²⁵⁸ Mesnevî, VI, b. 3572.

yolunda her ne harcanırsa onun yerine başkasını vereceğini,¹²⁵⁹ tamahkârlık ederek vermeyenlere yönelik olarak da “Sizin yanınızdaki tükenir, Allah katında olan ise kalıcıdır.” buyurmuştur.¹²⁶⁰

Hz. Peygamber infâk edenler hususunda; Allah’ın rahmet gölgesinden başka gölgenin bulunmadığı o günde, Allah’ın gölgesinde gölgelecek yedi kişiden birisi de sağ elinin verdiği sol eli bilmeyecek şekilde gizlice sadaka veren kişidir.”¹²⁶¹ Bir âyette de meâlen şöyle buyrulur: “...Eğer onları (sadakaları) gizler ve yoksullara gizlice verirseniz işte bu sizin için daha hayırlıdır...”¹²⁶²

Malını verenlerin yanında bir de canını verenler vardır ki bunlar Hakk Âşıklarıdır. Allah(c.c.) uğruna can verenlere ise karşılığında can bahşedilir. İnsan bu alışverişte çok kârlıdır. Çünkü acı ve tuzlu canı kılıç önünde feda eder de tatlı bir deniz gibi olan canı alır.¹²⁶³

Maalesef infaklarını salt Allah’ın rızasını kazanmak için değil öğülmeğe, göze girmek için verenler de vardır. Mevlânâ bununla ilgili olarak Hz. Ömer zamanında ortaya çıkmış bir yangını anlatır. “Ömer’in zamanında bir yangın oldu. Ateş, taşları bile kuru ağaç gibi yakmaktaydı. Yapıları, evleri yakmaya, hatta kuşların kanatlarını ve yuvalarını bile tutuşturmaya başladı. Alevler şehrin yarısını sardı. Su bile ondan korkmakta, şaşırırmaktaydı! Akıllı kişiler, ateşe kovalarla su ve sirke döküyorlar. Yangın inada gelip alevini artırıyordu. Ona Allah yardım etmekteydi. Halk Ömer’e

¹²⁵⁹ Sebe, 34/39.

¹²⁶⁰ Nahl, 16/96.

¹²⁶¹ Buhârî, Zekât, 15, Rikâk, 24; Müslim b. el-Haccâc, İmam Ebu’l-Hüseyin, *Sahih-i Müslim*, (Çağrı Yay.), İstanbul, 1992, Zekât, 30; Tirmizî, Zühd, 53.

¹²⁶² Bakara, 2/271.

¹²⁶³ Mesevî, I,b.2242.

yüz tuttular, koşa koşa gidip “Yangınımız suyla sönmüyor?” dediler. Ömer “O yangın, Allah alâmetlerindendir. Sizin hasislik ateşinizden bir şûledir. Suyu bırakın yoksullara ekmek dağıtın. Eğer bana tâbi iseniz hasisliği terk edin” dedi. Halk, Ömer’e “Bizim kapılarımız açık. Cömert kişileriz, mürüvvet ehliyiz, dediler. Ömer dedi ki: “Siz, âdet olduğu için yoksullara ekmek verdiniz, Allah için eli açık olmadınız. Öğünmek, görünmek, nazlanmak için cömertlik etmektesiniz; korkudan, Allah’dan çekinmeden, ona niyaz etme yüzünden değil!” Mal tohumdur, her çorak yere ekmek; kılıcı her yol vurucunun eline verme! Din ehlini kin ehlinde ayırt et; Hakla oturana ara, onunla otur! Herkes, kendi kavmine (meşrebine uygun kimselere) cömertlik gösterip mal, mülk verir, Nâdan (Câhil) kişi de bu suretle bir iş yaptım sanır.¹²⁶⁴

Allah rızası ve din gayreti için harcayanlara karşılık harcayanlarda vardır. Böyle bir çabada ittifaklar kurup para harcayanlar her zaman olmuştur. Hz. Peygamber zamanında kâfirler savaşta galip gelebilmek için ordular kurup develer kurban ederlerdi. Ancak onların bu bağışları asi bir kölenin ihsanda bulunuyorum zannı ile padişahın malını âsilere dağıtmasına benzer. Aslında yaptığı bu hareket düşmanın elini güçlendirdiği gibi bu âsi kölenin ihsanı onu padişahı iyice uzaklaştırır, gözden düşürür. Mekke uluları da âsi köle gibi Allah tarafından kabul edilir ümidi ile Hz. Peygambere karşı mal harcıyorlardı.¹²⁶⁵

Emredilen ibâdetlerin yapılmaması kişide ve toplumda bir takım sorunlara neden olmuştur. Mesela zekât verilmeyince yağmur bulutu gelmez, kıtlık olur, zina

¹²⁶⁴ Mesnevî, I,b.3708-20.

¹²⁶⁵ Mesnevî, I,b.2230-3.

artarsa veba salgını çıkar.¹²⁶⁶ Hz. Mevlâna döneminde Anadolu’da kuraklık ve kıtlık olduğunu biliyoruz.¹²⁶⁷ Onu bu duruma sebep olarak net bir şey söylememiş olmakla birlikte bu düşünceyi birkaç defa serd etmesi düşündürücüdür.

İbadet ve taatlardan en güzel karşılığı almak için sadece Yüce Yaratıcının rızası düşünülmeli, aksi halde beyhude bir uğraş olur. Amellerimizi riya ve gösteriş için yaparsak Allah’ın adâlet mahkemesinde şahit olan o ibadetler kabul edilmez. Bu idâdetleri kişi bir başka kişiden menfaat elde etmek için yapmıştır. Tıpkı avcının hayvanları yemlemesi gibi, onu yemleri merhametten değil avlanmak için saçar.¹²⁶⁸ O yüzden riya ile yapılan ibadetlerin karşılığını meylettiğinden almıştır zaten.

Tasavvuf ehline göre ibadetin ruhu ihlâstır. Gazali’nin de tevhidden sonra ikinci derece olarak ifade ettiği ihlas; amellerde kişinin niyet ve gayesinin sadece Allah’a yönelmesidir.¹²⁶⁹ İhlâsız amelin kula hiçbir faydası yoktur.¹²⁷⁰ Hasan-ı Bahsi’de kişiye lazım olanın ihlâsa dayanan kâmil amel olduğunu söylemiştir.¹²⁷¹

İnsan başka insanların elindekine tevessül etmese, ya da onların gözünde değer kazanma düşüncesine sahip olmadan sadece Allah(c.c.)’in ölçülerini dikkate alsa yani takva sahibi olsa çok daha değere kavuşurdu. Zaten Allah(c.c.) sevdiği kulunu insanlara da sevdirmiyor mu? Takva insanların sevgisinin yanı sıra kişiye azamette kazandırır. Konu ile ilgili Hz. Mevlânâ, Hz. Ömer’in hikâyesini nakleder. Hz. Ömer, hurma ağacının altında uzanırken Rum Kayserînin elçisi Hz. Ömer’i

¹²⁶⁶ Mesnevî, I,b.88.

¹²⁶⁷ Turan, *Selçuklular*, s.342.

¹²⁶⁸ Mesnevî, V,b.193-5.

¹²⁶⁹ Gazâlî, *İhya*, IV, s.6.

¹²⁷⁰ Ebu Hafs Ömer es-Sühreverdî, *Tasavvufun Esasları Avârifü’l – Mearif Tercemesi*, çev. H.Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, (Erkam Yayınları,) İstanbul, 1990, s.90-96.

¹²⁷¹ Attâr, *Pendnâme*, s.81.

görünce titremeye başlar. Uyuyan birinde bu kadar heybet şaşırtıcı idi. Heybet ile birlikte muhabbet de duydu. Birçok padişah, sultan görmüş, aslan ve kaplanların bulunduğu ormanlarda dolaşan ve birçok savaşa katılan elçi yerde silahsız yatan bu adamın heybetinden titremekteydi. Bu heybet Hak'tan geliyor yoksa elbiseden değil. Çünkü birisi Hakk'tan korkup takva yolunu tuttu mu: cin olsun, insan olsun, onu kim görse korkar.¹²⁷² Bahsettiği hakikate kendisi de mazhar olan Mevlâna'ya halk meftundu. Çünkü âlim olduğu kadar zâhit, namazında niyazında, ibâdetten yüzü bal mumu gibi sararmış, benliği yerle bir olmuş bir devletliydi.¹²⁷³ Bu halinden dolayı halk onunla olmaktan huzur duydukları gibi, duâsını da bereket olarak görüyordu.¹²⁷⁴

E) Ekin Tarlası; “Dünya”

“Bu âlem dağdır, senin sözlerin, yine ses vererek sana gelir.”¹²⁷⁵

Ontolojik olarak dünyayı düşündüğümüzde çeşitli açıklamalar yapıldığını biliyoruz. İbn Arabî; “Hak Teâlâ dünyamızı, bütün zerâfet ve inceliğiyle ve artık bundan daha güzel olamayacak bir şekil ve görünüşte yaratmıştır.” demiştir.¹²⁷⁶ Mutasavvıflar da dünya ile ilgili ortak bir görüşe sahiptir. Onlara göre bu kadar güzel yaratılan dünya bir uğrak,¹²⁷⁷ kısa yolculuk,¹²⁷⁸ bir ayak yolu,¹²⁷⁹ dinlenme ve

¹²⁷² Mesnevî, I,b.1415-25.

¹²⁷³ Nezihe Araz, *Anadolu Evliyalari*, s.167

¹²⁷⁴ Fûrûzanfer, *Mevlana Celaleddin*, s.91

¹²⁷⁵ Mesnevî, II, b.2189

¹²⁷⁶ İbn-i Arabî, Muhyiddin Muhammed b. Ali, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, terc. Selahaddin Alpay, İstanbul, 1977,s. 18.

¹²⁷⁷ Ebû Muhammed b. İsa, Tirmizî, *es-Sünen, Sünen-i Tirmizî Tercümesi*, terc. Mollamehmetoglu O. Zeki, İstanbul, ts., I-VI “Zühd”, 44.

¹²⁷⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, Buhârî, *el- Câmiu's-Sahih*, Sahih-i Buhârî Tercümesi, terc. Mehmet Sofuoglu, İstanbul-1989, “Rikak”, 3.

¹²⁷⁹ Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, I, 495-498.

hasadını Âhiret'te devşireceğimiz eylem tarlamızdır.¹²⁸⁰ Yani dünya insanın ne ilk ne de son mekânıdır. Bu mânada dünya insanın asıl yurdu değildir diyebiliriz. O yüzden her ne kadar bazı insanlar dünyaya çok bağlanıp ondan ayrılmak istemeselerde dünya da aslında tam manası ile mutlu olmadıklarını görürüz. Çünkü dünya görünüşte geniştir, hakikatte ise dardır. Ancak kendinden uzaklaşan insan bunun farkında değildir. Aslında bu dünya canlılara hapisanedir, sınırları vardır, diğer âlem ise hadsizdir.¹²⁸¹

Kur'ân-ı Kerim, dünya ile ilgili olarak oldukça fazla bilgi vererek insanı uyarmak istemiştir. Mesela “Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir.”¹²⁸² gerçek hayat ise âhiret yurdudur.¹²⁸³ Âhiret hayatı insan için dünyadan daha hayırlıdır.¹²⁸⁴ Kısacası âyetlerin ışığı altında dünya hayatı insanı aldatan bir metâ',¹²⁸⁵ âhiret hayatına nispetle ehemniyetsiz,¹²⁸⁶ faydası pek az olan,¹²⁸⁷ basit bir şeydir.¹²⁸⁸

Hz. Mevlâna dünya'nın bu halini hamam ile sembolize eder. Hamam aslında geniştir. Ama yakıldımı insan daralır, sıkılır. Aslında hamamı dar hissetmemize sebep olan insanın hararetidir.¹²⁸⁹

¹²⁸⁰ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 40.

¹²⁸¹ Mesnevi, I,b.525-6.

¹²⁸² Muhammed 47/36, En'âm, 6/32;Mü'min, 40/39; Kasas, 28/60; Ankebut, 29/64; Lokman, 31/33; Fâtır, 35/5.

¹²⁸³ Ankebût, 29/64.

¹²⁸⁴ Duhâ, 93/4.

¹²⁸⁵ Al-i İmran, 3/185; Kasas, 28/60; Muhammed, 47/36; Hadid, 57/20.

¹²⁸⁶ Nisa, 4/77.

¹²⁸⁷ Tevbe, 9/38; Ra'd, 13/26.

¹²⁸⁸ Ra'd, 13/26.

¹²⁸⁹ Şefik Can, *Mesnevî*, III-IV, s. 395, by. 238.

Başka bir örnek; insanın ayağında dar bir ayakkabı olduğu halde geniş bir ovada yürüse, gözü ve gönü ovanın genişliğini görmez ayakkabının darlığından bizar olur. Büyük ova ayakkabı yüzünden öyle daralır ki, kişiye zindan olur. İnsan uyuduğu zaman o dar ayakkabılardan kurtulur.¹²⁹⁰ Çünkü insan uyuduğunda ruh bir müddet bedenden ayrılır, eski özgün halinden eser taşır ve ferahlar. O yüzden uyku “Allah velilerinin mal, mülküdür...dünyadaki Eshabı Kehif gibi! Uyumadıkları halde rüya görürler, görünürde bir kapı yoktur, yokluğa giderler.”¹²⁹¹ “Allah’ın yeri geniştir.” denilerek kast olunan yer peygamberlerin daldıkları yerdir.¹²⁹²

İnsanlık âleminin ana rahmi olan bu dar ve karanlık dünyadan elbet bir gün çıkılacak ve asıl vatan olan Âhret âlemine gidilecek. Ama oraya eli boş gitmek en büyük kayıptır. Dostlarını görmeye giderken eli boş gitmeyen, Yüce Yaratanın huzuruna nasıl hediyesiz çıkar? Armağan olmadan Allah’ın huzuruna varırsanız Allah (c.c.) insana; “Kıyamet günü için armağanın nerede; Bize yapayalnız, azıksız, âdeta sizi yarattığımız gibi geldiniz. Kendinize gelin! Kıyamet günü için ne hediye var, ne getirdiniz? Yoksa tekrar dönüp geleceğinizi ummuyor muydunuz, size bugünün vâdesi bâtil mi göründü ki?” der.¹²⁹³ Böyle bir sorunun ardında kötü bir akîbetle karşılaşmamak için insan az yiyip, uyumayı da azaltarak seher vakitlerinde istiğfar ederek hediyeler hazırlamalıdır.¹²⁹⁴

Uzaktan insana hoş gelen dünya nimetleri gerçek değildir. Zira uzaktan o kokmuş kocakarı gibidir, kendini gelin gibi gösterir, cilveler yapar. Hz. Mevlânâ

¹²⁹⁰ Mesnevî, III,b.3543 vd.

¹²⁹¹ Mesnevî, III,b.3553-4.

¹²⁹² Mesnevî, I,b.3182.

¹²⁹³ Mesnevî, I,b.3172-5.

¹²⁹⁴ Mesnevî, I,b.3178-9.

onun yüzündeki boyaya aldanmamayı salık verir. Çünkü onun boyasının altında zehirli şerbet vardır. İnsan sabretmeli ve onun nimet gibi gösterdiklerine aldanmamalı.¹²⁹⁵

Dünyaya aldanmamaya dair biraz bilgileri olanlar onun bir takım tuzaklarından koku alırlar. Ancak dünyanın öyle çok hileleri vardır ki her babayiğit ondan ferah bulmaz. Çünkü dünya nimetleri profesyonel bir avcıdır. Avcı yemlerini güzelce serer de kuşu bekler, kendisini de otlarla kamufle eder. Kuş durumdan biraz şüphelenir... Kuş, avcıya yeşiller içinde giyinik vaziyette neden vahşi hayvanlar içinde oturduğunu sorar. Kurnaz avcı ise zâhid olduğunu ve eceline her zaman yakın şekilde yaşadığını söyler. Arkadaşlarının ve komşusunun ölümünden ders çıkardığını, sonunda mezarında yalnız kalacağını bildiği için zâhidliği seçtiğini söyler.¹²⁹⁶ Bu aldatıcı sözlere kanan kuş tuzağa yakalanır. Dolayısı ile dünya insana güzel hasletlerden de bahsetse aldanmamak gerek. Çünkü o baştanbaşa savaştan çatışmadan ibarettir. Zerreler bile birbirleriyle adeta dinin kâfirlerle savaştığı gibi savaşıyor durur. Biri sağa doğru diğeri sola doğru uçar. Biri yücelere çıkmada diğeri aşağı düşmede. İnsan onları durgun sanır ama onların savaşı bu durgunluk âleminde pek çetindir. Zaten tabiatın cüzleri arasındaki savaş çok korkunç bir savaştır. Dünya bu savaşlar ile düzenini korur.¹²⁹⁷ Dolayısıyla dünyanın zülmetle dolu olduğunu görüyoruz. Bu mücâdele içerisine dünyaya meyyâl olanlar kazançlarını kaybetme endişesi ile huzura eremezler.¹²⁹⁸

¹²⁹⁵ Mesnevî, VI,b.315-21.

¹²⁹⁶ Mesnevî, VI,b.435 vd.

¹²⁹⁷ Mesnevî, VI,b.35.

¹²⁹⁸ Mesnevî, I,b.3685.

Hz. Mevlânâ'nın yaşamış olduğu dönemi düşünürsek bu ifadelerin o dönemin toplumunun hâlet-i rûhiyesinin bu beyitler aracılığı ile yansıtıldığını görebiliriz. Çünkü Anadolu isyanlar ve özellikle Moğol istilasının yıkıcı etkisi ve onun neticesi olan ağır ekonomik şartlar altında çok çetin bir mücadele veriliyordu. Bütün bu olumsuz şartları toplumla birlikte yaşayan Hz. Mevlânâ yaşamak durumunda olan insanlara bu dünyanın fâni olduğunu, Hasan Basrî'nin tavsiye ettiği gibi biraz sabredince ebedi saadete ereceklerini¹²⁹⁹ ve her şeyi ile imtihan olan bu dünyanın bir gün yok olacağını söyleyerek, onları teskin ederdi. Bu durumu Ocak çok güzel özetler: "Mevlânâ'nın düşüncelerini, XIII. yüzyıl Anadolu'sundaki siyasî, ekonomik ve sosyal çalkantıları, Selçuklu yönetimi ile Moğolların çekişmeleri ve Moğolların uyguladıkları yönetimin doğurduğu, insanların iç dünyalarına yansıyan tepki ve sıkıntılar, tutarsızlık ve bunalımlar hesaba katılmadan anlamak elbette mümkün olmayacaktır. Mevlânâ, olgunluk dönemini, Selçuklu devletinin Moğol boyunduruğuna girdiği 1240'li yıllardan 1273 yılında vefat edinceye kadar, dönemin bütün sıkıntılarını bizzat yaşamış; gerek yönetim çevrelerinde, gerekse günlük hayattaki bütün etkilerini bizzat gözlemiştir. Elbette ki bütün bunlar onun iç dünyasını derinden etkilemiş, gündelik hayatta ilişkide olduğu insanların sevinç ve acılarını yakından tanımış ve hissetmiştir."¹³⁰⁰

Bu kötü günlerin öncesinde Anadolu zenginlikler ülkesi olarak telakki ediliyordu.¹³⁰¹ XI. ve XII. yüzyıllar arasında Anadolu iktisâdi, tarımsal, ticarî, sanayî

¹²⁹⁹ Attar, *Tezkiretü'l. Evliyâ*, s. 82.

¹³⁰⁰ Ocak, *Türk Sufiligine Bakışlar*, s.140.

¹³⁰¹ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.82.

ve hayvancılık açısından parlak dönemini yaşamıştı.¹³⁰² Hemen ardından böyle bir buhran insanlara daha da ağır gelmiş olmalıdır. Onların buhranlarını kısmen de olsa tarihçilerin yazdıklarından okuyabiliyoruz. Ünlü tarihçi İbnü'l-Esir içten hissettiği felaketi şöyle anlatır; “Keşke anam beni doğurmasaydı, keşke bu büyük felaketten evvel ölüp gitseydim. Bu büyük ve dehşet verici olay, muazzam musibet gün ve gecelerimizi kararttı, hayatımızı perişan etti. Bölgede yaşayan bütün insanları ve özellikle Müslümanları kökünden kazıdı.... Moğol istilası felaketini yazan tarihçiler bu olayı bütün dehşetiyle ne kadar anlatıp dursalar yine de kıyısından geçmemişlerdir diyebilirim”¹³⁰³ Bir başka Ermeni tarihçi ise konu ile ilgili olarak; “Bu zamanların dert ve belasından hangi birini yazayım? Baba ve anaların çocuklarından ayrılmalarını mı? Sevgili ve akraba muhabbetlerinin zevalini mi? Malların gasp edilmesini ve güzel evlerin yıkılmasını mı? Yakışıklı, zarif gençlerle kızların çırıl çıplak yalın ayak esarete sevkedilmelerini mi? Vay benim fani başım bütün bunlar günahlarımızdan dolayı başımıza gelmiş olsa gerek? diyor.¹³⁰⁴ Moğol istilası sırasında oluşan kargaşadan istifade etmek isteyen bazı din adamları olduğunu görüyoruz.¹³⁰⁵ İstiladan sonra Moğol valileri Anadolu’yu vergi bölgelerine ayırarak şiddetli bir mali baskı uyguladılar. Yerli halk büyük güçlüklerle karşılaştı.¹³⁰⁶ Zaten

¹³⁰² Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisâdî ve İçtimaî Tarihi*, I, s.43.

¹³⁰³ İbnü'l-Esir, *El-Kamil, Fi't Tarih* çev. A. Özeydin, C.XI, İstanbul, 1987, C.XII, s.312.

¹³⁰⁴ Aknerli Grigor, *Mogol Tarihi*, çev: Hrant D. Andreasyon, İstanbul, 1953.s. 13.

¹³⁰⁵ Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 382.

¹³⁰⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Mevlânâ'nın Yetiştirdiği Ortam*, s.231.

daha önce büyük oranda konar-göçre Türkmenler kitesinden oluşan Babaî isyanı¹³⁰⁷ Anadolu'da sarsıntıya neden olmuştu.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Mevlânâ'ya göre Hakk'ın yazdığı harfler hep güzeldir, hep uygundur, hep yenidir.¹³⁰⁸ Zaten Mevlâna'ya göre âlem, “Gizli bir hazîne idim bilinmeyi sevdim ve varlığı yarattım”¹³⁰⁹ gayesi ile var edilmiştir.¹³¹⁰ Allah yarattıklarını sevdiği için yaratmayı asla sona erdirmez, bunun neticesinde âlem daimî bir dönüşüm ve akış halinde olur.¹³¹¹ İbn Arabî'de evrenin, Tanrı'nın tecellisi olduğu ve evrendeki bütün varlıkların Tanrı'ya işâret eden semboller olduğunu söyler.¹³¹² Vahdet-i Vücûd'a işâret ederek “Allah'ın işi tecellidir; var olan yaratıkların işi ise, bir halden diğer bir hale intikal ederek durmadan değişmededir.”¹³¹³ Bu yaratılışla dünya ve doğa, Tanrı-insan ilişkisinin sahne aldığı bir geçici mekândır.¹³¹⁴ Her oyuncu kendi yazdıkları ve irade ettikleri doğrultusunda bu sahnede rol oynamaktalar.

Dünyadaki mücadelenin tarafları yapıp ettiklerinin karşılığında hayır veya şer kutuplarında pozisyonlarını alırlar. Bu taraf olma aslında Allah'ın ezelde bildiği ve yazdığı şeydir. Fakat yine de insan kendi irâdesi ve azmini somut eylem örgüsünde görmesi, Allah'ın adâletinin şaşmazlığına delil olması bakımından önemlidir. O'nun

¹³⁰⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı, Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, (Dergah Yay), İstanbul, 1996, ss.59-60.

¹³⁰⁸ Mesnevî, III,b.2776.

¹³⁰⁹ Aclûnî Ebü'l-Fida İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzilü'l-ilbâs* I-II, thk. Ahmed Kalaş, Halep, II, s. 191.

¹³¹⁰ Mesnevî, IV, b. 2539.

¹³¹¹ William C Chittick, *Tasavvuf*, çev. Turan Koç, (İz Yay.), İstanbul, 2003, s. 149.

¹³¹² İbn Arabî, *el-Futuhatu'l-Mekkiyye fi Marifeti'l-Esrarü'l-Malikiyye ve'l-Mülkiyye*, Daru İhya et-Turas, Beyrut, 1998, C. 2, s. 147.

¹³¹³ İbn Arabî, *Marifet ve Hikmet*, Çev. Mahmut Kanık, İstanbul, 2003, s. 104.

¹³¹⁴ Gershom Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism*, Schocken Books, New York, 1995, p. 7.

şaşmaz terazisinde diken eken karşılığında gül bahçesi bulamaz. Güh bahçesi hayırda yarışanların layığıdır. Dünyada diken ekenler ancak yeşermiş taze diken elde ederler. Onlar ellerine gül bile alsa diken olur, dost yılan olur.¹³¹⁵ Sonunda “Azgınlaşıp bu dünya hayatını tercih eden kimse bilsin ki gideceği yer cehennemdir.”¹³¹⁶ Hz. Peygamber de hadiste şöyle buyurmuştur: “Dünyaya kul olan helak olmuştur. Paraya köle olan helak olmuştur. Zevcesine köle olan helak olmuştur. Giyim kuşama köle olan helak olmuştur.”¹³¹⁷ Bu kötü sonuçtan uzak kalmak için kişiye dünya ve maddî şeylerin soğuk gelmesi gerekir.¹³¹⁸ Çünkü dünyaya karşı soğuk olanı Allah(c.c.) sever.¹³¹⁹ Davud Tâî, “Selâmet istersen, dünyaya selâm verip geç, ona vedâ et... Kerâmet istersen, âhiret üzerine tekbir getir” der.¹³²⁰

Hülâsa yaşadığımız bu âlem bir dağdır. İnsanın yaptığı hayır ve şer her türlü fiiliyat ise ses gibidir. İnsanın ağzından çıkan ses dağa çarptığında nasıl insana yankı olarak geri dönüyorsa eylemleri de insana aynen dönecektir.¹³²¹

F) Günah

Cennetten inmeye neden olan yasak meyve gerçeği insanlık tarihi için yaşayan bir metafor olmuştur. Her devirde Yüce Rab, helâl ve haram çizgilerini çekmiş ve insanlara kanunnâme hükmünde yazılı kitaplar ve hükümlerin

¹³¹⁵ Mesnevî, II,b.153-5

¹³¹⁶ Müzzemmil, 73/8.

¹³¹⁷ Buhari Rikak:10

¹³¹⁸ Kelâbâzî, *Et-Ta'arruf Li Mezhebi Ehli't Tasavvuf*, Haz. Süleyman Uludağ, (Dergah Yayınları), İstanbul, 1992, s. 143.

¹³¹⁹ İbn Mâce, “Zühd”, 1.

¹³²⁰ Rabbânî, *Mektubat*, I, 544.

¹³²¹ Mesnevî, I,b.215.

yorumlanması ve örnek uygulayıcıları olarak peygamberler göndermiştir. Bu çift destekli sisteme insanın vicdanını da ekleyerek âdeta üçlü bir mekanizma oluşturulmuştur. Ancak insan Kur’ân da belirtildiği gibi yine zulmetmiştir. Kendisine verilen yüksek değeri hatalar yaparak alçartır. Hz. Mevlânâ bu gerçeği doğan hikâyesinde güzel bir şekilde işler. Saraydan yani nimetlerden ve lütuftan kaçan doğan iyi huylu ancak câhil bir kocakarının eline düşer. Kadıncağz ona iyilik ettiğini zannederek doğanın kanadını, tırnağını keser ve önünde yesin diye saman koyar. Diğer taraftan padişah da doğanı aramaktaydı. Nihâyet kocakarının çadırını bulur. Çadırda onu toz duman içinde bulur ve ağlamaya başlar. Doğana “Her ne kadar, bize dosdoğru vefakârlıkta bulunmadığın için bu hâl sana lâyıktı. Çünkü cehennem ehliyle cennet ehlinin müsâvi olmadığından gaflet ederek cennetten kaçtın, cehennemde karar ettin. Halinden haberdar olan padişahın sersemce bu kokuşuk kocakarının evine kaçanın layığı budur”¹³²² der. Doğan da günâh işlediğini kabul eder. Ancak padişahın sadece iyileri kabul etmesi halinde kötüler kime varıp hâlini arzedip ağlar diye de sorar.¹³²³ Elbette ki tövbe kapısı her zaman açıktır. Ayrıca insan tövbe edince yetersizlik ve güvensizlik hislerinden kurtularak aşağılık kompleksini de aşar.¹³²⁴ İnsan günâh işleyebilir ancak günâhında ısrar etmemeli. Nitekim velîler bile tam olarak mâsum değildir. Onlarda günâh işlemişlerdir. Ancak Allah onları günâhta ısrar etmekten korur.¹³²⁵

¹³²² Mesnevî, II,b.323 vd.

¹³²³ Mesnevî, II,b.335.

¹³²⁴ Alfred Adler, *Psikolojik Aktivite*, çev. Belkıs Çorakçı, (Say Yay.), İstanbul, 1993, s. 63.

¹³²⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.266.

Yüce Mevla nice suçlar işlemiş olduğu halde insana kereminden hemen ceza vermeyebilir. Aslında vermiyor zannediliyor. Zira insan çoğu zaman madde boyutunda takılı kaldığı için cezadan umulan maddî zarar ve ziyan olarak telâkki ediliyor. Bu yanlış ve eksik anlayışı Mevlâna farklı bir izah getirerek tamamlar ve doğrultur. Zira Allah yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim'de günahkârlara belirli bir zamana kadar süre verdiğini, o zamana kadar onların rahat rahat yaşamalarına izin verip ve nihayetinde defterlerini düreceğini beyan etmiştir. Mesnevî'de bahis ile ilgili olarak Hz. Şuayb'ın kıssasını anlatılır. Bu kıssada bir günâhkar, onca günâhına rağmen Allah'ın onu kereminden dolayı cezalandırmadığını söyler. Bunun üzerine Yüce Allah, Hz. Şuayb'ın kulağına “Ona gayb âleminden fasih bir dille cevap ver: Sen, ben ne kadar suç işledim, öyle olduğu halde Allah kereminden suçuma bakmıyor, bana mücazat etmiyor dedin ama. Ey aykırı düşünceli, ey serser, ey yolu bırakıp da çölü tutmuş! Seni nice kereler cezalandırdım. Fakat senin haberin yok. Ayağından tepene kadar zincirler içinde kalmışsın. A kara kazan, isin, pasın kat, kat; için, yüzün berbat! Gönlünde is üstünde is, kurum üstünde kurum. Bu is ve kurum bir derecede ki nihayet gönlün, bütün sırlara karşı kör olmuş. Eğer o is, kurum, yeni bir kazana vursa bir arpa tanesi kadar küçük bile olsa eseri görünür. Çünkü her şey, zıddı ile meydana çıkar. Bembeyaz kazanın beyazlığı üstünde o kara is berbat bir şekilde kendini gösterir. Fakat dumanın tesiriyle kazan karardı mı artık onun üstünde isi, kurumu kim görür a inatçı? Demirci zenci olursa yüzü, dumanla isle aynı renktedir. Fakat beyaz adam demirciliğe kalkışırsa yüzü yer, yer kararır, kızarır. Bu takdirde de günahın tesirini derhal anlar da ağlayıp sızlamaya başlar ve “Aman Yarabbi” demeye

koyulur. Fakat bir adam, günahta ısrar eder, ktlg kendine sanat edinir, düşünce gözüne toprak saarsa, Artık tövbe etmeyi bile aklına getirmez; o suç gönlüne tatlı gelir; böyle böyle nihayet dinsiz olur gider. O pişman oluş, o “Yarabbi” deyiş ondan zâil olur, gönül aynasının yüzünü beş kat pas örter. Paslar, demirini yemeye gevherini yok etmeye başlar. Beyaz bir kağıda yazı yazarsan o yazı, kağıda bakar bakmaz okunur. Yazılı kağıda bir yazı yazarsan okunur ama iyi anlaşılmaz, insan yanılabilir. Çünkü o karalanmış kağıt üstüne kara yazı yazıldı mı her iki yazı da körleşir, hiçbir mnası kalmaz. O kağıda üçüncü defa bir şey yazarsan kâfirlerin canı gibi tamamıyla kapkara olur. Şu halde her şeye çare bulan Allah’a sığınmaktan başka ne çare var? Bakırın mitsizliğine iksir, ancak onun nazarıdır. Œmitsizlikleri ona arz edin de devasız derdinizden kurtuluverin!” vahyini ilettikten sonra adam kendisinin cezalandırıldığına dair delil sorar.¹³²⁶ Bunun zerine Hz. Şuayb, Allah’a “Yarabbi, beni kabul etmiyor. Bu muhazaye, bu cezaya nişane aramakta” diyerek Őikyette bulunur. Cevap olarak Allah; “Ben ayıpları rtcym, sırları söylemem. Ancak iptilasına dair Şu tek remzi söyleyeyim: Onu cezalandırıldığımın bir nişnesi Şu: Oruç tutmak da dua etmekte, namaz kılmakta, zekât vermekte, başka ibdetlerde bulunmakta. Fakat ruhu bir zerre bile zevk duymuyor. Ne güzel ibâdetler ediyor, ne hoş işlerde bulunuyor. Fakat bir parçacık bile tat yok. İbdeti kısırdan ibaret, i yok. Cevizler çok ama ileri boş! İbdetlerin netice vermesi için zevk gerek... tohumun ağaç olması için i gerek! İsiz tohum, fidan olur mu? Cansız sûrette hayalden başka

¹³²⁶ Mesenevî, II, b.3365 vd.

bir şey değil.”¹³²⁷ diyor. Hz. Mevlânâ'nın bu kıssayı ele almasının büyük bir ehemmiyet arz ettiğini düşünüyoruz. Burada iki husus bizim dikkatimizi çekmekte. Birincisi günahkâr olan kişi bir Müslüman, ikincisi bu Müslüman kişi temel dinî ibâdetleri ifa ediyor. Yani muhatap Müslüman olmasına rağmen birçok günahı tekraren işliyor. İşlemiş olduğu günahların karşılığında herhangi bir cezai müeyyide ile karşılaşmamasını Allah'ın mağfiretine bağlıyor. Ayrıca Allah'a yaklaşmanın vesilesi olan ve büyük çoğunlukla metafizik boyutları olan ibâdetlerden hiçbir haz almıyor. Buradan bir adım ileri olarak ibâdetlerin sadece şekli olarak ifa edilmesinin insana çok şey katmadığı yorumunu çıkarabiliriz. Mevlânâ eserini öğrencilerine ve ondan sonrakilere ibret olsun diye yazdığına göre burada biraz düşünmek durumundayız. Bilindiği gibi Hz. Mevlânâ dönemi Anadolu'su Türk-İslâm medeniyetinin maddî ve mânevî kültür olarak en üretken dönemi olduğu bir gerçektir. Buradan hareketle mânevî olarak oldukça üst bir yaşam tarzının yaşanıyor olduğunu sonucuna varabiliriz. Böyle bir zamanda Hz. Mevlânâ'nın bu konuya değiniyor olması bir takım gördüğü ya da bildiği sorunlara binâen izah etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca Mevlânâ mektuplarından birinde Konya'daki güvensizlikten bahsetmiştir. Her gece evlerin basılıp, çocukların ve kadınların öldürüldüğünden bahsetmiştir.¹³²⁸ Bu güvensiz havanın ne zaman oluştuğundan bahsetmese de kuvvetle muhtemel Moğol istilasını ile gelen kargaşadan kaynaklanmıştır. Çünkü ondan önce ülke de ve Konya'da güven ve huzurun hâkim olduğunu tarih kitapları müştereken yazmıştır. Ayrıca şehrin bu huzurlu

¹³²⁷ Mesnevî, II, b.3390 vd.

¹³²⁸ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 94.

atmosferinden dolayı birçok âlim, mutasavvıf ve sanat erbâbı buraya gelmişti.¹³²⁹ Zaten bu tarz ve buna benzer durumları o döneme has bir olguymuş gibi düşünmek de çok yanlış olur. Zira daha önce de değinildiği gibi insanlığın ilk yaratılıştan bu güne kadar yapısında barındırdığı bir takım olumsuz yönler her zaman var olmuştur. İnsanın yönlerine değinen hikmet kitabı Mesnevî yazarının da belirttiği gibi eğlence amaçlı yazılmış bir hikâye kitabı değildir.¹³³⁰ Dolayısıyla Mevlâna sadece o dönemin Müslümanlarının problemlerine değil eseri aracılığı ile çağımızın inanmış insanları da da ışık tutmuştur.

G) Duâ

İnsanoğlu imtihan için geldiği bu âlemde şeytan ve kendi nefsinin yönlendirmelerine kapılarak günâh işlemektedir. Yaratılıştan gelen bu zâfiyet insanı diğer canlılardan ayıran temel özelliklerdendir. İnsanın imtihanını çetin kılan bu kötüye meyil aslında imtihanı anlamlı kılıyor. Yüce Yarıtıcı da zaten insanın yanlış yapacağını ve kendisinden af dilenip tevbe edilmesini istemiyor mu?¹³³¹ Allah (c.c.): “Beni çağırdın mı, suçlu da olsan, putperest de olsan ben, ben yine icâbet ederim.”¹³³² Hz. Mevlâna da bu gerçeğe paralel olarak “Gel! Ne olursan ol, gel,...Tevbeni yüz kere bozmuş olsan da gel.” diyor.

Mükemmellikten uzak ve dâima acz içinde olan insan duâdan uzak kalmamalı. Son nefese dek açık olan tevbe kapısından uzak durulmamalı. Zira hiç

¹³²⁹ Cahen, *İslamiyet*,s.239.

¹³³⁰ Hodgson, *İslam'in Serüveni*,s.270.

¹³³¹ Mü'min, 40/60.

¹³³² Mesnevî, II,b.756.

çekinmeden ve usanmadan duâ ile insan gulyâbani nefsinden elini kurtarır.¹³³³ Bir yönüyle duâ, kulun kendi zayıflığını kabul ederek, Allah'a yakınlaşmasına vesile olan bir yöneliştir.¹³³⁴ Ağlamayan bebeğe meme vermezler. İnsan aczini dile getirince Rahman ve Rahim olan Allah “Dua edin, beni çağırın... size icâbet edeyim”¹³³⁵ deyerek icâbetin şartının duâ olduğunu beyan etmiştir.¹³³⁶ Önceyi ve sonrayı var eden, yapılan duâların karşılığını da verir.¹³³⁷ Hele samimi bir şekilde ve yürekten yapılan duâlar, rahmet denizinin kabarmasına vesile olur.¹³³⁸

İnsan bazen çok büyük sıkıntı durumunda tam bir yokluk halinde duâ eder ancak duâsının kabul olmadığını zanneder. Bu durumda bile insan kendini duâdan ayırmamalı. Kabul edilip veya edilmemesine bakmadan duâyaya devam edilmeli.¹³³⁹ Çünkü gönle gelen her ferah bir sıkıntıya bağlıdır.¹³⁴⁰ İnsana yük olan sıkıntı ve dertler Allah'ı gizlice çağırmasına sebep olduğu için istenmeyen bu dertler bütün dünya malından değerlidir.¹³⁴¹ Mesnevî’de belirttiği gibi; Allah’ın merhamet ve ihsânı, âciz kişiye doğru uçar.¹³⁴² Bu bağlamda Uludağ bütün büyük mutasavvıfların, Mevlânâ ile paralel düşündüklerini tespit etmiştir.¹³⁴³ Duâ ayrıca müminin, Rabbine

¹³³³ Mesnevî, II,b.757.

¹³³⁴ Mesnevî, III, b. 230.

¹³³⁵ Ğâfir, 40/60.

¹³³⁶ Mesnevî, III,b.2304.

¹³³⁷ Mesnevî, IV,b. 3498- 3499.

¹³³⁸ Mesnevî, II,b. 373, bb. 440- 442.

¹³³⁹ Mesnevî, VI,b.2344.

¹³⁴⁰ Mesnevî, III,b.2302.

¹³⁴¹ Mesnevî, III,b.202-3.

¹³⁴² Mesnevî, V,b. 493.

¹³⁴³ Uludağ, mutasavvıfların, en iyi ve kabul edilme ihtimali en fazla olan duanın, insanın sıkıntılı durumda ve ihtiyaç halinde içinden geldiği gibi ve dilediği ifade tarzıyla yaptığı dua olduğunu söyler.(Süleyman Uludağ, “Dua”, DİA, c.IX, s.536.)

yönelip, O'nunla iletişim ve kurbiyetini kurması bakımından da önemlidir.¹³⁴⁴ Kaldı ki duânın, farklı dinlere mensup fertler tarafından yapılıyor olması, onu tüm insanlarda ortak fitrî bir duygu ve vazgeçilemez insanî bir ihtiyaç olduğunu gösterir.¹³⁴⁵

Firavun dertsiz olduğu için büyük bir felakete sürüklendi. Onun yüzlerce malı, mülkü vardı. Bunlara güvenerek ululuk davasına yeltendi. Allah(c.c.) ona bu nimetleri verdi ki o kötü tabiatlı iyice kapılsın gitsin. Ona ömründe bir kere dahi baş ağrısı vermedi ki aczini fark edip Hakka yönelip sızlanmasın.¹³⁴⁶ Dolayısıyla dert ve hastalık daha önce de açıklandığı gibi Allah'a yönelmeye, eski günâhlarından dolayı nedâmet duymaya sevk eder.

Hele gözyaşı dökerek, Allah'tan ümidini kesmeden yapılan duâ bir başka güzeldir. Gözyaşları ile yapılan duâ insanın birçok şeyden arınıp bütün kalbi ile duâ ettiği andır. Yâni arazlardan arınarak yapılan bu duâ en ulu olan Allah'a varır ve makbül olur.¹³⁴⁷ Allah'ın kendisi için gözyaşı döken kişiyi cehenneme sokmayacağını söylediğinden gözyaşı dökmenin çok önemli olduğunu anlıyoruz. Allah için ağlayan göz ne mübârektir. O'nun aşkıyla yanıp kavrulan gönül ne mukaddestir.¹³⁴⁸ Aslında halkın gözyaşı sandığı Allah için incidir.¹³⁴⁹ Allah(c.c.) gözyaşına o kadar değer vermiştir ki, onu şehitlerin kanıyla eşdeğer tutar.¹³⁵⁰

¹³⁴⁴ Bkz. Hasan Kamil Yılmaz, "Mü'minin Sığınağı: Dua", *Tasavvufî Bakış*, (Erkam Yay.), İstanbul 2003, s. 158.

¹³⁴⁵ Hayati Hökelekli, *Din Piskolojisi*, DİA, Ankara, 1978, s. 227-231.

¹³⁴⁶ Mesnevî, III, b.200-1.

¹³⁴⁷ Mesnevî, II, b.2305.

¹³⁴⁸ Mesnevî, VI, b. 818.

¹³⁴⁹ Mesnevî, b.1779-80.

¹³⁵⁰ Mesnevî, V, b. 1617-9.

Bununda ötesinde Mevlânâ, temiz bir gönülle yapılan duânın, adeta Hakk'ın kendi sözü sayıldığını ifâde etmiştir.¹³⁵¹ Samimiyetle Hakk'a yönelen kul, gönlündeki takvâ ile güzelleşmiş yüzüyle, Rabb'ine döndüğünde, cehennem ateşinden uzak olur.¹³⁵²

Bu yüzden gözyaşına ekmek bile engel oluyorsa ondan el çekmek gerek. Onun için insan ekmeğini yana yakıla gözyaşlarıyla pişirmeli.¹³⁵³ Ancak Mevlânâ, sâlikin gözyaşını kimsenin görmediği bir yerde yani riyâdan uzak dökmesi gerektiğini vurgular.¹³⁵⁴ Sıdk ile içten ağlama yalnız canlılara tesir etmez, feleği hatta arşı bile ağlatır,¹³⁵⁵ tüm gökyüzü ordusu vaveyla koparır.¹³⁵⁶

İnsan onca dert ve yakarışın bazen dikkate alınmadığı ya da Allah tarafından kabul edilmediğini düşünür. Ama Mevlânâ'nın da ikrar ettiği gibi¹³⁵⁷ aslında Allah her el açanın duâsına iştirak ettiğini söylemiştir.¹³⁵⁸ Aceleci ve bilgisiz insan fitratındaki eksikliğe kapılıp yine kuruntuya düşer. Halbu ki bilmez ki istenen her şey, yapılan her duâ insana mutlak hayır getirmeyebilir. Hz. Mevlânâ bu konu ile ilgili yılanlı hikâyesini anlatır. Bir hırsız yılan oynatıcısının yılanı çalar. Yılanlı çok üzülür, zira geçimini ondan sağlıyordu. Hırsız bulayım da yılanımı ondan geri alayım diye duâ edip duruyordu. Ancak duâsının kabul edilmediğini görüyordu.¹³⁵⁹

Tâki yılanını çalan hırsız yilde ölü yatıyor halde görene kadar. Çok istediği yılan,

¹³⁵¹ Mesnevî, III,b. 2219, 2303.

¹³⁵² Mesnevî, I,b. 370.

¹³⁵³ Mesnevî, VI,bb.234-6.

¹³⁵⁴ Mesnevî, I,b. 1632.

¹³⁵⁵ Mesnevî,V,b. 618.

¹³⁵⁶ Mesnevî, I,b. 1316.

¹³⁵⁷ Bkz. Mesnevî, VI,b.4239.

¹³⁵⁸ Bkz. Bakara, 2/186.

¹³⁵⁹ Mesnevî, II,b.135 vd.

hırsızı ağlatıp inleterek öldürmüştü. Yılanıcı duâsının kabul olmaması sayesinde zehirlenmekten kurtulur. Sonunda “Allah’a şükür olsun ki o duâ kabul edilmedi. Ben duâmın kabul edilmeyişini ziyan sandım ama bana faydaymış.” der.¹³⁶⁰ Bu hikâyeyi anlatan Mevlâna idraki ve ilmi az ama sabırsız olan insana bazı duâların ziyan ve helâk olmaya neden olacağı için Allah’ın kereminden onları kabul etmediğini söyler.¹³⁶¹ Öncelikle ümit ile yapılan her türlü ibadetin korku ile yapılandan daha üstün olduğu genel görüşünden¹³⁶² hareketle kişi duâdan uzak durmamalıdır. Fakat zaman zaman menfaat gereği yaptığı duânın gereğini hemen yapılmayıp, dolayısıyla da duâsının kabul olmadığı fikrine kapılıp inancında kuşku, Allah’a karşı güvensizlik gibi bir duyduya kapılabilir.¹³⁶³ Fakat Mevlâna, her şeye rağmen, insan ister kabul edilsin ister edilmesin insan her zaman duâ etmelidir. Çünkü duânın kendisi başlı başına büyük bir lutûfdur. Bu yüzden mümin de padişah da, Hristiyan da Yahudi de; Mecûsi de, hatta taş, toprak, dağ ve su bile Allah’a gizli duâlarla ilticâ eder.¹³⁶⁴ Zira duâ, kulu belâdan kurtarır,¹³⁶⁵ ümitlerin bittiği anda ümit olur.¹³⁶⁶

Birde derde düştüğünde iki büklüm olup “Yarabbi” diye yalvarıp yakaran insanlar vardır. Bu kişiler sıkıntı ve ölüm zamanlarında Allah’a yönelip feryat ve figân ederler.¹³⁶⁷ Ancak problemler zâil olunca başka taraflara yönelirler. Sıkıntı zamanı “Allah“ demeye başlar, sıkıntı geçti mi ”Nerede ona yol?” derler.¹³⁶⁸ Hz.

¹³⁶⁰ Mesnevî, II,b.135.

¹³⁶¹ Mesnevî, II,b.140.

¹³⁶² Serrâc,*Lüma*’, s. 58–60.

¹³⁶³ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2005, s.199.

¹³⁶⁴ Mesnevî, VI,b.2419-20.

¹³⁶⁵ Mesnevî, III, b.2229.

¹³⁶⁶ Mesnevî, III, b.2172.

¹³⁶⁷ Mesnevî, III,b.1140-1.

¹³⁶⁸ Mesnevî, III,b.1142.

Mevlânâ onların bu değişken hallerini iman eksikliğinden kaynaklandığını Şu ifadelerle açıklar: “Allah’ı Şeksiz, Şüphesiz bilen, tanıyan, dâima onu anlar, ondan hiç ayrılmaz. Fakat akıl ve Şüphe hicaplarında kalan kişiye Allah tecellisi, gâh örtülür, gâh yenini, yakasını yırtıp görünür.”¹³⁶⁹

H) Doğruluk

“Ya görüdüğü gibi ol! Ya da olduğun gibi görün.”

Allah’ın istediği gibi dosdoğru olması beklenen insan maalesef heva ve heveslerine kapılarak doğruluktan ayrılmakta. Doğruluğun önemini anlayan ulular bile ululuklarını bırakıp doğruluğa kul olmuşlardır.¹³⁷⁰

Konuyu, hikâyelerinde daha önce güzel hasletleri ile övülen köylülerin bu defa Mesnevî’de olumsuz bir Şekilde yansıtıldığını görüyoruz. Hikâyede geçen köylü daha önce Şehre her gittiğinde kendisine ihsanda bulunan kentliyi tanımazlıktan gelir. Köylü gece karanlığında, havanında Şiddetli yağmurdan dolayı kapalı olduğu halde sıpanın yellenmesini tanır. Fakat yıllardır tanıştığı ve kendisine birçok faydası olmuş Şehirliyi tanımaz. Bu duruma dayanamayan Şehirlinin yakasına yapışır ve Şunları söyler; “A hilebaz sersem, a bunak mendebur, sen hem afyon yutmuş, hem esrar içmişsin. Bu üç karanlık içinde eşeğin yellenmesini tanıyorsun da beni nasıl tanımıyorsun be hey âvâre! Gece yarısı eşek sıpasını tanıyan adam, güpegündüz dostunu nasıl tanımaz? Kendini dalgın ve ârif gösteriyor da mürüvvetin, vefânın

¹³⁶⁹ Mesnevî, III,b.1143-4.

¹³⁷⁰ Mesnevî, III,b.765.

gözüne toprak serpiyorsun.”¹³⁷¹ Şehirliyi hatırlayamamasına sebep olarak kendini dalgın ama ârif olarak tanıtır yalancı köylü. Onun âriflik iddiası kendini kahraman olarak tanıtan puшта benzer. Eğer gerçeğin ortaya çıkması için sınama yapılmasaydı puştlar savaşta Rüstem kesilirdi. Onlar iddia ettikleri gibi zırh giyip savaş girişlerini savaşta olsa olsa esir olurlardı.¹³⁷² Kendini Cüneyd ve Bâyezid gibi gösteren köylünün yalancılığı, düzenbazlığını beyhude bir uğraştır.¹³⁷³

Doğruluk herkesin karakteri değildir. O velilerin âdetidir. Utanmazlık ise her aşağılık kişinin sığındığı bir sanattır. Bu utanmaz insanlar halka neşeli olduklarını söylemek sûretiyle onları çekerler ama iç yüzleri öyle değildir. Onların savundukları şey her sabah bir parça kuyruk yağını dudağına, bıyığına sürerek dostlarına “ben şunu yedim, bunu yedim”¹³⁷⁴ diyen adamın halinden farklı değildir. Bu aşağılık adam eline geçirdiği yağ ile her sabah bıyıkları yağlar ve zenginlerin yanına varıp “Evde yağlı yemek yedim”¹³⁷⁵ der. Sözüünün doğruluğunu ıspatlamak içinde bıyıklarına bakın gibilerden bıyıklarına dokunur. Yalancı adam bıyıklarını şahit tutar ama karnı ise sessiz sedasız “Allah yalancıların düzenini kurutsun! diyerek onu yalanlar.”¹³⁷⁶ Yalan söylemek yerine o yoksul doğruyu söyleseydi belki kerem sahibi ona acır ve derdine deva bulurdu. İşte tam burada Allah “Ey eğri adam, kulağını, kuyruğunu sallama. Doğrulara, doğrulukları fayda verir.” diyor.¹³⁷⁷ Hz. Mevlânâ hikâyesinin sonunda dünya yolculuğu esnasında insanın yoluna birçok sınama taşları düşendiğini

¹³⁷¹ Mesnevî, I,b.664-7.

¹³⁷² Mesnevî, I,b.686-7.

¹³⁷³ Mesnevî, I,b.690.

¹³⁷⁴ Mesnevî, III,b.732 den önceki başlık.

¹³⁷⁵ Mesnevî, III,b.734.

¹³⁷⁶ Mesnevî, III,b.736 vd.

¹³⁷⁷ Mesnevî, III,b.740.

belirtir. Muhatap yolculuk esnasında bu taşlara karşı takındığı hal ve tavırlarla imtihana tabi tutulur. İmtihanın içinde imtihanın olduğu bu yolculukta yalanlar ile kendine zarar vermemeli insan.¹³⁷⁸

Hz. Mevlânâ'ya göre insan doğru konuşmuyorsa susmalı. Zira susarsa en azından merhâmete erişebilir. Aksi halde keremden, ihsândan dem vurdumu merhâmet dalını tam kökünden keser de rahmetten uzak kalır.¹³⁷⁹ Zaten yalancının mumu yatsıya kadar yanar misali kişiyi tanıyan biri durumu açığa çıkarır da yalancı rezil olur. Bıyığını yağlayan kişinin âkîbeti de öyle olur. Hem de onun yalanını babası ifşa eder. Kendini komik duruma düşüren adam insanların acımaları ve merhameti ile doğruluk zevkini görünce iddia ettiği ululuğu bırakıp doğrulağa bende olur.¹³⁸⁰

I) Çalışmak

Bütün peygamberlerin bir işle uğraşıp geçimlerini temin ettiklerini biliyoruz. Onları kendilerine rehber kabul eden tasavvuf ehli de genelde çalışarak, kendi elleri ile kazandıklarını tüketerek yaşamışlardır. Mevlânâ'da bu gerçekten hareketle çalışmayıp başkalarından gelen paralarla geçinen sufilere iyi nazarla bakmazdı. O yüzden kendi müridlerine çalışmayı, iş yapmayı tavsiye ederdi.¹³⁸¹ Her tavsiyesini kendi de tatbik eden gerçek bir sufi olduğu için yaşamını fetva parası ve öğretim

¹³⁷⁸ Mesnevî, III,b.744-6.

¹³⁷⁹ Mesnevî, I,b.751-2.

¹³⁸⁰ Mesnevî, III,b.760-5.

¹³⁸¹ Mesnevi, I, b.947; II, b.733-4; VI, b.403.

hakkı ile idâme ettirirdi.¹³⁸² Kaldı ki, başkasından istemek yeda zenginlere ekonomik bağıllık yüzünden saygı göstermek ahlâka aykırı kabul edilmiştir.¹³⁸³

Bu bölümde Mesnevî'den hareketle dünya geçimliği yanında daha çok âhiretimizi kurtarmak için çalışmaktan bahsedeceğiz.

Mevlânâ tamahkârların çalışmadan zengin olma ihtirasına kapıldığını söyler. Mesela birisi bir define bulunca bu tamahkâr kişi ben de onu istiyorum diyerek, işini, gücünü, dükkânını bırakır. Ama bilmez ki define bulma işi tâlih işidir ve çok nâdir bulunur. İnsan sonunda nedâmet duymamak için kazanmak için çalışmalı der Mevlânâ. Hem nâsibi varsa define de arkasından gelir. Aksi halde “keşkeler” ile “Eğer şunu yapsaydım, ya da bunu etseydim” diye düşüncelere tevessül ederek münâfıklık davranışları sergileyebilir. Çünkü Hz. Peygamber “eğer” demeyi yasakladı¹³⁸⁴ ve onu söylemenin münâfıklıktan olduğunu söyledi.¹³⁸⁵

Yukarıdaki örnekte adam zenginliğe tamah ediyordu. Ancak insanların birçok emelleri olabilir. Sonuçta her insanın gönlünü meşgul eden düşünceler vardır. Bu düşünceler insandan bir şeyler alıp götürmektedir. En azından ömür sermâyesini tüketmekte. Yaralının vücudundaki temreni çıkarmak için afyon verirler, ölmek üzere olan adama elem ve ıstıraplar verilir ki o meşgale de canı alınıversin. Dolayısıyla insan ne düşünürse düşünsün hırsız, kişinin emin olduğu şeyini çalacaktır. O yüzden mâdem insan zararda en iyi işe koyulmalı; bu da din yolunda çalışmaktır. Böyle olduğunda hırsız insandan çok değerli şeyleri değil de daha bayağı

¹³⁸² Füzûzanfer, *Mevlana Celaleddin*, ss.176-7.

¹³⁸³ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, Yay. Haz. B. Uyûn es-Sûd, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997, III, s. 27.

¹³⁸⁴ Müslim, *Kader*,34; İbn Mace, *Mukaddime*, 10; Hanbel, 2, 366,370.

¹³⁸⁵ *Mesnevî*, II,b.730. vd.

şeyleri çalsın. Bu şuna benziyor tâcirin yükü denize düşse onların hepsini kurtarma şansı olmadığından içlerine en değerlilerini kurtarmaya çalışır.¹³⁸⁶

Dünyadaki geçim için insanlar gereğinden fazla çaba içerisine girmektedirler. Özellikle günümüz küresel ekonomi ve tüketim kültürü insanı daha iyi yaşamak için daha fazla kazanmaya, bunun neticesi olarak daha fazla çalışmaya zorluyor. Seküler dünya düzeninin terk ettiği mânevî düzen yerine insandan inanmasını beklediği¹³⁸⁷ bu durumu dair Mevlâna, Mesnevî’de şöyle bir açıklama yapar; “Dünya kazancı için çarelere başvurmak soğuk bir şeydir. Dünyayı terk etmek için çarelere başvurmak ise câizdir, emredilmiştir. Hile ve çare diye zindanı delip de çıkmaya derler. Yoksa birisi zâten açılmış deliği kapatırsa yaptığı iş, soğuk ve ters bir iştir. Bu dünya zindandır, biz de zindandaki mahpuslarız. Zindanı del, kendini kurtar! Dünya nedir? Allah’dan gâfil olmaktır. Kumaş, para, ölçüp tartarak ticâret etmek ve kadın; dünya değildir. Din yolunda sarfetmek üzere kazandığın mala, Peygamber, “ne güzel mal” demiştir. Suyun gemi içinde olması geminin helâkidir. Gemi altındaki su ise gemiye; geminin yürümesine yardımcıdır. Mal, mülk sevgisini gönülden sürüp çıkardığındandır ki Süleyman, ancak yoksul adını takındı. Ağız kapalı testi, içi hava ile dolu olduğundan derin ve uçsuz bucaksız su üstünde yüzüp gitti. İşte yoksulluk havası oldukça insan, dünya denizine batmaz, o denizin üstünde durur. Bütün bu dünya, onun mülkü olsa bu mülk, gözünde hiçbir şey değildir. Şu halde kalbini Min Ledün ululuğunun

¹³⁸⁶ Mesnevî, II,b.1502-8.

¹³⁸⁷ Ronald D. Laing, *Yaşantının Politikası*, çev. Kemal Sayar,(Vadi Yay.), Ankara, 1993, s.139.

havasıyla doldur, ağzını da bağla, mühürle! Çalışma da haktır, devâ da haktır, dert de hak. Münkir kimse çalışmayı inkârda ısrar eder durur.”¹³⁸⁸

Çalışmak istemeyenler şükürden ve sabırdan mahrum kaldıklarında “Bana bunu Allah verdi.” derler. Böyle söyleyemek hasta değilken kendini hasta göstermek gibidir. Sonuçta hastalık o kişiyi sağlıktan düşürmüştür. Zira Hz. Peygamber; “Şakacıktan hastalanış gerçekten hastalık getirir ve o adam nihâyet mum gibi söner gider.” demiştir.¹³⁸⁹ Aksini yapan yani mazeretlere sığınmayan ve sorumluluğu kadere yüklemeyen insan gayretle, adam akıllı işe sarıdıklarında elbette aradığını ve istediğini bulur.¹³⁹⁰ Bu yolda sendeleyeni, ayağı takılana derhal Burak gelir. Ona binerek yoluna devam eder.¹³⁹¹

İşine dört elle sarılmasa da insanın az-çok çabalaması iyidir. Çünkü hiçbir şey yapmamaktan iyidir. İnsan son nefesine kadar çabalamalı. Ve ortaya koyduğu az emeğine karşılık bir inâyete erişebilir. O yüzden boş yere çalışmak çabalamak, uyumaktan iyidir denmiştir. Hele bir de kişi kendini denizde boğulmamak, bir elden tutunmak için yüzmeye çalışan kişi gibi kendini parçalayarak uğraşırsa sevgi bu divâneliği, perişanlığı sever ve yardım elini uzatır.¹³⁹² Bu yüzden Mevlânâ şöyle söyler; “Allah, ey oğul! Onun için “Külle yevmin hüve fi se’n “ buyurdu. Bu yolda yolun, tırmalan, son nefese kadar bir an bile boş durma! Olabilir ki son nefeste bir dem inâyete erişirsin. O inâyet, seni sırdaş eder.”¹³⁹³ Zira Yüce Yaratıcı: “Yapılan iş

¹³⁸⁸ Mesnevî, I,b.980-91.

¹³⁸⁹ Mesnevî, I,b.1068-70.

¹³⁹⁰ Mesnevî, II,b.1697.

¹³⁹¹ Mesnevî, I,b.1073.

¹³⁹² Mesnevî, I,b.1817.

¹³⁹³ Mesnevî, I,b.1821-3.

bir hardal tanesi kadar dahî olsa, onu hesaba getiririz. Hesap gören olarak biz, herkese yeteriz.»¹³⁹⁴ buyuruyor.

Aradığına ulaşmak için sâlik ister küçük adımlarla ister koşarak hızla ilerlesin aradığını sonunda bulur. Yeter ki iki elini de aramadan çekmesin. Gâh konuşarak gâh susarak, gâh şuraya, buraya boynunu uzatarak padişahın kokusundan almaya çalışmalı. Hz. Yakup da oğlu Hz. Yusuf'u kaybettiğinde diğer oğullarına onu kokusu ile iyice aramalarını emretmiştir.¹³⁹⁵ Sadece koku duyusu ile değil mümkün olan her duyu ve duygular onu arama yolunda kullanılmalı. Eğer kişi bir yerden veya birinde bir işaret veya koku alırsa, o tarafa yönelmelidir. Lütuf gösteren adamdan ayrılmamak, zira olur ya bu kişi lütfun aslına giden bir yol olabilir.¹³⁹⁶ Hülâsa sâlik gözü açık, uyanık olmalı. Hikmet her ne kadar biraz nasip işi olsa da gayret edilmeli. Zira âlem, tecellinin devamlı akıp gittiği bir film şeridi gibidir. Sâlik pür dikkat her şeyden bir ipucu yakalamaya çalışmalı. Hz. Mevlânâ insana arayışında ve çalışmasında yardımcı olacak kişilerden de istifâde edilmesini, hatta onlara âdeta yapışılmasını söyler. Ancak dikkatli olmalı, çünkü herkes bu yolculukta yapıcı değildir. Ay nurunu saçarken bazı köpeklerde havlar durur. İnsana yoldaş olan böyle kötü arkadaşlar yilandan daha zararlıdır. Zira yılan insanı sokarak en fazla canını alır. Kötü arkadaş ise insanı cehenneme sürükler. İnsan düşüp kalktığı adamla konuşup görüşerek zaman içerisinde onun huyuyla huylanır. Gönül onun huyuna eğilim gösterir. O yüzden ondan uzak durmak gerek ki, zamanla insanın aklını alır, gözünü

¹³⁹⁴ Enbiya, 21/47.

¹³⁹⁵ Mesnevî, III,b.983-5.

¹³⁹⁶ Mesnevî, III,b.986-8.

kör eder. Her cevherin bir özü vardır, ve ona dönen bir cüzdür.¹³⁹⁷ Allah'ın (c.c.) emri de böyledir zaten; “O halde sen, bizim zikrimizden (Kur’ân’dan) yüz çevirip yalnızca dünya hayatını isteyen kimselerden yüz çevir.”¹³⁹⁸

Ondan yolunu ayırıp güzel işlerle iştigâl etmeye başlayınca kınamasına da ilgi göstermemek gerek.¹³⁹⁹ Fakat akıllı olanlar ay ışığında dahi mesâfe katederlerken, ondan büyük nimet görürken köpek havlamasını dinleyip yollarından geri kalmazlar. Yüce Yaratıcı da onlar için şöyle buyurur: “Şeytan da yapmakta oldukları ma’siyetleri süsleyip püslemişti.”¹⁴⁰⁰

Tabi aldananlar da olacaktır. Çünkü akılsız kişiler her esen rüzgârdan etkilenip, sürüklenip giderler. Akılsızlığından dolayı kötülüğe meyyâl olup hayırsız olan adam lengersiz gemi gibidir. Her daim sert esen rüzgârdan dolayı ne demir atmıştır, ne de bir yere bağlıdır.¹⁴⁰¹ Diğer yandan cüz, külle doğru akıp gider ki gönüllerinde tevessül olanlar birbirlerini bulurlar. Ama zâhid olan hayır istikâmetinde çalışıp çabalamaktadır.¹⁴⁰² İnsanlara hep doğrunun nasihât edilmesine rağmen yukarıda bahsettiğimiz gibi yoldan sapanlara dair Mevlânâ, Hz. Peygamberden örnek vererek izahât getirir; “Peygamberler bile, “ Şuna, buna nasihât edip duruyoruz. Niceye bir soğuk demiri dövüp duracak, niceye bir kafese üfleyip yatacağız?” diye hatırlarından geçirdiler. Halkın yaptığı işler, Allah'nın kaza ve kaderiyedir. Dışın keskinliği, midenin hararet ve kuvvetinden ileri gelir. Nefs-i Kül,

¹³⁹⁷ Yunus Emre, *Dîvân ve Risâletü'n-nushiyye*, haz. Mustafa Tatçı, İstanbul, Sahhaflar Kitap Sarayı, 2005, I. s16, b.2.

¹³⁹⁸ Necm, 53/29.

¹³⁹⁹ Mesnevî, V,b.2635-9.

¹⁴⁰⁰ En'am 6/43.

¹⁴⁰¹ Mesnevî, III,b.4310-1.

¹⁴⁰² Mesnevî, VI,b.2087-9.

insanın cüz’i nefesine tesir etti de olacaklar oldu. Balık baştan kokar, kuyruktan değil! Bunu böyle bil, bil ama eşeğini de yine ok gibi süre dur. Çünkü Allah, “Emirlerimi tebliğ et” diye emretmiştir; emrinden dışarı çıkmaya imkân yok. Bir fırka cennetliktir, bir fırka cehennemlik. Bu iki fırkanın hangisindensin, bilemezsin ki. Ne olduğunu görünceye kadar çalış, çabala! Gemiye yükünü yükledin mi Allah’a dayanman gerek. Yolda gark mı olacaksın, kurtulup sağlıklı, selâmetle gideceğin yere mi varacaksın? Bu ikisinden hangisi başına gelecek, bilemezsin ki! Eğer ne olacağım, başıma ne gelecek? Bunu bilmedikçe gemiye binmem. Bu seferden kurtulacak mıyım, yoksa yolda boğulacak mıyım? Ne olacağımı bildir bana. Ben, başkaları gibi kuru bir ümide kapılıp şüpheyile yola düşmem dersen, Hiçbir ticârette bulunamazsın. Çünkü bu ikisi de gaybdadır, sırdır. Pul şişe gibi ruhu incecik olan, cüz’i bir şeyden kırılıveren korkak tacir, ticaretinden ne fayda görür, ne ziyân eder. Hattâ fayda şöyle dursun ziyân eder, mahrum kalır, hor olur. Kimde yanış varsa nuru o bulur. Çünkü bütün işler, ihtimalle yapılır. Sen de din işini üstün ve ön planda tut da kurtul. Bu kapıyı ümitten başka bir şeyle açmaya izin yok... Allah, doğrusunu daha iyi bilir.”¹⁴⁰³

Günümüz insanına çok garip gelse bile çok çalışıp elde ettiği mal ve mülk ziyânı, cana faydadır ve canı vebâlden kurtulur.¹⁴⁰⁴ Eğer öyle olmasaydı hayvanların dilini öğrenerek, mallarını satarak, ekonomik olarak zarardan kurtulan adam yaptıklarının neticesi olarak kendi canından olmazdı.¹⁴⁰⁵ İnsan mala, mülke tamah

¹⁴⁰³ Mesnevî, III,b.3077-92.

¹⁴⁰⁴ Mesnevî, III,b.3395.

¹⁴⁰⁵ Mesnevî, II,b.3266 vd.

etmek yerine riyâzete canla başla sarılsa canını kurtarır.¹⁴⁰⁶ İnsan kendisine verilen kadınlar, oğullar, yüklerle altın ve gümüş yığınları, salma atlar, dünya hayatının geçici zevklerine aldanır.¹⁴⁰⁷ Bilmez ki bu dünya hayatı bir oyun ve eğlence, bir süs ve aranızda bir övünme, mal ve evlatta üretme yarışından ibarettir.¹⁴⁰⁸ Dünya hayatı ancak bir aldanış metândan başka bir şey değildir.¹⁴⁰⁹

Hakk yolundaki arzu ve gayret dileklerin anahtarıdır ve mânileri ortadan kaldırır. Bu istek, hedeflenene ulaşma çabasında insana ordu gibi hizmet eder. En nihâyetinde istek yolcunun kurumuş dudakları gibi sudan haber verir. Çünkü o dudak sudan haber vererek kaynağına ulaşılacağını bildirir.¹⁴¹⁰ Eğer kişide böyle bir iştihak yok ise, Mevlânâ içten arayıcılarla dost olmasını ve önünde baş eğmesini tavsiye eder. Zira onların etrafında bulunma kişide de istek uyandırır, ayrıca onlarla birlikte olma sâyesinde kişide gâlip gelmiş olur.¹⁴¹¹ Aslında testisini suya daldırınca, sâlik ağırlaştığını anlar. Ağırlıktan dolayı testisinde su olduğunu görünce kuru taklitten de kurtulur. İlk başta haz almadan bu işe girişir ancak testinin ağırlaşması neticesi daha fazla iştihak duyar. Hem testinin su ile dolmasından ağırlığı da artar ki daha önce olduğunun aksine her yel onu alıp götürmez.¹⁴¹²

Çeşitli sebeplerden dolayı insanın içinde arayış düşüncesi hâsıl olabilir. Kimi zaman taklit, kimi zaman arkadaşlardan veya ortamdan etkilenme, yalnız kalma korkusu, kimi zaman başka şeyler. Elbette bu arazlar da insana arayışında ve

¹⁴⁰⁶ Mesnevî, III,b.3396.

¹⁴⁰⁷ Âl-i İmrân, 3/14.

¹⁴⁰⁸ Â l-i imran, 3/14. Enfal, 8/28

¹⁴⁰⁹ Hadid, 57/20.

¹⁴¹⁰ Mesnevî, III,b.1440.

¹⁴¹¹ Mesnevî, III,b.1446.

¹⁴¹² Mesnevî, III,b.4305-9.

çabasında yol aldırır, hayra yönlendirir, en sonunda aradığına kavuşturabilir. Ancak aşğın maşuğunu araması, ona ulaşmak için çalışması bambaşkadır. “O delikanlı, tam yedi yıl sevgilisini aradı, durdu; vuslat hayaliyle hayale döndü! Allah’ın gölgesi kulun başı üstündedir. Arayan, nihâyet aradığını bulur. Hz. Peygamber dedi ki: Bir kapıyı çalar durursan nihâyet o kapıdan bir baş çıkar, görünür. Bir adamın oturduğu yerin civarında oturursan, sonunda elbette o adamın yüzünü görürsün. Bir kuyudan her gün toprak çeker, çıkarırsan onunla tertemiz suya erişirsin elbet.”¹⁴¹³

İnsanın geçici mekânı olan dünyada her daim çalışma devam etmektedir. Âlemi her an tecellileri ile donatan Rabbü’l Âlemin, insana kendisi için hizmet etmesini etmretmiştir.¹⁴¹⁴ İnsanların veya hayvanların incinmesini önlemek için yol üstündeki taşı, diken, çamuru kaldırmak Allah’ın(c.c.) hoşnutluğunu kazanmaya bir vesile kılınmıştır.¹⁴¹⁵ Halka hizmeti nâfile ibâdetlerden üstün gören sufiler vardır.¹⁴¹⁶ Örneğin Serrâc, hizmet etmeyenleri tenkit etmiştir.¹⁴¹⁷ Çünkü tasavvufta, muhabbet ve aşkın ölçüsü fedakârlık, fedakârlığın tezâhürü ise halka hizmet şeklinde olduğu kabul edilmiştir.¹⁴¹⁸ Hizmet sâlikî yüce derecelere ulaştırır yollardan biridir.¹⁴¹⁹ Ayrıca Şeyh Abdullah et-Terûgîdî/Turuğbâzî (ö.350/961) hizmet ederken sâlikin, insanları ayırmaması gerektiğini vurgular. Çünkü, temyiz ehlinin kalmadığını ve ehil olanlarla olmayanların ayırt edilemediği için herkese edebli bir şekilde muamele

¹⁴¹³ Mesnevî, III,b.4781-4.

¹⁴¹⁴ Bkz. Mesnevî,VI, b. 845.

¹⁴¹⁵ Bkz. Buhârî, Ezân, 32, Mezâlim, 28; Müslim, Birr, 127, 128.

¹⁴¹⁶ Bkz. Hâris Muhâsibî, , *er-Riâye li-hukûkillah*, s. 106.

¹⁴¹⁷ Serrâc, *Luma*, s. 422.

¹⁴¹⁸ Mehmet Fatih, “Hizmet I”, *Keşkül*, 2005, S. V, s. 5.

¹⁴¹⁹ Sühreverdi, *Avarifü’l Mearif*, ss.143-144.

edilmesi gerektiğini söyler.¹⁴²⁰ Sülemî’de benzer fikirler ileri sürerek hizmette ayırımın yapılmaması gerektiğini, yapıldığı takdirde sâlikin kalbi gelişimine zarar verceğini belirtir.¹⁴²¹

Görüldüğü üzere insan bu dünyaya boşu boşuna gönderilmemiştir. Irâdesi ve kudreti ile seçimleri sonucu ortaya koyduğu eylemlerle değerlendirilecek. Sonuçta insana kendi çalışıp ortaya koyduğundan başka bir karşılık kalmayacak. O yüzden insan ne verdiyse onu bulacak. Ekim günü toprağa ne saçtıysa insan devşirme vakti saçtığının karşılığını alır.¹⁴²² Elbette ektiği buğdayın bitmesini, büyümesini beklerken bir afetin gelmesinden de endişe eder.¹⁴²³ Ya da çekirgelerin tarlayı bakmasından endişe eder.¹⁴²⁴ Fakat gönül ümitle yaşar¹⁴²⁵ ve kâfirden başkası, Allah’ın rahmetinden ümit kesmez.¹⁴²⁶ Ümid ve korku, gece ile gündüz gibidir.¹⁴²⁷ İki amel kuşunun iki kanadı gibidir. İki birbirine uygun olursa uçuş güzel; aksi halde uçuş eksik olur¹⁴²⁸

Hz. Mevlânâ, insanın sonunda pişmanlık duymaması için şunları söyler; “Sen inanmazsan da bunu herkes bilir. Ne ekersen bir gün gelir, onu biçersin. Taşı, demire vur da kıvılcım çıkmasın.... Böyle şey olmaz, olsa bile nâdirdir. Bir adamın bahtı yaver olmaz, bir adamın nâsibinde kurtuluş bulunmazsa o adam, ancak nâdir olan

¹⁴²⁰ Ebû Abdurrahman Sülemî, , *Tabakâtu’s-sûfiyye*, thk: Nureddin Şerîbe, Kâhire,1986, s. 495.

¹⁴²¹ Ebû Abdurrahman Sülemî, *Kitâbü’l-fütüvve/Tasavvufta Fütüvvet*, nşr: Süleyman Ateş, Ankara, 1977, s. 84.

¹⁴²² Mesnevî, VI,b.3530-1.

¹⁴²³ Fîhi mâ fih, s. 64.

¹⁴²⁴ Dîvân-ı Kebîr, VII, s. 351.

¹⁴²⁵ Abulkerim Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, Haz. Süleyman Uludağ, (Dergah Yayınları), İstanbul, 2003, s.222.

¹⁴²⁶ Yusuf, 12/87.

¹⁴²⁷ Serrâc, *Lüma*’, s.60.

¹⁴²⁸ Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, s.223; Serrac, *Luma*, s. 56.

şeylere bakar! Filân kişi ekin ekti de mahsul devşirmede, feşman adam sedef buldu da içinde inci yoktu. Baûroğlu Bel’amlâ melûn İblis bu kadar ibâdet ettiler, ne dinleri fayda verdi, ne ibâdetleri der de. O kötü zanlı kişinin hatırına yüz binlerce peygamber, yüz binlerce hak yoluna gidenler gelmez bile! Bula bula gönlüne kasvet veren, gönlünü karartan bu iki misali bulur... fakat bahtsızlık, gönlüne bundan başka bir misâl getirebilir mi ki? Nice kişiler vardır ki neşeli neşeli ekmek yerken ekmek, boğazlarına durur, ölümlerine sebep olur! A musibet, sen de ekmek yeme de onun gibi kötülüğe uğrama bari! Nice yüz binlerce adam da vardır ki ekmek yer, kuvvetlenir, can besler. Ezelden mahrum ve bir ahmağın oğlu değilsen o arada bir olup gelen şeye neden saplandın? Şu âlem, güneşin, ayın nuruyla dopdolu da o, başını kuyunun dibine eğmiş. “Aydınlık var diyorlar, bu söz doğruysa nerede, hani?” deyip duruyor. A alçak, başını kuyudan kaldır da bak! Bütün dünya... doğu, batı, o nurla nurlanmış... fakat sen kuyudayken o nur, sana vurmaz ki! Kuyuyu bırak, köşklere, bağlara git; burada inat edip durma, inat meş’umdur denmiş! Kendine gel, filân adam filân yıl ekin ektide mahsulünü çekirgeler yedi... Ben neye ekeyim, burası korkulu bir yer... neden elimdeki buğdayı yerlere saçayım deme. Ekin ekmeyi terk etmeyen, işten güçten kalmayan ekti de sen, kör gibi durup dururken ambarlar doldurdu.”¹⁴²⁹ Çünkü akliselim olanlar biliyor ki mükâfat günü, ettiğini bulma günüdür.¹⁴³⁰ İnsanın yaratılmasının maksadı; ibâdet ve iyi amelle sayesinde yakîni elde etmektir.¹⁴³¹ Allah, insana bildiği ile amel etmesini söyler.¹⁴³² İnsan

¹⁴²⁹ Mesnevî, III,b.4785-4803.

¹⁴³⁰ Mesnevî, VI,b.3532.

¹⁴³¹ İman-ı Rabbanî, Mektubât, c. II, m. no. 97, (Fazilet Neşriyat), İstanbul, s. 102.

¹⁴³² Buhari, Kader, 2.

bilmediğinden sorumlu olmadığı gibi Allah, hemen ilk suçunda da hemencecik insanı gazaba uğratmaz. Hz. Mevlâna, Allah'ın lütfünü meydana çıkarmak için suçları defalarca örttüğü, daha sonra da adâletini göstermek için cezalandırdığını söyler.¹⁴³³

Hesap her zaman âhirete kalmaz. İnsan hayatta iken bir takım sıkıntı ve belalara maruz kalır. Çoğu zaman başına neden böyle bir şey geldi? Başka kimse yok muydu da onun başına geldi? Kendini yüksekte görüp, “Ne yaptım da başıma bunlar geldi? diyerek kendini hata yapmayan bir insan sanır. Bizim kanaatimiz, eskilerden kalma “Ben ne yaptım da bu(nlar) başıma geldi” özdeyişi ilk zamanlar daha çok öz eleştiri mâhiyetinde kullanılırken, daha sonra “ben bişey yapmadım ama neden başıma geldi?” mânasında anlam kaymasına uğrayarak isyan içermiştir. Eskiler gibi Mevlânâ'da biliyordu ki insanın başına gelen gam ve keder yine insanın küstahça işlediklerinin yâni kedisinin yüzündendir.¹⁴³⁴ Dolayısıyla insan farkında olmadan günâhları ve kusurları Allah örtmesine rağmen kendi eliyle perdesini kendi yırtar.¹⁴³⁵

Mevlâna konu ile ilgili Hz. Süleyman'ın kıssasını anlatır. Kıssada rüzgâr ters esmeye başlar. Ki bilindiği gibi rüzgâr onun emrine verilmişti. Aynı şekilde onun düzeltmesine rağmen tacı başında eğri durmaktadır. Bir peygamber olarak o ulunun başına gelen bu olaydan ders almak ümidi ile...

”Rüzgâr, Süleyman'ın tahtına ters esti...Süleyman dedi ki: Ey rüzgâr, ters esme! Rüzgâr da ey Süleyman dedi, ters hareket etme... ters hareket edersen, benim tersliğime kızma! Allah, biz ders alalım da insafa gelelim diye bu teraziyi halk etti. Sen eksik dirhem korsan ben eksik tartarım... sen

¹⁴³³ Bkz. Mesnevî, IV, b.164-71.

¹⁴³⁴ Mesnevî, I,b.91.

¹⁴³⁵ Mesnevî, III,b.2452.

benimle apaydın muamelede bulunursan ben de seninle apaydın muamelede bulunurum! Böylece Süleyman'ın tacı da eğildi... aydın günü ona gece etti âdeta! Süleyman dedi ki: Ey taç, neden başımda eğilirsin... A güneş, doğumdan eksilme benim! O eliyle tacı düzelttikçe taç eğilmekteydi yığidim! Tam sekiz kere doğrulttu, sekiz kere eğildi... dedi ki: Ey taç, bu ne bu? Eğrilme artık! Taç dedi ki: Beni yüz kere doğrultsan yine eğilirim... çünkü inanılır kişi, sen eğrilmedesin! Süleyman, bunun üzerine kalbini doğrulttu... gönlündeki şehvetten soğudu... Tacı da derhal doğruldu... nasıl istiyorsa başında öyle durdu. Süleyman, bundan sonra onu mahsustan eğiltmede, taç da inadına doğrulmadaydı. O ulu Peygamber, tacını sekiz kere eğiltti; her defasında taç, başında doğruldu. Taç, dile geldi de ey padişah, nazlan dedi... kanadından mademki tozu, toprağı silktin; uç! Bana izin yok ki bundan ileriye geçeyim... bu sırrın gayb perdelerini yırtayım! Elini sen ağzıma koy da kapat... ağzım, beğenilmeyen şeyler söylemesin! Hasılı sana ne dert gelirse baskasına kabahat bulma; kendine bak! Dostum, bu iş başkasından oldu sanma... o kölenin uğraştığı gibi uğraşıp durma!¹⁴³⁶

Hülâsa Hz. Mevlânâ, dünyada insanın çalışmasını defalarca işlemiş. İnsanın bu âlemde ki sorumluluğuna işaret eden ve aşk ehli olan Mevlânâ'nın müminlerin hayrına olsun diye bu hususta çok telkinde bulunduğunu görüyoruz. Hatta din için çalışma ödevi onun en sık tekrarladığı konulardan biridir. Toplumsal hayatın merkezinde olan Mevlânâ çok sevdiği Konya halkının dikkatlerini çekmek için sık

¹⁴³⁶ Mesnevî, IV,b.1897 vd.

sık bu konudan bahsediyor olabileceği kanaatindeyiz. Zira bu konu Mesnevî’de en çok tekrarlanan konuların başında gelir. Kur’ân- ı Kerim’de de bu konu çok sık ifade edilmiştir. Mevlânâ da konuyu ele alırken Kur’ân’daki gibi kıssa ve hikâyelerle ele almıştır. Ki böylece anlatmak istediğini daha etkili anlatabilmiştir. Ayrıca o belli ki bu fikirleri sadece dönemin insanlarına değil bütün Mesnevî okurlarının dikkatini sunmuştur.

J) Zâlim

Bütün Peygamberler ve evliyaların yaptığı gibi Mevlâna da hâyırda çalışmayı salık vermiştir. Fakat herkes bu güzel tavsiyelerden olumlu dersler çıkarıp hayatlarında takbik etmemişlerdir. Çünkü bu kişiler kötü ruhlara sahiptirler. İyilik ve hayır onlara çok uzaktır. Dolayısı ile zulûmleri onlara sıradan ve bazen kendilerinin sahip olduğu doğal hak gibi gelir. Başkalarına zulûm olarak görünen şey onlar tarafından eğlence olarak telakki edilir. Bu karakterdeki birisi hasta sufînin tıraş edilmiş başını görünce, ona bir sille çekmeyi düşünür. Sufî yemeğini yediği esnada bu hevesini gerçekleştirir. Sufînin ensesinden şırak diye bir ses çıkar. Her ne kadar sufî ondan intikam alacak imkânı bulamasa da yaptığıının cezâsını bir gün kendi ensesinde görecektir. Kuşkusuz bir anlık hevâ, hevesine kapılıp şeytana uyarak

zayıflara zülmedenler ziyandadır. Çünkü şeytan, Hz. Âdem'e buğdayı yemede kılavuzluk etmişti.¹⁴³⁷

Hz. Dâvud zamanında iki kişi öküz yüzünden davalık olurlar. İki taraf, hüküm vermesi için Hz. Dâvud'a danışır. Zâlim onun hükmüne itiraz eder. İlla da öküzünü ister. Kendi kaybettiği öküz davasında itirazlarda bulunur durur. Ama aslında o öküz kendisinin hakkı değildir. Zira kendisi bir beyin kölesiyken onu tuzağa düşürür ve öldürür. Malına mülküne ve câriyelerine konar. Ve öküz yüzünden davalığı kişi de o öldürdüğü eski efendinin oğludur. Kendisinin yaptığı bunca zulmü görmezken bir öküz için vaveyla koparır. Hz. Dâvud, ona olayın üzerine fazla gitmemesini tavsiye etsede o tamahkâr zalim ısrarcılığında kararlıdır;

“Yiğit, mâdem ki Allah, senin sırrını açmadı, onun bu sır örtücülüğüne şükret de sükût et” dedi. Öküz sahibi “ Bu nasıl hüküm, bu ne biçim adâlet? Benim için yeni bir şeriât mı kuracaksın. Âdalet âleme yayıldı; yer, gök, adâletinle güzel kokulara bürünmüş... Kör köpekler bile bu sistem yapılmadı. Bu tecâvüzden, bu cefadan hararetlendi de taş da yarıldı, dağ da!” Diyor, bu çeşit ağır sözler söylüyor, “ Ey ahali, gelin de görün zulmü!” diye bağıyordu. Dâvud'un öküz sahibine “Bütün malını, mülkünü ona ver.” demesi, Dâvud ondan sonra dedi ki. “A inatçı, bütün malını, mülkünü hemencecik ona bağışla. Yoksa bak, sana söylüyorum, işin fenâ olur, yaptığın zulüm ve cefâ meydana çıkar.” Adam, bu söz üzerine başına topraklar serpip elbisesini yırtarak “Her an zulmünü artırıp durmaktasın”

¹⁴³⁷ Mesnevî, VI,b.1330 vd.

dedi. Yine bir müddet Dâvud'u kınamaya koyuldu, Dâvud, tekrar onu huzuruna çağırıp, dedi ki: “ Ey bahtı körleşmiş herif, mâdem ki talihin yok, gayri yavaş, yavaş karanlıklar basmaya başladı. Bu melûn herif şimdi de bir öküz için onun oğlunu yere vuruyor. Günâhının perdesini kendi kaldırıyor, yoksa Allah, suçunu örtüyordu.”¹⁴³⁸

Adamın ısrarı sonucu efendisini nasıl öldürdüğü, mallarına nasıl el koyduğu ortaya çıkar. Sonunda adam ısrarla iddialaşp durduğu öküzün kesildiği bıçakla kısas edilir.¹⁴³⁹

Kendi işleyegeldiği zulme maruz kalan köle ve yukarıda anlatılan Hz. Dâvud'un kıssandan başka Mevlânâ'nın bir de aslan hikâyesi vardır. Hikâyede bütün ormanı zulmü ile inleyen, gönüllere korku salan aslan, ormanın en korkak hayvanı tavşan tarafından bertaraf edilir. Tavşan ona zekice bir oyun oynar. Onu ormanda başak bir aslanın krallık iddiasında bulunduğu hilesi ile kuyunun başına kadar getirir. Kuyunun başına gelen aslan suda kendi aksini görünce tavşanın bahsettiği diğer aslan zannederek kuyuya dalar. Sonuçta kazdığı zulüm kuyusuna bu defa kendi düşer.¹⁴⁴⁰ Bu hikâyeyi anlatan Mevlânâ sonucu şöyle bağlar: “Zâlimlerin zulmü, karanlık bir kuyudur; bütün âlimler böyle dediler: Daha ziyâde zâlim olanın kuyusu, daha korkunçtur. Âdalet “daha kötüye, daha kötü ceza verilir” buyurmuştur. Ey zulümle bir kuyu kazan! Sen kendin için tuzak hazırlıyorsun. İpekböceği gibi kendi etrafını örme; kendine kuyu kazarsan bari kararlıca kaz! Zayıfları sen yardımcısız, kimsesiz sanma; Kur'ân'dan “İza câe nasrullah” ı oku. Sen filsen, düşmanın senden ürkmüşse

¹⁴³⁸ Mesnevî, III,b.2306 vd.

¹⁴³⁹ Mesnevî, III,b.2486 vd.

¹⁴⁴⁰ Mesnevî, I,b.900 vd.

sana ceza olarak işte ebabil kuşu gelip çattı. Yerde bir zayıf aman dilerse, gökyüzü askerleri birbirlerine karışırlar.”¹⁴⁴¹ Hülâsa zülmeden aslında kendine zülmeder. Mâmâfih Allah’ın adâletinin ne zaman tecelli edeceği belli değildir. Bildiğimiz gibi çoğu zaman Allah insanın yaptığı kötülüğün karşılığı hemen vermemektedir. Mesnevî’ye dayanarak bu durumun nedenleri hakkında daha önce bilgi verilmişti. Zülmeden, örneğin hırsız eşya çalarak ev sahibini zarara uğratmıştır, mal sahibini kahretmiştir, ama aynı zamanda kendini de kahretmiştir. Çünkü onun hırsızlığı valinin onun peşine adam yollanmasını ve yakalandığında kısas yapılmasına neden olur. O yüzden zulmeden, hırsız gibi malı çaldığında işin bittiğini zannetmemeli. Allah zâlimi çeke çeke zincire vurmak için onları mahsus mağlup etmiştir. Dolayısıyla zâlimin işlediği zulümden kurtulma şansı yoktur. Bu yüzden onun için en iyisi mazlumun ardına düşmemektir.¹⁴⁴²

K) Zâlim Yönetici

Mevlânâ, çağdaşı ulemâ ve mutasavvıflar gibi devrin yönetici kitleleri ile ilişkiler kurmuştur. Ancak padişah ve beylerle görüşmek onların ayaklarına gitmek mutasavvıflar tarafından kınanan bir davranıştır.¹⁴⁴³ Attar, yöneticilere hizmetin hırsın ve dünya sevgisinden kaynaklandığını için uzak durulması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁴⁴⁴ Bu prensibi uygulayan Mevlânâ bu elit tabaka tarafından sevgi ve saygı

¹⁴⁴¹ Mesnevî, I,b.1309-16.

¹⁴⁴² Mesnevî, III,b.4561-6.

¹⁴⁴³ Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, s.124.

¹⁴⁴⁴ Feridüddin Attâr, *Pendnâme*, çev.: Ahmet Metin Sahin, İstanbul, 2006, b.114, s.27.

gördüğü halde onların peşlerine düşmemiştir. Daha ziyâde bu yönetici üst kadronun onun ziyâretine geldiğini veya Mevlânâ'nın fakir fukaranın, ihtiyaç sahiplerinin eksiklerinin giderilmesi için mektup yazdığını görüyoruz. Ayrıca dönemin siyâsi karışıklığı da düşünüldüğünde böyle bir yaklaşım tarzı onun insanî ve toplumsal görevlerini ifâ etmesi açısından olumlu neticeler vermiştir. Örneğin Mevlânâ, Pervâne Muineddin Süleyman ile iyi ilişkilere sahipti. Pervâne sık sık onun ziyâretine giderdi. Fakat bu ziyâretlere bir müddet ara vermiştir. Tekrar ziyâret ettiğinde aslında gönlünün sürekli kendisiyle beraber olduğunu fakat Moğol meselesinin kendisini çok meşgul ettiği için alışlagelen sıklıkla gelemediğini söyleyerek özrünü beyan eder. Mevlânâ da onun özrüne cevaben şöyle der: “Bu işler Müslümanların güvende olmasına sebep olacağından, hep Allah’a hizmet sayılır. Sen Müslümanların ve benim gibilerin güven içinde ibâdetle meşgul olabilmeleri için kendini feda edip bu çalışmalara veriyorsun.”¹⁴⁴⁵

Ayrıca şunu belirtmek gerek ki, bazı araştırmacıların iddiâ ettiği gibi Mevlâna, devlet üst yöneticilerine yakın ama halktan uzak olsaydı onlara karşı muhalif sözler sarf etmezdi. Öte yandan Allah(c.c.) “Allah’a itâat edin, peygambere ve sizden olan ulu’l-emre (idârecilere) de itâat edin...”¹⁴⁴⁶ buyruğu ile keyfi bir itaatsizlik de men edilmişken onlara eleştiri yöneltmezdi. Mevlânâ, aslan ile tavşan hikâyesinde, kötü bir yönetim sergileyen hükümdarın görevinden uzaklaştırılabileceğini anlatmıştır.¹⁴⁴⁷ İslâm âlimleri tarafından benimsenen bu görüşte, toplum kendilerine karşı düşmanca ve âdaletsiz davranan yöneticeye karşı

¹⁴⁴⁵ Mevlâna, *Fihî Mâ Fih*, ss.13-14.

¹⁴⁴⁶ Nisâ, 4/59.

¹⁴⁴⁷ Mesnevî, I,b.905-1394.

duruş sergileyebilir.¹⁴⁴⁸ Bu fikirlerine rağmen Mevlâna'nın kendi menfaati için devlet ricâliyle olan ilişkisini Moğollar ajanlığına kadar götürülenler vardır. Onları iddiâlarının aksine; onları her fırsatta eleştiren Mevlânâ, Moğolların mallarının, müslümana helâl olduğunu ve onlara itaat etmenin puta tapmaktan farksız olduğunu söylemiştir. Nihâi olarak da Moğolların neden olduğu terör, korku ve mezâlimin hükümdarlar tarafından ortadan kaldırılmasını ister.¹⁴⁴⁹ Aynı niyetin göstergisi olarak Moğollara gönderilen bir grup devlet adamının faaliyetlerinde başarılı olmalarını da temenni etmekteydi.¹⁴⁵⁰ Mevlânâ'nın Harzemşahların, Moğollar önünde hezimete uğramasına dair yorumlarından onun Moğol tarafında olduğu iddiasına yol açmıştır. Ancak onun Harzemşah ile ilgili olumsuz fikri babasına karşı sergiledikleri tavırdan kaynaklanmaktaydı.¹⁴⁵¹ Hatta babasına yapılan kötülüklerden dolayı Harzemşahın yıkıldığını ifade etmiştir.¹⁴⁵² Ayrıca Harzemşah'ın savaş alanında böbürlenmesinden de bahsetmiştik.¹⁴⁵³ Bu duruma rağmen toplum yararını ve insanların huzuru düşünen biri olarak mevcut siyasî durum gereği Moğollarla ilişki kurmak gerektiğini savunmuştur.¹⁴⁵⁴ Yoksa bu tavır başkalarının iddia ettiği gibi çıkarlara dayalı bir ilişki¹⁴⁵⁵ olarak görülemez. Ayrıca ilişki kurulmasında yarar gördüğü Moğollar bir süre sonra Müslüman olmuşlardır. Onun siyaset kurumuna ve gerek Selçuklu gerek Moğol yönetimleri ile ilişkilerini yeni gelişen olaylardan sonra

¹⁴⁴⁸ Mesneî, V, b.738.

¹⁴⁴⁹ Mevlana, *Mektuplar*, s. 94.

¹⁴⁵⁰ Mevlana, a.g.e., s. 18-20.

¹⁴⁵¹ Hayri Kaplan, "Bahâ Veled, Şems ve Mevlânâ'nın Râzî'ye Yönelik Eleştirileri ve Râzî'nin Sûflere, Tasavvufa Bakışı", *Tasavvuf*, XIV (2005), s.285-330.

¹⁴⁵² Turan, *Türkiye Selçukluları*, s.435.

¹⁴⁵³ Bkz. Turan, *Türkiye Selçukluları*, s.436.

¹⁴⁵⁴ H. Ahmet Sevgi, "Mevlana'nın Mesnevi'sinde Devrin Örf ve Adetleriyle İlgili Bilgiler", s. 14-15

¹⁴⁵⁵ İsmet Kayaoğlu, "Sultan-Mevlevî İlişkilerine Genel Bir Bakış", 10. Milli Mevlana Kongresi (2-3 Mayıs 2002) Tebliğler, c. 1, Selçuk Üni. Yayınları, Konya, 2002, s. 35-49.

toplumsal ve insanî açılardan değerlendirip yeniden oluşturulduğunu anlayabiliyoruz. Zira Pervane ile iyi ilişkileri olan Mevlânâ henüz kapıda Moğol tehlikesi sıcağı sıcağına varlığını hissettirmemişken Pervâne'ye düşmanla (Moğol) birlik olmaması yönünde telkinlerde bulunmuştur. Diğer taraftan kendisi de halka adeta olacakları sezercesine her türlü duruma karşı hazırlıklı olmalarını söylemiştir.¹⁴⁵⁶ Fakat yenilgiden sonra işgalci Moğolların arasında kendilerinden bir müslümanın bulunmasının halka revâ görülen eziyetin hafifletilmesi için iyi olacağını düşünerek Pervâne'ye güvenini bildirerek ona destek olmuştur.¹⁴⁵⁷ Yukarıda açıklanan ifâdeler ve görüşler ışığı altında Mevlâna'yı ve müridlerini Moğol taraftarı olarak ileri sürülen iddiânın sağlam dayanaklardan yoksun olduğunu görebiliriz. Önemli bir Selçuklu tarihçisi olan Ocak'ta bu iddiânın sağlam temeli bulunmadığını ve tashihinin yapılması gerektiğini dile getirmiştir.¹⁴⁵⁸ Hülâsa Mevlâna'ya göre siyaset ve devlet sadece toplumun yaşamını organize ettiği için zorunlu olarak önem kazanmıştır.¹⁴⁵⁹

Genel olarak Mesnevî'ye baktığımızda, Mevlânâ'nın yöneticilere olumsuz baktığını sözlerinden rahatlıkla anlayabiliyoruz. Bu olumsuz bakış açısının yansıtıldığı beyitlerden önce yöneticilerin güzel bir yönüne değinerek başlamak istiyoruz. Hz. Mevlânâ, padişahları, Allah'ın yeryüzündeki idârî halifesi gibi görerek onların adâletli olmalarına değinir. Kaldı ki, Hz. Peygamber de bu bağlamda bir hadis serdetmiştir. Mevlânâ ise padişahların kan dökmek gibi zâhiren kötü görünen

¹⁴⁵⁶ Mevlâna, Fihi Ma fih, s.11.

¹⁴⁵⁷ Mevlâna, a.g.e.,ss.18-9.

¹⁴⁵⁸ Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, Bazı Menakıbnamelere Göre 13-15. y.y. daki İhtidallarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü, Osmanlı Araştırmaları II, İstanbul, 1981, s.39-41.

¹⁴⁵⁹ Mevlâna, Fihi Ma fih, s.223.

bir olgunun mevcudiyetinden söz eder. Bu durum olması gereken bir şeydir. Her şeyden önce onların merhameti, Allah'ın ki gibi gazaplarından üstündür. Bir takım insanların kötülüklerini engellemek için gerektiği zaman gazap uygulamalarına yer verilmek durumunda kalınabilir. Yeri geldiğinde kendisine itâat etmeyen halk veya da kendi askeri olsun cezalandırılmalıdır. Ki böylece adâlet dengesi bozulmamış olsun.¹⁴⁶⁰ Ancak genel mânada onların merhâmeti baskın olmalı. Eğer şeytan gibi gazapları üstün gelirse zâlimlik etmeye başlarlar. Böyle bir genel idare anlayışı yöneticinin kendisine, topluma ve siyasî organizasyona çok ciddi zararlar verir.¹⁴⁶¹ Bu olumsuz uygulamalar devam ettiği sürece devletin yaşam süresi hızla azalır. Buradan yola çıkarak yöneticiliğin başlı başına kötü ve şer merkezi olduğunu söyleyemeyiz. Sorunun kaynağı her zaman ki gibi insan faktörü olarak göze çarpmaktadır. Zira daha önceki bölümlerde Anadolu Selçuklu Devleti, Anadolu'nun fethedilip Türk-İslâm yurdu haline getiren siyasal sistemlerin başında geldiğine dâir birçok örnek verilmişti.¹⁴⁶² Şüphesiz bu denli güzel ve tarihî bir misyonu gerçekleştiren bir devlet organizasyonunun yöneticilerinin şahsiyetleri de çok önemlidir. Örneğin Alâeddin Keykubad'ın şahsi yaşantısı ve devlet adamlığı uygulamaları topluma zenginlik kazandırdığı gibi aynı zamanda dinî ve toplumsal mutluluk sağlamıştır.¹⁴⁶³ Ancak daha sonra yetkin olmayan kişilerin padişahlık makamına geçmeleri devleti çöküşe götürmüştür. Bu dönemi yaşayan ve kötü uygulamalarını gördüğünden olsa gerek Mevlânâ bazen ağır ifadeler kullanmıştır. Ve

¹⁴⁶⁰ Fihi Mafih, s. 84.

¹⁴⁶¹ Mesnevî, IV,b.2435-8.

¹⁴⁶² Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s.146.

¹⁴⁶³ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.53.

onların böyle davranmalarına rağmen halkın onlara âdeta tapmasından hayıflanarak, “Dünya ehline bir fıski yerceğizini mihrap düzdü...o mihrabın adı da bey, padişah!”¹⁴⁶⁴ beyitini söylemiştir. Yine Fîhi mâ fih’te nefisleri kuvvetlenip ejdarha gibi olan padişahlarla konuşup, onların dostluğunu ve onlardan gelecek menfaatleri kabul eden kişinin, mutlaka onların keyfine göre konaşacaklarını söylemiştir.¹⁴⁶⁵ Onun padişahlara ve beylere yakın bir siyâset izleyip, zamanın kötü şartlarında kendinin ve ailesinin menfaatlerini koruduğu iddiasında bulunanlara sadece bu beyitler yeterli bir cevaptır. Dünya ehlinde böyle kötü yöneticilere saygı ve bağlılık gösteren ciddi bir kitlenin olduğunu görüyoruz. Örneğin, Serrâc’ın kaçılması gereken üç grup insandan birinde dalkavuk âlimler olduğunu söylemiştir.¹⁴⁶⁶ Mevlânâ da bu karakterdeki insanlara yönelik olarak “köpeklere hizmet eden bayağı adamlar” ifadesini kullanır. Zaten öyle âdi kişiye inanmak ve hürmet etmek aslan huyuna sahip kişi için büyük bir utançtır. O yüzden fare huylu olan insana kedi bey olur. Kedinin beyliğini kabul eden fare aslandan korkmaz. O fare huylular, Allah köpeklerinden korkarlar.¹⁴⁶⁷ Böyle düşündüğü için bırakın onlara saygı göstermeyi, gönüllerini hoş tutmayı eleştiren mahiyette mektuplar göndermiştir. Devrin önemli bir diğer mutasavvıfı Attar’ın ifade ettiği, dostun tenkit sesi olan,¹⁴⁶⁸ İbn Arabî kendisinden öğüt isteyen Sultan İzzeddin Kuykâvus’a “Sana ne öğüt vereyim. Sana çoban ol demişler, sen kurtluk ediyorsun. Halk seni sultan yaptı, sen şeytan sözüyle hareket

¹⁴⁶⁴ Mesnevî, III,b.3000.

¹⁴⁶⁵ Mevlana, Fîhi Mafih, çev. Meliha Ülker Tarıkahya, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1985. ss.15-16.

¹⁴⁶⁶ Serrâc, *Lüma*, s. 165.

¹⁴⁶⁷ Mesnevî, III,b.3002.

¹⁴⁶⁸ Çokça sürmez sultanın zulm etmesi, Hoştur elbet dostunun tenkit sesi! (Attar, Pendnâme, b.350,s.65)

ediyorsun”der.¹⁴⁶⁹ İbn Arabî sözlü olarak dile getirdiği memnuniyetsizliğini bir kere de mektupla ifâde etmiştir. Mektupta İzzeddin Keykâvus’un bazı dinî ve siyâsî uygulamalarından rahatsız olduğunu ve sultanın çevresindeki bazı yöneticileri beğenmediğini söylemiştir.¹⁴⁷⁰ Mektubunda ayrıca delilsiz olarak hayati kararlar vermemesini, maddiyata önem vermemesini, zâlîme karşı mazlumun yanında yer almasını tavsiye etmiştir.¹⁴⁷¹ Tarihçilerin verdiği bilgiye dayanarak bu kişi Saadeddin Köpek olmalıdır. Liyâkatsiz sultanın kendi konumu ve çıkarlarını korumak adına cinâyet işlemeye teşvik etmiştir.¹⁴⁷² Halka ettiği zulüm neticesi olarak Attar’ın dediği gibi kendi saltanatının da kısa sürmüştür.¹⁴⁷³

Saltanat salt olarak her ne kadar kötü bir makam olmasa da insanı bir şeylerden mahrum edebilir. Çünkü bir şeye sahip olan başka bir şeyden mahrum oluyor. Halkın gözünde büyük bir insan olmak nefis için her dâim büyük bir tuzak olmuştur. Bunun yanında daha birçok etken sıralanabilir. En basit olarak büyük ahlâka sahip Hz. Peygamber’in¹⁴⁷⁴ sultanlık, zenginlik gibi maddî anlamda güç olan etiketlere tevessül etmeyip “Allah’a bir gün aç bir gün tok olarak yaşayan bir kul olma”¹⁴⁷⁵ irâdesi ortaya koyması en büyük derstir.

Güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderilmiş Hz. Peygamber’in¹⁴⁷⁶ ahlâkı ile ahlâklanmış büyük mutasavvıf İbrahim Ethem’de bir gece yaşamış olduğu olay

¹⁴⁶⁹ Nezihe Araz, *Anadolu Evliyalari*, s.198.

¹⁴⁷⁰ M. E. Kılıç, “İbnü’l-Arabî’nin I. İzzeddin Keykavus’a Yazdığı Mektubun Işığında Dönemin Dinî ve Siyasî Tarihine Bakış”, s.22.

¹⁴⁷¹ Kılıç, a.g.m., s.20-25.

¹⁴⁷² Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK.,Ankara, 2000, s.153.

¹⁴⁷³ Attar, *Pendnâme*, b.344,s.64.

¹⁴⁷⁴ Kalem, 68:4.

¹⁴⁷⁵ Buhari, Terğib, V, s.150.

¹⁴⁷⁶ Malik Bin Enes, *Muvatta*, çev.: Komisyon, İstanbul, 1994, s.8.

sebebi ile melikliği bırakır: “Sarayın damında sert sert adımlar atılıyordu... kendi kendine kimin ne haddine dedi. Sarayın penceresinden “Kim o... bu, insan olamaz, peri olmalı herhalde” diye seslendi. Hiç görülmemiş bir bölük halk, damdan başlarını indirdiler... dediler ki: Kaybımız var, gece vakti onu arayıp duruyoruz. İbrahim Ethem “Ne arıyorsunuz?” dedi. Dediler ki: Develerimizi! İbrahim Ethem “Damda deve arandığını kim görmüş?” deyince, Dediler ki: “ Peki... öyleyse sen taht üstünde oturur, padişahlık ederken Allah’ı bulmayı nasıl arıyor, nasıl umuyorsun?” İşte bu oldu, bundan sonra bir daha İbrahim Ethem’i kimse görmedi... peri gibi insanların gözünden kayboldu! ¹⁴⁷⁷ İbrahim Ethem sadece melikliği bırakmadı aslında kendi varlığını da terk etti. Tahtını ve memleketini terk eden İbrahim Ethem gittiği yabancı ellerde itilip kakılmış, üzerine pislik atılmış ama şükrederek, mânevî saadete erişirmiştir. Sultanlara bağ olan altınlarla bezenmiş kaftanlar onları azdırırken abaya sarınan yoksulun şükrünün¹⁴⁷⁸ ne kadar tatlı olduğunu anlamıştır. Rahat, istediğini elde etmiş ve insanlar tarafından üstün tutulma hazlarını yaşamış insan ne kadar şükredebilir? Kuşkusuz onunda şükrü kıymetlidir. Ancak aç tokun halinden anlasa dahi aç kalmadığı sürece tam olarak anlamış olamaz. O yüzden Mevlânâ “..iyi bir şükür mihnetten ve meşakkatten doğar, gelişir.”¹⁴⁷⁹ demiştir.

Padişahlar ve sultanlar mal, mülk ve devletleri sebebiye oluşan kötülükleri yüzünden kulluk şarabından bir koku dahi alamamışlardır. Onlar, İbrahim Ethem gibi kokudan bir zerre almış olsalardı, dünya saltanatını terk ederlerdi. Fakat Allah onlara bunu nâsip etmemiştir. Çünkü Firavun’a yaptığı gibi onların gözlerini, burunlarını

¹⁴⁷⁷ Mesnevî, IV,b.830-5.

¹⁴⁷⁸ Mesnevî, III,b.312.

¹⁴⁷⁹ Mesnevî, III,b.313.

ağızlarının kapamıştır. Böylece onlara tahtları ve taçları tatlı gelir. Bundan daha tehlikeli olan ise dünyada sahip oldukları güce dayanarak Allah'a karşı kendilerinin de güçlerinin olduğu iddiasına kapılırlar.¹⁴⁸⁰ Fakat güç ve devlet sahipleri bütün mutasavvıflar gibi Mevlânâ'nın da ikrar ettiği gibi dünya ve ona ait olan her şeyin geçici ve içi boş bir eğlence olduğundan bihaberdirler.¹⁴⁸¹ O yüzden dünyadaki saltanatları zayıflamasın, maddî güçleri eksilmesin; artsın diye halktan haraç alırlar. Aldıkları haraçları biriktirmek sûretiyle kum gibi altın yığsalar sonuçta öleceklerdir. Yıgıdıkları da arkalarında kalır. Mal, mülk, devlet, altın, şöhret mezarda canına yoldaş olmaz.¹⁴⁸² Bu beyitlerin aşk ile terennüm edildiği zaman dilimi Selçuklusunda, o dönemde halka ağır vergiler yüklendiğini biliyoruz. Kendi dünya saltanatına aldanan padişahlar, beyler kalpten derin sevgi duydukları dünya saltanatlarının devam etmesi için büyük çaba gösterirler. Hatta Selçuklu devletinde olduğu gibi sultan olmak arzusu ile sultan ailesi içinde kardeşler ve akrabalar birbirleriyle mücâdele etmişlerdir. Kendi varlıkları ile özdeşleştirdikleri mülklerini ve taçlarını her şeyin üzerinde gördüklerinden dolayı Mekke'nin devletlileri, Hz. Peygamberle pazarlığa girişmişlerdi. Onun giderek artan gücü onların sahip olduklarından mahrum olma korkusuna neden olmuştur. Bu endişeden hareketle, kendi değerlerini dikkati nazara alarak Hz. Peygamber'e mevki teklif etmişlerdir.¹⁴⁸³ Onlar Hz. Peygamber'e teklif ettikleri mevki ile herkesin hakkına razı olacağını zannediyorlardı. Ancak bilmiyorlardı ki Hz. Peygamber onlar gibi gelip geçici dünya

¹⁴⁸⁰ Mesnevi, IV, b.2760.

¹⁴⁸¹ Cavit Sunar, Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara, 1974, ss. 51-52.

¹⁴⁸² Mesnevî, IV,b.667-72.

¹⁴⁸³ Mesnevî, IV,b.2780-81.

saltanatına tevessül etmeyecek, ulvî bir yaradılışa sahipti. Kaldı ki istese dünya saltanatına sahip olması içten bile değildi. O yüzden onlar Hz. Peygambere ne kadar küçük bir şey teklif ediyor olduklarından habersizdiler.¹⁴⁸⁴ Onların zorunlu olarak paylaşmaktan imtina ettikleri beylik aslında insanı alçaltan ama teni ve nefsi şişiren bir şeydir. Attar bu gerçeği ne güzel anlatır; “Mevkiden, her yükselişten gönlü çek... Hor yaşar elbette mevki isteyen, Kardeşim tek, Hakka yaklaş gel hemen! Rütbe alçaltır inan hepten seni, Hem sürükler besleyip hakir teni.”¹⁴⁸⁵

Dünya saltanatını reddeden Habibullah kendisine verilmiş asıl beyliğe sahipti. Çünkü o beyliği, Allah vermişti ve onların sahip oldukları gibi eğrelti değildi. Hz. Peygamber onlara da bu gerçeği şöyle nakleder: “...Allah, bana beyliği bir mülk olarak verdi, siz ise bir vesileyle iğreti. Benim beyliğim kıyâmete dek bakîdir... iğreti beylikse çabucak geçip gider.”¹⁴⁸⁶ Reddedilen ve ellerindeki küçük görülerek biraz ezilen o sahte beyler delil isterler. Çünkü onlar kendi güçlerine o kadar inanmışlardı ki kendi pozisyonlarını bâki zannediyorlardı. Onların devletlerinin eğrelti olduğunu delili olarak Allah derhal kara bulutlardan korkunç şekilde boşalan yağmurdan sel meydana getirir. İstedikleri sınanma ile karşılaşan şehirli korkudan kaçışmaya başlar. Devletlerine çok güvenenlere Hz. Peygamber: “Beyliğinizi bir sınavalım!” der. Beyler de mızraklarını atarlar ama nâfile. Son olarak Hz. Peygamber elimdeki sopayı atar, beylerin mızraklarını saman çöpü gibi önüne katıp sürükleyen o

¹⁴⁸⁴ Mesnevî, IV,b.2783-84.

¹⁴⁸⁵ Attâr, *Pendnâme*,b.190-2, s.40.

¹⁴⁸⁶ Mesnevî, III,b.2785-6.

çoşkun ve şiddetli sel Hz. Peygamberin sopasını görünce yön değiştirir ve şehirden olan istikâmetini kaybeder.¹⁴⁸⁷

Kendilerine emânet ve imtihan¹⁴⁸⁸ vesilesi olarak verilmiş güç ve devletlerini bâki zanneden sultanlar, sele kapılıp giden mızraklar misâli eğrelti saltanatlarını kaybettikleri gibi onların adlarından da eser kalmamıştır. Buna karşın Hz. Peygamberin devleti ve adı bâkidir.¹⁴⁸⁹ Ellerinin altındaki korumak için Hz. Peygambere adeta rüşvet teklif eden Mekke'nin önde gelenlerinin yaptıkları ilk ve son değildir. İnsanın içinden kibir, hırs ve şehvet gibi kötü kokular bulunduğu sürece de aynı şey süregidecektir.¹⁴⁹⁰ Güce sahip olmanın ve onu kötü işlerde kullanmanın en etkin ilacı ahlâktır.¹⁴⁹¹ Bunun en güzel örneğini ahlâkı Kur'ân olan Hz. Peygamber'de görmekteyiz.¹⁴⁹²

Mevlânâ rüşvet alan yöneticileri fil yavrusu yiyen o kişilere benzetir. Ormanda yolculuk eden hikâyenin üç kahramanından ikisi acıktıkları için fil yavrusunu avlayıp yerler. Ama anne fil, yavrusunun öcünü kötü bir şekilde almakta gecikmez. İşte rüşvet alanlarda onlar gibi halkın kanını emmektedirler. Halkın malı da canlarını dişine takarak çalışıp kazandıkları için adeta canları gibi olduğu için filin yavrusu kadar kıymetlidir. Eğer rüşvet almaktan uzaklaşmazsa anne fil onun kökünü kazımakta gecikmez.¹⁴⁹³ Anne fil yavrusunu yiyenleri kokularından nasıl ayırt edip

¹⁴⁸⁷ Mesnevi, III,b.2790-5.

¹⁴⁸⁸ Hanbel, *Müsned*, V, s.323.

¹⁴⁸⁹ Mesnevi, III,b.2800.

¹⁴⁹⁰ Mesnevî, III,b.166.

¹⁴⁹¹ Patricia Crone, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Siyasi Düşünce*, çev.: Hasan Köni, İstanbul, 2007, s.223.

¹⁴⁹² Müslim, *Müsâfirîn*, 139.

¹⁴⁹³ Mesnevî, III,b.155-9.

işlerini kahredici şekilde gördüyse Allah da onlar hakkında gereğini yapar. Onlar rüşvet yemediklerine yemin ederler ama nefisleri onların aleyhinde kovuculuk eder. Onların duâları da kabul edilmez.¹⁴⁹⁴

Günümüz çağdaş devletlerinde olduğu gibi adâlet Selçuklu devletinde de kurumsal olarak çok önemliydi. Politik bir realite olan adâletin olmadığı topluluklarda çöküş ve nihâyetinde yıkılış kaçınılmaz sondur. Bu mânada hükümdarların adâletin en üst temsilcileri olarak dikkatli davranmaları gerekmektedir. Zira padişah, Allah'ın mutlak adâletinin dünyadaki temsilcilerinden en başta geleni olduğu için sorumluluğu ağırdır.¹⁴⁹⁵ Selçuklu devletinde genel anlamda iyi bir adâlet sisteminin olduğu söylenmektedir. Padişah'ın bile yargılanabildiğini daha önce ifade etmiştik.¹⁴⁹⁶ Adâlete önem veren Mevlânâ âdil bir hükümdarın her iki tarafında olmadığı bir davada sadece şikâyetçiyi dinlememesi, hüküme varabilmek için karşı tarafı da dinlemesi gerektiğini söyler.¹⁴⁹⁷ Uzun yıllar devlet adamlığı yapan âlim Râzî de, padişahaların, halkın şikâyet ve ihtiyaçları ile ilgilenmeyi kendisine vâcip bilip hizmet etmesi gerektiğini söyler.¹⁴⁹⁸ Sultan sadece etrafındaki beylerin sözlerine göre hareket etmemelidir. Ve kesin delil yokken bazı hayati kararlar almamalıdır.¹⁴⁹⁹ İbn Arabî'nin dillendirdiği bu şikâyetler katledilen emirler hakkındadır. Melvâna'nın da adâlet için iki tarafında dinlenmesi gerektiğini ifade etmesi belki aynı olaya binânen olmasa da olgu olarak sultanların adâletin

¹⁴⁹⁴ Mesnevî, III,b.168-60.

¹⁴⁹⁵ Mesnevî, I,b.586 vd.

¹⁴⁹⁶ Bkz. İbni Bîbî, *El Evamirü'l-Ala'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye*, I, s. 114.

¹⁴⁹⁷ Mesnevî, III,b.4648-50.

¹⁴⁹⁸ Râzî, *Mirsâdü'l-ibâd*, s. 461.

¹⁴⁹⁹ Kılıç, İbnu'l Arabî'nin I.İzzeddin Keykavus'a Yazdığı Mektubun Işığında Dönemin Dini ve Siyasi Tarihine Bakış, s.24.

tesisinde zaafa düştüklerini söyleyebiliriz. Zaten sultanın kendisi de bir süre sonra katlettiği emirler dolayısıyla büyük pişmanlık duyduğunu biliyoruz.¹⁵⁰⁰

Mevlânâ, sultanlara yaşam standartları açısından halktan kopmayarak onları daha iyi anlamayı tavsiye etmiştir.¹⁵⁰¹ Çünkü halkı memnun etmek Allah'ı memnun etmek demektir.¹⁵⁰² Zaman zaman her şeyden haberdar olmak açısından halk arasında, çarşı-pazarda dolaşarak teftiş yapmalı.¹⁵⁰³ Eğer hatalı bir karar verirse hatasından dönmesini ve uyarıldığında da yanlıştan dönmesi gerektiğini söyler.¹⁵⁰⁴ Karar verirken de çoğunlu gözetip, çoğunluğun yararını dikkate almalı.¹⁵⁰⁵ Padişah hüküm verirken tarafgirlik yapmayıp, haksızlık ve kötülükten kaçınmalıdır.¹⁵⁰⁶ Bütün bunları yapabilmesinin belki de ön şartı olan bilgi ve görgü sahibi olmaya çalışmalı ve bunları yerli yerince kullanmalıdır.¹⁵⁰⁷

Dünyanın adâlet üzerinde inşaa edildiğini söyleyen Mevlânâ dönemin adâlet sisteminden de bahseder.¹⁵⁰⁸ Yaşamış olduğu dönemde kadılarında rüşvet aldıklarını söyleyerek onları eleştirmiştir. Adliye teşkilâtının başı olan ve adâlet dağıtmaları gereken kadıların pek çoğunun rüşvet aldığını söyler.¹⁵⁰⁹ Âdil kararlar veren kadılar olmakla birlikte genelde olumsuz bilgiler verir.¹⁵¹⁰ Mevlânâ'ya göre rüşvet almaya karar veren kadı, zaten öyle bir hâle gelir ki zâlim ile ağlayıp inleyen mazlumu ayırt

¹⁵⁰⁰ Uzluk, *Anadolu Selçukluları Tarihi*, s.33.

¹⁵⁰¹ Mesnevî, I, b.1398-1399.

¹⁵⁰² Mevlâna, *Mektuplar*, s. 22.

¹⁵⁰³ Râzî, *Mirsâdü'l-ibâd*, s. 462.

¹⁵⁰⁴ Mesnevî, I, b.3600.

¹⁵⁰⁵ Mesnevî, IV, b.2159.

¹⁵⁰⁶ Mevlâna, *Mektuplar*, s. 214.

¹⁵⁰⁷ Mesnevî, V, b.2098.

¹⁵⁰⁸ Mesnevi, V, 1089-1091.

¹⁵⁰⁹ Mesnevi, I, b.335; II, b.2753; III, b.159.

¹⁵¹⁰ Mevlâna, *Fihî mâ Fih*, s. 173.

edemez.¹⁵¹¹ Bu durumun engellenmesi için kadılar davetlere katılmamalı, sadece belirli insanlarla düşüp kalkmayıp, halk ile mesâfeyi korumalıdır.¹⁵¹²

Bütün bunları gören akliselim insanlar, hükümdarlar ve devletlilerinin tilsimden veya ölü bir resimden ibâret olduğunu anlar. Anlayışı olmayan ahmaklar onlara kıymet verir. Buna karşın onların kıymet verdiği hüküm sahipleri ise ahmakların yollarını keserde, onların haberi olmaz.¹⁵¹³

Halkın yolunu kesen cihan saltanatı aslında baştan başa can kaygısından ve baş korkusundandır. Yani edindikleri devleti ve güçlerini kaybetme korkusu onların canı gibidir. Ancak onlar, din korkusu olanların saltanatlarından habersizdirler.¹⁵¹⁴ Din korkusu olan tavşan bile Hakkın kudretiyle aslanın saltanatını yerle bir eder. Mesnevî’de ormanın efendisi zâlim aslanı öldüren tavşan hikâyesini anlatmıştık. Aslanı öldüren tavşan hikâyenin sonunu şöyle bağlar: “Tavşan “bu kudret sahibi Hakkın yardımıyla oldu. Yoksa aciz bir tavşan nedir? Bana kuvvet kalbime ilham nuru verdi. Bu ilhamdanda elime ayağıma kuvvet geldi. Kullara ihsân ve kerem Hak’tandır. O’nun keremiyle, yanlış, doğru olur. Tanrı bu kuvvet ve kudreti zaman zaman, ibret ehlinin ders alması için gösterir. Bu devlet, bu saltanat nöbetledir. Öyleyse bu kendini beğenme, bu kibir nedendir?”¹⁵¹⁵ Tavşan misali eğer kişi kendi realist ve rasyonel aklına güvenmeyip Allah’ın bildirdiği hükümlere uyduğunda gerçek saltanata kavuşur. Evet, akıl insanı bir yerlere taşır ama nihâyete erdiremez. Ancak Allah’ın sevdiği bir kul olursa eğer kişi, taşın inci ve altın olması gibi değer

¹⁵¹¹ Mesnevî, I,b.335.

¹⁵¹² Râzî, *Mirsâdü’l-ibâd*, s. 462.

¹⁵¹³ Mesnevî, IV,b.3491-2.

¹⁵¹⁴ Mesnevî, I,b.2607.

¹⁵¹⁵ Mesnevî, I,1420-4.

kazanır. Ayrıca Allah sevdiğini başkalarına da sevdirebilir¹⁵¹⁶ mucibince dünyadakilerin kişiyi sevmesine vesile kılar ve onlara başbuğ yapar.¹⁵¹⁷ Mevlânâ'nın bu sözleri âdeta dönemin Anadolu Selçuklu sultanlarının hallerini bildirmiştir. O dönemin tarihi verilerine baktığımızda sultanların ilk zaman ki dinî değerlere sadakatlerine karşılık; sonrakilerin kötü liderlik sergiledikleri görülmüştür. Hatta bazı sultanların bırakın dinî hassasiyetleri insanî değerlerden yoksun olduğunu görüyoruz. Kardeşini ve yakın kumandanlarını katleden sultanlar görmekteyiz. İslâm'ın önderliğini misyon olarak üstlenmiş ve İslâmi değerlere sıkı sıkı bağlı sultanlarla yükselişe geçen Selçuklu medeniyeti giderek inanç açısından zayıf sultanlar yüzünden çöküşe geçmiştir. Yıkılışın sultanı olan II. İzzedin sık sık içki içtiği için sarhoş olup Moğolların üzerine gitmesi için gönderdiği komutan Atabek Arslan Doğmuş'un evine girerek karısına saldıracak kadar ileri gitmiştir.¹⁵¹⁸ Kanaatimizce böyle bir idâri yönetim Moğol istilasını, Selçuklu Devletinin yıkılışının tek sebebi olarak gösteremez.

Tarihçilerin olaylara bağlı yorumlarını kabul etmekle birlikte yaşantı ve fikir dünyası kirlenmiş sultanların toplumu da kötü etkilediği âşikârdır. Padişahın dininin halkın dinî olduğunu söyleyen Mevlânâ sultanların dinî hayat bakımında ne derece önemli rol oynadıklarını ortaya koymaktadır. Padişah ona göre şekil ve tavır takınabilen topluluğa karşı öncelikle kendisi örnek olmalı. Böylece hedeflediği toplumu ve düzeni oluşturabilsin. Bu yüzden öncelikle padişahın kendisi ve yakın

¹⁵¹⁶ Meryem, 96. ("İnanıp yararlı işler yapanları Allah (c.c.) sevgili kılacaktır." âyeti bu manada ad yorumlanmıştır.

¹⁵¹⁷ Mesnevî, IV,b.3486-90.

¹⁵¹⁸ Turan, *Vesikalar*, s.67.

çevresinden başlayarak güzel davranışlarla donanmalı.¹⁵¹⁹ Dürüst olan padişah mahiyeti ile birlikte toplum tarafından saygının yanında bağlılıkta kazanır.¹⁵²⁰

L) İyi – Kötü

Güzel olan güzeli, çirkin olan çirkini sever, sevgi nispetinde birbirlerini çeker. Bu tür farklılığı ve kutuplaşma dünya için elzemdir. Kâinatta var oluş düzeyinde tezahür eden her şey, zıddıyla dengelenmiştir.¹⁵²¹ Zaten atom çekirdeğine, kâinatın kendisinin yaratılış ve devamlılığına bakarsak bu zıtlıktan ilhâm aldıklarımızı görüyoruz. Birbirine zıt olan gece ve gündüz insanın hayatını idâme ettirebilmesi için dengeli bir ölçü içerisinde ayarlanmıştır.¹⁵²² Hikmetler menbâi, tek büyük Âlim olan Yüce Yaratıcımız sınırsız rahmeti ile iyi-kötü arasında, insanın cüz'i aklının alamayacağı güzellikler yaratmıştır. Kısacası bu dünya tümüyle ilahî irâdenin eseridir.¹⁵²³

Zübte-i Âlem¹⁵²⁴, hatta bütün varlıkları özü ve önderi olan¹⁵²⁵ insan bütün kâinatta kendisini gösteren zıtlıktan uzak değildir. Zira âlemde bulunan her şeyin bir

¹⁵¹⁹ Mevlâna, *Mektuplar*, s. 140.

¹⁵²⁰ Mevlâna, *Fihî Mañih*, s. 84.

¹⁵²¹ Stanislav Grof, *Kozmik Oyun İnsan Şuurunun Yeniden Keşfi*, çev.: Levent Kartal, (Ege Meta Yay.), İzmir, 2002, s.47.

¹⁵²² Fahreddin Râzî, *Tefsîr-i Kebir-Mefâtiñü'l-Gayb*, trc: Suat Yıldırım-Lütfullah Cebeci-Sadık Kılıç-C. Sadık Doğru, (Akçağ Yayınları), Ankara, 1988, c. IV, s. 161-163.

¹⁵²³ İsmail El-Faruki, “Ümmetin Varlık Sebebi Üzerine”, (Çev: Osman Bilen), *İslâmiyat*, VIII, 2005, S. 2, s. 133-145.

¹⁵²⁴ Mesnevî, I, 537; IV, 1840-1; V, 842-4; VI, 138, 1005-7.

¹⁵²⁵ Gülşehri, *Garibnâme*, I, bb.2637-2643.

örneği onda mevcuttur.¹⁵²⁶ Mesela insandaki kemikleri, madenlere, deriyi toprak ve bitki örtüsüne benzetmişlerdir.

Bir hadiste buyrulmuştur ki: “Allah, âlemindeki varlıkları üç çeşit olarak yarattı. Yarattıklarından bir kısmına akıl verdi, bilgi verdi, cömertlik verdi. Bunlar meleklerdir; Allah’a secde etmekten başka bir şey bilmezler! Mayalarında hırs yoktur; hevâ ve heves yoktur. Bunlar, baştan başa nurdur; Allah aşkı ile diridirler, Allah aşkı ile yaşarlar. Yarattıklarından diğer bir kısmı bilgisizdir, hayvan gibi ot yer, otlar semirir. Onlar, ahırdan ve ottan başka bir şey görmezler; kötülüklerden, aşağılıklardan; iyiliklerden, yüceliklerden haberleri yoktur. Allah’ın yarattıklarından üçüncü kısmı ise insanlardır, âdemoğullarıdır. Bunlar, yarı yaratılışları bakımından melektirler, yarı yaratılışları bakımından da eşektirler. İnsan yaratılışı gereği, eşek olan yarısı ile aşağılıklara, belden aşağı duygulara meyleder. Melek olan öbür yanı ile de başı göklere yükselir, yücelikler arar, akla uygun şeylere kendini verir. Hakk’ın yarattıklarından ilk iki kısım yâni meleklerle hayvanlar, zıtlarla uğraşmaktan, savaşmaktan uzak, rahat ve huzur içinde, kendi normal hayatlarını yaşamaktadırlar. Fakat üçüncü kısım, yani insan ise, iki zıt huy sahibidir: Hem tertemiz vicdan sahibidir, melektir, hem de hayvan. Bu yüzden de akli ve şehveti ile uğraşıp durmaktan azap içindedir.”¹⁵²⁷ Varacağı menzil itibarıyla insan meleklerin seviyesine çıkabileceği gibi hayvandan daha aşağı esfela safiline inebilmektedir.¹⁵²⁸

Sınırlı kâbiliyetlerle donatılmış insan karakteri gereği sınırlar içerisinde kalmıştır. O yüzden resmin hepsini algılamaktan âcizdir. Bunun neticesi olarak

¹⁵²⁶ Gazali, *Kimya*, I, s.55.

¹⁵²⁷ Mesnevî, III-IV,b. 1497-1504.

¹⁵²⁸ Tin, 5.

kendine göre tasnifler yapmıştır. Aslında insanın böyle bir kategorizasyon yapmasına da gerek yoktur. Çünkü bizlere, Allah kendisi tarafından indirilen kitaplar ve gönderilen peygamberler bizlere iyi ve kötüyü bildirmiştir. Fakat câhil,¹⁵²⁹ acaleci¹⁵³⁰ ve zâlim¹⁵³¹ olan bir kısım insan verdiği sözü unutarak¹⁵³² ve nefesine uyararak iddiâli olmayı seçmiştir. Diğer tarafta ârifler vardır. Onlar mutlak kötülük diye bir şey olmadığını görürler.¹⁵³³ Kimine göre kötü olan, bir başkasına göre iyidir. Hatta birine zehir olup canına kastedebilecek şey diğeri için niçin şeker olmasın? Yılanın zehri yılına hayat olurken insan için ölüm habercisi olur. Bunun gibi deniz, deniz canlıları için bağ, bahçeyken, karada yaşayan canlılar için ölümdür. Böyle daha birçok zıtlık ve farklılık mevcuttur âlemde. Yukarıda da ifâde edildiği gibi insan geçmişi ve algıları doğrultusunda yani nefsâni penceresinden, canının istediği gibi¹⁵³⁴ bakarsa bu anlayış farklılıkları arasında kaybolur gider.¹⁵³⁵ Bu bağlamda insan kendi gözüyle değil de kendisinden beklendiği gibi düşüncesini doğrultarak bakmalı.¹⁵³⁶ O yüzden kendi gözünü yummalı, âşıkların gözüyle bakmalı. Eğer âşıkların gözüyle bakarsa Hz. Peygamber'in bildirdiği gibi “Kim kendini Allah’a verirse Allah kendisini ona verir, Onun gözü de ben olurum, eli de, gönlü de... bu sûretle devleti, bahtsızlıktan kurtulur.”¹⁵³⁷

¹⁵²⁹ Ahzâb, 72.

¹⁵³⁰ İsrâ, 17/11.

¹⁵³¹ Ahzâb, 72.

¹⁵³² Nas, 4. (İnsanlara “nas” denilmesi de âyette geçen “hannas” ifadesi ile irtibatlandırılarak unutkan olduğu yorumu getirilmiştir.)

¹⁵³³ *Mesnevî*, VI, b. 2597- 2600.

¹⁵³⁴ Lynn Wilcox, *Süfizm ve Psikoloji*, çev.: Orhan Düz, (İnsan Yay.), İstanbul, 2001, ss.138-9.

¹⁵³⁵ Vincent Peale Norman, *Olumlu Düşünmenin Gücü*, çev.: Şahin Cüceloğlu, (Sistem Yay.), İstanbul, 2001, s. 37.

¹⁵³⁶ *Mesnevî*, II,b.856.

¹⁵³⁷ *Mesnevî*, IV,bb.65 vd.

Bu sırra ermek isteyen suffiler duygularını görüş suyuyla yıkarlar. Zira insan temizlendi mi perde ortadan kalkar. Yok eğer hala kendi duyularına güvenirse hali rezil olur. Ondan sonra gözü kapalı olduğu halde güzelin zülfünü görmek için kulaktan, burundan yardım ister ama nâfile. Çünkü eğri duygudan eğriden başka bir şey duyulmaz. Önünde doğru olan şey olsa dahi şaşı göz hiçbir şeyi tek görmez. İnsandaki kötü huylar onun şaşılığdır. Firavun baştan aşağı hile ve riya dolu olduğu için doğruyu görememekteydi. Sonuç olarak eğri görüşe sahip kişiler kendi nefis gözlükleri ile değil de âşığın gözüyle bakmalı. Zira o gözle baktığında varlıktan öteye bir dünya olduğunu görür. İnsana kendi bedeni darlık vermekte ancak farkında değildir. Eğer insan darlığın sebebi olan beden çerçevesinden kurtulursa kulağı da burnu da göz gibi görmeye başlar.¹⁵³⁸

Farkında değildir ama aslında Allah'ın emriyle yaratılan insan bu dünyada değneye binmiş çocuk gibi at sürmek için koşturup durmaktadır. “Biz ona ruhumuzdan üfürdük.”¹⁵³⁹ Âyetinde belirtildiği üzere insan bir mânada Tanrı'ya dönük bir varlıktır.¹⁵⁴⁰ Dolayısıyla maddî olarak zayıf olan insan, mâna yönüyle muazzam bir kudrete sahiptir.¹⁵⁴¹ Gazâlî insanı, Allah'ı bilmenin anahtarı olarak değerlendirmiştir.¹⁵⁴² Bu bağlamda İbn Arabî: “Ey Hakk'ın var oluşuna ulaşmak isteyen! Kendi zâtına dön, Hak sendedir; O'na tutun!”¹⁵⁴³ diyerek seslendiği insana

¹⁵³⁸ Mesnevî, IV,b.2385 vd.

¹⁵³⁹ Secde, 32/9.

¹⁵⁴⁰ Karl Jaspers, *Felsefeye Giriş*, çev.: Mehmet Akalın, İstanbul, 1981, s. 76.

¹⁵⁴¹ A. Nihat Tarlan, “Mevlânâ'nın Dünyası”, *Keskül Süfi Gelenek ve Hayat*, İstanbul, 2004, S. I, s.13.

¹⁵⁴² Bkz. Gazâlî, *Kimya*, ss.44-45

¹⁵⁴³ İbn Arabî, *Futuhât*, I,s.281.

kendini kâmil olması halinde Kur'ân'ın kardeşi olacağını söyler.¹⁵⁴⁴ Lâmekân âleminde misâl elemine geçişten dolayı insan bu gücünün farkında değildir. İşte bundan dolayı şekle esir olan insan birbirine düşman oldu. Hz. Musa ile Firavun renksizlik âleminde birlikteydiler ancak renkler âlemine düşünce savaşa tutuştular. Vahdet-i vücûd'un varlık mertebelerine atıfta bulunan Mevlânâ bu konuyu anlamakta güçlük çekileceğini bildiği için örnekleme yapar. Yağın aslının su olduğunu, su ile yoğrulduğunu ve dolayısıyla su ile çoğaldığını ifade ettikten sonra ikisinin zıt olduklarını söyler. Çünkü biri altta dururken diğeri yükseğe çıkar. Bu zıtlık ve çekişme hakikâtte mevcut değildir. Burada bir hikmet, bir sanat vardır.¹⁵⁴⁵ Mevlânâ, mümin, ateşperest ve Yahudi'nin ihtilâflarının bile asli olmadığını söyler.¹⁵⁴⁶ Yunus Emre de bütün varlığın Allah'ın tecelli ettiği yer olduğu için mezhep ve din farkı gözetmeden bütün insanları sevmiştir.¹⁵⁴⁷

İnsanın kavrayabileceği hikmetlerden birisi; dünyada güzel-çirkin, iyi-kötü, taş-inci yaratılmasaydı, nefis, şeytan, hevâ, heves, zahmet, sıkıntı, mücâdele olmasaydı Allah kullarına nasıl farklı isimler takabilirdi. Bu denemelere göre kullarını sabırlı, hilim sahibi, yiğit, hikmet sahibi gibi isimlerle tasnif etti. Bunların hepsi mutlak iyilik olmadığı gibi kötü görünen diğer sıfatların hiçbirisi de mutlak kötülük değildir.¹⁵⁴⁸ Elbetteki kötülöklere odaklanan, kötü görecektir.¹⁵⁴⁹ Farklı bir

¹⁵⁴⁴ İbn Arabî, *Futuhât*, III, s.94.

¹⁵⁴⁵ Mesnevî, I,b. 2465-73.

¹⁵⁴⁶ Mesnevî, III, b. 1257.

¹⁵⁴⁷ Ahmet Kabaklı, *Yunus Emre*, 76.

¹⁵⁴⁸ Mesnevî, VI,b. 2597-2600.

¹⁵⁴⁹ Norman Vincent Peale, *Olumlu Düşünmenin Gücü*, çev.: Şahin Cüceloğlu, (Sistem Yay.), İstanbul, 2001, s. 37.

bakış açısı ile baktığımızda kötüler olmasa iyiler nasıl ayırt edilecekti? Yol kesen ve melûn şeytan ile doğru ve garipleri doyuran nasıl ayrılacaktı.¹⁵⁵⁰

Elbette herkes dünyaya ve olaylara bakan gönül gözü ile değil de bedene hapsolmuş ve nefse râm olmuş gözle baktığı için perdelerdeki silüetlere göre yorum yapmaktadır. Böyle bir sakat bakış doğal olarak zâhiren ve subjektif değerlendirmeler yapar. İnsan fitratı gereği kendini merkeze alarak değerlendirmeler yaptığından zaman zaman kötülüklerin, Allah'ın yaratması ile olduğunu iddia ederek âdeta insanın aklını ve idrâkini hiçe sayarak mantığa aykırı fikirler ileri sürmektedir. Bu mevzû ile ilgili Mesnevî'de ressam hikâyesi dile getirilmiştir. Hikâye: “Eğer sen kötülükler de ondandır dersin öyledir ama bundan onun kemâline noksan mı gelir ki? Bu kötülük ihsanı da onun kemâlindedir. Dinle ulu kişi, sana bir misal getireyim: Meselâ ressam iki türlü resim yapar: Güzellerin resimleriyle, çirkin resimleri. Yusuf'un, yaratılışı güzel hûrinin resmini de yapar, ifritlerin, çirkin iblislerin resmini de. İki türlü resim de onun üstadlığının eseridir. Bu, ressamın çirkinliğine delil olamaz, bilâkis üstadlığına delildir. Çirkinini gayet çirkin olarak yapar, o derecede ki bütün çirkinlikler, onun etrafında döner, örülür. Bu sûretle de bilgisindeki kemâl meydana gelir, üstadlığını inkâr eden rüsvay olur. Eğer çirkinin resmini yapmayı bilmezse ressam, nâkıstır. İşte bu yüzden Allah hem kâfirin yaratıcısıdır, hem müminin...Çirkin, “Ey çirkinini de yaratan padişah, sen güzeli de yaratmaya kâdirsin, çirkinini de” der. Güzeli de “Ey güzellik padişahı, beni bütün

¹⁵⁵⁰ Mesnevî, VI,b.1747-54.

ayıplardan arıttın” der.¹⁵⁵¹ Böyle kötü zan sahipleri için yüz nişan da olsa onlar doğruyu işitemezler.¹⁵⁵² Onlar aşağılık kişiler oldukları için Hz. Peygamber’e de büyücü ve eğri adam derler.¹⁵⁵³ Çünkü âyette de bildirildiği gibi güzel beldenin bitkisi güzel; kötü olandan ise faydasız bitkiden başka bir şey çıkmaz.¹⁵⁵⁴

Allah âlemde birbirine zıt sayısız tecelliler yaratmıştır. Birbirine zıt görünen bu tecelliler hayret verici şekilde birbirlerine hizmet etmekte. Örneğin aslan ceylanın önüne baş koyar. Diğer tarafta doğan ile çil yan yana kanat çırpar.¹⁵⁵⁵ Mevlânâ’nın bu ifâdesinde insanın ilk aklına hayvanların habitatlarında hüküm süren beslenme zinciri gerçeği gelmekte. Doğa bilimleri her geçen gün hayret verici yeni tespitler yapmakta. Öyle zannediyoruz ki Mevlânâ’nın bu sözünün ilmi bir temeli er ya da geç ortaya çıkacaktır. Konu ile ilgili olarak geçenlerde izlediğimiz bir videoyu da paylaşmak isteriz. Bu videoda bir leopar bir anne maymunu avlar. Onun öldürdükten sonra koynunda yavrusu olduğunu fark ediyor. Şaşırtı verici şekilde leoparın üzüntü duyduğu ve pişman olduğu görülmektedir. Leopar, yavru maymunu alır ona sevgi ve şefkat gösterisinde bulunur. Yavru maymun ağaçtan yere düşmesini diye âdeta başında bekler. Bu vidoyu izledikten sonra Mevlâna’nın sözlerinin doğada yaşanmış olmasını maddi olarak da mümkün olduğunu göstermektedir. Kendi yavrularını bile yiyen hayvanlar da gizli hikmetler olduğu gibi leopar gibi yırtıcı bir hayvanın avının yavrusuna merhâmet göstermesi de hikmetler barındırmaktadır.

¹⁵⁵¹ Mesnevî, II,b.2535-50.

¹⁵⁵² Mesnevî, II, b. 2714.

¹⁵⁵³ Mesnevî, V, b. 1981-2.

¹⁵⁵⁴ A’raf, 7/58.

¹⁵⁵⁵ Mesnevî, VI,b.1620 vd.

Dünya’da aklımızın almadığı zıtlardan yaratıldığı için onlarsız pek anlamsız olacağı gibi işlevini de göremez. Buna karşın diğer âlem de zıtlık yoktur. Çünkü orada buna yer olamamakla birlikte gerek te yoktur. Bu âlemde negatif yönümüzü temsil eden kötü(lük) hâkikatte kötü değildir.¹⁵⁵⁶ Zira âlemde hâkim olan kötülük¹⁵⁵⁷ insanın var olma sebebi olan imtihan için ve insanın eğitilmesi için vardır.¹⁵⁵⁸ Dolayısıyla kötülük insanın imtihanında olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁵⁵⁹ İmtihani da ancak sabırla başarıyla bitirecektir.¹⁵⁶⁰ Ahlâki kötülük insanın nefesine yenik düşmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁵⁶¹ Kur’ân’ı Kerim’de ahlâki kötülük kaynağı benzer şekilde insanın cüz’i irâdesini nefesine karşı yanlış kullanmasıdır.¹⁵⁶² Bu kötülüklerden kurtulmak için insan nefisini yenmeli ve ruhuna tabi olmalı.¹⁵⁶³ Nefsine tabi olmaktan kurtulunca vâhdete erişeceğinden zaten zıtlıkların ortadan kalktığını müşahâde edecektir. Bu bahsi Hz. Mevlâna’nın konu ile ilgili şu beyitleri ile kapatmak istiyoruz.

“Allah alçaltıcıdır, yücelticidir. Bu ikisinden başka hiçbir işi yoktur. Yerin alçalışına bak, göğün yücelişine bak. Kâinâtın devranı bu ikisinden hâli değildir. Su yerin yücelip alçalışı da bir başka çeşittir. Yılın yarısında çorak bir hale gelir, yarısında yeşerir, tazeleşir. Mihnetle dolu olan zamanın yücelip alçalması, büsbütün başka bir tarzdadır. Yirmi dört saatin yarısı

¹⁵⁵⁶ Hamid Dabashi, “Rumi and the problems of theodicy: moral imaginations and narrative discourse in a story of the Masnavi”, p.119.

¹⁵⁵⁷ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.49.

¹⁵⁵⁸ Mülk, 2.

¹⁵⁵⁹ Mesnevî, IV,b. 3001-3004, 3025-3029.

¹⁵⁶⁰ Bakara, 2/155.

¹⁵⁶¹ Mesnevî, IV, b.848.

¹⁵⁶² Nisa, 79.

¹⁵⁶³ Dabashi, “Rumi and the problems of theodicy: moral imaginations and narrative discourse in a story of the Masnavi”, *Poetry and Mysticism in Islam, The Haritage of Rumi*, p. 133.

günden olur, yarısı gece. Zıtlarla uzlaşan mizâcın yükselmesi, alçalması da şudur: Gâh insan sıhhatli olur, gâh hastalanır, inler. Dünyanın bütün hallerini böyle bil. Kıtlık, bolluk, barış, savaş, hep denemelerden meydana gelir. Şu dünya, havada bu iki kanatla uçar.¹⁵⁶⁴ Canlar da bu ikisi yüzünden korku ve ümit yurtlarında yurt edinirler. Böylece dünya, şimal rüzgârına benzeyen hayatla ve sam yeli gibi olan ölümle titrer durur. Nihayet İsa'mızın tek renge boyayan birlik küpü yüzlerce renkli küpleri kırar. Çünkü o âlem, tuzlaya benzer. Oraya ne düşerse renkten arınır. Toprağa bak. Çeşit, çeşit renkte bulunan insanları mezarlarda bir renge sokmada. Bu, görünen bedenlerin tuzlası, mâna âlemine ait tuzlaysa bundan tamamı ile ayırır. O mâna tuzlası mânevidir. O, ezelden ebede kadar yenilikler içindedir.”¹⁵⁶⁵

Mevlâna'nın tuzlayı örnek göstermesi bölgesel olarak bazı bilgileride sunmaktadır. Çünkü Konya, Tuz Gölü havzası kenarındadır. Beyitte ifade edildiği gibi göle düşen nesne dayanıksız ise kısa zaman içerisinde, dayanıklı ise zaman içerisinde eriyip tuza dönüşmektedir.

M) İki yüzlüler

İslâm topluluğu içerisinde Hz. Peygamber döneminden başlamak üzere her zaman inanmayanlar bulunmuştur. Çeşitli nedenlerden dolayı kendilerini gizleme ihtiyacı hisseden bu insanlar Mevlânâ dönemi Selçuklu Türkiye'sinde de

¹⁵⁶⁴ Bkz. Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, s.223.

¹⁵⁶⁵ Mesnevî, VI,b.1847 vd.

bulunmaktaydı. Mevlânâ'nın hiçbir eserinde kişi adı verilerek münâfıklık yapıldığından bahsedildiğini göremiyoruz. Ayıpları örten Yaratanına tam inanmış olan Mevlâna, Hz. Peygamber'in bildiği halde, bu zümreyi ifşâ etmemelerini¹⁵⁶⁶ örnek alsın gerek iki bu tavidan sakınmıştır. Onun döneminde özellikle Moğol istilası sonrası toplumda birbirini ikiyüzlü ve münâfik olma gibi iddialarla ithamlar yapıldığını biliyoruz. Kişilerle uğraşmanın basitlik olduğunu bildiğinden ve her dâim var olan bir olgu olarak münafıklar ve onların yaptıkları hakkında bilgi vermiştir.

Mevlâna toplumda birçok insan suratlı şeytan olduğunu bildirir.¹⁵⁶⁷ Kendilerindenmiş gibi görünen bu iki yüzlülüğe el vermemek gerek. Çünkü kuş avcısı gibi ıslık çalarak ötme taklidi yapar. Kuşlar onun ötüşünden hemcins olduğunu sanır ve tuzağa düşer.¹⁵⁶⁸ Bu haddini bilmez güruh peygamberlerle birlikte oldukları yâni onların halleriyle hallendikleri iddiasında bulunurlar. Ama “Onlar körlüklerinden aralarında uçsuz bucaksız bir fark olduğunu bilmediler. Her iki çeşit arı, bir yerden yedi. Fakat bundan zehir hâsıl oldu, ondan bal. Her iki çeşit geyik otladı, su içti. Birinden fişkî zuhur etti, öbüründen halis misk.”¹⁵⁶⁹ Onların böyle ikili hallerini herkes sezemez. Okyanuslarda acı ve tatlı su nasıl görünüşte aynı ise onlarda diğer insanlardan farksız görünür. Tabii öz can itibarı ile farklıdır, birbirlerine karışmaz. Çünkü aralarında perde vardı, birbirlerine karışmazlar. Dili olanlar ve hangi balığın tatlı ya da tuzlu suda yaşadığını anlayabilenler, hangi suyun

¹⁵⁶⁶ Tevbe, 61.

¹⁵⁶⁷ Mesnevî, I,b.317.

¹⁵⁶⁸ Mesnevî, I,b.318-20.

¹⁵⁶⁹ Mesnevî, I,b.265-9.

acı olduğunu anlar. Zaten en nihâyetinde âhîret günü kalp altınla gerçek altın mihenge vurulacak, gerçek olan ortaya çıkacaktır.¹⁵⁷⁰

Münâfiklar, sahâbiler arasını bozmak ve İslâm cemaati arasında nifak çıkarmak için Mescid-i Dırar'ı inşa edip Hz. Peygamber'i orada namaz kıldırma çağıyorlardı. Onlar Hz. Peygamber'e masallar anlatıp, yalanlar söylemek sûretiyle kandırmaya çalışıyorlardı. Onların ısrarına dayanamayan Rahmet Peygamber'i gülümseyerek kabul etti. Onların bu ısrarlı tekliflerini kabul ederken aslında kafalarının içindekini biliyordu. Onların hileleri gözünün önünde ayan beyan duruyordu. Süt içinde kıl görür gibi onların mescid yaptırma amelinde gizledikleri nifak köklerini birer birer görüyordu. Ancak o lütuf sahibi bir Peygamber olduğu için, kılı görmüyormuş gibi yapıyor, sütü övüyordu. Aslında o kerem denizi, onları kendilerinden daha iyi biliyordu.¹⁵⁷¹ Hz. Peygamber onların mescidlerine o sırada çıkan savaş nedeni ile gidemedi. Savaş dönüşü mescide gideceğini söyleyerek onları savuşturur. Hz. Peygamber savaştan dönünce onun vermiş olduğu sözü hatırlatarak gelmesini sağlamaya çalışırlar. Ancak bu defa Allah: "Peygamber, açıkça söyle. Neticesi savaş bile olsa onların hıyânetlerini açığa vur." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber de; "Ey hilebaz kavim, susun da sırlarınızı söylemeyim" diyerek sırlarında sadece bir kaçını söyledi. Bunun üzerine onların halleri derhal kötüleşti.¹⁵⁷² Mescid yapmakta ki asıl amaç olan Şam'dan getirecekleri meşhur ve etkleyici vâiz aracılığıyla sahabe arasında nifak çıkarma gerçeği¹⁵⁷³ anlaşılınca her yalancı gibi

¹⁵⁷⁰ Mesnevî, I,b.297-9.

¹⁵⁷¹ Mesnevî, II,b.2848-54.

¹⁵⁷² Mesnevî, II,b.2864-9.

¹⁵⁷³ Mesnevî, II,b.2862.

yemin ipine sarıldılar. “Haşa haşa” diyerek yeminler ederek inkâr etmeye çalışırlar. Mevlâna hikâyeyi şu ifadelerle bitirir; “Münâfıkların elçileri, hemen “Hâşa, hâşa” demeye başladılar. Her münâfık, koltuğuna bir Mushaf vurup hile ile Peygamber’e koştı; Yemin etmeye koyuldu. Çünkü yemin etmek siperdir ve yemin etmek, yalancı kişilerin âdetidir. Yalancı, dolancı adam, dinde vefakâr olmadığından her an yeminini bozar. Doğruların yemin etmeye ihtiyaçları yoktur. Onların gözleri aydındır. Ahdi, misakı bozmak, ahmaklıktandır. Yeminine vefa etmek ve yemininde durmaksa temiz kişinin işidir. Peygamber dedi ki : “Sizin yemininize mi inanayım, Allah’ın yeminine mi?” Münâfıklar, yine ellerin de Mushaf olduğu halde güya ağızlarının orucuyla yemin etmeye giriştiler. “ Bu doğru ve temiz kelâm hakkı için o mescidi kurmamız Allah rızası içindir. Bu hususta hiçbir hilemiz, düzenimiz yok. Orada ancak Allah’ı ancak, doğru bir yürekle Allah’a ibâdet edeceğiz” dediler.¹⁵⁷⁴ O münâfık Yahudi güzel konuşurdu. Onun güzel sözleri zehir karıştırılmış şekere benzerdi. Her kalbi kötü olan gibi onun da sözü kötüydü.¹⁵⁷⁵ O yüzden sûreten güzel olan her söze kanmamalı. Bu hikâyede mescid yaptırmak gibi sadakayı cariye olan bir âmelin toplumsal bir nifâk amacına hizmet etmek için kullanılması önemsenmeli. Zira bu durum Mevlâna döneminin karışık mezhebi yapı içerisinde olduğu kadar günümüzde İslâm cemaatleri arasında var olan hizipleşmeye ışık tutabilecek bir hile. Hz. Peygamber döneminde düzenlenmeye başlanan bu oyunlara çağımızın bazı siyasal organizasyonları ve dinî grupları dikkat etmelidir. Hz. Mevlâna döneminde de bir takım dinî-mezhebî ayrılıklar nedeni ile bazı hilelere başvurulduğunu biliyoruz.

¹⁵⁷⁴ Mesnevî, II,b.2870-9.

¹⁵⁷⁵ Mesnevî, I,b.463-5.

Hatta bu hileler devleti yönetenlere dahi uygulanmıştır. II. Keyhüsrev, hristiyanların tesiri ile bürokratları öldürmesi¹⁵⁷⁶ ve kardeşi ile savaşması¹⁵⁷⁷ buna örnek gösterilebilir. Özellikle bu tür hilelerin teknolojinin imkânlarından faydalanılarak daha kolay fakat daha etkili olabilmekte.

Onlar âlemi fesada uğratmak için birçok oyun oynamaktadırlar. Çünkü onlar doğru yoldan ayrılmışlardır. Âlemi fesada uğratırlar ama işler ciddileştiğinde korkaklık ederler. Kendi aralarında konuşurken savaşta gösterecekleri kahramanlıktan bahsederler. Kur'ân-ı Kerim'de, Hz. Musa'ya savaş sözü verip de dönen Yahudiler içerisinde bulunan münâfıklar gibi bahâneler üretirler. Mevlânâ onların bu halini anlatır. “Allah, doğru yolu bulmamış kötü münâfıklar hakkında “Onların savaşmaları, kendi aralarında şiddetlenir” dedi. Kendi kendilerine kaldılar mı er kesilirler. Fakat savaşta evdeki karılara dönerler. O yüzden gayp askerlerinin başbuğu Peygamber dedi ki: “Ey yiğit, savaşta önce yiğitlik olamaz!”¹⁵⁷⁸

Korkuları ve dünyaya meyilleri yüzünden mücâdelede döneklik gösterenler başkalarını da etkilemeye çalışırlar. Nitekim Hz. Peygamber'in müşriklerle savaşında sahabilerin savaşta geri kalmaları için çeşitli psikolojik harekâtlar ortaya konmuştur. Ancak onların hâlis olanları savaşta döndürme hileleri işe yaramaz ve rezil bir halde ortada kaldılar.¹⁵⁷⁹

Müslümanlar, onların manâsız, saçma sözlerini dinlememeli. Onlarla birlikte ciddi hiçbir mücâdeleye girilemeyeceği için onlardan uzak durulmalı. Fiziki güç

¹⁵⁷⁶ Uzluk, *Anadolu Selçukluları Tarihi*, s.30.

¹⁵⁷⁷ Küçükdağ, *Selçuklular ve Konya*, s.111.

¹⁵⁷⁸ Mesnevî, III,b.402-4.

¹⁵⁷⁹ Tevbe, 81,47,48.

unsuru olarak belki onların sayısından istifâde edilmesi gibi bir fikir oluşabilir. Ancak bu da nâkıs bir düşüncedir. Çünkü “Allah, bunlar hakkında “Onlar size uyunca sayınızı çoğaltmazlar, ancak aranızda nifak sokar, hile ve fesâdı çoğaltırlar.” dedi.¹⁵⁸⁰ Eğer onlar ordunun içerisinde olurlarsa gâziler de onlardan etkilenip saman gibi içsiz bir hâle dönerler. Çünkü birbirleriye görüşe görüşe hallerinde değişikliğe neden olurlar. Her ne kadar orduya uymuş görünselerde işler zorlaşınca ve savaş patlak verince korkudan dolayı safi bozarlar. Bu durumu gören diğerleri durumdan kötü etkilenir. Birde tam adanmışlık yok ise ordu dağılabilir savaş kaybedilebilir. Dolayısıyla böyle bir münâfiklar topluluğundansa az kişiden oluşan ordu daha iyidir.

Mevlânâ, münâfikları acı bademe benzetir; “Az, fakat adamakıllı olmuş güzel badem, acımış, kötü fakat çok bademden iyidir elbette. Sûret bakımından acı da birdir, tatlı da... fakat hakikâtte bunlar birbirine zıttır, ikidir. Kâfir, o âlemin varlığından şüphe eder, dirileceğini ummaz. Bu yüzden gönlünde korku vardır. Yola düşüp gider ama bir konak bile bilmez. Gönlü kör olan adam, korka korka adım atar. Yolcu, yol bilmezse nasıl gider? Tereddütlerle, gönlü kanlarla dolu olarak! Birisi “Hay adam hay... yol, burası değil ki!” dese korkusundan hemen oracıkta duruverir. Fakat gönlüyle hakikâti duyan, yolu bilen kişinin kulağına hiç öyle hay huylar girer mi? Şu halde bu deve yüreklilerle yoldaş olma. Çünkü onlar, darlık ve korku zamanında kayboluverirler. Onlar, lâf da Bâbil sihrine mâliktirler, her şeyi yapar, çatarlar ama iş dara geldi mi kaçır, seni yapayalnız bırakıverirler! Kendine gel ve

¹⁵⁸⁰ Menevî, III, b.4021.

züppelerden savaş umma. Tavus kuşlarından av avlama hünerini bekleme!¹⁵⁸¹ Çünkü onların kılıçları savaş sözü olunca uzar, ancak savaş ile yüzleştiklerinde kat kat kınlarına gömülür. Savaşı düşünürken gönlünden saflara dalmak erlik yapmak geçer ama savaş anında bucak bucak kaçır.¹⁵⁸² Mevlânâ döneminde Moğolların Erzurum’a yöneldikleri esnada içki masasında oturarak “Moğolların ne kadar askeri var?”¹⁵⁸³ diye büyüklenen sultan II. İzzeddin savaş alanını işte böyle terk etmişti.¹⁵⁸⁴

Bazıları ise kalplerinde farklı bir inancı taşımalarına rağmen toplumun içerisinde kamufle olmak için onlarla aynı inanca sahipmiş gibi davranır. Çoluk çocuğun nafakası temin ediyoruz bahanesiyle ibâdetlere karşı da kifayetsiz kalırlar.¹⁵⁸⁵ Ekmek hevesi ile yıllarca Allah derler ama halleri saman için Kur’ân’ı taşıyan eşeğe benzerler. Dolayısıyla gerçekten Allah diyenle arasında kocaman bir fark vardır. Eğer münâfık söylediği sözün hikmetini bilseydi, gözünde ne ekmek, ne de ekmeğin azlığı çokluğu kalırdı. Dudağındaki söz gönlünde doğsa, gönlünü aydınlatsaydı bedeni zerre zerre olurdu.¹⁵⁸⁶

N) Şeyhe İhtiyaç

“Danışmak, insana anlayış ve akıl verir; akıllar da akıllara yardım eder.

Peygamber “ Ey tedbir sahibi, danış ki kendisiyle danışılan kişi emindir.”¹⁵⁸⁷

¹⁵⁸¹ Mesnevî, III, b,4025 vd.

¹⁵⁸² Mesnevî, III,b.406-7.

¹⁵⁸³ Uzluk, *Anadolu Selçukluları Tarihi*, s.31.

¹⁵⁸⁴ İbn Bibi, *Selçuknâme*, s. 148.

¹⁵⁸⁵ Mesnevî, II, b.3067-72.

¹⁵⁸⁶ Mesnevî, III,b.497-502.

¹⁵⁸⁷ Mesnevî,I,b.1043-4.

Bezm-i eleste verdiği sözü¹⁵⁸⁸ unutan insan unutkanlığından da bihaber durumda. O yüzden Allah-u Taâla Kur'an-ı Kerim'de âyetle insanın unutkan¹⁵⁸⁹ olduğu tekrar hatırlatır adeta. Unutkan olduğu için Allah sık sık peygamberler göndermiştir. Peygamberlerin bazılarını da vahiy metinleri ile de desteklemiştir. Bütün bunlara rağmen unutkan ve nefesine zulmeden¹⁵⁹⁰ insan aynı problemler karşısında aynı hataları tekraren yapagelmiştir. İnsanın bu yönü, yani günâh işleme zaafının tevbe ve duâya vesile olması nedeni ile Allah'ın da hoşnut olduğunu söylemiştik.¹⁵⁹¹ Ancak herkes tevbe kapısı açıkken Hakk'ı bulamamakta. Allah, rahmetinden dolayı kullarının hayırlarla iştil etmesini ve cennete girmelerini ister. O yüzden onlara doğruyu, güzeli anlatacak ve gösterecek kişileri yanlarından eksik etmemiştir. Peygamberlik makamı son peygamber Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) Efendimiz ile son bulmuştur. Ancak Peygamber Efendimizin "Sahâbelerim yıldızlar gibidir"¹⁵⁹² diyerek onların rol model alınabilecek dinî önderler olduklarını göstermiştir. Daha sonra her yüzyılda bir kutup ve evliyaların olacaklarını bildirmiştir.¹⁵⁹³ Dolayısıyla anlıyoruz ki insanlık kendisine hayra yönlendirecek insanlara her zaman sahip olmuştur.

İslâm toplumu hiçbir zaman âlimsiz kalmamıştır. Günümüzde olduğu gibi her dönemde toplumu bilgilendirecek ilim sahibi kişiler her zaman bulunmuştur. Yine günümüzde olduğu gibi Mevlânâ zamanında da dinden bahseden ama gerek

¹⁵⁸⁸ Arâf, 7/172.

¹⁵⁸⁹ Meryem, 19/64.

¹⁵⁹⁰ Sâffât, 37/113.

¹⁵⁹¹ Bakara, 2/22.

¹⁵⁹² Câmî'us- Sağir, Feyzu'l Kadir, 4,76.

¹⁵⁹³ Ebu Davud, Melahim, 1.

söylemleri gerekse de eylemleri ile İslâm'ın hakikâtından nasip alamamış âlimler olmuştur. Mevlânâ böyle âlimlere ilim hafızı der. Aslında onların sözlerini duyan herhangi sıradan bir insan, onun sözlerindeki yanlışlığı anlayabilir.¹⁵⁹⁴ Çünkü böyle âlimlerin elindeki ilim eğretidir, esir tellalının elindeki cariye gibidir.¹⁵⁹⁵ Nasıl tellalın eline düşen câriye kandisi için değil müşteri içindir, tellala faydası yoktur, başkasına akıl satmak için elde edilmiş ilimde âlim için hevesten başka bir şey değildir. Dolayısıyla onlar hâkiki ilimden ve hâkiki irfandan nasipsizlerdir.¹⁵⁹⁶ Hâkiki ilim yerine gramer bilgisine güvenen gramerci¹⁵⁹⁷ gibi hüsrana uğrar. Dolayısıyla akıl ve ilim bazılarına bağ olmaktadır.¹⁵⁹⁸

Ayrıca kişinin meylettiği üstad aynı zamanda bilgineceği alanı tayin eder. Yani üstad hangi alanda tanınmış ve şöhret kazanmış ise çırakta o hünerleri öğrenir. Örneğin usûl ilmi okutan üstadın yanında talebe usûl, fâkihın yanında fıkıh okur. Hâkikât yolunda mahvolmuş üstadın yanında talebe yok olmayı öğrenir. Ölüm zamanı da bütün bilgiler içerisinde en işe yarayanı ve yol azığı olanda yokluk bilgisidir.¹⁵⁹⁹

Kendisi devrin en önemli müderrislerinden biri olan Hz. Mevlânâ ilmin önemini küçümsememiştir. Ancak yeterli olduğunu da söylememiştir. Bilâkis ona göre şeriât ilmi hâl ve kalp ilmi ile de desteklenmeli. Onun, bu gerçeği müderris iken tasavvufî eğitime yönelmiş olmasından yola çıkarak davranış olarak da uygulamış

¹⁵⁹⁴ Mesnevî, III,b.3039.

¹⁵⁹⁵ Mesnevî, III,b.3040.

¹⁵⁹⁶ Mesnevî, III,b.3038.

¹⁵⁹⁷ Bkz. Attar, *Mantık Al-Tayr*, I, bb.2075-2105.

¹⁵⁹⁸ Mesnevî, V, b.1073 vd.

¹⁵⁹⁹ Mesnevî, I, b.2829-34.

olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Nasıl ki insanlar beden sağlığı için tıp doktoruna ihtiyaç duyuyor¹⁶⁰⁰ aynı şekilde hatta ondan daha hayatî derecede ruh doktorlarına da ihtiyaç duymaktadır. Şeytanın türlü hileleri, yüzlerce efsunu vardır. Zamanının en akıllı ve bilgin kişisi de olsa şeytan insanı yanıltır. Bu yüzden aklına güvenen insan “onların işi danışmaktır”¹⁶⁰¹ âyetine uyararak dost aklına danışmalıdır.¹⁶⁰²

Şeytan kadar tehlikeli, Firavundan geri olmayan¹⁶⁰³ nefsin de birçok hilesi vardır,¹⁶⁰⁴ dâima kötülüğü emreder.¹⁶⁰⁵ İnsanın benliğini şişiren ve başkasının önderliğini tanımamasına neden olan baş olma sevdası onun gönül ve akıl erlerine yaklaşmasını engeller. Hz. Mevlânâ, insanın benliğini ve başbuğ olma arzusundan vazgeçerek kendisine başbuğ aramasını tavsiye eder.¹⁶⁰⁶ Zira başsız hareket eden kuyruk olmak durumundadır. Kuyruk olan da akrep gibi eğri gider, işi gücü insanı sokmaktır. Bu huyundan vazgeçmeyeceğine göre başının ezilmesi gerekir. Böylece insan nefsinin kötü etkisinden kurtulmuş olabilsin.¹⁶⁰⁷ Nefis, şeyhle birlikte adım attığını görürse zoraki insana râm olur. Şeyhi dost edenirse insan, köpek nefesine galip olur. Nefis şerde çok kuvvetli bir ejdarhadır. Şeyhin yüzü, o ejdarhanın gözüne kamaştıran, hatta kör eden bir zümrüttür.¹⁶⁰⁸

Nefis insana her zaman soldan yâni şerden yana yaklaşmaz. O kötülüğe çekemediği insanı sağ taraftan yâni hâyır içerisinde de aldatmaya çalışır. Enbiya

¹⁶⁰⁰ Bkz. Mehmet Demirci, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Damla Yayınları), İstanbul, 2001, s.50.

¹⁶⁰¹ Şûra, 42/38.

¹⁶⁰² Mesnevî, V,b.165-7.

¹⁶⁰³ Mesnevî, IV,b. 3253.

¹⁶⁰⁴ Mesnevî, III,b.2548.

¹⁶⁰⁵ Yûsuf, 12/53.

¹⁶⁰⁶ Mesnevî, IV,b.2029.

¹⁶⁰⁷ Mesnevî, IV,b.1430-4.

¹⁶⁰⁸ Mesnevî, III,b.2544-8.

sûresinde beyan edildiği üzere insan hayır ile de imtihane tabi tutulmuştur.¹⁶⁰⁹ O, Kur'ân'ı bile âlet etmekten çekinmez. Hz. Mevlânâ: “Nefsin sağ elinde tesbih ve Kur'ân vardır ama yenido de hançer ve kılıç gizlidir.”¹⁶¹⁰ Abdest alması için insanı suyun kenarına getirir de ta dibe atıverir.¹⁶¹¹ İnsanı riya ve kendini beğenmişliğe düşürerek helâkına neden olur. Buna engel olmak için Serrâc nefsi eğitmek için mürşide danışıp usûl öğrenmeyi tavsiye eder.¹⁶¹² Bir mürşide bağlanan kişi egosundan kurtulmayı amaçlamaktadır.¹⁶¹³

Mutasavvıflar, bir mürşide bağlanmayı Hz. Peygamber'in, ashâbı ile Hudevbiye'de ağacın altında âhitleşmeleri,¹⁶¹⁴ ve bey'ât'ın; bir kimseye mensup olma, bir yere bağlanma¹⁶¹⁵ manâsından hareketle müridin sevdiği ve saygı duyduğu bir önderin mânevi eğitimine girmesi olarak yorumlamışlardır.¹⁶¹⁶ Yine Hz. Musa ile Hz. Hızır kıssası mürid-mürşid ilişkisi olarak değerlendirilmiştir.¹⁶¹⁷

Kökleri iki yönlü de çok sağlam olan nefis ve şeytandan kurtulmak için şeyh ile beraber olmak gerek. Sâlikin eğitim benliğini yok eden mürşid onu tekrar diriltir, ebedî hayat verir.¹⁶¹⁸ Onunla birlikte olmak kişiyi kötülüklerden alıkoymanın yanında gece-gündüz ilerlemek sûretiyle yol almasını sağlar. Canlar bağışlayana doğru olan deniz seferinde güvenli bir gemide uyumasına rağmen sâlik yol alır.

¹⁶⁰⁹ Enbiya, 35.

¹⁶¹⁰ Mesnevî, III,b.2554.

¹⁶¹¹ Mesnevî, III,b.2556.

¹⁶¹² Serrâc, *Lüma*, s. 369.

¹⁶¹³ Dilâver Selvi, *Kaynaklarıyla Tasavvuf*, İstanbul, 2003, II, s. 275.

¹⁶¹⁴ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ Ankara, 2003, s.256.

¹⁶¹⁵ Ferit Devellioglu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, Ankara, 2005, s.443.

¹⁶¹⁶ H.Kâmil Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, İstanbul, 1997, s.83.

¹⁶¹⁷ Necmüddin Kübrâ, *Risâle ile'l-Hâim (Tasavvufî Hayat İçinde)*, haz.: Mustafa Kara,(Dergâh Yay.), İstanbul, 1996, s. 87.

¹⁶¹⁸ Bkz. Mesnevî, I, b.2969-73.

Çünkü yolcu uyusa da kaptan uyumamaktadır.¹⁶¹⁹ İnsan kendi dileklerinin peşinden koşmayı bırakıp şeyhin sözlerine uyduğunda şeyhin lütûfları sâlikin kanatları olur.¹⁶²⁰ Zira “Tanrı eli onların ellerinin üstündedir”¹⁶²¹ denildiği gibi sâlikin eli de biat ehlinin, eli olur.¹⁶²² Mevlânâ bu yüzden kişinin, bir pîrin eteğinden tutması, ona uyması halinde kurtulacağını söyler.¹⁶²³ Çünkü o pîr vaktinin peygamberidir. Yâni peygamber nuru ondan zuhur eder. Bu yüzden şeyhin duâsı, her duâya benzemez. Şeyh, Tanrıda yok olmuştur, onun sözü Hak sözüdür. Tanrı, kendisinden birşey isterse kendi isteğini nasıl reddeder?¹⁶²⁴ Mevlâna’nın elinden düşürmediği babasının Maârif’ine göre şeyh Tanrı’nın halifesidir. Bu yüzden Mevlânâ: “Mübarek bir Allah dostunun yanına giden sâlik, Allah ile düşüp kalkıyor demektir.” diyor.¹⁶²⁵ Ondan uzaklaşan da aslında Hûda’dan uzaklaşmış olur.¹⁶²⁶ Bu lütûftan mahsur kalmamak için ilk önce uzun uzun konuşmak yerine teslim olmak,¹⁶²⁷ Yüce Mevlâ tarafından lütfedilmiş gönül tabiplerine candan dost olup miskle, amberle dolmak gerek.¹⁶²⁸ Ona o derece râm olmalı ki o hareket etmedikçe hareket etmemeli,¹⁶²⁹ susun emri gereği¹⁶³⁰ konuşmamalı,¹⁶³¹ zamanın Eflâtunu ne buyurursa onu yapmalı.¹⁶³²

¹⁶¹⁹ Mesnevî, IV,b.540-3.

¹⁶²⁰ Mesnevî, IV,b.545.

¹⁶²¹ Fetih, 10.

¹⁶²² Mesnevî, V,b.740.

¹⁶²³ Mesnevî, II,b.2529.

¹⁶²⁴ Mesnevî, V,b.2244-5.

¹⁶²⁵ Mesnevî, VI,b.1302.

¹⁶²⁶ Mesnevî, II,b.2214-5.

¹⁶²⁷ Mesnevî, VI,b.4123.

¹⁶²⁸ Mesnevî, III,b. 2731-2.

¹⁶²⁹ Mesnevî, IV,b.1429.

¹⁶³⁰ A’raf, 7/204.

¹⁶³¹ Mesnevî, II,b.3456.

¹⁶³² Mesnevî, VI,b.4143-4.

İnsan eninde sonunda O'na döneceği için mesâfeyi uzatmak yerine şeyhe tâbi olarak kısaltmalıdır.¹⁶³³ Dolayısıyla ona uyun, onun elini tutan Hudeybiye'de bulunup Peygambere biat eden sahabeler gibidir.¹⁶³⁴ Pekmez içinde havuç, elma, ayva ve ceviz kaynatılsa pekmez tadını alır. Şeyhi olan sâlik de onun haliyle hallenir.¹⁶³⁵ Zaten baş her zaman ayağın reisi olmuştur. Ayağı çekip götüren, ayağa yön veren baştır.¹⁶³⁶ Ancak şeyh mâneviyat pîri olduğu için sâlike aşamalı bir seyr-i sülûk takip ettirir. Yeni doğmuş bebeğe et, ekmeğ verilirse öleceği halde anne sütü ile hayat bulur. İşte pîrde bu yolun kervanbaşı olduğu sâlikin terbiyesini basitten başlatır. Ruhun olgunlaştıkça daha kuvvetli gıdaları yiyebilecek hâle gelir.¹⁶³⁷ Ayrıca insanlar fitrat bakımından da çeşitlidir. Mürşid bu farklılıkları da dikkate alarak müride eğitim verir.¹⁶³⁸

İnsan o kuruyucu ve şefkatli pirden başkasının elini vermemelidir. Çünkü pirin elini Tanrı tutmaktadır.¹⁶³⁹ Ancak insanın kocamış aklı çocukluğu huy edindiği için nefis merkezinde huylar edinmiştir. Mevlânâ insanın görümedeği bu nefis merkezli ahlâkının her zaman perde arkasında hazır olduğunu söyler. Ve akıllı olanların kâmil bir akıllıyı arkadaş edinerek o kötü huylardan vazgeçebileceklerini, yiyicilerin ellerinden kurtulacaklarını söyler.¹⁶⁴⁰

¹⁶³³ Hüseyin Ayan, Sultan Veled'in Ma'arif'inden Hareketle Mevlâna, III.Uluslararası Milli Mevlana Kongresi, Bildiriler, Yay.Haz. Nuri Şimşekler, Selçuk Üniv. Matbaası, Konya, 2004, s.75.

¹⁶³⁴ Mesnevî, V.b.742-4.

¹⁶³⁵ Mesnevî, V,b.2486-6.

¹⁶³⁶ Mesnevî, III,b.1548.

¹⁶³⁷ Annemarie Schimmel, Mevlâna Celaleddin Rumi'ye Göre Konya'daki Gündelik Hayat, s.139.

¹⁶³⁸ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1995, s.118.

¹⁶³⁹ Mesnevî, V, b. 736.

¹⁶⁴⁰ Mesnevî, V,b.735-8.

Buraya kadar olan kısımda Mevlânâ kendisini akıllı zannedenlerin işin özünde akıllı olmadıklarını ve gerçek ve kâmil akıl sahiplerinin kılavuzluğunu tercih etmelerini istiyor. Böyle olduğu takdirde yiyicilerden kurtulduğu gibi mesâfe de alınabiliyor. Mevlâna'nın sık sık akıllı ve şeyh kelimelerini birbiri ardına kullandığını görüyoruz. Bu iki kelime günümüzde de sıkça birlikte kullanılmaktadır. Dinî çevrelerce akli olan insanın kendi yolunu kendisi bulabileceği konusu tartışılmıştır. Diğer bir kısım ise şeyhe ihtiyaç olduğunun hatta zarûri olduğu fikrini savunduğunu biliyoruz. Mevlânâ'nın beyitlerinden yola çıkarak onun şeyhe olan ihtiyacın elzem olduğunu söylemek istediğini görüyoruz. Kaldı ki ferdi akli savunanlara adeta cevap verir gibi hep asıl akıllılığın şeyhin aklına tabi olmakla olacağını defalarca dile getirmiştir. Hühüd'ün diğer kuşlara kılavuz olmasının nedeni daha önce padişahı görmesidir. Onun gibi mürşide bağlanmadan, onuz Hakk yolunda yol almak zordur.¹⁶⁴¹ Dolayısıyla bu yolda tek başına hareket etmek sakıncalıdır. Bu nedenle önce aynı yoldan geçmiş bir şeyhe uymak gereklidir.¹⁶⁴² Yolda birçok mânevî engeller olduğundan mürşidsiz başarı elde edilemez.¹⁶⁴³ Mürşidi olmayan müridi, şeytan kendi yoluna saptırabilir.¹⁶⁴⁴ Şeyh Halid konu ile ilgili bir beyit söylemiştir. “Ara bir mürşid-i kâmil bulup kul ol kapısında. Bilirsen sen seni şimdi esir-i nefs-ü şeytânsın.”¹⁶⁴⁵

¹⁶⁴¹ Attar, *Mantık Al-Tayr*, I, b.1567-1578.

¹⁶⁴² İbn Haldun, *Şifâu's-Sâil li-tehzibi'l-mesâil*, neş. Muhammed b. Tawit at-Tanji, çev. Süleyman, Uludağ, Tasavvufun Mahiyeti, İstanbul, 1997, s.74.

¹⁶⁴³ Himmet Konur, “Mesnevîde Mürid-Mürşid ilişkisi”, *Tasavvuf Dergisi*, sa.14, Ocak- Haziran 2005, s.149.

¹⁶⁴⁴ Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s.185.

¹⁶⁴⁵ Şeyh Hâlid, *Divan*, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, no: 001-002, s.226.

“Kılavuz olmadıkça şimşek ışığı, seni geceleyin mil mil karanlık bir çukura çeker. Gâh dağa düşersin, gâh dereye. Gâh bu yana düşersin, gâh o yana.¹⁶⁴⁶ ... Her şeyden haberdar olan bir şeyhin tedbirine uymadıkça kalp gözün açık olmadığı hâlde nasıl yol gidebilirsin.”¹⁶⁴⁷

Sâlik, bir mürşide bağlandığında, sebât edip,¹⁶⁴⁸ gösterdiği bağlılık derecesinde çabuk yol alır.¹⁶⁴⁹ İslâm âleminde hâla tartışılan bu konu ile ilgili Gazâlî de dâhil olmak üzere bütün tasavvuf teorisyenleri aynı doğrultuda fikirler serdederek mürşitsiz, hakka’l yâkîne varmanın imkansız olduğunda ittifak etmişlerdir.¹⁶⁵⁰ Ebu Ali Dekkâk bir misalle şöyle açıklamıştır: “Diken birisi olmadığı halde kendi kendine yetişen bir ağaç yapraklanır, lâkin meyve vermez. Derece derece tarikatı öğreneceği bir üstadı olmayan müridin hâli de böyledir. Bu halde olan mürit heva ve hevesine kulluk yapar, başka bir yol bulamaz.”¹⁶⁵¹ Sonuç olarak kendi akli ve özgüvenine güvenerek tek başına bu yolda gitmenin bir şey getirmeyeceği genel kabul gömüş bir hâkikattir.

Mevlânâ bu gerçeği göremeyen, aklın en önde gelen savunucularından olan filozoflara dair olumsuz sözlerinden aklın, bu yolculukta yeterli olmadığını anlıyoruz.¹⁶⁵² Filozoflar akıllarına ve duyuları ile hissettiklerine inandıkları için bırakın şeyhlerin aşkın akıllarını hâşa Allah’ı bile inkâra kalkışabilmişlerdir. Mevlâna onların dayanak oldukları akli örnek göstererek cevap verdikten sonra

¹⁶⁴⁶ Mesnevî, VI,b. 4098-9.

¹⁶⁴⁷ Mesnevî, VI,b. 4073.

¹⁶⁴⁸ Mesnevî, I,b.2979.

¹⁶⁴⁹ Osman Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s.109.

¹⁶⁵⁰ Hülya Küçük, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, Konya, 2004, s. 111.

¹⁶⁵¹ Kuşeyrî, *Kuşeyri Risâlesi*, s. 484.

¹⁶⁵² Mesnevî, IV,b.2855 vd.

insanlardan, filozoflardan uzak durulmasını istemiştir. Sultanü'l Ulema Bahâeddin Veled de kürsüden felsefecilere ve hükemâyâ karşı ağır eleştiriler yöneltir, onları bid'atçı olarak nitelendirirdi.¹⁶⁵³ Benzer şekilde Gazâli'de filozofların sinsî kötü niyetlerini ele almıştır.¹⁶⁵⁴ Felsefecilere yönelik bir başka eleştiri noktası olarak kendi aralarındaki tutarsızlık onlara itibar edilmesi konusunda düşündürücüdür. Brussel'e felsefenin ne olduğu sorusuna verdiği; "Sorusuna aynı cevabı verecek iki tane filozof bulamak kâbil değildir."¹⁶⁵⁵ cevabında olduğunu gibi Gazâli onun tutarsızlığına da değinerek müminleri uyarmıştır.¹⁶⁵⁶ Mevlânâ akla takılıp kalan ve Hanhane direğinin inlemesini inkâr eden filozoflar melekleri, cinleri ve şeytanları inkâr ederler. Mevlânâ, onların sadece bedensel duyuları dikkate alıp mânevî, duygulardan uzak olmalarının sebebini filozofların, velilerin duygularından bihâber olmalarından kaynaklandığını söyler.¹⁶⁵⁷ İnananları, filozoflar üzerinden uyarıyor. Çünkü insanın yüzünü kapkara eden bu filozofluk damarı müminlerde de vardır.¹⁶⁵⁸ Şeytan da o filozofluk damarı yüzünden müminlerin beyi iken lanetlenmiş İblis olmadı mı?¹⁶⁵⁹ Felsefeye kapılan adam yaşıyorken fark edemese de ölüm günü dayandığı akli kolsuz ve kanatsız görür. İtirafıta bulunduğu o gün "Zekâ ile atımızı saçma ve asılsız yerlere sürdük" der.¹⁶⁶⁰ Böyle kimseleri, kendilerini ehlileştirerek

¹⁶⁵³ Fûrûzanfer, *Mevlana Celaleddin*, s.54.

¹⁶⁵⁴ Gazâli, *Tehefütü'l-Felâsife*, neşr. Süleyman Dünya, Darü'l Maarif, ss.74-5

¹⁶⁵⁵ Bernard Russel, *Dünya Görüşüm*, çev. S. Tiryakioğlu, İstanbul, 1977, s.5.

¹⁶⁵⁶ Gazâli, *Tehefütü'l-Felâsife*,s.82.

¹⁶⁵⁷ Mesnevî, I, b.3280.

¹⁶⁵⁸ Mesnevî, I,b.3287.

¹⁶⁵⁹ Mesnevî, I,b.3296.

¹⁶⁶⁰ Mesnevî, IV,b.3354-5.

insanlardan kaçan, vahşi hayvanlara benzeterek hicveden Mevlânâ, onların evliyâdan kaçışları sürdürdükçe, vahşetlerinin de süreceğini söylemektedir.¹⁶⁶¹

Bir başka yönden baktığımızda toplumlarda ruhî hastalıklara tutulmuş birçok insan vardır. Bu tip hastalar kendini hor ve aşağılık gibi hissedebilir. Mevlânâ böyle insanları altında pislik bulunan bir su gibi kabul edilmesini ve yüzyündeki saf suyun görülmesini ister. Sınamak için karıştırılsa su hemen bulanır ve pislik rengini alır. Şeyh böyle kişilerin ruhlarından Nefs-i küll bağlarına ark kazıcıdır. İnsanın bilgisi kendini temizleme imkânı veremediğinden Allah bilgisine muhtaçtır. Kendi yarasını iyileştiremeyen hasta gibi bir cerrâha ihtiyacı vardır. Şeyh, o yaraya müdahale edip merhem sürdüğünde iyileşir ancak. Yara sahibi merhem konunca sıhhat bulduğunu zanneder, halbu ki oraya merhemin ışığı vurmuştur.¹⁶⁶²

Bireyin hayatında bu kadar önemli tesiri olan şeyhe yönelme herkesin meylettığı bir şey değildir. Çünkü demirin mıknatısı, saman çöpünün kehribarı çektiği gibi küfürde, kâfiri çekmektedir. İnsan kimi severse ona eşittir. Bu âlemde de onunladır, o âlemde de. Bu, huyları güzel Ahmet'in hadisidir. Dedi ki: “İnsan sevdiği ile beraberdir.¹⁶⁶³ Kalp dilediğinden ayrılmaz. Nerede tuzak ve yem varsa orada az otur. Yürü ey arık kötürüm, kendin gibi arık kötürümleri gör! Ey zebunların zebunu, şunu da bil ki, el, elin üstündedir el üstünde el vardır.”¹⁶⁶⁴ O yüzden şeyhe el verme herkese nâsip olmaz. Nasıl ki yeni testi sidiği

¹⁶⁶¹ Bkz. Mesnevî, I, b. 3317, 3320.

¹⁶⁶² Mesnevî, I, b.3217.

¹⁶⁶³ Mesnevî, V,b.745.

¹⁶⁶⁴ Mesnevî, V,b.746-9.

emer de temizlenmesine su kâr etmez,¹⁶⁶⁵ kötü kişilerde kötülerle dost olageldikleri için sâlih şeyhe el vermeyi akıllarına dahi getiremezler. O yüzden böyle insanlar şeyhleri tanımazlar. Mevlânâ böyleleri için; “Karanlık yüzünden birisini tanıyamadın mı, kendisine kimi imam edinmiş, kime uymuş... bak, ne olduğunu anlarsın!”¹⁶⁶⁶

Karanlıktan biraz olsun kurtulmuş, ışığın varlığından bilgisi olan ruhlar arayış içinde olmuşlardır. Arayanlar ister yavaş, ister hızlı en nihâyetinde aradığını bulur. O yüzden kişi ellerini aramaktan çekmemeli. Bulamasa dahi arayışı onun yolculuğunda en iyi kılavuzu olacaktır.¹⁶⁶⁷ Mevlânâ'nın dostu Şems de dostunu bulmak için uzun yıllar dolaşmıştı. Onu buluncaya kadar da kendisini anlayacak gerçek dost bulamadığından şikâyet etmişti.¹⁶⁶⁸

Kalp aynasını parlatmak için nefsinin arzuları ve dünya zevklerinden riyâzet yaparak kurtulan şeyh insanların içinden geçenleri okuyabilecek bir hâle gelir.¹⁶⁶⁹ Herkesin kendisini görmesi için ayna olur.¹⁶⁷⁰ O aynaya bakan mürit kötülüklerle dolu olan kendisini görür.¹⁶⁷¹ Kişi kendi halini bilmezken, onlar kişinin halini bilir.¹⁶⁷² Çünkü Nur-u İlâhî ile nazar ettiğiinden şeyh baştan-sondan haberdar olur.¹⁶⁷³ Bu yüzden onun canı mihenk olduğundan karşısındaki hâlis altın mı kalp mı anlar.¹⁶⁷⁴ Elbette onlar insanların iç hâllerine merak duyan ya da onları ifşa etmek gibi bir maksatla kalplere kulak kesilmezler. Buradaki maksatları insandaki olumsuz

¹⁶⁶⁵ Mesnevî, IV,b.1632.

¹⁶⁶⁶ Mesnevî, IV,b.1641.

¹⁶⁶⁷ Mesnevî, III,b.978-9.

¹⁶⁶⁸ Araz, *Anadolu Evliyaları*, s.170.

¹⁶⁶⁹ Mesnevî, V,b.2811.

¹⁶⁷⁰ Mesnevî, II,b.94.

¹⁶⁷¹ Mesnevî, V,b.1437.

¹⁶⁷² Mesnevî, III,b.3565.

¹⁶⁷³ Mesnevî, II,b.1567.

¹⁶⁷⁴ Mesnevî, I,b.3148-9.

huy, duygu ve zihinsel fikirlerin terbiyesidir. Özetle tedavi amacı güden Hipokrat yemini etmiş bir tıp doktoru hastasının sırlarını ve mahremiyetini etik olarak nasıl muhafaza etmek durumunda ise ruh doktoru olan şeyh ondan daha fazla kişinin hallerine duyarlıdır. Zira nur tecellilerini aldıkları Hakk'ın kendisi kullarının ayıbını en çok örten olarak en büyük örnektir. Yalnız, Mevlânâ sadece bir durumda şeyhin birinin kötülüğünü söyleyebileceğini ifade etmiştir. Öncelikle Mevlânâ insanın bir başka insanın kötülüğü hakkında konuşmasını doğru bulmaz. Zira bir başkasının kötülüğünden bahseden aslında kendi kötülüğünden bahseder. Eğer kişi kendi iyi biri olsaydı başkalarının kötülüğüne katlanır, onun kötülüğünden bahsetmezdi. Ancak şeyh bazen birinin kötülüğünden bahsedebilir. O bunu nefsi adına, kızgınlığı veya hevâsına kapılarak yapmaz, Allah'ın emri olduğu için yapar. O yüzden onun şikâyeti, şikâyet değil, ıslahıdır. Bu mânada onun şikâyeti peygamberlerin şikâyetlerine benzer. Onlar kötülüğe tahammül ede ede kötü tabiatlarını öldürmüş oldukları için sergiledikleri tahammülsüzlük gibi görünen de aslında Allah'tandır.¹⁶⁷⁵ Kaldı ki başka bir yerde Mevlânâ iyi adamın da gönlüne kötü düşünceler gelebileceğini söylemiştir. Kalbe düşen kötü düşüncenin boşuna olmadığını onun aslının olduğunu ifade eder. Onun kalbine gelen bir vehim değildir, Tanrı anlayışıdır. Mâmafih gönlündeki nur, onu külli levihen okuyup anlamıştır.¹⁶⁷⁶

Son olarak Mevlâna insanlara kötü izlenim veren ekşi suratlı sufilerden bahseder. Ona göre bu zümre kendileri kirpi gibi sert dikenlere sahip göstersedeyken içten içe gizli bir zevk âleminde yaşarlar. Yani onlar sertliklerini kamufle olmak amacı ile

¹⁶⁷⁵ Mesnevî, IV,b.774-8.

¹⁶⁷⁶ Mesnevî, VI,b.2743-4.

kullanırlar.¹⁶⁷⁷ Bahsi şöyle bitirir Mevlânâ: “Bahçe gizlidir de bahçenin çevresindeki diken meydanda... yâni ey düşman hırsız, bu kapıdan uzaklaş derler! Ey kirpi, kendine diken bekçi yapmışsın... başını, sofiler gibi içine çekmişsin. İstiyorsun ki şu gül yüzlü, fakat diken huylu kişilerden hiç kimse, senin azıcık bir zevkine bile ilişmesin!”¹⁶⁷⁸ Bazen de kişinin kendinden kaynaklanan çirkinliği, kötülüğü ayna olan mürşid tarafından, kişi kendini görsün amacıyla aksettirilir. Şöyle ki: “Adamın çirkinliğini, yüzüne karşı ancak ayna söyleyebilir, çünkü onun yüzü serttir. Ayna gibi demirden bir yüz gerek ki sana çirkin yüzüne bak desin.”¹⁶⁷⁹

Bu ifadeler bize Şems’in kişiliğini anımsattı. Bilindiği gibi sert dilli, hazır cevap bir kişiliği olan Şems halk tarafından daha ziyâde olumsuz bir şekilde tanınıyordu.¹⁶⁸⁰ Özel olarak Mevlâna’nın bu beyiti onu kasederek yazmıştır diyememekle birlikte ihtimâl dâhilinde olduğunu söyleyebiliriz.

Mevlânâ’nın “Akıllı olan kuyu dibini tercih eder. Zira yalnızlık kalbe huzur verir.”¹⁶⁸¹ beyti ilk bakışta bir çelişki gibi görünmektedir. Mevlânâ’nın kendisinin de zaman zaman uyguladığı yalnızlıktan kastın daha ziyâde bedensel yalnızlık olduğu kanaatini taşıyoruz. Çünkü insan olsun başka bir varlık olsun her bir uyarıcı insanın aklını ve duygularını meşgul edip, kendini dinlemesine engel olur. Aksi dahi olsa Mevlânâ gibi üst düzeyde dinî ve kalbî eğitim almış bir şahsiyetin yalnızlığı avamdan birinin anlayacağı yalnızlık olamaz. Halk birbirinden çok etkilenen ve etkileyen sosyal bir kitledir. Bu gerçeği çok iyi bilen Mevlâna, Mesnevî’de şu

¹⁶⁷⁷ Mesnevî, IV,b.1025.

¹⁶⁷⁸ Mesnevî, IV,b.1026-8.

¹⁶⁷⁹ Mesnevî, V,b.3505-6.

¹⁶⁸⁰ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s.306.

¹⁶⁸¹ Mesnevî, I,b.1353.

beyitleri serd eder; "... bir akıl, başka bir akılla birleşti mi; kötü ise, kötü söze mâni olur. Fakat nefis, başka bir nefisle dost olursa cüz'i akıl muattal olur, bir işe yaramaz. Yalnızlıktan ümitsizliğe düşünce güneş gibi bir sevgilinin gölgesi altına gir. Yürü, tez bir Allah dostu ara. Böyle yaptın mı, Allah, senin dostun olur. Halvette oturup gözünü yuman da bunu yine dosttan öğrenmiştir. Ağyardan halvet etmek gerek, yardan değil. Kürk, kışın işe yarar, baharın değil. Akıl başka bir akılla birleşti mi nur artar, yol meydana çıkar. Fakat nefis, bir başka nefisle sevinir, gülerse karanlık çoğalır, yol gizlenir."¹⁶⁸² Yolun açık olması için doğru yola giden eşikten baş çevirmemek gerek.¹⁶⁸³ Nâdiren de olsa tek başına yolculuklarını menzile vararak bitirenler yine pirlerin himmetiyle muvaffak olmuşlardır. Zira pirin eli kısa değildir, aksine ta gaiptekilere erişir.¹⁶⁸⁴

O) Şeyh Aramak

"Kalp için, gönül sahibi arayıp bulmada gayret et. İkbâlli bir kişiden ikbâlin talibi ol. Ehl-i dilin eteğini sağlamca tut. O kâmilin yüceliğinden sende nasib al."¹⁶⁸⁵

Mesnevî'de Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'nin dinin aslanı oluşundan övgüyle bahsetmesinden sonra aslanlığına güvenmemesine dâir bir hikâye anlatılmıştır. Cesur ve korkusuz olan Hz. Ali'ye, Peygamber efendimiz: "Ya Ali! Sen, Allah yolundaki bütün ibâdetler içinde Allah'a ulaşmış kişinin gölgesine sığınmayı seç. Herkes bir çeşit ibâdete sarıldı, kendisi için bir türlü kurtulma çaresine yapıştı. Sen, akıllı bir

¹⁶⁸² Mesnevî, II,b.20-9.

¹⁶⁸³ Mesnevî ,II,b.120.

¹⁶⁸⁴ Mesnevî, I,b.2974-5.

¹⁶⁸⁵ Mesnevî, I,b.754-5.

kişinin gölgesine kaç ki gizli savaşı düşmandan kurtulasın. Bu senin için bütün ibâdetlerden daha iyidir. Bu sûretle yolda ilerlemiş olanların hepsini geçer, hepsinden ileri olursun. Bir pir ele geçirdin mi hemen teslim ol; Musa gibi Hızır'ın¹⁶⁸⁶ hükmüne girip yürü.”¹⁶⁸⁷ Allah eri olan şeyh, şu kaynayan kuma benzer. O kendinden ayrılmış, Hakk'a ulaşmıştır. Onda dinin tatlı suyu kaynayıp durmaktadır. İsteyenler o sudan hayat bulurlar, gelişirler, yetişirler. Bu yüzden insan onu aramalı ve ona yürümeli.¹⁶⁸⁸ Yaşayan bir mürşide intisâb etmeden kemâle ermek mümkün değildir.¹⁶⁸⁹ Gülşehri, bir mürşide bağlanıp huzur ile yol kat etmeyi şöyle anlatır: “Ulular eteğini dutar isen, Yol varasın seyr idüp cevân-ıla Hîç gümânsuz iresin ol menzile”¹⁶⁹⁰

Çünkü nefsi, pirin gölgesinden başka hiçbir şey öldürmez. Bu nedenle kişi nefsi öldürenin eteğine sımsıkı sarılmak¹⁶⁹¹ durumdadır. Sıkaca tutunduğu Allah'ın tevfidir.¹⁶⁹² İnsan vücûduna batan bir diken çıkarırken başkasından yardım alır. Kalbine saplanmak sûretiyle insanı mânen hasta eden dikenlerin farkına varması ve onları söküp çıkarması kolay iş değildir.¹⁶⁹³ Bu zor iş için sâlikin mânevî dikenlerini çıkarıp, tedavi eden kâmil bir pirden yardım talep etmesi gerekir.¹⁶⁹⁴ Zaten tâlipler,

¹⁶⁸⁶ Bu kıssa 9. yüzyıldan itibaren tasavvufun ruhuna uygun yorumlanarak; Hızır'ın mürşidi, Hz. Musa ise müridi temsil etmiştir. (Bkz. Ramazan Hüb, *Hızır Aleyhisselam*, İstanbul, 2002, 535.)

¹⁶⁸⁷ Mesnevî, I, b.2965-9.

¹⁶⁸⁸ Mesnevî, I, b.1061-3.

¹⁶⁸⁹ İsmail Rusuhi Ankaravî, *Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkânı*, haz. Semih Ceyhan, İstanbul, 2001, s.130.

¹⁶⁹⁰ Gülşehri, *Garibnâme*, I, s.485.

¹⁶⁹¹ Mesnevî, II, b.2529.

¹⁶⁹² Mesnevî, II, b.2527-8

¹⁶⁹³ Mesnevî, I, b.150-6.

¹⁶⁹⁴ Mesnevî, IV, b. 1794-1800.

talep ettiklerine köle olurlar. Sonuçta da arayan aradığını bulur¹⁶⁹⁵ denilmiştir ancak işin aslı sâlik de beliren istek ve kuvvet, şeyhin onu çekişinden, dileyişinden meydana gelir. Elini tutan, yükünü yüklenen odur. Her dem, her nefesi ondan ummak gerek. Eğer onun feyzine geç mazhar olundaysa da gam duyulmamalı. Çünkü Allah'ın rahmeti erişirse geç erişir ama adamakıllı erişir.¹⁶⁹⁶ Mevlânâ Camî de bir dervişin, kâmil bir insanın sohbetinden etkilenerek, gönlüne girmesi ve nefsinin istekleri konusunda onu eğitmesini en iyi kerâmet olarak nitelendirdirir.¹⁶⁹⁷ Aksi durumda şeyhin sohbetinden kaçırdığı kelâmı bir daha elde edemeyeceği için kaybı da büyüktür.¹⁶⁹⁸

Bir mürşide bağlanmanın ilk adımı olarak mürid, şeyhi karşısında gassalın önündeki ölü gibi olmalıdır.¹⁶⁹⁹ Bunun ötesinde bazıları tarafından cihanın özü, ârif-i billâh olan insanı-ı kâmil'e¹⁷⁰⁰ hizmet etmek mânevî yolculukta zarûrî görülmüştür.¹⁷⁰¹ Örneğin Mevdûd Çiştî, şeyhinin hizmetinde bulunduğunu, bu hizmet netîcesindeki yakınlığından dolayı gönül açıcı pek çok faydalar gördüğünü ve bereket kazandığını söylemiştir.¹⁷⁰² Nihâyetinde Mevlâna'nın dediği gibi “Şeyh,

¹⁶⁹⁵ Mesnevî, I,b.1472.

¹⁶⁹⁶ Mesnevî, II,b.2529-33.

¹⁶⁹⁷ Ali b. Hüseyin es-Safî, *Raşahât Aynu'l- Hayât*, trc., Mehmed Şerif el-Abbâsî, Sebzevâr, 1291, haz. Mustafa Özsaray, İstanbul, 2005, s.209, 270.

¹⁶⁹⁸ Bkz. Serrâc, *Lüma*, s. 241.

¹⁶⁹⁹ Necmüddin Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, haz: Mustafa Kara, İstanbul, 1980, s. 54.

¹⁷⁰⁰ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, çev. Faruk Meyan, (Bedir Yayınları), İstanbul, 1999, s.434.

¹⁷⁰¹ Bkz. Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü 'l-üns*, tercüme ve şerh: Lâmiî Çelebi, haz: Süleyman Uludağ- Mustafa Kara, İstanbul, 1995, s. 417.

¹⁷⁰² Câmî, *Nefehâtü 'l-üns*, s.475.

kâmil, talip de istekli,¹⁷⁰³ binici çevik, bineği ise kapıda hazır olunca mürşid, onu saf ve temiz görünce temiz tohumu, temiz toprağa ekmiş olur.¹⁷⁰⁴

Mevlâna, Mesnevî'nin birinci cildinde pirin sıfatlarını Hüsâmeddin'e yazdırır; "...Pîri seç, onu yolun tâ kendisi bil. Pîr, yaz mevsimidir; halk ise güz ayı... Halk, geceye benzer, Pîr aya...Genç ve terü taze talihe Pîr adını taktım. Fakat o, Halk tarafından Pîr olmuştur, günlerin geçmesiyle değil. O öyle bir Pîrdir ki iptidası yoktur, ezelîdir. Öyle tek ve eşsiz inciye eş yoktur. Eski şarap esasen kuvvetlidir, hele "Min ledünn" şarabı olursa... Pîri bul ki bu yolculuk, Pîrsiz pek tehlikeli, pek korkuludur, âfetlerle doludur. Bildiğin ve defalarca gittiğin yolda bile kılavuz olmazsa şaşırırsın. Kendine gel! Hiç görmediğin o yola yalnız gitme, sakın yol göstericiden baş çevirme! Ey nobran! Pîrin gölgesi olmazsa gulyâbani sesi, seni sersemleştirir, yolunu şaşırtır. Gulyâbani, sana zarar verir, yolundan alıkor. Bu yolda nice senden daha dâhi kişiler kaybolup gittiler. Yolcuların yollarını şaşırdıklarını, kötü ruhlu İblis'in onlara neler yaptığını Kur'ân'dan işit! Onları ana yoldan yüz binlerce yıl uzak olan yola götürdü, felakete uğrattı, çıırçiplak bıraktı. Onların kemiklerine, kıllarına (onlardan kalan eserlere) bak da ibret al; eşeğini onların yoluna sürme. Eşeğin başını çek, onu yola sok, doğru yolu bilen ve görenlerin yoluna sür. Onu boş bırakma, yularını tut; çünkü o, yeşilliğe gitmeyi sever. Gaflet edip de bir an boş bıraktın mı çayırlara doğru fersahlarca yol alır. Eşek yol düşmanıdır, yeşillik görünce sarhoş olur. Onun yüzünden nice ona kul olanlar telef olup

¹⁷⁰³ Mesnevî, I, b. 1445.

¹⁷⁰⁴ Mesnevî, I,b.1504-5.

gitmişlerdir. Eğer yol bilmezsen eşeğin dileğine aykırı hareket et; doğru yol, o aykırı yoldur.¹⁷⁰⁵

Eşek mizaçlı nefse¹⁷⁰⁶ karşı savaşta en iyi kılavuz olan şeyhin emrinin gölgesi altına girmek en sağlam yoldur. Çünkü Nefesi tarafından; iyi insan, iyi söz, iyi hareket, iyi ahlâk ve iyi bilgide tam olan kâmil insan¹⁷⁰⁷ olan mürşid doğasında sahip olduğu bu doğru ve mânevi güç ile gerçeğin kendisi olur.¹⁷⁰⁸ Kaldı ki, şeyhlik bir insana tayinle verilen bir mevki değil, itibar ve liyâkâtle elde edilen bir makamdır.¹⁷⁰⁹

Onun emrine girdikten sonra bütün direktiflerine itirazsız uymak gerek. Aksi halde istidât ve kabiliyet sahibi de olsa kişi gizliden kâmillik davasına kalkıştığı için çarpılır, istidat ve kabiliyetlerini kayberder.¹⁷¹⁰ Mevlâna sâlikin ilk zamanlar sabırlı olmasının öneminden bahseder. Aksi halde zekâsına ve bilgisine güvenerek ileri atılırsa çıraklıkta kalır. Mesela terzi dükkânına verilen çocuğun öncelikle alâ-küllî-hâl üstâdına itaat etmesi gerekir. Eğer usta ona dikmek için uçkur verirse, uçkur diker; siyah nişaneler verirse elbise diker. Yani sanat öğrenmek isterse, kendi isteklerinden vazgeçip ustanın emrine girmelidir.¹⁷¹¹ Yine ayakkabı ustası olmak isteyen çırak önce ayakkabı tamircisi olarak işe başlamalı. Sabırla bu işin üstesinden geldikten sonra yeni ayakkabı dikecek duruma gelir. Yok eğer sabretmezse ayakkabı

¹⁷⁰⁵ Mesnevî, I,b.2938 vd.

¹⁷⁰⁶ Mesnevî, V,b.1389.

¹⁷⁰⁷ Azizüddin Neseî, *Tasavvufta İnsan Meselesi -İnsan-ı Kâmil*, İstanbul, 1990, çev.Mehmet Kanar, s.14.

¹⁷⁰⁸ James E. Royster, "Sufi Shaykh as Psychotherapist" Department of Religious Studies, Cleveland State University, Cleveland Ohio 44115, U.S.A, *Psychologia*, 1979, 22, p.226.

¹⁷⁰⁹ Güngör, *Tasavvufun Meseleleri*, s.97.

¹⁷¹⁰ Mesnevî, IV,b.3348-9.

¹⁷¹¹ Mevlânâ, Celaleddîn-i Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, terc. Ahmet Avni Konuk, haz.Selçuk Eraydın, İstanbul,1994, s.52.

tamircisi olarak kalır. Zaten tamirciler sabırsız ve hilmden yoksun oldukları için hep tamirci olarak kalırlar.¹⁷¹² Aksini yaparsa fare ile deve hikâyesinde haddini bilmeyi sonunda öğrenen fare gibi tecrübeler ona doğruyu öğretir. Hikâyede deveye gurur yaparak ipini çekmek isteyen fare yolculukları esnasında bir dereden geçmek zorunda kalır. Sudan karşıya geçmekten korkan fare devenin önden boy vermesini ister. Suya giren deve suyun ancak dizlerine geldiğini söylemesi üzerine fare: “Sana karınca ama bize ejdarha! Dizden dize fark var. Ey hünerli deve, sana diz boyu ama benim tepemden yüz arşın geçer” der.¹⁷¹³ Deveye karşı güttüğü benlik davasından vazgeçer, hatasını anlar ve tevbe eder. Bunun üzerine onun haline acıyan deve, fareyi hörgücüne alarak karşıya geçirir.¹⁷¹⁴ Samiri’de fare gibi tecrübesizliğinden, farklı zorluklara ve oyunlara alışık olmadığından mağrur oldu. Üstadı Hz. Musa’dan yüz çevirdi. Onun bu ukâlâlığının cezasını Hz. Musa ona başka bir oyun oynayarak ödetir. Dolayısıyla insan bilgisine hünerine güvenir ama onlar sayesinde baş olacağım derken başı elden gider. Böyle bir kötü âkıbet ile karşılaşmamak için kişi ayak olup, rey ve tedbir sahibi bir Kutba sığınmalı.¹⁷¹⁵

Müridin gerçek manada mürid olması için mürşidine karşı üç önemli görevi vardır. Bunlardan birisi mürşidinin adı için dünya nimetlerini terk etmeli,¹⁷¹⁶ ikincisi; bütün imkânlarını mürşidi için kullanmalı,¹⁷¹⁷ üçüncü ve en önemlisi; mürşidini yüce

¹⁷¹² Mesnevî, IV,b.3351-3.

¹⁷¹³ Mesnevî, II, b.3446.

¹⁷¹⁴ Mesnevî, II, b.3447-54.

¹⁷¹⁵ Mesnevî, II,b.1980-4.

¹⁷¹⁶ Gülşehri, *Garibnâme*, I, b.3669-3676.

¹⁷¹⁷ Gülşehri, a.g.e., I,b.3666.

bilmesidir.¹⁷¹⁸ Mevlâna'da sâlikin, mürşidinden istifâde etmesi için sâlikin iştiyâkının olması gerektiğini söyler.¹⁷¹⁹ Zira pirin nur tohumu ancak böyle bir istekli gönülde yeşerir.¹⁷²⁰ Aksi halde Mevlâna, kalp casusu olan gönül hekimi, karşısındakinin kalbinden geçen kötü düşünceleri hemen anlayabileceğini söyler.¹⁷²¹ Her ne kadar mürşid hisleri okuyup, kereminden ve karşı tarafı zor durumda bırakmamak için söylemesede¹⁷²² sâlik gönlünden geçenlere dikkat etmelidir.¹⁷²³ Yoksa sâlik, pîri hakkında gönlünden geçirdiği olumsuz fikirlerinden dolayı birçok feyizden mahrum kalacaktır.¹⁷²⁴

Sâlik, şeyhini içki içerken bile görse ona olan saygısını azaltmamalıdır. Mesnevî'de şeyhin her hâlinin bir hikmetten beslendiğine ve şeyhin kusurunu eleştiren bir mürid ve sâlik arasında geçen hikâyeyi görüyoruz. “Birisi, şeyhin birini “Kötü adam, doğru yolda değil. Şarap içiyor, mürâi ve pis herif. Böyle adam nereden müritlerin imdadına yetişecek?” diye kınadı. Başka biri de ona dedi ki “Edebe riâyet et. Büyükler hakkında böyle zanda bulunmak yaraşmaz. Onun sâf seli, bulanıversin... bu ondan ve onun sıfatlarından ne kadar uzak! Hak ehline böyle bühtanlarda bulunma. Bu, senin hayalinden ibaret, çevir yaprağı! Böyle bir şey olmaz ya... şayet olsa bile ey toprakta uçan kuş, bahrimuhite pislikten ne zarar! O, iki testiden az, yahut küçük bir havuz değil ki... bir katracık pislik onu nasıl bulandırır, nasıl kirletir? Ateş, İbrahim'e bir ziyan veremedi. Kim Nemrutsa sen ona

¹⁷¹⁸ Gülşehri, *Garibnâme*, I, b. 3656- 3661.

¹⁷¹⁹ Mesnevî, I, b.1444.

¹⁷²⁰ Mesnevî, I, b.1445.

¹⁷²¹ Mesnevî, II, b.1580-2.

¹⁷²² Mesnevî, II, b.1589.

¹⁷²³ Mesnevî, II, b.3216-24.

¹⁷²⁴ Mesnevî, II, b.1584-7.

de: Kork ateşten! Nefis Nemrut'tur, akılla can da Halil. Ruh, işin tam içindedir. Kılavuza ihtiyaç yok... kılavuza muhtaç olan nefistir. Kılavuz yolcuya, çöllerde her an kaybolana lâzımdır. Menzile ulaşanlara gözden, ışıktan başka bir şey lâzım değil. Onlar kılavuzdan da kurtulmuşlardır, çölden de. Eğer o vuslat eri bir delil getirirse henüz mücâdele içinde bocalayanlar anlasınlar diye getirir. Baba, küçük çocuğuna onun dilince “ Ti, ti” der, akli, âlemi ölçüp biçse bile! Üstat: “Elifte bir şey yok” dese fâzileti eksilmez, yücelikten düşmez. Henüz söz bilmez câhile bir şeyler öğretmek için kendi dilini terk etmek, Onun dilince konuşmak gerek. Ancak bu sûretle senden bir bilgi, bir fen öğrenebilir. Bütün halk da şeyhin çocukları mesâbesindedir. Nasihat verdiği zaman pîre, onların seviyesine inmek lâzım.¹⁷²⁵ ”Şeyhin müridi, o kötü sözlüye, o küfürle, sapıklıkla dopdolu kişiye dedi ki: Kendini keskin kılıç üstüne atma. Aklını başına al, padişah ve sultanla savaşa girişme. Havuz, deryaya omuz vurur, onunla boy ölçüşmeye kalkışırsa mahvoldu gitti. O, öyle bir deniz değil ki ucu, kıyısı bulunsun da sizin pisliğinize bulansın! Küfrün de bir haddi, hududu var. Fakat şeyhe ve şeyhin nuruna bir kenar, bir had yok! Haddi hududu olmayanın yanında mahdut olan şey, yok demektir. Allah'dan başka her şey fânidir. Onun bulunduğu yerde ne küfür var, ne iman. Çünkü, o içtir, küfürle imansa deri. Bu yokluklar, yüze perdedir. O, leğen altında gizli ışığa benzer. Hülâsa bu ten başı, o başa perdedir. O başın önünde bu ten başı kesilmiş gibidir, bir şeye yaramaz. Kâfir kimdir? Şeyhin imanından gâfil olan. Ölü kimdir? Şeyhin canından haberdar olmayan! Can, tecrübelerle sabittir ki haberdar olmaktan ibarettir. Kim, daha fazla

¹⁷²⁵ Mesnevî, II,b.3303 vd.

haberdarsa daha ziyâde canlıdır.”¹⁷²⁶ Bu açıklamalardan dimağı nasip almamış mürid şeyhin içki içtiğine dair söylemini ısrarla tekrarlar. Onu bir mecliste içki içerken gördüğünü, onun zannedildiği gibi takvalı birisi olmadığını söyler. Gördüklerini ıspat etmek için şeyhi gördüğü yere gece birlikte girip onun fıskını apaçık ortaya sermeyi teklif eder. Sâlik bir mekanın pencersenin dibine kadar götürür ve “ ...aşıklığa bak, işreti gör. Gündüzün riyasından gecenin fıskını seyret. Gündüz Mustafa gibi, gece Ebuleheb gibi! Gündüz adı Abdullah, gece elinde kadeh, nezubillah”¹⁷²⁷ der. Şeyhin meyhanede ve elinde de şarap kadehi olduğunu görem sâlik şaşırır. Şeyhin gerçekten şarap içtiğini düşünerek ona, “Sen, Şeytan şarap kadehine hemencecik işeyiverir” demezmiydin?¹⁷²⁸ diyerek sitem eder. Bu ithamlara maruz kalan şeyh cevap verir, “Benim kadehimi öyle doldurdular ki içine tek bir üzerlik tohumu bile sığmaz. Bir bak hele.. buraya bir zerre bile sığar mı? Sen sözü yanlış anlamışsın, aldanmışsın. Bu zâhiri şarap, zâhiri kadeh değil ki. Onu, gaybı bilen şeyhten uzak bil. Be ahmak, şarap kadehi, şeyhin varlığıdır. Oraya Şeytan’ın sidiğine asla yol yok! O varlık, Allah nuruyla dolu, hem de dudağına kadar. Ten kadehi kırılmış, mutlak nur kalmıştır. Güneşin nuru, pislik üstüne düşmekle pisenmez ya, yine aynı nurdur... Bu, ne kadehtir, nasıl şarap, bir gel de bak be hey münkir”¹⁷²⁹ dedi. Mürit gelip baktı, gördü ki halis bal. O mânasız düşmansa kör oldu, bir şey göremedi. O zaman pîr müridine dedi ki: “Yürü ey ulu mürit bana şarap bul, Bir hastalığım var, şarap içmek zaruretindeyim. Hastalıktan ölüm haline geldim, hattâ bu halden de ileri bir hale

¹⁷²⁶ Mesnevî, II,b.3319 vd.

¹⁷²⁷ Mesnevî, II,b.3399-3403.

¹⁷²⁸ Mesnevî, II,3405.

¹⁷²⁹ Mesnevî, II,3406-12.

düştüm. Zaruret vakti her pis, temiz sayılır. İnkâr edene lânet, başına toprak!”¹⁷³⁰

Şarap getirmek için aramaya başlayan sâlik döner dolaşır ancak şarap bulamaz. Zira bütün şarap küpleri bal küpü olmuştur. Ulu şeyhin meyhaneye girmesiyle bütün şaraplar şeyhin arıtması ile bal olur. Orada bulunan Rintlerde yaşanan olaya şaşırırlar ve şeyhten kendilerinde bulunan kötü huyları da şarabı değiştirdiği gibi güzel huylarla değiştirmesini isterler.¹⁷³¹

Mesnevî’de uzun şekilde anlatılan bu hikâyenin yersiz, sebepsiz uzatıldığını düşünemeyiz. Her şeyden önce buradaki ilk mesaj şeriâta zâhiren uygun olmadığı izlenimi veren bazı davranışların aslında görüldüğü gibi olmadığını anlıyoruz. Kuşkusuz şeriât kuralları tartışılmaz. Veliler de zaten zâhiri hükümlere ve şer’î adaba saygılı yaşamışlardır. Bu kuralları titizlikle uygulamışlardır.¹⁷³² Ancak buradaki sorun insanın algılama hatalarından kaynaklanmaktadır. Aynen kadehteki balı şarap zanneden mürid gibi. Kanaatimizce Mevlâna hikâyedeki şarap örneğini genelleme yapılması için vermiştir. Mâlum, devrin insanı dinî daha çok şekilsel yönü ve safiyâne bir taassup ile birlikte yaşıyordu. Mevlâna da yaşantısında aynı kaynaktan beslenen sebeplerden dolayı zaman zaman eleştirilere maruz kalmıştır. Örneğin, semâ ve müzik o dönemler eleştiri aldığı konulardandır.¹⁷³³ Günümüze kadar gelen bir takım dinî-tasavvufî tartışmaların yoğunluğunu kimi zaman azaltarak kimi zaman çoğaltarak hâla devam edegeldiğini görüyoruz. Dolayısıyla Hz.

¹⁷³⁰ Mesnevî, II,b.3413-16.

¹⁷³¹ Mesnevî, II,b.3417 vd.

¹⁷³² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.266.

¹⁷³³ Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, s.46.

Mevlâna'nın Mesnevî'si devrin insanları olduğu kadar günümüz ve gelecek insanlık için çözüm kitabı olmuştur.

Dinin sadece şekilsel yönüne bakanlar evin neresi olurlarsa olsun namaz kılarlar. Ancak bilmezler ki evde pis adamlar gezip dolaşmakta. Ayrıca evde çocuklar da yaşamaktadır ve onlar nereye giderseler orayı pisletirler. Onlar bunun farkında bile olmadan namaz kılarlar. Ancak Hz. Peygamber'in: "Şunu bil: Allah, büyükler pis şeyleri temiz etmiştir." dediği gibi onların secdegâhları yedinci kat göğe kadar arınmıştır.¹⁷³⁴ Çünkü şeyh ezel denizinin ta kendisidir. Şeyh âdeta kâmil bir bedirde parlayan aydır. Ama onda kusur arayan cennette diken toplayamaya çalışan kişidir. Şeyh parlayan güneştir ve o güneş yarasalar için yok olmayacağı gibi balçıkla da sıvanmaz.¹⁷³⁵

"Allah (c.c.) bir kimsenin perdesini yırtmayı isterse, onu temiz kişileri ta'netmeye meylettirir" diyor Mevlâna.¹⁷³⁶ Ondan sonra o kişi zelil ve rezil olur. Hz. Peygamber'in adını ağzını eğerek alan kişinin ağzı da öyle çarpılmıştı. Pişman olup "Ey Muhammed, affet! Ey Peygamber, sen, Min ledün ilminden lûtuflara mazharsın. Ben bilsizlikten seninle alay ettim. Alay edilmeye lâayık ben oldum" der.¹⁷³⁷

Bazıları da hasedlikten Allah erlerine muhalif olmaktadır. Ancak çok iyi bilinir ki Şeytan haset yüzünden makamından indirilmiştir.¹⁷³⁸ Haset bu yüzden iblisin tuğyanı olmuştur. Mevlâna insan bedeninin hased evi olduğunu söylemiştir. Ayrıca soy sop da hasedden iyice bulaşık bir hal almıştır. Ancak Allah dostları

¹⁷³⁴ Mesnevî, II,b.3425-7.

¹⁷³⁵ Mesnevî, II,b.3345-50.

¹⁷³⁶ Mesnevî, I,b.815.

¹⁷³⁷ Mesnevî, I,b.811-5.

¹⁷³⁸ Mesnevî, I,b.430.

bedenlerini terk ettikleri için onlarda hasedden eser kalmamıştır. Eğer insan onlara hased ederse kişinin kendi gönlü kararır. Bu yüzden kişi hasedin başına toprak atarken, Allah erlerinin ayaklarının altına toprak olmalı.¹⁷³⁹

Hülâsa zamanın padişahları olan velilere karşı hased etmeyi terk etmez ise kişi iblis olur.¹⁷⁴⁰ Veli, zehir yese bal olur, bal yiyene zehir olur. Çünkü o varlığını Allah varlığına tebdil etmiştir. Dolayısıyla onun işi de eşyayı tebdil etmektir. Ebâbil kuşları Allah'tan aldıkları kuvvetle koca bir fil ordusunu kırıp geçirdikleri gibi velilerde kuvvetlerini Allah'tan alırlar. Eğer kişi onlarla inada kalkışırsa, başlarını kurtarmalarına imkân yoktur.¹⁷⁴¹

İnsan velilerin, şeyhlerin huzurundan uzak olsa da en azından çarçabuk nedâmet edip onlara dost olmalı. Böylece kişiye onların yolundan bir rüzgâr essin, rahmet suyundan nasiplensin. Uzakta olsa bile “Nerede olursanız olun, yüzünüzü o tarafa dönün!”¹⁷⁴² âyetinde olduğu gibi o tarafa yönelerek bir hikmete kavuşulur.¹⁷⁴³

P) Şeyh

“Her seçilmiş erin ayak bastığı toprağı gözüne sürme gibi çek; o toprak, gözünü hem yakar, hem aydınlatır. Deve gözü ısılansın diye diken yer de onun için gözü nurlar saçar!”¹⁷⁴⁴

¹⁷³⁹ Mesnevî, I,b.429-36.

¹⁷⁴⁰ Mesnevî, II,b.3429.

¹⁷⁴¹ Mesnevî, II,b.3429-35.

¹⁷⁴² Bakara, 2/150.

¹⁷⁴³ Mesnevî, II,b.3352-4.

¹⁷⁴⁴ Mesnevî, IV,b.3375-6.

Yukarıdaki beyitlerden anlıyoruz ki şeyhin yolundan gitmek bazen insana ağır ve zor gelen şeyler ile karşı karşıya bırakabiliyor. Ancak bu yaşantıların insanın gelişiminde önemli rolü vardır. O yüzden kişi sâlih bir şeyh bulduğunda fırsatı kaçırmadan ve şüphe etmeden eteğine sarılmalı ki böylece âhir zaman sonundaki fitnelerden kurtulsun.¹⁷⁴⁵ Hz. Mevlâna'nın bu beyitinde şeyhe bağlanan müslümanın tekâmül sürecinden hariç bir de “âhir zaman fitnesinden” bahsediyor olması ayrıca dikkat çekicidir. Ahir zaman musibetlerini Hz. Peygamber'in bildirdiğini biliyoruz. Mevlâna ortalığın karışacağı, toplumun huzur ve güveninin bozulacağı günlerden ancak Allah erlerine uyararak kurtulanacağını söylüyor. Zâten Mevlâna'nın yaşadığı dönemde de bir takım fitnelerin çıktığını görebiliyoruz. Özellikle günümüzde İslâm topraklarında baş gösteren türlü türlü ayrılıkçı fikirlerin ve şiddet eylemelerinin gerçekleştiğini görmek Mevlâna'nın haklılığını göstermektedir. Bu coğrafyanın mükemmel olmasa da mevcut olan huzurunun dinî önderlerin insiyatifi ile olduğunu çoğu siyasîl ve sosyolog itiraf etmektedir.

Mevlâna bu gerçeği görmüş ve bir pîr ele geçirdiğinde insanın Hz. Musa'nın, Hızır'a teslim olduğu gibi hemen teslim olup, hükmü altına girmesini ister. “Hızır'ın yaptığı işlere itiraz etme. Gemiyi de kırsa ses çıkarma; çocuğu da öldürse saçını başını yolma. Mademki Hak, onun eline “kendi elimdir” dedi; “Yedullahi fevka eydîhim” hükmünü verdi; Şu halde Allah eli, onu öldürse de yine diriltir. Hattâ diriltmek nedir ki? Ona ebedî hayat verir. Bu yolu, nadir olarak yalnız aşanlar olabilir ama onlar bile yine Pîrlerin himmetiyle aşmış, varacağı yere onların sayesinde

¹⁷⁴⁵ Mesnevî, I,b.424.

ulaşmıştır. Pîrin eli, kısa değildir, gaiptekilere de erişir. Onun eli, Allah kabzasından başka bir şey değildir. Gaippte bulunanlara böyle bir hil’ati verirlerse huzurda hazır bulunanlar şüphesiz gaiptekilerden daha iyidir. Gaiptekileri bile duyururlar, onlara bile ihsan ederlerse artık konuğun önüne ne nimetler koymazlar? Huzurlarında hizmet kemeri bağlanan nerede, kapı dışında bulunan nerede? Pîri seçip ona teslim oldun mu, nâzik ve tahammülsüz olma; balçık gibi gevşek ve sölpük bir halde bulunma. Her zahmete, her meşakkate kızar, kinlenirsen cilâlanmadan nasıl ayna olacaksın?¹⁷⁴⁶ Mevlâna, sâlikin bu eğitimde karşılaşacağı zorlukları tencerede kaynayan nohut teşbihi ile anlatır.¹⁷⁴⁷ Sâlik’in nohut olduğu bu metaforunda mürşid tencereyi kaynatan ev hanımıdır.¹⁷⁴⁸ Nohutun pişip lezzetli bir hale geldiği gibi sâlik de pîrinin onu olgunlaştırma sürecine tahammül etmelidir.¹⁷⁴⁹ Sâlik bir yandan elzem olan mürşide karşı edebi muhafaza ederek,¹⁷⁵⁰ bir yandan kafeste ölü taklidi yapan papağan gibi benliğinden arınarak beden kafesinden çıkmaya çalışmak durumundadır.¹⁷⁵¹

Hz. Mevlâna yukarıdaki beyitte “pîrini seçip...”¹⁷⁵² ifâdesini kullanmıştır. Demek oluyor ki rastgele bir kılavuz seçimi yapılmamalı. Diğer taraftan Mevlâna’nın yaşadığı dönemde daha önce bahsedildiği üzere bir takım kişilerin dinî önder oldukları iddiasıyla nahoş şeyler yaptıklarını biliyoruz. Bu yüzden kişi iyi seçim yapmalıdır. Garibnâme’de salih şeyhte bulunması gereken üç özellikten

¹⁷⁴⁶ Mesnevî, I, b.2969 vd.

¹⁷⁴⁷ Mesnevî, III,b. 4159-61.

¹⁷⁴⁸ Mesnevî, III,b. 4159-65; 4174-8; 4193-6.

¹⁷⁴⁹ Mesnevî, III,b. 4193-6.

¹⁷⁵⁰ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s.33.

¹⁷⁵¹ Bkz. Attar, *Mantık Al-Tayr*, I, b.1334-1425.

¹⁷⁵² Mesnevî, I,b.2969.

bahsedilmiştir. Bunlardan birincisi; Allah'tan gelen ilim, hikmet, ibret, esrar, tövbe, tevfiğ, ibâdet, yücelik ve naz gibi feyizleri müridlerinden saklamayıp söylemektir.¹⁷⁵³ İkincisi insanlara yaratıcının baktığı gibi bakmaktır. Yâni insanların dış görünüşüyle değil içiyle ilgilenmek; kimsenin makamına ve mesleğine değil, gönlünden geçenlere ve düşüncelerine önem vermektir.¹⁷⁵⁴ Üçüncü olarak kendi yolunda firâset sahibi olmak ve etrafı araştırmaktır. Yâni şeyh, müridleri hakkında bilgi sahibi olmalı, dertleri ile ilgilenmelidir.¹⁷⁵⁵

Müridlerini yakından tanıyan şeyh, mânevi yardıma ihtiyacı olan her bir sâlik için farklı eğitim yöntemi kullanır.¹⁷⁵⁶ Zira insanlar fitrat itibarıyla birbirinden farklıdır. Mürşidin bu farklılıkları göz önüne alarak müride yardım etmesi gerekir.¹⁷⁵⁷ Yoksa yılandan çok korkan adamın ağzına kaçan yılanı çıkarmak için uygun bir yol takip edilmese adam yılandan kurtulabilir miydi?¹⁷⁵⁸

Sâlih şeyh korku ve ümitle gönüllere girer. Âdeta aslan gibidir. Cihannın esrarı ona gizli değildir. Cihânı bilen şeyh insanın kalbini bilmez mi? Bedenlere kıymet verenler zâhiri mauamlelere göre hareket ederler. Ancak gönül ehli olanların yanında gönüllere de sahip olmak gerek. Zira Allah gizli şeyleri onlara örtmemiştir, onların gönülleri avama gizli olanları bilir. Onlara karşı takınılması gereken edep

¹⁷⁵³ Gülşehri, *Garibnâme*, I,b.3632-5.

¹⁷⁵⁴ Gülşehri, a.g.e., I,b.3638-3647.

¹⁷⁵⁵ Gülşehri, a.g.e.,I, b.3649-3653.

¹⁷⁵⁶ James E. Royster, "Sufi Shaykh as Psychotherapist" Department of Religious Studies, Cleveland State University, Cleveland Ohio 44115, U.S.A, *Psychologia*, 1979, 22, s.232.

¹⁷⁵⁷ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.118.

¹⁷⁵⁸ Bu hikayede açık olan ağzından uyku esnasında yılan giren adam anlatılır. Eğer adama ağzından yılanın girdiği söylense adam belki oracıkta korkudan ölecekti. Ona doğruyu direkt olarak söylemektense hem korkmamasını ve yılanın çıkmasını sağlamak için ilk etapta zulüm gibi görünen adamı koşturma tercih edilir.(Attar, *Mantık Al-Tayr*, II,b.2431-2486.)

zâhiri değil bâtını, yani kalp ile olur.¹⁷⁵⁹ Kişi yapısına göre ten ehli ise ten diyarına, insanı özü olan su ve çamur hapsine çeker. Kişi gönül ehli ise gönül ehlinin diyarına yönelir. O temizlerin muhabbetinden başka boş muhabbetlere tevessül etmez artık.¹⁷⁶⁰

Kalp sarrafı olan Allah erlerine karşın gönül halinden haberi olmayan ancak kendini onlardanmış gibi gösterenlerde vardır.¹⁷⁶¹ Mevlâna sâlikî böyle kişilere karşı uyarır: “Her yanda bir gulyâbani, seni çağırır, ‘Kardeş, gel, yol istiyorsan işte buracıkta’ diye davet ederler. ‘Sana yol göstereyim, senin mülayim yoldaşın olayım. Bu ince yolda ben sana kılavuzum’ der. Fakat o ne kılavuzdur, ne de yol bilir. Ey Yusuf, o kurt huylunun yanına az git!”¹⁷⁶² Bir başka yerde onları iblis suratlı olarak nitelendirir ve onlara el vermemek gerektiğini ifâde eder.¹⁷⁶³ Diğer taraftan onlara inanan kişileri içinde şu beyiti söyler: “Her aşağılık kişi Davutluk dâvasına kalkışır. Anlamayan kişiler de ona yapışır Ahmak kuş, avcıdan kuş sesi duyar da o tarafa uçar gider.”¹⁷⁶⁴ Onları uyarmak maksadıyla şöyle seslenir: “Kendine gel, ceylân, aslandan nasıl kaçarsa böyle kişilerden öyle kaç! Ey bilgili yiğit, sakın onun yanına gitme!”¹⁷⁶⁵

Öte yandan sâlik böyle sahte şeyhlere bile inanıp onlara uyarsa karlı çıkacaktır. Bu hususta Mevlâna şunları söyler; “Bazen bir mürit, dâvacı ve yalancı bir şeyhe adamdır diye sadakatle inanır, itikat eder. Bu itikat yüzünden öyle bir makama erişir ki şeyhi, o makamı rüyada bile görmemiştir. Bu sûretle müride su ve

¹⁷⁵⁹ Mesnevî, II,b.3215-22.

¹⁷⁶⁰ Mesnevî, I,b.723-5.

¹⁷⁶¹ Mesnevî, I,b.110.

¹⁷⁶² Mesnevî, III, b.216-8.

¹⁷⁶³ Mesnevî, I,b. 316.

¹⁷⁶⁴ Mesnevî, III,b.2564-5.

¹⁷⁶⁵ Mesnevî, III, b.2569.

ateş bile zarar vermez. Halbu ki şeyhe zararlıdır. Fakat nadir olarak tâlibin itikadındaki parlaklık yüzünden şeyhin yalanı tâlibe faydalı olur. Şeyhi, can sanır, ceset çıkar ama tâlip, kendi iyi niyeti yüzünden öyle bir makama erişir ki... Hali, tıpkı gece ortasında kible arayana benzer. Kible bulunmasa bile namazı câizdir.”¹⁷⁶⁶ Buradan âmellerin niyetlere göre¹⁷⁶⁷ değer bulduğu hakikatını görebiliyoruz. Karşısındakinin kalbinde olanları görme bilgisi imkan dahilinde olmadığı için sâlik samimi bir ihtiyaç ile yardım istediği şeyh ne kadar gayr-i samimi olursa olsun, niyetin halisliği sayesinde salik nimete erişir.

Mevlâna'nın da şikâyet ettiği sahte şeyhler Anadolu'nun siyasal düzeninin bozulması ile daha da artmıştır. Moğolların dinî olarak herhangi bir tarafgirlik içerisinde olmamalarından¹⁷⁶⁸ dolayı sünnî İslâm muhalifleri Anadolu topraklarında daha rahat hareket etmişlerdir.¹⁷⁶⁹ Daha önceki bölümde bu konu ile ilgili tafsilatlı bilgi verilmiştir.¹⁷⁷⁰ Mesnevî'de sahte şeyh ismi ya da bir zümre adı verilmemektedir. Ancak Mevlâna'nın zikrettiği “Şu davullu, bayraklı hamlar da, biz yokluk yurdundan haberciyiz diye bağırıp dururlar ya! Hepsi dünyaya bir şeyhlik lafıdır atmış, kendisini

¹⁷⁶⁶ Mesnevî, I,b.2283-5.

¹⁷⁶⁷ Buhari, Bedü'l Vahy, 1; Müslim, İmare, 155.

¹⁷⁶⁸ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, ss.89-90; Yuvalı, *Moğol Harekatı*, s.1292.

¹⁷⁶⁹ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, s.90.

¹⁷⁷⁰ Moğolların dini amaçlardan ziyade cihanşumul bir devlet anlayışına sahip oldukları görülmektedir. Bu doğrultu bir beyan olarak Jean de Plancarpin'de Moğolların Doğu Avrupa'ya kadar gelmelerini Hristiyanlık dinine karşı bir mücadele olmadığını, sadece “Gökte tek tanrı, yeryüzünde Cengiz Han hakimdir.” açıklaması örnek verilebilir. (*Moğolların Gizli Tarihi*, Trc.Ahmet Temir, Ankara,1948, s.106) Yine Papanın barış için gönderdiği Pierre'nin Moğol han ve hanedan üyelerinin: “Onlar kimseyi öldürmek istemiyorlar, sadece dünyayı yönetmek istiyorlar.Herkesin kendi dininde kalmasına da karşı değiller, sadece itaat istiyorlar.” İfadesi bu fikri güçlendirmektedir.(Jenkard Richard,”Ultimatus Mongols et Letters Apocyses”,Central Asiatic Journal,Vol.XVLL,Weisbaden, 1973, p.216)

Beyazıd yerine koymuştur.”¹⁷⁷¹ ifadesi kaynaklarda da belirtlen heterodoks Türkmen abdallarını anımsatmaktadır. Çünkü bayraklı ve davulla birlikte sokaklarda gezenler onlardır. Bu Türkmen büyükleri hiçbir iş ile uğraşmaz köy köy, kasaba kasaba dolaşırlardı. Zamanında isyanlar çıkarabilecek kadar nüfuzları olduklarını görebiliyoruz.

Hz. Mevlâna şeyhlik iddiasında bulunan böyle kişileri güzel hilelerle süslenmiş sahte çiçeğe benzetir.¹⁷⁷² Ona göre kılavuza ihtiyaç içerisinde olan müridlerin sahte şeyhe kanmalarının sebebi onların ihsan ve kerem sahiplerini farkedecek anlayıştan uzak olmalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü hakîkî şeyh ihsan ve kerem sahibidir. Sahte şeyh ise hasistir ve hep kendinden tarafa yontar. Onun bu hasisliği yüzünden kendisi de kaybedenlerden olmuştur. Dolayısıyla kendisi kaybetmiş bir önderin öğrencisini kurtarması beklenemez. Kenisinden nur beklenen şeyh kapkara bir hale gelmiştir.¹⁷⁷³ Mevlâna böyle sahte şeyhleri gözü akan ve görmeyen kişiye benzetir. Hastalıklı gözüne ilaç sürüyorum diye zararlı şey sürer durur.¹⁷⁷⁴

Kuşeyri'nin “Şimdi suffler şekil ve kıyafet bakımından eski sufflere benziyor ama, ruh ve muhteva bakımından başkalaşmışlardır.”¹⁷⁷⁵ dediği sahte şeyhlerin dil maharetleri ise çok ileri seviyededir. Onda, Allah'tan ne bir güzel koku vardır ne de bir eser. Buna karşın kendisini adam sansınlar diye dervişlerin bir hayli sözünü çarpar, ezberler ve satar. Onu dinleyen davasının Hz. Şitten ve Hz. Adem'in kin den

¹⁷⁷¹ Mesnevî, VI,b.2547.

¹⁷⁷² Mesnevî, I,b.2264 den önceki başlık.

¹⁷⁷³ Mesnevî, I,b.2263-6.

¹⁷⁷⁴ Mesnevî, I,b.2269.

¹⁷⁷⁵ Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi* , s.63.

de ileri sanır.¹⁷⁷⁶ Aslında Şeytan bile ondan kaçır. Ama o konuşurken Bayezid'den inciler sayar, hatta bir de bakarsınız ki onun bile kusurları olduğunu iddia eder ve onları saymaya başlar. İç yüzüne bakıldığında ise Yezid dahi ondan utanır.¹⁷⁷⁷

Sahte şeyhler etrafındakilere büyük hikmetlere eriştiğini söyler. Ama aslında Hak önüne bir kemik dahi atmamıştır. Ama kendisine verilenlerden insanlara dağıtmak için “sofrayı yaydım, Hakk'ın vekiliyim, hâlife oğluyum”¹⁷⁷⁸ diye bağıır. Cahil halktan onun etrafında toplananlar olur. İnsanlar onun etrafında vaad edilen ihsanlar için toplandığından vaadin gerçekleşmesini isterler. Sahte şeyh ise “yarın” diyerek onları geçirir. Fakat bu yarınların ardından hiç güneş doğmamaktadır. Ama câhil kişiler onun ve asılsız vaadlerinin gerçek olmadığını anlayana kadar ömürleri tükenmiş olur.¹⁷⁷⁹ Bu beyitler “Milemyum Tarikatları” adlı kitabı anımsatıyor. Kitap isminden de anlaşılacağı gibi çağımızın tarikatlarını anlatan bir eserdir. Yirmibirinci yüzyılın başlarında günümüze kadar gelmiş İslâm dışı inançlardan feyz almış tarikatlar hakkında bilgiler verilmiştir. Kitapta, Mevlâna'nın bahsettiklerini görmek mümkün. Ufolar, Hz. İsa, Kıyamet günü, Armegeidon savaşları gibi birçok konuda vaadlerde bulunarak müridler edinen bu tarikatlar, dedikleri gerçekleşmeyince liderin telkinleri ile toplu intihar ederek yaşamlarını sonlandırmışlardır.¹⁷⁸⁰ Biliyoruz ki Mevlâna Mesnevî'de genelde mecâzî bir ifade kullanmıştır. Ama burada olduğu gibi onun fikirleri doğrultusunda gerçek yaşamda yer bulmuş örnekler de vardır. Bu nokta da şu gerçeği tekrar dile getirmek

¹⁷⁷⁶ Mesnevî, I,b.2272.

¹⁷⁷⁷ Mesnevî, I,b.2273-5.

¹⁷⁷⁸ Mesnevî, I,b.2277.

¹⁷⁷⁹ Mesnevî, I,b.2278-81.

¹⁷⁸⁰ Bkz. Ali Köse, *Milenyum Tarikatları*, (Truva Yay.),İstanbul, 2006.

durumundayız. Hz. Mevlâna ve onun ilhâmi duygular ile kaleme aldırđı Mesnevî bütün insanlık için zaman ve mekân şartı gözetmeksizin kılavuz kitap mahiyetinde şaheserdir. Bu gerçeği gören pek çok Türk devletleri, Mesnevî'yi teorik ve pratik eğitim faaliyetlerinde kullanmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nde yöneticileri yetişmesinde önemli bir yeri olmuştur. XVI. yüzyılda Mesnevî okutmak adet haline gelmiştir.¹⁷⁸¹ Bu ilgi özellikle ıslâhat devirleri ve yenilikçi girişimlerin başladığı XVII-XVIII. yüzyıllarda, “Dârül- mesnevi” adlı Mesnevî okutmaya ayrılmış olan yerler açılmıştır. Ayrıca eser medrese ve câmilerde de okutulmaya başlanmıştır.”¹⁷⁸²

R) Kadın

Allah(c.c.) kadını, erkeklere sevimli gelecek şekilde yaratmıştır. Bu muhabbetten dolayı Hz. Âdem, Havva Anamızdan ayrı kalamadığı gibi bütün erkekler, kadınların muhabbetinden ayrı kalamamışlardır. Bir rivâyete göre insanları aldatabilmek için şeytan Allah'tan (c.c.) bir takım şeyler ister. Allah (c.c.) ona sürü sürü atları, altınları, incileri, değerli madenleri, ipek elbiseler, şarabı, yağlı yiyecekler verir. Ancak bunları yeterli bulmayan şeytan daha şiddetli bir aldatıcı ister. Bunun üzerine Allah (c.c.) güzelliği ile kadını gönderince Şeytan parmaklarını şıkırdatarak oynamaya başlar.¹⁷⁸³ Sonra “Şimdi bununla murad hâsıl olmuştur’ dedi. İnsanın aklını ve sabrını kararsız eden mahmur ve şuh gözleri, Üzerinde âşıkların gönlünün üzerlik tohumu gibi yandığı güzellerin yanağında ki safayı, O yüzü, o ben ve kaşları,

¹⁷⁸¹ Gölpınarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik*, s.134.

¹⁷⁸² Yakup Şafak, *Hazret-i Mevlâna'nın Eserleri*. Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2005, s.28.

¹⁷⁸³ Celâleddin Bâkır Çelebi, *Mevlâna Okyanusu'ndan*, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya, 2004, s.62.

akik gibi dudakları, ince bir perdeden Hak nurunun aksini, o naz ü işveyi ve cilveyi görünce sevinip hile perdesine bunu kâfi buldu”ğunu söyler.¹⁷⁸⁴

Şeytanın en etkili silahı kadın, erkeğe ilk suçu işletmiştir. Bir rivâyete göre Âdem (A.S.) ve oğulları Hâbil ile Kâbil arasındaki kurban kavgasına neden olup, cinayetle sonuçlanmasının müsebbibi kadındır.¹⁷⁸⁵ Erkeğin yaşadığı sıkıntıların da kaynağı kadındır. Zira Hz. Âdem yasak meyveyi Hz. Havva yüzünden yemiştir. Mesnevî’de anlatılan diğer hikâyelerde birçok cinayet ve kötülüğün kadın yüzünden olduğunu anlıyoruz.¹⁷⁸⁶

Kadının güzelliği ve işvesi erkeğin başına olumsuz işler getirebilir...“Ey makbul padişah, ben senin hapsinde olan bir Yusuf’um. Sen, beni kadınların hilesinden kurtar. Arşta oturuyordum. Şehvet, ‘iniş’ emriyle aşağı inmeme sebep oldu. Yücelerdeyken aşağılara düştüm. Kadının hilesi, rahim zindanını mekân etti. Ruhu, arştan aşağılara indirdi. Hâsılı, kadınların hilesi pek büyüktür. Önce de sonra da inişim kadın yüzünden. Zira ruh idim, nasıl beden sahibi oldum?”¹⁷⁸⁷ Güzelliği ile kadının gammaz gamzesi, hafif bakışı fitnedir. Ancak bu fitneyi sesi, yüz kat daha artırır.¹⁷⁸⁸

Kadınların bir başka silahı ağlamalarıdır. Gözyaşları ile erkeğin kalbini yumaşatırlar.¹⁷⁸⁹ Mevlâna kadınların hilelerinin sonu olmadığını söyler.¹⁷⁹⁰ Kişi

¹⁷⁸⁴ Mesnevî, V,b.962-6.

¹⁷⁸⁵ Celâleddin Bâkır Çelebi, *Mevlâna Okyanusu’ndan*, s.61.

¹⁷⁸⁶ İsmail Yakıt, “Kadın”, III.Uluslararası Milli Mevlana Kongresi, Batı Düşüncesi ve Mevlana’da Kadın, s.141.

¹⁷⁸⁷ Mesnevî, VI,b.2821-5.

¹⁷⁸⁸ Mesnevî, VI,b.4591.

¹⁷⁸⁹ Mesnevî, I, b.2497.

¹⁷⁹⁰ Mesnevî, VI,b.4209.

Zaloğlu Rüstem gibi yiğit olsa, ondan öte Hz. Hamza'dan ileri geçse yine kadının hükmü altına girmekten kurtulamaz. Zira güzel bir kadına meyletmeyen erkek neredeyse yoktur.¹⁷⁹¹ Kadının güzelliği erkeği etkileyen, kendine bağlayan ve karşı konulmaz bir şeydir. O yüzden içinde güzel eşyalarla düşünmüş evi olan bir adam kıskançla gönül verdiği ve perilerin dahi kıskanacağı kadar güzel bir kadına sahip olsa evine girdiğinde artık çıkmak istemez. Önemli bir iş için evden çıktığında aklı geride kalır ve eve dönmek için işini alelacele bitirir. Çünkü evinde bıraktığı karısı dışarıda gördüklerinden daha sevimlidir.¹⁷⁹² Bunun aksine eğer bir adamın evinde ne halı, ne hasır, ne ekmek, ne şarap ve ne de et olsa, bununla birlikte çok çirkin ve ihtiyar bir karısı bulunsa, tabiatıyla o adam böyle bir eve girince bu çirkinlik ve hoşlanmadığı şeylerden uzaklaşmak ve kendisini dışarı atmak, sokaklarda, pazarlarda dolaşmak ve başka insanları seyretmek ister.”¹⁷⁹³ Erkek evde güzel karısının esiridir. Bu durum insanın muhabbetinden kaynaklanmaktadır. Hayvanda bu durum söz konusu olmaz. Çünkü onlarda eksiklik olduğundan dolayı muhabbet de azdır.

Mevlâna, kadın-erkek eşleştirmesini su ve ateş örneği ile izah eder. Zâhiren ateşe üstün gelen su bir kaba konulunca ateş, onu fıkır fıkır kaynatır. İkisinin arasında bir tencere yani muhabbet bağı olunca ateş suyu yok eder, buhar haline getirir.¹⁷⁹⁴ Bu durum dışarıdan erkeğin zafiyeti veya acziyetiymiş gibi görünse de hakikatte öyle değildir. Aksine pozitif bir sebebin neticesidir. Şöyle ki; “Peygamber dedi ki: “Kadınlar; akıllı kişilere ehli dil olanlara fazlasıyla galip olurlar. Fakat

¹⁷⁹¹ Mevlânâ, *Fihî Maarif*, s. 283.

¹⁷⁹² Sultan Veled, *Maârif*, s. 118.

¹⁷⁹³ Sultan Veled, a.g.e., ss. 117-118.

¹⁷⁹⁴ Mesnevî, I,b.1426-32.

câhiller, kadına galebe ederler.”¹⁷⁹⁵ Çünkü onlar sert ve kaba muameleli olurlar. Onlarda acıma, lûtfetme, sevme azdır. Çünkü tabiatlarında, yaratılışlarında hayvanlık üstündür. Sevgi ve acıma, insanlık vasfıdır; hiddet ve şehvetse... hayvanlık vasfıdır. Kadın, Hak nurudur, sevgili değil... Sanki yaratıcıdır, yaratılmış değildir! O adamın kendisini karısına teslim etmesi, kadının istek ve itirazını Hakk’ın emri bilmesi... Dönen bir şeyi bir döndürenin bulunduğu, her bilene göre alken sabittir.¹⁷⁹⁶ Bu beyitlerden sonuç olarak kadınların akıllı kişiye üstün, ancak cahile mağlup olduklarını söyleyebiliriz.

Mevlâna’nın, kadının korunup, kollanması noktasında en önemli açıklamalarını oğluna, gelini için yazdığı vasiyet mektubunda bulmak mümkündür. Mektupda Sultan Veled’e şöyle seslenir: “Bugün sen oğlumuzun nikâhında bulunan va hakkında ‘Zekeriya ona kefil oldu’ âyeti (söylenen), sana, seni denemek için teslim edilen, şehzademiz, gönül ve gözümüzün ve bütün dünyanın gönül ve gözünün aydınlığı (Fatma Hatun)’un gözetilmesi için vasiyet ediyorum: Bir an bile kadının gönlüne ‘Babamın ölümünden sonra vefasızlık ediyorlar’ diye bir düşüncenin girmemesi için oğlumuz ona hiçbir zaman bilerek veya bilmeyerek kötü bir harekette bulunmaz ve ona karşı olan murakabe vazifesini de bırakmaz. O kadın, cevherinin temizliğinden, şehzadelik unsurundan ve tevarüs ettiği sabırdan dolayı şikâyette bulunmaz... Fakat Selâhaddîn’in temiz olan çocuklarının koruyucusu ilâhi ruhların gözetilmesinden sakınmak lazımdır. Zira ‘Cennette zürriyetlerini biz onlara

¹⁷⁹⁵ Mesnevî, I, b. 2435 den önceki başlık.

¹⁷⁹⁶ Mesnevî, I,b.2433-8.

katarız' buyurulmuştur.”¹⁷⁹⁷ Görüldüğü üzere Sultan Veled'e eşinin gönlünü hoş tutmasını ve evlelik bağı kuruldu diye eşini ihmal etmemesini, aksine her gün ve geceyi düğün gecesi bilip, her gün gönlünü kazanma çalışmalıdır. Bir başka mektupda Sultan Veled'e şu ifadeleri yazmıştır: “... siz oğlumuzun nikâhında, eli altında olan, büyük bir sınama olarak size emânet edilen padişahımızın kızının hatırına riâyet etmeniz için şu birkaç satır yazıldı. Umarız, sizden şunu bekleriz ki özürlerin temellerine ateş vurup bir an, bir soluk, ne bilerek, ne yanılarak onu incitecek bir harekette bulunmazsınız; görüp gözetme ödevini bırakmazsınız da onların hatırına da bir zerrecik vefâsızlıkta bulunduğunuza dâir bir şey gelmez, kederlenmezler. Zâti onlar, sezsele bile, yaradılışlarının temizliği, padişah kızı oluşları yüzünden miras yoluyla elde ettikleri gibi doğuştan sahip oldukları sabır sebebiyle hiçbir söz söylemezler... şu babanın yüzünü, kendi yüzünü, bütün soyumuzun-sopumuzun yüzlerini aketmek istersen, onun hatırını aziz, ama pek aziz tut; onu, can ve gönül tuzağıyla avlamak için her günü, ilk gün, her geceyi gerdek gecesi say. Hem de av oldu sanma; av olmaya ihtiyacı da yoktur onun.”¹⁷⁹⁸

O dönemde de kadınların güzelliğine ve zerâfete önem verdiklerini Mesnevî'den anlayabiliyoruz. Çünkü eşlerine güzel görünmek için kadınlar makyaj malzemelerinden ayna, yanaklara sürülen allık ve boyalar, gözlere çekilen sürmelerden, ve güzel kokular bulundurduklarının okuyoruz.¹⁷⁹⁹ Aynı şekilde kadınların inci gerdanlık, bilezik, küpe, taç ve halhal takındıklarını anlıyoruz.¹⁸⁰⁰

¹⁷⁹⁷ Eflâki, *Menâkib*, ss. 147-148.

¹⁷⁹⁸ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 14.

¹⁷⁹⁹ Mesnevî, I, 340, 1534, 1779; II, 108, 164; VI, 1268-1270; *Fihi Mâfih*, s. 92, 197, 245.

¹⁸⁰⁰ Mesnevî, I, 2912, 2937; IV, 999-1001, 1612.

Kadınlar genellikle dışarı çıkarken çarşaf giyip yüzlerini de peçe ile örtmekteydiler.¹⁸⁰¹

Aslında dönemin Anadoluşunda da geçerli olmak üzere Türkler kadına önem vermiştir. Hatta kadının kutsal bir varlık olduğu düşünölmüştür.¹⁸⁰² Bu önemin sosyal yaşamda karşılığında erkek ile eşit sayılması şeklinde olmuştur.¹⁸⁰³ Bunun yanı sıra tasavvuf da Hz. Peygamber'den sonra kadının azalan prestijine önemli bir rol katmıştır.¹⁸⁰⁴ Zira Hz. Ömer (r.a.) “Sâliha kadın dünyalık sayılmaz; çünkü sâliha kadın kişiyi âhirete yönlendirir.” demiştir.¹⁸⁰⁵ Kadının, erkek gibi seyr-ü sülûke farz-ı ayın derecesinde ihtiyacı olduđu¹⁸⁰⁶ için Mevlâna'nın kadın meclislerinde sohbet yaptığını biliyoruz.¹⁸⁰⁷ Yine İbn Arabî irşad meclislerinde kadınların iştirak etmelerini sağlamış, derslerini dinlemelerine izin vermiştir.¹⁸⁰⁸ Aynı doğrultuda Schimmel, Ortaçağda kadının tasavvuf ile etkin bir rol üstlendiğini, hatta Memlukler zamanında dul kadınların da barınağı olan bir kadınlar tekkesinin olduğunu söyler.¹⁸⁰⁹

Mevlâna kadınların Hak nuru olduğunu, sanki yaratılmış değil, yaratıcı olduklarını ifâde eder. Mevlâna'nın kadın hakkındaki düşüncelerinin temelinde de

¹⁸⁰¹ Mesnevî, I, 2382; III, 3444; V, 363, 2233; *Fihi Mâfih*, s. 18.

¹⁸⁰² Bkz. Necdet Sevinç, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, İstanbul, 1987, s. 16-29.

¹⁸⁰³ Gülçin Çandaroğlu, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, İstanbul, 2003, s.93.

¹⁸⁰⁴ Annemarie Schimmel, *Ruhum Bir Kadındır*, çev. Ömer Enis Akbulut, İstanbul, (İz Yayıncılık), 2001, s.37.

¹⁸⁰⁵ Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb, Kûtu'l-Kulûb*, çev.:Muharrem Tan, (İz yayıncılık),İstanbul, 2004, II, s.244.

¹⁸⁰⁶ Seyh Hâlid, *Mektûbât*, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, no:003.v.26.

¹⁸⁰⁷ Bkz. Eflâki, *Menâkib*, II, ss. 21-22.

¹⁸⁰⁸ Schimmel, *Ruhum Bir Kadındır*, s.49.

¹⁸⁰⁹ Annemarie Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri, Kabalcı Yayınevi*, İstanbul, 2004, ss.255–256.

Kur'ân ve Hz. Peygamber'in sünneti vardır. Bu istikâmette Mevlâna insan üzerinde Allah'ın haklarından sonra ana hakkı geldiğini ifade etmiştir.¹⁸¹⁰

Onların çocuk doğurma zorluğunun yanında çocuk büyütme meşakkatine, şefkatleri ile sebat etmelerine karşılık bu ifadeyi kullanmış olabileceği muhtemeldir. Fakat onların çocuklarına karşı şefkatleri bazen, özellikle yetişmeye başladıkları zaman hayata hazırlanma da olumsuz etkiler yapabileceği durumlar da olmuştur. Örneğin okula gitmek istemeyen ve ağlayan çocuğun gözyaşlarına yenik düşüp okulunu aksatmasına göz yumabilir.¹⁸¹¹

Hz. Mevlâna'nın bir örnek vererek açıkladığı bu durum birçok konuda genelleme yapılmasına izin vermektedir. Günümüz çağdaş psikologları bu gerçeği görmüş ve çocuklar söz konusu olduğunda sınırsız müsamâha ve ölçsüz merhâmetin çocuğa yapılacak en büyük kötülüklerden biri olduğunu söylemektedirler. Ancak anneler bu olumsuz etkiyi yakın zamanda göremedikleri için ölçüyü ayarlamaktaki önemi duygusallıklarından dolayı tam anlayamamaktadır.

Evliliğin nihâi hedefi olan çocuk yetiştirmede anne ve babanın sorumlukları olduğunu söyleyen Gazâli¹⁸¹² küçük yaştan itibaren ona gerekli eğitimin verilmesi gerekliliğine dikkat çeker.¹⁸¹³ Konu ile ilgili olarak Holm şunları söyler; “Çocuğu henüz konuşmaya başlamadan önce ibâdet ve dinî törenlere götürmek gerekir. Böylece çocuk, akla dayalı düşünmeye başlamadan önce uzun bir müddet güvenlik ve kutsallık duygusu yaşayabilir. Konuşmaya başladığı andan itibaren ebeveynler en

¹⁸¹⁰ İsmail Yakıt, “Kadın”, III.Uluslararası Milli Mevlana Kongresi, Batı Düşüncesi ve Mevlana'da Kadın, s.139.

¹⁸¹¹ Mesnevî, VI,b.1433.

¹⁸¹² Gazali, *Kimya*, I, s.257; *İhya*, II, s.62.

¹⁸¹³ Gazali, *İhya*, I, s.130.

kısa zamanda çocukla birlikte duâya başlamalıdır. Fakat bütün bu pratikler çocuğun ruhsal gelişimini engellememelidir.”¹⁸¹⁴ Aynı şekilde Gazzalî’de ebeveynler aracılığıyla dinî eğitimin küçük yaşta çocuğa verilmeye başlanmasını tavsiye etmiştir.¹⁸¹⁵ Fakat kadının duygusallığı ve şefkâti bazen çocukta gevşekliğe neden olabilmektedir. Bu duruma karşılık babanın sertliği ilaç olarak görülmektedir.¹⁸¹⁶

Kadının duygusal olması bir başka açıdan şeytanın etkin bir silahı olmaktan çıkmasına vesile olabilmektedir. Çünkü kadınlar daha çok duygularına göre hareket etmektedir. O yüzden Hz. Musa’yı, Firavun’un şerrinden kurtaran kadınlar olduğu gibi, Hz. İsa ve Hz. Muhammed’in risâletine herkesten önce inanıp iman edenler yine kadınlar olmuştur.¹⁸¹⁷ Öte yandan yumuşak yaratılışlı ve şefkât dolu olan kadınlar, iki kişi olduklarında hasedden birbirlerinin kanına kasederler.¹⁸¹⁸

Mevlâna’nın kadın müridleri olduğundan bahsetmiştik. Müridleri arasında padişahların ve beylerin hanımları da vardır. Onu evlerine çağırıp sohbetler tertiplendiğini biliyoruz.¹⁸¹⁹ Övgüyle bahsettiği bu müridlerinden bir kadın hakkında Mektuplar’ında şunları söyler: “Allah o hanımın ismetini daim etsin, büyüklüğünü artırsın; zevâli bulunmayan eczanelen, sonu olmayan kendi kerem ve bağış hazinesinden, o azizeye şifa şerbetini, beden, din ve gönül sıhhatinin ilacını ihsan etsin. Çünkü onun aziz varlığı, yoksullara eş-dosttur yoksullara sığınaktır. Bir soluğu bile yitirmeyen kapıda, doğru yol yolcularına, her adımda, her solukta, doğru yolu

¹⁸¹⁴ Nils G. Holm, *Din Psikolojisine Giriş*, çev. Abdulkerim Bahadır, (İnsan Yay.), İstanbul, 2004, s.89.

¹⁸¹⁵ Gazzalî, *İhya*, I, s.130.

¹⁸¹⁶ Mesnevî, VI,b.1436-7.

¹⁸¹⁷ Celâleddin Bâkır Çelebi, Mevlâna Okyanusu’ndan, s.62.

¹⁸¹⁸ Mesnevî, V, b.1216.

¹⁸¹⁹ Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri-Mevlâna ve Etrafındakiler*, I, ss. 474-475.

göstermededir; onlara elinden geldiği kadar öğütler vermededir; boyunca hayırlarda, ihsanlarda bulunmadadır; kulluk etmede, yanlılık âleminde Tanrıya yalvarıp yakarmaktadır... Allah'a hamdolsun ki, bu yüce anlamlar, o tek hatuna aydıdır, perdesiz olarak gözünün önünde durmaktadır."¹⁸²⁰ Yine Gürcü Hatun'a yazdığı düşünülen mektupta ona övgüler yağdırır. "Tanyeri dolaylarının melikesinin, kadri yüce, gönlü geniş, hilim kerem ıssı, Rabbine ulaşmaya özlem çeker, himmeti yüce, işin sonunu düşünür, Tanrı'dan korkar, dindar, asrın Fatıma'sı, devranın Haticesi, zamanın Meryem'i, saygı değer harem, din ve devlet kasrı hârunun Allah yüceliğini dâimi etsin; yüceliği artsın; hayırlara kıble kesilsin, taâtlara kâbe olsun. Ruhânilerin mescidi, gökyüzündekilerin kalesi gibi zamanın kötü işlerinin mancınığından, dünyalar durdukça, zaman yürüdükçe korunsun Muhammed ve soyu hakkıyçin"¹⁸²¹

Bu güzel ifadelere rağmen Mevlâna akli eksik olduğunu söylediği kadına ve onun işine güvenilmeyeceğini söylemiştir.¹⁸²² Onların akılları noksan, canı zayıf olduğu için rüyaları da erkeğinkinden aşağıdır.¹⁸²³ Mevlâna kadının akıl ve dince eksik olmasını kâfirlerin sahip olduğu özelliğe benzetir.¹⁸²⁴

Erkeklerin kadınlara göre daha üstün olmasının sebebi fiziksel, mevki ve şöhret bakımından değildir. Öyle olsaydı aslan ve fil insandan üstün oldurdu. Erkeğin kadına üstünlüğü, yukarıda sözü edilen akıl eksikliğinden de kasıt kadının işin

¹⁸²⁰ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 190.

¹⁸²¹ Mevlânâ, a.g.e., s.420.

¹⁸²² Mesnevî, II,b.2214.

¹⁸²³ Mesnevî, VI,b.4354.

¹⁸²⁴ Mesnevî, I,b.1284.

sonunu görmekteki eksiklikleridir Eğer erkek âkîbeti göremezse âkîbeti görebilen kadından üstün değildir.¹⁸²⁵

Mesnevî’de kadının olduğu gibi kabul edilmesi gerektiğini okuyoruz. Çünkü kadını değiştirmek için sarf etmek boşuna olduğu gibi kötü olabilir. Erkek ne derse desin kadın kendi bildiğini yapar. Herkesin içinde olan cevherine göre o yaradılışı gereği yapacağını yapar. Ona engel olmak, yapmak istediği şeye olan rağbetini arttırmaktan başka işe yaramaz.¹⁸²⁶ Bu mânada onu doğrultmak için ısrar daha kötü olabilir. Onu düzeltme imkânı olmadığı için erkeğin ona uyması salık verilir.¹⁸²⁷ Erkek kadını eleştirip düzeltmek yerine ona itaat ederse kadında her konuda ona itaat eder.¹⁸²⁸

Kadın, korku, zayıflık, cesaretsizlik gibi sıfatlarla nitelendirildiği gibi bu özellikleri gösteren erkeklere de kadın gibidirler.¹⁸²⁹ Böyle kişiler savaştan önce kendi aralarında yiğit ama savaş zamanı evdeki kadınlara dönerler.¹⁸³⁰ Eğer bir ordu bir yerde savaşı kaybetti ise sebebi bu kadın tabiatlılardır.¹⁸³¹

Mevlâna dönemi sosyal yaşamında kadınlar büyük çoğunlukla ev hanımı olarak karşımıza çıkar. Ancak Mevlâna, kadınların çeşitli meslekler icra ettiklerinden de bahseder. Örneğin kadınların falcılık yaptıklarını görebiliyoruz.¹⁸³² Ayrıca

¹⁸²⁵ Mesnevi, IV,b.1639-42.

¹⁸²⁶ Mevlânâ, *Fihî Mâfih*, ss. 138-139.

¹⁸²⁷ “Gece gündüz kavga edip bir kadının huyunu güzelleştirmek ve düzeltmek istiyorsun. Onun pisliğini kendinle temizliyorsun. Kendini onunla temizlemen, onu kendinle temizlemenden daha iyidir. Sen onun vasıtasıyla iyileş, güzelleş, ona doğru git. İmkânsız olsa bile, onun dediği şeyi kabul et” Mevlânâ, *Fihî Mâfih*, s. 135

¹⁸²⁸ Musa Carullah, *Hatun*, Haz. Mehmet Görmez (Kitabiyat yayınları), Ankara,1999, s.27.

¹⁸²⁹ Mesnevi, VI,b.1909.

¹⁸³⁰ Mesnevî, III,b.4028.

¹⁸³¹ Mesnevî, II,b.2873.

¹⁸³² Şimşekler, *Mesnevi’ye Göre Konya’da Yaşam*, s.182

Mevlâna, gelinlere günümüzün kuaför ve cilt bakım merkezlerinin yaptığı işleri icra eden bezeyicilik yapan kadınlardan bahseder.¹⁸³³ Yine cenazelerde ağıt yakarak insanları ağlatan nevhâgerleri duyarız.¹⁸³⁴ Mesnevî’de üzerine hikâye inşa edilmiş kadın dellâklığı da meslek olarak yapılmaktadır.¹⁸³⁵

Kadınların en fazla göze çarptığı meslek alanından birisi eğlence idi. Konya’da, Vezir Ziyâeddin hanında çalışan ve harp çalan Tavus adında bir kadın vardı. Beraberindeki kadınlarla handa kalanların hoş vakit geçirmelerini sağlardı.¹⁸³⁶ Konya’da zenginliğiyle tanınan Avriya adlı bir kadın da iyi derecede harp çalıyordu.¹⁸³⁷ Emin’üddin Mikâil’in hanımının her Cuma akşamı evinde tertib ettiği toplantıda şarkı söyleyen câriyeler, kadın defçiler ve neyzenler bulunurdu.¹⁸³⁸ Eğlence sektöründe çalışan kadınlar, yetenekleri doğrultusunda çeşitli müzik aletleri kullanmış, sesi güzel olanları ise şarkıcılık yapmışlardır.¹⁸³⁹ Mevlânâ’da, Mesnevî’sinde şarkıcı kadınlardan bahsederek şöyle der: “Şarkıcı kadınların, göğüslerindeki süslerle kazanamadığı letâfeti, ilim ve âmel ehline mânevi bir karşılık olmak üzere bu kitabın değerli yüce göğsü taşır.”¹⁸⁴⁰ Mevlânâ bu defa Divân’ında şöyle sesleniyordu: “Ey ut çalan nazlı, nazenin güzel, sen mi daha sarhoşsun, ben mi daha sorhoşum, söyle ey huzurunda bütün efsunlarım efsane olan şuh dilber”.¹⁸⁴¹

¹⁸³³ Mevlânâ, *Dîvân*, s. 11.

¹⁸³⁴ Mevlânâ, *Dîvân*, s. 11.

¹⁸³⁵ Mesnevî, V, b.2536 vd.

¹⁸³⁶ Eflâki, *Menâkib*, I, ss. 365-366.

¹⁸³⁷ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 318.

¹⁸³⁸ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 474.

¹⁸³⁹ Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, TTK, Ankara, 2000, s. 135-142.; O. Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 39;

¹⁸⁴⁰ Mesnevî, IV, s. 27.(Mukaddime)

¹⁸⁴¹ Mevlânâ, *Dîvân*, s. 163.

Mevlânâ, Hz. Peygamber'in "Müslümanlıkta bekârlık yoktur." hadisinden hareketle evlenmeyi tavsiye etmiştir. Çünkü evlenen insan, kadınların kaprislerine, kötülüklerine tahammül etmek sûretiyle kendini iyileştirme ve düzeltme imkânı bulacaktır.¹⁸⁴²

Mutasavvıflar genellikle âyet ve hadisler ışığı altında evliliği teşvik etmişlerdir.¹⁸⁴³ Fakat bazıları evliliğin kişiden kişiye değişen olumsuz yönlerine de değinmişlerdir.¹⁸⁴⁴ Hucvirî sohbet ehli olan kişiler için evliliğin, uzlet ehli olanlar için bekârlığın uygun olduğu görüşünü serd etmiştir.¹⁸⁴⁵ Evlenen suffilerinde varlıklı kadınlarla evlenip onların himayesine girmeleri pek doğru değildir. Daha ziyade edepli, yoksul bir kadınla evlenip, ona âdil ve şefkatli davranmalıdır.¹⁸⁴⁶ Kendini arıtma uğraşında olan sâlik "Tayyib olan şeyler kimindir? Tayyib olan kimseler içindir."¹⁸⁴⁷ âyetinde beyan edildiği gibi kendilerine uygun kişiler ile izdivaç ederler.¹⁸⁴⁸

Evlilik konusunda kadının korunması gerektiğini söyleyen Mevlâna oğluna, gelinine iyi davranması konusunda nasihatler etmiştir.¹⁸⁴⁹ Hatta bir keresinde onun üzmesi halinde cenazesine dahi gelmemesini söyleyecek kadar sertleşmiştir.¹⁸⁵⁰ Zira kadınlar Allah'ın erkeğe bir emânetidir.¹⁸⁵¹ Evlenecek erkeklere de bir velini ağzından tavsiyede bulunur: Veli, "Dünyada üç türlü kadın vardır. İki zahmet ve

¹⁸⁴² Mevlânâ, *Fihî Mafih*, s. 135.

¹⁸⁴³ Gazzâlî, *İhyâ*, II, s. 21; Hucvirî, *Kesfü'l Mahcûp*, s. 510; Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, II, s.237.

¹⁸⁴⁴ Gazzâlî, *a.g.e.*, II, s.24-36; Hucvirî, *a.g.e.*, s. 511; Mekkî; *a.g.e.*, s. 238, 240.

¹⁸⁴⁵ Hucvirî, *a.g.e.*, 511.

¹⁸⁴⁶ Serrâc, *Lüma*, s. 182.

¹⁸⁴⁷ Nûr, 24/26.

¹⁸⁴⁸ Nur, 24/26.

¹⁸⁴⁹ Bkz. Eflâki, *Menâkib*, ss. 147-148.

¹⁸⁵⁰ Eflâki, *Menâkib*, s. 147.

¹⁸⁵¹ Müslim,4, 41.

mihnetten ibarettir, biri dâimi bir hazinedir. Onu alırsan tamamıyla senin olur. İkincisinin yarısı senin olur, yarısı senden ayrı kalır. Üçüncü ise hiç sana mal olmaz. Bunu duydu ya. Hadi şimdi yürü, ben gidiyorum. Sen de durma atım seni tepelemesin. Yoksa bir düştün mü, bir daha kalkamazsın!” dedi.¹⁸⁵² Şeyh, sopasını sürüp çocukların arasına katıldı. O genç adam ona tekrar bağırdı. “Gel de hiç olmazsa şunu etraflıca anlat. Bu söylediğin üç çeşit kadın kimlerdir? Onu bir söyle!”¹⁸⁵³ Şeyh, yine onun yanına at sürüp dedi ki : “Bakir, tamamıyla sana mal olur, gamdan kurtulursun. Yarısı senin olan da duldur. Fakat hiçbir sûretle sana mal olmayan, evlâdı olan kadındır. İlk kocasından evlâdı olursa sevgisi de, bütün hâtıraları da oraya gider. Hadi git, atım seni tepmesin. Uzaklaş, yoksa serkeş atımın nalı seni ezer!”¹⁸⁵⁴

S) Şerîat

Mesnevî'nin tümünü okuduğumuzda daha ziyâde hâkikât bilgisi, benlikten azade olmuş, tam bir sadakat ve aşk halinde ilâhî tecellilere erişmenin yollarını görürüz. Bu mânada hâkikât sırlarının perdesini aramaya namzet bir ilhamî eserdir. Mânevî inkişâfın şartlarını anlatan Mesnevî'de dinin zâhirine dâir az da olsa değinilmiştir. Çünkü mânevî tekâmülün elif besi diyebileceğimiz şer'i kurallar ilk kademeyi oluşturmaktadır. Onun Kur'ân ve Hz. Peygamber'e olan bağlığını biliyoruz. Hz. Mevlâna şeriâtın sosyal nizamın mufazası için elzem olduğunu ifade

¹⁸⁵² Mesnevî, II,b.2405-07.

¹⁸⁵³ Mesnevî, II,b.2409-10.

¹⁸⁵⁴ Mesnevî, II,b.2411-14.

eder. Zira topluluk halinde yaşamının bir gereği olarak sosyal yapının düzen içerisinde devam edebilmesi, insanların yaşantılarını intizamlı şekilde devam ettirebilmeleri için bir takım yazılı veya sözlü kurallara ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda Hz. Mevlâna şeriât olmasaydı insanların, düşmanlarının bedenlerini parçalayacaklarını, birbirlerinin kanına gireceklerini söyler.¹⁸⁵⁵ Bu fitneyi engellemek adına şeriât bir emniyet supabı gibi görev yapar. Şeriat iki zıttı hoşnut eden bir teraziye benzer. İki kileli teraziye benzeyen şeriat iki düşmanı da çekişme savaşından kurtarır.¹⁸⁵⁶ Aksi halde herkes kendi hukukî algısına ya da nefsâni düşüncelerine kapılıp sonu gelmeyen savaşlar olurdu.

Şeriâtte var olan ihsan ve cezâ insanı engelleyen iki olgudur. Kişiyi ve olaya göre tezahür eden bu zıtlar olmasa taraflardan biri ziyana uğradığını, haksızlığa maruz kaldığı fikrinden sıyrılamazdı. İnsanın yaşadığı sorunların temelinde hasetleri yatmaktadır. Şeriât her ne kadar zâhiren ona bağlı gelişen olayları neticelendiriyor görünse de yüzeye çıkmamış nice olaylara karşı birşey yapamamaktadır. Çünkü dünya haset yeridir. Dünya baştan başa hased ile dolmuştur. Dünya hased yeri olduğu için insanlar ve cinler devlet ve ikbâle erişmek için hasedle dolarlar. İnsanoğlu da zaten hased yüzünden isyan tohumunu ekerek şeytan olmuşlardır.¹⁸⁵⁷ Çocuklar oyun ve oyuncak için birbirleriyle münakaşaya girerler, bazen de tahta kılıçlarla şakadan savaş yaparlar. İnsanlarda fâni olan dünya ve içindekiler için birbirini yiyip bitermekteler de farkında değildirler. Ancak çocukların küçük şeylere

¹⁸⁵⁵ Mesnevî, V,b.1210

¹⁸⁵⁶ Mesnevî, V,b.1211-2.

¹⁸⁵⁷ Mesnevî, V,b.1215-8.

gereğinden fazla değer verdiklerini söyleyip kavgalarının saçmalığından bahsederler. Kendilerinin savaştıkları sebebin çocuklarınkinden ne farkı var?¹⁸⁵⁸

Şeriâtı bazı dünya ehli olanlar sorgulamışlardır. Onlara göre âlemin nizamında adâletsizlik vardır. Mesela kötüler güç ve mal sahibi olurken, iyiler fakir ve ezilen olmuştur. Bu yorumlar şeriâtın bir boyutuna bakarak hüküm vermektir. Mesela padişah başköşeye oturur; at ise ahıra bağlanır. Âdalet aramak adına atı tahta oturtmak âdalet olmaz, zulüm olur. Bir şeyi lâıyk olduğu yere koymaktır âdalet. Zulûm ise layık olmadığı yere koymak. Ayrıca Allah'ın yarattığı bir şey abes olmaz. Hilim, akıl, öğüt gibi kızgınlık, cehalet ve hile de doğrudur. Bunların hiçbiri mutlak olarak hayır veya şer değildir. Her birinin bir yerde faydası, bir başka yerde zararı vardır. Bunları bilmediği için insan zâhire göre hüküm verir. Ama bilmez ki yoksula yapılan öyle cezâlar vardır ki sevap bakımından ekmekten de helvadan daha lezzetlidir. Çünkü helva zamansız yenirse safra yapar. Buna karşın helva yerine bir tokat atılsa kötülükten kurtulur. O yüzden yoksula vaktinde vurulacak bir tokat onu boynunun vurulmasından kurtarır. Ona vurmak kötü huylara has olsa da yoksula vurulan tokat kilimin dövülmesi gibidir. Zira kilim dövüldüğünde tozundan kurtulur.¹⁸⁵⁹

Hülâsa şeriatında aslında bir insana hitap eden zâhiri yönü bir de Hakk'ın elinde olan bir başka yüzü olduğunu görüyoruz. İnsanın zanlarına ve düşüncelerine dayanan değerlendirmeler mutlak doğruyu yansıtmaz.

¹⁸⁵⁸ Bkz. Mesnevî, I-II,b.2599-2600, s. 453.

¹⁸⁵⁹ Mesnevî, VI,b.2594-64.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MESNEVÎ'DE TASAVVUFÎ HAYAT

XI. yüzyılın sonlarında itibaren Anadolu'ya Harezmi, Horasan ve Azerbaycan üzerinden birçok mutasavvıf gelmiştir.¹⁸⁶⁰ Mevlâna'nın babası Bahâeddin Veled de daha önce bahsettiğimiz gerekçelerden dolayı XIII. yüzyılda Anadolu'ya göç etme kararı almıştır. Onlardan önce göçebe Türkmen kitleleri içerisinde bulunan şeyh ve kolonizatör dervişler stratejik öneme sahip olan yerlerde tekkelerini kurup irşada başlamışlardı.¹⁸⁶¹ Mevlâna öncesi Anadolu'da giderek yaygınlaşmaya başlayan tasavvufî düşünce iki farklı çizgide seyir etmekteydi. Birincisi ağırlıklı olarak Arap dünyasından etkilenen zühd ve takvaya önem veren ahlakçı sufiler ile keşf, mârifet ve vahdet-i vücûd telakkisini benimseyen dervişlerin temsil ettiği Irakîler çizgisi. İbn Arabî ve Sadreddin Konevî bu çizginin en önemli temsilcileridir. İkinci olarak Maverâünnehr ve Harizm bölgelerinden gelen ve daha çok cezbeyle önem veren Horasanîler ekolü kendisini göstermektedir. Bu ekolün en önemli temsilcileri ise Sühreverdi, Necmuddin Kübra, Bahaeddin Veled, Necmeddin Râzi, Fahreddin-i Irakî'dir. Bu iki ana çizginin sentezini, XIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış büyük âlim, mutasavvıf, şâir ve aşk yolunun takipçisi¹⁸⁶² Mevlâna yapmıştır.¹⁸⁶³

¹⁸⁶⁰ Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, s.206-222.

¹⁸⁶¹ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: I, İstîlâ Devrinde Türk Dervişleri ve Zaviyeler", Vakıflar Dergisi, S.II (1942), İstanbul, 1974, s.281.

¹⁸⁶² Annemarie Schimmel, *I am Wind, You are Fire: The Life & Work of Rumi*, Boston, 1992, p.7.

¹⁸⁶³ Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1991, c.III, s.111-114.

Chittick, İbn Arabî ve Mevlânâ'yı iki farklı tarzın öncüleri olarak görür. Mevlânâ'yı, Ahmet Gazzâlî, Fahreddin Irakî, Feridüddin Attâr ve Senâî çizgisine yerleştirerek¹⁸⁶⁴ değerlendirir. Buna karşın Henry Corbin ise “Mevlânâ ile İbn Arabî tarafından ortaya konan iki rûhânîlik şekli arasındaki farklılık üzerinde durmanın son derece yüzeysel bir şey olduğunu” dile getirir.¹⁸⁶⁵ Aynı şekilde Nicholson da, İbn Arabî ile Mevlânâ'nın tasavvufî düşüncelerinin paralel fakat ifade şekli olarak farklı tezâhür ettiğini söyler.¹⁸⁶⁶ Seyyid Hüseyin Nasr da Mevlâna'nın, Sadreddin Konevî vasıtasıyla İbn Arabî'nin birbiriyle Varlık'ın her seviyesinde ilişkili olduğunu söyler.¹⁸⁶⁷ Ocak'ın da belirttiği gibi İbn Arabî'nin vâhdet-i vücûd anlayışı, Mevlânâ'nın genel düşünce örgüsünde özgün bir şekilde şekillendirdiği bir sistem olarak görünmektedir.¹⁸⁶⁸ Hülâsa tarılagelen bu mevzuda bir taraf, onların düşünce sistemini iki farklı kutup olarak dile getirirken, bazıları da İbn Arabî'nin, Mevlânâ'nın üzerinde etkisi olduğunu ileri sürmüştür.¹⁸⁶⁹

Mevlâna döneminde şehir ve kasabalarda yerleşmiş tarikât zümreleri, gittikleri yerdeki halka yüksek bir dinî kültür ve tasavvufî yaşantı sunarken kırsal kesimde yaşayanlar ise daha çok ananelerine bağlı bir mânevi hayat sürdürmüşlerdir.¹⁸⁷⁰ Türkmenlerden oluşan bu insanlar kendilerinden olan şeyh ve dervişlerin yaşantılarını

¹⁸⁶⁴ William Chittick, “Rumi and the Mawlawiyyah”, *İslamic Spirituality*, 1991, II, p.114, 105-126; W.Chittick, “Rumi ve Vahdeti'l-vücûd” (Varolmanın Boyutları), trc. Turan Koç, İstanbul, 1997, s. 231-275.

¹⁸⁶⁵ Henry Corbin, *Creative Imagination*, trans. R. Manheim, Princeton, 1969, p.70.

¹⁸⁶⁶ Reynold A. Nicholson, *The Masnavi of Jalaluddin Rûmî*, ed. *From the oldest manuscripts available, with critical notes, translation and commentary*, E.J. Gibb Memorial, New series IV, text I-VI, translation, commentary I-VI, Leiden-London, 1925-1940.VII, p.15.

¹⁸⁶⁷ Seyyid Hüseyin Nasr, *Sûfî Essays*, Albany, 1972, rep. 1991,p. 98.

¹⁸⁶⁸ Ocak, *Türk Sufiligine Bakışlar*, ss.91-2.

¹⁸⁶⁹ Reşat Öngören, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî” , DİA, Ankara -2004, XXIX/441.

¹⁸⁷⁰ Balcıoğlu, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, ss. 31-32.

örnek alıyorlardı.¹⁸⁷¹ Bu şeyh ve dervişler ise dinî bilgileri zayıf¹⁸⁷² ve eski inançlarla bağı olan bir dinî hayat yaşamışlardır.¹⁸⁷³ Mevlânâ'nın Ehl-i sünnet dışı hayat tarzları ve tasavvufî anlayışları olan bu zümreye olumlu baktığını söylenemez. Bunun yanı sıra halkın içinde gösteri için vücutlarını şişleyen, akrep ve yılanlarla oynayan Rifaî dervişlerine de iyi bakmazdı.¹⁸⁷⁴ Selçuklu Devleti de, bahsi geçen bu Türkmen aşiretleri ile çeşitli nedenlerden dolayı problemler yaşıyordu.¹⁸⁷⁵

İslâm âleminin genelinde özellikle Gazalî'den sonra birçok tekke açılmıştı. XII. ve XIII. yüzyılda İran, Orta Asya, Mısır ve Anadolu'da da birçok tekkeler olduğunu görüyoruz.¹⁸⁷⁶ Çünkü XII. yüzyılda tasavvuf dinî hayatın içerisinde yerini almıştı. İnsanlar, hatta padişahlar ve üst düzey yöneticiler,¹⁸⁷⁷ artık sufilerin ve mutasavvıfların mânevî rehber olabileceklerini kabul ediyorlardı.¹⁸⁷⁸ Bu nüfuz Haçlı Seferleri ve Moğol istilası döneminde daha da artmıştır.¹⁸⁷⁹ Selçukluların devamı olan Osmanlılarda dervişlere değer vererek maddî ve mânevî olarak destek olmuşlardır.¹⁸⁸⁰

Böyle renkli bir ortamda Mevlânâ şiir, musikî ve semâ ile süslediği tasavvuf anlayışı şehirliler tarafından daha fazla ilgi çekmiştir.¹⁸⁸¹ Hülâsa Mevlânâ ile birlikte Konevî gibi diğer mutasavvıflar XIII. yüzyıla gelindiğinde Konya'yı tasavvufî açıdan

¹⁸⁷¹ Osman Çetin, *Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*, İstanbul, 1990, s.163.

¹⁸⁷² Osman Turan, "Selçuklular ve Beylikler Döneminde Anadolu", *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, C. I, Çev. Kasım Turhan, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 264-265.

¹⁸⁷³ Balcıoğlu, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, ss. 31-32.

¹⁸⁷⁴ Schimmel, *Ben Rüzgarım Sen Ates*, s. 32.

¹⁸⁷⁵ İlyas Kamalov, *Moğol İstilasası ve Anadolu Kültürüne Tesirleri*, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 140, Eylül-Ekim 2002, s. 169 vd.

¹⁸⁷⁶ *Tasavvuf Tarihi*, (Yaykur), Ankara, 1976, s.231.

¹⁸⁷⁷ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.299.

¹⁸⁷⁸ Marshall G.S. Hodgson, *The Venture of Islam*, Chicago, 1974, II, s.203.

¹⁸⁷⁹ Claude Cahen, *İslamiyet*, çev.E.Nermi Erendor, (Bilgi Yay.), Ankara, 1990, s.239.

¹⁸⁸⁰ Bkz.Çiftçi, *Tasavvuf Kitabı*, s. 167-9.

¹⁸⁸¹ Ocak, *Türk Sufiligine Bakışlar*, s. 96.

bir câzibe merkezi haline getirmişlerdi.¹⁸⁸² Bu durumun bir göstergesi olarak başkent Konya âdeta bir tekke ve zâviyeler diyarı haline gelmişti.¹⁸⁸³ Nicholson'un da dediği gibi o dönem Anadolu'sunun câzibe merkezi olmasında tasavvufun kültürler arasında birleştirici¹⁸⁸⁴ özelliği etkili olmuştur. Dinî plüralizmi¹⁸⁸⁵ sağlamış olan Anadolu'da tasavvuf, dinler arası farklılıkların ayrıştırıcı olmasını engellemiştir.¹⁸⁸⁶ Diğer inanç gruplara karşı hoşgörü ve karşılıklı anlayış konusunda tasavvuf diğer düşünce gruplarına nazaran farklı bir konumda oldukları için sufiler toplumda birleştirici bir unsur olmuşlardır.¹⁸⁸⁷

Bu dönemde yaşamış olan Mevlânâ, Allah'ın (c.c.) kelâm sıfatının tecellilerine nâil olarak Hak dostlarının sözcüsü olmuştur. Bir gönül dostu ne güzel ifâde ediyor; “Yâni Cenâb-ı Hakk'ın lutfettiği ilim, irfan, sır ve hikmetleri, kendisine verilen müstesnâ bir beyan ve îzah salâhiyetiyle kelimelere aksettirmiştir. Lâkin bu ifâdeler de ancak kendisine verilen müsâade nisbetindedir. Bu bakımdan Mevlânâ Hazretleri'nin vâkıf olduğu ilâhî sır ve hikmetler, sırf kelâma aksettirdiklerinden ibâret zannedilmemelidir. Kim bilir, o büyük Hak âşığının deryâ misâli gönül âleminin derinliklerinde, nazarlardan gizli kalmış daha nice kıymetli mânâ incileri mevcuttur... Hak dostları, fânî vücutları toprak altına girdikten sonra bile mâzî

¹⁸⁸² 3. Uluslararası Mevlânâ Kongresi, 5-6 Mayıs 2003, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 2004, s.211.

¹⁸⁸³ Küçükdağ, *Osmanlı Dönemi Konya Tekke ve Zaviyeleri*, Konya, 1999, s.5.

¹⁸⁸⁴ Reynold Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi*, çev. Abdullah Kartal, (İz Yayıncılık), İstanbul, 2004, s. 8.

¹⁸⁸⁵ Dinî plüralizm: farklı dinlerin bir arada yaşamak durumunda kaldığında birbirleriyle olan münâsebetlerinin ne şekilde gerçekleşeceği meselesidir.(Kürşat Demirci, *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*, (Ayışığı Kitapları), İstanbul, 2000, s. 11)

¹⁸⁸⁶ Kürşat Demirci, *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*, s.14.

¹⁸⁸⁷ Reynold Nicholson, *İslam Süfileri*, Çev. Mehmet Dağ, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1978, s.8.

olmazlar. Zirâ kâmil mü'minlerin gönülleri, toprak altında çürüyüp yok olmaz. Bu sebeptendir ki, onların gönül mahsûlü eserleri de ebedîleşir. Nitekim dünyâdaki hizmetlerini berzah âleminde de devâm ettiren nice Hak dostu, bugün hâlâ aramızda yaşıyor, bizleri irşâd ediyor. Bizler öldükten sonra da onlar irşadlarıyla gönüllerde yaşamaya devâm edecekler. Onların irşâd ömürleri; Hakk'a yakınlıkları nisbetinde, devirleri ve diyarları aşılıyor. Yine onların ihlâs ile buyurdıkları hikmetli sözleri ve kaleme aldıkları gönül eserleri, âdeta istikbâle gönderilmiş, muhâtabı meçhul mektuplar mesâbesindedir. Bu mektuplar, kendilerinden asırlar sonra keşfedilen mekânlara kadar ulaşmaktadır.”¹⁸⁸⁸

Mevlânâ'nın yazdırdığı Mesnevî'de zamanın insanları yanı sıra gelecek insanlık için de hikmetler ve nasihatler kitabı olmuştur. Mesnevî nasıl ki her şeyde her konuda yokluk ve özde birlik dükkânı¹⁸⁸⁹ ise ayrı ayrı zaman tünelleri içerisinde yaşamış insanlık da aslında birdir. O yüzden onun bahsettiği her konu geçmişe ışık tutmanın yanı sıra gelecek nesiller için âdeta geleceği öngörme bilgeliği demektir. Diğer bir ifâde ile Mesnevî mâna denizine açılan bir arktır. İnsana düşen, o mâna denizini görebilmek için arkı her an ve olabildiğince büyük açmalı.¹⁸⁹⁰ Onun mâna denizine dalamayıp da sadece sûretine bakanlar yolunu kaybeder. Mânaya bakan kişi doğru yolu gösterir ve buldurur.¹⁸⁹¹ Ona mâna gözü ile bakıldığında ormanlar kalem, denizler mürekkep olsa yine de Mesnevî'nin hikmetleri bitmez.¹⁸⁹²

¹⁸⁸⁸ Osman Nuri Topbaş, “Hz. Mevlânâ'nın Gönül İkliminden Hikmet Parıltıları”, Altınoluk, Aralık-2006, S.250.

¹⁸⁸⁹ Mesnevî, VI,b.1547.

¹⁸⁹⁰ Mesnevî, VI,b.66-7.

¹⁸⁹¹ Mesnevî, VI,b.655.

¹⁸⁹² Mesnevî, VI,b.2248.

Sayın Cebecioğlu, Mesnevî'nin, Mevlânâ'nın hayatının semeresi olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca yazılırken de didaktik bir gâye ile yazıldığını, dolayısıyla da sufînin seyr-u sülûkuna ve geçirdiği mânevi tekâmül mertebelerine dair bilgiler içerdiğini ilave etmiştir.¹⁸⁹³ Sayın Cebecioğlu'nun bu ifâdelerine ve yukarıda Mesnevî'nin güncelliğine dâir söylediklerimize paralel olarak Sultan Veled, İbtidanâme'sinde şunları yazmıştır: "...Allah bizi sırrıyla kutlasın, Mevlânâ'nın, Mesnevî de, geçmişlere ait anlattığı kıssalar, zamanımızda olan şeylerdir, bunu bildirmekte başka bir maksat da şu: Müridin, şeyhinin huylarıyla huylanması, şeyhinin yolunu sürmesi, hırka giymek, baş tıraş etmek semâ' eylemek gibi şeylerle bunlardan başka şeylerde, mümkün olduğu kadar, imamına uyanın, ona iktidâ etmesi gibi şeyhine, uyması gerekir."¹⁸⁹⁴ Sultan Veled bu dizeleri ile Mesnevî'nin her devrin insanın ortak çözüm rehberi olduğunu ve bu yolda bir kılavuza ihtiyaç olduğunu tekrarlamıştır. Böylece kişi nefis deresinin üzerindeki saman çöplerini temizler ve suyu tek renk olur. Bu temizlik sonunda da Mesnevî'deki ter-ü tâze mercan dallarını görür, can suyundan bitmiş meyveleri seyrederek.¹⁸⁹⁵

A) Nefis

Tasavvufun nihâi amacı her yönü ile kâmil insan olabilmek için en zorlu engel olan nefis tezkiyesi, Mesnevî'de de en sık ve en hacimli şekilde işlenen konu

¹⁸⁹³ Cebecioğlu, "Psiko-Tarih Açısından Farklı Rûhî Tekâmül Mertebelerinin Mevlâna'nın Anlaşılmasındaki Rolü-Metodolojik Bir Yaklaşım", s. 39.

¹⁸⁹⁴ Sultan Veled, *İbtidanâme*, s.1.

¹⁸⁹⁵ Mesnevî, VI,b.69-70.

başlıdır. Çünkü en büyük put odur.¹⁸⁹⁶ Nefis putların anasıdır. İnsanların yaptıkları put yılan ise nefis ejderhadır. İnsanların elleriyle yaptıkları putlar kırılır, yok edilir ama nefis her dâim kıvılcım üretmeye meyilli çakmak gibidir. Put kıvılcımdır, nefis ise çakmak. Kıvılcım çıkarma su ile söner ama taş ve demirden olan çakmak su ile sönmez.¹⁸⁹⁷ Mevlânâ bu beyitlerde insan psikolojinin derinliklerine dâir bilgi vermektedir. Günümüz çağdaş psikolojisi insanın zamana, şartlara ve çevreye göre kendini tekrar uyarlayabildiğini söylemektedir.

Günümüz çağdaş bilimi içerisinde önemli yere sahip olan psikoloji, “İlmü’n-Nefs” adıyla gerek dinî gerekse felsefî ve tasavvufî yönden çok erken dönemlerden itibaren kendini göstermektedir.¹⁸⁹⁸ Örneğin, Kur’ân âyetlerinden ve şahsi tecrübelerden çıkarılarak yedi ayrı nefis tasnifi yapılmıştır. Bunlar; nefis-i emmâre, nefis-i levvâme, nefis-i mülheme, nefis-i mutmainne, nefis-i râziyye, nefis-i merziyye, nefis-i kâmile/sâfiyedir.¹⁸⁹⁹

Mevlânâ, aklın kaşığı olarak tanımladığı nefsin, iyi insan içinde kötü insan içinde elzem olduğunu ifade eder.¹⁹⁰⁰ Bu iki güçten müteşekkil insan, “büyük cihad” olarak nitelenen kendi içerisinde vuku, bulan uzun soluklu içsel bir çatışma vermektedir.¹⁹⁰¹ Dışa dönük yansımaları gözlemlenen bu iç çekişmede nefis daha fazla öne çıkmaktadır. Çünkü, nefis kendi evinde yani bedende savaş vermektedir.¹⁹⁰² Mekkî’de onun topraktan yaratıldığı için toprakla ilgili yâni alçak ve maddî şeylere

¹⁸⁹⁶ Mesnevî, I, b.772.

¹⁸⁹⁷ Mesnevî, I, b.773-4.

¹⁸⁹⁸ Frank J. Bruno, *Psikoloji Tarihine Giriş*, çev. Nesrin Hisli, EÜEF Yay., İzmir, 1982, s.1.

¹⁸⁹⁹ Himmet Konur, *Sufî Ahlakı*, (Ensar Yay.), İstanbul, 2007, s. 15.

¹⁹⁰⁰ Mesnevî, I, b.2618

¹⁹⁰¹ Mesnevî, IV, b.2718-9

¹⁹⁰² Mesnevî, III, b.2558

ilgi gösterip meylettiğini söyler.¹⁹⁰³ Nefis, hevâ ve heveslerini bedenin döngüsel duyuları aracılığıyla gerçekleştirir.¹⁹⁰⁴ Mevlânâ bu gerçeği Hz. Davud ile öküz sahibinin kıssasında, nefesine uymuş insafsız bir zâlimin bencelliği ile anlatır.¹⁹⁰⁵ Bununla birlikte Mevlânâ, bedenin zevkleri ile beslenen nefsin, fert ile alakalı olmanın yanı sıra toplumsallaşmış kişilikle de yakın ilişkisine değinir.¹⁹⁰⁶ Zira nefesine merhamet eden kişi, başkalarına merhamet etmez.¹⁹⁰⁷

Sufiler, nefsi; “bütün yerilmiş sıfatların kendisinden neşet ettiği rûh-i hayvânî” olarak tanımlamışlardır.¹⁹⁰⁸ İnsandaki kötü huyların kaynağı olarak görülmüştür.¹⁹⁰⁹ Bu husus âyette de aşikâr olarak dikkati celbetmektedir; “Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis dâima kötülüğü emredicidir”¹⁹¹⁰ buyrulmuştur. Ona uyarak kirleten hüsranda olacağı, onu arındıran ise kurtuluşa erecekleri buyrulmuştur.¹⁹¹¹ Dolayısıyla insan tabii olan bu zaaflarına rağmen diğer yönüyle de dünyadan sıyrılıp ruhî âleme ulaşabilme kabiliyetine de sahiptir.¹⁹¹² Çünkü bir anlamda nefse karşı verilen savaş, insanın irâde ve ahlâkının mükemmelliğe ulaşması ve Allah’a yakınlaşmasını engelleyen masivadan kurtulma işidir.¹⁹¹³

¹⁹⁰³ Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, I, s. 254.

¹⁹⁰⁴ Javad Nurbakhsh, , *The Psychology of Sufism (Del wa Nafs)*, New York: Khaniqahi-Nimatullahi Publications, 1992, p. 7.

¹⁹⁰⁵ Bkz. Mesnevî, III, b. 2468-71.

¹⁹⁰⁶ Kabir Helminski, *Bilen Kalp, Ruhsal Dönüşümün Sûfi Yolu*, çev. Refik Algan, (Dharma Yay.), İstanbul, 2001, s. 95.

¹⁹⁰⁷ Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'llatîf Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, XII+I, trc. ve şerh: Kâmil Miras, DİB. Yay. Ankara, 1988, IX, s.129

¹⁹⁰⁸ Râzî, *Mirsâdü'l-ibâd*, s. 174.

¹⁹⁰⁹ Ebu Hafs Ömer es-Sühreverdî, *Tasavvufun Esasları Avârifü'l – Mearif Tercemesi*, çev. H.Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, (Erkam Yayınları), İstanbul, 1990, ss.105-106.

¹⁹¹⁰ Yûsuf, 12/53.

¹⁹¹¹ Sems 91/9-10.

¹⁹¹² İbn Hâldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadir Uryan, MEB., İstanbul, 1988, I, s.244.

¹⁹¹³ İbn Haldun, *Tasavvufun Mâhiyeti*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1998, s.48.

Hız. Peygamber’de nefsin şerrinden Allah’a (c.c.) sığınmıştır.¹⁹¹⁴ O, insanın en azılı düşmanı olduğu için dikkat edilmesi tavsiye edilmiştir.¹⁹¹⁵ Cehennemın nefse hoş gelen şeylerle donatıldığını,¹⁹¹⁶ âkibeti gören, faziletli insanlar bilmektedirler.¹⁹¹⁷ Nefislerini tanıdıkları içinde, ona kızarak onu karşı savaşa tutuşarak¹⁹¹⁸ huzura kavuşurlar.¹⁹¹⁹

Nefis, insanı aldatırken çoğunlukla insanın farkında bile olmadığı, genetiğine kodlanmış uyum sağlayabilme kâbiliyetini kullanarak yapar. Bu arada olumsuz yöndeki eğilimlerinde peşini bırakmamaktadır. Örneğin eskiden hırsızlar, at hırsızlığı yapıyor iken şimdi araba hırsızlığı hatta bilişim araçları kullanılarak sanal âlemde soygunlar yapılabilmektedir. Bu nedenle insanın nefsi var olduğu sürece kötülük yapmaya potansiyel aday demektir. Onun, bu beyitini günümüzde insanlar tarafından oluşturulmuş birçok inanç sistemi ve bunların Tanrı tehâyüllerine göz gezdirdiğimiz zaman ne kadar gerçek olduğunu görebiliriz. Bu sapkın fikirler her geçen gün artmaktadır. Çünkü nefis put yapan, devamlı akan bir pınar,¹⁹²⁰ yontulmuş putlar ise testideki kara su gibidir. Bir taş parçası yüzlerce testiye kırar ama pınarın suyu durmadan kaynar, taş ona kâr etmez. O yüzden onu kırmak kolaydır ama nefsi kolay görmek cahilliktir. Zira nefsin her an hileleri vardır. Her bir hilesinde yüzlerce Firavun, yandaşları ile birlikte helâk olmuştur. Ondan, Hız. Musa’nın Allah’ına iltica

¹⁹¹⁴ Bkz. Buhârî Edeb:107, Müslim Birr:106.

¹⁹¹⁵ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Muzilü'l-Libas*, neşr. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trz. c.1,no:143.

¹⁹¹⁶ Buhârî Rikak:28, Ebû Dâvûd Sünnet:22, Tirmizî Cennet:21.

¹⁹¹⁷ Mekkî, *Kûtu'l-Kulüb*, I,s.193.

¹⁹¹⁸ Mekkî, *Kûtu'l-Kulüb*, I, s.389.

¹⁹¹⁹ Mekkî, *Kûtu'l-Kulüb*, II, s.275.

¹⁹²⁰ Mesnevî, I,b.775.

etmek gerek.¹⁹²¹ Aksi halde Cüneyd-i Bağdadî'nin (ö. 297/909) dediği gibi çok güçlü olan nefsin isteklerine uymak ileride küfrün esası olacaktır.¹⁹²²

Nefsin her an insana karşı olan çok yönlü saldırılarından olsa gerek Hz. Peygamber ona karşı mücâdele etmeyi büyük cihâd olarak adlandırmıştır.¹⁹²³ Asıl mücâhidin nefsi ile mücadele eden kişiler olduklarını beyan etmiştir. Mevlâna da cehennemden bir parça olan nefis ile mücâdelede Hz. Paygamber'in sözlerini hatırlatır; "Ey padişahlar! Dışarıdaki düşmanı öldürdük; içimizde ondan beter bir hasım var. Bunu öldürmek, aklın fikrin işi değil. İçerideki aslan; öyle tavşan maskarası olmaz. Cehennem, bu nefistir; cehennem, bir ejderhadır ki hâretilerini denizlerle eksilmez. Yedi denizi içer de yine koca karıya benzeyen nefsin hâretilerini ve coşkunluğu azalmaz. Taşlar, taş yürekli kâfirler; ağlayıp inleyerek mahcup bir halde cehenneme girerler. Hak'tan ona şu nidâ gelmedikçe bu kadar azaba da kanaat etmez. "Doydun mu?" denir. O, kurt ve sırtlan gibi "Hayır, doymadım" der. İşte sana ateş, işte sana hararet! Bütün bir âlemi, bir lokma edip yutar da yine midesi: "Daha fazla yok mu?" diye bağırır.¹⁹²⁴ Nihâyet Hak, onun üstüne Lâmekân âleminden ayağını koyar da işte o vakit derhal sakinleşir. Bizim nefsimiz de cehennemden bir parçasıdır. Onun için cüzler daima küllün tabiatındadır. Nefsi öldürecek ayak da ancak Hak'ın ayağıdır. Zaten nefsin yayını Hak'tan gayrı kim çekebilir? Yaya ancak doğru ok koyarlar. Bu yayın ters ve eğri okları da vardır. Ok gibi doğru ol da yaydan kurtul! Çünkü her doğru okun, yaydan fırlayacağına şüphe yok. Dış savaşımdan kurtulunca iç

¹⁹²¹ Mesnevî, I,b.776-81.

¹⁹²² Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, (Dergâh Yay.), İstanbul, 1982, s. 313.

¹⁹²³ Râzi, XXIII, 72.

¹⁹²⁴ Mesnevî, I,b.1373-9.

savaşına yüz tuttum. Biz şimdi küçük muharebeden döndük; Peygamber’le beraber büyük muharebedeyiz. Allah’dan denizleri yaran bir kuvvet isterim ki bu Kaf dağına iğne ile yerinden koparıp atayım. Şunu bil ki safları bozup dağıtan aslanla savaşmak kolaydır, asıl aslan, nefsinin mağlup edendir.¹⁹²⁵

Bu savaşta nefsin her bir mertebesi bir şehrin kalesi gibidir.¹⁹²⁶ Müslümana düşen bu savaşta, onun her dediğin zıddını yaparak nefsi lâıyk olduğu şekilde kendi kalesinde tutsak etmektir.¹⁹²⁷

Demek ki müslümanın dışa dönük olarak putlarla ve inançsızlarla olan mücâdelesinin yanı sıra ve ondan daha çetin olarak nefsinin karşı olan içsel bir mücâdelesini söz konusudur. Bu savaşın diğer bir zor tarafı bir kere galip gelindiğinde sona ermiyor. Mevlâna’nın belirttiği gibi her an ve bir ömür boyu sürmektedir. Bu bağlamda her ferden nefsi aslında bir Firavun’dur.¹⁹²⁸ Ancak insan, Firavun hikâyesini okuyunca kendisini dışarıda tutar, ona bir masal gibi gelir ve olanları kendinden çok uzakta görür. Halbu ki bilmez ki nefsi, kişiyi de harap etmiştir. Zira onun ateşine Firavun’un ateşine atılan odun atılmadığı için fırsatlara sahip değil. Yoksa fırsatını bulsa nefsi, Firavun gibi onun ateşini alevlendirir.¹⁹²⁹ Kişi onu öldü zanneder ancak o dertten eline imkân geçmediği için soğukta donmuş ejderha gibidir. Güneş çıkıp hava ısınınca Firavun gibi neler yapmaz? Irmak bile Firavun’un emri olmadan akmazdı. O yüzden her nefsin eline fırsat geçse yüzlerce Musa’nın ve Harun’un yolunu vururdu.

¹⁹²⁵ Mesnevî, I,b.1381-9.

¹⁹²⁶ Şeyh Hâlid, *Mektubât*, v.21 -26.

¹⁹²⁷ Attar, *Pendnâme*, b.227,s.46.

¹⁹²⁸ Mesnevî, IV,b.3621.

¹⁹²⁹ Mesnevî, III,b.970-5.

Ona bu imkânı vermemek için, o donmuş ejderhayı şehvet güneşinden uzak tutmak gerek.¹⁹³⁰

Nefsin insana uzanan önemli damarlarından biri şehvettir. İlk anlamı olarak cinsel bir mâna ile ifâde edilen şehvet tasavvufta insanın çok istek duyduğu, arzuladığı her şeyi ifâde eden, şiddetli bir özlem demektir.¹⁹³¹ Bunlardan biri yemek yeme hevesidir. Kuşlar içerisinde niceleri vardır ki boğazı için boğazının kesilmesine neden olurlar. Yine denizde bütün tehlikelerden emin iken balıklar boğazları yüzünden hırsıyla oltaya tutulurlar.¹⁹³²

Bayezid-i Bestâmi'de namaz kılma niyetinde bir tembellik hisseder. Sebebini biraz düşüdükten sonra fazla su içmenin neden olduğunu anlar. Şehvetini kırmak için tam bir yıl su içmemeye karar verir. Fakat bir başka şeyh kendindeki yeme şehvetini Bayezid gibi terbiye edemediği için boğazı yüzünden elini kaybeder ve halk arasında “Şeyh-i Akta” (eli kesik şeyh) olarak tanınır.¹⁹³³ Hülâsa sâlik, şehvetini yemeden içmeden kestiğinde, şehvet üstün aklın cihetine düşer, orada yer tutar. Nasıl ki bir ağacın kötü, marazlı dalları budandığında onların yerine gür ve düzgün dallar boy verir.¹⁹³⁴ Sultan Veled de nefsin beslendiği iki ana kaynaktan biri olan yeme ve içme sayesinde ejderha kesileceğini söyler. Büyümüş yılan eninde sonunda sahibini de sokar, kâfirler gibi onu cehenneme çeker, götürür.¹⁹³⁵

¹⁹³⁰ Mesnevî, III,b.1053-60.

¹⁹³¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri & Deyimleri Sözlüğü*, s. 603.

¹⁹³² Mesnevî, III,b.1693-5.

¹⁹³³ Bkz. Mesnevî, III,b.1700-4.

¹⁹³⁴ Mesnevî, VI,b.1123-4.

¹⁹³⁵ Sultan Veled, *İbtidanâme*, s.11.

Mevlânâ, boş karnın ilâhlık iddiasında bulanamayacağını,¹⁹³⁶ fakat dolu karnın, şeytanın pazarı olduğunu söylemiştir.¹⁹³⁷ Şeytanın pazarı olduğu şu âyetten anlaşılmaktadır: “Eğer Allah kullarına bol rızık verseydi, yeryüzünde taşkınlık eder, azarlardı.”¹⁹³⁸ Çünkü nefis varlıkları sadece maddî yönden gördüğü¹⁹³⁹ için sadece maddi hazlara yönelerek sadece tatmin edilmeyi bekler. Dolayısıyla Eşrefoğlu Rumî’nin dediği gibi nefis aç bırakılmadıkça Rabb’e mutî olmaz ve kulluğa bel bağlamaz.¹⁹⁴⁰ Bu durumu Attâr ne güzel anlatır: “Kim ki düşman beslemiş, yapmış hata. Pis nefis emrinde olmak öyle ya.”¹⁹⁴¹ Fakat, “onu yemeden içmeden kesti mi, şehvet yüce akıl cihetine düşer, oradan baş gösterir.”¹⁹⁴² Çünkü azığı azaltıldığında Firavun olan nefsin azgınlığı dizginlenmiş olur¹⁹⁴³ ve eski kafirliği aklına gelmez.¹⁹⁴⁴

“Nefsin isteklerini kesmek, asgariye indirmek, ona zor gelen şeyleri yaptırmak”¹⁹⁴⁵ olan riyâzeti, sâlik önce kolay işlerle başlamak sûretiyle giderek zorlaşan uygulamalardan sonra zamanla bir noktaya varır.¹⁹⁴⁶ Attar kendisini on iki yıllık riyâzet ile başladığı ve uzun yıllar süren nefis savaşının sonunda, onun cenaze namazını kılarak nasıl kurtulduğunu anlatır.¹⁹⁴⁷

¹⁹³⁶ Mesnevî, VI,b. 4726.

¹⁹³⁷ Mesnevî, VI,b. 4728.

¹⁹³⁸ Şuârâ, 42/27.

¹⁹³⁹ Ebu’l Alâ Afifî, *Tasavvuf, İslam’da Manevî Devrim*, terc. H. İbrahim Kaçar-Murat Sülün, İstanbul, 1996, s.172.

¹⁹⁴⁰ Eşrefoğlu Rumî, *Muzekkin Nüfus*, çev. Yaman Arıkan, İstanbul, 1997, s.290.

¹⁹⁴¹ Attar, *Pendnâme*, b.394,s.74.

¹⁹⁴² Mesnevî, VI,b.1123.

¹⁹⁴³ Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb*, II, s.321.

¹⁹⁴⁴ Mesnevî, IV, b.3621.

¹⁹⁴⁵ Serrâc, *Luma*, s.513.

¹⁹⁴⁶ *Ravdatü’l-Tâlibîn ve Umdetü’s-Sâlikîn (Hak Yolunun Esasları)*, trc. Dilaver Selvi, (Semerkand Yay), İstanbul, 2005, s.314.

¹⁹⁴⁷ Bkz.Feridüddin Attar, *Tezkiretü’l-Evliyâ I-II*, çev. Süleyman Uludağ, (Mavi Yay.), İstanbul 2002, c. I, s. 177.

Şehvet insan benliğinde oluşan kibrin ve kinin de başlangıç safhasıdır.¹⁹⁴⁸ Mesnevî bu durum şöyle izah edilir; “Kötü huy, âdet edindiğinden dolayı sağlamlaşır, yerleşir. Seni ondan vazgeçirmek isteyene kızarsın. Toprak yemeye alıştıysan kim seni bundan menetmeye kalkışırsa onu düşman sayarsın. Puta tapanlar, bu tapmayı huy edindiklerinden men edenlere düşman olmuşlardır. İblis, ululanmayı huy edinmişti de eşekliğinden Âdem’i kendisinden aşağı gördü. “Benden daha ulu başka birisi yok ki. Benim gibi bir kişi, ona secde eder mi?”¹⁹⁴⁹ dedi. Ancak ululuğun zehir olduğunu bilmiyordu. Ancak, ta ezelden panzehire sahip olan ruh müstesna. Dağ, yılanla dolu ise içersinde panzehir yeri buldukça korkma. Kafana ululuk yerleşmiş, onun için kim seni kırarsa onu ezeli düşman sayarsın. Birisi huyuna aykırı söz söylese ona bir hayli kinlenirsin. Beni huyumdan çevirecek, şakirt haline sokacak, kendisine tâbi kılacak dersin. Böyle adam kötü huyu serkeş olmasa, o huya aykırı şeylere niye ateşlenir, kızar. Yahut muhalife müdâna eder, onun gönlünde bir yer kazanır? Çünkü kötü huyu adamakıllı kuvvetlenmiştir. Karınca gibi olan şehveti, itiyat yüzünden adeta ejderha kesilmiştir.”¹⁹⁵⁰ İçinde kibir ve kin ile nefsinin azdırmış böyle adamlar en kötü adamlardır.¹⁹⁵¹ Öyle olduğu halde kendilerine Fahreddin lâkabını takmalarını isterler.¹⁹⁵²

Buna rağmen insan nefesine muhalif davranıp daha önceki halinin çok üzerinde bir mânevi değere erişebilir. Yeter ki ne eski kötü huylarını, güzelleri ile değiştiresin. Mesnevî’de insanın tekâmül sürecine ışık tutan bu değişimin önkoşulu şu beyitlerle

¹⁹⁴⁸ Mesnevî, II,b.3458.

¹⁹⁴⁹ Mesnevî, II,b.3459-63.

¹⁹⁵⁰ Mesnevî, II,b.3464-71.

¹⁹⁵¹ Mesnevî, I,b.906.

¹⁹⁵² Mesnevî, I,b.1350.

ifâde edilir. “Âyan gibi maaninin de boğazı vardır... Maaniyi rızıklandıran da Allah’dır. Balıktan aya kadar mahlûkattan hiçbiri yoktur ki gıdayı çekecek, yiyecek ağzı olmasın. Nefsin boğazı vesveseden boşaldı mı ululuk vahyine konuk olur. Fakat bil ki bunun şartı mizâcî tebdil etmektir. Çünkü kötülerin ölümü kötü mizaçtır. İnsanın mizacı toprak yemeye alışırsa rengi sararır, kötüleşir. İnsan hastalanır, düşkün bir hale gelir. Fakat kötü mizacı değişirse kötülüğü gider, yüzü çırağ gibi parlar. Dadı, süt emer çocuğunu türlü, türlü nimetlerden gıdalandırır. Ama çoğunu memeden kesti mi ona yüzlerce bahçelerin, bostanların yolunu açar. Çünkü meme, o zayıf çocuk için binlerce nimetlerin, binlerce yemeklerin, binlerce ekmeklerin hicâbıdır. Hülâsa yaşamamız, süttten kesilmemize bağlıdır. Sen de yavaş, yavaş kendini gıdadan kesmeye çalış vesselâm.”¹⁹⁵³

Kelâmdan öte, yaşantısı ile örnek olan Mevlânâ oruç tutmaktan zayıf ve sarı bir çehreye sahipti.¹⁹⁵⁴ Hatta riyâzet için ağzının tatlı suyunun bile boğazından geçmemesi ve nefesine tat vermemesi için helile çiğnerdi.¹⁹⁵⁵

Şehvetin, kinin ve kibirin insan huyunda yerleşip kuvvetlenmesini engellemek için ejderhayı daha yılan iken öldürmek gerek. Aksi halde ejderhalaşmasından kaçılmaz. Ancak insanlar kendilerinde ki yılanı karınca gibi küçük görür. Bu nedenle insan kendisini bir gönül ehline sormalı. Zira bakır, altın olmayan yerde bakırlığı; gönül, gönül padişahı olmayınca da müflisliğini bilmez.¹⁹⁵⁶ Yok eğer gönül ustalarının sözlerini dinlemez ise çevresine zarar verdiği gibi bir gün en büyük

¹⁹⁵³ Mesnevî, III,b.40-9.

¹⁹⁵⁴ Şefik Can, *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, s.96.

¹⁹⁵⁵ Nezihe Araz, *Anadolu Evliyalari*, s.180.

¹⁹⁵⁶ Mesnevî, II,b.3472-4.

zararı kendisine verir. Mevlânâ bu bahsi halkın kullandığı yola diken eken bir kişinin hikâyesi ile anlatır. Yollara diken dikmeyi alışkanlık haline getiren bu adama vali; “Mutlaka bunları sök” dedikçe. Evet, bir gün sökerim”¹⁹⁵⁷ diyerek cevap veriyordu. Bir müddet “Yarın, yarın” diye vâde verip durdu. Bu müddet için de diktiği dikenler kökleşti, kuvvetlendi. Vali, bir gün “ Ey vaa’ din de durmayan, beri gel, emrettiğimiz işi sürüncemede bırakma” dedi.¹⁹⁵⁸ Adam da; ”Babacığım, bir hayli gün var, bugün olmazsa yarın!” Vali; “Hayır, acele davran, işi savsaklama. Sen bu işi yarın görürüm diyorsun ama şunu bil ki gün geçtikçe, o dikenler daha ziyâde yeşeriyor, dikenini sökecek de ihtiyarlayıp âciz bir hale geliyor.”¹⁹⁵⁹ Diken kuvvetlenmekte, büyümekte, diken sökecekse ihtiyarlamakta, kuvvetten düşmekte. Diken her gün, her an yeşerip tazelenmekte. Diken eken ise her gün perişan bir hale gelmekte, kuruyup kalmakta! O daha ziyâde gençleşiyor, sen daha fazla ihtiyarlıyorsun. Çabuk ol, zamanını geçirme”¹⁹⁶⁰ dedi.

Yukarıdaki meselde olduğu gibi Mevlânâ, her kötü huyunu, insan bir diken bilmesi gerektiğini söyler. Kendi eli ile diktiği dikenler kaç keredir kendi ayağını zedelemekte. Nice defalardır kötü huylardan perişan bir hâle düştüğü halde, onu hissetmez olur. Çünkü duygusu yok olmuştur ve çok duygusuzdur. Çünkü Mekkî’nin dediği gibi nefesine uyduğu için bir çeşit kördür.¹⁹⁶¹ Çirkin huyu başkalarının yolunu kestiği, onları zarara soktuğundan bigâne olan adam, en azından hiç olmazsa yaraladığını bilmeli. Böyle bir durumda insanın yapması gereken şey bir an evvel

¹⁹⁵⁷ Mesnevî, II,b.1231.

¹⁹⁵⁸ Mesnevî, II,b.1232-3.

¹⁹⁵⁹ Mesnevî, II,b.1234-6.

¹⁹⁶⁰ Mesnevî, II,b.1237 vd.

¹⁹⁶¹ Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb*, I, s.319.

baltayı eline alarak, Hz. Ali gibi ercesine Hayber kapısını kırmalıdır.¹⁹⁶² İnsan nefsinin güdümünde sahip olduğu kötü alışkanlıklarını söküp atamazsa, çok daha güzel şeylerin insanda davranış olarak zuhur etmesi olanaksızdır.¹⁹⁶³

Nefsin diğer bir kapısı da baş olma, sevdasıdır. Sultan Veled insanda mevki hevesinin ortaya çıkmasını tatmin edilmiş yeme şehveti ile ilişkilendirir. Ondan sonra insan canla başla liderlik etmek ister. Bey olabilmek için padişahlara kul-köle olur. Son olarak Sultan Veled nefsin ana gıdası olan yeme ve başbuğluk şerbetini içmemeyi tavsiye eder.¹⁹⁶⁴ İnsan elinde bulunan mevkiyi şahsı ile münhâsır zannederek varlık iddiasında bulunur ancak hakikâtte istidadından dolayı ona bir süreliğine verilmiştir. Bunu bilen Hz. Ömer halifeliği zamanında birçok kölesi olmasına rağmen odun destesini sırtında taşır ve soranlar da “Nefsimi denemek ve onu ıslâh etmek istiyorum”¹⁹⁶⁵ cevabını vermesi mânîdardır.

Mevlânâ'nın kendi döneminde sultan ve emirlerin yaşantıları ve uygulamalarına dair bakış açısı üzerinde durmuştuk. O dönemde de ellerinde emânet olarak taşıdıkları bu görevleri ilelebed bir vazife ve hükümlülük gibi görerek onu ele geçirmek ve muhafaza etmek için kötü şeyler yapıldığından bahsetmiştik. Bu gibi yöneticilere ve gelecek tüm zamanların idarecilerine hatırlatma olması açısından Mevlâna: “Pek başbuğluk davasında bulunma... sen, reyinde müstakil değilsin, ancak gönlün şakirdisin ve istidadın var diye sürer! Der ki: Yürü gönüle git... çünkü sen gönlün cüzüsün; kendine gel, sen âdil padişahın kulusun! Ona kulluk etmek,

¹⁹⁶² Mesnevî, II,b.1240-45.

¹⁹⁶³ İskenderî Atâullah, *Hikem-i Atâiyye*, trc. Mustafa Kara, İstanbul, 2003, s.36.

¹⁹⁶⁴ Sultan Veled, *İbtidanâme*, b.538-40.

¹⁹⁶⁵ Serrâc, *Luma*, s.92.

sultanlıktan iyidir... çünkü “Ben ondan hayırlıyım” sözü, şeytan sözüdür. Be aşağılık, Âdem’in kulluğu ile İblis’in kibrine bak da aradaki farkı gör. Âdem’in kulluğunu seç. Yol güneşi olan peygamber bile “Nefsini aşağılayan kişiye ne mutlu” dedi. Tuba gölgesini gör de güzelce uyu... o gölgeye baş koy da serkeşlik etmeden uykuya dal! Nefsi aşağılama gölgesi, güzel bir yatılacak yerdir... o ayrılığa istidadı olana hoş bir uyku verir. Bu gölgeyi bırakır da benlik tarafına gidersen çabucak asi olur, azar, yolunu kaybeder gidersin!”¹⁹⁶⁶ Büyüklük iddiasında olanlar gerçekte nefislerinin tekmesini yemektirler. Bunu bilen akıl ve gönül sahipleri nefislerini aşağılatarak gerçek mutluluğu elde ederler.¹⁹⁶⁷

Mesnevî’de baş olma yüzünden nefsinin elinde oyuncak olmuş bir padişah ile bir şeyh arasında geçen bir hikâye anlatılır. Hikâyede padişah sohbet sırasında şeyhe, “Benden bir şey dile!” der. Şeyh; “Padişahım, bana böyle söylemekten utanmıyor musun? diyerek cevap verir. Sonra devam eder; “Hele biraz daha yüksel! Benim iki kulum var. Onlar hor hakîr kişilerdir ama ikisi de sana hükmederler, ikisi de emrederler.”¹⁹⁶⁸ Bu ifadelerden biraz alınan padişah; “Bu söz hatalı bir söz.” diyerek sitem eder, “O iki kul kimler?” diye de sormadan edemez. Şeyh cevap olarak onların kızmak ve şehvet olduğunu söyler.¹⁹⁶⁹ Şehvetine tapan herkes gibi padişah ta nefis atının kuyruğuna uyduğu için ters istikâmette gider. At nefesine uyanı geri geri götürür daima.¹⁹⁷⁰ Aslında padişahlar konumları gereği istemeselerde kırgınlık ve şehvetlerine uymak durumunda kalabilirler. Belki de bu sebepten dolayı Mevlâna

¹⁹⁶⁶ Mesnevî, IV,b.3340-7.

¹⁹⁶⁷ Mesnevî, III,b.3794.

¹⁹⁶⁸ Mesnevî, II,b.1465-7.

¹⁹⁶⁹ Mesnevî, II,b.1468.

¹⁹⁷⁰ Mesnevî, VI,b.1120-1.

padişahlığı bırakmalarını tavsiye eder. Çünkü padişahlık nefis ile birlikte aynı zamanda ciddi mânada yanılıma olan varlık ve benlik iddiası demektir. Mevlânâ: “Padişahlıktan ferâgat edeni padişah bil. Onun nuru ayla güneş olmaksızın da parlar durur. Mahzene sahip olan, zâtı mahzen olmuş kişidir. Varlığa, mağlup olan, varlığa düşman olan kişidir. Lokman’ın efendisi, görünüşte onun efendisiydi ama hakikatte Lokman’ın kuluydu. Bu ters dünyada benzerler pek çoktur. Onların nazarında bir cevher, çöp parçasından da bayağıdır. Her çöle, geçip kurtulunacak yer adı verilmiştir. Ad ve sûret, halkın akıllarına tuzaktır. Bir gürûhu, elbisesi tanıtır. Onu o libasla görünce avamdan derler.”¹⁹⁷¹

Mesnevî’de şehvetin cinsellik yönüne de değinilmiştir. Müstehcenlik içeren kadın ile eşeğin ilişkisinden yola çıkarak mecaz yolu ile cinsel nefsin zararlarına değinilmiştir. Öncelikle şunu belirtmekte yarar vardır. Mevlânâ döneminde toplum içersinde uygunsuz cinsel ilişkiler kurulduğu biliniyor. Çarpık eşleşme olduğu gibi hayvanlar ile de ilişkiye girildiğini daha önce belirtmiştik. Bu bilgiler ışığında Mevlânâ’nın bu olayları maksadını anlatmak üzere kullanmış olduğu kanaatini taşıyoruz. Anlatılan hikâyede câriyenin, eşekle ilişkiye girmesini gören evin hanımının şehvetine nasıl yenik düşüp, kötü bir son ile karşılaştığı anlatılır. Eşek ile uygunsuz ilişki sonucu kadın hayatını kaybeder.¹⁹⁷² Mevlânâ hikâyeyi sonuca şöyle bağlar; “...kötü bir ölüm, kadının canını aldı. Kötü ölüm, yüzlerce rezillikle gelip çattı babacığım. Sen hiç eşeğin aletinden şehit olmuş insan gördün mü? Kur’ân’dan rezillikle azap edilmeyi duy da böyle kepezellikle can verme. Bil ki bu hayvan nefis

¹⁹⁷¹ Mesnevî, II,b,1469-74.

¹⁹⁷² Mesnevî, V,b.1341 vd.

bir erkek eşektir. Onun altına düşmekse ondan daha kötü ve ayıp bir şeydir. Nefis yolunda benlikle ölürsen bil ki hakikatte sen de o kadın gibisin. Tanrı, nefsimize eşek sûreti vermiştir. Çünkü sûretler, huylara uygundur.¹⁹⁷³

Mevlânâ bazen de nefsi kadına benzeterek anlatmıştır. Çünkü kadın duygusal ağırlıklı ve işlerin sonunu öngöremediği için nefse benzetilir. Nefis de kısa vâdeli istekler ve hazlara kapılır da hesap gününü unuttur ve unutturur. Erkek ise akıllı sembolize eder. Kadın durmadan evin ihtiyaçlarını, evin şerefini düşünür, onların temini için uğraşır durur. Nefis de kadın gibi her işe çare bulmak için gâh toprağa döşenir, tevâzu gösterir, gâh ululuk diler, yücelir. Akıl ise bu düşüncelerle ilgilenmez. Aslında onlardan haberi de yoktur. Çünkü onun Allah gamından başka derdi yoktur.¹⁹⁷⁴

Kadın evin temel işleri ve aile bireylerinin hayatlarının sağlıklı bir şekilde devam etmesi için önemli bir işleve sahiptir. Selçuklu toplumunda kadın evin çekip çevrilmesinden sorumlu idi.¹⁹⁷⁵ Dolayısıyla kadın aile için çok önemli görevleri ifa etmekteydi. Ancak onun bu işleri görmesinde temel âmil olan merhâmetinden bazen maraz doğmaktadır. O yüzden Mevlânâ, annenin merhametinden kaçmalarını tavsiye eder. İlk bakışta iyi görünen ama sonuçta zararlar getiren annenin merhametinden ise babanın tokadı dahi iyidir. Zira anne nefis gibi o an insanın tatmin eder, akıl olan baba ise ilk etapta insanı sıkır ama ilerde huzura ermesine vesile olur.¹⁹⁷⁶ Nefsine uyan kişiler, kadın gibi savaşta da sağlam duruş gösterip safta kalıp düşmana

¹⁹⁷³ Mesnevî, V,b.1389-94.

¹⁹⁷⁴ Mesnevî, I,b.2620-22.

¹⁹⁷⁵ Kâmil Uğurlu, “Selçuklular’ın Oturdıkları Evler Düünden Bugüne”, s. 59, 69.

¹⁹⁷⁶ Mesnevî, VI, b.1436-7.

saldırmazlar.¹⁹⁷⁷ Onlar savaşta ancak feryat figan ederler. Ancak onlar kendi saflarındayken aslan gibi davranırlar.¹⁹⁷⁸ Sonra Mevlâna seslenir; “Vay aklı dışı, kötü ve çirkin nefsi erkek ve atılmaya hazır olana! Nihâyet onun aklı alt olur. Ziyandan başka bir yere göçemez. Ne mutlu aklı erkek olana, çirkin nefsi dışı ve âciz bulunana! Cüzi aklı, erkek ve üst olursa dışı nefsinin aklı, alt eder.”¹⁹⁷⁹ Bu beyitlerin yazıldığı dönemde Anadolu ve çevresinde kadınların savaşta yer aldıklarını görmüyoruz. Sadece bir kısım Moğolların kadınları ile birlikte savaştıklarını biliyoruz. Bizim kanaatimiz Mevlâna kast ettiği savaş alanlarında korkaklık gösterenler kadınlar değil, erkek aklına sahip olmayan, nefesine uyan erkeklerdir. Zira bu konu ile ilgili bir önceki bölümde bilgiler verilmişti. O dönemde yaşantısı ile İslâm’a muhalif hareketler sergileyen II. Keykavus’un, Moğollar ile savaşma durumu olduğunda tıpkı yukarıdaki gibi kendine aşırı bir güven içerisinde cesaret sergilediğini biliyoruz.¹⁹⁸⁰ Ancak savaş başladığında yine beyitlerde geçtiği gibi canını kurtarmak adına ordusunu bırakıp savaş alanından kaçtığını görüyoruz.¹⁹⁸¹ Her ne kadar Mevlânâ isim vermemiş olsa da onun kadınlardan ziyâde kadın davranışları sergileyen erkekler olduğunu eserin diğer bölümlerinden yol çıkararak çok rahat bir şekilde söyleyebiliriz.¹⁹⁸²

Nefsin hilelerini insan çoğu zaman anlayamaz. Onunla baş etmek için halis bir kılavuza ihtiyaç vardır. Aklına güvenenler çoğu zaman zarar etmişlerdir. Zira onun

¹⁹⁷⁷ Mesnevi, VI,b.1909.

¹⁹⁷⁸ Mesnevi, III,b.4028.

¹⁹⁷⁹ Mesnevi, V,b.2461-4.

¹⁹⁸⁰ Uzluk, *Anadolu Selçukluları Tarihi*, s.31.

¹⁹⁸¹ İbn Bibi, *Selçuknâme*, s. 149.

¹⁹⁸² Bkz, Küçükdağ, *Selçuklular ve Konya*, ss. 107-108.

hileleri birçok çeşittir.¹⁹⁸³ Hatta bazen anne kadar samimi, sefkâtli olur ve kendisini kamufle eder. Anne dahi olsa insana hakîkî düşman olan nefisten onu öldürerek kurtulmak gerek: “Birisi kızgınlıkla anasını hançerleyerek, döverek öldürdü. Biri ona “Huyunun kötülüğü yüzünden ana hakkını gözetmedin. Çirkin herif, ananı neden öldürdün! niye söylemiyorsun, o sana ne yaptı ki?” dedi. Adam: “Çok ayıp bir iş işledi, bende onu öldürdüm. Ayıbını toprak örtün”¹⁹⁸⁴ diye cevap verdi. Kınayan “Be adam, ananı öldüreceğine o kişiyi öldürseydin” deyince dedi ki: “Her gün başka birisini mi öldüreyim? Onu öldürdüm, halkın kanına girmekten kurtuldum; halkın boğazını keseceğime onu boğazladım, bu daha iyi!” O kötü huylu ana, fesâdı her tarafta zâhir olan nefisidir. Her an onun için bir azize kastedip duruyorsun; kendine gel, onu öldür! Onun yüzünden bu güzel dünya sana dar geliyor. Onun yüzünden Allah ile de savaşıyorsun, halkla da. Nefsini öldürürsen özür serdetmeden kurtulursun, ülkede hiçbir düşmanın olmaz.”¹⁹⁸⁵

Mevlânâ her şeyden önce mutasavvıf bir kişilik olduğu için söylediklerini aynı zamanda tatbik ederek örnek olmuş bir hâl eridir. Şahsına yönelik ağır ve yakışıksız ithamlar yöneltilmesine rağmen onlara cevap bile vermemiştir. Bazılarına cevap verirken de yakışıksız ifadeler kullanmamıştır. Kuşkusuz o bilgisi ve her zaman arkasında olan güçlü yöneticilerin desteğine güvenerek onlara cevap verebilirdi. Ancak o serdettiği ilkeler doğrultusunda olumlu yönde değişikliğe hizmet etmediği sürece çatışmadan uzak kalmıştır. Amaca hizmet ettiğini düşündüğünde sultan dahi olsa eleştiri yapmaktan geri durmamıştır. Bu bağlamda böyle bir yaşam ve hareket

¹⁹⁸³ Mesnevî, III,b.2548.

¹⁹⁸⁴ Mesnevî, II,b.776-9.

¹⁹⁸⁵ Mesnevî, II,b.780-85.

tarzına sahip olan Mevlâna nefsinin öldüren insanın düşmanın az olacağını söylemiştir. Öyle olmasa idi medrese kültürünün güçlü olduğu Konya ulemalarından kendisi hakkında incitici ifadeler kullanılmasına¹⁹⁸⁶ nasıl tahammül edebilirdi? Onların bu söylentilerine mukâbilinde cevap vermemiş ve kimse ile kırıncı tartışmaya girmemiştir. Neticede dönemin sultanları onun fikirlerine saygı göstermeleri neticesi eleştiriler bir noktadan öteye geçemedi.¹⁹⁸⁷

Aynı doğrultuda oğlu Sultan Veled'e insanlarla çatışmamasını ve nefsi ile mücadele etmesini tavsiye ettiğini görüyoruz.¹⁹⁸⁸ Onun bu fikrini incelediğimizde çağdaş psikoloji verileri ile örtüştüğünü de görebiliyoruz. Çünkü insanların çatışmalarının temelinde iki tarafında istek ve arzuları doğrultusunda uygulamada ısrarcı olduklarını ve çatışmanın altında gerçekleştirilememiş isteklerin yattığını görüyoruz. Böyle bir durumda her iki tarafta kendi isteği doğrultusunda düzenleme de ısrar edeceğinden, olumlu bir netice alınması imkânsız olacaktır. Böyle yapmak yerine Mevlâna'nın söyleyip de yaptığı gibi bir taraf haklı olmasına rağmen hoşgörü ve sabrını devreye sokarak olumlu çözüm adına çaba sarfetse, zıt grup bu olumlu tavır karşısında vicdânen ezileceği için pozitif bir müzaâkere sağlanabilir. En azından karşı tarafa olduğu kadar topluma da örnek olma durumu gerçekleşecektir. Mevlânâ'nın hoşgörüsü, sabrı hep kendi dışındaki insanlara hatta hayvan ve diğer canlılara karşı idi. Kendi nefesine gelince zor, disiplinli ve acımasızdı. Nefsin beli sabırla bükülmeli. Çünkü o alçaktır, kötüdür, iyilik etmeye de hiç gelmez.¹⁹⁸⁹

¹⁹⁸⁶ Fûrûzanfer, *Mevlana Celaleddin*, s.113.

¹⁹⁸⁷ Ülken, *Mevlâna'nın Yetiştirdiği Ortam*, s.234.

¹⁹⁸⁸ Araz, *Anadolu Evliyalari*, s.181.

¹⁹⁸⁹ Mesnevî, III,b.2979.

Yukarıda değinmeye çalıştığımız durumun farkında olmayanlar nefislerini ten evinde naz ve naim ile beslerken, insanın besleyip büyüttüğü nefsi, onda kin aşılıp hırsından ellerini ısırarak sûretiyle nifak tohumlarını eker.¹⁹⁹⁰ Güvenilmez olan nefis ahdinde durmadığı için öldürülebilir bir şeydir. İnsanı aldatmasından onun zeki olduğu anlaşılır. Keskin zekâsı ile ince şeyleri de bilir. Bilse dâhi kıblesi dünya olduğu için değeri yok hükmündedir, ölüdür.¹⁹⁹¹ Dünya ya çok düşkün olduğu için bazen akla ve zekâsına zıt düşüncelere de kapılır. Gündüzleri yemyeşil otlaklarda semiren öküz gibi gece olunca yeme şehvetinin vehimlerine kapılır. Gündüzleri bol bol yiyen ve şişen nefis öküzünün bedeni yağ bağlar ve güçlü kuvvetli bir hâle gelir. Fakat akşam oldu mu açlık korkusuna düşer, korkusu öyle çoktur ki titremeye başlar ve gündüz yediklerini endişe ve korku yüzünden eritir, zayıflar. “Yarın yayım zamanı ne yiyeceğim, ne edeceğim?” diye düşünür durur. Yıllardır, o öküz bu haldedir işte. Bunca yıldır bu yeşilliği otlar, bu çimenlikte yayılırım. Hiçbir gün rızkım azalmadı. Bu korku nedir, bu gönlümü yakıp yandıran gam nedir diye düşünmez bile. Akşam oldu, gece bastı mı o semiz öküz, eyvahlar olsun, rızkım bitti diye yine zayıflar. İşte nefis, o öküzdür, yazı da dünya. Nefis ekmek korkusu ile dâima zayıflar durur. Gelecek zamanlarda ne yiyeceğim? Yarının rızkını nasıl ve nerde elde edeceğim kaydına düşer. Yıllardır yedin, yiyeceğin eksilmedi. Artık biraz da gelecek düşüncesini bırak da geçmişe bak. Yediğin rızıkları hatırına getir, geleceğe bakma da az sızlan!”¹⁹⁹²

¹⁹⁹⁰ Mesnevî, I,b.775.

¹⁹⁹¹ Bkz. Mesnevî, IV,b.1656.

¹⁹⁹² Mesnevî, V,b.2862-9.

Nefis daima bedensel hazlar düzleminde hareket ettiği için onun yeri bu âlemdir. Bu yüzden nefsin insandan istediği hep fâni kazançtır. Örneğin yukarıda yemek arzusu ile gündüz semiren öküz ancak geceye kadar bu hazzın sürdüğünü görüyor. Bunun gibi onun diğer bütün kazanımları geçici ve aşağılık şeylerdir. Nefis insana yüce bir kazanç ile yaklaşırsa dahi ona itibar etmemek gerek. Zira onun bir hilesi ve oyunu vardır.¹⁹⁹³ Nefis sağ elinde tesbih ve Kur'ân taşır ama ona aldanan insan bilmez ki yeninde hançer ve kılıç gizlidir.¹⁹⁹⁴ O yüzden insan onun mushâfına, riyasına kanmamalı. Onun ikiyüzlülüğüne aldanıp onunla sırdaş, hemhal olmamalı. Eğer sâliki abdest alması için havuzun kenarına getirirse, bilsin ki onu fırsatını bulduğunda suyun dibine atarak boğmak isteyecektir.¹⁹⁹⁵ O her ne sûrette olursa olsun insanın halefine çalıştığı için kişi nefsi ile meşveret edip onun dediğine uymamalı, onu söylediğinin ve istediğinin zıttını yapmalı. Hatta insana namaz kıl, oruç tut diye emretse bile, nefis hilecidir, o emriyle bile kişiye bir hile kuracaktır. “O yüzden yapacağın işte nefsinle meşveret etmek ve ne derse aksini yapmak kemâldir. Onunla başa çıkamaz, onun inadına karşı koyamazsın.”¹⁹⁹⁶ Ancak kemâl olanı ancak akıl sahipleri anlayabilir. Akıllı olan ise işin sonunu görebilendir. Zaten akıbeti görmeyen akıl, akıl değil nefistir. Hırsı ve şehveti yüzünden nefisine yenik düşende akıl artık nefis haline gelmiştir. Bundan sonra o, deniz köpüğü üzerinde at sürmeye, şimşek ziyasıyla mektup okumaya çalışan adam gibi beyhude çabalamaktadır.¹⁹⁹⁷

¹⁹⁹³ Mesnevî, II, b.2600-3.

¹⁹⁹⁴ Mesnevî, III, b.2554.

¹⁹⁹⁵ Mesnevî, III, b.2555-6.

¹⁹⁹⁶ Mesnevî, II, b.2274-6.

¹⁹⁹⁷ Mesnevî, II, b.1545-9.

Ancak kelâm ve tasavvuf gibi diğer dinî ilimler açısından düşündüğümüzde aklın nuranî ve insana bahşedilmiş en büyük nimetlerden biri olduğunu görüyoruz. Böyle olmasına rağmen nefis karşında neden mağlup olmaktadır? Mevlânâ bu konu ile ilgili olarak şöyle der; “ ...nefis, kendi evinde, kendi yurdunda...akılsa garip! Köpek bile kapısında korkunç bir aslan kesilir!”¹⁹⁹⁸ Akıl nuranîdir, burada herhangi bir muhalefet söz konusu değildir. Onun yenik düşmesine neden; menşei değil, bulunduğu geçici mekândır. Dünya nefsin yeridir, yâni bu âlemde ev sahibi, dolayısıyla söz ve hüküm sahibi de nefistir. Dolayısıyla kendi akli ile insan nefsin üstesinden çoğu zaman gelemeyiz. Bir akıl, menfaat ve çıkar beklemeden bir başka akıl ile bağ kurar ise sevgi gün geçtikçe artar.¹⁹⁹⁹ Tabii ki bu bağ cinsler arasında kurulur. Yani gönül makamında olanlar gönül, ten cinsinden olanlar ten ehli ile ünsiyet kurar.²⁰⁰⁰ İnsan kendine iyi bir dost bulmasa dâhi mukteda olan akılla meşveret etmeyi bilmeli. Meğerki karşısındaki akli melekelerini iyi kullanamayan çocuk ya da kadın dahi olsa onlarla da meşveret etmeli. Zira onlarda insana farklı bir pencere açabilir. Ayrıca onların söylediklerinin tersini yapmak üzere doğru bulunabiliyor.²⁰⁰¹ Kısacası insan nefsi ile tek başa çıkamaz, onun inadına karşı koyamayacağı için, bir dost kazanıp onunla uzlaşması tek çaredir.²⁰⁰² Sayın Küçük de hâl ilmi olması dolayısıyla tasavvufta kılavuzun ehemmiyetine dikkat çekmiştir: ”Diyebiliriz ki, bir ‘hâl ilmi’ olduğu için, tasavvufta hoca, diğer dallardakinden daha da önemlidir; kitaplardan öğrenmek, dışardan sanıldığı kadar kolay değildir. Gazzalî de dâhil bütün

¹⁹⁹⁸ Mesnevî, III,b.2558.

¹⁹⁹⁹ Mesnevî, III,b.2689.

²⁰⁰⁰ Mesnevî, III,b.2562.

²⁰⁰¹ Mesnev, II,b.2269-71.

²⁰⁰² Mesnevî, II,b.2274.

tasavvuf teorisyenleri, mürşitsiz hakîkâte, hakka'l yakîne varmanın imkânsız olduğunda ittifak etmişlerdir. Gazzâlî'nin kendisi de tasavvufa bir şeyhle girmiştir.²⁰⁰³

Nefsine köle olmuş kişiler de arkadaş edinelim derken kendileri gibi aşağılık kişilerle dost olabilirler. Onların dostluğu zaman geçtikçe artmak yerine azalır. Zira nefis dâima bir maksat bir menfaat peşinde döner, dolaşır. O yüzden onların dostluğu da çabucak bozular. Bu bağlamda Mevlânâ ne güzel ifade ediyor. “Yarın dostunun senden nefret etmesini istemiyorsan bir akıllıyla dost ol, akla yâr ol! Nefis zehirleriyle hastalanmış, hastalığa tutulmuşsan eline ne alır, elini nereye atar, neye sahip olursan hastalığa alet olur, onu da berbat edersin!”²⁰⁰⁴ Kuşkusuz dostluklar, arkadaşlıklar ve bir ideal uğruna aynı yola baş koyan insanların bugün şikâyet ettikleri gerçek dostluk olgusu Mevlânâ'nın yaşamış olduğu o dönemde de mevcuttu. Siyasî olarak kaos olan ve birçok insanın birbirini çeşitli ithamlarla suçladığı o karışık dönemde bu tarz şeylerin olması muhtemeldir. Bunun da ötesinde çağımız psikoloji ve sosyoloji biliminde de kabul gören bir gerçek olan ben merkezli bir birlikteliğin uzun ömürlü olmadığı gerçeğini çok güzel şekilde ifâde etmesi yaşanmış olaylar üzerinde çok iyi gözlem yaptığı ihtimalini kuvvetlendiriyor.

Alçak nefse kanıp onun isteklerini tatmin ettikçe, o inkâr yolunu seçer ve giderek de azgınlaşır.²⁰⁰⁵ Katiyyen bulunduğu halden razı olmaz. Ne darlık ne de genişlikten memnun kalır. Nankör olduğu için gebertilmeye layıktır ancak. Her şeyin sırrını bilen Allah (c.c.) da “öldürün nefislerinizi” demiştir. Mevlânâ nefsi üç köşeli

²⁰⁰³ Hülya Küçük, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, s.111.

²⁰⁰⁴ Mesnevî, III,b.2959-62.

²⁰⁰⁵ Mesnevî, III,b.3010.

dikene benzetir. Yere düşen bu üç köşeli diken Romalıların savaşta kullandıkları çiviler gibi hangi yüzeyine düşerse düşsün insana batar, ondan kurtulmaya imkân yoktur. O dikenin kökünü kazımadıktan sonra onun ehil ellerde dahi olsa kişiye zararı kaçınılmazdır.²⁰⁰⁶ İlk bakışta nimet ve devlet sahipleri de hiçbir hâle şükretmeyen nefislerine tabi oldukları için azgın ve hilebaz olmuşlardır. O yüzden Mevlânâ onlara “Altınlarla bezenmiş kaftanlara bürünen beyler, padişahlar azgın kişilerdir. Abaya sarınan yoksul yok mu...şükreden odur işte. Mal, mülk, devlet ve nimet sahipleri hiç şükreder mi?” diye sorar.²⁰⁰⁷ Bu sorunun cevabı olarak başka bir yerde hevâ ve hevesi terk etme ateşi ile nefsin kökü yakılmalı. Sonra da hayırlı işlerle işigal eden dostu el uzatılıp ondan yardım alınmalıdır.²⁰⁰⁸ O, Hak erlerinin yüzlerce güzel vasıfları vardır. O yüzden onların eteğine sarılmalı, onun elini hiç bırakmadan aşağılık âlemden yücelere yükselmeli. Zira onlar insanı âlemin ötesine götürür. Onun buyruğu incilerden daha kıymetlidir, paha biçilemez.²⁰⁰⁹

Üstâd Ebu Ali Dekkak da konu ile ilgili şöyle dediği işitilmiştir; “Yetiştireni ve dikenini olmadan kendi kendine ve hudâî-nâbit olarak biten bir ağaç yaprak açar, fakat meyve vermez. Nefes nefese ve tedrici bir sûrette tarikatın adâbını öğretecek bir üstâda sahip olmayan mürîdin durumu da böyledir. Bu durumda olan mürit hevâ ve hevesine tapar, başka bir kurtuluş yolu bulamaz.”²⁰¹⁰ Ankaravî’de nefsin afetlerini bilmeyen bir sâlike sağlam bir dostun lazım olduğunu söyler.²⁰¹¹ Bu bilgilere paralel

²⁰⁰⁶ Mesnevî, III,b.372-5.

²⁰⁰⁷ Mesnevî, III,b.3010-3.

²⁰⁰⁸ Mesnevî, III,b.376.

²⁰⁰⁹ Sultan Veled, *İbtidanâme*, b.597-600.

²⁰¹⁰ Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, s.483-4.

²⁰¹¹ İsmail Ankaravî, *Minhacü'l-Fukara*, haz. Saadettin Ekici, (İnsan Yay.), İstanbul, 1996, s. 89.

olarak Selçuklu döneminde tasavvufun ciddi mânada halk tarafından ilgilenilen bir kurum olduğunu görüyoruz. Bu dönemde tasavvuf düşüncesi kurumsallaşmıştır. Tekkelerde yaşayan tarîkât kurucuları ve mensupları geniş kitlelere hitap etmiştir.²⁰¹² Buradan Mevlânâ'nın şahsi nüfuzundan ziyâde, ki şüphesiz bu fikirlerini bilenleri etkilemiştir, toplumda bu eğilime uygun bir ruh hâli oluştuğunu biliyoruz.

Mevlânâ'nın genel anlamda devlet ricâli, bazı sultan ve vezirlerle iyi ilişkileri olduğunu daha önce işlemiştik. Mevlâna'nın sık sık ziyaretine geldiklerini, Mevlânâ'nın, onlara mektuplar yazdığını ve fakirlerin, düşkünlerin ihtiyaçlarını gidermek için aracılık ettiğini biliyoruz. Bu denli iyi ilişkiler içerisinde bulunduğu güç ve hüküm sahibi insanlara tasavvuffi hayatın en öncelikli meselesi olan nefis tezkiyesi adına eleştirel ifadeler kullanması, Mevlânâ'nın toplumun bütün katmanlarına doğru ve güzel olanı gösterme misyonunu özgürce yerine getirme çabasında olduğunu göstermektedir. Müridleri arasında sultan, sultan eşleri ve üst düzey devlet memurları olduğuna göre onu bu yaklaşımının karşılık bulduğunu da söyleyebiliriz. Ona göre bırakın kaftanı, düzgün elbisesi dahi olmamalı insanın. Yoksa sabırdan kurtulup derhal başköşeye sıçrama hevesi iktiza eder. Yine padişahların iktidarlarından ve güçlerinden geçtik insanın eli, tırnağı bile olmamalı. Zira onlar olduğunda dahi ne din düşünür, ne doğruluk. Bu nedenden ötürü insanın belâlar içinde ölmesi daha iyidir.²⁰¹³

Bedene bağımlı olan nefis ezelden beri Şeytanla müttefik olmuştur. İkisi birlikte insanı avlamaya çalışır. “Avcı, yâni şeytan; dünya hırsı, para sevgisi, yüksek

²⁰¹² Bkz. Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, ss.83-4.

²⁰¹³ Mesnevî, VI,b.4794-6.

mevki arzusu, hiddet ve şehvet yemlerini saçar durur. Yemler meydandadır. Fakat bu yemlerin başımıza getireceği felaketler gizlidir; o görünmez. Nerde yem görürsen ondan sakın, sakın ki tuzağa düşmeyesin. Kolun kanadın bağlanmasın. Şeytanın saçtığı yemlere kapılmayan kuş, hilesi tuzağı olmayan hakîkât sahrasından gıdalanır, orada yem yer. Hakîkât sahrasından gıdalanen kuş, aldığı mânevî gıdayı yer de, şeytanın tuzağından kurtulur, böylece onun kolu, kanadı bağlanmaz. Bir kuş bir duvarın üstüne kondu. Onun gözü tuzaktaki yemi gördü. O kuşun bir gözü hakîkât yuvasında idi. Bir gözü de, dünya hırsından ötürü şeytanın saçtığı yemlerde idi. Şeytanın saçtığı yemlere düşen bakışı ile hakîkât sahrasına bakışı arasında savaş başlar. Yemlere bakan bakışı üstün gelirse akıl, irfan ve sağduyu başından gider. Başka bir kuş ise; bu tereddütü bıraktı, yeme bakmadan vazgeçti, hakîkât ovasına uçtu, gitti. Ne mutlu ona! Neşeli bir halde kanat çırpı da, sonunda nefsâni duygularından kurtulmuş, üstün varlıklara imam oldu. Ona uyan kişi de kurtuldu. Eminlik, hürriyet makamına geçti, oturdu. Çünkü onun gönlü ihtiyatlı kişilerin padişahı oldu da, bu yüzden gül bahçesi, çimenlik, onun durağı haline geldi. Ey hırslı kişi, çok defa hırs tuzağına düştün, kaç defa boğazını kesilmeye verdin. Sonra tevbe etmişsin; tevbeleri kabul eden Allah, tevbeni kabul etti de seni sevindirdi.”²⁰¹⁴

İttifak yapan şeytan ile nefis Âdem’e düşmandır, ona dâima hased etmişlerdir. Zira ikiside sadece insanın bedenini gördü, canını göremediler. İnsanın canını gören melekler ve akıl insanın yaratılış hikmetini anlamışlardır. Onun değerini gördükleri için ona secde etmiş ve yardımda bulunmuşlardır. Nefis ve Şeytan ise onu

²⁰¹⁴ Mesnevî, III,b.2858 vd.

sadece toprak olarak gördüler.²⁰¹⁵ Bu aldanış aslında nefsin doğasında yâni yaratılışında mevcuttur. Zira onun kök saldığı ve beslendiğı yer bedendir. Bedenden kurtulmadıkça insanın ondan âzâde olması imkânsızdır. Hz. Peygamber, o din ulusu, Hak aşığı dahi nefsin her an saldırı için beklediğini ifâde etmiştir. Yine Mesnevî’de de nefsin insan yaşadığı sürece çatışmak halinde olduğu bir düşman olduğunu görüyoruz; “Ateş, suyun ve oğullarının düşmanıdır. Nitekim su da ateşin canına düşmandır. Suyun ve çocuklarının düşmanı olduğundan su da ateşi öldürür, söndürür. Bütün bunlardan sonra (şunu da bil ki) bu ateş, şehvet ateşidir, günahın suçun aslı ondadır. Dış âlemdeki ateşi su söndürür. Fakat şehvet ateşi kıyâmete kadar sürüp gider. Şehvet ateşi, su ile sakin olmaz. Çünkü azap ve elem bakımından cehennem tabiatlıdır. Şehvet ateşine ne çare var? Din nuru. Müminler; nurunuz kâfirlerin ateşini söndürdü. Bu ateşi ne söndürür? Allah nuru. Bu hususta İbrahim’in nurunu kendine usta yap. Ki öd ağacına benzeyen bu cismin, Nemrut gibi olan nefis ateşinden kurtulsun! Şehvet ateşi yanmakla eksilip bitmez. Yanmakla güzelce eksilir, nihâyet yok olur. Bir ateşe odun attıkça o ateş nereden sönecek? Fakat odun atmazsan söner. Çünkü bu çekinme ateşe su serper. Yüzüne, kalplerin haramdan çekinmesinden kızılık süren kişinin güzel yüzü, hiç ateşten kararır mı?”²⁰¹⁶

Mevlânâ, insanın nefsinin çeşitli hilelerine aldanmasını şüpheler ile karşılamış ve du durumun kişinin tam imana sahip olmamasından kaynaklandığını söylemiştir.²⁰¹⁷ Bu yüzden yakinden uzak olan, ancak bedene hükmedebilecek kadar

²⁰¹⁵ Mesnevî, III,b.3190 vd.

²⁰¹⁶ Mesnevî, I,b.3695 vd.

²⁰¹⁷ “Mal ile beden, kar gibi erir, gider. Fakat onlar Allah yolunda harcamırsa, Allah onlara alıcı olur. Kur’ân’da ‘Allah cennet karşılığında satın aldı.’ diye buyrulmuştur. Kar gibi eriyip giden mal,

kısmî akli olan nefis sofist olmuştur. Onunla akli mûlağazalar yapıp, deliller getirmeye uğraşmak beyhude bir uğraştır. Çünkü o, hakîkâti kötekten anlar. Zira Kur’ân âyetlerinde geçtiği üzere o mucizeleri görür. Fakat “onlar hayaldi, gerçek olsalardı gördüklerim her zaman gözümün önünde dururdu” derler.²⁰¹⁸ Mevlânâ burada nefis ile sofistleri benzerlikleri açısından ele almıştır. Onun felsefecilere iyi gözle bakmadığını biliyoruz. Biz bu beyitlerde akla çok güvenen, her şeyi akılla izah eden felsefeciler ile nefsin benzer argümanlar kullandıklarını görüyoruz. Kaldı ki Mevlânâ’nın yaşadığı dönemde Anadolu’da inanç ve fikir özgürlüğünün üst seviye de olduğunu biliyoruz. Farklı görüşe sahip grupların birbirleriyle tartışabildikleri bir ortamda Mevlânâ’nın, felsefecilerin akla verdiği önemin bilgisine sahip olduğunu görebiliyoruz.

Mevlânâ eserlerinde aklın öneminden bahsetmiştir. Fakat akıl her şeyi algılayamacağı için insanı ancak bir yere kadar taşıyabilmektedir. Tıpkı mucizelerde olduğu gibi onların akılları gözle gördüklerini reddecek kadar kendinden ve askerlerinden uzak ve yabancıdır. Dolayısıyla nefsin sözde dayanağı olan akıl da itibar edilmemesi gereken bir şeydir. O yüzden onun ile fikri mülâhazalar yapmak yerine onu köpeği terbiye eder gibi tezkiye etmek gerek.²⁰¹⁹ Eğer sen o nefis köpeğini terbiye etmezsen onu dâima mazluma saldırırken, fırsatını bulduğunda da ısırırken görürsün. Nihâyetinde nefisine uyan kişi nefsin bu geleneği yüzünden mazlumlara

senelerin harap ettiği, çökerttiği beden ve mevki hırsı, şöhret, şehvet gibi dünyaya ait olan şeylerin, size paradan, yani malınız ve bedeninizin manevî karşılığı olan cennetten üstün görünmesi, şüpheler içinde kıvranarak, tam imana kavuşmadığımız içindir. Ey aşağılık kişi! Sendeki bu zan, ne şaşılacak bir haldir ki; yakîn tam inanç bahçesine uçamıyor.” Mesnevî, III,b.4117-17.

²⁰¹⁸ Mesnevî, II,b.3500-2.

²⁰¹⁹ Mesnevî, VI,b.4858.

düşman kesilir.²⁰²⁰ Bu durum aslında nefisperesti en acı sona doğru sürüklemektedir. O bedenini tatmin edip onu yağlandırdıkça kurban olacağı güne hazırlık yapmaktadır. Çünkü mazlumun koruyucusu ve öc alanların en büyüğü Allah(c.c.) dır.

B) Akıl

Mevlânâ, akıl ile ilgili olarak ilk bakışta tezatlık arz ediyor gibi görünen ama aslında aklın mâhiyeti ve sınırları üzerine olan fikirler ortaya koymuştur. Her şeye rağmen ona göre akıllının edeceği cefânın, câhillerin vefâsından üstün olduğunu²⁰²¹ söyleyerek aklın değerini îade etmiştir. Hz. Peygamber de zaten “Akıllının düşmanlığı, cahilin sevgisinden yeğdir.”²⁰²² diyerek bu gerçeğin altını çizmiştir.²⁰²³ Mevlânâ'nın akıl hakkındaki fikirlerini tafsilatlı bir şekilde ele alacağız. Ancak evvela Kur'ân-ı Kerim'in akla verdiği önemi görmek açısından birkaç önemli hususu belirtmek isteriz. Öncelikle Kur'ân akla²⁰²⁴, bilgiye²⁰²⁵ ve araştırmaya²⁰²⁶ dikkat çekiyor. Ayrıca “Rabbinden sana indirilenin gerçek olduğunu bilen kimse, (onu bilmeyen) kör gibi olur mu?”²⁰²⁷ âyeti ve Tevbe²⁰²⁸ sûresinde bilginin ve bilmenin önemine vurgu yapmıştır.

²⁰²⁰ Mesnevî, III,b.2436-8.

²⁰²¹ Mesnevî, II,b.1876.

²⁰²² Mesnevî, II,b.1877.

²⁰²³ Mesnevî, a.y..

²⁰²⁴ Bakara 2/197; İbrahim Sa'd 38/29; 14/54, v.d.

²⁰²⁵ Yusuf 12/22;Kehf 18/65;Hac 22/54.

²⁰²⁶ Al-i İmran 3/7.

²⁰²⁷ Ra'd, 13/19.

²⁰²⁸ Tevbe 9/11.

Mevlânâ aklın iki çeşit olduğunu söyler. Birincisinin kazanılan, yâni okulda öğrenilen türden olduğunu söyler. Bu tür akıl kitaptan, eğiticiden, düşünceden, hatırlamaktan, kavramlardan, anlamlardan elde edilen ve giderek artan akıldır. Bunları kazanarak insan diğerlerine nazaran daha akıllı olur.²⁰²⁹ İnsana artılar kazandıran, devamlı gelişen bu akla sahip olmak için kişinin hep okuması ve okuduklarını hafızasında tutması iktiza eder. Mevlânâ bilgileri ezberlemenin sıkıcı olduğunu ve giderek artan bu bilgilerin ezberlemeninde zorlaşacağını ifade ediyor.²⁰³⁰

İkinci akıl ise Allah vergisi olan akıldır. Onun, burada kast ettiği aklın, Allah vergisi yâni doğuştan var olan genetik ya da biyolojik akıldan ziyâde nurânî akıl olduğunu düşünüyoruz. Çünkü onun kaynağının can olduğunu söyler ve devam eder: “Gönülden bilgi ırmağı coştı mu ne kokar, ne ekşir, ne de sararır! Kaynağın yolu bağlı ise ne gam! Çünkü o anbean ev içinden çoşup durmaktadır! Tahsil ile elde edilen akıl, ırmaklara benzer... o, şuradan buradan çıkar, evlere gider. Yolu kapandı mı çaresiz kalır, akmaz! Sen, çeşmeyi gönlünde ara.”²⁰³¹

Mesnevî’de ve Mevlâna’nın diğer bütün eserlerinde gönlün daha üstün bilgi ve akla sahip olduğunu görüyoruz. Zira gönül ilham ile aşkın bilginin zuhur edeceği bir yer olmuştur. Tasavvuf ehline de su götürmez bir gerçek olarak gönül, Mevlânâ’nın zikrettiği gibi insan hayatının padişahı,²⁰³² akıl ise vezir

²⁰²⁹ Mesnevî, IV,b.1960-1.

²⁰³⁰ Mesnevî, IV,b.1962.

²⁰³¹ Mesnevî, IV,b.1965 vd.

²⁰³² Gazâlî ise, şehre benzettiği insan vücudunun padişahı olarak kalbi, padişahın veziri olarak da akıl gösterir. Buna göre kalp daha şerefli ve üstündür, ondan melekût âlemine açılan bir pencere vardır. (İmam-ı Gazâlî, *Kimya-yı Saadet*, çev.Mehmet A.Müftüoğlu, İstanbul, 1980, I, s.36-40)

mesâbesindedir.²⁰³³ Daha çok hırs, hevâ ve heveslerine ulaşmada kullanılan cüz'î akli değil de Akl-ı Küll'ü vezir yapmalı insan: "Padişah cana benzer, vezir de akla... fesatçı akıl, ruhu kötülöklere götürür. Akıl meleği Harut'laşınca yüzlerce kötü kişiye sihir öğretir! Cüz'î akli kendine vezir yapma. Akli küllü vezir yap padişahım. Hevâ ve hevesini kendine vezir yapma da pak canın namazdan, niyazdan kalmasın. Çünkü bu hevâ ve heves, hırslarla doludur ve içinde bulunduğu hali görür... aklın düşüncesiye din gününün düşüncesidir. Aklın gözleri işin sonunu gözetir... akıl, bir gül için diken zahmetini çeker durur! Fakat o gül, öyle bir güldür ki ne solar, ne de güzün dökölür... koku almayan her kötü kişinin burnu ondan uzak olsun!"²⁰³⁴

Aklın bu iki türü de insana büyük faydalar sağlar. Her ne kadar Allah vergisi olan akıl çalışarak geliştirilen akıldan çok daha üstünse de o da birçok faydalar sağlamaktadır. En azından dinen insan ancak akli var ise yükümlü olduğuna göre bu aklın varlığı onun bir cevher olduğuna delâlettir. Bu mantıktan yola çıkarak Mevlânâ'nın akli, oruçtan ve namazdan üstün tuttuğunu anlıyoruz.²⁰³⁵ Hatta Mevlânâ'ya göre akıl ezelde ilk yaratılan olduğü için Allah'ın emirlerine itaat etmesi sebebiyle yüce bir varlıktır. Hadis-i Şerife göre Allah akıldan yüce olan bir varlık yaratmamıştır.²⁰³⁶ Hülâsa Allah'a ulaşmanın vasıtalarından biri olan akıl, mutlak hakikati bulma gayesinde tek başına hedefe ulaşma yetisinden yoksun bir kılavuz

²⁰³³ Mevlâna, *Divân*, I, s. 252, b. 2371.

²⁰³⁴ *Mesnevî*, IV,b.1256 vd.

²⁰³⁵ Bkz. *Mesnevî*, II,b.454.

²⁰³⁶ Mevlâna, *Mecâlis-i Seb'a*, s. 92.

ise²⁰³⁷ de o yolda etkin bir araçtır.²⁰³⁸ Bu hedefe varma da insanın gerçek rehberi ilâhi sevgi ve aşktır.²⁰³⁹

Akıllı kişinin sahip olduğu bilginin iki kanadı vardır. Bilgisizliğin ve şüphenin ise tek kanadı vardır. Tek kanatlı kuş uçmak için uğraşır didinir ama çabucak baş aşağı düşer. Ancak birkaç adım ilerleyebilirler. İki kanatlı kuş ise Cebrâil (a.s.) gibi hilesiz, kıyl-ü kalsiz uçar.²⁰⁴⁰

Mevlânâ akli aynaya benzetir. Bu ayna ibâdetler ile parlatıldıkça cilâlanır. Cilalandıkça ayna daha iyi gösterir. Fakat meğerki ayna da bir bozukluk olsun onu cilamak zor olduğu kadar cilalamanın neticesini almakta zordur.²⁰⁴¹ Dolayısıyla cilalanmaya müsâit ayna az bir cila ile daha iyi parlar.²⁰⁴² İşte kemâl olan akıl da tıpkı sağlam bir ayna gibidir. Böyle akla sahip kişi az dahi olsa yaptığı ibâdet ile yol alabilir. Muhâsibî'nin: "Allah'ın kaplere yerleştirdiği basiret nuru"²⁰⁴³ olarak tanımladığı kalp insanı amele sevk etmiyor ve erdemle desteklenmiyorsa asıl gayesine hizmet etmiyor demektir.²⁰⁴⁴

Fîhi mâ Fîh'te akli, insan vücudunu yöneten bir Emire benzeten Mevlânâ onun ne kadar elzem olduğuna değinir. Bütün vücudun işleyişi akıl isimli emirin emirlerine bağlıdır. Ona itaat edildiği takdirde bütün vücud hayatta kalabilir. Bu durumda akıl vücutta emir, diğer unsurlar halk gibidir. Halkın her bir ferdinin akli ve

²⁰³⁷ Mevlâna, *Rubâiler*, I, 427.

²⁰³⁸ Mevlâna, *Dîvân*, III, s. 395, b. 3812.

²⁰³⁹ *Mesnevî*, I, b.3562-80; III, 515-20; IV, 1965; V, 3234-8

²⁰⁴⁰ *Mesnevî*, III,b.1510 vd.

²⁰⁴¹ *Mesnevî*, V,b.455 vd.

²⁰⁴² *Mesnevî*, V,b.458.

²⁰⁴³ Zafer Erginli, *İlk Süflerde Nefis Kavramı: Hâris Muhâsibî Örneği*, UÜSBE Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2001, s.64.

²⁰⁴⁴ Martin Lings, *On birinci Saat Modern Dünyanın Bunalımı*, çev. Ufuk Uyan, İstanbul, 1998, ss.65-66.

bilgileri olmasına rağmen daha üstün olan akla tabi olsunlar ki Hakk'a ulaşabilsinler.²⁰⁴⁵ Konuyu somutlaştırmak adına terzi olabilmek için terzinin yanına çırak olarak verilmiş küçük bir çocuğu örnek verir. Bu çocuk iyi bir terzi olmak istiyor ise ustasına itaat etmesi şarttır. Usta ona ne iş verirse onu aynen yapmalı. Mesela ilinti verirse ilintilemeli, teğel alması lazım gelirse almalıdır. Kendine, bilgisine ve becerisine güvenip kendi başına hareket etmemeli. Demek ki terzilik öğrenmek istiyor ise kendi tasarrufunu bırakıp, ustasının emri altına girmelidir.²⁰⁴⁶

Daha önceki bölümde Mevlânâ nefsi kadına benzetmişti. Çünkü akîl nazariyelere dayanarak kendini ve insanı aldatan nefis akibeti görmek konusunda çok câhildir. Ayrıca nefis geçmişte yaşadıklarını kısa süre de unutmamasıyla da gaflet perdesini yırtamamıştır. Bu nedenle kadınlara benzeten nefse karşılık işin sonunu gören akıl erkek olarak gösterilmiştir. Bu nedenden ötürü akıl karanlığı aydınlatan, işin sonunu gösteren ışıktır.²⁰⁴⁷ Yine akıl Belkıs gibi kötülük namına çalışan nefse karşı mücadele eden hüt hüt kuşudur. Akıl her an düşünce aracılığıyla nefse yanlıştan ve gafletten uzak durması için telkinlerde bulunur.²⁰⁴⁸ Hayrı ve şerri ayırt etme özelliğine sahip olan akıl çirkin şeylere de tevessül edebilecek cibiliyette yaratılmıştır.²⁰⁴⁹

İnsanın en büyük niteliklerinden bir olan akıl²⁰⁵⁰ kişiden kişiye farklılık arz etmektedir. Bu gerçeğe dikkati çeken Mevlânâ, insanlar arasında akîl meleke

²⁰⁴⁵ Fîhi mâ Fîh, s. 84.

²⁰⁴⁶ Fîhi mâ Fîh, s. 85.

²⁰⁴⁷ Mesnevî, I,b.2903.

²⁰⁴⁸ Mecâlis-i Seb'a, s.54.

²⁰⁴⁹ Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, I,s.241.

²⁰⁵⁰ Gazali, *Kimya*, I, s.42.

zenginliği açısından çok farklılıklar olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bazı akıllar adeta güneş gibi iken bazıları da Zühre yıldızı gibi, bazıları ise yanmamış mum gibidir.²⁰⁵¹ Bu akıl farklılığı ise mertebeye göre yerden göğe kadar çeşitlilik arz eder.²⁰⁵² Bolay'ın ifadesi ile kişinin düşünce yetisinin ölçüsü nispetinde az çok şahsileşen akla Mevlâna “aklı-ı cüz’î” diyor.²⁰⁵³ Kant ise ona “akıl” (intellect) olarak adlandırmıştır.²⁰⁵⁴

Akıl kişiden kişiye değişiklik gösterdiği için Hz. Peygamber’i gören Ebucehil: “Beni Hâşim’den çirkin bir çehre zâhur etti”²⁰⁵⁵ derken Hz. Ebu Bekir ise: “Ey güneş! Ne doğudasın, ne batıdan. Lâtif bir sûrette parla, âlemi nurlandır”²⁰⁵⁶ diyor. Birbirine muhalif bu iki ifâdeye de doğru diyen Hz. Peygamber’e bu durumun nedeni sorulur. Bunun üzerine Hz. Peygamber cevaben; “Ben Allah eliyle cilâlanmış bir aynayım. Türk, Hintli nasılsalar, bende o sûreti görürler”²⁰⁵⁷ diyor. Ebu Cehil’in aklına sahip olanlar Hz. Peygamber’i sadece herhangi bir beşer olarak gördüler. Onun ayı bölerek gösterdiği mûcizesine bile inanmadılar. Zira onlar sadece hislerine uyuyorlardı, akıllarına değil. Onlar gözlerinin gördüklerine inanıyorlardı sadece. Ama bilmezler ki göz köpüğü görür, denizin enginliklerini görmez, yaşadığı zamanı görür, yarını göremez. O yüzden Allah(c.c.) duygu gözüne kör, putperest demiştir.²⁰⁵⁸

²⁰⁵¹ Nihat Keklik, “Mevlânâ’da Metafor Yoluyla Felsefe”, 1. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1985, s.59

²⁰⁵² Mesnevî, V,b.459.

²⁰⁵³ Süleyman Hayri Bolay, “Mevlânâ’nın Akıl Anlayışı” Mevlânâ ile İlgili Yazılardan Seçmeler, der. Vedat Genç, İstanbul, 1994, s. 59.

²⁰⁵⁴ Halife Abdülhakim, “Muhammed İkbal”, Çev. Yusuf Z. Cömert, *İslam Düşüncesi Tarihi*, Ed. M. M. Serif, (İnsan Yayınları), C. IV, İstanbul, 1991, s. 410.

²⁰⁵⁵ Mesnevî, I,b.2365.

²⁰⁵⁶ Mesnevî, I,b.2367.

²⁰⁵⁷ Mesnevî, I,b.2370.

²⁰⁵⁸ Mesnevî, II,b.1606-9.

Farklılık arz eden aklın aynı zamanda insanların dünyaya ve olaylara bakış açısını da değiştirmekte olduğunu görüyoruz.

Yukarıda Mevlânâ'nın akli tür olarak ikiye ayırdığını ifade etmiştik. Mesnevî'de aklın kapsam ve sınırları açısından değerlendirildiğinde yine ikiye ayrıldığını görüyoruz. Kişiden kişiye değişen ve herkeste farklı olan cüz'î akıl insanın sahip olduğu akıldır. Bir diğeri ise "külli akıl"dır. Biz buna "mutlak akıl" da diyebiliriz. Çünkü Mevlâna'ya göre bütün âlem Akıl-ı Küll'ün görünüşünden ibârettir. O kâinatı ihata etmiştir.²⁰⁵⁹ Dolayısıyla insanın sahip olduğu akıl bu külli aklın küçük bir cüz'ünden başka bir şey değildir. Bu sınırlı akıl aslında kendisinin bile ne olduğunu bilememektedir.²⁰⁶⁰ O ancak âyette belirtildiği gibi: "O'nun diledikleri hariç insanlar onun ilminden hiçbir şeyi ihata edemezler"²⁰⁶¹ in dışında bir şeyde bilemez. Bu nedenle Hz. Mevlâna külli akli çok överken, cüz'î akla pek itibar etmez.²⁰⁶² Çünkü Kelâbâzî'nin dediği gibi o akıl, sahibini hayret vadisinde başı boş bırakır.²⁰⁶³ İnsan bilinci büyük bir bulmacanın dağılmış parçalarını bir araya getirecek kadar analitik çalışmada²⁰⁶⁴ sûfi Ebu Bekir Kahtabî'nin ifade ettiği gibi; akıl sahipleri, Allah'ın varlığını kabul etme dışında mânevî yönlerden kahr olmuşlardır.²⁰⁶⁵ O yüzden "Hakk'ın inâyetinin bir zerresi bile, aklından doğacak üç yüz ihtiyât tedbirinden daha iyidir."²⁰⁶⁶

²⁰⁵⁹ İsmail Yakıt, "Mevlânâ'da Akıl ve Aklın Kritiği", 8. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya, 1996, s. 86.

²⁰⁶⁰ Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 399.

²⁰⁶¹ Bakara, 2/255.

²⁰⁶² Mevlâna, *Dîvân*, VI, b.1032.

²⁰⁶³ Kelâbâzî, *Tarruf*, s. 64.

²⁰⁶⁴ Robert E. Ornstein, *Yeni Bir Psikoloji*, çev.:Erol Göka-Feray Işık, (İnsan Yay.)İstanbul, 2001, s. 146.

²⁰⁶⁵ Serrâc, *Luma*, s. 34.

²⁰⁶⁶ Mesnevî, VI, b. 3796.

Aslında Cüz’i akıl da külli akıldandır.²⁰⁶⁷ İbn Arabî’nin ortaya koyduğu “Muhammedî Hakikat” de dediği “İlk Aklın”²⁰⁶⁸ daha alt basamaklarında çeşitlenmiş bir nurdur. Tasavvufa ilk defa akılla yaklaşan Gazâlî²⁰⁶⁹ bu durmu yerdeki ışığın duvardakine, duvardaki, aynadakine, aynadaki Aya, Aydaki, Güneşteğine tabi olması ile teşbih eder.²⁰⁷⁰

Cüz’i akıl masivaya aldanarak gerçek aklın adını kötüye çıkarmıştır. Çünkü insan “elinde akıl mumu olan ışığı bırakıp, dumanın peşine düşmüştür.”²⁰⁷¹ Şöyle ki; “Dünya muradı insanı muratsız bir hâle getirmiştir. O, bir avda avcının güzelliğini görmüştür. Bu avcılığa düşmüş, bu yüzden bir avın derdine uğramıştır. O, hizmetle hizmet edilme nazına erişmiştir; bu, kendisine hizmet edilmeyi dilemiş, yüce yolundan geri dönmüştür. O Firavunlukta suya tutsak olmuş, İsrailoğlu, tutsaklık yüzünden yüzlerce Suhrab kuvvetini elde etmiştir. Bu aykırı bir oyundur, yaman bir ferzin-benttir. Hileye az başvur, devlet ve baht işidir bu. Hayal ve hileyi az doku. Çünkü, gani Allah hileciye az yol gösterir. Hile edeceksen iyi hizmet etme yolunda hile et de bir ümmet içinde peygamberlik elde edesin. Hile et de kendi hilenden kurtul. Hile et de bedenden ayrıl tek kal! Hile et de en aşağı bir kul ol. Aşağılıkla yürü de efendi kesil. Ey koca kurt, tilkiliğe kalkışma, hile ve hizmetle efendilik etmeyi umma. Fakat pervâne gibi ateşe atıl, o ateşi kesene doldurup ağzını büzme, her şeyden kurtul. Gücü kuvveti bırak, ağlamaya giriş. A yoksul, ağlayışa acınır.”²⁰⁷²

²⁰⁶⁷ *Dîvân-ı Kebîr*, III, b.3019.

²⁰⁶⁸ İbn Arabî, *Futûhât*, III, ss.443-4.

²⁰⁶⁹ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, ss.102–103.

²⁰⁷⁰ Gazalî, *Mişkâtü’l-Envâr Nurlar Feneri*, (çeviren Süleyman Ateş), İstanbul, 1966, s.25.

²⁰⁷¹ Mevlâna, *Dîvân*, III, b.995.

²⁰⁷² *Mesnevî*, I,b.463 vd.

İnsan'ın sahip olduğu akıl daha önce de ifade ettiğimiz gibi çok değerli ve faydalı bir nimettir. Cebecioğlu'nun belirttiği gibi bir görüşe göre akıl kalpteki hak ile bâtili ayırt eden bir nurdur.²⁰⁷³ İnsanı diğer varlıklardan ayıran en değerli unsurdur.²⁰⁷⁴ Hatta Gazâli aklın insanın en üstün niteliği ve en belirgin özelliği olduğunu söyler.²⁰⁷⁵ Mâverdî; aklın, iyiliklerin temeli olduğunu söylemiştir. Her iyiliğin ve her edebın kaynağının akıl olduğuna işaret eder. Çünkü Allah; akli din için asıl, dünya için direk kılmıştır. İnsan akli olduğu için halife olmuş ve sorumlu tutulmuştur.²⁰⁷⁶ Dolayısıyla aklın öz olarak insana zararı yoktur. Aslında insanın zarar görmesinin nedeni nefsidir. Problem aklın, nefse galip olması gerekirken aldanıp, ona karşı yenik düşmesidir. Konu ile ilgili olarak Mevlâna, insan iradesine birçok kez değinmiştir.²⁰⁷⁷ Örneğin Mevlânâ ilginç bir karşılaştırmayı anlatmaktadır. Nefsi anlatmakta en çok kullanılan eşek sembolü²⁰⁷⁸ ile bilgi ve irfanın sembolü Hz. İsa ana karakterlerdir. Abes olan böyle bir tercihte insan hangisine teveccüh edeceğidir? Cevap “Fakat sen (insan) , İsa'yı bıraktın da eşeği besledin. Hülâsa eşek gibi perdenin ardında kaldın gitti! Bilgi ve irfan, İsa'nın talihidir, ey eşek sıfatlı, eşeğin talihi değil! Eşeğin anırmasını duyar, acırsın. Halbu ki bilmezsin ki eşek, sana eşeklik telkin ediyor. İsa'ya acı, eşeğe değil.. tabiatı aklına baş etme. Bırak tabiatını, ağlaya dursun... sen, ondan al, canın borcunu öde! Yeter artık yıllarca eşeğe kul oldun. Çünkü eşeğe kul olan, eşeğin ardından gider. “Onları artta bırakın” dan murat

²⁰⁷³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 44.

²⁰⁷⁴ Gazâli, *Kimya*, I, s.42.

²⁰⁷⁵ Gazâli, *İhya*, III, s.503; *Mizan*, s.335.

²⁰⁷⁶ Ebû Hasan Ali b. Muhammed b.Habib el-Basri Mâverdî, *Edebü 'd-Dünyâ ve 'd-Dîn*, çev.: Ali Akın, İstanbul, 1998, s.1.

²⁰⁷⁷ Mesnevî, I, b.618, 1496-9; III, 3287-8; 3300.

²⁰⁷⁸ Mesnevî, II,b.1857.

nefsindir. Nefis geride, aklın ilerde gerek. Ama bu aşağılık akıl da eşekle aynı mizaçta. Çünkü bütün fikri onu nasıl elde ederimden ibaret. İsa'nın eşeği gönül mizacına mâlik olmuş, akıllar makamında yer tutmuştur. Çünkü akıl galebe çalmıştı, eşekse zayıftı. Eşek, şişman ve kuvvetli biniciden zayıflar. Ey eşek değerli; aklının azlığından bu eşek, ejderhalaştı.²⁰⁷⁹ Dinin ayrılmaz bir parçası olan akıl²⁰⁸⁰ insanın meleklik yönünü temsil etmesine rağmen, yukarıda anlatıldığı gibi mahdût hislerin hegemonyası altında zamanla aşkın boyutunu unuttur. Çünkü maddî ve sınırlı hislerle düşünmeye başlar ve dürtülerini kontrol edemez hâle gelir.²⁰⁸¹ İnsan değişen durum ve ihtiyaçlar nedeniyle sürekli ve istikrarlı bir bilince sahip olamaz.²⁰⁸² İnsan bilgisinin başlangıcı duyular olduğu için hiçbir şeyin gerçeğini algılayamaz. Bu yüzden Farâbî, insanın gerçek bilgiye kendi kafasının gayreti ile ulaşamayacağını, ancak yukarıdan bir yerden gelen ile ulaşabileceğini söyler.²⁰⁸³ Bu nedenle Rabbânî'nin dediği gibi; "Sırf akla dayananların ayakları çamur gibidir, Eyvah! Onun sağlamlaştırılması nasıl mümkün olur?"²⁰⁸⁴

Akıl, peygamberleri taklid etme yardımı olmadan yüce konuları anlamaktan bile âcizdir.²⁰⁸⁵ Zira en akıllı olan Şeytan, Allah tarafından lânetlenecek bir mâhluk olduğunu bildiği halde, onun, kendisi olduğundan bihâber olduğunu söyler.²⁰⁸⁶ Akıl

²⁰⁷⁹ Mesnevî, II,b.1850 vd.

²⁰⁸⁰ Mehmet Ayman, *Gazzali' de Bilgi Sistemi ve Şüphe*, (İnsan Yayınları), İstanbul, 1997, s.74.

²⁰⁸¹ Hüseyin Mezahiri, *Dürtülerin Kontrolü*, çev.: Süleyman Demir, (İnsan Yay.), İstanbul 2002, ss. 84-5.

²⁰⁸² Jerome S. Bruner & C. C. Goodman, "Value and Need as Organizing Factors in Perception", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 42. sayı, 1947, ss. 33-44.

²⁰⁸³ Cavit Sunar, *İslam'da Felsefe ve Farabi*, AÜİF Yay., Ankara, 1972, ss. 64-65.

²⁰⁸⁴ Rabbânî, *Mektûbât*, I, s.147.

²⁰⁸⁵ Rabbânî, *Mektûbt*, I, s.404.

²⁰⁸⁶ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s.195.

kulluğun nasıl yapılacağını anlatır, duyularla sınırlı olduğundan yaratılan varlıklar etrafında dolaşır, yaratılanı araştırmaya kalktığında yok olur.²⁰⁸⁷ Fakat mânevî eğitimden sonra keşif yolu ve Allah aşkı sayesinde ilâhi bilgilere ulaşır.²⁰⁸⁸

Aklını, nefsinin elinde oyuncak etmiş kişilerden uzak durmak gerek. Böyle insanlar iyi niyet besleseler dahi muhataplarına büyük zararlar verir. Akıl yerine nefsini bey edinenlere Mevlâna ayı hikâyesini anlatır. Hikâyede adamın biri ayı ile dostluk kurar.²⁰⁸⁹ Dostluklarının ilerleyen zamanlarında adam uyuya kalır. Adam rahatsız olmasın diye ayı adamın üzerine konan sineği kovar ama sinek tekrar gelir ve aynı yere konar. Ayı sineği defalarca kovar fakat sinek ısrarla gelip adamın üzerine konar. Sonunda ayı sineğe kızar, dağdan kocaman bir taş kapar gelir. Sineğin yine uyuyan adamın suratına konduğunu görünce kocaman taşı adamın suratına fırlatır. Taş adamın suratını paramparça eder.²⁰⁹⁰ Hikâyenin sonunda ders olarak Mevlâna şunları söyler: “Aptalın sevgisi şüphesiz ayının sevgisidir. Kini sevgidir, sevgisi kin. Ahdi gevşek, zayıf ve bozuk.. sözü büyük, vefası artık. Ant içse bile inanma. Eğri sözlü adam andını da bozar. Mademki yeminsiz sözü yalan. Hilesine yeminine de inanma. Onun nefsi beydir, akli esir.. farz et ki yüz binlerce defa Mushaf’a yemin etmiş olsun! Mademki yeminsiz ahdi bozuyor, yemin etse onu da bozar. Çünkü nefsi, ağır yeminle bağlanan nefis, bundan daha ziyade daralır, perişan olur. Bu, bir esirin hâkime bağlanmasına benzer. Hâkim o bağı koparır, o bağdan kurtulur. Kızgınlıkla o bağı, kölesinin kafasına fırlatıp atar. Nefis de o yemini, kendisine esir olan adamın

²⁰⁸⁷ Ebu Bekir Muhammed b. İshak Kelebâzî, Et-Ta'arruf Li Mezhebi Ehli't Tasavvuf, Haz. Süleyman Uludağ, (Dergah Yayınları), İstanbul, 1992, s. 94.

²⁰⁸⁸ İbrahim Agah Çubukçu, *Gazzali ve Şüphencilik*, A.Ü. İ. F. Yayınları, Ankara, 1964, s.109.

²⁰⁸⁹ Mesnevî, II, b.2110 vd.

²⁰⁹⁰ Mesnevî, II, b.2010 vd.

suratına vurur. Sen onun “Ahitlerinize vefa edin” hükmünden el yıka. “Yeminlerinizi koruyun, ahitlerinizde durun” hükmünü ona söyleme. Kiminle ahdettiğini bilen tenini iplik haline kor, o ahdin etrafında dolanır, o ahdi örer durur.²⁰⁹¹

İnsana verilen akıl nimeti dostluk ilişkilerinde önce insanın Elest Bezminde vermiş olduğu sözü²⁰⁹² yerine getirmesi zorunluluğunu doğurur.²⁰⁹³ Zira imtihana tabi olan insandır. Ancak ilim öğrenen bir kısım insanlar asli olan bu görevini unutarak, akıl nimetini gurur ve kibir vesilesi kılıyor. Mevlâna bu tarz eğilim gösterenlere şöyle seslenir: “İlminle gururlanma da ahdini bütünlemeye bak. Çünkü bilgi kabuğa benzer, ahitse onun içidir. Kötü işli adam, kötülükte sabit oldu da iyilik edenlerin eriştikleri devleti gördü mü? Şeytan olur, hasedinden hayrı menetmeye kalkışır, Şeytan gibi hani. Harmanı yanan da herkesin harmanının yanmasını ister. “Görmedin mi namaz kılan kulu, namaz kıldırılmaya çalışanı?”²⁰⁹⁴ Vefakârların faydalandığını gördün mü sen, Şeytan gibi haset edersin. Mizaç ve tabiatı bozuk ve hasta olan kişi, kimsenin iyi olmamasını ister. Şeytan gibi hasetçi değilsen dava kapısını bırak da vefa tapısına gel. Mademki vefan yok, bari söylenme. Çünkü sözün çoğu, bizlik benlik davasıdır. Bu söz, gönlü geliştiren bir sözdür. Susmakla insan yüzlerce gelişmeye nâil olur. İçteki şey, dile geldi mi iç, harç olur gider. Çok harç etme de o güzelim iç kalsın. Az söyleyen adam da derin bir düşünce vardır. Söyleme kabuğu arttı mı iç yok olur. Kabuk kalın olursa iç küçülür, zayıflar. İç kemale geldi, güzelleşti, büyüyüp oldu mu

²⁰⁹¹ Mesnevî, II, b.2130 vd.

²⁰⁹² A'raf, 172-173.

²⁰⁹³ İskender Pala Elest bezminde insanın vermiş olduğu söze sadık kalması zorunluluğunu akıldan yarı olarak Allah, sözünden dönen olmasın diye ruhları birbirine şahit tuttuğunu da söyler. (Bkz.İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, C.II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1989,s.85)

²⁰⁹⁴ Mesnevî, V,b.1179 dan önceki başlık.

kabuk incelir. Hamlıktan kurtulup yetişen olan cevize, bademe ve fıstığa, şu üç meyveye bir bak. Kim isyan ederse Şeytan olur, iyilerin devletine haset eder. Tanrı ahbine vefa edersen Tanrı da kereminden senin ahdini korur. Sense Tanrı'ya vefa etmekten gözünü yummuşsun. “Beni anın da sizi anayım” âyetini duymadın mı ki?”²⁰⁹⁵

Akıl herkeste az değildir. Az olduğunda nefsin boyunduruğu altına girer. Menbâna bakıldığında akıl her ne kadar çeşit çeşit olsa da peri gibi sûretlerden çok uzaktadır.²⁰⁹⁶ Kendi başına kalsa az bile olsa çok yükseklerde seyir ederdi. Ancak aynı bedende ikâmet ettiği ve geçimsiz, şükürsüz kapı komşusu nefis yüzünden aşağılarda uçmaktadır.²⁰⁹⁷ Aklı insanı yücelere çekerken onu aşağılara çeken bir başka şey de taklitçiliktir. Mevlânâ taklitten doğan bilginin iğreti olduğunu ve insanın canının vebâli olduğunu söyler. Bu yüzden taklid ile edinilmiş akıldan ise câhil hatta deli olmak daha iyidir.²⁰⁹⁸ Onun bu ifadelerinde taklitçiliği; insanın bir başka insandan benzetme yolu ile elde ettiği bilgelikle birlikte cüz'î akılı kastettiğini düşünüyoruz. Öncelikle akıl üzerine fikir üreten felsefecilere baktığımızda çok değişik fikirler üretildiğini görebiliriz. Konumuz olmadığı için bunlara değinmeyeceğiz. Özetle aklın yaratılması, nasıl çalıştığı ve neleri bilebileceğine dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu yüzden ta en baştan aklın kendisi ve ondan sonra aklın ürettiği birçok şeyde farklılıklar görülmektedir. Birkaç yıl önce doğru kabul edilen şeyler günümüzde yanlış kabul edilmektedir. Dolayısıyla bilimsel gerçeklerde

²⁰⁹⁵ Mesnevî, V,b.1170 vd.

²⁰⁹⁶ Mesnevî, II,b.2324.

²⁰⁹⁷ Mesnevî, II,b.2326.

²⁰⁹⁸ Mesnevî, II,b.2327 vd.

dahi geçerli olan bu durum insanlar tarafından doğru olarak kabul edilmiş diğer bilgiler içinde geçerlidir. Biz Mevlânâ'nın taklitten marazının bu olmadığını anlıyoruz. Zira şu beyitleri serd etmektedir: “Faydanı nede görüyorsan ondan kaç. Zehir iç, Âbıhayatı dök! Seni övene söv, kazancını, sermayeni müflise borç ver! Eminliği bırak, korku yerine var. Namusu terk et, apaçık rüsvay ol! Ben uzun uzadıya ilerisini düşünen akli denedim. Bundan böyle divaneliğe vuracağım!”²⁰⁹⁹ Bu ifadelerden anlıyoruz ki onun taklit olan akıldan marazı insanın cüz’î akli ile mantıklı bulup dünya da uygulamaya koyduğu bütün genel geçer doğrular, küllî aklın bir taklidi olduğunu görüyoruz. Tabî ki bu tespiti kalben hissedebilen insanlar az olduğu için mevcut anlayışın yaygınlaşmasını engelleyememiştir. Yani fayda elde ettiği bir şeyden kaçmak, emin olduğunu şeyi bırakıp bin bir mihnet ve sıkıntı verene yönelmek, kazancını insanlara dağıtmak, kendisini övene, sövmek gibi haller hiçbir şekilde izah edilemez. Bu arada bu durumların nefse ağır geldiğini ve onun terbiye edilmesinde etkili birer araç olacağını da bir gerçektir. Mevlânâ bu sözleri ile insan aklının, küllî aklın gerçeği olmadığı ancak taklidi olduğunu söyler. Eğer taklid olmasa idi nefse zor gelen bu gibi işlerin tersini doğru kabul edip onlara meyletmezdi. Ayrıca kendi aklına güvenen insanın, akli her şeyi ince ince düşünüp karar verse de sonuç olarak faydalı olana sahip olamaz. Öyle olsaydı daha önceden dokuz kere namuslu kız alan Dekkak en sonunda kötü kadın ile evlenmeye karar vermezdi.²¹⁰⁰

²⁰⁹⁹ Mesnevî, II,b.2329-32.

²¹⁰⁰ “Seyyid’in “Niçin kötü kadını aldın?” demesi üzerine Dekkak’ın mazereti. Seyyid-i Ecel, bir gece Dekkak’a “ Hemencecik bir kötü kadını neden aldın? Bunu bana söylemeliydin. Sana namuslu bir kız alırdık” dedi. Delkak “ Dokuz tane namuslu, temiz kadın aldım, hepsi kötü kadın oldu. Derdimden eridim, bittim. Bunun üzerine bu hiçbir ise yaramaz kötü kadını aldım. Görelim bakalım, bunun sonu

Mevlâna'nın bu sözleri günümüzde olduğu kadar yaşamış olduğu çağdada yanlış yorumlara neden olmuş olabilir. Zira biliyoruz ki hem yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim hem de Hz. Peygamber'in bildirdiği üzere mümin orta yolu tutarak, mâkul akli kullanmalıdır. Yani dünya da yaşayamak durumu ile karşı karşıya kalan insan realist davranmalı idi. Ancak bazı mutasavvıfların hayatına baktığımızda akıl dışı hareket ve söylemler görebiliyoruz. Örneğin Mevlânâ, Şems ile karşılaşmasından sonra bütün gündelik ve akademik yaşantısını terk edip vaktinin tamamını Şems ile başa başa geçiriyor, semâlar ediyor, musiki dinliyordu.²¹⁰¹ Medresenin kuvvetli olduğu Konya'da bu durum pek normal karşılanmıyordu.²¹⁰² Evet, onların savundukları da doğru idi. Ancak onlar işin sırrını vâkıf değillerdi. Yâni onların akılları da taklit edilmiş akıldı. Mevlâna'nın karşılaştığı bu sorunları ondan önceki mutasavvıflar da yaşamıştı. Anlaşılama ve karşı konulma mücâdelesine onlarda girişmek zorunda bırakılmışlardı. Halbu ki onlar küllî akıldan bir nebze olsun nemalandıkları için cüz'î aklın bütün doğrularına sırt çevirmişlerdi. Bu yüzden birçok defa cüz'î akli sınavları içinde boş bir tarla bularak oraya sadece delilik tohumu saçacaklarını söylemişlerdir.²¹⁰³ Çünkü Mevlânâ'ya göre en nihâyetinde insanı sadece alışla gelmiş mantık kurallarıyla hedefine ulaştırmaya çalışan ve kalbin devamlı kan göndermesiyle baş içerisinde yaşamını sürdüren akıl, olayları ve durumları vahyin ve ilhamın desteğiyle kavrayan Akl-ı Küllî'yi algılama yetisine sahip değildir.²¹⁰⁴ Aksi

ne olacak?" dedi. Ben, birçok defalar akli sınavım. Bundan sonra bir tarla arayacak, oraya delilik tohumu saçacağım!" (Mesnevî, II,b.2333-36.)

²¹⁰¹ Sultan Veled, *İbtidânâme*, ss. 42-43.

²¹⁰² Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, s.46.

²¹⁰³ Mesnevî, II,b.2337.

²¹⁰⁴ Yüksel Göztepe, "Mevlânâ Celaleddin Rumi'nin Akla Eleştirel Bakışı", *Tasavvuf (Mevlânâ Özel Sayısı)*,

halde onların yaptıkları İbn Haldun'un söylediği gibi onlar altın tartmada kullanılan terazi ile dağları tartmaya heveslenen adam²¹⁰⁵ gibi olurlar. İbn Arabî'de aklın, mârifetullahı elde etme uğraşında yetersiz ve etkin olmayan bir araç olduğunu söyler.²¹⁰⁶

Mevlânâ bilim felfesinin konularına dâir izahlar getirmiştir. Bilimlerin kaynaklarına işâret etmiştir. Mesnevî'de başta nücüm ve tıp ilminin paygamberlerin vahiylerinden doğup geliştiğini söylenir. Doktorluk kitabının yazarı Hz. Süleyman'dır. Çünkü her türden ot ona hangi hastalığa şifa ve neye zehir olduğunu söylemiştir. Buna göre tedaviler yapan Hz. Süleyman'ın uygulamaları daha sonra doktorluk kitabını oluşturmuştur. Onun çıkardığı bu kitap, ondan sonrakiler tarafından okunarak, talim edilerek tıp bilgilerini öğrenmişlerdir. Yoksa cüz'î akıl bir şeyden hüküm çıkaracak kabiliyette değildir. Çünkü o ancak fen sahibinden olan fenni kabul eder. Bu anlamda ilimleri öğrenerek edinir.²¹⁰⁷ Yani bakış öğrenmeye ve anlamaya kabiliyetlidir. Onun öğreneceklerini ise vahiy sahibi öğretir. Bu bağlamda bütün sanatlar ilk çıkış olarak vahiyden yani ilhamdan meydana gelir. Bu ilhamın kaynağında küllî akıldır. İlk çıkıştan sonra cüz'î akıl onların üstüne bazı şeyler katar. Bu konu ile ilgili olarak Mevlânâ şu ifadelerle yer verir: "Dikkat et de bak! Bizim bu aklımız, hiçbir sanatı, usta olmadıkça öğrenebiliyor mu? Hile kılı kırk yarar ama usta olmadıkça hiçbir sanatı elde edemez! Sanat bilgisi, bu akılla olsaydı ustasız bir sanat

Ankara, 2005, s. 425.

²¹⁰⁵ İbn Haldun , *Mukaddime*, II, s.520-522.

²¹⁰⁶ Chittick, *The Sufi Path of Knowledge, Ibn Arabi's Metaphysics of Imagination*, State University of New York Press, Albany, 1989, s.107 vd.

²¹⁰⁷ Mesnevî, IV,b.1290 vd.

meydana gelirdi!²¹⁰⁸ İnsan kendi aklına güvenerek haddini aşsa da o, kağıdı yazan kalem hükmündedir. Kaleme hükmedip yazdıran vardır. Karınca da kaleme aldanıp; “kağıt üstünde kalemi gördü; bu sırrı bir başka karıncaya söyledi. Dedi ki: O kalem, kağıdı fesleğen, süsen ve gül bahçesi haline getirdi... acayip şekiller yaptı. O karınca, o sanatı yapan parmaklardır... şu kalem, yaptığı işte parmaklara tabidir, parmakların fer-i ve eseridir dedi. Üçüncü karınca dedi ki: Hayır... onları yapan koldur. Arık parmaklar, onun kuvvetiyle o nakışları çizdi. Böylece her biri bahiste ileriye doğru gitti. Nihayet birazcık anlayışı olan ve karıncaların ulusu bulunan bir karınca, Dedi ki: Bu hüneri, sûret yapıyor sanmayın, öyle görmeyin! Sûret, uykuda ve ölümden bundan bihaberdir. Sûret elbise ve sopa gibidir... bu nakışları, akıldan, candan başka bir şey yapamaz! Halbu ki o da, akılla canın, Allah’ın döndürüp hareket ettirmesi olmazsa cansız bir şeyden ibaret olduğunu bilmiyordu. Allah, akıldan bir an inâyeti kesti mi zeka sahibi olan akıl, aptallıklar yapar.”²¹⁰⁹ Bu nedenle anlıyoruz ki, aklın idrâk edemediği birçok mesele vardır. Onun idrâk etmekten aciz olduğu şeyleri ise kâşifin nuru ile gerçek mânada anlayabilir.²¹¹⁰ Gazâlî, Allah’ın ilminden insana bahşetmesini kölesine mal verip ona mâlik olan efendi benzetmesi ile anlatır.²¹¹¹ Bu nedenle insandaki akli da kendinden değil, Yüce Yaratıcı’nın ihsanıdır.

Taklit olan akıl insanın hayatında çok fayda sağlamamaktadır. Konu ile ilgili Mesnevî’de gramerci ile gemici hikâyesi anlatılır. Seyir halinde iken bilgisine güvenen mağrur gramerci: “Sen hiç nahiv okudun mu?” demişti. Gemici “hayır”

²¹⁰⁸ Mesnevî, IV,b.1298-1300.

²¹⁰⁹ Mesnevî, IV,b.3721 vd.

²¹¹⁰ Abdurrahmân Câmî, Dürretü’l-Fâhira, Süleymaniye Kütüphanesi No: 823, s. 5.

²¹¹¹ Gazali, *Mişkâtü’l-Envâr Nurlar Feneri*, çev. Süleyman Ateş, İstanbul, 1966, ss. 26-27.

deyince demişti ki : “Yarı ömrün hiçe gitti.” Gemici bu söze kızdı, gönlü kırıldı. Fakat susup derhal cevap vermedi. Derken rüzgâr gemiyi bir girdaba düşürdü. Gemici, o nahiv âlimine bağırdı: “Yüzmeyi bilir misin, söyle!” Nahivci “Bilmem bende yüzgeçlik arama” deyince “Nahiv âlimi, bütün ömrün hiçe gitti. Çünkü gemi bu girdapta batacak.²¹¹² Aresteh bu hikâyenin aklın ortaya koyduğu çözümün sınırlı olduğu göstermesi bakımından iyi bir örnek olduğunu söyler.²¹¹³ Ayrıca burada İbn Haldun’un başlı başına bir ilim ve felsefi eser olan Mukaddime’sinde²¹¹⁴ iki gruba ayırdığı ilimlerden şerî hükümlerle ilgili olan vaz’î ve nakli ilimlerin önemini görüyoruz.²¹¹⁵ Çünkü insana birinci dereceden faydası olan ilim odur. Gazâli de din ilimlerinin öncelikli ve zaruri öğrenilmesi gereken ilimler olduğunu söylemiştir.

Mevlânâ aşağılık dünya ilmine güvenerek övünenelerin aslında havas ve avama üstün görünmek için ilim öğrendiklerini söyler.²¹¹⁶ Yâni onların edindikleri ilimden muradları gönüllerini aydınlatmak değildir. Böyle ilim tamahkârları her tarafı delen ancak vuslat nurlarından yoksul fareye benzetilir. Gerçek ilmin nurundan yoksun oldukları ve sayhada yol bulamadıkları için yaşadığı karanlık kuyu ona hoş bir mesken görünür.²¹¹⁷ O karanlık kuyudan çıkıp dışarıda ki sonsuz nuru fark edebilmeleri Allah’ın onlara akıl kanadını ihsan etmesine bağlıdır. Akıl kanadı ile farelikten kurtulur, kuş gibi uçar.²¹¹⁸ Sonuç olarak başkaları için öğrenilen ilim

²¹¹² Mesnevî, I,b.2836-40.

²¹¹³ A. Reza Aresteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, çev. Bekir Demirkol, İbrahim Özdemir, Ankara, 2000, s. 49.

²¹¹⁴ Z. Fahri Fındıkoğlu, İbn Haldun’da Tarih Telâkkisi ve Metot Nazariyesi, İstanbul, 1951, s.9.

²¹¹⁵ Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadirî Ugan, M.E. B, İstanbul, 1996, II, ss.455–456.

²¹¹⁶ Mesnevî, II,b.2431.

²¹¹⁷ Mesnevî, II,b.2432-3.

²¹¹⁸ Mesnevî, II,b.2434.

başkalarının yanında iken işe yarar; onlar olmadığı zaman cansızdır. O ilim münakaşa ve mübahase zamanı büyük görünür fakat alıcısı olmayınca ölür gider. Fakat hakiki ilmin taliplerinin müşterisi şehidlerin kanının diyeti olan Allah'tır.²¹¹⁹

Mevlâna aklına ve ilmine güvenen kişilerin bildiklerine, zanlarına kapılarak bilgilerini başka birinin çalmasında endişe ettiklerini ve kendilerini ilim tahsil etmekten alıkoyup, zamanın heba edildiğinden şikâyet ettiklerini, söylemiştir.²¹²⁰ Günümüz ilim adamları ve akademisyenlerinde zaman açısından yaşadıkları sorunların sadece günümüzün değil en azından Mevlânâ dönemi ilim erbâbanın da yaşadığı sorun olduğunu anlıyoruz. Ayrıca ilminin veya bilgisinin çalınmasından endişe eden âlimler olduğunu da görüyoruz. Mevlânâ zâhiri ilmine ve bilgisine karşı bu denli ehemniyet veren ve her şeye değer biçen âlimleri eleştirir. “Be hey âlim, sen, ben caiz olan şeylerle câiz olmayanları bilirim dersin ama kendin caiz misin, işe yarar mısın, yoksa bir kocakarı mısın? Bundan haberin yok! Bu, yerinde doğru... şu, yerinde değil, eğri... bunu biliyorsun ama sen doğru musun, eğri mi? Bir de iyice bak! Her kumaşın değeri nedir? Biliyorsun da kendi değerini bilmiyorsun. Bu ahmaklıktır. Yomlu yıldızlarla yomsuz yıldızları biliyorsun... fakat sen yomlu musun, yoksa cemcenabet biri misin? Buna bakmıyorsun bile?”²¹²¹

İnsanın ilim öğrenirken öncelikle kendine yaracak şeyle iştigal etmesi öngörülmüştür. Bu manada felsefeciler çok eleştirilmişlerdir. Onları ilk eleştiren

²¹¹⁹ Mesnevî, II,b.2437vd.

²¹²⁰ “Her biri kendisinde bilgi var zannına kapılır da birisi çalacak diye korkuya düşer. Zamanımı alıyorlar der. Halbuki bir fayda, bir kâr elde eden kişinin zamanı zaten onda yok! Halk beni işimden, gücümden alıkoydu der ama canı, ta boğazına kadar işsizliğe, güçsüzlüğe dalmıştır!” (Mesnevî, III,b.2644-6.)

²¹²¹ Mesnevî, III,b.2650-3.

sufilerden biri olan Hûcvirî onlara lanet ederek, onları mülhid olarak nitelendirir.²¹²² Mevlânâ da felsefecilerin iddialı oldukları ilimlerine güvenerek ateşle sınanma sonucu yanıp mahvolacaklarını söyler.²¹²³

Mesnevî’de insanın bu dünya da huzur ve kurtuluşunun asıl sağlayıcısını ne akli ne de bilgisi olduğu söylenir.²¹²⁴ Çünkü Mevlânâ dünya da insana nahiv değil mahiv bilgisi lazımdır. Deniz suyu bile ölü kişiyi üzerinde taşımaktadır. Denize düşen kişi diri olduğunda deniz onu yüzeyde tutmaz. Eğer insan beşeriyet vasıflarından, bilmişliğinden, kibirinden kurtulursa hakikat sırları denizi onu başının üstünde taşır.²¹²⁵ İnsan benliğinde yok olduğunda gerçek fikhî ve nahiv tahsil etmeyi öğrenir.²¹²⁶ İnsanı Allah’a yaklaştıran da ne akli ne de zekâsıdır. Zira O’nun fazlı ve ihsanı aczini bilen kişiden başkasını kabul etmez.²¹²⁷ Akıl diyarında nice âlimler vardır, ama onlar akıl denizinde bir hiç hükmündedirler. Onlar ancak su üzerinde yüzen bir kâse hükmündedirler. İçi dolu olmadıkça bu kâse suda yüzer, dolu olduğunda ise batmaya mahkumdur.²¹²⁸ Benliği yok ederek aşk ile dolup Allah’ta ve Allah ile yaşamak diğer mistik sistemlerde de vardır.²¹²⁹ Mesela Hristiyan mistisizminde gerçeklik bilgisinin akıldan değil; aşk ve yokluktan geçtiğini görebiliriz.²¹³⁰

²¹²² Hûcvirî, *Keşfü'l-mahcûb*: Hakikat Bilgisi, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul 1982, s.94.

²¹²³ Mesnevî, IV,b.2855 vd.

²¹²⁴ Bkz. Mesnevî, I, b.2837 vd.

²¹²⁵ Mesnevî, I,b.2843.

²¹²⁶ Mesnevî, I,b.2847.

²¹²⁷ Mesnevî, I,b.532.

²¹²⁸ Mesnevî, I,b.1109-1111.

²¹²⁹ İbrahim Sarmış, *Teorik ve Pratik Açından Tasavvuf ve İslam*, (Ekin Yayınları), İstanbul, 1997, ss.37-38.

²¹³⁰ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, ss.49-50.

Bilindiği gibi büyük müceddid Gazâli birçok ilimde söz sahibi olabilecek bilgiye eriştikten sonra tasavvufa yönelmiştir. Kendisini, Allah’a yaklaştıran asıl ilim yolculuğunu şöyle anlatır: “Okumakla öğrenilebilecek olanları elde ettim. Artık dinleme ve öğrenme ile değil de zevk ve sülûkla elde edilebilecekler kalmıştı. Tetkik ettiğim ilimlerden, şer’î ve aklî ilimleri kontrol için sülûk ettiğim yollardan, ben de Allah Teala’ya, nübüvvet ve âhiret gününe yakîni bir iman hâsıl olmuştu. İmanın bu üç esası bende muayyen ve mücerret bir delille değil, bilakis izah edilemeyecek sebepler, karineler ve tecrübelerle sağlamca yerleşmişti.”²¹³¹ Montgomery, onun yaptığıının aslında teorik bilgi ile yaşayarak edinilen bilgi arasındaki farkı ortaya koymak olduğunu söyler.²¹³² Onun amacı da zâten bildiği Kur’ân’ın ne kast ettiğinin ötesinde onun hakikatini tecrübe etmektir.²¹³³

Birçok alanda derin bilgisi olan ancak kendi benliğini görmeyen kişinin hâli yıldız ve fal ilminde üstâd olan padişahın oğlunun haline benzer. ”Rivâyet ederler ki: Padişahın biri, oğlunu hüner sahibi bir topluluğa teslim etmiş ve o topluluk da ona yıldız, reml (fal) ve daha başka bilgiler öğretmişti. Çocuk, son derece aptal olduğu halde bu bilgileri tamamen öğrenip üstâd oldu. Birgün padişah avucuna bir yüzük sakladı ve oğlunu imtihan etti: “Gel söyle bakalım, avcumda ne var?” diye sordu. Çocuk: “Elindeki yuvarlak, parlak ve içi boş bir şeydir.” dedi. Padişah: “Alametleri doğru verdin. O halde ne olduğuna da hükmet” deyince çocuk: “Kalbur olması lazım” dedi. Padişah: “Aklı hayretler içinde bırakan bu kadar alâmeti, bilgi ve tahsil

²¹³¹ Gazâlî, *el-Munkız*, ss.70-71.

²¹³² W. Montgomery Watt, “*Müslüman Aydın- Gazâlî Hakkında Bir Arastırma*”, çev. Hanifi Özcan, (Etüt Yayınları), Samsun, 2003, s.152.

²¹³³ Gerald L. Burns, “Gazâlî’nin Tasavvufi Hermenötiği” çev. Turan Koç, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Gazâlî Özel Sayısı, I/3, sayı.3-4, Ankara 2000, s.423.

sayesinde söyledin, fakat kalburun avuca sığmayacağına nasıl akıl erdiremedin?” der.²¹³⁴ İlimin bütün inceliklerini öğrenmiştir ama kocaman kalburun ele sığmayacağını görmediği gibi insan yaratılmasının asıl gayesi olan gerçeklerden de o denli bigânedir. Böyle ilim erbâbı kişiler Mevlâna'nın dediği gibi nice âlimler vardır ki hakiki ilimden irfandan nasipleri olmayan ilim hafızlarıdır, ilim sevgilisi değil.²¹³⁵

Mesnevî'nin üçüncü cildinde konu ile ilgili çok güzel bir beyit vardır. Şöyle ki: “Âlim de, bilgilerin yüz binlerce çeşidini bilirden zâlim herif, kendisini bilmez. Her cevherin haysiyetini bilir de kendi cevherine gelince bir eşeğe döner!”²¹³⁶ Halbuki bilgisine güvenmek yerine insan benliğini görüp onun aczini kabul edip padişahı görse ona ne ikramlar bahşedilir. Bu gerçeği gören tilki, göremeyen kurt gibi helak olmaktan kurtulur ve lûtuflara sahip olur. Mesnevî'de avlanan hayvanları paylaşırken ormanların efendisi olan aslan karşısında kurt avdan kendisine pay alarak benlik iddiasında bulunur. Bunun sonucu olarak ölümü tadar. Bu durumdan hisse alan akıllı tilki ise benliği yok edip secde ederek, şöyle söyler: “Bu semiz öküz, ey emin padişah, kuşluk yemeğin. O keçiden de bahtı aydın padişaha gün ortasında yemesi için bir yahni olur. Tavşan da lûtuf ve kerem sahibi padişahın akşam yemeğidir.”²¹³⁷ Tilki'nin acizâne taksimatını gören aslan: “Mademki sen bizim aşkımıza kendini rehin ettin; üçü de senin olsun, üçünü de al, git. Ey tilki, sen baştanbaşa bizim oldun, seni nasıl incitebilirim? Mademki sen, biz oldun; Biz de seniniz, bütün avlar da. Ayağını yedinci kat göğün üstüne bas, yüksel. Alçak kurttan ibret aldığın için artık

²¹³⁴ Fihî mâ Fih, ss.28-9.

²¹³⁵ Mesnevî ,III,b.3038.

²¹³⁶ Mesnevî, III,b.2658-9.

²¹³⁷ Mesnevî, I,b.3105-7.

sen, tilki değilsin, benim aslanımsın.”²¹³⁸ der. Yani aklını ve benliğine daha üstün olan Ulu Akla teslim eden yükseltildiği gibi büyük bir kıymet ve değere de sahip olmaktadır. Mevlâna hikâyenin sonunda ibret almayı ve ders çıkarmayı bilen bütün Ümmet-i Muhammed’e lütfedilen nimete şükretmeyi tavsiye eder: “Akıllı o kişidir ki çekinilen belâdan, dostların ölümünden ibret alır. O zaman tilki: “Aslan, bana bunu kurttan sonra teklif etti” diye yüzlerce şükürde bulundu. “Eğer önce bana, bunu pay et, diye teklif etseydi, ondan canımı kurtarmama imkân mı vardı?” diye şükürler etti.²¹³⁹ Şu halde bizden de Allah’ya şükürler olsun ki, bizi ancak helâk olanlardan sonra dünyaya getirdi. Bu sûretle Hakk’ın, geçmiş zamanlarda gelip geçen kavimleri nasıl helâk ettiğini duyduk. Nihayet, o önce gelip geçen kurtların halini duyup da tilki gibi kendimizi koruyabiliriz.²¹⁴⁰ İşte Allah’ın, o Hak Peygamberi, o sözü doğru peygamber, bize bu yüzden “Acınmış ümmet” adını taktı. Ey ulular, o kurtların kemiklerini, tüylerini apaçık görün de bu halden ibret alın! Akıllı, bu varlığı, bu kibir ve gururu terkeder; çünkü Firavun’un halini hatıra getirir. Eğer ululanmayı bırakmaz, ibret almazsa onun azgınlığından başkaları ibret alır!²¹⁴¹

Mevlânâ’nın üzerinde durduğu bu konu ile ilgili olarak tasavvuf ehli genel olarak her şeyin Allah’a ait olması nedeniyle kişinin herhangi bir maddî veya mânevî bilgiyi kendinden bilmesini hıyânet saymıştır.²¹⁴²

²¹³⁸ Mesnevî, I,b.3110 vd.

²¹³⁹ Mesnevî, I,b.3115-6.

²¹⁴⁰ Mesnevî, I,b.3117-9.

²¹⁴¹ Mesnevî, I,b.3114 vd.

²¹⁴² Ali b. Osman Hucvirî, Keşfu’l-Mahcûb, Haz. Süleyman Uludağ, (Dergah Yayınları), İstanbul, 1982, ss. 402-403.

Padişahın oğlunun hikâyesinde ele alındığı gibi kitaptan ve öğretmenden öğrenilmiş bilgiler çok sınırlı ve yetersizdir. Öyle olduğu için avucunun içindekini tarif edip de ne olduğunu bilmeyenler Hz. Musa'nın yenidoğmuşunu göremezler.²¹⁴³ Çünkü onlar nakli bilgilere takılıp kalmışlardır. Saplanıp kaldıkları o akıl onlara sadece baş dönmesi verir.²¹⁴⁴ Başları devamlı döndüğü için gördükleri şeyler daha önce gördüklerinin hayalinden başka bir şey değildir.

Bilgi aşağı ve kitap şakirdi olan bu bilgi müptelası kişiler zaman zaman farkında olmadan nefsin hilelerine aldanırlar. Çünkü bilgi sahibi olan kişi bilgisinden hareketle diğer insanlardan üstün olma gibi bir hisse kapılıp öğretme şehvetine sahiptir. Mevlâna bu duyguyu “belletme mevki”²¹⁴⁵ diye ifade eder. Her türlü şehvet insanın yolunda bir put olduğu için onunla da mücadele etmek gerek.²¹⁴⁶ Bilgisi olduğu için de onu konuşmak sûretiyle anlatmak ister. Güzel ve etkili ifadeler kullanmak sûretiyle bilgili olan kişi içten içe yücelik arayışında olabilir. Fakat Mevlânâ dünyada yaşayan herkesi, ister âlim ister öğrenci olsun herkesi âhireti bekleyen kişiler olarak telakki ettiği için konuşmaktan çok dinlemeyi tavsiye etmiştir.²¹⁴⁷ Sadece söz ve konuşmak değil insan beş duyusununda kendi eğilimleri doğrultusunda anlayış geliştirmelerine de izin vermemelidir. Aksi halde doğru olan anlayış zâyi olur gider: “Anlayış sudur, beden testi. Testi kırılınca içindeki su dökülür gider! Bu testinin beş tane büyük deliği vardır, içinde ne su durur ne kar! “Gözlerinizi sımsıkı yumun” emrini duydun da yine ayağını doğru atmadın. Söz söylemem,

²¹⁴³ Mesnevî, IV, b.3337.

²¹⁴⁴ Mesnevî, IV,b.3315.

²¹⁴⁵ Mesnevî, IV,b.3317

²¹⁴⁶ Mesnevî, a. y.

²¹⁴⁷ Mesnevî ,IV,b.3316.

mânasız çan çan etmem, ağzından anlayışını alıp götürür. Kulak kuma benzer, anlayışını içiverir! Öbür deliklerin de aynı bunun gibidir... o gizli anlayış suyunu çeker, emer. Denizden bile, yerine koymamak şartıyla su alsan nihayet o denizi kurutur, çöl haline getirirsin.²¹⁴⁸ Kim bilir kendisi de devrin önde gelen müderrislerinden olan Mevlâna bu gerçeği fark ettikten sonra ders vermeyi terk etmiştir. Konya gibi âlimlerin mekânı olan bir şehirde bakıyoruz ki daha çok halkın alt tabakasından kişilerle daha samimi iletişim kurmuştur. Çünkü gönül sahipleri onlar arasındadır.²¹⁴⁹

Hz. Peygamber; “İki haris vardır ki hiç doymaz. Biri dünyayı dileyen, öbürü, bilgi isteğinde bulunan”²¹⁵⁰ buyurmuştur. Zira bilgi denizi uçsuz bucaksız ve kıyası olmayan bir denizdir. Bilgi isteklisi ise bu engin denizde dalgıç gibi yüzer durur. Bu çaba ile ömrü binlerce yıl dahi olsa az nasiplenmiş olacaktır. Ancak o araştırmadan vazgeçmez.²¹⁵¹ Bu hâdisi Mevlâna şöyle yorumlar; “Bu bilgi, dünya bilgisinden başka olmalı ki hadiste tekrarlama olmasın. Çünkü dünya bilgisi de dünyadır. Eğer buradaki bilgi, dünya bilgisi olursa hâdiste “Biri dünya dileyen, öbürü dünya isteğinde bulunan” diye tekrar olur, ayırma olmazdı. ”Dolayısıyla burada dünya ve dünyanın şatafatını elde etmek isteyen ile bilgi elde etmek isteyenler kast edilmemiştir. Burada istenen bilgi ise dünya bilgisi değil “Âhret Bilgisi”, insana kılavuzluk eden gerçek bilgidir.²¹⁵²

²¹⁴⁸ Mesnevî, III,b.2099-2104.

²¹⁴⁹ Mesnevî, I,b.865-6.

²¹⁵⁰ Hadîs-i şerif-Taberânî.

²¹⁵¹ Mesnevî, VI,b.3880-1.

²¹⁵² Mesnevî, VI,b.3886.

Zira cüz'î akıl, insanı en fazla mezara kadar olan yaşamında aydınlatır. Onun ileri görüşü mezara kadardır. Ölümden ötesini de görebilen peygamberler ve velilerin akıllarına itibar etmek gerek. Çünkü onların akılları Allah'ın yaylasında yayılmış, onun nimetlerinden gıdalanmışlardır. Böyle ferâseti açık ve bilgileri engin olan üstâdlara bağlanarak berhudâr olunabilir.²¹⁵³ Mâmafih ulu kişilerin kokusunu aldıkları külli akıl her şeyin bulunduğu ve meydana getirildiği bir yerdir.²¹⁵⁴ Fakat Ziya Paşa'nın "bu terazi bu kadar sikleti çekmez"²¹⁵⁵ dediği gibi herkes akl-ı küllün derinliğini algılayabilecek kabiliyete sahip olmadığından ihsana erişememiştir. Onların şimşek gibi çok kısa aydınlık veren cüz'î akılları ile göremedikleri vahyin hikmetlerini ve nimetlerini görsünler diye güneş gibi olan peygamberler gönderilmiştir.²¹⁵⁶ Hem onların itibar verdikleri taklidi bilgi istidatları ufak bir vehim ile şüpheye düşebilmektedir. Çünkü onların sahip oldukları taklit bilgi de istidatları da zan ile birlikte var olmuşlardır. Bu nedenle bir şüphe o kör aklı tepe takla düşürüp devirebilir. O körlerin dayanakları ise kendilerine yol gösteren tahta bastonlarıdır ve o çok kudretsizdir. O baston, onların dengesi pek hassas olan dünyanın çakıl yollarında düşmemeleri için onların ayakları olur.²¹⁵⁷ Ancak onlara asıl yardım Allah'tan (c.c.) gelir: Körlerin elinden ne ekmek gelir, ne biçmek gelir, ne alışveriş gelir, ne de kâr ve kazanç. Allah onlara merhamet ve inâyet kılmasaydı onların istidlâl değnekleri hemencecik kırılırdı. Bu sopa nedir? Kıyaslar, deliller. O sopayı onlara kim verdi? Gören Allah! Sopa, mademki savaş ve kavga âletidir; ey kör, o sopayı kır,

²¹⁵³ Mesnevî ,IV,b.3310 vd.

²¹⁵⁴ Emine Yeniterzi, *Mevlânâ Celaleddin Rumî*, s. 55.

²¹⁵⁵ Ziya Paşa, *Terci-ı Bend Terkib-ı Bend*, (Çiğdem Yayınları), İstanbul, 1992, s.98.

²¹⁵⁶ Mesnevî, IV,b.3319.

²¹⁵⁷ Mesnevî, I,b.2130.

paramparça et! O size sopa verdi de öyle meydana çıktınız. Sonra da kızgınlıkla o sopayı yine ona vurdunuz. Ey körler güruhu! Ne iştesiniz, ne yapıyorsunuz? Aranıza bir gören kişi alın!”²¹⁵⁸ Burada özetle aklın kendisine verildiği insan gaflete düşerek, onu verene karşı isyan edercesine kullanmaktan geri kalmıyor. Onun bu gafletten uyanması, yanlıştan dönmesi için gerçek akılı gören bir kişi ile hemhâl olması gerekmektedir.

Akıl ile şüphenin yan yana durması aslında mantık dışı olan bir durumdur. Zira akıl şüpheleri, vehimleri ortadan kaldırmak ve doğruya ulaşmak için vardır. Bu ikilemde akılı zayıf düşüren şehvettir. Şehvete mağlup olan akıl vehimler üretir. İman noktasında konuyu ele alan Mevlânâ vehim ile akılı birbirinden ayırmıştır. Ona göre şehvete mağlup olan vehimdir. Zira şehvete mağlup olan akıl da akıl değildir.²¹⁵⁹ Dolayısıyla kıyas yolu ile vehmin olduğu yerde aslında akıl yoktur diyebiliriz. Bu iki zıt birbirine benzerler. Onları Kur’ân ve sünnet mihengine vurmadıkça sahte olan ortaya çıkmaz. O zaman vehmin âlemleri yakan Firavun olduğu, aklın canları aydınlatan Musa olduğu ortaya çıkar.²¹⁶⁰ Burada Mevlâna’nın akıl ile imanı mezcettiğini düşünebiliriz. İman olmadan akıl vehimlerden kurtulup kemâle eremiyor. İman da Kur’ân ve sünnetten beslenmediği sürece de aklın olgunlaşmasına izin vermemektedir.

Akıl bazen kıyas ve şüphe yolunu kullanarak doğru bilgiye erişebilir. Ancak bu durum çoğunlukla iyi talihten kaynaklanır. Zira onların bilgi adına nasipleri dudak

²¹⁵⁸ Mesnevî, I,b.2134-9.

²¹⁵⁹ Mesnevî, IV,b.2302.

²¹⁶⁰ Mesnevî, IV,b.2307.

okumaktan biraz olsun anlayan sağırларınkinden farksızdır.²¹⁶¹ Mesnevî’de anlatılan sağırın, hasta arkadaşının hal ve hatırını sormak, komşuluk hakkını da ödemek üzere ziyâret etmesi anlatılır. Kıyasın ve şüphenin arkasında iyi niyet dahi olsa kötü sonuçlar doğurabileceğini anlatan bu hikâyede sağır, birisinden komşunun hasta olduğunu duyar. Onu ziyâret etmek isteyen sağır kendi kendine “Bu sağır kulakla ben onun sözünü nereden anlayacağım. Hele hasta olur, sesi pek çıkmazsa...Fakat mutlaka da gitmek lazım.”²¹⁶² der. Sonra aklına bir çare gelir, “dudağını oynar görünce ne dedeğini kıyas yoluyla kendiliğinde düşünür, bulurum. Ey benim mihnete düşmüş dostum, nasılsın? derim. O, elbette iyiyim, yahut hoşum, diyecek. Şükürler olsun diye cevap verir, ne çorbası yedin diye sorarım. O mesela, mercimek çorbası diye cevap verir. Afiyet olsun der, hekimlerden kim geliyor, kendini hangisine tedavi ettiriyorsun? derim. O, filan deyince derim ki: ayağı çok kutludur. Geldi mi işin yoluna girdi demektir. Biz de onun kademini denedik. Nerede vardıysa dilek hâsıl oldu.”²¹⁶³ O iyi yürekli sağır kendi aklınca böyle kıyaslar kurarak hasta komşusunun halini hatırını sormaya gider. Gider ancak onun kurguladığı şekilde gelişmez diyalog. Konuşma şu şekilde zuhur eder: “Nasılsın “dedi. Hasta “öldüm” deyince dedi ki: “Çok şükür!” Hasta, bu sözden hiddetlendi, canı pek sıkıldı. “Bu ne biçim şükür? O bizim kötülüğümüzü istiyormuş, anlaşıldı” diye düşündü. Sağır bir sözdür, tasarladı ama yanlış düştü. Sonra “Ne yedin? diye sorunca hasta “Zehir” dedi. Sağır: “Âfiyet olsun” der demez hastanın kahırlanması fazlalaştı. Sağır, bundan sonra da: “Tedavi için hekimlerden kim geliyor?” diye sordu. Hasta: “Hadi be, defol, Azrail geliyor!”

²¹⁶¹ Mesnevî, I,b.3359.

²¹⁶² Mesnevî, I,b.3360 vd.

²¹⁶³ Mesnevî, I,b.3363-8.

diye cevap verdi. Sağır: “Ayağı pek kutludur, sevin, neşelen!”dedi. Sağır; şükür, böyle bir zamanda hal hatır sorup komşuluk hakkını gözettim diye sevinerek dışarı çıkar.²¹⁶⁴

Kıyas yaparak aklın sembollerinden biri olan Şeytan, Allah nurlarına karşı ilk kıyası yaparak isyan etmiştir. O ateşin topraktan daha üstün olduğunu iddia ederek kendinin Hz. Âdem’den üstün olduğunu düşündü. Çünkü ona göre Hz. Âdem kapkara topraktan, kendisi nurdan yaratılmıştı. Daha da ileri giderek ferlerin asıllardan bir parça olduğunu söyleyerek kendinin nurdan, Hz. Âdem’in zulmetten olduğunu söyledi.²¹⁶⁵ Fakat Allah (c.c.) cevap olarak: “Hayır, soy sop yok. Zâhitlik ve şüpheli şeylerden çekinmek, fâziletin mihrabıdır. Bu, fâni dünyanın mirası değildir ki soy sop yüzünden onu elde edesin. Bu can mirasıdır. Hattâ Peygamberlerin mirası. Bunun vârisi şüpheli şeylerden sakınan müminlerin canıdır. O Ebucehl’in oğlu, açıkça müslüman oldu; şu Nuh Peygamberin oğlu yolunu yanılanlardan. Topraktan yaratılan, ay gibi nurlandı. Ateşten yaratılan sen, yüzü kara oldun, defol!”²¹⁶⁶ Buradan anlıyoruz ki dünyada insanların da kendilerince sistemleştirdiği bir takım dikey sınıflandırmalar içerisinde aklın da farklı şekilde değerlendirildiğini görebiliyoruz. Bahsi geçen duruma binaen Mevlâna kıyasa ihtiyaç olmadığını dile getirir: “Bu kıyaslar, bu araştırmalar; bulutlu günde, yahut geceleyin kibleyi bulmak içindir. Fakat güneş doğmuş, Kâbe de karşıdayken bu kıyası, bu araştırmayı bırak, arama! Kıyas yüzünden Kâbe’yi görmezlikten gelme, ondan yüz çevirme. Doğruyu Allah daha iyi bilir. Allah kuşundan bir ötüş duyunca ders beller gibi yalnız zâhirini beller, hatırında tutarsın.

²¹⁶⁴ Mesnevî, I,b.3370-5.

²¹⁶⁵ Mesnevî, I,b.3396-8.

²¹⁶⁶ Mesnevî, I,b.3399 vd.

Sonra da kendinden kıyaslar yapar, hayalin ta kendisini hakikat sanırsın.”²¹⁶⁷ İblis’in düştüğü bu hataya Hz. Âdem de düşmüştür. Kendisini ulu görüp Şeytan’ın haline güler. Fakat Allah(c.c.) onu da uyarır: “Ey tertemiz adam! Sen gizli sırları bilmiyorsun. Eğer Allah kürkü ters giyerse dağı bile ta kökünden temelinden söker. O zaman, yüzlerce Âdem’in perdesini yırtar, yüzlerce yeni müslüman olmuş suçsuz, günahsız iblis yaratır! Âdem: “Bu hor görüşten tövbe ettim. Bir daha böyle küstahça düşünceye düşmem.” dedi. Ey yardım dileyenlerin yardımcısı, bize hidayet ver. Bilgilerle, zenginlikle öğünmeye imkân yok.”²¹⁶⁸ Son beyitte bilgilerle övünmenin imkân dahilinde olmadığını da görüyoruz. Ancak akı ile övünmeyi pek seven insan aynı hatayı yapmaktadır. Zira Hz. Âdem’in yaptığı hatayı oğulları Hârut ile Mârut da yaptılar. Onlar gururları yüzünden mukaddes yaratılışlarına, melek olduklarına itimat ettiler. Mevlâna onların bu güvenlerini, aslana dayanan mandanın güvenine benzetir. Mandanın yüz tane boynuzu da olsa aslana karşı nasıl güvende olabilir. Çünkü korunmak için sahip olduğu onca boynuzu rağmen aslan onu parça parça eder.²¹⁶⁹

Akıl ve bilgi açısından marazlı olmak insanı yüksek mevkilere çıkarmadığı gibi sevgiden ve aşktanda mahrum eder. Sevgi ve muhabbet çok değerli bir makam, hatta tasavvufî açıdan en üst makamlardan biri olduğu için saçma sapan şeylere kapılan kişiler o makamın koltuğuna oturamaz.²¹⁷⁰ Aslında sevgi ve akıl arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Öncelikle sevgiye ulaşmak için akıl gereklidir. Ancak akıl ile sevgiyi tadan insanın akı da gelişir. Hatta öyle bir an gelir ki akıldan beslenen aşk

²¹⁶⁷ Mesnevî, I,b.3404-9.

²¹⁶⁸ Mesnevî, I,b.3895 vd.

²¹⁶⁹ Mesnevî, I,b.3321 vd.

²¹⁷⁰ Mesnevî, I,b.1532.

onu geçer, onun gidemediği yerlerde seyre çıkar. Akla öyle ufuklar açar ki, artık tortulu ve bulanık sular arı, duru bir hale gelir, dertlerine şifalar bulur.²¹⁷¹ Hiç Peygamber’de Miraç Gecesi Hz. Cebrail ile başladığı yolculuğa sahip olduğu aşk dolayısıyla tek devam etmek durumunda kalmıştı. Çünkü “Akıl; Cebrail gibi²¹⁷² “Ey Ahmed, bir adım daha atarsam yanarım! “Sen beni bırak, bundan sonra sen ileri yürü. Ey can sultanı! Benim haddim bu kadardır” der.²¹⁷³ Zaten ileride öyle bir duruma gelinir ki aşkı anlatmak için akıl çamurda yatan eşek gibi olur. Aşkı o zaman ancak aşkın kendisini anlatır.²¹⁷⁴ Cüz’î akıl sırra sahip gibi görünse de hakikatte aşkı inkar eder. Evet o zekidir ancak yok olmamıştır. Yok olmadıkça da bilemez. Melek bile yok olmadıkça Şeytan’dandır. Dolayısıyla aklımız sözde ve işte dostumuz gibidir. Ancak hâl bahsine gelince akıl orada bir hiçtir. Bu yüzden “Ey hoş arkadaş! Âşık, halis ve sâf şarabı, kendisinden bulur, onunla gıdalanırsa bu makamda artık akıl kaybolur, (bu sırra akıl ermez).”²¹⁷⁵

Ayrıca âşık, akıllı gibi tamah sahibi olmadığı için bağlardan kurtulmuş ve hürdür. Hür oldukları için niyet ettikleri işte çok çeşitli ihtiyarları vardır ve dilediklerini yüzlerce kez yapabilirler. Ancak akıl sahipleri öyle mi? Hayır akıllarına güvenip onun sözünü dinledikleri için her gün başka bir esintiye kapılırlar. Akıllılar “Yapacakları işlere iyice niyetlenir, yapmayı kurar, kararlaştırır. Bazan bu kararları denk gelir. Gönülleri tamahtan kurtulur, niyetini sağlamlaştırır. Sonra tekrar o niyet bozulur! Onları tamamıyla muratsız bir hale getirseydi gönülleri ümitsizlenirdi,

²¹⁷¹ Mesnevî, I,b.1530.

²¹⁷² Mevlâna, Dîvân, V, b.3179-3185.

²¹⁷³ Mesnevî, I,b.1066.

²¹⁷⁴ Mesnevî, I,b.120.

²¹⁷⁵ Mesnevî, I,b.1981.

dilek tohumunu nasıl ekebilirlerdi? Ama emel tohumunu ekseydiler, akılsız bir hale düşseydiler Allah hükmünde oldukları, onun emrinin altında buldukları nasıl meydana çıkardı. Buna karşın Âşıklar, muratsız kaldılar da Allah'larından haber aldılar. Muratsızlık, cennete kılavuzdur. Ey yaradılışı güzel, “Cennet, istenmeyen, hoş gitmeyen şeylerle, murada nâil olmayışlarla kaplanmışır”²¹⁷⁶ hadisini işit! Senin muratlarının, görüyorsun ya, ayakları kırık... ama öyle adam vardır ki bütün muratları olur. Şu halde onun tarafından gönülleri kırılanlar, onun yolunda onun aşkında doğru olanlardır. Fakat nerede âşıkların gönül kırıklığı, nerede başkalarından gönül kırıklığı, Akıllıların gönülleri, mecburî kırılır... dilediklerini yapamazlar, meyas olurlar. Âşıklarda ise yüzlerce ihtiyar var, dilediklerini yüzlerce kere yapabilirler, öyle olduğu halde ona tabi olurlar, gönülleri bu yüzden kırılır; emellerine bu yüzden erişememişlerdir. Akli başında olanlar, bağla bağlanmış kullardır, âşıklar ise hürdür, şekerlenmiş, ballanmış canlardır onlar! Akıllıların yuları “zorla gelin” emridir; gönlünü kaptıranların baharı “dileyerek gelin” emri!”²¹⁷⁷

Gönül ehli vehmi, fikri, duyguyu ve anlayışları çocukların binip oynadıkları sopadan at olarak telakki ettikleri için onlardan kurtulmuşlardır. Aslında fikir ona derler ki güzel bir yol açsın.²¹⁷⁸ Fakat onların kıymet vermedikleri bu akli melekeler ten ehline büyük yük olur. Çünkü yalnız tene tesir eden, insana mal olmayan ilim yükten başka bir şey değildir.²¹⁷⁹ Bu bilgi hamallığının nedeni heva ve hevestir. İnsan heva ve hevesi uğruna o bilgi yükünü taşımak yerine onlardan kurtularak sahip

²¹⁷⁶ Mesnevî, IV,b.1857.

²¹⁷⁷ Mesnevî, IV,b.4462 vd.

²¹⁷⁸ Mesnevî, II,b.3207.

²¹⁷⁹ Mesnevî, I,b.3445 vd.

olduğu ilim ambarını görebilir. Daha sonra ilmin rahvan atını bindikten sonra sırtındaki yüklerden de kurtulur.²¹⁸⁰ Böylece Allah'ın bildirdiği Tavrata bilip fakat onunla amel etmeyen kitap yüklü eşeğe benzemekten kurtulamaz. Kaldı ki ilim, sadece hizmeti eda etmek için talep edilir.²¹⁸¹ Ama “Allah'dan vasıtasız olarak verilmeyen ilim, gelini süsleyen kadının, ona sürdüğü renk gibi diri kalmaz, uçup gider.”²¹⁸² Çünkü hakikat akıldan çok daha engin ve içkindir.²¹⁸³

Ulu bir melek olan İblis akıllı ve zekâsı yüzünden aşağıya inmiştir. Âdem ise aşkın sembolüdür. Akıl ve zekâ denizde yüzgeçliğe benzer. Onlar aracılığıyla az kişi kurtuluşa erer. Zira engin denizlerde an gelir onlara güvenen suya gark olur. Dünya sığınılacak yeri olmayan uçsuz bucaksız bir denizdir. Bu denizde yüzgeçleri bırakıp aşk gemisine binerek âfetten kurtulmak lazımdır.²¹⁸⁴ Bazıları Kenan gibi aklına güvendi gemiden yüz çevirdi. Onu da zeki akıllı gururla hareket etmeye sevk etmişti. “Ben yüce bir dağın üzerine çıkar kurtulurum, neden Nuh'a minnet edeyim? dedi. A akılsız nasıl olurda onun minnetini çekmezsün! Allah bile onun mihnetini çekmekte. Nasıl olur canımız ona minnettar olmaz! Allah bile ona şükretmede, minnet etmede! A hasetle dolu mağrur kişi, onun minnetini Allah bile çekiyor! Keşke o yüzme öğrenmeseydi de Nuh'a minnet etse, gemiye girmeye tamah etseydi! Keşke çocuk gibi hilelere câhil olsaydı da çocuklar gibi anasına el atsa, anasına sarılsaydı! Yahut da nakli bilgi ile az dolu olsaydı da gönlü bir velîden vahiy ilmini kapsaydı! Böyle bir

²¹⁸⁰ Mesnevî, I,b.3451-2.

²¹⁸¹ Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, ss. 400-401.

²¹⁸² Mesnevî, I,b.3448-9.

²¹⁸³ Frithjof Schuon, *İslâm ve Ezeli Hikmet*, çev. Şahabettin Yalçın, (İz Yayıncılık), İstanbul, 1998, ss.98-99.

²¹⁸⁴ Mesnevî, IV,b.1401 vd.

nur varken kitabı önüne açarsın vahiy ile dinlenen ruhunda seni azarlar! Zamanın kutbunun sözüne karşı nakli ilim, bil ki su varken teyemmüm etmeye benzer! Kendini aptal yerine koy, ona uy da yürü...ancak bu aptallıkla kurtulabilirsin! Babam, insanların padişahı, bunun için “cennetliklerin çoğu aptaldır” dedi. Akıl ve zekâ sana kibir ve gurur verir... aptal ol da gönlün doğru kalsın! Aptallık dediğim halka iki kat maskara olan adamın ahmaklığı değildir... bu aptallık, ona hayran olan adamın aptallığıdır! Kendilerini unutup Yusuf’un yüzünü görenler, o güzelliğe dalıp kalanlar... bu yüzden ellerini doğrayanlar yok mu işte onlar aptaldır! Akıl, dost aşkında kurban et...akılların hepside o taraftandır, odur! Akıllılar akıllarını o tarafa göndermişlerdir. Yalnız sevgili olmayan ahmak, bu tarafta kalmıştır! Hayretle şu baştan aklın gitti mi başındaki her saç, bir baş, bir akıl kesilir! O tarafta akla, beyne düşünce zahmeti yoktur...çünkü orada her ova, her bahçe akıl ve beyin bitirir! Bu ovadan geçer, o taraftaki ovaya gelirsene nükteley duyarsın... oradaki bağlara, bahçelere gelirsene hurma fidanın sulanır, yeşerir! Bu yoldaki köşkü, sayvanı, şöhreti sanı terk et... kılavuzun hareket etmedikçe hareket etme!”²¹⁸⁵

Aklı olan, peygamber ve velilere uymayanlar kendi akıllarını mağrur gördükleri için helâk oldular. Büyükleme yerine alçak gönüllü olup uluların akıllarına tabi olsalardı kötü sonu yaşamayacaklardı. Kasırga önüne çıkan büyük ağaçları kökünden söker atar ama alçak ota ihsanda bulunur. Çünkü o şiddetli rüzgar otun zayıflığına acır. Aynı şekilde balta da dalların çokluğunda, sıklığından

²¹⁸⁵ Mesnevî, IV,b.1410 vd.

çekinmeden hepsini paramparça eder.²¹⁸⁶ Halbuki bu büyük bilginler, “ruhun yoğunlaşarak, arınması ve aydınlanmasından öğrendiklerini tefekkürle en verimli şekilde değerlendirmek sûretiyle harika birer örnek olabilirlerdi.²¹⁸⁷

Kılavuzlara uyarak hareket edilmesi için Ad ve Semud kavimlerinin hikâyeleri anlatılmaktadır. İnsanın akli ne kadar nârin olursa olsun Peygamberlerin akılları karşında hiçbir iddiaları olamaz. İnsanların haddi aşmamaları için yere batma, başlara taş yağması, bir sesle helak olma, deprem ile sarsılmalar nefis-i natika²¹⁸⁸ sahiplerinin yüceliklerini bildirmek içindir.²¹⁸⁹ İnsan peygambere uyduğu sürece akılları ve kendileri değer kazanır. Aksi halde ondan kaçtığı için aşağılıktır. Mevlâna bu durumu evcil ve vahşi hayvanları örnek göstererek açıklamaya çalışır. Peygamberler itaat eden akıl evcil hayvan, itaat etmeyen akıl ise vahşi hayvan olarak sembolize edilmiştir. İnsandan kaçan vahşi hayvanların hepsi ehli hayvanlara nispetle aşağılıktır. Ve vahşi hayvanların kanı mübahtır. Çünkü o yüce akıldan kaçmaktadır. İnsanın emrine verildiği için vahşi hayvan bu değere layık görülmiştir.²¹⁹⁰ Bu teşbihten yola çıkarak Mevlâna şu yorumu getirir; “İnsanın emrine uymuyor diye vahşinin yüceliği bu dereceye düşmüştür. Şu halde ey garip adam! Aslandan kaçan yaban eşeklerine benzedikten sonra senin ne şerefın var ki? Eşek, işe yaradığı için öldürülmez. Fakat yaban eşiği olursa kanı mübahtır. Eşeğin kendisini kötülükten koruyan iyiliğe sevk eden bir bilgisi olmadığı halde Allah onu mâzur tutmuyor. Ey yüce sevgili! İnsan (akıllı olduğu halde) o nefesten, (Peygamberlerin, velîlerin

²¹⁸⁶ Mesnevî, I,b.3325-7.

²¹⁸⁷ İlhan Kutluer, *Sarp Yokuşu Tırmanmak*, (İz Yay.), İstanbul, 1998, s.111.

²¹⁸⁸ Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri&Deyimleri Sözlüğü*, s.475.

²¹⁸⁹ Mesnevî, I,b.3305.

²¹⁹⁰ Mesnevî, I,b.3311-12.

sözlerinden) kaçır, vahşileşirse nasıl mâzur olur? Hülâsa oklar ve süngüler önünde kâfirlerin kanı mübahtır. Çünkü onlar, işe yaramaktan uzaktırlar. Onların karıları ve çocukları da esir sayılır. Çünkü akılları yoktur, merdut ve aşağılık kişilerdir.”²¹⁹¹

Mevlâna'nın yukarıda akli yine iman ile aynı tuttuğunu görüyoruz. Buradan onun, akli, iman ile eşit tuttuğunu pek hala söyleyebiliriz. İmanı olmayan kişilerin yani kâfirlerin akılları da olmadığı sonucu çıkıyor dolayısıyla onların kanı da mübahtır.²¹⁹² Kâfirlerin cihad mefküresi gereği kanlarının, savaşta ele geçirilmiş karılarının ve çocuklarının esir sayılabileceğini biliyoruz.²¹⁹³ Ancak hoşgörüyü merkeze alan ve bulunduğu coğrafyada çok kültürlü bir hayatın var olduğunu bildiğimiz bir coğrafyada Mevlâna'nın bu ifadesi açıkçası dikkat çekicidir. Ayrıca İslâm dışı inanca mensup insanlar tarafından da çok sevilen biri olan Mevlâna'nın bu sözlerinin nasıl bir tepki ile karşılandığı merak konusu olabilir. Onun bu örneklemesinden çıkardığı sonucun İslâm'ın bir hükmü olduğunu ve onun bu fikri aynen kabul ettiğini görüyoruz. Dolayısıyla onun hoşgörüsünün İslâm'a muhalif ya da İslâm çizgisinin dışında olmadığını söyleyebiliriz. Onun kimi zaman iyi niyet kimi zaman su istimal ya da çarpıtma maksadı ile ele alınan hoşgörü anlayışının her konuda olduğu İslâm inancı ile tam bir uyum içerisinde olduğunu görebiliyoruz.

Eksik bilginin de aşktan nasibi olur ama o aşk cansızdır. Devamında Mevlâna; “Noksan bilgi sahibi, cansız bir şey de, dilediği şeyin rengini görünce âdeta bir ıslıktan sevgilinin sesini duymuş gibi olur. Noksan bilgi, fark ve temyize mâlik

²¹⁹¹ Mesnevî, I,b.3313 vd.

²¹⁹² Mesnevî, I,b.3318.

²¹⁹³ Mesnevî, I,b.3319.

değildir. Nihayet şimşeği güneş sanır.”²¹⁹⁴ Buradan dünyevi aşk ile İlâhi aşk karmaşası yaşandığını söyleyebiliriz. Zira insan beden örtüsüne bürünmeden evvel Yaraticısına her yönüyle büyük bir bağlılık ve muhabbet duyuyordu. Ancak dünyaya gelince nefis ile birlikte bilgisindeki noksanlık yüzünden İlâhi aşkın binbir cilvesinden bir tanesini dünya ve içindekilerde görünce ona kapılıverdi. Ancak bilmiyor ki güneş olan İlâhi aşk yanında onun meşk ettiği şimşek mesabesindedir. Onda ışık az olduğu gibi çok kısa sürelidir.

Eksik olan akıl ile insanın kaybettikleri, bedensel eksiği ya da herhangi bir hastalıktan ötürü kusurlu olan insanın kaybettiklerinden daha çoktur. Öncelikle bedeninde eksiği veya hastalığı olan mazeretlerinden dolayı kınanmazlar. Zira Allah(c.c.) Kur’ân’da “köre teklif yok” diye onlara genişlik vermiştir.²¹⁹⁵ Ayrıca onların yetersizliğini görenler onlara acır, onları incitmemeye çalışır.²¹⁹⁶ Onların durumlarını değiştirmek gibi bir imkânları olmaması onların inisiyatifsizliklerini gösterir. Ancak aklın eksikliği tamamlanabildiği için kişi sorumluluktan kaçamaz. Kendisinde bu yeterliliği ve kabiliyeti görmeyen kişi kendisini nefis yüzünden Allah’tan uzak düşüren kâfirliği ve Firavunluğunu tedavi etmek için şimşeğe değil baki nura bağlanmalı.²¹⁹⁷

C) Allah’ın İnâyeti

²¹⁹⁴ Mesnevî, I,b.1534-5.

²¹⁹⁵ Mesnevî, I,b.1541.

²¹⁹⁶ Mesnevî, I,b.1537.

²¹⁹⁷ Mesnevî, I,b.1538 vd.

Mesnevî’de, aklına ve mantığına en çok itibar edenler olarak filozoflar göze çarpmaktadır.²¹⁹⁸ Akıl ve ilim ile ilgili bölümde onların iddialarına yer vermiştik. Akıllarına dayanarak hüküm veren bu zümre bütün ihsanların, Allah’ın(c.c.) inâyeti olduğunu fark edemezler. Ancak, Allah(c.c.) gizli bir hazine olması ve bilinmek istemesi için âlemi yaratmıştır.²¹⁹⁹

Bir gün Kur’ân okuyan bir kişi “Mâüküm gavra” yâni “Suyu kaynağından keser, yerin derinliklerinde gizler, kaynakları kurutur, kupkuru bir hale getirirsem, Benim gibi ihsanda, ululukta misalsiz olan tek Allah’tan başka kim vardır ki suyu tekrar kaynağına getirebilsin?”²²⁰⁰ mânasındaki âyeti okur. Mektebin yanından geçerken âyeti duyan felsefeci, ki Mevlânâ onu hor, hakîr ve aşağılık mantıkçı olarak niteler,²²⁰¹ hoşlanmadı. Zira onun mantığına göre suyu insanlar çıkarır: “suyu külünle biz çıkarırız, belin, kazmanın darbesiyle ta yerin dibinden kaynatırız”²²⁰² der. Aklın gafletine kapılan felsefeci o gece rüyasında aslan gibi bir adam görür. Adam felsefeciye okkalı bir tokat patlatır. Tokat öyle şiddetlidir ki felsefecinin iki gözü de kör olur. Bir de “Ey kötü kişi, eğer doğrucuysan, gözün doğruysa bu iki göz kaynağını da, haydi kazam ile nurlandır.”²²⁰³ Sabah olunca felsefeci sıçrayarak yerinden kalkar ve fark eder ki iki gözü de kör olmuş. Aslında filozof bilmez ki dünyadaki her şey gibi kölenin kırbaşı da vesileden başka bir şey değildir. Vesileler hakikati örten sebeplerden başka bir şey değildir. Kölenin kırbaşı Peygamber’in

²¹⁹⁸ Mesnevî, IV,b.2855; II,1636.

²¹⁹⁹ Mesnevî, IV,b. 2539.

²²⁰⁰ Mesnevî, II,b.1633-5.

²²⁰¹ Mesnevî, II,b.1636.

²²⁰² Mesnevî, II,b.1637-8.

²²⁰³ Mesnevî, II,b.1640.

emriyle ihsan dalgaları, asıl denizden koparak coşup gelmekteydi.²²⁰⁴ Ancak insan suyun kaynayıp buhar olup havaya yükseldiği ve yükselen buharın da soğuyunca yağmur, dolu, kar olarak geriye döndüğünü düşünmek eğilimindedir. Felsefecinin de gördüğü bu ilmi arka plandan öte ilk yaratılış gerçeği ise izahatsız kalmakta. Burada Mevlânâ şu yorumu getirir: “yaratılış bu hükümlerden hariç olarak sebepsiz, illetsiz yokluktan sular coşturmada. Sen çocukluğundan sebepleri görüyor, bilgisizliğinden sebeplere yapışıyorsun. Sebepleri görüyorda müsebbipten gaflet ediyorsun. Bu hakikati örten, müsebbibin yüzünü gizleyen sebeplere ondan meyletmektesin sen. Sebepler gitti mi başına vurmaya başlar, aman Yarabbi demeye koyulursun.”²²⁰⁵

Onun beyitlerden yola çıkarak insanın sebeplere takılı kalıp müsebbibi görmemelerini çocukluk olarak yani olgunlaşmamış akıl olarak değerlendirildiğini görebiliyoruz. Zira akıl işin ilk görünen yüzünden öteleri görebilen meleke idi. Olgunlaşmamış bu akıllar sadece sebeplere yapışırlar ve bütün olayları o zâviyeden algılayıp değerlendirme eğilimindedirler. Allah (c.c.) insana sebeplerin arkasındakini görebilme yetisini verdiğinde kişi; “bundan böyle hep seni göreceğim, sebebe, o laftan ibaret saçma şeye bakmayacağım artık”der.²²⁰⁶ Fakat o an gerçeği sezebilen insan yaratılışında bulunan câhillik ve unutkanlığından ötürü sözünü yerine getiremeyeceği için Allah’ın (c.c.): “Seni tekrar sebep âlemine göndersem yine sebebe yapışırsın. Senin için bu, a tövbesinde durmayan ahdi çürük adam!” der.²²⁰⁷

²²⁰⁴ Mesnevî, III,b.3150.

²²⁰⁵ Mesnevî, III,b.3152-5.

²²⁰⁶ Mesnevî, III,b.3156.

²²⁰⁷ Mesnevî ,III,b.3158.

Ahdi çürük bu adamların huylarından kaynaklanan bu zâfiyet bedenlerinde de mevcut olduğu için karakter ve bedenleri de birbirlerine uyumludur. Çünkü “Ruha münâsîp olan her vasfı, şüphe yok ki tam yerli yerinde, tam uygun olarak halk eden Allah’dır.”²²⁰⁸ Dolayısıyla ilâhî hükmü göremeyenler kalplerinin yanı sıra diğer duyular ve hisleri bakımından da eksiktir.²²⁰⁹ Kendi aklına güvenen kişiler kendilerindeki bu eksiklikler nedeni ile yaptıkları işlerin çirkinliğini, küfür ve inatlarının şomluğunu göremiyor. Sonuç olarak yaptıklarından dolayı gönülleri tövbe etmelerine mâni oluyor. Onların bu halleri tövbe yolunu bağlamıştır.²²¹⁰ Ancak Allah(c.c.) “Fakat ben bu işe bakmam, rahmetim boldur. Rahmet etrafında dönüp dolaşırım, herkese rahmet ederim ben!”²²¹¹ der. O’nun böyle rahmet sağanaklarına karşın bazı gönlü taş gibi katı olanlar orada nasıl ekin ekebilirler? Ektikleri ekinler nasıl taşı yarıp da filizlenebilir? Anlıyoruz ki her gönle secde için izin yok.²²¹² Çünkü onlar tapındıkları akıllarının ve hislerin yatağı olan gönlün her an Allah’ın kudret elinin içinde halden hale girdiğini bilmemektedirler. İnsan, yazı yazanın elindeki kalem gibi, göz ve gönülde Allah’ın (c.c.) iki parmağı arasındadır.²²¹³ Yâni insanın güvendiği akli ve duyuları kendi kontrolü altında değil, vesileler aracılığı ile Yüce Yaraticının güdümündedir. Dolayısıyla çalışıp çabalayıp, aklının ürettiği ile övenen insan sebep olan kalem gibi kendini ululuğa layık görmemeli. Zira onun bütün

²²⁰⁸ Mesnevî, III,b.2773.

²²⁰⁹ Mesnevî, III,b.2776.

²²¹⁰ Mesnevî, II,b.1644.

²²¹¹ Mesnevî, III,b.3159.

²²¹² Mesnevî, II,b.1651.

²²¹³ Mesnevî, III,b.2777.

yaptıkları parmakların yaptığı hareketlerden meydana gelmektedir.²²¹⁴ Onun ortaya koyduğu eserler, halden hale geçişler parmakların yazıp bozmasından ibârettir.²²¹⁵

Halden hâle giren, temkinli olmayan kısa görüşlülere Mevlâna “fare” der.²²¹⁶ Çünkü onların yeri yurdu farenin ki gibi topraktır. Fare de akli olan insan gibi izleri bilir. Ancak onun bildiği izler yer altında olan izlerdir. “O, her yanda toprağı delmiş, delik deşik etmiştir. Fare gibi nefis, ancak lokma ufalar. Allah, fareye de miktarınca akıl vermiştir.²²¹⁷ Çünkü yüce Allah, hiç kimseye, ihtiyacından artık bir şey vermez. Eğer âlemin yeryüzüne ihtiyacı olmasaydı âlemlerin Rabbi, yeri yaratmazdı. Bu titreyip duran yeryüzü, dağlara muhtaç olmasaydı Allah, o heybetli dağları halk etmezdi. Göklere de ihtiyaç olmasaydı yedi kat göğü yoktan meydana getirmezd. Güneş, ay ve şu yıldızlar, ancak ihtiyaç yüzünden zuhura geldi ve yaşam için belli ölçülerde hareket ederler.²²¹⁸ Şu halde varlıkların kemendi, (yoklukları çekip varlık âlemine getiren) ihtiyaçtır. Allah’ın ihsanı, ihtiyaç miktarınca zâhir olur. Yürü, çabuk ihtiyacını arttırır da Allah’ın kereminden cömertlik denizi coşsun.²²¹⁹ Şu yol üstünde dilenen, şu dilencilige düşmüş olan yoksullar, halka ihtiyaçlarını arz ederler. Kör, sakat, hasta, illetli olduklarını gösterir, bu sûretle halkın merhametini coşturmak isterler. “Ey halk, ekmek verin. Benim de ambarım var, benim de malım, benim de

²²¹⁴ “Mü’minin kalbi Rahman’ın iki parmağı arasındadır. Allah ona hidayet vermek istediğinde yayar ve doğru yolu bulur. Allah onu saptırmak istediğinde ise altını üstüne çevirir.” (Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, s.168; Müslim, Kader, s.17)

²²¹⁵ Mesnevî, III,b.2778-81

²²¹⁶ Mesnevî, II,b.3271.

²²¹⁷ Mesnevî, II,b.3272 vd.

²²¹⁸ Râzi kâinattaki ölçü ve denge husunda gök cisimlerini örnek verir. O, gök cisimlerinin hızlarının, bugünkü hızlarından daha hızlı olması halinde şu an elde edilen menfaatlerin elde edilemeyeceğini ifade eder. (Razi, *Tefsîr-i Kebir-Mefâtihi'l-Gayb* trc: Suat Yıldırım-Lütfullah Cebeci-Sadık Kılıç-C. Sadık Doğru, (Akçağ Yayınları), Ankara, 1988, c. XVI, ss. 135-136.

²²¹⁹ Mesnevî, II,b.3280 vd.

sofram var” derler mi hiç? ²²²⁰ Hülâsa aklına güvenerek dünya düzeni hakkında fikirler üreten cüz’i akıl sahibi insan, bu kuruntulara meyletmeden hiçliğini ve aczini ifade ederek Rahman ve Rahim olan Allah’a (c.c.) tövbe edip duâ ile ihsanlar istemelidir. İnsan için niyazdan, yalvarıp yakarmaktan başka yol yoktur. ²²²¹ Çünkü tevbe, sâlikin ilk menzildir. ²²²² Fakat her tövbe edenin tövbesi makbul değildir. ²²²³ Zira tövbede de bir parlaklık gerek. Mevlânâ tövbeye de bir şimşegin bir bulutun şart olduğunu, meyve olması için hararet ve suyun lazım geldiğini ifade etmiştir. O yüzden tövbe için bulut ve şimşek gerekmektedir. ²²²⁴ Tövbenin gerçek mânada işlevini yerine getirmesinde sözlü ve içsel olarak bazı kelimeleri sarf etmenin yetersiz olduğunu biliyoruz. Tövbenin tam manasıyla gerçekleşmesi ve işlevini yerine getirmesi için her şeyden önce yapılan hatadan dolayı ciddi bir nedâmet, zihinde âdeta şimşek gibi aydılanma, beyin hücreleri arasında yüksek derecede oluşan bir elektriklenme neticesi oluşan şuurulanma meydana gelmeli. Daha sonra kalpte büyük bir nedâmet acısı ve yanma, en sonunda meydana gelen gözyaşı yağmurları ile tövbe edilerek parlaklık kazanılmalı. ²²²⁵

Hz. Peygamber, Allah’ın kulun tevbesinden dolayı sevindiğini ²²²⁶ bildirmiştir. Tirmizî’de bu konuyu ele alır. Onun yorumuna göre Allah’ın, kulun tevbesinden sevinç duyması muhabbet ile alakalıdır. ²²²⁷ Bu doğrultuda Hz. Peygamber’in: “Ben

²²²⁰ Mesnevî, II,b.3283.

²²²¹ Mesnevî, III,b.2783.

²²²² Serrâc, *Lüma*, s. 102-104.

²²²³ Mesnevî, II, b.1651.

²²²⁴ Mesnevî, II,b.1652 vd.

²²²⁵ Mesnevî, II, b.1655.

²²²⁶ Buhari, Da’avât, 4, Müslim, Da’avât, 3.

²²²⁷ Tirmizî, *Kitâbu’l-emsâl mine’l-Kitâb ve’s-Sünne* (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire, 1989, s. 145.

günde yüz kere tevbe ederim.”²²²⁸ Buyurduğu hadis ile ilgili olarak yapılan çeşitli yorumlardan biride onun tevbesinin muhabbetten kaynaklandığı yönündedir.²²²⁹

Aslında insan kazanıp kaybetmede satranç oyunu gibidir. Yâni kazanıp kaybetme de Allah’ın(c.c.) inâyeti iledir. İşin aslı insan yoktur, onun varlığı fâni sûretle gösterilen Vücut-u Mutlak’ın bir eseridir.²²³⁰ Dünyanın aslanı olan insan bayrak üstüne resmedilmiş aslandır.²²³¹ Bayrak üzerine nakşedilmiş bu aslan rüzgârın etkisiyle zaman zaman hareket ediyor olsa da kendi başına hareket ediyor diyemeyiz. İşte insan da bayrak üzerine resmedilmiş aslan gibi hareketleri ve hatta varlığı kendinden değil, Allah(c.c.) vergisidir.²²³² Ancak bazıları kendilerinde üstün yanlar görerek varlık iddiasına kalkışır. Onların bu yaptıkları nakışın nakkaş ile mücadele etmesine benzer.²²³³ Böyle davranışlara karşı Mevlânâ: “Biz yoktuk, mücadelemiz de yoktu. Senin lûtfun bizim söylenmemiş sırlarımızı da işitiyordu. Nakış, nakkaşın ve kaleminin huzurunda ama karnındaki çocuk gibi âciz ve eli bağlıdır. Kudret huzurunda bütün âlem mahlûkları, iğne önünde gergef gibi âcizdir. Kudret gergefe bazen şeytan resmi, bazen insan resmi işler; gâh neşe, gâh keder nakşeder. Gergefin eli yok ki onu def’ için kımıldatsın; dili yok ki fayda, zarar hususunda ses çıkarsın. Sen beytin tefsirini Kur’ân’dan oku Allah “Attığın zaman sen atmadın”²²³⁴ dedi. Biz bir ok atarsak, atış, bizden değildir. Biz yayız, o yayla ok atan Allah’dır. Bu “cebiri”

²²²⁸ Müslim b. el-Haccâc, İmam Ebu’l-Hüseyin, *Sahih-i Müslim*, (Çağrı Yay.), İstanbul, 1992. Zikir, 2702.

²²²⁹ Ebu Bekr Muhammed b. İshak Buharî Kelâbâzî, *Bahru’l-fevâid el-meşhûr bi-maâni’l-ahbâr*, thk. Muhammed Hasan İsmail- Ahmed Ferid el-Mezîdî Dâru’l-kütübu’l-ilmîyye, Beyrut,1999, s. 209.

²²³⁰ Mesnevî, I,b.602.

²²³¹ Mesnevî, I,b.604.

²²³² Mesnevî, I,b.605

²²³³ Mesnevî ,I,b.608

²²³⁴ Enfâl, 8/17.

değil, cebbarlığın mânasıdır.”²²³⁵ Yine insanın attığı taşa kendi elindeydi. Ancak taşı o atmadı. Çünkü insana atış kuvvetini veren de Allah (c.c.)dir. O yüzden avuç kişinin avucudur ama atış Allah (c.c.)dendir.²²³⁶ Bu nedenle küçük tavşan koca aslanı yendi ve dedi ki: “Ey ulular! Allah yardım etti, yoksa dünyada bir tavşan kim oluyor ki? Koluma kuvvet, kalbime kudret verdi; cenneti, huriyi kucağıma attı. Üstünlükler, Hak’tan gelir, hallerin değişmesi de ondandır.”²²³⁷

Hallerinin değişkenliği karşısında çaresiz olan insan her an yeni bir tuzak ile karşı karşıyadır. Bu tuzaklar karşısında insan ister doğan ister simurg olsun, kurtuluşunu kendi gerçekleştirememektedir.²²³⁸ Onun kurtuluşunu gani ve müstağni olan Allah(c.c.) sağlamaktadır. Çok zaman geçmez ki başka bir tuzak peydah olmasın. İnsan dünya ambarında buğday biriktirip durmada, ancak topladığı buğdayı yine kaybetmektedir. Çünkü fare olan nefsi, ambarı delmiş ve içini boşaltmakta. O yüzden, her şeyden önce nefsinin şerrini defetmeli, sonra buğday biriktirmeye çalışmalı. Bu çalışmalarda Allah’ın(c.c.) inâyeti olmayınca nefis ve şeytan insanı rezil rüsvay eder. Allah’ın(c.c.) inâyeti olduğunda ise bir adımda binlerce tuzak olsa da insana gam yoktur.²²³⁹

Allah’ın (c.c.) inâyetinin bir zerresi itaat ve ibâdetten üstündür. O yüzden Allah’ın ihsan ettiği birkaç kıl insanın arkasını çepeçevre saran onlarca kerpiçten hayırlıdır.²²⁴⁰ Şeytan da yüzlerce itaat kerpiçlerini alır, kendine yol açar. İnsan her

²²³⁵ Mesnevî, I,b.610 vd.

²²³⁶ Mesnevî, III,b.3662.

²²³⁷ Mesnevî, I,b.1365-7.

²²³⁸ Mesnevî, I,b.375.

²²³⁹ Mesnevî, I,b.379 vd.

²²⁴⁰ Mesnevî, VI,b.3869.

yanını kerpiçle örüp kapatsa Allah (c.c.) tarafından kendisine verilmiş iki üç kıl kadar muhafaza sağlayamazlar. Zira o kılların her biri hakikatte bir dağdır. Her bir kıl padişahlar padişahının etkin bir fermanıdır.²²⁴¹ İnsan kapısına yüzlerce kilit vursa onu açacak bir hırsız bulunur. Ancak şahne, herhangi bir kapıyı mum ile kapatsa, değil hırsızlar, babayığitler bile ona yaklaşamaz.²²⁴²

Allah'ın (c.c.) ihsanı sadece insanlar ile sınırlı kalmamakta. Gökyüzü ile toprağın letâfeti de O'nun inâyeti sayesinde: “Göğün yarılması nedendi? Toprakla olan münasebeti kaldıran, müşkülleri halleden bir gözden. Toprak, kesâfeti yüzünden suyun dibine gider. Öyle olduğu halde toprağa bak ki çevikleşti, sürâtle arşı bile geçti. Bilinmeli ki o letâfet sudan değildir, ancak Verici ve Eşsiz, Örneksiz Yaratıcının ihsanından. Dilerse havayı, ateşi aşağılatır, dilerse diken gülden üstün eder. Allah hükmedicidir, dilediğini yapar. Derdin ta kendisinden deva yaratır. Havayı, ateşi aşağılatırsa onları karartır, bulandırır, ağırlaştırır. Yeri ve suyu yüceltirse kâinat yolunu ayaklarıyla arşınlarlar, yürürler. Gayrı tamamıyla anlaşıldı ki dilediğini yüceltir, toprağa mensup olana “Kanatlarını aç” der. Ateşe mensup olana der ki: “Yürü, İblis ol, yedinci kat yerin altında şeytanlık et. Ey topraktan yaratılan adam, sen de yürü, Süha yıldızını bile geç. Ateşten yaratılan İblis, sen de yerin dibine git.”²²⁴³

Gökyüzünün askerleri olan meleklerde, O'nun ihsanı ile masum kalmışlardır. Zira onlara şehvet ve cinsi münâsebet temayülleri vermeyerek mâsum kılmıştır. Aksi halde onlara da şehvet verilmiş olsaydı gökyüzü onları kabul etmezdi.²²⁴⁴ Onlardaki

²²⁴¹ Mesnevî, VI,b.3873.

²²⁴² Mesnevî, VI,b.3874.

²²⁴³ Mesnevî, I,b.1615 vd.

²²⁴⁴ Mesnevî, I,b.3352.

masumluk, Allah'ın (c.c.) ismetinin, korumasının yansımasıdır. Dolayısıyla onların masumluğu Yüce Yaratıcı'dan bilinmeli, kendilerinden değil. Aksine kendilerinden bilirlerse lanetlenmiş şeytan onları kandırıp, onlara galip gelir.²²⁴⁵

Rüzgâr, Allah'ın (c.c.) emriyle ateş olup Ad kavmi ile müminleri ayırt edecek vukûfiyete ererek onları cezalandırmıştır. Bunun gibi daha birçok olayda eğer insan gözünü açarsa hilim suyunun da, hışım ateşinin de Hakk'tan olduğunu görür.²²⁴⁶ Hatta Allah lokmaya, gir içeri diye emretmedikçe boğazdan lokma bile geçmez. İnsanların yuları, dizgini olan, insanları dilediği yere sürüp götüren istekler de o gani Allah'ın emriyle meydana gelir.²²⁴⁷ Yeryüzünde olsun, göklerde olsun... bir zerre bile onun hükmü olmadıkça kanat çırpamaz, harekete gelemez; Onun yürür ve kadim fermanı olmadıkça kımıldayamaz bile. Bunu anlatmaya imkân da yoktur, bu hususta ısrar da hoş değil. Ağaçların yapraklarını kim sayabilir? sonu olmayan şey, nasıl söze sığar? Sen şu kadar duy, mademki bütün işler, Allah'nın emrine tabi; Allah'nın emri olmadıkça hiçbir şey olmuyor.²²⁴⁸ İnsan bazen bir işe ahdeder ve o yolda enerjisini harcar. O kadar amaca odaklanır ki İnşallah demeyi unuttur.²²⁴⁹ Fakat bilmez ki gönüllere hükmeden Allah (c.c.) gönle her zaman başka bir meyil verir. O yüzden insan kendini her sabah yeni bir uğraşta ve çabada bulur.²²⁵⁰ Gönülün her an başka bir dileği vardır. Ancak bu dilek kendisinden değildir. Bu yüzden gönül isteklerine ve

²²⁴⁵ Mesnevî, I,b.3351-4.

²²⁴⁶ Mesnevî, I,b.852-4.

²²⁴⁷ Mesnevî, III,b.1900.

²²⁴⁸ Mesnevî, III,b.1902 vd.

²²⁴⁹ Mesnevî, III,b.1635-7.

²²⁵⁰ Mesnevî, III,b.1640.

dileklerine güvenerek, nihâyetinde pişman olmamak için her işinde “Allah’ın hükmündedir, Allah’ın takdiridir.” demelidir.²²⁵¹

D) Sûfi

Seyr-i sülûk serencâmında sûfî vaktin oğludur.²²⁵² Yani, ne yarına ne de geçmişe dair düşüncelere dalmadan, bulunduğu anı ilahî tecelliler açısından mümkün olduğunca çok kazanımlarla geçirmeyi düşünmelidir. Çünkü İslâm’da boşa geçirilecek zaman yoktur.²²⁵³ Zaman Hz. Peygamberin bildirdiği gibi insanın elinden gittikten sonra ancak kıymetini bildiği iki şeyden biridir.²²⁵⁴

Vaktin bir özelliği de onun keskin kılıç gibi olmasıdır.²²⁵⁵ Kuşeyri de vaktin bu özelliğinden bahsetmiştir. Onun açıklamasına göre kılıç gibi vakitte kesicidir. Çünkü vakit Yüce Yaratıcı’nın kul üzerindeki takdiri ve hükmü hususunda derhal tesirini gösterir, yani kılıç gibi keser atar. Bu noktada insanın yapabileceği hiçbir şey yoktur. Kılıcın hükmüne karşı takınılacak tavır ile vaktin işlemesi hususunda farklılık görülmektedir. Nasıl ki kılıcın sathına dokununca kılıç pürüzsüz ve yumuşak, yüzüne dokununca keskin ve sert olduğu müşahade edilir. Bu yüzden kılıca yumuşaklık gösteren selâmete erer. Kılıçla sertleşen ve zıtlaşan ise derhal zararını görür. Bunun

²²⁵¹ Mesnevî, III, b.1646.

²²⁵² Mesnevî, I, b.133.

²²⁵³ Yünni Sezen, *İslâm’ın Sosyolojik Yorumu*, (Birleşik Yay.), İstanbul, 2000, s.271.

²²⁵⁴ Buhari, 7-8, Tirmizi, es-Sünen, Zühd, 1, İbn Mace, Es-Sünen, Zühd, 15.

²²⁵⁵ Mesnevî, I, b.132.

gibi yaşadığı anın hükmüne teslim olan kurtulur, ona karşı çıkan ise tepetaklak gider.²²⁵⁶

Bilindiği gibi Moğol istilâsı Mevlânâ'nın mânevi olarak olgunlaştığı zamana tekâbül ediyor. Bu yıkıcı olay ve akabinde Moğolların vahşi uygulamaları ile ilgili olarak Mevlânâ olumsuz ifadeler kullanmış. Hatta Anadolu onların eline geçmeden evvel onlarla işbirliği yapan Pervâne'yi eleştirerek yaptığından vazgeçirmeye çalışmıştır.²²⁵⁷ Fakat tehlikenin ayak sesleri yaklaştığında ilahî hükme boyun eğdiğini görüyoruz. Yani kendisi de vakit kılıcı karşısında hilm göstermiştir. Daha önceki bölümlerde değinildiği gibi onun Moğol yanlısı olduğu fikrinden ziyâde, vaktin oğlu yani vakit ile uyumlu olarak anılması daha doğrudur. Çünkü her işin Yaratıcısının takdiri o idi. Bununla birlikte dönemin siyasî yönetiminin İslâm'ın Bayraktarlığı adına zâfiyete düştüklerini görüyoruz. Mevlânâ yönetimin bu uygulamaları karşısında Allah'ın, Moğollar eli ile onları cezalandırdığını söylemiştir. Bu gelişmelerin üzerine ellerinde kılıçlar ile kan dökerek gelen Moğolların İslâmlaşacağını da söyleyerek vaktin hükmüne boyun eğmenin haklılığını kanıtlamıştır. Onun böyle soğukkanlı ve belki ilk bakışta duyarsız gibi algılanan davranışları aslında devrin ezilen halkının maruz kaldığı zulme karşı koyma çabasından başka bir şey değildir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in savaşa katılmayıp geride kalıp, halkın dinî ve sosyal yaşantılarının devam ettirilmesi için ulu kişilerden bazılarının geride kalmalarını buyurmasının anımsıyoruz. Zira ruhen çöküntü içerisinde olan halkın mânevi önder olarak Mevlânâ'dan ne kadar istifâde ettiğini bugün dahi tam olarak algılayamayız. Onun bu

²²⁵⁶ Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, s.148.

²²⁵⁷ Mevlâna, *Fih Ma fih*, s.11.

tavri siyasî ve askerî mantık sınırları içerisinde düşünülduğünde bugün dahi geçerliliğini koruyan bir hareket tarzı olduğunu görebiliyoruz.

Vaktin keskin hükmüne rızâ gösteren sûfi büyük ikramlar elde eder. “Elçiye, makam nedir? Hâl neye derler? Anlasın, bilsin diye Allah’ın, Abdallara gönderdiği lûtf ve ihsanları nakletti. Hâl güzel bir gelinin cilvesidir; makam ise o gelinle halvet olup vuslatına erişmektir. Gelinin cilvesini padişahda görür, başkaları da. Fakat onunla vuslat, ancak aziz padişaha mahsustur. Gelin, havassa da cilve eder, avama da. Ama onunla halvete giren ancak padişaktır. Sûfiler içinde hâl ehli çoktur, fakat aralarında makam sahibi nadirdir.”²²⁵⁸

Sûfi bu kazanımları elde ederken pasiflikten uzak, uyanık ve hızlı hareket eden bir avcı gibi olmalı. Yani o kendi iradesini ve azmini pozitif yönde kullandıktan sonra vaktin hükmüne teslim olmalıdır. Zira insandan beklenen ona verilenleri güzel bir şekilde kullanmasıdır. Diğer ifade ile tevekkülden önce gayret kılıcını kuşanmalıdır. Onun niyeti ve gayretinden sonra kişiye yardım eli uzatılacaktır. Bu manada sûfi; av peşine düşen, ceylanın ayak izlerini görüp onları izleyen avcıya benzer. Bir müddet ceylanın ayak izleri onun işine yarar. Ondan sonra ise ahudaki misk kokusu, ona yolu gösterir. Bu izlere ve böyle yol izlemeye şükrederek yol alırsa nihayet o adım atma o yol alma yüzünden muradına ulaşır. Misk kokusunu duyup bir konak yol almak, iz izleyerek yüz konaklık yol almadan, yüz konaklık yolu dönüp dolaşmadan daha iyidir.²²⁵⁹ Tabii ki burnun o kokuyu alması için nefsin kokularını alan bir burun olmaktan çıkıp gül ve aşkın kokusuna duyarlı bir hâle gelmesi gerekir.

²²⁵⁸ Mesnevî, I,b.1434-8.

²²⁵⁹ Mesnevî, II,b.161-4.

Böyle olduğunda vaktin oğlu olan sūfi vaktin babası olur. Mevlâna bu mânevi dikey yükselişi anlatır: “O hallere sahip bir hâkimdir, mahkûm değil. Aylar, yıllar, o ay yüzünün kuludur, kölesidir. Dilerse söyler, hâle ferman eder... dilerse hükmeder, cisimleri can haline getirir. Bekleyip duran, oturup hâl arayan, hâl bekleyen kişi, işin sonuna varmış değildir. Sona varan kişinin eli, hâl kimyasıdır, elini oynattı mı bakır, sarhoş bir hale gelir, altın olur. Dilerse söyler, hale ferman eder... dilerse, hükmeden ve neşter, nerkis ve ağustos gülü kesilir. Hâle mahkûm olansa hal gelince derecesi artan, halsiz kalınca rütbesi eksilen bir adamdır. Hulâsa sūfi “ İbn-al vakit” tir, fakat vakitten de kurtulmuştur, halden de.²²⁶⁰ Haller, onun azmine onun reyine mahkûmdur. Haller, onun Mesih’in nefesine benzeyen nefesleriyle diridir. Sense hale âşkınsın, bana değil. Sen, bir hale sahip olmak ümidiyle benim etrafımda dönüp dolaşıyorsun.²²⁶¹ Bir an eksilen, bir an artıp kemâl bulan hal, Halil’in mâbudu olamaz, batar gider. Batıp giden, gâh böyle, gâh şöyle olan güzel değildir, ben batıp gidenleri sevmem. Bazan hoş, bazan nahoş olan, bir zaman su, bir zaman ateş kesilen, Ayın burcudur ama ay değil...put gibi güzeldir, ama güzelliğinden haberi bile yok!²²⁶²

Sâf sofî,” İbn-al vakit” tir ama vaktin babasıymış gibi vakti adamakıllı avucunun içine almıştır. Bu çeşit sofî, tamamıyla ululuk sahibi Allah’ın nuruna gark olmuştur. Kimsenin oğlu değildir o... vakitlerden de kurtulmuştur, hallerden de! Doğurmayan nura batmıştır. Doğmayan, doğurmayan zatsa ancak Allah’dır. Diriyen yürü, böyle bir aşk ara... yoksa birbirine aykırı vakitlere kulsun. Çirkin, güzel nakışlara bakma da kendi aşkına, kendi dileğine bak! Hor musun, zayıf mı? Buna

²²⁶⁰ Mesnevî, III,b.1425.

²²⁶¹ Mesnevî, III.b.1426-7.

²²⁶² Mesnevî, III,b.1428-32.

bakma da ey kadri yüce kişi, himmetine, gayretine bak! Ne halde olursan ol, boş durma, ey dudakları kurumuş susuz, dâima su araştıır!”²²⁶³

Aşk gülistanına galıp gülden, kokudan, hatta aşktan dahi geçip Allah’ın (c.c.) nuruna gark olan sufilerin rengine bürünmüş ama onlardan olmayan çok sahte sufi vardır. Bunlar boğazına düşkün, yemeye alışkın köpek gönüllü sûfilerdir. Fakat yüzlerini yıkamak sûretiyle kedi gibi temiz görünürler.²²⁶⁴ Mevlâna gerçek anlamda sufilerin az ancak nefisperest olan ve dilenen sufilerin çok olduğunu söyler. Hatta tamahsız sûfilerine az bulunup binde bir olduğunu söyler. Tamahsız olan bu sufilerde oldukça hor ve hakir görülen kişilerdir. Bu kalabalık zümre, oran olarak az olan gerçek sûfiler sayesinde yaşarlar.²²⁶⁵

Tamamen Kur’ân ve sünnete uygun yaşantının,²²⁶⁶ nefsi tezkiye sürecinde riyâzet ve mücadele eğitimi olan tasavvufun,²²⁶⁷ bâtınsız olmayacağını²²⁶⁸ idrak edememiş bu zümrenin maddî olarak bir takım şeyler elde ettiği anlaşılmaktadır. Ancak tasavvufun ahlâkı güzelleştirme uğraşı²²⁶⁹ olduğunda habersizlerdir. Çünkü Arasteh’in de ifade ettiği gibi hakikat ancak kişinin kendi içinde yapacağı bir kazı

²²⁶³ Mesnevî, III,b.1420 vd.

²²⁶⁴ Mesnevî, II,b.405

²²⁶⁵ Mesnevî, II,b.532-4

²²⁶⁶ Ebû’l-Alâ Afifi, *Tasavvuf: İslâm’da Manevi Hayat*, çev. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İstanbul, (İz Yay.), 1996, s. 105.

²²⁶⁷ Ebu’l-Alâ Afifi, *es-Sevrâ er-Rûhiyye fi’l-İslâm*, trc. İbrahim Kaçar- Murat Sülün, Tasavvuf İslâm’da Manevi Devrim, (Risâle Yayınları), İstanbul, 1996, s.102.

²²⁶⁸ Serrâc, Lüma, s. 26.

²²⁶⁹ Ekrem Demirli, *Sadreddin Konevî*, İstanbul, İSAM Yay., 2008, s. 54.

işlemi²²⁷⁰ ya da Plotinus'un dediği gibi insanın kendi heykeline şekil vermesi işlemidir.²²⁷¹

Mevlânâ'nın yaşadığı dönemde Anadolu'nun şeyh ve tekkelerle dolu olduğunu görmüştük.²²⁷² Ancak Mesnevî'deki açıklamalara baktığımızda sûfî gibi görünen ancak tam manası ile tasavvufî hâl ve mânevi olgunluğa erişmemiş çok sayıda kişinin olduğunu anlıyoruz. Mevlânâ binde bir oranında gerçek manada sûfî olduğunu söylesede mâlum olduğu gibi bu ifade sıklıkla abartı anlamı katılarak kullanılmıştır. Ayrıca yukarıda dilenen,²²⁷³ yâni başkalarından aldıkları ile geçinen sûfîler olduğunu ve bunların aslında boğaz kaygısı taşıyan kişiler olduklarını söyler. Buna karşın gerçek sûfînin hor ve hakir bir durumda olduğunu ifâde ediyor. Dolayısıyla bu tezat durumdan istifâde edenler hâlis olmayan sûfîlerdir.

Onun bu ifadelerinden o dönemde tembel karakterde olan ve çalışmaktansa, insanların gerçek sufilere olan saygı ve hürmetini sömüren kişilerin yaşadığını anlıyoruz. Ancak Mevlâna bu kişi ya da gruplar hakkında tanımlayıcı bir özellik vermekten sakınmıştır. Sadece öylelerine yavaş yavaş yürümekle, sof elbiseyle, terzilikle sûfî olamayacaklarını söylemiştir.²²⁷⁴ Bu alçaklar ve aşağılık kişilerin sofuluğu terzicilik ve oğlancılıktan ibarettir.²²⁷⁵ Buradan hareketle ortalıkta yavaş yavaş yürüyerek ve sûfîlerin kıyafetlerini giyip onları taklit etmeye çalışanlar

²²⁷⁰ A. Reza Arasteh, "Psychology of the Sûfî Way to Individuation", *Sûfî Studies: East and West*, edit. L. F. R. Williams, New York: Dutton Press, 1974, s. 90.

²²⁷¹ E. F. Schumacher, *Aklı Karışıklar için Kılavuz*, çev.: Mustafa Özel, (İz Yay.), İstanbul, 1992, ss.87-8.

²²⁷² Yusuf Küçükdağ, *Osmanlı Dönemi Konya Tekke ve Zaviyeleri*, s.5.

²²⁷³ Mesnevî, II,b.533.

²²⁷⁴ Mesnevî, V,b.363.

²²⁷⁵ Mesnevî, V,b.364.

olduğunu anlıyoruz. Böyle kişilerin en çarpıcı özelliği ise parlak ve körpe oğlanları yanlarında bulundurmaları, onlara tevessül etmeleri olduğunu görüyoruz.²²⁷⁶ Nefis bahsinde geçtiği gibi yeme hevesini tatmine alışan insanlar şehvetlerinin azmasından kurtulamadığı gibi bu sahte sûfilerde şehvetlerinin meyillerine yönelmiş olmalıdır.

Ebû Hasan Bûşencî’de benzer şekilde: “Tasavvuf bugün gerçekliği olmayan bir isimdir. Oysa daha önce ismi olmayan bir hakikat idi.” demiştir.²²⁷⁷ Yine Kelabazi: “Manası gitti ismi kaldı.”²²⁷⁸ demiştir. Mevlânâ’nın da işaret ettiği gibi o dönemde de tasavvuf nefsin bitip, ilâhî sırların başladığı yer²²⁷⁹ olduğunu kavrayamayan kişiler tarafından alet edilmiştir. Mevlâna’nın bahsettiği bu kişiler ahlâki zaafalarını çeşitli sulûk metodları ile tahliye edip,²²⁸⁰ yerlerine güzel hasletleri koymak²²⁸¹ yerine boğazları için dilenmişlerdir. Halbu ki kendi elinin emeği ile geçinmek ve az yemek tasavvufî eğitim önemli prensiplerindedir.²²⁸²

Mevlânâ’nın tavırları tarif ettiği böyle kişiler hakkında net bir bilgiye ulaşamıyoruz. Ayrıca o dönemde sapkın ilişkilerin olduğunu tarihçiler yazmıştır. Dolayısıyla Mevlânâ’nın bahsettiği bu kişilerin dinî bir organizasyon olmadığını, aslında doğru yol ehli olmadıklarını söyleyebiliriz. Zira ne tarihçiler ne de devrin âlim ve mutasavvıfları bu tarz hareketleri olan bir grup ya da akımdan bahsetmemektedirler.

²²⁷⁶ Mesnevî, V,b.364.

²²⁷⁷ Hucvîrî, *Hakikat Bilgisi*, s.123.

²²⁷⁸ Serrac, *Luma*, s.19.

²²⁷⁹ Martin Lings, *Yirminci Yüzyılda Bir Veli*, çev.: Ufuk Uyan-Bekir Sahin, İstanbul, 1982, s.44.

²²⁸⁰ İbrahim Amini, *Self Building*, çev.: Seyyid Hüseyin Âlemdar, Ansariyân Publications, Tahrân 1997, s.83.

²²⁸¹ Amini, a.g.e., ss. 28-9.

²²⁸² Gazali, *İhya*, III, ss.105-106.

D) Kalp

Hz. Peygamber hadis-i şerifte şöyle bildirmiştir: “Haberiniz olsun ki, vücutta bir et parçası vardır. O iyi ve sağlam olursa, vücut da sağlam olur. O kötü olursa, vücut da kötü ve fâsid olur. Bilesiniz ki, o et parçası kalptir.”²²⁸³ Mevlâna ve diğer bütün sufiler kalbin bu derece öneme haiz olmasından dolayı onun terbiyesine en öncelikli uğraş olarak bakmışlardır. Kalbin mâsivadan arınması²²⁸⁴ insanın ebedi huzur ve saadeti için elzemdir.²²⁸⁵ Bu bağlamda Gazzâlî kalbin hakîkatini ve vasıflarını bilmenin, dinin hakîkati olduğunu söylemiştir.²²⁸⁶ Zira Ali Râmitenî'nin de dediği gibi dünya ve âhiret iki kız kardeş gibidir.²²⁸⁷ Bu kardeşlerin ikisi ile birlikte nikâhlanma mümkün olmayacağına göre bunlardan birinin seçilmesi ve sevginin ve ilgilinin birine kanalize edilmesi gerek.

Birer kap gibi olan kalplere ne doldurulacağı önemlidir. Zira mâsiva ile dolu olan kalbe Allah'ın mârifeti giremez.²²⁸⁸ Hatta Geylânî mâsiva ile dolu olan kalbin şirk koştüğünü söylemiştir.²²⁸⁹ Gönül evi temizlenmedikçe dost misafirlige gelmez.²²⁹⁰ Bir rivâyete göre Hz. Peygamber, Hz. Musa'nın sorusu üzerine Allah, kendisinin iffetli, şüpheli şeylerden kaçınan ve dünyayı terk eden kulun kalbinde

²²⁸³ Buharî, “İman”, 39.

²²⁸⁴ Bkz. *Kûtu'l-Kulûb*, I, s.201.

²²⁸⁵ Gazzâlî, *Kimya*, I, s.40.

²²⁸⁶ Gazzâlî, *Ihyâ*, III,s.15.

²²⁸⁷ Bkz. Nisa, 23.

²²⁸⁸ Necip Taylan, *Gazzâlî'nin Düşünce Sisteminin Temelleri*, İfav Yay., İstanbul, 1989, s.173.

²²⁸⁹ Dilâver Gürer, *Abdülkâdir Geylânî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul, 2003, s. 188.

²²⁹⁰ Yunus Emre, *Dîvân ve Risâletü'n-nushiyye*, haz. Dr. Mustafa Tatçı, İstanbul, Sahhaflar Kitap Sarayı, 2005, I, 17.3.

olduğunu bildirmiştir.²²⁹¹ Dolayısıyla Yunus Emre'nin ifade ettiği gibi; “kim neyi severse imanı odur.”²²⁹² aslında. Hz. Peygamber, ümmetinin cennete ancak kalp selâmeti, gönül cömertliği, ahlâk güzelliği ve Müslümanlara merhâmet ile girdiklerini beyan etmiştir.²²⁹³ Yine Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir'in diğer sâhabeye üstünlüğünün ibâdet çokluğu ile değil de kalbindeki bir sır ile üstün olduğunu söylemiştir.²²⁹⁴

Eğer insan dünya sevgisini kalbinde yeşertirse orada hastalıkların bulunduğunu söyleyebiliriz. Mâmafih Kur'ân-ı Kerim'de kalplerde hastalıkların bulunduğu belirtilmiştir.²²⁹⁵ Yine Kur'ân'da bazı kalplerin pas bağlayacağı,²²⁹⁶ bazılarının da mühürleneceği²²⁹⁷ ve onu en çok tatmin eden şeyin zikrullah²²⁹⁸ olduğu buyrulmuştur. Benzer bir ifâde olarak Mevlâna kalbini mâsiva ile dolduranların sarhoş olacağı ve sersemleşeceğini söyler. Ona göre insan “ayağını toprağın elinden kurtarırsa toprak, kupkuru bir hale gelir, o da hür kalır, başına buyruk olur! O toprağın suyu çekip mahvetmesi nedir?”²²⁹⁹ Senin hâlis şarapla mezeye düşkünlüğün! Böylece cihandaki her şehvet, ister mal olsun, ister mevki, ister ekmek... Bunların her biri seni sarhoş eder. Bunları bulmazsan başın ağrımaya başlar, sersemleşirsin. Bu gam sersemliği, bulamadığın şeyin seni sarhoş ettiğine delâlet eder. Bunların ihtiyaçtan fazlasına meyletme de, sana galebe etmesin, sana bey olmasın! Sen, ben de

²²⁹¹ Tirmîzî, *Hatmu'l Evliyâ*, 332.

²²⁹² Yunus Emre, *Dîvân ve Risâletü'n-nushiyye*, I, 13.1.

²²⁹³ Tirmîzî, *Hatmu'l-Evliyâ*, s.442.

²²⁹⁴ Tirmîzî, a.g.e., s.442.

²²⁹⁵ Bakara, 2/10

²²⁹⁶ Mutaffîfîn, 83/14

²²⁹⁷ A'râf, 7/100.

²²⁹⁸ Râd, 13/28.

²²⁹⁹ Mesnevî, III,b.2255.

gönül sahibiyim, başkasına ihtiyacım yok, Allah'ya ulaştım diye baş çekersin ama, Bu hâlin, toprakla bulanık olan suyun, ben de suyum, neden başkasından yardım isteyecekmişim ki diye serkeşlik etmesine benzer. Bu bulaşık şeyi gönül sandın da gönlünü gönül sahiplerinden çektin. Süt, bal sevdasına düşen bu gönlün, gönül olmasını reva görür müsün, sen böyle. Sütün, balın güzelliği, gönlün onlara aksiyle hâsıl olur. Her güzele güzellik gönülden gelir. Şu halde gönül cevherdir, âlem araz. Gönlün gölgesi, nasıl olur da gönüle maksat olur? Mala, mevkiye âşık olan gönül, ya bu toprağa zebundur, ya kara suya! Yahut da karanlıklarda hayallere kapılmıştır, dedikodu için o hayallere tapıp durmaktadır! O nur denizinden başkası gönül olamaz. Gönül, hem Allah'nın nazargâhı olsun, hem kör... İmkân var mı buna? Yüz binlerce halkta, yüz binlerce ileri gelenlerde bulunan gönül değildir. Gönül, bir tek kişide olur. O tek kişi hangisidir, hangisi? Sen, o kırık dökük, parça buçuk gönül kırıntılarını bırak, asıl gönül ara da o kırık dökük gönül de onun sayesinde dağ kesilsin. Gönül, bu vücut ülkesini kaplamıştır, cömertliğinden altınlar saçıp durmaktadır. Âlemdekilere Allah selâmından selâmlar saçmaktadır. Kimin eteği sağlamsa, kimin eteği hazırsa o gönül saçısına nail olur.”²³⁰⁰ Dolayısıyla Mulay el-Arabî'nin ifade ettiği gibi gönlünün efendisi olan kişinin âlemde üstün olduğunu, mâsivanın kölesi olanın ise bütün âlemin kölesi olduğunu anlıyoruz.²³⁰¹ Çünkü iman ile süslenmemiş kalp boş bir arazide rüzgârların oraya buraya savurduğu bir kuş tüyü gibidir.²³⁰²

²³⁰⁰ Mesnevî, III,b.2257 vd.

²³⁰¹ Mulay el-Arabî ed-Darkavî, *Bir Mürşidin Mektupları*, çev. İbrahim Kalm, (İnsan Yay.), İstanbul 2000, s. 19.

²³⁰² Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *İbn Mâce, es-Sünen*, I-II, İstanbul, 1992, Mukaddime, 10.

İnsan bedeninde ve kâinatta Allah (c.c.) bilgisinin ve muhâbbetinin tek noktai nazarı olan kalp²³⁰³ yine sadece ve sadece Allah'ı(c.c.) zikretmekle mutmain olacaktır.²³⁰⁴ Kalp fitrat olarak parlak ve temizdir. Ancak zamanla dünyevî işler yüzünden kirlenen kalbi, tasavvufî uygulamalar ile temizlemek mümkündür.²³⁰⁵ Böylece kişi saflaşarak kendisi ile Hakk' arasındaki binlerce hicâptan kurtulur.²³⁰⁶

İnsan ile kıyaslandığında beden gibi olan dünya da kalp sayesinde anlam kazanır, bir işe yarar. Çünkü ten gibi olan dünya gönül vasıtasıyla feyz alır. Gönül olmasa ten, konuşmayı da bilmez. Gönül aramasa ten, araştırmayı da bilemez.²³⁰⁷ Allah'ın (c.c.) nazargahı da zaten gönüldür, ten değil.²³⁰⁸ Eğer kalp huşu sahibi ise kalbe bakılır. Kaldı ki kalpte kulluk ve tevâzu olmasın, yine ona bakılır. Çünkü gönül cevherdir.²³⁰⁹ Bu sebeple huzurda bulunan fakat edepten uzak kişiler huzurda bulunmayan kişiden daha hoştur.²³¹⁰ Kapıda asılı olan halka eğridir ancak sonuçta kapıda asılıdır. Bu misâlden sonra Mevlânâ şöyle bir tavsiyede bulunur: “Ey teni bulaşmış, pisleşmiş kişi, havuz kenarında dön dolaş. İnsan, havuzun dışındayken nasıl temizlenir? Havuzdan uzak düşen kişi nasıl temiz olur? O adam bâtın temizliğinden bile uzak düşmüştür. Bu havuzun temizliğinin haddi yoktur. Cisimlerin temizliği ise pek az bir miktarda olabilir. Çünkü gönül havuzdur ama gizli. Bu havuzun, denize

²³⁰³ Bkz. Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 400 vd.; Kamer-ul Huda, *Şihabeddin Ömer Sühreverdî; Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, çevr. Tahir Uluç, (İnsan Yayınları), İstanbul 2004, s. 189 vd.

²³⁰⁴ Râd, 13/28.

²³⁰⁵ Tahir Uluç, *İbn Arabî'de Sembolizm*, (İnsan Yay.), İstanbul, 2007, ss. 117-178.

²³⁰⁶ A. Reza Arasteh, & Enis A. Sheikh, “Sûfizm: Evrensel Benliğe Giden Yol”, *Sûfî Psikolojisi*, edit.: K. Sayar, (İnsan Yay.), İstanbul, 2000, s.53.

²³⁰⁷ Mesnevî, II,b.836 vd.

²³⁰⁸ Mesnevî, II,b.836.

²³⁰⁹ Mesnevî, II,b.1760.

²³¹⁰ Mesnevî, II,b.1360.

gizli bir yolu var.²³¹¹ Hz. Peygamber kendisinden sonra havuzun suyundan yararlanılması için sahâbelerini işaret etmiştir: “Sahabem yıldızlar gibi yola gidenlere ışık, şeytanlara taşır” dedi.²³¹² Herkes uzaktan görebilseydi gökyüzündeki güneşle nurlanırdı. Ve ey aşağılık kişi, güneşin nuruna delâlet etmek üzere yıldızla ne lûzum kalırdı? Ay; buluta, toprağa ve gölgeye der ki: “Ben de sizin gibi insanım. Ancak bana vahiy geliyor. Ben de yaratılıştaki sizin gibi karanlıktım. Fakat vahiy güneşi, bana böyle bir nur verdi. Güneşlere nispetle biraz karanlığım, fakat insanların karanlıklarına nispetle nurluyum. Tâhammül edebilesin diye nurum zayıf. Çünkü sen parlak güneşin eri değilsin. Balla sirkeden meydana gelen sirkencebin gibi ben de nurlu zulmetten meydana geldim ve bu sûretle kalp hastalığına yol buldum, faydalı oldum. Hasta adam hastalıktan kurtulunca sirkeyi bırak bal yiye gör.”²³¹³ Gönül tahtı, hevâ ve hevesten arındı; gönülde “Er Rahmânu alel arstevâ” sırrı zuhur etti. Bundan sonra Hak, gönle vasıtasız hükmeder. Çünkü gönül bu râbitayı buldu. Bu sözün de sonu yoktur. Zeyd nerede? Ona rüsvay olmak iyi değildir, diyeyim!²³¹⁴ Rabıtayı bulan bu cüz’i gönüller hakîkî mâden olan gönül sahibinin gönlüne nispetle yukarıda değindiğimiz ten mesâbesindedir.²³¹⁵

Mevlânânın, padişah²³¹⁶, Gazâlî’nin şehrin meliği²³¹⁷ olarak nitlendirdiği kalp eğer iman ve bilgi ile nurlanırsa her şeyi bilebilecek güce sahip olur.²³¹⁸ Zaten insanın

²³¹¹ Mesnevî, II,b.1361-4.

²³¹² Mesnevî, I,b.3656.

²³¹³ Mesnevî, I,b.3660-64.

²³¹⁴ Mesnevî, I,b.3657 vd.

²³¹⁵ Mesnevî, II,b.839.

²³¹⁶ Mevlâna, Dîvân, I, b.2371

²³¹⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, III, s.15.

²³¹⁸ Servet Altuntaş, *Gazâlî’de Tasavvuf Felsefesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2006, s. 50.

mahlûkat içersinde üstün mevkiye sahip olmasının nedeni kalptir.²³¹⁹ Akıl da insana verilmiş en büyük nimettir. Ancak İbn Arabî aklın ürünü olan bilginin kalpte gerçekleşeceğini söyleyerek kalbin önemine işaret etmiştir.²³²⁰ Bu kadar değerli olan kalbin sağlıklı yaşaması için beş şeye ihtiyacı vardır. Bunlar; açlık, Kur'ân tilâveti, gece namazı, sabah niyâzı, sâlih kimselerle birlikte olmaktır.²³²¹ Kalp bozulduğu takdirde bütün vücûdun bozulacağını²³²² bildiği için sufi Allah için kalbini temizleyen kişidir.²³²³ Onlar bilirler ki Cüneyd-i Bağdâdî'nin dediği gibi "Kalpleri gözetmeden ilâhî hukuka riâyet mümkün değildir."²³²⁴ Nihâyetinde kalbi temiz olanların âhîret günü de kalpleri selîm²³²⁵ ve münîb'dir.²³²⁶

Muhâsîbi birçok psikolojik analizlerle ele aldığı²³²⁷ insan kalbinde zamanla kibir,²³²⁸ hased,²³²⁹ riyânın²³³⁰ oluşabilceğini söyler. Gazzâlî'nin kara dumana benzettiği bu kötü huylar kalp aynasını karartır.²³³¹ Hz. Ali'ye nispet edilen rivayette ise nifak kalpte siyah bir ışıktır, (iman ise beyaz ışıktır) nifak arttıkça kalbin siyahlığı artar. Nifak kemâle erince kalp kap kara olur.²³³² Hz. Ali'nin bu nitelemesinin çok

²³¹⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, III, s.9.

²³²⁰ İbn Arabî, *Fütûhât*, II/82.

²³²¹ Şemsuddin Muhammed b. Ahmed Zehebî (ö. 748/1374), Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'lmeşâhîr ve'l-a'lâm* (thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî), I-LIII, Dâru'l-Kitâb el-Arabî, Beyrût, 1992, XIX, s.311.

²³²² Buhari, *İman*, 39.

²³²³ H. Kâmil Yılmaz, *Tasavvuf Mes'eleleri*, İstanbul, 2001, s. 136.

²³²⁴ Serrâc, *uîma*, s. 41.

²³²⁵ Şu'arâ, 26/89: "Ancak Allah'a kalbi selim ile gelenler o günde fayda bulur."

²³²⁶ Kâf, 50/33: "Görmeden Rahman'a saygı gösteren ve Allah'a dönük bir kalp getiren herkesin mükâfatı budur."

²³²⁷ Bkz. Muhammed Kızılgeçit, *Haris el-Muhâsîbi'de Dini Davranış Teorisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2006, s.141-144.

²³²⁸ Muhasibî, *er-Riaye*, s.466.

²³²⁹ Muhasibî, a .g.e., s.552, 553.

²³³⁰ Muhasibî, a.g.e., s.289-290.

²³³¹ Gazzâlî, *İhyâ*, III, s.29.

²³³² Serrâc, *Luma*, s. 138.

benzerini 1938 yılında keşfedilen, ancak mikroskopla görülebilen kalp gözünün kalpte bir noktacı olduğu tespit edilmiştir. Bu noktacıktan yansıyan ışık sayesinde insan vücûdunun hayat enerjisini sağlandığı belirtilmiştir.²³³³ Gazâli, mutasavvıfların ayrıca tıpkı bedendeki göz misali, kalp gözünün de görünmeyen hakikatleri gördüklerini nakletmiştir.²³³⁴ Mevlânâ gönül gözünün beden gözünden yetmiş kat daha aziz ve yetmiş kat daha güçlü olduğunu söylemiştir.²³³⁵ Schuon, kalbin bu sezgisel özelliklerini “entelektüel zeka” olarak nitelendirir.²³³⁶ Fakat Gazâli bu kadar kıymetli olan kalbin bakıma ihtiyacı olan hasta gibi ilgiye ihtiyacı olduğunu söyler. Ki üç gün üst üste bilgi ve hikmetten yoksun kalırsa mânevi yönden ölür.²³³⁷

Yukarıda değindiğimiz olumsuz huylara karşı kalpte sahih bir imanın ilaç olduğunu söyler.²³³⁸ Bazı sufiler ise onun sahih iman kavramının eş anlamlısı marîfeti kullanmışlardır.²³³⁹ Belki bu yüzden müftünün fetvasından daha güçlüdür.²³⁴⁰ İnsan kalbini ve bütün azalarını dünya malı ve arzusu ile bozduğu²³⁴¹ için sonsuza açılan pencersinden Allah ile olan irtibatını kuramaz.²³⁴² Hz. Peygamberin de buyurduğu gibi eğer insanların kalplerinde karışıklık olmasaydı, insanlar, onun gördüklerini görür ve işittiklerini işitirdi.²³⁴³

²³³³ Bkz. Mehmet Bayrakdar, *Tasavvuf ve Modern Bilim*, (Seha nşr.), İstanbul, 1989, ss. 92-5

²³³⁴ Gazâli, *er-Risâletü'l-Ledûnniyye*, trc. Serkan Özburun-Yusuf Özkan Özburun, (Furkan Yayınları), İstanbul, 1995, s.78.

²³³⁵ Mesnevî, IV, b. 337-8.

²³³⁶ Frithjof Schuon, *İslâm ve Ezeli Hikmet*, çev.: Şahabeddin Yalçın, (İnsan Yay.), İstanbul, 1998. s.

21.

²³³⁷ Gazali, *İhya*, I, s.23.

²³³⁸ Muhasibî, *er-Riaye*, ss. 525-6.

²³³⁹ Serrâc, Luma, s. 33.

²³⁴⁰ “Müftüler fetva verse de sen kalbine danış.”(Ahmed bin Hanbel, Müsned, 4/227.)

²³⁴¹ Mekki, *Kûtu'l-Kulüb*, II, s.54

²³⁴² Mesnevî, II, b.3551-2; VI, b.2882.

²³⁴³ İbn Arabî, *Fütûhât*, III, s.13.

Kalplerini mâsivadan arındırıp parlatanları Mevlânâ, Rum ressamlarına benzetir. Sultanın sarayında en güzel resim iddiasına tutuşan Rum ressamı ile Çin ressamının macerasının²³⁴⁴ sonunda sultan, onların eserlerine bakar. Çin ressamının resminin ardından sultan, Rum ressamının odasına gider. Bir Rum ressamı, karşı odayı görmeye mâni olan perdeyi kaldırır. Öbür odada Çin ressamının yapmış oldukları resimlerle nakışlar, bu odanın cilâlanmış duvarına vurur. Orada ne varsa burada daha iyi göründü; resimlerin aksi, âdeta göz alıyordu.²³⁴⁵ Bu manzaraya binâen Mevlânâ: “Oğul Rum ressamı sofilerdir. Onların; ezberlenecek dersleri kitapları yoktur. Ama gönüllerini adamakıllı cilâlamışlar, istekten, hırstan, hasislikten ve kinlerden arınmışlardır.²³⁴⁶ O aynanın²³⁴⁷ sâflığı, berraklığı gönlün vasfıdır. Gönle hadsiz hesapsız sûretler aksedebilir. Gaybın sûretsiz ve hudutsuz sûreti, Musa’nın gönül aynası da parlamış, koynuna sokup çıkardığı elde görünmüştür. O sûret göğe, arşa, ferse, denizlere, ta en yüce gökten, denizin dibindeki balığa kadar hiçbir şeye sığmaz. Çünkü bütün bunların hududu, sayısı vardır. Halbuki gönül aynasının hududu yoktur. Burada akıl, ya susar, yahut şaşırıp kalır. Sebebi de şu: Gönül mü Allah’dır, Allah mı gönül? Hem sayılı hem sayısız olan (hem kesrete dalan, hem vahdeti bulan) gönülden başka bir nakşın aksi geçip gider, ebedî değildir. Fakat ezelden ebede kadar zuhur ede gelen her yeni nakış,

²³⁴⁴ Şefik Can, *Mesneviden Hikâyeler*, (Ötüken Yayınları), İstanbul, 2003, s.83.

²³⁴⁵ Mesnevî, I, b.3480-2.

²³⁴⁶ Mesnevî, I, b.149.

²³⁴⁷ Hikâyede geçen ayna, hem insanı hemde bütün bir âlemi sembolize eder. İnsan aynı zamanda âlemin cilâsıdır. Böylece o, hem âlemi hem de kendi aynasını parlatabilecek bir kabiliyete sahiptir.(Bkz. Fulya Bayraktar, “Mevlânâ”da Ayna Metaforu”, *Mevlânâ, Mesnevi ve Mevlevihaneler Sempozyumu Kitabı*, Manisa, 30 Eylül-01 Ekim 2006, s. 69-72.)

gönle akseder, orada perdesiz, apaçık sûrette tecilli eder. Gönüllerini cilâlamış²³⁴⁸ olanlar; renkten, kokudan kurtulmuşlardır. Her nefeste zahmetsizce bir güzellik görürler. Onlar, ilmin kabuğundaki nakışı bırakmışlar, Aynel yakîn bayrağını kaldırmışlardır. Düşünceyi bırakmışlar, âşinalık denizini bulmuşlar, bileşikte yok olmuşlardır. Herkes ölümden ürker, korkar. Bu kavimse ona bıyık altından gülmektedir. Kimse onların gönlüne galip gelmez. Sedefe zarar gelir, inciye değil. Onlar fikhî ve nahvî terk etmişlerdir ama mahvolmayı ve yokluğu ihtiyar etmişlerdir. Sekiz cennetin nakışları parladıkça onların gönül levhine vurur, orada tecelli eder. Allah'ın doğruluk makamında oturanların, orasını yurt edinenlerin derecesi; arştan da yücedir, kürsüden de, boşluktan da!”²³⁴⁹

Gönül sahiplerinin kendi aralarında özel iletişim şekilleri vardır. Tasavvuf kültürüne sahip kişiler arasında özel bir jargon ve terminoloji oluştuğunu biliyoruz. Sözle anlatılması oldukça zor olan tecrübelerin²³⁵⁰ başkalarının okumamaları için bir önlem²³⁵¹ olarak geliştirdikleri bu dile bazen ihtiyaç dahi duymazlar. Çünkü onların gönülden gönüle, sözsüz, işaretsiz, yazısız iletişimde yüz binlerce tercüman görev yapar.²³⁵² Gönül sahipleri kelamsız bu denli yoğun ve net bir iletişime sahip iken aynı dili konuşan nice Hindli ve Türk birbirlerine yabancıdırlar. Halbuki aynı dili

²³⁴⁸ İbn Arabî'ye göre kalp cilâlanmış bir aynadır ve her köşesi aynanın parlak yüzeyi gibidir. Hiç paslanmaz. Paslandığına işaret eden “Kalpler, demirin paslandığı gibi paslanır” hadisi ile ilgili olarak da Hz. Peygamber'in devamında kalbin parlaklığının zikir ve Kur'an tilâveti ile geri geleceğini bildirmesini ekler. Sonuçta bahsedilen pas, kalıcı bir leke değildir. (İbn Arabî, *Fütûhât*, II, s.82)

²³⁴⁹ Mesnevî, I, b.3483 vd.

²³⁵⁰ Alî bin Osman Cüllâbî El-Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çvr. Süleyman Uludağ, (Dergâh Yayınları), İstanbul, 1996, s.115.

²³⁵¹ William Chittick, “İbn Arabî and His School”, *Islamic Spirituality*, ed. Sayyed Hossein Nasr, New York, 1991, s.49.

²³⁵² Mesnevî, I,b.1208.

konusmak, yakınlaşma ve bağlılık ifade eder.²³⁵³ Fakat aynı dili konuşan Türk ve Hinduların duygusal olarak ortak bir anlam birliğine sahip olmadıklarını çıkarabiliriz. Mevlâna'nın Belh'te doğup Orta Asya, Horasan ve Anadolu'yu iyi tanıyan bir şahıs olduğunu düşündüğümüzde dünyanın iki büyük halkı olan Türklerin ve Hindliler kendi milletleri arasında bir takım siyasî ve inançlar açısından farklılıklar olduğunu müşahâde edebiliyoruz. Hindlilerin büyük kısmı Budist iken bir kısmı da Müslümandır. Yine O dönem Anadolu ve Hosaran bölgesinde Türkler büyük çoğunlukla Müslüman iken Ehl-i sünnet dışı bir takım eğilimlere sahip oldukları bir gerçektir. Ayrıca Mevlâna aynı dili konuşmanın insanlar arasında akrabalığa ve yakınlaşmaya sebep olduğunu söylerken nice Türklerin birbirlerine yabancı olduklarını dile getirmiştir.²³⁵⁴ O dönem ve daha öncesinde Türklerin, Anadolu'ya büyük gruplar halinde geldiklerini biliyoruz. Gelen bu gruplar farklı bölgelere yerleşmiş ve hatta birkaç defa yer değiştirmek durumunda kalmışlardır. Zaman zaman Selçuklu sultanların da siyasî, sosyal ve ekonomik şartlar nedeni ile Türkmen kitlelerini yer değiştirmeye yöneltmişlerdi. Dolayısıyla coğrafi uzaklık nedeni ile aynı dile ve kültüre sahip olan Türklerin birbirlerine bir nevi yabancı olduklarını söyleyebiliriz. Mevlânâ da bu manada bir çıkarım yapmış olabilir. İkinci olarak yine o dönemlerde Türkmen konar-göçerleri ile yerleşik şehirli ve kasabalı Türklerin yaşam tarzları ve inançları bakımında farklılık arz ettikleri kast edilmiş olunabilir. Daha önceki bölümlerde de değinildiği üzere Mevlânâ dönemi Anadolu'sunda kültürel yönler dışında inanç açısından Türkmenler ile yerleşik Türkler arasında farklılıklar

²³⁵³ Mesnevî, I,b.1205.

²³⁵⁴ Mesnevî, I,b.1206.

göze çarmaktaydı. Mevlânâ din gayreti açısından Türkleri ve Konya'yı över iken Türkmenler arasında hoş bakmadığı şeyhler olmuştur. Ayrıca başlı başına Babâî isyanı Türk devleti olan Anadolu Selçuklular ile aynı soydan olan Türkmenlerin karşı durması ile ortaya çıkmıştır. Elbetteki, bu isyanın çeşitli sebepleri olabilir. Mevlâna kendisi direkt ve dolaylı olarak hiçbir şekilde isyan hakkında yorum yapmamıştır. Fakat Mevlâna'nın Türklerin nicelerinin birbirlerine yabancı olduklarını söylemesi tarihi bir realite olarak onun tespitini doğruluğunu göstermektedir. Sadece Babâî isyanı, gerekçesi her ne olursa olsun onun bu ifadesinin en azından dikkate değer olduğu izlenimini vermektedir.

F) Şehvet

Mevlânâ yukarıda aynı kültüre ve dile sahip insanların birbirlerine yabancı olduklarından bahsetmişti. Elbetteki bahsedilen mevzu ile alakalı olarak coğrafi uzaklığın ve kültürel farklılıkların önemli olduğu sosyolojik bir gerçektir. Ancak kalplere tesir eden bir takım mânevi marazların insanların birbirlerini yanlış tanıma ve davranış geliştirmelerine neden olabilmektedir. Tasavvufun da ana merkezinde yer alan bu tarz algılamalar kalbin ve dimağın yanılgısına neden olmaktadır. Kalbi ve akli hasta eden bu illetlerden birisi şehvettir. Mevlânâ, insana ağır bedeller ödettiren şehvetin çok miktarda veya besin değeri yüksek gıdalar ile kabarıp köpürdüğünü söyler.²³⁵⁵ Kabaran şehvet gönlü sağır ve kör yaptı mı eşeği bile Yusuf gibi nurdan meydana gelmiş bir ateş parçası gösterir. Nice ateşten sarhoş olmuşlar vardır ki ateş

²³⁵⁵ Mesnevî, I,b.1373.

ararlar, kendilerini de mutlak nur sanırlar. Hırs çirkinleri güzel gösterir.²³⁵⁶ Yol âfetleri içinde şehvetten beteri yoktur. Şehvet yüz binlerce iyi adı kötüye çıkarmıştır. Yüz binlerce akıllı, fikirli adamı şaşkın bir hale getirmiştir. Bir eşeği bile Mısır Yusuf'u gibi güzel gösterdikten sonra o çifit, bir Yusuf'u nasıl gösterir? Pisliği afsunu ile sana bal göstermede, iş inada bindi mi balı nasıl gösterir?²³⁵⁷

İnsan bir şeye bağlanmasının birçok etkeni vardır. Bunlar maddi şeyler olduğu gibi kişinin kendini algılaması ile ilgili de olabilir.²³⁵⁸ J.J. Rousseau' nun dediği gibi aslında insan edindiği bilgiler arasında en yararlısı olan kendi hakkındaki bilgiyi maalesef çok az kullanmaktadır.²³⁵⁹ Muhammed İkal'de: “Ey benliğini tanımayan insan, kendini tanı! İnsan ile benliği arasındaki perde, İslâm dininde haramdır.”²³⁶⁰ dediği gibi insan kendi eliyle büyüttüğü şehvetleri ile kendi sonunu hazırlamaktadır. Mevlânâ'ya göre insanın asıl gıdası nur-u Hûda'dır; hayvanî gıda ona layık değildir.²³⁶¹ Bu nedenle insan ancak şehvetleri dizginleyip,²³⁶² fenâyâ yaklaştığında benliğinden kurtulmanın²³⁶³ ötesinde muhabbetle dolan benlik kudret âlemine bile hükmeder.²³⁶⁴

²³⁵⁶ Mesnevî, I,b.1366.

²³⁵⁷ Mesnevî, I,b.1367 vd.

²³⁵⁸ Roger N. Walsh, & Frances Vaughan, *Ego Ötesi*, çev.: Halil Ekşi, (İnsan Yay.), İstanbul, 2001, s. 70.

²³⁵⁹ Jean Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev.: Rasih Nuri İleri, (Say Yay.), İstanbul, 1990, s. 79.

²³⁶⁰ Muhammed İkal, *Yolcu*, “Allâme Doktor Muhammed İkal'in Üç Eseri” çev. Ali Nihat Tarlan, İstanbul, 1976, s. 30.

²³⁶¹ Mesnevî, II, b.1083.

²³⁶² Birgitte Dorst, bu süreci bir başka ifade ile kişiliğe bağlanmış koşullanmadan, bireysel egoya odaklanmaktan kurtuluş süreci olarak tanımlar. (Birgitte Dorst, “Üstad, Mürid ve Sûfî Grubu: Günümüzde Sûfî İlişkileri”, *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf*, edit. J. Marvin Spiegelman vd., s. 26.)

²³⁶³ A. Reza Arasteh & Enis A. Sheikh, “Sûfizm: Evrensel Benliğe Giden Yol”, *Sûfî Psikolojisi*, s. 48.

²³⁶⁴ Muhammed İkal, *Esrar-ı hodî*, “Esrar ve Rumuz” çev. Ali Nihat Tarlan, (Sufi Kitap Yay.), İstanbul, 2005, s. 40.

Yeme ve içme ile beslenen şehvet insanı harama doğru çeker. Onun câzibesine kapılmamak için yemeyi, içmeyi kesmek ya da evlenmek gerek. Mevlânâ şehvetten kurtulmak için evlenmeyi tavsiye eder. “Şu halde nikâh Lâhavle okumaya benzer. Oku, yani bir kadın nikâhla da şehvet, seni belaya düşürmesin. Mademki, yemeye içmeye hırsın var, çabuk bir kadın al evlen. Yoksa bil ki kedi gelir yağlı kuyruğu kapar. Sıçrayan eşeğin sırtına taş yükü vur, o kaçmadan, sıçramadan önce sırtına yükü yükle. Ateşin ne yaptığını bilmezsin, savul oradan. Bu çeşit bilginle ateşin çevresinde dönüp dolaşma. Ateşe çömleği koyup çorba pişirmeyi bilmiyorsan bil ki ne çömlek kalır, ne çorba.”²³⁶⁵

G) Şöhret

Halk arasında meşhur olmak nefsin çok sağlam bir bağıdır. Mevlânâ şöhret bağının demir bir bağdan aşağı olmadığını ifade etmiştir.²³⁶⁶ Konu ile ilgili bir hikâye anlatır.²³⁶⁷ Hikâyede kendisine halk tarafından teveccüh gösterilen kişiye, başka birisi “Ben senin sırdaşın olayım” der. Öbürü “Hayır, senin akranın, emsalin benim” der.²³⁶⁸ Bir diğeri der ki: “Varlık âleminde güzellik fâzilet, iyilik ve cömertlik bakımından senin gibi hiçbir kimse yok.”²³⁶⁹ Öbürü der ki: “İki cihan da senindir. Bütün canlarımız senin canına tâbidir.”²³⁷⁰ Bütün bu güzel sözler ve aziz tutulmadan dolayı meşhur kişi bu sanal yücelik içerisinde kibirlenir. Yalnız bu kibirlenme onu şeytanın

²³⁶⁵ Mesnevî ,I,1375-8.

²³⁶⁶ Mesnevî, I,b.1546.

²³⁶⁷ Mesnevî, I,b.1849.

²³⁶⁸ Mesnevî, I,b.1850.

²³⁶⁹ Mesnevî, I,b.1851.

²³⁷⁰ Mesnevî, I,b.1852.

eline düşürür.²³⁷¹ Şeytanın elinde oyuncak olmamak için insan sahip olduğu şöhretten kurtulmak için elinden ne geliyorsa yapmalı. Mevlânâ şöhret hastalığına kapılmak yerine kişinin inleyip duran bir hasta haline gelmesini tavsiye eder.²³⁷² İlmin kapısı Hz. Ali de şöhret yerine zillete düşmeyi, bilgili olmayı ama sükût ederek bilgiçlik taslamamayı tavsiye etmiştir.²³⁷³

İnsan sahip olduğu psikolojik özellikler gereği doğal olarak beğenilmeyi, methedilmeyi ve övülmeyi sever. Fakat kişiyi yücelten güzel ifadelerle çok itibar etmek aldattıcıdır. Mevlânâ bu bağlamda: ”Dünyanın lûtfetmesi ve yaltaklanması, hoş bir lokmadır, ama az ye. Çünkü ateşten bir lokmadır! Ateş gizlidir, zevki meydanda. Dumanı sonunda meydana çıkar.”²³⁷⁴ diyor. Dikkat edilirse insanların lûftmelerinin, yaltaklanmalarının hoş bir lokma olduğunu ve az yenmesini gerektiğini söylüyor. Yücelten ve öven ifadelerin hoş olduğu ve onlara çok fazla olmamak kaydı ile itibar edilebileceğini çıkarabiliriz. Yâni Mevlânâ günümüzde her türlü iletişim ve eğitim ortamlarında faydaları dile getirilen güzel ifadelerin, insana faydalı olacağını, daha o dönemde ifade etmiştir. Güzel sözleri tamamen faydasız ve zararlı dememiş fakat, “az yiyin”²³⁷⁵ yâni azı ile iktifa edin diyerek uyarmıştır. Kaldı ki çok sık söylenen yüceltici ve güzel söyler zamanla değersizleşeceğinden işlevselliğini de kaybedecektir. Nefis açısından bakıldığında asıl faciânın orada yaşandığını görüyoruz. Zira bu tarz ifadelerle fazla itibar etmenin yakıcılığı kendisini ileride hissettirecektir. Firavun da Allah’a ve Musa’nın dinine iman etmek istediğinde onu

²³⁷¹ Mesnevî, I,b.1854.

²³⁷² Mesnevî, I,b.1545.

²³⁷³ Gazâli, *İhya*, III, s. 343.

²³⁷⁴ Mesnevî, I,b.1854.

²³⁷⁵ Mesnevî, I,b.1855.

her zaman öven etrafının yüceltici²³⁷⁶ sözlerinden iman etmekten vazgeçmemiş miydi?

Akıllı olmayanlar, ululuğun Allahın elbisesi olduğu anlayamazlar. Onların bu cüretsizlikleri yüzünden vay onları haline, der Mevlânâ.²³⁷⁷ Hünerlerine güvenenler kendilerine bahşedilenlerin birer sınama olduğunu göremezler.²³⁷⁸ Aslında sahip olunan hünerler düşmanlarına çekici olan tavusun kanatları gibi insanın canına düşmandır.²³⁷⁹ Nice hüner ve sanatlar çoğu insan ham olduğu için hüner sahibini helâk eder. Çünkü onlar taneyi görür, ona koşar fakat tuzağı görmez. Buna karşın “Sakının” emrine uyan ve kendisine sahip olan adam için iyidir. Ancak dediğimiz gibi kendini koruyamıyor kötülüklerden çekilemiyorsa, ki çoğunlukla insanlar böyledir, sakınmalı ve hünerini gizlemeli. Yani güzel kanatlarını yolmalı, çünkü kanatları başına kastediyor.²³⁸⁰

Şöhrete kapılmayıp, insanların metihlerine aldanmadıklarını zannedenler o gizli ateşin dumanından da habersizlerdir. Onlar: “Ben o medihleri yutar mıyım? O tamahından methediyor. Ben onu anlarım.” derler.²³⁸¹ Ancak bu iddiâlarında yanılırlar. Zira onların bu cevaplarına karşılık olarak Mevlânâ metheden kişinin insanların içerisinde bu defa eleştirel bir yaklaşım sergilediğinde, bu nâhoş olayın meşhur kişinin gönlünde günlerce sürecektir kötü etki oluşturacağını söyler.²³⁸² Kendisinden bir takım beklentiler içerisinde olduğundan dolayı ona medhiyeler düzen

²³⁷⁶ Mesnevî, I,b.1867.

²³⁷⁷ Mesnevî, II,b.533.

²³⁷⁸ Mesnevî, II,b.534-5.

²³⁷⁹ Mesnevî, V,b.498-9.

²³⁸⁰ Mesnevî, V,b.647 vd.

²³⁸¹ Mesnevî, I,b.1857.

²³⁸² Mesnevî, I,b.1858.

kişi, umduklarından mahrum olduğunu anlayınca, meşhur kişinin aleyhinde bulunması, bu kez tam tersi bir şekilde onun kötü sözleri rahatsız edici olur. Yâni kişi hem övgüden hem de eleştiriden etkilenmektedir. Dolayısıyla da medihten bir ululanma geleceği kesindir. Bu yüzden Mevlânâ, insanın günlerce mehdin tesiri altında kalacağını, ulularak kişinin aldanacağını ifade eder. Bu aldanışın zâhiren fark edilememesinin sebebi ise insana tatlı gelmesidir. Buna karşın kınanmak insana acı gelir, kötü görünür.²³⁸³ Medhedilmeyi ve kınanmayı Mevlânâ, tıp terminoloji ile de şöyle izah eder: “Kınanmak, kaynatılmış ilâç ve hap gibidir; içer, yahut yutarsa uzun bir müddet ızdırap ve elem içinde kalırsın. Tatlı yersen onun zevki bir andır, tesiri öbürü kadar sürmez. Zâhiren uzun sürdüğü için de tesiri, gizlidir. Herşeyi, zıddıyla anla! Medhin tesiri, şekerin tesirine benzer; gizli tesir eder ve bir müddet sonra vücütta deşilmesi icabeden bir çıban çıkar.”²³⁸⁴

Mevlâna, kınanma veya övgünün kişinin davranışlarının yanı sıra onun zihninde de tesir etmesi bakımından insana bir müdahale olarak görür.²³⁸⁵ Mevlânâ özellikle ahmakların kendilerinde ve her türlü sözlerinden uzak durmayı tavsiye eder.²³⁸⁶ Zira onlar, peygamberlere bile hürmet göstermemişlerdir.²³⁸⁷ Böyle cahiller

²³⁸³ Mesnevî, I,b.1862.

²³⁸⁴ Mesnevî, I,b.1863 vd.

²³⁸⁵ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, (Ötüken Yay.), İstanbul, 1995, s. 57-9.

²³⁸⁶ Mesnevî, II,b. 2130 vd.

²³⁸⁷ Mesnevî, II,b.1392.

sûfi dahi olsalar onlarla arkadaşlık etmemek salık verilmiştir.²³⁸⁸ Çünkü kişi dostunun huyundan etkileceği için öncelikle iyi dostlar edinmelidir.²³⁸⁹ Kötü arkadaşlardan uzak kalarak Hakk'ın huyuna bürünmelidir.²³⁹⁰

İnsanı kısa vadede mutlu kılan ancak uzun vadede hüsrana sürükleyen nefse tatlı gelen ululanmak yerine kişi alçak gönüllü, bunun da ötesinde hor ve hâkir olmalıdır. Sultan olmak yerine kulluğu, çevgen olmak yerine her gün tepilerek zahmet çeken top olmalı insan.²³⁹¹ Aksi halde insandaki şöhrete sebep olan güzelliği ve hünerleri yok olunca daha önce kendisi ile düşüp kalkanlar, kişiden bıkip uzaklaşırlar. Mevlânâ, genç ve kabiliyetleri yerinde iken övülen insanın akıbeti hakkında şunları söyler: “Evvelce seni aldatıp duranlar, o vakit seni görünce “Şeytan” adını takarlar. Seni kapı dibinde görünce hepsi birden “Mezarından çıkmış hortlak”²³⁹² derler; Genç oğlan gibi. Ona önce Allah adını takarlar, bu yaltaklıkla tuzağa düşürmek isterler. Fakat kötülükle adı çıkıp da zaman geçince, bu kötülükte sakalı çıkınca; artık ona yaklaşmaktan Şeytan bile utanır.²³⁹³

Bir başka açıdan da olaya yaklaşan Mevlânâ şöhret nedeni olan hünerin gizlenmesi gerektiği kanaatindedir. Zira güzelliği ortaya çıkarınca düşmanların kötü nazarları kin ve gayızları, hasetleri; kovalardan su boşalır gibi başına boşalır.²³⁹⁴ Düşmanlar kıskançlıklarından onu parça parça ederler; dostlar da ömrünü hevâ ve

²³⁸⁸ Konu ile ilgili olarak Serrâc, Sehl b. Abdullah'tan şöyle nakleder: “Üç grup insanla arkadaşlıktan kaçın. Kibirli kişiler, dalkavuk âlimler ve cahil sûfiler” (Serrâc, Luma, s. 165.)

²³⁸⁹ Mesnevî, II, b.2154.

²³⁹⁰ Mesnevî, VI,b.3373.

²³⁹¹ Mesnevî, I,b.1868.

²³⁹² Mesnevî, I,b.1870.

²³⁹³ Mesnevî, I,b.1871-2.

²³⁹⁴ Mesnevî, I,b.1836.

hevesle zayi eder, geçirirler.²³⁹⁵ Kem gözden ve düşmanın hasedinden uzak kalmak için hüner sahipleri goncalarını saklayıp kendilerini damdaki kıymetsiz ot gibi göstermelidirler.²³⁹⁶

Hülâsa hem çok övülmek yüzünden Firavunlaşan nefsin²³⁹⁷ ve hasedçi düşmanların zararından muhafaza olunmak için şöhrete ve övülmeye itibar edilmemelidir. Daha da ötesinde güzellikten, söz söylemekten vazgeçerek ölü gibi olmalı insan. Her türlü yücelikten uzak olmakla birlikte kelimadan da uzak durarak ölü gibi olmalı. Çünkü avama ve havasa karşı ölü gibi olanlar kurtuluşmuşlardır.²³⁹⁸

H) Mevki Hevesi

Mevlânâ mevki hevesinin, şehvet hırsından tam elli kat fazla olduğunu söylemiştir. Ona göre şehvet hırsı yılan ise, mevki hırsı, ejderhadır.²³⁹⁹ Yine mevki hevesi, mal hırsı ile karşılaştırıldığında yılanın yanında ejderha gibidir.²⁴⁰⁰ Mevlânâ: “Bu mevki hırsının kökünü dalını söylemeye kalkışırsam bir başka cilt lazımdır...”²⁴⁰¹

²³⁹⁵ Mesnevî, I,b.1837-8.

²³⁹⁶ Mesnevî, I,b.1834.

²³⁹⁷ Mesnevî, I,b.1867.

²³⁹⁸ Mesnevî, I,b.1830-2.

²³⁹⁹ Mesnevî, II,b.517.

²⁴⁰⁰ Mesnevî, V,b.1951.

²⁴⁰¹ Mesnevî, V,b.523.

diyerek en son noktada insana ilahlığı telkin eden²⁴⁰² makam hırsının çok boyutlu olduğuna dikkat çekmiştir.

Yukarıda şehvetin öneminden bahsetmiştik. Onun en büyük beslenme damarı boğaz ve cinsel arzu olmak üzere iki ana damardır. İnsanlar için çok büyük bir yoldan çıkarıcı olan şehvet, mevki hevesi ile karşılaştırıldığında küçük kalmaktadır. Çünkü baş olma, üstün mevki elde etme hırsı yeme ve cinsel şehvetlerden yirmi tanesini kendinde toplamıştır.²⁴⁰³ Mevlânâ bu iki hevesi, Hz. Âdem ve ilk hataya düşen Şeytan'ın²⁴⁰⁴ kıssasından yola çıkarak güzel bir şekilde izâh eder; “Âdem'in işlediği küçücük kusur karın ve cima yüzünden oldu. Fakat iblisin suçu ululuktan ve mevki yüzündendi. Hâsılı Âdem çabucak tövbe etti, halbu ki o mel'un, tövbe etmeye tenezzül etmedi. Boğaz ve cima hırsı da kötüdür. Fakat mevki hırsı olmadıkça yine de sınıklıdır. Bu mevki hırsının kökünü dalını söylemeye kalkışırsam bir başka cilt lazımdır. Arap serkeş ata Şeytan dedi, yazıda yayılan ata değil. Şeytanlık lügatta baş çekmedir. Bu sıfat lânete layıktır.”²⁴⁰⁵

Mevki hırsı ferdin dünya ve âhiret hayatında onulmaz tahribata neden olduğu gibi sahip olduğu güç ve devlet nispetinde çevreye, hatta kendi akrabalarına dahi zarar vermektedir. Çünkü yüz kişinin oturup, nimetlerden istifâde edebileceği bir sofraya baş olmak arzusunda olan iki kişi oturduğunda dünyaya sığmazlar. Biri bırakın o sofrada nimetleri paylaşmayı, onlardan istifâde etmeyi, diğerinin dünya da bulunmasını dahi istemez. Hatta padişah, padişahlığıma ortak olur diye babasını bile

²⁴⁰² Mesnevî, V,b.533-5.

²⁴⁰³ Mesnevî, II,b.518.

²⁴⁰⁴ Mesnevî, V,b.1950, 1953-5.

²⁴⁰⁵ Mesnevî ,II,b.520 vd.

öldürür. Duymuşsundur ya saltanat kısırdır derler. Padişahlık davasında olan, korkusundan akrabalığı filan hep keser, hepsinden vazgeçer. Çünkü, saltanat kısırdır, onun oğlu yoktur. Ateş gibi kimseyle dostluğu olamaz. Kimi bulursa yakar, yırtar.²⁴⁰⁶ Bu fikrin misallerini dönemin Anadolu Seçuklu idarecilerinde görebiliyoruz. Örneğin II. Keyhüsrev sultanlık yüzünden babasını öldürmüştür.²⁴⁰⁷ Yine üç kardeşin birbirleriyle olan mücâdelesini biliyoruz.²⁴⁰⁸ Ayrıca Sadedin Köpek başta olmaz üzere bazı vezir ve beylerin mevkilerini kaybetmemek ve daha da yükseltmek için siyasî mücadelelere giriştiklerini biliyoruz.²⁴⁰⁹ Doğal olarak böyle bir zulüm ve siyasî karışıklıktan halkta büyük zararlar görmüştür. Diğer taraftan bütün bunlara rağmen halk, makam ve derece için aşağılıklara katlanır, bayağı hallere düşer, yücelik ümidiyle horluktan lezzet alır, hoşlanır.²⁴¹⁰

Mevki sahibi, aslında emanet olan²⁴¹¹ mevkinin gücüne o derece güvenir ki hâşa Allah'lıktan dem vurur. Allah ile ortak olmaya tamah eder.²⁴¹² Firavun'un öncülük ettiği²⁴¹³ bu gibi yöneticilerin Mevlâna'nın yaşamış olduğu dönemde de var olduğunu düşünebiliriz. Örneğin Moğollar ile karşılaştığında "Allah'ın bile onları mağlubiyetten kurtaramayacağı" gibi küfür niteliğinde kendine güvenen Harzemşah

²⁴⁰⁶ Mesnevî, II,b.526-30.

²⁴⁰⁷ Uzluk, *Anadolu Selçuklu Tarihi*, s.31.

²⁴⁰⁸ Uzluk, *Anadolu Selçukluları Tarihi*, s.34.

²⁴⁰⁹ İbn Bibi, *Selçuknâme*, ss.92- 93.

²⁴¹⁰ Mesnevî, II,b.1104.

²⁴¹¹ Hz. Peygamber: "Bana şunlar hakkında söz verin, ben de size cenneti müjdeleyeyim: Konuştuğunuz zaman doğruyu konuşun, söz verdiğiniz zaman sözünüzü yerine getirin ve size emânet edileni koruyun." dediği şeylerden biriside kamu otoritesi ve gücüdür.(Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 1082, 323.

²⁴¹² Mesnevî, II,b.519.

²⁴¹³ Mesnevî, I,b.1867.

bunlardan biri olduğunu söyleyebiliriz. Onun kibrinin yüzünden yine halk büyük zararlar gördü.²⁴¹⁴

Mevlânâ'ya göre mevki sahibi olmak zâhiren insana ululuk gibi görünsede aslında öyle değildir. Beylik, vezirlik ve padişahlık adı, hakikatte ölümdür, derttir, can vermedir.²⁴¹⁵ Bu yüzden kişi kul olup yeryüzünde at gibi yürümeli. Cenaze gibi kimsenin boynuna binmemeli.²⁴¹⁶ Aksine kendisi de devlet adamlığı yapmış Râzî, padişah kendisine arz edilen ihtiyaç ve şikâyetler ile ilgilenmeyi vacip bilip hizmet etmesi gerektiğini söylemiştir.²⁴¹⁷ Fakat yukarıda değindiğimiz o dönemde sahip olduğu mevkisini ve gücünü devam ettirebilmek için halktan gerek gördüğünde ağır vergiler toplamakla²⁴¹⁸ kalmayıp öldüklerinde de halkın zulüm görmesine neden olmuşlardır.

Bu büyükler halkın boynuna böylece hem diri hemde ölü iken yük olurlar. Mevlâna yükünü herkese yüklememesi için insanlara baş olmayı az istemeyi, onun yerine yoksulluğun daha iyi olduğunu tavsiye eder.²⁴¹⁹ Çünkü “Halkın makamı, derecesi âriyettir. Fakat Emir Âlemi olan Melekût diyarının makam ve derecesi aslidir.”²⁴²⁰ Mevlânâ'nın kendisinden etkilendiği beyitlerinden de anlaşılan Attâr konu ile ilgili olarak şu ifadeleri serdeder: “Mevkiden, her yükselişten gönlü çek, Kulda kardeş, Hakka uygun hal gerek! Hor yaşar elbette mevki isteyen, Kardeşim tek,

²⁴¹⁴ Turan, *Türkiye Selçukluları*, s.435.

²⁴¹⁵ Mesnevî, VI,b.323.

²⁴¹⁶ Mesnevî, VI,b.324.

²⁴¹⁷ Râzî, *Mirsâdü'l-ibâd*, s. 461.

²⁴¹⁸ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s.53.

²⁴¹⁹ Bkz. Mesnevî, VI,b.327.

²⁴²⁰ Mesnevî, II,b.1104.

Hakka yaklaş gel hemen! Rütbe alçaltır inan hepten seni, Hem sürükler besleyip hakir teni.²⁴²¹

Mevlâna bu kadar eleştirdiği idarecilere karşı fikirsel veya eylem bazında isyan etmemiştir. Çünkü onun konuya bakış açısı sadece liderliğin mânevî sorumluluğuna dikkat çekmektir. Kaldı ki Hz. Ömer gibi gibi âdalet timsali olan bir şahs-ı güzide ondan çekinmiştir. Dolayısıyla Mevlânâ konuya siyasî zaviyeden bakmamıştır. Padişahlara ve yöneticilere tarafsız yönetim,²⁴²² toplum yararını gözetmeyi,²⁴²³ halkı memnuniyetini, Hakk'ın memnuniyeti bilmek²⁴²⁴ gibi hizmet bilinci ile hareket etmeyi tavsiye etmiştir.

Halka da “Allah’a itâat edin, peygambere ve sizden olan ulu’l-emre (idârecilere) de itâat edin...”²⁴²⁵ âyeti gereğince itaat etmeyi tavsiye etmiştir. Sadece yöneticinin zâlimâne davranışları sonucu kendileri koruma haklarının olduğu²⁴²⁶ ve bunun gereği olarak yönetime itaatizlik yapılarak değiştirilebileceğini aslan ile tavşanın hikâyesinde anlatmıştır.²⁴²⁷

I) Hased

²⁴²¹ Attâr, *Pendnâme*, b.190-2, s.40.

²⁴²² Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 214.

²⁴²³ Mesnevî, IV,2159.

²⁴²⁴ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 22.

²⁴²⁵ Nisâ, 4/59.

²⁴²⁶ Mesnevî, V,b.738.

²⁴²⁷ Bkz.Mesnevî, I, b.905-1394.

Kalbin kötü hastalıklarında bir başkası haseddir.²⁴²⁸ Mesnevî’de insanın kurtulması gereken nefsâni bir çıkmaz olan hased önemli bir zaaf olarak gösterilmiştir. Bu denli zararlı olan hasedin arka planında bazen aşk ve kıskançlığın olduğunu ifade ediyor Mevlâna: “... Âdem’e secde etmemem hasettendi. Ama o haset de aşktan meydana geldi; inattan, inkârdan değil. Her haset, şüphesiz dostluktan meydana gelir. Sevgiliyle başkaları bir arada oturunca haset baş gösterir. Aksırana “çok yaşa “ demek dostluktan olduğu gibi, kıskançlık da dostluğun şartıdır.”²⁴²⁹

Her ne kadar insan sevgisinden dolayı hased etmeye karkışırda da sonuçta karşı tarafın iradesine ve takdirine razı olmadığını göstererek sevgiye zarar vermiş olmaktadır. Bu bağlamda sevgi karşı tarafı kendine yeğlemek olmak yerine, kendini ve isteklerini birinci öncelikli olarak görmek olacaktı ki, bu da ben merkeziliğin farklı bir yansımasıdır. Bu durumu Yüce Yaratıcı ile yaratılanlar arasındaki uçsuz bucaksız ilişki açısından düşünüldüğünde, insana hamd ve şükürden başka bir hâl ve davranış sergileme imkânı bırakmamaktadır. Aksi davranışlar “bez yıkayanın, güneşe; balığın, denize kızması, hiddetlenmesi demek olacaktır.”²⁴³⁰ Varlık âleminde değil kendi varlığını en ufak bir canlıyı bile var edemeyen insanın nimet bollukları içerisinde, bir takım kıyaslamalar yaparak hased etmesi sadece kendisine zarar verir. Mevlânâ hased eden kişilerin ilâhi takdire razı olmayıp hased etmelerinin kendilerine zarar verdiklerine dâir şu örnekleri verir: “Bir bak, ziyânı kime? Sonunda bu kırgınlık yüzünden kimin bahtı kararır? Allah seni çirkin yarattıysa kendine gel de bari hem

²⁴²⁸ Râzî, hasedin, tamahın ve cimriliğin birleşmesi sonucu ortaya çıktığını ileri sürmüştür.(Razi, Ebu Bekir er-Râzî, *Ruh Sağlığı*, çev.: Hüseyin Karaman, İstanbul, 2004, s.88)

²⁴²⁹ Mesnevî, II,b.2642-4.

²⁴³⁰ Mesnevî, II,b.800.

yüzü çirkin, hem huyu çirkin olma! Ayakkabın olsa bile taşığa gitme. İki boynuzun varsa dört boynuzlu olma! Sen “Ben filân kişiden daha aşağı mıyım ki talihim böyle ters gidiyor” diye haset ediyorsun ama, Esasen haset de başka bir noksan, başka bir ayıp. Hattâ bütün aşağılıklardan daha beter! Şeytan da aşağı olmadan arlandı, bunu ayıp telâkki etti de kendisini yüzlerce kötülüğe düşürdü. Hasedinden yücelmek istedi. Fakat yücelik nerede? Kanlara bulanıp kaldı. Ebucehil, Muhammed’e uymaya utandı, hasedinden kendisini yüceltmeye, ondan yüksek olmaya çalıştı. Adı Ebül Hakem’di. Ebu Cehil oldu. Nice ehliyetli kişiler vardır ki haset yüzünden nâehil olup kalmışlardır!”²⁴³¹

Vehb b. Münebbih hased edenler hakkında şöyle demiştir: “Allah, Hz. Musa (a.s.)’a şöyle buyurmuştur: Haset eden kimse ni’metime düşmandır, benim hükmümü reddedendir, kullarım arasında dağıttığım rızkıma karşı gücenendir, onlara (haset ettikleri kullara) karşı samimi olmayandır.”²⁴³² Anlıyoruz ki sahip olduklarına şükretmeyip, başkalarına verilmiş nimetlere hased edenler ellerindekini de kaybetmek gibi bir zarar ile karşı karşıya kalıyorlar. Çalışıp çabalama yeri olan bu dünyada insanın iyi huydan daha iyi bir ruhsatı yoktur. Bu nedenle insan fâzileti, mahâreti, hüneri bir tarafa bırakmalı. İnsan yaşamında hizmet ve iyi huy işe yarar. Allah, peygamberleri de mihnet ve ıstıraplarla hasetler meydana çıksın diye vasıta etmiştir. Zira Allah’tan kimse arlanmaz, Allah’a kimse hased etmez. Fakat, insanlar Peygamberi de kendisi gibi bir adam sanır, o yüzden ona hased eder.²⁴³³ Fakat

²⁴³¹ Mesnevî, II,b.801.

²⁴³² Muhâsibî, *er-Riâye*, s.575.

²⁴³³ Mesnevî, II,b.810 vd.

sonuçta peygamberleri, Allah seçmiştir. Dolayısıyla insanın elinde olmayan bir şey için kızması bir manada dini beğenmediği anlamına gelmektedir.²⁴³⁴

Bu algılayıştan dolayı Hz. Yusuf'a, çirkin kişiler hasetleri yüzünden planlar kurdular. Öz kardeşleri olmasına rağmen onun güzelliğine haset ettiklerinden onu kuyuya atmışlardır. Onların hasetlerinin yüzünden Hz. Yusuf'un başına neler geldi. O yüzden, haset kişinin içinde pusuya yatmış büyük bir kurttur. Hz. Yakup da Hz. Yusuf'a bir şey yapmasın diye bu kocaman kurttan daima korkar. Hayvan olan kurttan daha dehşet verici olan hased yaptığı işler ile ondan çok daha ileride olduğunu göstermiştir. Çünkü onun hileleri de çoktur. Örneğin haset kurdu Hz. Yusuf'u yaraladığı zaman "Biz onu elbiselerimizin başında bırakmış, gitmiştik, kurt kapmış."²⁴³⁵ diyerek tatlı sözlerle özür ileri sürer. Bu hileyi binlerce kurt bir araya gelse yine yapamaz.²⁴³⁶ Haset sahipleri de bu tarz hileler ve bahaneler ileri sürerek hasedlerine kamufle ederek eylemler ortaya koyarlar. Ancak onlar asıl plan kuranın Allah(c.c.) olduğunu²⁴³⁷ unuttukları için yaptıkları kötülüklerin zararlarını göreceklerinin de farkında değildirler. Hasetçiler kıyamet günü kurt şeklinde haşredilecek ve yaptıklarının cezasını çeceklerdir.²⁴³⁸ Gazâli, Hz. Yusuf'un kıssasında olduğu gibi kişiye öz kardeşi ve amcasının oğlunun, yabancılardan daha fazla haset edeceğini söyler.²⁴³⁹

²⁴³⁴ Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, II, s.238.

²⁴³⁵ Mesnevî, II, b.1410.

²⁴³⁶ Mesnevî, II,b.1406 vd.

²⁴³⁷ Âli- İmrân, 3/54.

²⁴³⁸ Mesnevî, II,b.1412.

²⁴³⁹ Gazâli, *İhyâ*, III, s.442.

Yüzbinlerce kötü huyları olan şeytanların, en önemsiz huyu hasettir.²⁴⁴⁰ Yukarıda da bahsedildiği gibi İblis'in boynunun vurulmasına da haset neden olmuştur. Şeytanlar kendileri gibi insanlara ululuk şehvetini üfleyerek, ardından da haset ateşini tutuşturmuşlardır. Bu mânevi marazlara tutulan hasta ruhlar kendileri dışındaki insanların herhangi bir maddî veya mânevî ihsana kavuşmalarını istemez, kıskançlıklarından haset beslerler. Her kim de sağdan veya soldan gelmiş bir yücelik görürlerse hasetten âdeta kulunçları kabarır, dertlenirler.²⁴⁴¹ Çünkü onlar harmanları yanmış talihsiz kimseler gibidir. O yüzden diğer insanların hasadlarının var olmasından hoşlanmazlar, onların kinin de yanmasını arzularlar. Şeytanlar birilerini aldatamayınca bu hasutlardan yardım isterler.²⁴⁴² Halbuki böyle kötü duygulara kapılmak yerine akıllarını başlarına toplayarak kendileri de yücelik elde etmek için uğraşmalı, başkalarının yüceliğinden dertlenmemelidirler. Bu bağlamda Hz. Peygamber ne güzel beyan etmiştir: “Kişinin, kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi, İslâm'ı iyi anlayıp tatbik ettiğinin iyi bir delilidir.”²⁴⁴³ Mevlânâ'da haset yerine kişinin kendi işiyle ilgilenmesini tavsiye eder.²⁴⁴⁴ Dolayısıyla kişi başkalarının yerine kendi yaşamına dair konularla ilgilenmesi, onda doğru bir inanç ve ibâdet disiplini sağlayacaktır. Bunu için evvela içlerinde tutuşturup büyüttükleri haset ateşinin sönmelerini Allah'dan dilemeli.²⁴⁴⁵ Çünkü Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi

²⁴⁴⁰ Mesnevî, IV,b.2676.

²⁴⁴¹ Mesnevî, IV,b.2678.

²⁴⁴² Mesnevî, V,b.1220-3.

²⁴⁴³ Tirmizî, Zühd, 11; İbn Mâce, Fiten, 12.

²⁴⁴⁴ Bkz. Mesnevî, IV, b. 2680-2.

²⁴⁴⁵ Mesnevî, IV,b.2679 vd.

insan yaşlansa da kendisinde genç kalacak iki şeyden birisi haseddir.²⁴⁴⁶ Uzun bir yaşama sahip olan hased, Kotku'nun da ifade ettiği gibi, kişiye rahat ve huzur verememek sûretiyle zarardan başka bir şey getirmez.²⁴⁴⁷ Ondandır kurtulunmadığı sürece ateşin odunu tükettiği gibi kişideki bütün hayırları yok eder.²⁴⁴⁸

Mevlânâ, hasetleri yüzünden kaybeden kişileri; “Nice ehliyetli kişiler vardır ki haset yüzünden nâehil olup kalmışlardır”²⁴⁴⁹ şeklinde ifade eder. Onların zararları sadece kendileri ile sınırlı değildir. Mevlânâ, hasutların yapabilecekleri kötülükleri anlatır: ”O hasetçiler, kötü ağaç gibidirler. Meyveleri acı, bahtları verimsiz ve kötüdür. Hasetten coşarlar, ağızları köpürür durur, gizlice hileler kurarlar.”²⁴⁵⁰ Sâliklere, Hz. Peygamber'in hazine²⁴⁵¹ kendisinin yüzlerce tabak yemekten hayırlı²⁴⁵² olarak nitelendirdiği kanaati tavsiye edip, hasedin başına toprak atmaya davet eder.²⁴⁵³ Bir de münacatta bulunarak, Allah'a şöyle yalvarır: “Ey kerem sahibi, sen onları hasetten geri çek de haset yüzünden taşlanmış Şeytan olmasınlar.”²⁴⁵⁴

Mevlânâ döneminde devletin siyasî olarak sarsıldığını biliyoruz. Önceki bölümlerde bu konu ile ilgili bilgiler vermiştik. Bu dönemin siyasî karmaşa ortamında Selçuklu şehzâdeleri arasında taht mücadeleleri olduğunu biliyoruz. Aynı aileye mensup sultan adayları arkalarına aldıkları aynı ırka mensup binlerce kişi ile karşı karşıya gelmek durumunda kalmışlardır. Mevlânâ bu duruma gerekçe olarak “hased”

²⁴⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned 3/115-119.

²⁴⁴⁷ Mehmet Zahid Koku, *Nefsin Terbiyesi*, (Seha Neşriyat), İstanbul, 1999, ss. 132-133.

²⁴⁴⁸ Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebi Dâvûd*, I-V, İstanbul, 1992, Edep, 52.

²⁴⁴⁹ Mesnevî, II, b. 809.

²⁴⁵⁰ Mesnevî, II, b. 1569-70.

²⁴⁵¹ Mesnevî, V, b. 2395.

²⁴⁵² Mesnevî, VI, b. 3784.

²⁴⁵³ Mesnevî, I, b. 436.

²⁴⁵⁴ Mesnevî, V, b. 1200.

duygusunu göstermektedir. Şöyle ki: “Ey kerem sahibi, sen onları hasetten geri çek de haset yüzünden taşlanmış Şeytan olmasınlar. Halk geçici mal ve beden uğruna hasetten yanıp duruyor. Padişahlara baksana. Haset yüzünden ordu çekip akrabalarını öldürüyorlar. Pislikle dolu düzenbaz aşklar, birbirlerinin kanına, canına kastediyorlar.”²⁴⁵⁵ Bu ifadeye örnek olarak üç kardeş ve diğer saltanat mücadelelerini ve Müslüman kardeşlerinin canına ve malına zarar verip, namusunu kirletmeye dahi yeltenen zihniyetler peydah olduğunu görüyoruz. Gazâlî, kin ve çekemezmezliğin midenin afetlerinden olduğunu söylemiştir.²⁴⁵⁶ Dönemin problemlerine ve sorunların taraflarına baktığımda bu ifadenin doğruluğu düşünülebilir. Dihlevî’de çekişmelerin altında cimriliğin olduğunu söylemiştir.²⁴⁵⁷ Daha önce değinildiği gibi benmerkezci kişilikler istekleri doğrultuda şeylere sahip olamadıkları için cimriliğin sonucu hased duymaya başladılar.

Tüm zamanlar için geçerli bir sosyolojik gerçeklik olarak toplumda hased ve kin yerine yardımseverliğin, bireylerin şahsi mutluluğun yanında toplum olarak da mutluluk ve erdem getirdiği kabul edilmiştir.²⁴⁵⁸ Fârâbî, böyle toplulukları bütün organların canlı hayatını sağlamak için birbirleriyle yardımlaşan sağlıklı bedene benzetir.²⁴⁵⁹ Ancak Mevlânâ dönemi Anadolu’unda başta yöneticiler olmak üzere bu sosyal şuur oluşturulamamıştır. Fakat Mevlâna gibi tasavvufî şahsiyetler toplumsal dinamiklerin ayakta kalmalarına çabalamıştır.²⁴⁶⁰

²⁴⁵⁵ Mesnevî, V,b.1200-2.

²⁴⁵⁶ Gazâlî, *İhyâ*, I, s. 304.

²⁴⁵⁷ Şah Veliyullah Dihlevî, *Huccetullâhi'l-Baliğa*, Dârü İhyâi'l-Ulûm, Beyrut, 1990, C. 2, s. 124

²⁴⁵⁸ Farâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla*, (Çev.: Ahmet Arslan), Ankara, 1990, s.70.

²⁴⁵⁹ Farâbî, a.g.e., 71.

²⁴⁶⁰ Yeniterzi, “Mevlana’nın Eserlerinde Ahlâki Unsurlar” s.328.

J) Tamah

Mevlâna: “Kendinize gelin, sakın tamah yolunuzu vurmasın! Tamah, yapraklarınızı ta kökünden söker, çıkarır.”²⁴⁶¹ diye seslenerek insanlığı uyarır. Fakat insanların bu çağrıya pek de itibar etmediğini görebiliyoruz. O derece tamaha sahiptir ki insanlar neredeyse gece olmasaydı uyuyup dinlenmek yerine hırstan, arzularına erişmek için çalışmaktan kendilerini helâk ederlerdi. Tamahkârlar, bir şey elde etmek hırslarından kurtulsunlar diye gece, Allah rahmeti gibi zuhur etmiştir.²⁴⁶² Aksi halde emellerine erişmek adına kendilerini gayretten helâk edeceklerdi. Allah’ın(c.c.) insanlara rahmet olarak sunduğu gece gibi olan bütün aralıklar ve istirahatler güçlenip kuvetlenmelerini temin etmektedir.²⁴⁶³ İstirahatın da ötesinde tamahına ara vermesine neden olan sıkıntı ve gönül darlığı da insana rahmettir. Zira yaz mevsimi bile sürüp gitseydi güneş, bağları, bahçeleri yakar kavururdu. Bütün bitkileri kökünden yakardı. Yanıp kavrulan bitkiler yenilenmez, tekrar yeşerip tazelenmezdi. O yüzden kışın yüzü her ne kadar ekşi olsa da aslında şefkâtlidir. Yaz gülümser ancak yakar, yandırır. Bunun gibi darlık, sıkıntı geldi mi, hemen şikâyet etmek yerine onda genişlik görmek gerek.²⁴⁶⁴

²⁴⁶¹ Mesnevî, III,b.142.

²⁴⁶² Mesnevî, III,b.3731-3.

²⁴⁶³ Mesnevî, III,b.3730.

²⁴⁶⁴ Mesnevî, III,b.3735 vd.

Mevlânâ hırsın kanaati giderdiğini belirtir.²⁴⁶⁵ Yukarıda anlatıldığı gibi hırs çoğu zaman insanı boş hayaller peşinde koşturarak ömür sermayesini heba ettirir.²⁴⁶⁶ Bu nedenle sonuç olarak eli boş kalır ve Mevlâna onlara “mahrum” der.²⁴⁶⁷

Sıkıntı ve musibetlerdeki genişliği göremeyen, hayvanların dilini öğrenen adam bilmiyordu ki ölen atın, eşeğin, kölenin ölümü onun kendine gelecek kazayı uzaklaştırıyorlardı. Ancak onların konuşmalarını anlaması yüzünden kendi başını yaktı. Malının ziyan olmasından ve bu yüzden derde düşmesinden kaçtı, malını çoğalttı... çoğalttı ama kendi kanına girdi!²⁴⁶⁸ Çünkü kalp kulağında, gözünde mühür vardı,²⁴⁶⁹ ne duyuyor ne de işitiyordu.²⁴⁷⁰ Bu nedenle insan bu âlemde ileri gitmeye heveslenmemeli. Aksine topal olmalı ki geriye dönüş yolculuğunda önde olsun.²⁴⁷¹ Çünkü tamah insanı sağır ve kör eder.²⁴⁷² Tamahkâr adamın makam ve altın hayali gözündeki kıl gibidir²⁴⁷³ fakat görmez, tamah ettikleri gönlünü kaplamıştır.²⁴⁷⁴ Mekkî, tamahın kalpte heva düşüncelerinin kuvvetlenmesine²⁴⁷⁵ ve dünyaya meyiletmenin öncül habercisi olduğunu söyler.²⁴⁷⁶ Dolayısıyla insanı hakka karşı duyarsız ederek²⁴⁷⁷ tamah hata ve isyanın başı olan dünya rağbet ettirir.²⁴⁷⁸

²⁴⁶⁵ Mesnevî, V,b.610.

²⁴⁶⁶ Bkz. Mesnevî, II,b.464-5.

²⁴⁶⁷ Mesnevî, III,b.595.

²⁴⁶⁸ Mesnevî, III,b.3345-7.

²⁴⁶⁹ Muhammed 47/47. Mekkî, “Onlar, Allah’ın kalplerini mühürlediği hevâ ve heveslerine uyan kimselerdir.” ayetini tefsir ederken, bu kimselerin kötü hevesleri ve asılsız zanlarına uydukları için kalbleriyle Allah’ın kelamını dinleyemediklerini ve ilâhi muradı anlayamadıklarını dile getirir. (Kûtu’l-Kulûb,I,s.125.)

²⁴⁷⁰ Mesnevî, II,b.679.

²⁴⁷¹ Mesnevî ,I,b.1127.

²⁴⁷² Mesnevî, II,b.676.

²⁴⁷³ Mesnevî, II,b.579-80.

²⁴⁷⁴ Mesnevî, I,b.2350.

²⁴⁷⁵ Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb*, I,s.247.

²⁴⁷⁶ Kûtu’l-Kulûb, I,s.392.

²⁴⁷⁷ Kûtu’l-Kulûb,I, s.227.

H.z.Peygamber, insanın fitratında bulunan tamaha işaret etmek için “Âdemoğlunun bir dere altını olsa ikincisini ister. Onun ağzını topraktan başka bir şey doldurmaz.”²⁴⁷⁹ buyurur. Bu kadar doyumsuz²⁴⁸⁰ olan insana çare olarak da şu telkini yapmıştır: “Dünyaya karşı zâhit olan ve va’z etme ihsan olunan bir kimse gördünüz mü ona yaklaşınız.”²⁴⁸¹ Bir başka hadiste “Allah, dünyaya karşı soğuk olanı; insanlar ise halkın malına göz dikmeyi sever.”²⁴⁸² Buyurarak insan ilişkilerine işâret etmiştir.

Mevlânâ insanların ellerindekine göz dikmeme noktasında peygamberlerin kavimlerine “Ben sizden peygamberlik için ücret istemiyorum.”²⁴⁸³ âyetinden hareketle insanlardan bir şey istemeyerek bu noktada örnek olduklarını göstermiştir. Çünkü onların kılavuzluk ücretlerini Allah baştan vermiştir.²⁴⁸⁴

Bütün nasihâtlere rağmen insan haris olarak yaratıldığı için kanaat etmez, gelecekle ilgili mal ve para telaşına kapılır.²⁴⁸⁵ Araya perdeler koyarak Allah’tan uzak kalırlar.²⁴⁸⁶ Bu durumda doğal olarak tamahkârlık insanı edepsizleştirerek,²⁴⁸⁷ değerini alçaltacaktır.²⁴⁸⁸ Bu noktada Mevlânâ sâliki uyararak: “Kendinize gelin, sakın tamah yolunuzu vurmasın. Ejderhadan küçük olmayan²⁴⁸⁹ tamah, sizi köklerinizden söker, koparır” diyerek taşıdığı değerlerle çelişkiye düşmemesini salık

²⁴⁷⁸ Kûtu’l-Kulûb, I, s.392.

²⁴⁷⁹ Buhârî, “Rikâk”, 10.

²⁴⁸⁰ Mesnevî, I, b. 21.

²⁴⁸¹ İbn-i Mâce, es-Sünen, “Zühd”, 1.

²⁴⁸² İbn Mâce, “Zühd”, 1.

²⁴⁸³ Hûd 11/51.

²⁴⁸⁴ Mesnevî, II, b. 572-4.

²⁴⁸⁵ Gazâlî, *Kimya*, s.471-481

²⁴⁸⁶ Gazâlî, *el-Munkız*, s.37

²⁴⁸⁷ Bkz. Mesnevî, I, b. 86-7.

²⁴⁸⁸ Mesnevî, V,b.3629-31.

²⁴⁸⁹ Mesnevî, V,b.120.

verir.²⁴⁹⁰ Zira tasavvuf, kalbi mâsivadan ayırarak zühd içinde yaşamaktır.²⁴⁹¹ Zühdün en güzel örneklerini sunan İbrahim Ethem, kuyudan kova dolusu altın çıkmasına rağmen Allah'a malın cabizesinden korktuğunu söyleyerek sadece abdest suyu niyaz eder.²⁴⁹² Paradan bu denli endişe duyan İbrahim Ethem şeytanın paralı insanların yanında dolaştığını düşünerek üzerinde bulunan dört dinarı derhal atar.²⁴⁹³

Bu gerçeği hisseden dervişler ileride olmaktan ziyâde riyâzete önem vermişlerdir. Çünkü cisme verilen o eziyetler, canların bekasına sebep olur. “Öyle olmasaydı, yani ebediliğe erişmeyecek olsa sâlik neden bedenini hastalıklara uğratıp, helak etsin? İnsan ruhu karşılığında elde edeceği şeyleri görmese, elini açar da cömertlik eder, ibâdetinde bulunur mu? Hayır, kâr ummaksızın veren sadece Allah'tır! Yahut da Allah huylarıyla huylanmış olan, nur olan, Allah parıltısını elde eden Allah velisidir. Çünkü o gânidir, ondan başka herkes yoksul. Bir yoksul, karşılık ummadan al diyebilir, mal verebilir mi? Çocuk bile elmayı görmedikçe kokmuş soğanı elinden bırakmaz. Dolayısıyla bütün alışverişlerde maksat var. Herkes, bir şey elde etmek için dükkânına geçmiş, kurulmuştur.²⁴⁹⁴ “Yüzlerce güzel matahlar gösterir, gönlünden elde edeceği karşılığı düşünür durur. Ey din ulusu, bir selâm bile duymazsın ki selâm veren, sonunda yenini, yakarı yakalamasın. Kardeş, ben halkın ileri gelenlerinden de, geri kalanlarından da tamahsız bir selâm bile işitmedim vesselâm! Yalnız Allah'nın selâmında bir tamah yoktur... işte o kadar. Sen ev ev, yer yer onu ara, gaflet etme!

²⁴⁹⁰ Mesnevî, III,b.142.

²⁴⁹¹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.29.

²⁴⁹² İshak Sunguroğlu, , *Guatama Budha ve İbrahim İbni Edhem*, İstanbul, 1974, s.48.

²⁴⁹³ Feridüddin Ebu Hamid Muhammed b. İbrahim el-Hemedânî Attâr (ö.618), *Tezkiretü'l-Evliyâ* çev. Süleyman Uludağ, (Dergah Yay.), İstanbul, 1985, s.163.

²⁴⁹⁴ Mesnevî, II,b.3351 vd.

Ben ağız güzel kokan adamın ağzından hem Allah haberini duydum, hem Allah selâmını! Bu Allah erlerinin selâmını da canla, gönülle kabul eder; Allah selâmını onların selâmından duyar, içerim. Çünkü onun selâmı da Allah selâmı olmuştur. Çünkü o, kendi varlığını ateşlere atmış, yakmıştır. Kendi varlığından ölmüş, Allah'ıyla dirilmiştir. Onun için Allah sırları, iki dudağının arasından çıkıp durmadadır. Riyazatta tenin ölümü diriliktir. Bu bedenin eziyet çekmesi ruha ebedilik verir. O habis herif de horoz ne diyecek diye kulak vermiş dinliyordu.”²⁴⁹⁵

Dervişler her ne kadar tamahın başka bir şekli olan ululuktan sakınmak için riyâzet ve çileye razı olmuşlarsa da ondan uzak kalamayanlar olduğunu öğreniyoruz. Zira, Hz. Mevlâna: “...sofîyi yoldan çıkararak tamahtır. Yoldan çıkarır da sofinin hali tebah olur, ziyan içinde kalır. Yemeğe, zevk ve sema'ya tamah ediş, hakikate akıl erdirmesine mani olur.”²⁴⁹⁶ diyor. Yine Mesnevî'nin ikinci cildinde “Boğazına düşkün, yemeye alışkın sofiler, köpek gönüllüdürler, fakat kedi gibi yüzlerini yıkarlar, temiz görünürler.”²⁴⁹⁷ demiştir. Onun bu ifadelerinden sufîyâne hayat tarzını benimsemiş görününen bazı kimselerin tamahkâr olduklarını anlayabiliyoruz. Devamında ise maddî olarak yemek yeme tamahını, diğer bir ifade ile yeme şehvetinden bazı sufî görünüşlü kişilerin kurtulamadıklarını anlıyoruz. Daha önce de Mevlânâ'nın çalışmadan, insanların verdikleri ile geçinen hatta dilenen bu zümre hakkındaki görüşlerine değinmiştik. Bundan farklı olarak “zevk ve semâ'ya tamah ediş, hâkikate akıl erdirmesine mâni olur.” ifadesi ayrıca önem arz etmektedir. Öncelikle “zevk” ifadesi maddî yani bedensel ya da nefsi hazlar anlamına

²⁴⁹⁵ Mesnevî, II,b.3357 vd.

²⁴⁹⁶ Mesnevî, II,b.570-1.

²⁴⁹⁷ Mesnevî, II,b.405.

gelebileceği gibi mânevî zevkler anlamına da gelir. Zevk ifadesinin ardından “semâ” kelimesinininde kullanılması onun mânevî zevk manasında kullanıldığı kanısını uyandırmaktadır. Dolayısıyla Mevlânâ bırakın maddî hazları, sufînin mânevî hazlar ve semâ vasıtasıyla dahi tamahkârlık duygusuna kapılabilecekleri ve sonuç olarak da hakikat bilgisine erişmelerinin imkânsız olacağını dile getirmektedir.

K) Sabır

“Arayan nihâyet bulur. Kurtuluş, sabırdan doğar.”²⁴⁹⁸

Ormanda avlanan bir aslan, bir tane eşek görür. Eşek aslandan hayli uzaktır. Eşegi gören aslan hırsından onun yaklaşmasına bekleyemedi. Âniden korkunç sesiyle kükredi. Fakat kımıldayacak kuvveti de yoktu. Aslanı uzaktan gören eşek nallarını dörtleyip ta dağın eteğine kadar kaçtı.²⁴⁹⁹ Aslanın yardımcısı olan ve eşegi aslana doğru çeken tilki, aslana hitâben: “A padişahım, kavga zamanında neden sabretmedin? O sapık, sana yaklaşıyorsa hafif bir saldırıda ona üstün gelirdin. Acele etmek Şeytan’ın hilesidir; sabır ve tedbir, Tanrı’nın lûtfu. O uzaktaydı, helmeni görüp kaçtı. Zayıflığını anladı, yüzünün suyunu döktü.”²⁵⁰⁰ Aslan cevap olarak; “kuvvetim yerinde sandım, dedi, bu derece halsiz kaldığımı zannetmiyordum. Fakat açlık ve ihtiyacım hadden aştı. Açlıktan sabrım da kayboldu, aklım da.”²⁵⁰¹ Aslanın cevabından anlıyoruz ki açlık ve ihtiyaç ne derece şiddetlenirse sabretmekte o derece güçleşir.

²⁴⁹⁸ Mesnevî, VI,b.595.

²⁴⁹⁹ Mesnevî, V,b.2565-7.

²⁵⁰⁰ Mesnevî, V,b.2568-70.

²⁵⁰¹ Mesnevî, V,b.2572-3.

Aslan aceleciliğine yenilerek şeytanın etkisi altına girmiştir.²⁵⁰² Acele edenlere Mevlânâ şöyle seslenir: “Ey ham aceleci! Der, dama uzanan merdivenden basamak basamak tedricen çıkılır. Tencereyi yavaş yavaş ustaca kaynatmak gerekir, der; delice kaynayan yemekten hayır gelmez.”²⁵⁰³

Yaşantımızın hemen her anında lazım olan sabır ile alakalı Kur’ân-ı Kerim’de yüz üç kelime bulunması²⁵⁰⁴ onun ehemmiyeyine işaret olabilir. Örneğin Allah’ın sabredenlerle beraber olduğu,²⁵⁰⁵ Allah’ın hükmünü verene kadar sabretmeyi,²⁵⁰⁶ sabrederek uyanık olup, savaşa hazırlanmayı²⁵⁰⁷ bildirmiştir. Kendilerine de sabrı telkin ettiği²⁵⁰⁸ Peygamberleri örnek göstererek; “O halde sen de azim sahibi elçilerin sabrettikleri gibi sabret, o (nankör)ler için acele etme...”²⁵⁰⁹ yine “Fakat kim sabreder, affederse şüphesiz bu, çok önemli işlerdendir!”²⁵¹⁰ buyrularak sabrın önemi bildirilmiştir.

Tasavvuf ıstılahında sabır ilk anlam olarak dayanıklılık, sızlanmamak,²⁵¹¹ şikayet etmemek,²⁵¹² itidali muhafaza atmek,²⁵¹³ yakınmamak, kendini

²⁵⁰² Gazzâli, acele davranılan durumlarda şeytanın, insana hiç farkında olmadığı yönlerden kötülüğünü terviç edeceğini söylemiştir.(Gazzâlî, *İhyâ*, III, s.73)

²⁵⁰³ Mesnevî, VI,b.1210.

²⁵⁰⁴ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 172.

²⁵⁰⁵ Bakara, 2/153.

²⁵⁰⁶ Yunus, 10/109.

²⁵⁰⁷ Âl-i İmran, 3/200.

²⁵⁰⁸ Tûr, 52/48; Âl-i İmran, 3/200; Nahl, 16/27.

²⁵⁰⁹ Ahkaf, 46/35.

²⁵¹⁰ Şûrâ, 42/43.

²⁵¹¹ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, tah. Nureddin Şerîbe, Mektebetü'l-Hâncî, 3. baskı, Kahire, 1986, s.32.

²⁵¹² Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, s.325.

²⁵¹³ Toshihiko İzutsu, *Kuran'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, (Pınar Yayınları), İstanbul, 1984, s.146.

acındırmamak,²⁵¹⁴ tahammül etmek²⁵¹⁵ anlamlarına gelmektedir. İbn Ata ise sabrı; “musibetler içinde iken en güzel şekilde edebe riayet etmek.” olarak tarif etmiştir.²⁵¹⁶

Dünya ve etrafına bir baksa, insan anlar ki her şey yavaş yavaş ve sırası gelince gerçekleşmekte. Ana rahmindeki çocuk sabır sayesinde bir damla su iken dünyayı aydınlatan bir ay haline gelir.²⁵¹⁷ Yüce Yaratıcı istese idi insanı ve tüm kâinatı “Ol!” emri ile derhal var edebilirdi. Fakat bunun yerine hadiste de belirtildiği üzere “yavaş için Allah’tan (c.c.), acele için ise Şeytan’dan olduğu”²⁵¹⁸ hükmü mücibince insana adeta örnek olurcasına yer ile göğü yavaş yavaş ve tam altı günde yaratmıştır. Allah (c.c.) bile bu yerlerle gökleri yavaşlıkla ve tam altı günde yarattı. Yoksa “Kün “der demez yerler de olurdu, gökler de; Allah(c.c.) buna kadirdi. Hattâ emreder etmez yüzlerce yer gök yaratabilirdi. Allah bütün kudretiyle beraber insanı, yavaş yavaş ve tam kırk yılda kemâl sahibi eder.²⁵¹⁹ Bir anda yokluktan elli kişiyi uçurup bu âleme getirmeye kadirdi ama. İsa, bir dúa ile hemencecik ölüyü diriltir de İsa’yı yaratan, insanları bir anda yaratmaya kadir değil midir? İsa’ya nazaran kudreti, kat kat üstün değil mi? Bu nedenle insanın dilediği şeyi yavaş yavaş, fakat sağlam bir halde yapması lâzım... İşte bu yavaşlık, insana bunu öğretmek içindir.²⁵²⁰ Örneğin dâima akıp duran küçük bir dere ne pislenir, ne kokar. Bu yavaşlıkla insan, ikbâle, devlete erişir. Yavaşlık, yumurtadır, devlet de kuşlara benzer. A inatçı adam, kuş hiç

²⁵¹⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.446.

²⁵¹⁵ Attâr, *Tezkiretü 'l-Evliya*, s.832.

²⁵¹⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s.267.

²⁵¹⁷ Abdurrahmân Câmî, *Yûsuf ve Züleyhâ*, çeviren Ali Nihat Tarlan, yayına hazırlayan Günay Kut, Harvard Üniversitesi Yakındoğu ve Medeniyetleri Bölümü, 2003, s. 118.

²⁵¹⁸ Bkz. Mesnevî, III,b.3497.

²⁵¹⁹ Mesnevî, III,b.3500-3.

²⁵²⁰ Mesnevî, III,b.3504-6.

yumurtaya benzer mi? Ama yumurtadan çıkar ya! Sen de davran da cüzlerin, yumurtalarından kuşlar çıkarsın. Yılan yumurtası da serçe kuşu yumurtasına benzer, fakat aralarında ne fark var? Armut da elmaya benzer, benzer ama aralarında farkları bil ey yüce kişi! Yapraklar da bakılınca bir renktedir. Fakat meyveleri çeşit çeşittir. Yapraklara benzeyen bedenler de birbirine benzer... benzer ama herkes bir iş için yaratılmıştır.”²⁵²¹

İçinde yaşadığımız dünya ve içindeki nimetler de uzaktan insana sahip olduğu şehvetten dolayı pek hoş gelir.²⁵²² Fakat, aslında onlar sınımadan ibarettirler. Onlar uzaktan insana su gibi görünsede, yanına yaklaşınca anlaşılır ki o bir serap imiş. Hatta o kokmuş bir kocakarıdır ancak çok cilveli olduğu için erkekleri kandırmıştır. Öyle cilveler yapar ki kendisini yeni bir gelinmiş gibi gösterir.²⁵²³ Mevlânâ onun cilvesine karşı insanları uyarır. Sakın ola insanlar onun yüzündeki boyaya aldanmamalı ve onun tarafından sunulmuş zehirli şerbetten içmemelidirler.²⁵²⁴ Onun hilelerine karşılık insan sabretmelidir. Zira sabır sıkıntının anahtarıdır. Sabreden insan gizli tuzaklardan da kurtulur. İlk etapda sıkıntılar insana zor gelsede sabrederek sonunda felaha erişir. Ancak sabretmeyip onun meydanda olan ve güzel görünen nimet tuzağına aldanan ise sonunda gizli olan acı akıbete kavuşur.²⁵²⁵

Mevlânâ, Hz. Peygamberin; “Tabiatında sabır olmayan kimseye Huda îman da vermemiştir.”²⁵²⁶ hadisini tekrarlayarak sabır-iman ilişkisine değinmiştir. Hz. Ali:

²⁵²¹ Mesnevî, III,b.3507 vd.

²⁵²² Mesnevî, VI,b.317.

²⁵²³ Mesnevî, VI,b.318.

²⁵²⁴ Mesnevî, VI,b.317

²⁵²⁵ Mesnevî, VI,b.320-1.

²⁵²⁶ Mesnevî, II,b.601.

“İman nedir?” sorusuna imanın temelleri arasında sabrı da sayarak şöyle cevap vermiştir: “İman dört temel üstündedir: En üstün amel²⁵²⁷ olan sabır, yakın, âdalet ve cihat. Sonra sabrı on makam üzere, ardından yakın, adalet ve cihadı aynı şekilde onar makam üzere vafetti.”²⁵²⁸ cevabını vermiştir.

Aynı doğrultuda Gazâli’de sabrın, imanın yarısı olduğunu söyler.²⁵²⁹ Mekkî de sabrın imanla alakasını, bedendeki baş ile anlatır: “...Nasıl başı olmayanın bedeni de olmazsa; sabrı olmayanın imanı da olmaz.”²⁵³⁰ Yine Mekkî: “Kişi, eziyete sabretmedikçe onun imanını iman saymazdık”²⁵³¹ demiştir.

Gayb hâkimlerinin fark ettiği bu gerçekten dolayı onlar gam yemeyi akıllı adamın işi sayarken, şeker yemeyi çocukların işi olarak görürler.²⁵³² Çünkü onlar işin sonunda neşe şekerinin, gam bahçesinin meyvesi olduğunu bilirler. O yüzden onlar gam ve kedere sevinirler. Çarşıda pazarda hamallar, sen alma, o yükü ben aslan gibi taşıyım diye birbirleriyle savaşıp dururlar.²⁵³³ Çünkü o zahmette rahmet, o eziyette kâr görüyorlardı da yükü her biri, öbüründen kapıyordu. Nitekim, musibet, dünyada başa gelirse, âhirette vuku bulmaz denilmiştir.²⁵³⁴ Çünkü Hz. Peygamber: “Allah bir kuluna hayır dilerse, onun günahının cezasını dünyada verir” buyurmuştur.²⁵³⁵ Dünyalık için kendilerini ağır yükün altına atanlar bunun karşılığında elbette bir şeyler beklerler. Buna karşın sabrederek karşılığını Allah’tan bekleyenler nasıl

²⁵²⁷ Ahmed b. Hanbel, V, 319; IV, 385.

²⁵²⁸ Serrâc, *Luma*, s.138.

²⁵²⁹ Tirmizi, *Nevâdiru'l-usul*, I, 83.

²⁵³⁰ Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, II, s.240.

²⁵³¹ Mekkî, a.g.e., II, 244.

²⁵³² Bkz. *Mesnevî*, III, b.3750.

²⁵³³ *Menevî*, II, b.1834.

²⁵³⁴ Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, II, 303.

²⁵³⁵ Ahmed b. Hanbel, IV, 87.

ödüllendirilmesin? Sabrının ücreti olarak Allah (c.c.) hazine bağışlar, diğeri ise birkaç mangır verir. Ayrıca Allah'ın bağışladığı altın, sen ölüp kumlar, topraklar altında yatsan bile seninledir... öldükten sonra kalıp başkalarına nasip olan mal değildir o! Allah malı, adım, adım cenazenin önünden gider, kabirde sana gurbet arkadaşı olur. Ebedi aşkla kapı yoldaşı olmak için ölüm gününe hazırlan da şimdiden öl! Sabır, gayret perdesi ardındaki sevgilinin nar gibi yüzünü, o isteğin, o dileğin ikiye ayrılmış saçlarını görmektedir. Gam, çalışıp çabalayan kimsenin önünde bir aynaya benzer... bu zıt olan şeyde buna zıt olan şeyi görür, sabırda muradına ulaşmayı, gamda neşeyi seyrederek. Zahmetten, eziyetten sonra da onun zıddı, yani genişlik, zevk ve neşe yüz gösterir. Bu iki hali, eline bak da gör, anla. Yumruğunu sıktıktan sonra mutlaka açarsın. Elin dâima yumulu, yahut dâima açık olsa bu bir hastalık eseridir. Elini açıp yummakla iş güç görür, çalışır, kazanır, işini düzene korsun. Bu el açıp yumma, kuşun iki kanadı gibi ele lâzım bir şeydir.²⁵³⁶

Mevlâna, sabrı insanın kurtuluş ile zafere olan inancı olarak görür.²⁵³⁷ Zira sabrın sonucu olarak kişi yeni kazanımlar elde eder²⁵³⁸ ve Allah'a yakınlaşır.²⁵³⁹ Öztürk'ün ifade ettiği gibi Mevlâna'ya göre, yaratıcı ruhun motoru, itici gücü²⁵⁴⁰ olan ıstıraba dayanmak mânevi bir yükseliştir. Yüce Yaratıcı da: “Biz insanı meşakkat içinde yarattık.”²⁵⁴¹ buyurarak insanın zorluklar ile iç içe olacağını emaresini sunmuştur. Dolayısıyla yaşam boyunca sâlikin çekeceği en değerli tesbih ve zikir

²⁵³⁶ Mesnevî, III,b.3755 vd.

²⁵³⁷ Mesnevî, II,b.600-1.

²⁵³⁸ Mesnevî, III,b.1846-8.

²⁵³⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, s.640.

²⁵⁴⁰ Yaşar Nuri Öztürk, *Mevlâna ve İnsan*, (Yeni Boyut Yay.), İstanbul,1992, s.182.

²⁵⁴¹ Beled, 90/4.

sabırdır.²⁵⁴² Böylece sâlik yaşadığı her bir zorluğu tatlı birer anıya çevirir.²⁵⁴³ Aynı şekilde Kelebâzî’de büyük sorunlar ve belâlardan sonra nurların çıkacağını söyler.²⁵⁴⁴ Ömer b. Abdülaziz de: “Allah Teala bir kuluna önce nimet verip peşinden onu alarak yerine sabır verirse; bu sabır, kendisinden alınan nimetten daha hayırlıdır”²⁵⁴⁵ demiştir.

Sabır, müminin sahip olması gereken güzel bir özelliktir. Hz. Peygamber bunu şöyle dile getirir: “Müminin, şu özelliği ne kadar güzeldir. Eğer kendisine bir nimet erişirse şükreder ve bu onun için hayır olur. Eğer bir musibete uğrarsa sabreder ve bu da onun için hayır olur.”²⁵⁴⁶ Sühreverdî, böyle kişilerin üzerine belâlar yağsada acziyet göstermeyeceklerini söylemiştir.²⁵⁴⁷ Aksini, yani sabretmeyip sızlanmayı mutasavvıflar, Allah’ı, insanlara şikâyet etmek olarak görmüşlerdir.²⁵⁴⁸ Bu nedenle Zunnûn Mısırî, sabır olmadan ihlâsın tam olarak gerçekleşmeyeceği kanaatindedir.²⁵⁴⁹

Sabır ehli olanlar hiçbir zaman ye’se düşmez. Onlar âyette belirtildiği üzere ümitlerini hiç kaybetmezler. Daima hüsnü zanda bulunurlar. Başkaları, olumsuz bir hâdiseden korkup sapsarı kesilse bile onlar aldırış etmez. Fayda, zamanında da, ziyan zamanında da gül gibi gülmeye çalışırlar. Gülün yaprakları birer birer koparılsa da yine gülmeyi bırakmaz, yine solup gamlanmazlar. Bir dikenden niçin gama düşeyim? Zaten bu gülmeyi diken yüzünden buldum derler. Takdir yüzünden kaybettikleri

²⁵⁴² Mesnevî, II, b.598-9.

²⁵⁴³ Mesnevî, III,b.1852-4.

²⁵⁴⁴ Kelebazi, et – Taarruf, İstanbul, (Dergah Yayınları), 1992, s.163.

²⁵⁴⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, s.636.

²⁵⁴⁶ Müslim, *Zühd* 64; Dârimî, *Rikâk* 61.

²⁵⁴⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, s.620.

²⁵⁴⁸ Serrac, *Luma*, ss.48-49.

²⁵⁴⁹ Attâr, *Mantuk*, s.189.

şeylerin, muhakkak bir belâyı savuşturduğunu bilirler. Zaten tasavvuf nedir diye bir uluya sorduklarında o da: “sıkıntı zamanı, gönülde neşe, ferah bulmak”²⁵⁵⁰ dememişmiydi? Bu yüzden Allah’ın verdiği mihnet ve cefayı da Peygamber’in pabucunu kapan tavşancıl sayarlar. Zira o tavşancıl, Peygamber’in ayağını yılan sokmasın diye pabucu kapmıştı.²⁵⁵¹ İlk bakışta bu olayı zarar gibi yorumlayan akıldan ise toza, toprağa bulanmamış, yok olmuş akla ne mutlu! Bu yüzden Allah (c.c.), “Kaybettiğiniz şeylere eseflenmeyin, hattâ kurt gelse de keçinizi yese bile”²⁵⁵² buyuruldu. Kısacası tecrübe edilen herhangi bir belâ, daha büyük belâları defetmek, o ziyan daha dehşetli ziyanları menetmek içindir.²⁵⁵³

İnsan bazen hastalıklar ile de sabır imtihanına tabi olurlar. Hz.Peygamber kendisinden duâ isteyen sara hastası kadına sabretmeyi tavsiye etmiştir.²⁵⁵⁴ Bu hususta sembolleşmiş kişi olarak Hz. Eyyüb’ün hikâyesini biliyoruz. Sabır timsali Hz. Eyyüb gibi birçok din ulusu ve mutasavvıf bu manada hastalığı ve acı çekmeyi bir fırsat olarak görmüşlerdir. Ağrı, sızı ve hastalıklar hazine olarak telakki edilmiştir. Onlar rahmet vesileleridir. Karanlık yere, soğuğa, gama, kırıklığa ve hastalığa sabretmek, Âbıhayat kaynağı ve sarhoşluk kadehidir. Çünkü yücelikler, hep aşağılıktadır. Baharlar güz mevsiminde gizlidir, güz mevsimi de baharda. Kaçma ondan! Gama yoldaş ol, vahşetle ünsiyet kesbet. Ölümünden uzun bir ömür isteyip durma! Nefsinin “Bu kötü” dediğine kulak asma. Çünkü onun işi hep zıddınadır.

²⁵⁵⁰ Mesnevî, III,b.32.61.

²⁵⁵¹ Mesnevî, III,b.3262.

²⁵⁵² Mesnevî, III,b.3264.

²⁵⁵³ Mesnevî, III,b.3257 vd.

²⁵⁵⁴ Bkz. Hanbel, *Müsned*, I, s.347.

Onun dediğinin zıddını yap. Âlemde peygamberlerin de vasiyetleri böyledir.²⁵⁵⁵ Dolayısıyla hastalığa ve düşkünlüğe sabretmek menzile varmakta önemli bir kilometre taşıdır. Hasta olunca insan aczini bildiği gibi diğer taraftan çaresi olan ilacı da arar. Fakat hastalığı atlatıp kuvvetlendiğinde nefsin ve şeytanın sözünü dinler.²⁵⁵⁶

Kötü arkadaşına karşı gösterilen sabır da kişinin seyr-i sulûkünde önemli merhaleler kat etmesi anlamına gelir. Çünkü kötü arkadaşına sabır, insanın göğsünü açar ve genişletir.²⁵⁵⁷ Peygamberlerin münkirlere sabretmeleri onları Allah'ın (c.c.) en has kulları olmalarını sağlamıştı.²⁵⁵⁸ Mekki'ye göre havasın özelliklerinden birisi de insanlardan gelen kötü söz ve fiillere sabır etmeleridir.²⁵⁵⁹ Benzer bir ifade ile Attâr: “Sabreden herkesle, dostluk gütmeli, Hürmeti her ferde uygun etmeli.”²⁵⁶⁰ demiştir.

Dolayısıyla insanlar elde ettikleri mânevî makam ve hallerini sabır değirmenini çekerek elde etmişlerdir. Bu bağlamda Mevlâna şunları söyler: “Kimde bir düzgün esvap görürsen bil ki onu sabretmek, uğraşır kazanmakla elde etmiştir. Kimi aç, çıplak görürsen bu hali, sabırsızlığına tanıktır. Kim ürker, canı dertler içinde kalırsa mutlaka bir kötü kişiye arkadaşlık etmiştir. Eğer sabretsen ülfetine tahammül edip vefa göstersen sevdiğinden ayrılmaz, başını dövmezsin.”²⁵⁶¹ İnsanın sabrı elde etmesi için sabırsız ve kötü huylu arkadaşından uzaklaşması gerek. Sabrı elde etmek için Allah'ın (c.c.) huyuyla huylanmalı. Sabırsızlık gösterip, kervanda ayrılmış yalnız

²⁵⁵⁵ Mesnevî, II,b.2261 vd.

²⁵⁵⁶ Mesnevî, VI,b.1405.

²⁵⁵⁷ Mesnevî, VI,b.1407.

²⁵⁵⁸ Mesnevî, VI,b.1410.

²⁵⁵⁹ Mekki, *Kûtu'l-Kulüb*,II,s.20.

²⁵⁶⁰ Attar, *Pendnâme*, b.313, s.589.

²⁵⁶¹ Mesnevî, VI,b.1411-4.

başına kalan yolcu gibi olmamalı.²⁵⁶² Sabrı olmayan insan Allah'tan (c.c.) başkasına arkadaş oldu mu, O'nun ayrılığı büyük bir dert olur, arkadaşının da ona bir hayrı olmaz. Böyle bir akıbeta düşer olmamak için kişi "balla sütün karıştığı gibi Allah huyuyla huylanmalı."²⁵⁶³ İnsan, Allah (c.c.) yani onun emrileri doğrultusunda yaşayarak onun huyları ile huylanmalı ki, kendisine emanet edilen şeyler eksilmekten veya zayi olmaktan kurtulsun. Huyları da yaratan zaten O Yüce Yaratıcı değil midir? Dolayısıyla kişi huyları yaratanın huyları ile huylanarak peygamberlerin ahlakını yetiştirip besleyen Allah'ın ahlâkına bürünsün. Bu uğraşa girişildiği takdirde her işe mukadder olan Allah(c.c.) bu çabayı kemâle erdirir. Zira O kendisine bir kuzu verene, büyük bir sürü bağışlar.²⁵⁶⁴ Bu irâdeyi gösterenler daha sonra büyük nimetlere kavuşmuşlardır. Onlar köpek postuna bürünmüş görünselerde adsız, sansız bu kişiler perde arkasında hiç şarapsız kalmazlar. Sabır güçlüklerin ve sıkıntılarının anahtarıdır. Onlar bu azmi ve direnci gösterdikleri için savaşta galip gelebilmişlerdir.²⁵⁶⁵

Yukarıda bela ve musibetlere karşı sabrın insana sağlayacağı kazanımlara değindik. Mesnevî'de sabrın eğitimdeki yerine de değinildiğini görüyoruz. Hz. Davud'u zırh yaparken gören Hz. Lokman dökülen demir halkaları merak edip sormak yerine sabretmeyi tercih eder: "Lokman'ın, Davud aleyhisselâm'ı demir halkalar yaparken görüp merak etmesi, sabredersen elbette anlarım diye sormayıp sabretmesi; Lokman, tertemiz Davud'un yanına gitmiş, onun demir halkalar yapmakta olduğunu görmüştü. O yüce padişah demir halkalar yapıyor, halkaları

²⁵⁶² Mesnevî, VI,b.1416.

²⁵⁶³ Mesnevî, VI,b.1415.

²⁵⁶⁴ Mesnevî, VI,b.1420-1.

²⁵⁶⁵ Mesnevî, III,b.210 vd.

birbirine takıyordu. Lokman silah yapma sanatını pek görmemişti, şaşırıp kaldı, vesveseleri arttı. Bu nedir acaba, şunu bir sorsam, bu kat kat halkalarla ne yapıyorsun desem, dedi. Sonra yine kendi kendisine dedi ki: “Dur hele sabır daha iyi. Sabır, adamı maksadına çabucak ulaştırır. Sormazsam iş daha çabuk anlaşılır. Sabırlı kuş, bütün kuşlardan daha iyi uçar. Fakat sorarsam maksadı daha geç anlarım, kolaycacık anlayacağım şey, bu sorgumla güçleşir. Lokman, orada bir müddet sabredip durdu. Bu müddet içinde Davud da zırhı yapıp tamamladı. Kerem ve sabır sahibi Lokman’ın önünde bedenine geçirip giyindi. “Civanım, bu, savaşta yaralanmamak için güzel bir elbisedir” dedi. Lokman dedi ki. “Sabır da güzel bir iş. Her dertte ona sığınmak gerek, her gamı o giderir.”A kişi “ Vel asrı” sûresinin sonunu dikkatlice oku da bak. Allah o sûrede sabrı hakla beraber andı, sabrı hakka eş etti. Allah, yüz binlerce kimya yarattı ama insan, sabır gibi bir kimya görmedi.”²⁵⁶⁶ Sabrın bu denli değerli olmasının nedeni ise onun iman ile olan birebir münâsebetidir.

Sabır güzel hayaller kurmak sûretiyle insanın içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulmasına yönelik ümit beslemesine vesile olur. İşte o kurtuluş ümidi, kalbinde taşıdığı imandan gelir. Bunun zıttı olarak da iman zayıflığı ise ümitsizliğe ve iç sıkıntısına neden olur. Bu manada “sabır olmayanın imanı da yoktur”²⁵⁶⁷ denilmiştir. Hz. Peygamber de: ”Allah, gönlünde sabrı olmayana iman da vermemiştir.” buyurmuştur.²⁵⁶⁸ Mevlâna aynı zamanda mübarek olan sabrın daima insandan üzüntüyü giderdini de ekler.²⁵⁶⁹

²⁵⁶⁶ Mesnevî, III,b.1840 vd.

²⁵⁶⁷ Mesnevî, II,b.600.

²⁵⁶⁸ Mesnevî, II,b.598 vd.

²⁵⁶⁹ Mesnevî, III,b.2312.

Sabır bahsinde Mevlâna, Kuşeyri Risalesi'nde anlatılan Zünnûn Mısır'ının hapse düşünce, onu ziyarete gelen dostlarına saçma sapan sözler sarf etmesini ele alır.²⁵⁷⁰ Zünnûn bununla kalmayıp ziyaretçiler taş ve sopa fırlatır.²⁵⁷¹ Bu olaydan sonra ziyaretine gelen dostları oradan hemen kaçarlar. Onların gidişi üzerine Zünnûn kahkaha ile gülürek şunları söyler: “Şu dostların heva ve hevesine bak. Dostlara bak! Hani dost olanların nişanesi? Dostlara zahmet can gibi sevimidir. Dosta, dostun zahmeti ağır gelir mi? Zahmet içtir, ruhtur. Dostluksa onun derisine benzer. Dostluk nişanesi belâdan, âfetlerden, minhetlerden hoşlanmak değil midir? Dost altın gibidir. Belâ da ateşe benzer. Hâlis altın, ateş içinde saf bir hale gelir”²⁵⁷² Hz. Peygamber'i de sabır, Burak olup göklerin en yücesine çıkarmıştır.²⁵⁷³

Hz. Peygamber, sabrı “Hadisenin tesir yaptığı ilk anda gösterilen tahammül”²⁵⁷⁴ olarak tanımlamıştır. Gazâlî ilk anda öfkenin insanı şeytanın elindeki oyuncak topaç gibi oyuncak ettiğini söyler.²⁵⁷⁵ Mevlâna, sâlike öfkelenmemesini, onun yerine yüzlerce ordudan daha güçlü, kılıçtan daha keskin olan hilm kılıcını kuşanmasını tavsiye eder.²⁵⁷⁶ Bu yüzden kişi ilk müsibet anında, belâyaya rıza ile karşılayıp,²⁵⁷⁷ bağıırıp çağırarak yerine onlardan ibret alarak kendine çeki düzen

²⁵⁷⁰ Mesnevî, II, b.1455.

²⁵⁷¹ Mesnevî, II, b.1456.

²⁵⁷² Mesnevî, II,b.1457-61.

²⁵⁷³ Bkz. Yunus Emre, *Divân ve Risâletü'n-nushiyye*, I.16.3; Mesnevî, IV,b.3979 .

²⁵⁷⁴ Buhârî, *Cenâiz*, 32; Müslim, *Cenâiz*, 8.

²⁵⁷⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, III, s.69.

²⁵⁷⁶ Mesnevî, I,b.3989

²⁵⁷⁷ Mehmet Necmettin Bardakçı,*Sosyo Kültürel Hayatta Tasavvuf*, FKE yay. Isparta, 2000, s.80.

vermelidir.²⁵⁷⁸ Ki böyle yaparsa Attâr'ın dediği gibi öfkeyi ve kızgınlığı attığında ömründen de zevk alır.²⁵⁷⁹

Mevlânâ, öfkeyi yenmenin zor ama gerekli bir zorunluluk olduğunu hatırlatır.²⁵⁸⁰ Bu konuda, Hz. İsa'ya, Allah'ın gazabından nasıl emin olunacağı sualine “Kızdığın zaman öfkeni teskin ederek!” cevabını hatırlatır.²⁵⁸¹ Yine Hz. Ömer ile Rum elçisi arasında geçen²⁵⁸² ve Hz. Ali'nin savaş esnasında yüzüne tüküren adamın hikâyelerini anlatır.²⁵⁸³

Yaşanan her sıkıntıya, başa gelen her musibete sabır, insanın olgunlaşması, Mevlâna'nın ifadesi ile “ham iken pişmiş” hale gelmesi içindir. Bu süreç yanan ateşin gümüş ile posasını ayırması gibidir. Bu işleme tabi tutulma iyinin ve kötünün imtihanı, altının kaynayıp tortusunun üste çıkması içindir.²⁵⁸⁴ Benzer doğrultuda Öztürk, “mihnet ve ıstıraptan nasibini almamış bir şahsiyet ve düşünce, insana ve hayata kesinlikle faydalı olamaz.”²⁵⁸⁵ demiştir.

L) Çile ve Gözyaşı

“Artık dertten şikâyet etme. Çünkü dert, insanı yokluğa sürüp götüren rahvan bir attır.”²⁵⁸⁶

²⁵⁷⁸ İsmail Karagöz, “Kur'an ve Hadislerin Işığında Sabır ve İnsan”, DİD, 38/1, 2002, s.5.

²⁵⁷⁹ Attar, *Pendnâme*, b.524-525.

²⁵⁸⁰ Mesnevî, III,b.3480; II, b. 272-5.

²⁵⁸¹ Mesnevî, IV,b.113-7.

²⁵⁸² Bkz. Mesnevî, I,b.1390 vd.

²⁵⁸³ Bkz. Mesnevî, I,b.3721 vd.

²⁵⁸⁴ Mesnevî, I,b.232-3.

²⁵⁸⁵ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, İFAV., İstanbul, 1989, s.191.

²⁵⁸⁶ Mesnevî, VI,b.1474.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) hayatına baktığımızda maddî veya mânevî birçok sıkıntı ile dolu olduğunu görürüz. Bu yüce insan özelinde olduğu gibi aslında bütün peygamberler genelinde durum aynıdır. Onlar insanlık tarihinin en büyük acı ve sıkıntılarını yüklenmiş yüce karakterlerdir. Çektikleri sıkıntıları da daha ziyâde ümmetlerinin felâhı adına göğüslemişlerdir. Son peygamber ve kâinatın efendisi olan Hz. Muhammed (s.a.v) efendimiz de ağır sorumluluğu nispetinde sıkıntılara mâruz kalmıştır. Realist ve materyalist düşünce yapısına ters düşün bu gerçeklik peygamberleri daha da yükseltmiştir. Zira onlar dertlere ve mûsibetlere sabrederek yüksek makamlara erişmişlerdir.²⁵⁸⁷ Kaldı ki onlar Allah'tan (c.c.) gelecek dertlerden şikâyetçi değillerdir. Aksine bütün âlemleri var eden Yüce Allah'ın (c.c.) sillesini satın almaya bakarlar. Çünkü âlemleri yaratan Allah(c.c.) sillesinden sonra onlara taçlar ve tahtlar bağışlar.²⁵⁸⁸ Peygamberleri örnek alması gereken insanlarda sinek kanadı hükmünde olan dünyaya meyletmeyip, boynunu dünyanın altın boyunduruğundan derhal kurtarıp, Allah'ın (c.c.) sillesini satın almaya bakmalıdır.²⁵⁸⁹

Kendilerine, peygamberleri örnek almak yerine nefsinin ve şehvetinin önder kılanlar ise sıkıntı ve dertlerden şikâyet edip, daima rahat ve tatminkâr bir hayat yaşamayı gâye edinirler. Böyle kimseler ateşe atılıp da annesini çağıran çocuğun halini anlamaktan çok uzaktırlar. Onlar bilmezler ki çocuk ateşin içerisinde sükûn ve rahatı bulmuş, gâfillerin aldandığı, zevk, sefa ettiği dünyayı ana rahmi gibi dar ve sıkışık görmüştü. Dışarıdan dert ve zulûm gibi görünen ateş içinde her bir dert

²⁵⁸⁷ Mesnevî, VI,b.1641.

²⁵⁸⁸ Mesnevî, VI,b.1639 vd.

²⁵⁸⁹ Mesnevî, VI,b.1641.

zerresinin içinde bir İsa nefesi gördü.²⁵⁹⁰ Ateşe atılan bu çocuğa göre dert âleminin “şekli yok, kendisi var bir cihan... O zâhiren var olan dünya ise sebatsız şekilden ibaret.”²⁵⁹¹ Zâhiren zulmet gibi görünen ateş içerisinde bambaşka bir âlem ve gerçeklik gören çocuk annesine seslenir: “Ana, analık hakkı için gel, gir... bu ateşin ateşlik hassası yok. Ana, gel, gir... tam tâlih ve devlet zamanı. Ana, gel, gir... devleti elinden kaçırma. O köpeğin kudretini gördün. Gel de bir de Allah’ın lûtuf ve kudretini gör.”²⁵⁹²

Çilenin ve yaşanılan her acı tecrübenin esasen büyük birer nimet olduğunu anlayan Mevlâna: “Naziri olmayan tek padişahımın hoşnut olması için ben, hastalığıma da âşığı, derdime de. İki deniz gibi olan gözlerimin incilerle dolması için gam toprağını gözüme sürme gibi çekmekteyim.”²⁵⁹³ diyor. Mevlânâ, Hz. Peygamber’in gözyaşı ile ilgili duâsını anlatır.²⁵⁹⁴ Hikâyenin sonunda sâlike peygamberini örnek olarak gözyaşı dökmesini salık verir.²⁵⁹⁵ Sâlik için ilk örnek Hz. Âdem’dir. Çünkü o, dünyaya gözyaşı dökmek için gelmiştir. Onun evlatları olarak insanlar onun gibi gözyaşı dökmelidir.²⁵⁹⁶ Zira akıtılan her gözyaşı aslında birer inci, hatta ondan daha kıymetlidir. Devam eden gözyaşı ve hüznün kalbi nurlandırır.²⁵⁹⁷ Mevlânâ, gözyaşını, katılaşmış ve verimsiz hâle gelmiş kalpleri diriltten yağmura benzeter.²⁵⁹⁸ Fakat halk onun kıymetini bilmediği için onu gözyaşı sanır. Dolayısıyla

²⁵⁹⁰ Mesnevî, I,b.793.

²⁵⁹¹ Mesnevî, I,b.795.

²⁵⁹² Mesnevî, I,b.796 vd.

²⁵⁹³ Mesnevî, I,b.1778-9.

²⁵⁹⁴ Mesnevî, VI,b.2339.

²⁵⁹⁵ Mesnevî, VI,b.2340-3.

²⁵⁹⁶ Mesnevî, I,b.1635-7.

²⁵⁹⁷ Zafer Erginli, *İlk Süfilerde Nefis Kavramı: Hâris Muhâsibî Örneği*, s. 171.

²⁵⁹⁸ Mesnevî, III,b.4707-8.

kişinin gönlü “ben ondan incindim” dedikçe farkında olmadan asılsız ve Mevlâna’nın ifadesi ile ehemniyetsiz bir nifakta bulunmaktadır.²⁵⁹⁹ Zira şikâyet ettiği çile onun için bir ihsan değildir. Fakat Hz. Yunus, balığın karnından o ihsan sayesinde kurtuldu.²⁶⁰⁰ Bu yüzden sâlik dertten şikâyet etmemelidir. Yaşantılanan her bir dert insanı yokluğa götüren rahvan bir attır.²⁶⁰¹ Hz. Meryem’i doğum sancısı için ağacı gibine yönelten yine dert ve ıstıraptır.²⁶⁰² Yeni açılımlar kazandıran dertten kaçmak, şikâyet etmek yerine sâlik derdi ilaç bilip dert aramalıdır.²⁶⁰³ Bir başka yerde Mevlânâ can sahrasının yeşillenmesi için şöyle söyler: “Akarsuyun olduğu yerde yeşillik vardır. Gözyaşı dökülen yerde de ilahî rahmet...(Ey sâlik) İnleyen bostan dolabı gibi inleyerek gözyaşlarına sahip ol ki can sahranda yeşillikler bitsin.”²⁶⁰⁴

Mevlâna’nın yaşamış olduğu dönemin siyasî, sosyal ve ekonomik olarak daha önceki ihtişamlı dönemin ardından toplum üzerinde ne derece derin bir travma etkisi oluşturduğunu tahmin etmek zor olmasa gerek. Her şeyden önce bölgenin önemli ticaret yolları üzerinde bulunuyor olması²⁶⁰⁵ ve Anadolu’nun o dönem âdetâ bir kervansaraylar diyârı olduğu²⁶⁰⁶ gerçeği bölgenin ekonomik olarak ne derece iyi konumda olduğuna işaret eder. Böylesi bir ekonomik hava Moğolları saldırıları ve daha sonra ağır vergi yüklerinden sonra tam bir çöküş sürecine girmiştir. Ayrıca bölgede istikrarın kaybolması ile daha önceden dinî kanaat önderleri aracılığı ile

²⁵⁹⁹ Mesnevî, I,b.1780-2

²⁶⁰⁰ Mesnevî, II,b.3121.

²⁶⁰¹ Mesnevî, VI,b.1474

²⁶⁰² Mesnevî, II,b.98.

²⁶⁰³ Bkz. Mesnevî, VI,b.4302-4.

²⁶⁰⁴ Mesnevî, I,b.820-1.

²⁶⁰⁵ Danık, *Orta Çağda Harput*, s.60.

²⁶⁰⁶ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.82.

hoşgörü ve saygı bağları ile oluşturulmuş uyumlu ve huzurlu bir sosyal yaşam da kalmamıştır. Dolayısıyla halk ekonomik olarak buhran yaşamak ile birlikte sosyal ve psikolojik olarak da derin problemlerle karşı karşıya kalmıştır. İlk nazarda durum halkın aleyhine görünse de yukarıda değinildiği gibi mânen farklı kazanımlar elde edilmiştir. Her şeyden önce “Müslümanın başına gelen bazı müsibetlerin günahlarına kefaret, bazılarının ise sabrının karşılığı olarak sevap kazanma vesilesi” olduğundan hareketle birer artı olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda Mevlânâ'nın ifade ettiği gibi dertlere binâen akıtılan gözyaşları birer inci kıymeti taşımaktadır. Dolayısıyla Mevlânâ'nın yaşamış olduğu dönemin gelişmeleri insanlık ve tasavvuf tarihi açısından “inci gibi mutasavvif şâir” olan Mevlâna'nın doğmasına neden olmuştur. Kendisinin de ifade ettiği gibi, hamlıktan pişkinliğe, ondan sonra da yanmaya geçiş için tecrübe edilmesi gereken yaşantılar vardır. O bunları yaşamış ve mânevî takâmülünü gerçekleştirmiştir. Elbetteki böyle bir ortamda sosyal ve etrafındakilere karşı insanî sorumlulukları olan Mevlâna, onların maddî ve mânevî problemlerine derman olabilmek adına elinden geleni yapmıştır. Etrafında daha çok toplumun alt tabakasından ve fakir insanların olduğunu²⁶⁰⁷ ve onların iktisadî sorunlarının çözümü noktasında devrin güç ve söz sahiplerinden yardım istemiştir.²⁶⁰⁸ Bununla birlikte mânevî olarak zayıf düşmüş halkı da yaşanan sıkıntıların âhiret penceresinden sızan birer ışık huzmelerine dönüşeceğini belirterek onları geçici dünya yaşamlarında, gelecek güzel günler adına bir nebze olsun mutlu ederek bâki âleme hazırlamıştır.²⁶⁰⁹

Bu konu ile ilgili daha önceki bölümlerde tafsilatlı bilgi sunulmuştur. İlâve olarak

²⁶⁰⁷ Füzûzanfer, *Mevlana Celaleddin*, s.175.

²⁶⁰⁸ Schimmel, *Sun Triumphal-Love Triumphant*, East-West Publications, p.93.

²⁶⁰⁹ Ömer Çam, “Mevlânâ'nın Etkileri, Ritm Psikolojisi ve Seması”, s.172-4.

yukarıda da izah edildiği gibi müritleri okusun diyerek yazdığı büyük eseri Mesnevî’de özetle yaşanan her zorluğun insana olumlu katkılar sağlayacağı fikri o dönemin zor şartlarında yaşayan insanlar için başlı başına bir güç ve direnç kaynağı olduğu kanaatindeyiz. Mevlâna beyitlerin de “cennetin hoşâ gitmeyen şeylerin ardında gizli olduğunu” tekrarlayarak²⁶¹⁰ insanlara bu yaşadıklarının boşuna olmadığını, emniyetin korkunun içerisinde gizlendiğini²⁶¹¹ ve sonunda karanlığın ardından güneşin geleceğini telkin etmiştir.²⁶¹²

Her ne kadar etrafındakiler için âdeta bir dayanak, destek mâhiyetinde olan Mevlânâ insanlara güç veriyor olsa da, o gücü ve kuvveti terk edip, ağlamaya koyulmayı tavsiye etmiştir.²⁶¹³ Çünkü yoksulun ağlayışına acınır. Yine susuz ve aciz kişinin ağlayışı mânevidir, doğrudur. Soğuk, soğuk ağlayışsa, yalandan ibarettir. Hz. Yusuf’un kardeşleri de ağlamıştı. İçleri haset ile dolu olduğundan onların ağlamaları hileden ibaretti.²⁶¹⁴ Fakat Hz. Yakup’un ağlaması ise içtendi. Onun bu içten acizâne ağlamasının sonunda Yusuf’a kavuştu. Allah (c.c.) istek ve murada erme ikilisini bir birine bağlamamamış mıdır? Çocuk ağlamadıkça süt nasıl coşar? Bir günlük çocuk bile bu hakikati bilir. Ağlayayım da esirgeyen dadı gelip yetişsin ister.²⁶¹⁵ Bunun gibi dadılar dadısı da insan ağlamadıkça sebepsiz bedava sütü pek az verir. Bu yüzden insan “çok ağlayın” gerçeğine kulak verdi. Zira dünyanın direği bulutun ağlaması,

²⁶¹⁰ Mesnevî, IV,b.1857.

²⁶¹¹ Mesnevî, VI,b.4359.

²⁶¹² Mesnevî, III,b.2924.

²⁶¹³ Mesnevî, VI,b.1579; V,b.134-43.

²⁶¹⁴ Mesnevî, V,b.474-6.

²⁶¹⁵ Mesnevî, V,b.135.

güneşin yakmasıdır.²⁶¹⁶ Şöyle ki güneşin hararetiyle bulutun gözyaşı olmasaydı beden ve araz semirip gelişmezdi. Yâni bu hararetle bu ağlayış, temel olmasaydı şu dört mevsim meydana gelemezdi. Güneşin hararetiyle âlem bulutunun ağlaması, cihânın nizamını ahengini sağlayıp, nasıl âlemi hoş bir hale sokuyorsa, insan da akıl güneşini yakarak, gözünü gözyaşları saçan bir bulut haline getirmeli. Bu nedenle insana küçük çocuk gibi ağlayan bir çift göz gerek.²⁶¹⁷

Gözyaşı dökmek ihsana nâil olduğu gibi mûsibetlerinde def'ine sebep olabilmektedir. Hz. Yunus'un kavmi gözyaşı ile mûsibetten kurtulmuştu. O kavmin üzerine gökten ateş dolu bir bulut, yıldırımlar saçarak, taşları yakarak iniyordu. Diğer taraftan gök gürlemekte, insanların benizleri sararmaktaydı. O esnada insanlar evlerinin damlarındaydı ve vakitte gece idi. Üzerlerine gelmekte olan belayı gören insanların hepsi aşağıya indi. Ovaya doğru yol alırken anneler evlatlarını unutmuşlardı. Tıpkı kıyâmet gününde emzikli kadınların çocuklarını unutmaları gibi.²⁶¹⁸ Hep birlikte feryat figan, ağlayıp, çığırarak yalvarıyordu. Allah (c.c.) o inatçı kavmin gözyaşlarına acır. Sonuç olarak ağlayıp sızlamaları sayesinde kurtulmuşlardır.²⁶¹⁹ Hikâyenin sonunda Mevlâna, Allah'ın(c.c.) üstünlük bakımından gözyaşını, şehitlerin kanları ile bir tuttuğunu söyler.²⁶²⁰

²⁶¹⁶ Mesnevî, V,b.137-8.

²⁶¹⁷ Mesnevî, V,b.141 vd.

²⁶¹⁸ Hacc, 2.

²⁶¹⁹ Mesnevî, V,b.1608 vd.

²⁶²⁰ Mesnevî, V,b.1619.

Mevlânâ'ya göre günde beş defa namaza çağrılan insan feryat etmek üzere davet edilir. Yani müezzinin “Haydi felaha” demesi; ağlayışı ve sızlanış ile ferahaların demektir.²⁶²¹

Mevlâna, bir şeyhin hikâyesini anlatır. Bahsi geçen şeyh insanlardan borç olarak ihtiyaç sahiplerine verirmiş. Bu yüzden etrafa dört yüz dinar borcu olmuştu. Şeyh hastalanınca borçlu olduğu kişiler alacaklarını tahsil etmek maksadıyla yanına varırlar. Onların hallerinde anlayan şeyh öncelikle onları sakinleştirmek için sokakta helva satan çocuğun bütün helvalarını aldırıp misafirlere ikram edilmesini emreder. Daha sonra parasını bekleyen çocuk: “Ey kâmil kişi, paramı ver” dedi. Şeyh dedi ki: “Parayı nerden bulayım? Ben borçlu bir adamım, aynı zamanda ölüyorum!” Çocuk derdinden helva tabağı yere vurdu, feryat ve figana başladı. Eleminden hayhayla ağlamaya koyuldu, ”Keşke iki ayağım da kırılıydı, keşke külhan’a gideydim de tekkenin kapısından geçmez olaydım” diyordu. Çocuğun feryadından hırlı, hırsız birçok kişi başına toplandı. Çocuk, ”Ey kötü Şeyh, beni ustam muhakkak öldürür. Eğer yanına eli boş gidersem beni keser, buna razı mısın?” diyordu. Çocuk ikindi namazına kadar ağlamaya devam eder. İkinci vakti olunca şeyhin hizmetçisi cömert bir adamın verdiği bir tabak altınla içeri girer. Çünkü mal sahibi hali vakti yerinde bir kişi, Şeyh’in halini biliyordu ve ona hediye göndermişti. Tabağın bir köşesinde dört yüz dinar vardı, bir tarafında da kağıda sarılı helvacının parası olan yarım dinar vardı. Hizmetçi gelip Şeyh’i ağırladı, o misli bulunmaz Şeyh’in önüne o tabağı koydu.

²⁶²¹ Mesnevî, V,b.1600.

Tabağın üstünden örtü kaldırılınca halk Şeyh'in kerametini gördü.²⁶²² Allah'ın lütfunun yanında elbette o dinarlar çok ehemniyetsizdir. Fakat onun gelmesi çocuğun ağlamasına bağlıdır. Çünkü helva satan çocuk ağlamasaydı rahmet denizi coşmazdı.²⁶²³ Dadı ve annenin, çocuk ne zaman ağlayacak diye bahaneler aradığı gibi Allah (c.c.) da, insanlar ağlasın da süt meydana gelsin diye ağlamayı yarattı.²⁶²⁴

Allah'ın (c.c.) rahmeti âyette de beyan edildiği üzere şüphesiz kahrından ileridir. Bu nedenle belâlara uğrayan bir kişinin rahmetten uzak olduğunu söyleyemeyiz. Aksine kişinin belalara maruz kalması, rahmetin bir başka tecellisidir. İnsan ilâhi takdir neticesi olarak üzüntülere maruz kalırsa elindeki her şeyden hatta bazen kendisinden ve yaşamından usanarak her şeyden vazgeçer. Kişi bu davranışın karşılığı olarak Yaratıcı tarafından tekrar lütuflara nâil olur, adeta yıkanıp arınmış gibi sıkıntılardan ve dertlerden kurtulur.²⁶²⁵

Mesnevî'de çileye dâir en önemli sembollerden biri nohuttur. Nohut bahar mevsiminde sulak ve verimli arazilerde yetiştikten sonra zahmet ve sıkıntılara düşer olur.²⁶²⁶ Mevlâna ona şöyle seslenir: “Ey nohut, belâlara düş, kayna, piş de ne varlığın kalsın, ne sen kal! O bostanda güldüysen can ve göz bostanının gülü olduğundan güldün. Su ve toprak bahçesinden ayrıldıysan lokma oldun, dirilerin vücuduna girdin. Gıda ol, kuvvet ol, düşünce ol... evvelce süttün, şimdi ormanlarda aslan kesil! Vallahi sen, önce onun sıfatlarından ayrıldım da geldin.. tekrar çevikçe acele et, yine onun sıfatlarına ulaş! Buluttan, güneşten, gökten geldin... yine Allah

²⁶²² Mesnevî, II,b.385 vd.

²⁶²³ Mesnevî, II,b.441-2.

²⁶²⁴ Mesnevî, II,b.1952-3.

²⁶²⁵ Mesnevî, III,b.4165 vd.

²⁶²⁶ Mesnevî ,III,b.4171.

sıfatları haline döndün mü göklere gidersin. Yağmur ve ışık sûretinde geldin, Allah'ın tertemiz sıfatları sûretine bürünüp gidiyorsun.”²⁶²⁷ Mevlâna'nın bu fikirlerini duyan ve idrak eden nohut maruz kaldığı durum karşısında mazoşist bir tavırla şunları ifade eder: “Sen, bu kaynatmada beni yapıp yoğuran bir mimara benziyorsun. Vur bana kepçeyle... ne de güzel vuruyorsun. Ben fil gibiyim, vur başıma, yarala beni... vur, yarala da Hindistan'ı, Hindistan bahçelerini görmeyeyim. Bu sûretle de kendimi kaynamaya, vereyim de onun kucağına ulaşayım, ona kavuşmaya bir yol bulayım! Çünkü insan, zenginlikte azgın olur. Rüyasında Hindistan'ı gören fil gibi azar, kudurur. Fil, rüyada Hindistan'ı gördü mü filciyi dinlemez, azgın bir hale gelir.”²⁶²⁸ Bu nedenle mümin dünya nimetlerine sahip, müreffeh bir kişi olmaktan ziyade porsuk gibi dayak yedikçe şişmanlayan, semiren bir özellik arz eder.²⁶²⁹

Mevlâna porsuğun dövüldükçe semiren, büyüyen bir hayvan olduğunu söylemesi günlük hayatın bir gerçeğin, yansıttıktan sonra müminin canının da porsuk gibi zahmet ve meşakkatlerle kuvvetleneceğini söyler. Bu gerçeği bilen Utbetü'l Gulâm'ın bir defasında bütün geceyi: “(Ey Rabbim!) Bana azap da etsen sana âşığım, bana merhamet de etsen sana aşığım.” diyerek geçirdiği rivayet edilmektedir.²⁶³⁰ Mevlânâ da ağrının, sızının, gece uykusuzluğunun mübarek olduğunu söyler.²⁶³¹ Sırt ağrısı yüzünden uykudan uyanmayı lütûf kabul eder.²⁶³² Çünkü çekilen sıkıntılar

²⁶²⁷ Mesnevî, III,b.4188 vd.

²⁶²⁸ Mesnevî, III,b.4018-22.

²⁶²⁹ Mesnevî, III,b.97.

²⁶³⁰ Kuseyrî, *Kuseyrî Risâlesi*, s. 312.

²⁶³¹ Bkz. Mesnevî, II,b.2257.

²⁶³² Mesnevî, II,b.2259-60.

insana acziyetini hatırlatır ve kul olmaya yönlendirir.²⁶³³ Zira en üstün kullar olan peygamberler en büyük zahmet ve eziyetlere maruz kalmışlardır. Hatta onların çektikleri meşakkatler, bütün dünya insanının çektiği eziyetlerden çok daha fazladır. Böyle olmasının nedeni ise onların canları, bütün insanlığın canlarından daha büyük ve daha üstün olmasıdır.²⁶³⁴

Sonuç olarak mânevî büyüklükleri ile doğru orantılı olarak peygamberler başta olmak üzere ve din büyükleri en büyük çilelere mâruz kalmışlardır. Buna rağmen onlar Rabbü'l Alemin'e karşı en ufak serzenişte bulunmamışlardır. Konu ile ilgili olarak daha önce Hz. Eyyüb ve Hz. Yunus kıssalarını anlatmıştık. Bunların dışında son örnek olarak Mesnevî'den, Hz. Musa'nın kıssasını nakletmek istiyoruz.²⁶³⁵ Allah (c.c.), Hz. Musa Aleyhisselam'ın gönlüne “Ey Musa, ben yaratıcı Allah, sen, seviyorum.” diye vahyeder. Hz. Musa da cevaben; “Ey kerem sahibi, sebebini söyle de neyse onu arttırayım.” der. Allah: “Çocuk, anası kendisine kızsız bile yine anasına sarılır! Ondan başka birisinin varlığını bile bilmez... ondan mahmurdur, ondan sarhoş. Anası ona bir sille indirse yine anasına gelir, ona sokulur. Ondan başka kimseden yardım istemez... bütün şerri de odur, bütün hayrı da o. Senin hatırında da hayırdan, şerden bizden başka kimse yok... başka yerlere dönüp bakmıyorsun bile! Benden başka ne varsa sence taştan, kerpiçten ibaret... ister çocuk olsun, ister genç, ister ihtiyar, hiç kimseye aldırış ettiğin yok.”²⁶³⁶ Bu hikâyenin sonunu Mevlânâ, günde en az beş vakit ve kırk defa okunan Fâtiha sûresinin beşinci âyeti; “İyyake

²⁶³³ Mesnevî, III-IV,b. 91-98.

²⁶³⁴ Mesnevî, IV,b.100 vd.

²⁶³⁵ Mesnevî, IV,b.29121 vd.

²⁶³⁶ Mesnevî, IV,b.2920 vd.

nâbüdü- yalnız sana taparız” ve belâ vakitlerinde “Senden başkasından yardım istemeyiz.”²⁶³⁷ ile bitiriyor.²⁶³⁸ Sonuç olarak en büyük belalara maruz kalan peygamber kadar sabır göstermese de mümin sık sık duâ ve niyazlarında ifade ettiği üzere bela zamanlarında sadece Allah’tan (c.c.) yardım dileyerek sabır göstermelidir.

İnsan, Allah’ın (c.c.) kendisine ihsan ettiği her zorluğa sevinmeli, neşelenmeli. Özellikle dünya ve dünyaya ait güzel ve çekici şeyler insanı meşgul ettiği için, onun Hak’tan uzaklaşmasına neden olur. Fakat dert ve musibetler insanın silkinmesine kapı açar. Bu nedenle insan gamdan neşelenmeli. Dert ve gam kişi için yeni bir diriliş olan bahar gibi iken, diğer mutluluk verici şeyler kıştır. Buradan hareketle Mevlânâ gamdan ve belâdan başka her şeyin, insanı yavaş yavaş helâka doğru götüren şeyler olduğunu ifade etmiştir.²⁶³⁹ Ona göre insan gamdan sevinmeli. Zira gam vuslat tuzağıdır. Amaç uğrunda yoldaki çukurlar ve tökezlemeler aslında yükseliştir. Dolayısıyla gam bir hazinedir.²⁶⁴⁰

Belalar bazen kişinin yaptığı hatalar yüzünden başına gelmektedir. İnsan ne zaman bir yanlış veya eğri bir iş yapsa, yaptığının layığını görür.²⁶⁴¹ O yüzden insanın başına gelen bazı müsibetler kendi akılsızlığından neşet etmektedir. İnsan dikkat etse, uyanık olsa, anlar ki her yaptığı işin bir dönütü var. Aklını kullanıp doğru ipe sarılsa kıyâmetin gelmesine gerek kalmayacak derecede idrak açılmasına erer; gönül kötülük yüzünden kararırca sersemlikten başka bir kâr elde edilemez.²⁶⁴²

²⁶³⁷ Fatiha, 1/5.

²⁶³⁸ Mesnevî, IV,b.2929-2931.

²⁶³⁹ Mesnevî, III,b.508.

²⁶⁴⁰ Mesnevî, III,b.506-10.

²⁶⁴¹ Mesnevî, IV,b.2457.

²⁶⁴² Bkz. Mesnevî, IV,b.2458-64

Kâinatın kendisi ve barındırdığı bütün canlılarda olduğu gibi mutlu ve mutsuz olmanın nedenleri olan iyi-kötü gibi bütün zıtlar aslında sonuç olarak hayra hizmet etmektedir. İlk akılda ve algıda giderek materyalist ve nefisperest olan çağımız insanına abes, hatta saçma gelen bu fikir gerçekliğini belki yaşanmış tecrübeler ile sağlamaktadır. Mevlânâ da konu ile ilgili fikirlerini yaşantıları ile destekleyerek tasavvufî fikir dünyasının en temel kavramlarından hâl'i yaşarak zıtların meczini çok güzel ifade eder. Öncelikle olumsuz olarak telakki edilen yıkılma, yapılmanın; kırılma, yapılmanın; muratsızlık, muratın; yokluk, varlığın ön hazırlığıdır. Diğer bütün eşler veya zıtlar da bunlar gibidir.²⁶⁴³ Mevlânâ konu ile alakalı şu hikâyeyi anlatır: “Birisi geldi yeri bellemeye, sürmeye başladı. Aptalın biri dayanamayıp feryat etti. Dedi ki: Bu yeri neden yıkıyorsun... neden yarıyor dağıtıyorsun? Adam dedi ki: A ahmak, yürü git... benimle uğraşma! Sen, yapılmayı yıkılmada bil! Bu yer, böyle çirkin ve yıkık bir hale gelmedikçe nasıl olur da olur da gül bahçesi, buğday tarlası haline gelir. Düzeni alt üst olmadıkça nasıl olur da bostanlık, ekinlik olur; mahsul ve meyve yetiştirir? Yarayı neşterle deşmedikçe iyileşir onulur mu hiç? Ahlatın, ilaçla yıkanmadıkça hastalığın nasıl geçer, nasıl şifa bulursun? Terzi kumaşı paramparça eder... bir kimse çıkıp da o sanatını bilen terziye, Bu canım atlası neden bu hale getirdin... neden kestir; ben kesik kumaşı ne yapayım der mi? Her eski yapıyı yaparlar, yenilerlerken eski yapıyı yıkmazlar mı? Marangoz, demirci ve kasap da bunun gibi yıkıp yakıp harap etmezler mi? O halileyi, belileyi dövmek, onları adeta

²⁶⁴³ Mesnevî, IV,b.2341 vd.

telef etmek, bedenin yapılmasıdır. Buğdayı değirmende ezmeseydin ondan ekme yapabilir miydi.. bizim soframızı bezeyebilir miydi?”²⁶⁴⁴

Bu prensip siyasî alanda da kendisini göstermiştir. Çünkü yıkılan Selçuklu Devleti, Osmanlı Devletinin kurulmasının temellerini atmıştır.²⁶⁴⁵

M) Kaza ve Kader

”Kaza ve kaderle pençeleşmek mücâhade sayılmaz. Çünkü bizi pençeleştiren, savaştıran da kaza ve kaderdir.”²⁶⁴⁶

İnsan psikolojik olarak hayatı boyunca aklına, bilgisine ve diğer imkânlarına güvenerek yaşamını güven içerisinde ve kontrol altında idâme ettirme arzusunun taşıdır. Günümüz çağdaş psikoloji bilimi ve hayat nizamı bu fikri destekleyen donelerle doludur. Geleceğin sağlam ve arzu edilen şekilde inşa edilmesinde başat gerçek insanların ekonomik anlamda müreffeh yaşama isteğidir. Daha sonra sağlıklı ve her türlü sıkıntı ve kazalardan uzak olma olarak düşünebiliriz. Mâlumdur ki, Mevlânâ dönemi Anadolu’su bahsettiğimiz arzu edilen huzur dolu bir yaşam alanı olmaktan uzaktı. Dolayısıyla onun konu ile ilgili söyleyecekleri bütünüyle o devrin insanların zihin dünyalarında ve yüreklerinde yadsınamaz açılımlar yapmış olabileceği mümkündür. Özellikle o, yıkım ve çöküntü döneminden kısa bir zaman önce Anadolu’nun ve Konya’nın sosyal, ekonomik ve kültürel yönden Bağdat’tan sonra ikinci büyük cazibe merkezi olması bu durumun ne kadar derin olabileceğine dair

²⁶⁴⁴ Mesnevî, IV,b.2343 vd.

²⁶⁴⁵ Çiftçi, *Tasavvuf Kitabı*, s.147.

²⁶⁴⁶ Mesnevî, I,b.976.

ipucu olabilir.²⁶⁴⁷ Dolayısıyla Mevlânâ'nın bu konu ile ele aldığı her husus teorik bir felsefe ve ahlâk öğretisi olmanın ötesinde, hayatın merkezinde hatta hayatın pratik uygulamaları ile hayatın kendisi olmuştur denilebilir.

Mevlânâ bütün insanların bir şekilde kazanma, kâr elde etme hevesini taşımalarından bahseder. Ancak insan için araç olması gereken bu fitrat, amaç olmaya başladığı anda insan, kendine yabancılaşmaya başlıyor. Kendisi için hiç de hoş olmayan bu süreci insan şöyle yaşar. Kazanç için kâr elde etmek için çalışır, didinir, koşturur. İcâbında amacına ulaşmak için başkalarının kuyusunu kazar, onlar üzerine planlar kurar.²⁶⁴⁸ Ancak bilmez ki “en iyi plan kuran Allah'tır(c.c.)” gerçeğinin uygulaması neticesi kurduğu tuzaklara kendi düşer, çırpıplak kalırlar. Bazıları ise hedeflerine ulaşarak kazandıkları ile büyük bir güce ve kudrete erişir, padişah olurlar. Mevlânâ bu yolcuğun sonunda padişahlığa erişen niceleri ise kadın olarak Kârun olurlar, niceleri de kadın yüzünden borçlandıklarını söyler.²⁶⁴⁹ Onun bu ifadelerini dönemin tarihi olayları ve kişiliklerini şöyle bir gözden geçirdiğimizde bu karakterler hakkında yorum yapabiliriz. Zira o dönemlerde şahsi çıkar için alçalan bürokratlara, beylere ve onların icraatlarına daha önce değinmiştik. Mevlâna bu kişileri kasederek “kadın olarak Kârun” benzetmesini kullanmış olabilir.

Yine o dönemde Konya'da fuhşiyat yapıldığını,²⁶⁵⁰ idârecilerin yabancı ülkelerden güzel kadınlarla evlenmek, onların elde etmek için büyük paralar harcadıklarını, yine bu kadınların lükse düşkün olmalarından dolayı büyük masraflar

²⁶⁴⁷ Bkz.Baykara, *Selçuklu Devri Türk Şehrinin Temel Özellikleri*, s.128.

²⁶⁴⁸ Mesnevi, VI,b.3685-6.

²⁶⁴⁹ Mesnevi, VI,b.3687-9.

²⁶⁵⁰ Mesnevi, I, b.88, 535, 1872-1873; II, b.776-778, 3155-3157; III, b.1957-1958; V, b.1333-1390, 2497, 2661; VI,b.1732, 2995-2996

ettiklerini biliyoruz. Mevlâna açık ve net bilgi vermemekle birlikte “nice kişi kadın yüzünden borçlandı”²⁶⁵¹ tespitinden dolayı o devirde kadın yüzünden bir takım ölçüsüzlükler yapıldığı izlenimini vermektedir. Bu tespitlerden sonra Mevlâna şunları söyler: “Şu halde sebep, eşeğin kuyruğu gibi oynar, döner durur. Ona pek dayanmazsan daha iyi edersin. Hattâ sebebe yapışsan bile yiğit olmamalısın ki altında nice tehlikeler gizlidir.”²⁶⁵² Bu mânada hayat gizli tuzaklarla dolu,²⁶⁵³ dikenli yola benzetilir.²⁶⁵⁴ Dolayısıyla Mevlânâ “Rahman’ın kulları, yeryüzünde tevâzu ile yürürler”²⁶⁵⁵ âyetini sâlikin tuzaklarla dolu dikenli yolda ihtiyatlı yürümesi anlamında tevil eder.²⁶⁵⁶

Kişi ne kadar akıllı ve mâhir olursa olsun birçok tehlikeler ile yüz yüzedir. Bu tehlike ve kötü süprizlerden korunmanın yolu kendine güvenmek yerine “Allah izin verirse!”²⁶⁵⁷ demesidir. Çünkü her ne kadar ateş yanmanın, ekmek doymanın fâili imiş gibi görünsede aslında gerçek fâil Allah’tır.²⁶⁵⁸ Zira kaza ve kader, insana eşeği, keçi gösterir. Bir adam, yiğit ve akıllı bile olsa kaza ve kader, onun gözünü bağladı mı şaşkınlığından eşek gözüne, keçi görünür.²⁶⁵⁹

İslâm düşüncesine göre insan hayır ve şer arasında kullanabileceği irâdesi ile imtihandadır.²⁶⁶⁰ Mevlânâ, bu imtihanda insanın Cebriye gibi ne hiçbir seçme hakkı

²⁶⁵¹ Mesnevî, VI,b.3689.

²⁶⁵² Mesnevî, VI,b.3690-1

²⁶⁵³ Mesnevî, III,b.830.

²⁶⁵⁴ Mesnevî, III,b.834.

²⁶⁵⁵ Furkân, 25/63.

²⁶⁵⁶ Mesnevî, III,b. 834-5.

²⁶⁵⁷ Mesnevî, VI,b.3692.

²⁶⁵⁸ Gazâlî, Tehafütü’l Felasife, *Filozofların Tutarsızlığı*- çev. Bekir Karlığa, (Çağrı Yayınları), İstanbul, 1981,s.131.

²⁶⁵⁹ Mesnevî, VI,b.3693 vd.

²⁶⁶⁰ Lütfullah Cebeci, *Kur’an’da Şer Problemi*, Ankara, (Akçağ Yay.), 1985, s.129.

olmadığını²⁶⁶¹ ne de Mutezile gibi kendi fiillerinin yaratıcısı olduğu fikrini kabul etmez.²⁶⁶²

Kaza ve kaderin çeşit çeşit işleri vardır. Kaza ve kaderin iplerini elinde tutan Allah,(c.c.) onların vuku bulduğu zamanda akli ve akıllıyı da ahmak bir hâle sokar.²⁶⁶³ İnsanın gözünü Allah (c.c.) nasıl dilerse öyle bağlar.²⁶⁶⁴ Dolayısıyla aklına veya imkânlarına güvenip Allah'ın takdiri ile savaşıyor, baş aşağı edilir. Onun hâli gökyüzü ile savaşa kalkışan yerzünün kuruması ve çoraklaşması haline gelmesine benzer.²⁶⁶⁵ İnatçı Firavun da kendi kaderini değiştirmek için kazayı savuşturma gayreti içerisindeydi.²⁶⁶⁶ Fakat onun çalışıp çabalaması, Allah ihsânı olan muvaffakiyete ulaşmamıştı. Allah muvaffakiyet vermediği için de diktiği yırtılıp sökülüyordu. Emri altında binlerce müneccim, binlerce rüya tabircisi, binlerce büyücü vardı. Firavun'a rüyâsında Musa'nın doğacağını, Firavun'u ve saltanatını mahvedeceğini göstermişlerdi. Rüya tabircileri ile müneccimlere "Bu hayâlin, bu kötü rüyânın delâlet ettiği şeyi nasıl defetmeli?" dedi. Hepsi de dediler ki: "Bir tedbirde bulunalım, çocuğun doğmasına mâni olalım."²⁶⁶⁷ Allah'ın (c.c.) hükmünü, takdirini bozmak için yüz binlerce çocuk öldürttü. Kaza ise o hileciye bıyık altından kıs kıs gülmekteydi. O, Musa Peygambere mâni olmak için inanılmaz zulümler ediyor, binlerce kana giriyordu. Çok kan döktü ama yine de Musa Peygamber'in doğmasına mani olamadı. Hz. Musa, Firavun'un evinde rahatça yaşadığı halde, o

²⁶⁶¹ M. Saim Yeprem, *Mâtürîdî'nin Akîde Risâlesi ve Şerhi*, İstanbul, 1989, s.331.

²⁶⁶² M. Saim Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, İstanbul, 1984, ss.330-331.

²⁶⁶³ Mesnevî, III,b.3880.

²⁶⁶⁴ Mesnevî, I,b.2760.

²⁶⁶⁵ Mesnevî, III,b.935-6.

²⁶⁶⁶ Mesnevî, III,b.840.

²⁶⁶⁷ Mesnevî, III,b.843-4.

dışarıda boşu boşuna bir sürü çocuk öldürtüyordu.²⁶⁶⁸ Bu kıssa aklına ve kudretine güvenen iktidar sahiplerinin kazadan kurtulamayacaklarına dâir Kur'ân-ı Kerim'de de bahsi geçen önemli bir kıssadır.

Kaza gelince bilgi ve akıl uykuya dalar.²⁶⁶⁹ Kaza güneşi örten bir buluttur. Aslan ve ejderha bile ondan feryat ve figan etmektedir.²⁶⁷⁰ Kaza ve kaderin bu denli etkin olmasının şer tarafının yanı sıra hayır cephesinde de görebilmekteyiz. Zira, Hz. Âdem'in gözü, Allah'ın (c.c.) pak nuru ile gördüğünden bütün isimlerin hakikatini ve içyüzünü görebildi.²⁶⁷¹ Bu yüzden melekler ondaki Hak nurunu görünce ona secde ettiler. Bütün bu sırları bilen ve ululuğa haiz olan Hz. Âdem de kaza gelip çattığında hataya düştü.²⁶⁷² Dolayısıyla anlıyoruz ki kaza ve kader felekten baş çıkardı mı, akıllıların hepsi kör ve sağır olur.²⁶⁷³ İlâhi kaza gelince basiret bağlanır.²⁶⁷⁴ Böyle bir durumda sâlikten, Allah'ın kendisi için en iyisini seçeceğini bilerek rıza göstermesi beklenir.²⁶⁷⁵ Kuşeyrî her türlü takdirin Allah'tan olduğunu bilen sâlikin farklı düşüncelere yönelmesini makama zıt olarak görür.²⁶⁷⁶ Kader rüzgârının ters estiği zamanlarda Mevlânâ, kişinin Allah'a yalvarmasını, inlemesini, tesbihe ve oruca devam etmesini tavsiye eder.²⁶⁷⁷ Daha sonra Hakk'ın rızasını gördüğünde, yaşanan kaza ve kader, kişi için şeker helva gibi olur.²⁶⁷⁸ Kaderi ancak duânın geri

²⁶⁶⁸ Mesnevî, I,b.945 vd.

²⁶⁶⁹ Mesnevî, I,b.1232.

²⁶⁷⁰ Mesnevî, I,b.1255.

²⁶⁷¹ Mesnevî, I,b.1246.

²⁶⁷² Mesnevî, I,b.1247 vd.

²⁶⁷³ Mesnevî, III,b.469.

²⁶⁷⁴ Mesnevî, I,b.1194.

²⁶⁷⁵ Serrâc, *Lüma*, s. 50.

²⁶⁷⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 249.

²⁶⁷⁷ Mesnevî, I,b.1195.

²⁶⁷⁸ Mesnevî, III,b.1903, 1915, 1916.

döndüreceği²⁶⁷⁹ hâdisi ilk anlamının dışında böyle de yorumlanmış olabilir. Yani tercrübe edilen kazalar ilk etapta kişinin hoşuna gitmemiş olsa da hakikatte ona faydalı sonuçlar doğurabilmektedir. Diğer taraftan musibet gibi görünen bir kaza muhatabı binlerce musibetten kurtarmış olabilir.²⁶⁸⁰ Mesnevî’de hayvanlarını dilini öğrenipte kendi canının selâmeti için hayvanların öleceğini öğrenip, derhal onları satan adam, aslında kendi canını bedavaya satmıştır.²⁶⁸¹ O yüzden Mevlâna şöyle diyor; “Bir ziyâna uğramak, birçok ziyanları defedecekti. Cismimiz, malımız, canlarımıza fedadır; canımıza gelecek belâ, cismimize, malımıza gelir. Gazaba uğradın mı padişahlara malını verir, başını kurtarırsın. Fakat iş bilmez câhil misin? Kazaya düşünce padişahın malını kaçırmaya kalkışırsın.”²⁶⁸² Kendine göre tedbir alan insan farkında olmadan tamaha kapılıp asıl ile arazın hangisinin değerli olduğunu unutmaktadır. Zira, Mevlâna’nın yukarı da belirttiği üzere savaşta malup olan taraf, canını kurtarmak için mantıken malını, mülkünü vererek canını kurtarmalıdır. Canı sağ olan insan ileride çalışıp tekrar mal elde edebilir.²⁶⁸³ Fakat kişi öldükten sonra malın ona hiçbir faydası olmayacaktır. Konya, Moğollar tarafından ele geçirildiğinde benzer bir olay yaşanmıştır. Büyük korku içerisindeki halka bir hoca efendi mallarımızı vererek canımızı kurtarma zamanıdır demek durumunda kalmıştır.²⁶⁸⁴ Bir başka manada kişi kaza ve kaderden yine kaza ve kadere

²⁶⁷⁹ Müslim, Sıyam, 1096; Ebu Davud, Sıyam, 2343; Tirmizî, Sıyam, 709.

²⁶⁸⁰ Bkz. Mesnevî, I,b.2765.

²⁶⁸¹ Mesnevî, III,b.3266 vd.

²⁶⁸² Mesnevî, III,b.3340-2.

²⁶⁸³ Mesnevî, III,b.472.

²⁶⁸⁴ İbn Bibi, *Selçuknâme*, ss. 148-149.

kaçarak kurtulur.²⁶⁸⁵ Hiçbir tedbir onun kanını dökemez. Allah'ın kaza ve kaderinden yine Allah'ın kaza ve kaderine kaçan, kişiden başka hiçbir kimseyi, hiçbir hile, kaza ve kaderden kurtaramaz.²⁶⁸⁶ Hz. Yakup, Hz. Yusuf'u götürürlerken, gönlünde bir sıkıntı, elem duymuştu. Fakat kaza ve kader hükmünü işlettiği için Hz. Yakup gönlünde duyduğu işarete rağmen Hz. Yusuf'u gönderdi.²⁶⁸⁷ Ancak bu kazaya sabrederek yine Allah'ın başka bir kaza ile Hz. Yusuf'a kavuşmuştur.

Yukarıda izah edilen nedenlerden dolayı kaderden çekinmekte, onu değiştirme veya kabullenmeme de kötülük vardır. Mümine düşen tevekkül etmektir. Bu bağlamda Mevlâna şu beyiti söyler: “Ey kötü hiddetli adam! Kaza ile pençeleşme ki kaza da seninle kavgaya tutuşmasın. Tanyerini ağartan Allah'dan bir zarar gelmemesi için kulun Hak hükmüne karşı ölü gibi olması lâzımdır.”²⁶⁸⁸ Çünkü kaza, mümini gece gibi sarsada sonunda yine onun elinden tutacaktır. Yüz kere canına kasederse yine ona can veren, derdine derman olan kazadır. Bu kaza yüz kere yolunu kesse de yine onun çadırını göklerin üstüne kurar. Mümini eminlik mülküne götürmek için bu korkutmasını inâyet bilmelidir.²⁶⁸⁹

Mevlâna'nın yaşamış olduğu dönemde daha önceden olduğu gibi cebri bir kader anlayışında mevcuttu. Bu fikre göre insanların kaderlerini Allah'ın(c.c.) şekillendirdiği ve insanın sanki hiçbir irâde ve inisiyatifi olmadığı gibi bir anlayış vardı. Mesnevî'de tasavvufun felsefî boyutunu ilgilendiren bu konu ile ilgili açıklamalar yapıldığını görebiliriz. Her şeyden önce insanın elde ettiği şey zararsa

²⁶⁸⁵ Mesnevî, III,b.473.

²⁶⁸⁶ Mesnevî, III,b.474.

²⁶⁸⁷ Mesnevî, VI,b.2755.

²⁶⁸⁸ Mesnevî, I,b.910.

²⁶⁸⁹ Mesnevî, I,b.1258-61.

çalışmamasından ileri gelmiştir, elde ettiği kâr ise çabalamasının neticesidir. Böyle olmasa idi Hz. Âdem: “Rabbimiz, biz nefsimize zulmettik.” demezdi.²⁶⁹⁰ Bunu yerine “Bu suç bahtımdan. Kader böyleymiş, ihtiyatın tedbirin ne faydası var?”²⁶⁹¹ derdi. Diğer taraftan İblis: “Sen beni azdırdın. Her kadehimizi kırıyor, hem de bizi dövüyorsun” demişti.²⁶⁹² Cebriciler de bir mânada İblis’in ileri sürdüğü gerekçeyi sunarlardı. Elbetteki takdir hak fakat kulun çalışması da haktır. Bir defa insanda irâde ve ihtiyar yaratılmıştır. İki şey arasında tereddüde düşmek bile tek başına insanda irade ve inisitif alma gücünün varlığına delâlettir. Örneğin iki ayağı bağlı olan birisi denize mi dalsam, yoksa yücelere mi çıksam diye seçeneklere sahip olmadığında için tereddüte düşmez.²⁶⁹³ Bu durumda tereddüt bir irâde ve güce dayanır. Bu yüzden Mevlânâ konuyu çok güzel şekilde izah eder. Şöyle ki: “Yiğidim kadere az bahane bul! Nasıl oluyor da suçunu başkalarına yükletiyorsun? Zeyd, kana girsin, cezasını Amr çeksin... Amr, şarap içsin, Ahmet dayak yesin, bu olur mu? Kendi etrafında dolan, kendi suçunu gör. Hareketi güneşten bil, gölgeden bilme... Bal şerbeti içersen başkasına humma gelmiyor. Gündüzün çalışıyorsun, akşamleyin ücretini başkası almıyor. Neye çalıştın da zararını, faydasını görmedin? Ne ektin de devşirme vakti onu biçmedin? Canından, teninden doğan işin, çocuğun gibi gelir, senin eteğini tutar. Yaptığın işe gayb âleminden bir sûret verirler. Hırsızlık için darağacı kurmuyorlar mı? Darağacı hırsızlığa benzemez ama gaypları bilen Allah’ın meydana getirdiği bir örnektir. Allah, şahsın gönlüne, adâlet için şöyle bir sûret düz diye ilhamda bulunur.

²⁶⁹⁰ Mesnevî, VI,b.404.

²⁶⁹¹ Mesnevî, VI,b.405.

²⁶⁹² Mesnevî, VI,b.406.

²⁶⁹³ Mesnevî, VI,b.410.

Sen de bilir, anlarsın ki bu, bu işin karşılığı. Yoksa adâlet sahibi olan Allah takdiri, insana yaptığına uygun olmayan cezayı nasıl olur da verir? Hâkim bile bunu seçer, bu çeşit hareket ederken bu hâkimlerin en doğru ve adaletli hüküm vereni olan Allah, nasıl hükmeder? Düşün artık. Arpa ektin mi, arpadan başka bir şey bitmez. Borcu sen verdin kimden rehin istiyorsun ki? Suçunu başkasına yükleme. Aklını yaptığın işin cezasına ver, kulağını o yana aç...Suçu kendinde bul, tohumu sen ektin. Allah'ın mücazâtıyla, adâletiyle uzlaş. Zahmetin sebebi kötülük etmektir. Kötülüğü yaptığın işlerde gör, talihimden deme. Talihe bakış insanı şaşır eder. Köpeği samanlıkta uyutur, tembel bir hale sokar. Civanım kendi nefsinin suçlu bul da adâletin verdiği cezayı az kına. Ercesine tövbe et, yola baş koy. “Kim bir zerre kadar iyilik, yahut kötülük etse mükâfât ve mücazâtını görür.”²⁶⁹⁴ Nefsin afsununa az aldan, Allah güneşi, bir zerreyi bile örtüp kaybetmez. Şu cismâni güneş karşısında bile bu cismâni zerreler görünürse, Elbette hâtıra ve düşünce zerreleri, hakikatlar güneşine karşı görünecek.²⁶⁹⁵ Eğer durum böyle olmasa idi insanların, başkalarının yaptıklarını “bunu niye böyle yaptın?” dememeleri beklenirdi. Çünkü onların tezine göre mademki her şeyi Allah (c.c.) yapıyor, insanlara hesap sormak adâletsizlik olurdu.²⁶⁹⁶ Bu nedenle insan başına gelen işlerde kendi davranışlarının öz eleştirisini yapmalı. Âyette “İnsanın başına gelenler kendi yapıp ettiklerinden dolaydır.”²⁶⁹⁷ ifadesi kullanılmıştır. Gazâli de dünyayı, âhiretin tarlasına benzetmiştir.²⁶⁹⁸ Bu tarlaya ekilen şey bir hardal tanesi

²⁶⁹⁴ Mesnevî, VI,b.431.

²⁶⁹⁵ Mesnevî, VI,b.413 vd.

²⁶⁹⁶ Mesnevî, I,b.1481.

²⁶⁹⁷ Nisa,4/62.

²⁶⁹⁸ Gazali, *İhya*, I, s.29.

kadar da olsa hesaba dâhil edilecektir.²⁶⁹⁹ Bu kadar hassas olan terazinin kefesini doldurmak için insan, ansızın gelen kaza ve kader aslanına karşı dünyevî hazırlık yerine, Allah'tan korkup mânevî hazırlık yapmalıdır.²⁷⁰⁰ Elbetteki aslan korkusuyla da elden ayaktan çekilmemek gerekir. Hani çekirge korkusu²⁷⁰¹ ile “Kendine gel, filan adam filan yıl ekin ekti de mahsulünü çekirgeler yedi. Ben niye ekeyim, burası korkulu bir yer...”²⁷⁰² diye düşünmemeli. Çünkü böyle yapanların ambarlarını dolma ihtimali dahi yoktur.²⁷⁰³

Hülâsa insan ektiğini biçecektir. Yine ona gelip çatan dertler, kendi yaptıklarının cezasıdır. Mevlânâ burada “Kalem yazdı, mürekkebi bile kurudu” mânasındaki âyeti göstererek insanın sorumlu olduğunu belirtmektedir.²⁷⁰⁴ Bunu bilen ve Allah'ın inâyetine erişmiş olanlar dikenlerle dolu olan hayat yolunda yavaş ve mülayim bir şekilde yürürler.²⁷⁰⁵

N) Aşk-Âşık

“...zâhirî güzelliğe ait bulunan aşklar, aşk değildir. Onlar nihâyet bir âr olur.”²⁷⁰⁶ “Şehvetten aşka giden yol da çok uzundur.”²⁷⁰⁷

²⁶⁹⁹ Bkz. Enbiya, 21/47.

²⁷⁰⁰ Mesnevî, III-IV, s. 191, by. 2202-2207.

²⁷⁰¹ Mevlânâ o dönemde çiftçilerin, çekirge endişelerini Fihî mâ fih de şöyle anlatır; “Meselâ birisi buğday eker, buğdayın bitmesini umar elbet; umar ama bu umuda ya bir ziyan gelirse, ya bir afete uğrarsa diye bir korku da vardır.”(Fihî mâ fih, s. 64.)

²⁷⁰² Mesnevî, III,b.4800-1.

²⁷⁰³ Mesnevî, III,b.4802.

²⁷⁰⁴ Mesnevî, V,b.3180.

²⁷⁰⁵ Mesnevî, III,b.834.

²⁷⁰⁶ Mesnevî, I,b.205.

²⁷⁰⁷ Mevlâna, Rubâiler, I, b.119,s.26.

Mevlânâ dendiği zaman insan zihninde çağrışım yapan diğer bir kelime “aşk”²⁷⁰⁸ tır. Gazzâlî’nin sevginin ileri bir merhalesi olarak açıkladığı aşktan²⁷⁰⁹ tasavvuf literatüründe ilk kez âşıklara sunulan “aşk kadehi”nden bahseden Zunnûn Mısırî’dir.²⁷¹⁰ Râbiatu’l-Adeviyye de aşkı ilk kullanan tasavvufî kişiliklerden biridir.²⁷¹¹ Râbia: ”Seni iki sevgi ile seviyorum: Biri Sana karşı aşk ile bağlanışımın ifadesidir. Öbürü Senin sevilmeye layık oluşunun içimde yarattığı sevgidir”²⁷¹² demiştir.

Mevlânâ aşkı ucu bucağı olmayan ulu bir denize benzetir. Ona göre aşk denizi sırlarla doludur. Ucu bucağı olmayan bu aşk denizinin sadece bir damlası umut, geri kalanında ise korku²⁷¹³ vardır.²⁷¹⁴ Aşkın barındırdığı korku ve umut oranı dikkat çekicidir. Şunu net olarak söyleyebiliriz ki burada edebî bir sanat olan mübâlâğa etkisi hâkimdir. Yani maksadın korkuya dikkat çekmek olduğunu düşünüyoruz. Açıkçası aynı zamanda bu ifadenin çok mânidar olduğunu da söylemek durumundayız. Zira günümüzde olduğu gibi o dönemde de tasavvufu ve diğer mistik inançları yanlış yorumlayarak kuru bir sevgi, sınırsız ve dayanağı olmayan ümitten bahsedenler olmuştur. Dolayısıyla Mevlâna ve onun öğretilerine dayanarak bir şeyler ortaya koyanların onun sadece umut değil, ondan daha ağırlıklı olarak korkuya yer verdiğini anlıyoruz. Bu korku daha çok aşka hâlel getirecek veya mâşuku küstürecek

²⁷⁰⁸ Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri & Deyimleri Sözlüğü*, s.65.

²⁷⁰⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, IV, s.597.

²⁷¹⁰ Reynold A. Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi*, Çev. Abdullah Kartal, İstanbul, 2004, ss. 43-44.

²⁷¹¹ Louis Massignon, *Doğuş Devrinde İslâm Tasavvufu*, çev. Mehmed Ali Aynî, İstanbul, 2006, s.97.

²⁷¹² Margaret Smith, *Bir Kadın Sûfî Râbiâ*, çev. Özlem Eraydın, (İnsan Yay.), İstanbul, 1991, s.91.

²⁷¹³ Arasteh aşkın kendisi ile kıyaskandığında korkunun bir hiçlik olduğunu söyler.(A. Reza Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, ter. Bekir Demirkol ve İbrahim Özdemir, Ankara, 2000, s.65.)

²⁷¹⁴ Mevlânâ, *Rubâiler*, II, s. 232, b. 987.

işler yapma endişesidir. Aşkın barındırdığı ümit de azınsanmayacak derecededir. Zira damla nispeti ile ele alınan ümit akıllara zarar mesâbesindedir. Akıl mantık sistemi içerisinde hareket ettiği için bazı işler mümkünâtın dışındadır. Bu nedenle akıl ümitsizlik yoluna gitmeye yanaşmaz. Tam da burada aşk devreye girer. Bu devrede aşk lazım ki kişi az belki akla imkânsız gibi görünsede ümit tarafına meyleder. Yâni aşk, akıldan çok daha fazla ümite sahiptir. Çünkü hiç bir şeye aldırmayan aşktır, akıl değil. Akıl, faydalanacağı şeyi arar. Dönüştürücü bir iksir olan aşk²⁷¹⁵ yılmaz, canını sakınmaz, utanma nedir bilmez.²⁷¹⁶ Aşk aklın ve duyuların idrâk edemeyeceği âlemi anlamaya çalışan tek kılavuzdur.²⁷¹⁷ Değirmen taşının altına gitmiş gibi belâlara uğrar, sabreder.²⁷¹⁸ Öyle pek yüzlüdür ki hiç arkasını dönmez. Bir fayda elde etmek ümidini öldürmüştür içinde. Neyi var, neyi yoksa ortaya kor, oynar, yutulur, bir ücret aramaz. Allah'nın aldığı gibi yine hepsini Allah'a verir, tertemiz olur. Allah, ona sebepsiz olarak bu varlığı vermiştir. O cömert er de sebepsiz olarak Allah vergisini Allah'a bağışlar.²⁷¹⁹ Maşuk sevgisini âlemdeki hiçbir şeye değişmez.²⁷²⁰ Onun için maşuku ile arasının iyi olması kâfidir.²⁷²¹ Hatta kendisi de dâhil hiçbir şey bırakmayacak şekilde, bütün varlığı sevgiliye hîbe etmektir.²⁷²² Çünkü Allah'ı apaçık

²⁷¹⁵ *Mesnevî*, II,b.1529-30.

²⁷¹⁶ *Mesnevî*, VI,b.1966-7.

²⁷¹⁷ S. Hüseyin Nasr, *Üç Müslüman Bilge*, Three Muslim Sage, Harvard University Press, Cambridge, 1964, s. 38.

²⁷¹⁸ Râzî, aşkın, mâşukta ne keder ne de sevinç bırakmadığını söyler. Devamını şöyle getirir; “Senin vuslatına ulaşınca mâtemim de düğünüm de kalmadı. Nûrunun sadece bir tecellisiyle, İyim kötüm, azımçoğum hiçbir şeyim kalmadı.” (Râzî, *Mirsâdü'l-ibâd*, s. 224.)

²⁷¹⁹ *Mesnevî*, VI,b.1968-71.

²⁷²⁰ Kelabazî, *et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Mektebetü'l-Külliyâti'l- Ezheriyye, Kahire, 1980, ss. 130-131.

²⁷²¹ Mevlâna, *Mecâlis-i Seb'a*, s. 50.

²⁷²² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâle*, s.404.

bir şekilde görmenin tek yolu canı aşka uydurmaktır.²⁷²³ Mevlânâ hâkiki diriliğin aşkta yok olmakla mümkün olduğunu gösterir.²⁷²⁴ Dolayısıyla Allah'a (c.c.) karşı sınırsız bir ümit içerisinde olmasına karşın insanlardan ümidini kesebilir. Bunun sonucu olarak Yüce Yaratıcı haricindeki herkes ona kızmış, herkes ile arasının açılmış olmasının hiçbir önemi yoktur.²⁷²⁵

Bu fikirleri serdeden Mevlânâ'nın yaşamına baktığımızda aynı doğrultuda tavır takındığını görüyoruz. Mâlum olduğu üzere derûnunda muhafaza ettiği aşk çekirdeği elli yaşında²⁷²⁶ iken karşılaştığı Şems'in ateşi ile patlamıştır. Bu gelişmeden sonra Mevlânâ'nın aile, medrese, sosyal ve günlük yaşamı tamamen değişmişti.²⁷²⁷ Bunlara ilâve olarak medresenin geniş ve köklü bir dokuya sahip olduğu Konya'da musîki dinlemek ve semâ yapmak bir takım olumsuz ve bazen çirkin iftiralara neden olmuştur. Konya'nın mutaassıp insanları ve fâkihleri, Mevlânâ'ya karşı gelmeye başlamışlardı. Mevlâna dostlarının tertip ettiği sohbet toplantılarında musîki ve semâ onların öfkesini arttırdı.²⁷²⁸ Bunun yanında vaktini Şems ile birlikte geçirmesi ve müridlerinin alt tabakadan insanlar olması ona karşı onur kırıcı saldırılar yapılmasına neden olabiliyordu. Bütün bu tahriklere karşın Mevlâna bu ifadeleri kullanan kişilere bırakın aynı tarz ve üslup ile karşılık vermeyi, onlara cevap dahi vermemiştir. Bu davranış bize her canlıya değer veren bir kişi olan Mevlânâ'nın onları yok

²⁷²³ Gülşehri, *Garibnâme*, I, s.692.

²⁷²⁴ Mehmet Önder, *Mevlânâ*, Ajans Türk, s.105.

²⁷²⁵ Mevlâna, *Mecâlis-i Seb'a*, s. 51.

²⁷²⁶ Arif Etik, *Şems ve Mevlânâ*, Konya, 1982, s.35.

²⁷²⁷ Gölpinarlı, *Mevlânâ, Hayatı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler*, s.8.

²⁷²⁸ B.Fürüzanfer, çev.Feridun Nafiz Uzluk, *Mevlana Celaleddin*, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya, 2005, ss.118-9.

saymadığını fakat yukarıda ifade edildiği üzere Allah'tan (c.c.) başkasının nazarlarını pek dikkate almadığını göstermektedir.

Mecnun gibi birçok âşık, mâşuk uğruna birçok sıkıntıya göğüs germiş, sevdiğini memnun etmek adına varını yoğunu, gerektiğinde canını ortaya koymuşlardır. Başka şeylerden bıkip usanmasına rağmen sevdiğinin mutluluğu için olmayacak işlere kalkışmışlardır. Mevlânâ dünyevî aşk için gösterilen bu kararlılığın şeyhine âşık olan veya ilâhi aşk²⁷²⁹ taliplisi için ibret verici olduğunu ifade etmiştir. İnsan gerçek aşk olan ilâhî aşka²⁷³⁰ talip ise bundan daha fazlasına tahammül göstermelidir. Fakat Mevlânâ, sâlikin, şeyhinin yapılmasını istediği ağır olan bir takım hikmetler yüzünden onu terk etmeye kalktığını da söyler.²⁷³¹ Mevlâna'nın bu itirafından anlıyoruz ki kadın aşkı için inanılmaz sıkıntıları omuzlayan insanların o dönemde de var olmuştur. Bununla birlikte kendini ilâhi aşkın talipleri olarak gösteren bazı kişilerinde bırakın onda kaybolmayı, kadına karşı aşk besleyen kişilerin gösterdiği azim ve kararlılığı gösterememektedir. Çünkü şeyhinin kendisinin ruh ve kalp eğitimi için istediği şeyleri terk ederek, mücâdelede yılgınlık göstermişlerdir. Halbuki aşkta ve sevgide konu Allah(c.c.) iken, mecâzi aşkta²⁷³² konu insandır. Mevlânâ'nın buradaki mecâzi aşktan kast ettiği; bir insanın karşı cinsten bir insana duyduğu sevgidir. Mecâzi aşka dayanan ve gereklerini yerine getiren âşıklar bu

²⁷²⁹ İbn Arabî üçe ayırdığı aşktan ilâhî aşkı; İnsanların Allah'a, Allah'ın insanlara duyduğu aşk olarak tanımlar. (İbn Arabî, *İlahi Aşk*, çev: Mahmut Kanık, (İnsan Yay.), İstanbul, 2003, s.38)

²⁷³⁰ Yunus Emre gerçek aşkın aslında insan ruhunun özlemi olduğu dile getirir."Hakikî aşk ise insan ruhunun Allah'a karşı bir özlemidir. (Mehmet Demirci, *Yunus Emrede İlâhî Aşk ve İnsan Sevgisi*, İstanbul, 1991, s.17)

²⁷³¹ Fîhi Mâ Fih, s. 151.

²⁷³² Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri & Deyimleri Sözlüğü*, s.418.

yüksek duyguyu ilâhi aşka geçiş yaptıran bir köprü olarak görürler²⁷³³ ve bu köprü ergeç sâliki Mevlâ'sına kavuşturur.²⁷³⁴ Ki Mecâzi aşkın sembol ismi Mecnun da, Leyla'yı arada vasıta yapıp sabrederek ilâhi aşka ermiştir.²⁷³⁵

Bu yüzden beşeri aşkı derin yaşayanlar bu tecrübeyi dönüşüme sokabilirken, bu duygudan mahrum olanlar her ne kadar ilâhi aşka talip olduklarını söyleselerde, şeyhin küçük denilebilecek aşk sınamalarına dayanamayıp yolu terk ederler. Nerede kaldı onda aşkının bedeli olan maşuğa duyduğu hasret nedeni ile dünyayı taşıyan direğin ağırlığı gibi yükü çekmek...²⁷³⁶ Çünkü insan için susuzluk gibi elzem olan aşk²⁷³⁷ denizi bir çömlek gibi kaynatır, dağı ezer, gökyüzünü çatlatacak kadar güçlüdür.²⁷³⁸ Fakat Mevlânâ, Mâşuğa kavuşmak için yakıcı ve yıkıcı olan aşktan başka çare olmadığı belirtir. “Haydi git, aşk derdini kendine seç, aşk derdini seç, aşk derdini seç. Zira Dost'a kavuşmak için ben bundan başka bir çare bilmiyorum. Malım, mülküm yok diye gönlünü sıkma, üzülme. Eğer dertsiz isen ona üzül. Çünkü Hak yolunda derdin olmaması bir âfettir.”²⁷³⁹ Mevlvî Âdem Dede de: “Derd ehli libâsını aşk ile giyen gelsin. Zehrini şeker gibi zevk ile yiyen gelsin.” diyerek aşkın dertsiz olmayacağını dile getirmiştir.²⁷⁴⁰

Dünyaya veya kadına âşık olmakla yetinen kişi aslında üzerine güneş vurmuş bir duvara âşıktır.²⁷⁴¹ Duvarda gördüğü ışığın duvarın kendisinden olmayıp, güneşten

²⁷³³ Demirci, *Yunus Emre'de İlahî Aşk ve İnsan Sevgisi*, s. 18.

²⁷³⁴ Eraydın, *Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s.203.

²⁷³⁵ Attar, Feridüddin: *Mantık Al-Tayr*, I,b.1649-1761.

²⁷³⁶ Mevlâna, *Dîvân*, VI, s. 262, b. 2075.

²⁷³⁷ M.Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, (Timaş Yay.), İstanbul, 1998, s.48.

²⁷³⁸ Mesnevi, V, b.2735.

²⁷³⁹ Şefik Can, *Hz. Mevlânâ'nın Rubailer*, KB Yay., Ankara 2001, rubai no: 1678.

²⁷⁴⁰ Server Dayıoğlu, *Galata Mevlevîhanesi*, Ankara, 2003,s.72.

²⁷⁴¹ Mesnevî, I, b.2800 den önceki başlık.

olduğunu anlamamıştır. Bu nedenle gönlünü tamamen duvara vermiştir. Dünya ve içindekilere karşı hissedilen aşk cüz'e duyulan aşktır. Kül aşığı olanlar, bu cüz aşkına hiç bakmazlar. Zira cüz'ü seven maskaralaşır, başkalarına kul olur. O denize düşmüş, boğulmak üzere olan bir kişidir. Eline geçen ota yapışır. Fakat yapışılan maşuk, aşğın derdine derman olamaz.²⁷⁴² Çünkü o, değil başkasına el vermeyi kendine dahi yetmemektedir. Fakat âşık, maşuğun bu denli değersiz ve etkisiz olduğunu bilmez. Dolayısıyla madem insan âşık oluyor, aşkı hak edecek maşuka yönelmeli. Bu yüzden "Zina edersen hür kadınla et" sözü atasözü olup kaldı. "Çalacaksan inci çal"²⁷⁴³ sözü de neye meyledeceksen en iyisine meylet mânasına geldi. Kul yani mâşuk; efendisinin, Allah'ın yanına gitti. Âşık ağlayıp inler bir halde kaldı. Gül kokusu, güle gitti; o, hor hakir kala kaldı. Dileğinden uzaklaştı... Çalışması zâyî oldu. Çektiği eziyet hiçe gitti, ayağı yaralandı. Gölge avlayan avcıya benzedi. Hiç gölge ona sermaye olur mu? Adam kuşun gölgesini sınıksız tutmuş. Kuş da ağacın dalında ona şaşmakta ve, "Bu akılsız adam neye seviniyor?" demekte... İşte sana bâtil, işte sana çürümüş sebep! Eğer cüzü külle muttasıldır, ayrılmaz dersin diken ye, gül isteme. Diken de gülden ayrılmaz. Cüz, kül'e ancak bir yüzden bağlıdır. Yoksa Allah'ın peygamberleri göndermesi abes olurdu. Çünkü peygamberler, kulları Allah'a ulaştırmak için gelmişlerdir. Herkes bir tenden ibaretse, Allah ile kul, kül ile cüz ise birbirine bağlıdır...²⁷⁴⁴ Bu aşk diğer bir ifade ile "diri aşk"tır. Diri aşk ruhta ve gözdedir. Her daim goncadan daha taze kalır. Bu yüzden insan her zaman dirinin

²⁷⁴² Mesnevî, I,b.2801 vd.

²⁷⁴³ Mesnevî, I, b.2805.

²⁷⁴⁴ Mesnevî, I,b.2806 vd.

aşkını seçmeli ki bâki olsun.²⁷⁴⁵ Aksi halde aşksız insan güz mevsimine benzer. Güz mevsiminde tabiat yavaş yavaş soğur, ölüme doğru yol alır, aşksız insan da böyledir.²⁷⁴⁶

Aşk herkesin tadabileceği bir duydu değildir. Aşk insana kendinden gelir.²⁷⁴⁷ Bütün vücüt organlarına, duyulara ve hatta ruha işlemiştir. Yani başka bir ifade ile onun ilâhî bir lütuf olduğu düşünülür. Derin ve üst bir duygu olan aşkı tadan insan her şeyde sevgilisini gördüğü²⁷⁴⁸ için susamaz, konuşmaktan kendini alıkoyamaz ve konuşur.²⁷⁴⁹ Hallac'ın başına mâl olan sözleri de aşkın neden olduğu konuşurma duygusunun neticesidir. Artık onun bulunduğu yer ve sarf ettiği her söz aşka dâirdir. Âşık ne söylese söylesin, ağzından aşk kokusu duyulur. Fıkıhtan bahsetse ağzından yokluğa ait sözler çıkar; o sözlerden yokluk kokusu gelir. Bunların zıddına olarak küfre ait bahis açsa o bahsinde din kokusu vardır. Şüpheyeye dair söz söylese sözleri, yakîni anlatmış olur. Yani âşık eğri söylese doğru görünür. Bu yüzden onun söz ettiği eğri ne güzel eğridir ki doğruyu süsler.²⁷⁵⁰ Bu kadar güçlü olan aşkın olmadığı gönül padişah bile olsa atlas kefene sarılmış, mezara gömülmüş ölüden başka bir şey değildir.²⁷⁵¹ Aşkî zaten beden gözü ile bakanlar göremez. Çünkü böyleleri gam ve neşeyi görürler. Keder ve neşeye yâni âriyetlere bağlanmışlardır, asıl olanı idrak edememişlerdir.²⁷⁵² Aşk, onu yaşamayan böyle insanlara amansız bir hastalık gibi

²⁷⁴⁵ Mesnevî, I,b.218-9.

²⁷⁴⁶ Mevlâna, Dîvân, II, s. 307, b. 2518.

²⁷⁴⁷ Mevlâna, Rubâiler, II, s. 322, b. 1552.

²⁷⁴⁸ İbn Arabî, *İlahî Aşk*, s.78.

²⁷⁴⁹ İbrahim Emiroğlu, *Sûfî ve Dil*, İstanbul, 2005, s. 227.

²⁷⁵⁰ Mesnevî, I,b.2880 vd.

²⁷⁵¹ Mevlâna, Dîvân, V, s. 20, b. 243

²⁷⁵² Mesnevî, I,b.1791

görünür. Onlar gibi âşık da bilir ki aşkın derdine ilaç aramak boş bir çabadan başka bir şey değildir.²⁷⁵³ Ancak bilemedikleri aşk bağının sonu, ucu, bucağı yoktur. Orada gamdan ve neşeden başka daha nice meyveler vardır. Fakat âşıklık bu iki zıt halden çok daha yüksek, baharsız, hazansız ama dâima taptazedir.²⁷⁵⁴

Beden ehli, âşıkların hastalığını sezmiş fakat doğru teşhis koyamamıştır. Onların hastalığı diğer bütün hastalıklardan ayrıdır. Onların hastalığı Allah(c.c.) sırlarının usturlabıdır. Dolayısıyla hangi yönden olursa olsun aşkın kendisi sülûk yolunun kılavuzudur. Onu anlatmak ve şerh etmek imkânsızdır. Aşk bahsinde dil ve kalem aciz düşer, akıl çamura saplanmış eşek gibidir.²⁷⁵⁵ Aşk, kelâma sığmaz, aşk dibi görünmeyen bir denizdir.²⁷⁵⁶ Aşkın beş yüz kanadı vardır. Her kanadı arştan yer altına kadar bütün kâinatı kaplar. Âşıklar bu kanatlar ile şimşekten daha hızlı uçarlar. Korkak zâhit ise ayağı ile yürümeye çabalar. Mevlânâ aşkı anlamayan, âşıklara hâkir bakan bu korkak zâhitlerin, onların makamını anlamaları ve ulaşmalarının sadece Allah'ın inâyeti ile olacağını söyler. Yoksa onlara kalsa bundan çok uzaklar.²⁷⁵⁷ Onun bu beyitlerinden, tasavvufa ve ilâhî aşka eskiden beri süregelen ve Mevlânâ döneminde de var olan redcilere cevaben yazılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Aşk kuşunun kanatlarının dışında gagası önünde iki âlemde bir taneden ibarettir. Tanenin kuşu yemesi nasıl olanaksız ise âlemlerinde âşığı yemesi imkân dâhilinde değildir.²⁷⁵⁸ Aşk denizi bir çömlek gibi kaynatır, dağı kum gibi ezer ve

²⁷⁵³ Mevlâna, Dîvân, I, s. 55, b. 497

²⁷⁵⁴ Mesnevî, I,b.1792-4

²⁷⁵⁵ Mesnevî, I,b.110 vd.

²⁷⁵⁶ Mesnevî, V,b.2731

²⁷⁵⁷ Mesnevî, V,b.2190 vd.

²⁷⁵⁸ Mesnevî, V,b.2726 .

eritir. Aşk, gökyüzünü çatlatır, yeryüzünü titretir. Hülâsa aşk tektir. Aşk ile Allah(c.c.) yoksul toprağa yeşillik ve tazelik vermiştir, yerinde kımıldamaz görünen dağlar âşıkların halini anlatır.²⁷⁵⁹

Bu kadar kıymetli ve devletli olan aşkı elde etmek imkânsız değildir. Yukarıda Mevlânâ, aşkın kendinden geldiğini ve Allah'ın (c.c.) inâyeti olduğunu söylemişti. Ancak eserinin bütününde Mevlânâ aşkın bile çalışmadan tamamen ayrı olmadığını hissettirmiştir. Tasavvufta bazı insanların yaratılış olarak âşık olduklarını biliyoruz. Fakat bu hüneri zayıf olanlar aşktan nasipsizdir denilemez. Zira Mevlâna; “Kullukta bulun da belki sen de âşık olursun”²⁷⁶⁰ diyerek aşkın dinin gereklerini yerine getirerek istidat olarak sonradan geliştirilebilen ve kazanılan bir duygu yoğunluğu olduğunu dile getirmiştir. İnsanların çoğunluğu da bu gruba dâhildir. Etrafa bakıldığında insanların belirli yaş ve tecrübelerden sonra aşkı tanıdıklarını görebiliriz.

Aşk, âşığı bu kadar ulu makama çıkarmasının karşılığında ona ağır bedeller ödettirmiştir. Her güzelliğin bir bedeli olduğu gibi aşk bu mânada bir bedel ödetici görevi görmüştür. Mevlânâ aşkı kahredici olarak ifade etmiştir. Âşık bu kahredicinin eline düşmüş, kahrolmuş bir kişidir.²⁷⁶¹ Âşık kasırga önünde bir yaprak gibidir, nereye savrulacağını ve düşeceğini kestiremez.²⁷⁶² Âşık, aşkın elinde darağacındaki bir kedi gibidir. An gelir yukarı çıkar, zaman gelir aşağı iner.²⁷⁶³ Âşıklar kuvvetli bir

²⁷⁵⁹ Mesnevî, V,b.2735 vd.

²⁷⁶⁰ Mesnevî, V,b.2728.

²⁷⁶¹ Mesnevî, VI,b.902.

²⁷⁶² Mesnevî, VI,b.903.

²⁷⁶³ Mesnevî, VI,b.908.

sele kapılmışlardır. Aşkın takdirine tamamen razı olmuşlardır.²⁷⁶⁴ Değirmen taşı gibi hiç durmadan, dinlenmeden gece gündüz inleyip sızlayarak döner dururlar.²⁷⁶⁵

Aşkı bilmeyenler ise en azından aşkın emârelerini her an taşıyan kâinatı iyi okumalıdır. Döner değirmen taşının dönüp durması, ırmağın suyunu arayanlara bir delildir. Çünkü arktaki suyu görmese de değirmen taşının dönüşünü görülebilir. Feleğinde değirmen taşı gibi, o dönüp durmadan usandığı yoktur. Bu nedenle gönül de yıldız gibi olup sabit kalıp dinlenmeyi tercih etmemeli.²⁷⁶⁶ Hangi dala el atılsa, aşk, o dalı kırar, o şeyi koparır. Kaderin dönüp duruşu görülmüyorsa bile unsurların hareketi ve coşması ortada. Denizin üstündeki çöplerle köpüklerin dönüp akışı, şerefli denizin köpürüp coşmasındandır.²⁷⁶⁷ Hülâsa görebilene bütün kâinat bu aşkı çılgınlıklarla anlatmaktadır.

Bu gerçeği bilen Zeliha da odasını kendi resimleri ile donatmıştı. Ki Hz. Yusuf, yüzüne bakmaktan hâya ettiği Zeliha'nın resmine kaza ile de olsa bakmış olsun. Çünkü güzellik ve hâya timsali Hz. Yusuf, ona hiç bakmıyordu. Bu hileye başvurarak her yanı resimlerle doldurmuştu. Allah da gözü aydınlık olanlar için her yönü kendi tecellileri ile süslemiştir. İnsan ister hayvan, ister bitki nereye bakarsa baksın Allah'ın (c.c.) güzelliklerini görür. Bu yüzden “Nereye dönerseniz Tanrı yüzü var.”²⁷⁶⁸ buyurulmuştur. Etrafındaki tecellileri görebilen aydın gözler su içerken bile bardağın içindeki sudan Tanrı'ya bakmaktadır. Fakat âşık olmayan kişi suya bakınca

²⁷⁶⁴ Mesnevî, VI,b.910.

²⁷⁶⁵ Mesnevî, VI,b.911.

²⁷⁶⁶ Mesnevî, VI,b.914.

²⁷⁶⁷ Mesnevî, VI,b.912 vd.

²⁷⁶⁸ Bakara, 2/115.

kendi yüzünü görür.²⁷⁶⁹ Zira âşık olmadığı için kendi varlığını, benliği görür.²⁷⁷⁰ Allah, aşkın yeri olan gönlü kendisi için yaratmış ve beni gönülde arasınlar demiştir.²⁷⁷¹ Hucvirî, kalpteki imanı, muhabbet yani Allah'ı aramakta coşkun olma hali olarak ifade etmiştir.²⁷⁷² Mekkî'de muhabbetin imanın ve ihlâsın kemale ermesi sonucunda yakîninde gerçekleşeceğini ifâde eder.²⁷⁷³ Yakîn ona göre imanın, hakikati ve kemâlidir.²⁷⁷⁴ Benzer ifade ile Câmî de aşka ermiş kişilerin riyadan, hırs ve arzu muammasından kurtularak, doğruluk ve safâ köşesinde oturduklarını söyler.²⁷⁷⁵ Ahmed Gazâlî, aşkın mutlak tenzih mertebesi olan Zât mertebesi olduğunu söyler. Dolayısıyla ona göre mutlak hakikat aşktır.²⁷⁷⁶

Âşık için ise her şey maşuktur, kendisi ve hatta aşk bir perdedir. Asıl var olan ve yaşayan mâşuktur, âşık ise ölüdür.²⁷⁷⁷ Aşka kabiliyetli olarak tek varlık olan insan²⁷⁷⁸ sonunda benliğinden sıyrılıp Hakk'a ulaşır ve Hakk ile beraber olur.²⁷⁷⁹ Kişi aşkla gelen fakr sayesinde bütün dünyaya sahip olabilir.²⁷⁸⁰ İkbâl arzu ettiği bu mânevî yükselişi şöyle kelimelere döker; "O, kanatsızlara göklere yükselme zevkini,

²⁷⁶⁹ Mesnevî, VI,b.3640-4.

²⁷⁷⁰ Mevlâna, *Mecâlis-i Seb'a*, s. 60.

²⁷⁷¹ Gülşehri, *Garibnâme*, I, b.2291.

²⁷⁷² Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 424.

²⁷⁷³ Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, II, s.103.

²⁷⁷⁴ Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, II, s.154.

²⁷⁷⁵ Molla Câmî, *Rübâî*, Asaf Hâlet Çelebi, (Hece Yayınları) Ankara, 2002, ss. 92 – 93.

²⁷⁷⁶ Bkz. Ahmed Gazzâlî, *Aşkın Halleri* (Sevânihu'l-uşşâk), trc. Turan Koç-M.Çetinkaya, İstanbul, 2004, s.9-13.

²⁷⁷⁷ Mesnevî, I,b.30.

²⁷⁷⁸ Hâfiz, *Dîvân*, çev. Abdulkâkî Gölpınarlı, İstanbul, 1992, s.177.

²⁷⁷⁹ İlyas Pür, "*Yunus Emre'de Dini Hayatın Psikolojisi*" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, Çukurova Üniversitesi, 2008, s.81.

²⁷⁸⁰ Muhammed İkbâl, *Rumuz-i bihodî*, "Esrar ve Rumuz" çev. Ali Nihat Tarlan, (Sufi Kitap Yay.), İstanbul, 2005, s. 38.

sineğe şahin kudret ve azmini verir. Fakr sahibi insan, sultanlarla boğuşur, onun hasırı tahtları tir tir titretir.”²⁷⁸¹

Mevlâna da aşkı “aşk alevinin devamlı yanan ve her şeyin içinde kaybolduğu” şey olarak tarif etmiştir.²⁷⁸² Hatta “Âşığın Allah’tan kazandığı sevap da Allah’tır. Âşıkların neşesi de odur, gamı da, hizmetlerine karşılık aldıkları ücret de.”²⁷⁸³ Bu denli yoğun olan aşk ateşi içerisinde âşık kendinden bigânedir. Onun akı-fikri, varı-yoğu mâşukudur. Başka bir perspektiften bakıldığında âşık aynı zamanda maşuktur. Çünkü, âşık olmakla beraber kişi mâşuk tarafından sevildiği nispette mâşuktur da. Susamış insanlar hararetle su ararlarken, diğer taraftan su da cihanda susuzları arar.²⁷⁸⁴ Bu hakikati insanın bir başka insana olan aşkında da görmek mümkündür. Birbirlerine ilk görüşte âşık olan insanların birbirlerine karakter ve zevk ortaklığı açısından benzedikleri tespit edilmiştir. Halbuki çoğu zaman birbirlerini ilk defa görmüşlerdir. Bu bilgiden hareket ile daha önce Mesnevî’de insanların yaratılış olarak farklı farklı yaratıldıklarını ve aynı cinsten olanların birbirlerine yakınlık hissettiklerini açıklamıştık. Ruhlar âleminde yaratılan bu canlar dünyada da kendilerine yakın olanı seçmiş olmaları muhtemeldir. Bir adım daha ötesi olarak ilk görüşte âşık olan insanların huy ve karakterin yanı sıra fiziki olarak de birbirlerine benzediklerine dair bulgular ileri sürülmüştür. Mecâzi aşk olarak tanımlanan insanın insana aşkında bir ünsiyet göze çarparken ilâhi aşka kapılında ilahi tecellilere karşı

²⁷⁸¹ Muhammed İkbâl, *Ey Şark Kavimleri*, “Allâme Doktor Muhammed İkbâl’in Üç Eseri” çev. Ali Nihat Tarlan, İstanbul, 1976, s.79.

²⁷⁸² Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, s. 68.

²⁷⁸³ Mesnevî, V,b.586-8.

²⁷⁸⁴ Mesnevî, I,b.1740.

doğal bir uyanıklık ve uyarılmışlık bulunması kuvvetle muhtemeldir. Tabii bu gelişmiş aşkın duygu yaratılıştan gelen bir özellik taşımaktadır.

Her şeye rağmen aşka karşı duyarlılığı olan âşıkların olgunlaşması için bir takım sıkıntılar ile yoğrularak pişmeleri gerekmektedir. Toprak altına atılan buğday o karanlık ve dar yerde bir süre kaldıktan sonra topraktan başak vererek çıkar.²⁷⁸⁵ Oradan çıktından sonra değirmende öğütülerek daha değerli hale gelir. Ekmek olan buğday ağızlarda ezilerek insana can, kan ve akıl olur.²⁷⁸⁶ Ekmeğin varlığa katılmasının müsebbibi de aşktır. Yoksa ekmeğin can olmasına yol var mı? Aşk ölü olan ekmeği bile can haline getirir.²⁷⁸⁷ Can da âşık olarak benzer süreçlerden geçerek daha değerli olur ve yüksek değerlere hizmet eder.²⁷⁸⁸

Âşıkların her nefesinde bir yanış vardır. Onların yanmaları pişmelerine neden olduğu gibi merhamet çağrısı anlamına da gelmektedir. Zira yıkık köyden haraç ve öşür alınmaz.²⁷⁸⁹ Hatalı söz söylese bile o yanış sayılmaz. Kanına bulanıp şehit olursa yıkanmaz. Çünkü şehitlere kanları, sudan daha güzeldir.²⁷⁹⁰ Bunun gibi onların yanış sözleri de yüzlerce doğrudan daha üstündür! O nedenle âşıkların başka kılavuza da ihtiyaçları yoktur. Aşk şeriâtı, bütün dinlerden ayrıdır. Âşıkların şeriâtı da Allah'tır, mezhebi de.²⁷⁹¹ Mevlâna'nın yukarıdaki beyitlerinden ilk aşk ve cezbe şehidi Hallac'dan bahsettiğini anlamak zor değildir. İslâm tarihinde devam edengelen konu ile ilgili olarak aşktan ve Hallac'dan tarafa fikir bildirdiğini görüyoruz. Hatta

²⁷⁸⁵ Mesnevî, V,b.2014.

²⁷⁸⁶ Mesnevî, V,b.2016.

²⁷⁸⁷ Mesnevî, V,b.2017-8.

²⁷⁸⁸ Mesnevî, I,b.3165-7.

²⁷⁸⁹ Mesnevî, II,b.1765.

²⁷⁹⁰ Mesnevî, II,b.1766-7.

²⁷⁹¹ Mesnevî, II,b.1769 vd.

tartışmaya taraf olmanın da ötesinde “Âşıkların şeriatı da Allah’tır, mezhebi de”²⁷⁹² diyerek zâhirî anlamda kast olunan şeriatı aracı olmaktan çıkarmıştır. Zira “Namaz ve yol gösteren ibâdet, beş vakit olarak farz edildi. Fakat âşıklar daima namazdadır”²⁷⁹³ diyerek âşıkların her hallerinin ibâdet yapıyormuş gibi geçirdiklerini söylemiştir. Hatta sevgilisi ve aşkı için Şeyh Sinan dinini değiştirir, içki içer ve hatta domuz çobanlığı yapar. Mecnun gibi birçok sıkıntılar çeker. Fakat samimi olan aşkı, onu daha sonra kendine getirdiği gibi müslüman olmayan sevgilisini İslâm ile müşerreflendirir.²⁷⁹⁴

Birçok dert ve sıkıntılı süreç geçiren âşık yinede her şeyi yapmış sayılmamaktadır. Onun asli görevi bunlar değildir. Bahsi geçen zor işler onun yapması gereken küçük işlerdir. Onun asıl görevi her şeyden geçmek, ölmek ve yok olmaktır. Mesnevî’de mâşuğu ile konuşan âşık da bu sözü duyar duymaz oracıkta ruhunu teslim etmişti.²⁷⁹⁵ Kendisine dininden dolayı işkence yapılan bir başka âşık ise çarmıha gerilmiş, çıplak olduğu halde vücuduna dikenli dallarla işkence yapıldığı halde, kanlar içinde olmasına karşın “Ahad” diyerek can vermiştir.²⁷⁹⁶ Çünkü aşk fenâ ile bekâ arasındaki perdenin kalkışıdır. Bu bağlamda ölen kişi sevgilisine kavuşmuştur, biri bilinmezlik âlemi ve yokluk çukuruna gitmemiştir. O, Hakk’a bir yürüyüştür, bir vuslattı. Mevlâna’da bu yüzden ölümü istemiş ve ölüm gecesini “şeb-i

²⁷⁹² Mesnevî, II,b.1770.

²⁷⁹³ Mesnevî, I,b.2669.

²⁷⁹⁴ Bkz. Mojdeh Bayat & M. Ali Jamnia, *Sufi Diyarından Hikâyeler*, çev. Saliha Deniz, (İnsan Yay.), İstanbul, 2001, s.67-75.

²⁷⁹⁵ Bkz.Mesnevî, V,b.1253 vd.

²⁷⁹⁶ Bkz.Mesnevî, VI,b.965 vd.

aruz” olarak nitelendirmiştir.²⁷⁹⁷ Şems de Makâlat’ında âşıkların sıkıntı ve eziyete tabi tutulacaklarını ifade etmiştir.²⁷⁹⁸

Yukarıda bahsettiğimiz aşk birçok acıyı aşığa neden çektirir? Mevlâna bu soruyu kendi kendine sorar ve sonra şöyle cevaplar: “Aşk ona yeryüzünde bir hayli işkenceler etmişti. Aşk neden, önce âşika kinlenir? Neden, önce kanlı katil gibi davranır? Doğru âşık olmayan kaçsın, aşktan vazgeçsin diye!”²⁷⁹⁹ Onun bu cevabında bugün mecâzi aşka tutulmuş insanların bu sınaama yöntemini denediklerini duyuyoruz. Bütün sıkıntılara rağmen âşıklar mahvolmaktan ve harap olmaktan zahmet çekmezler. Aksine bilirler ki harabelerin altında padişah hazinesi vardır.²⁸⁰⁰ Mevlânâ araştırmacısı Schimmel, âşıklara dertlerle boğuşmalarını kıskançlığın bir işareti olduğunu söyler. Zira âşıkların kendilerine has ihtişamı dertler perdesi ile “kötü nazarlardan”²⁸⁰¹ korunur.²⁸⁰² Onlar neşe ve sefayı, cefa ve belâdan ayırmazlar. Bütün isteklerden uzaklaşmış her an can vermeye hazırdırlar. Aslında onların hayatı ölümdedir. Onlar gönü, gönüllerine vermekle elde edenlerdir.²⁸⁰³ Cansız ekmeğe can veren aşk böylece fâni olan insanları da ebedileştirir.²⁸⁰⁴

Aşk, insanın en köklü duygularını da yerle bir eder. Aşk, âşığın elbisesini yırtar fakat âşık ayıplanmadan endişe etmez.²⁸⁰⁵ Üstelik insana has güzel hasletler

²⁷⁹⁷ Ahmet Turan Alkan, “Bir Dügün Gecesi Denemesi”, *Düşünce Siyaset*, 1999, s.26

²⁷⁹⁸ Bkz. Şems-i Tebrîzî, *Makâlat*, s.219.

²⁷⁹⁹ Mesnevî, III,b.4750-1.

²⁸⁰⁰ Mesnevî, I,b.1744

²⁸⁰¹ Mevlânâ Yüzlerce gönül ve canım, Allah’a âşık olduğunu fakat onlara ya kem göz mâni olduğunu söylemiştir. Bunların bir tanesi de Peygamber’in amcasıdır.Zira o, Arapların kınamasından çekinmiştir.(Bkz. Mesnevî, VI, b. 193-8.)

²⁸⁰² Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş*, s. 187.

²⁸⁰³ Mesnevî, I,b.1751.

²⁸⁰⁴ Mesnevî, V,b.2015.

²⁸⁰⁵ Mesnevî, I,b.22.

olan bu duyguları kötü görüp onlardan kurtulmanın çaresi olarak aşkı göstermektedir: “Ey aşk, bizim kibir ve azametimizin, şerefimizin devası, Eflâtunumuz ve Calinus’umuz sensin.”²⁸⁰⁶ Âşık ar ve hâya perdesini de yırtar ki yalnız aşk kalsın. Ayrıca âşığa âlemde bir tek mahrem bile yoktur.²⁸⁰⁷ Âşık her şeyi yakar, yok eder. Ve o yanmayı kible edinir. Çünkü mum yandıkça aydınlanır.²⁸⁰⁸ Zâten aşk gönül kaptırılan sevgili ile yanıp tutuşmaktadır.²⁸⁰⁹ Bundan zevk aldığı içinde Mevlânâ: “Sadece aşk, sadece aşk, başka da bir işimiz yoktur”²⁸¹⁰ demiştir.

Aşığın gıdası, ekmezsiz ekmeğe âşık olmaktır. Yâni aşkında doğru olan kişi daha önce de belirtildiği gibi varlığa bağlanmaz. Çünkü onların ne kendi varlıklarıyla ne de diğer varlıklarla işleri yoktur. Fakat âşıklar sermayesiz de kâr elde ederler.²⁸¹¹ “Kanatları yoktur ama âlemin etrafında uçarlar... elleri yoktur, topu meydandan kaparlar! Âşıklar, yoklukta çadır kurarlar. Onlar, yokluk gibi bir renktedirler, bir tek ruhları vardır onların! Onların yokluktan elde ettiklerini sıradan insanlar idrak edemez.”²⁸¹² Mesela süt emen çocuk en leziz yemekten, kebaptan zevk almaz. Periler de kokulardan beslenirler. Fakat insanoğlu perinin kokusundan habersizdir. Çünkü perinin huyu, kendi huyunun zıddıdır. Perinin az bir güzel kokudan aldığı zevki, insan yüz batman güzel yemekten bile alamaz.²⁸¹³ Bir başka örnek Nil Irmağının suyu Mısırlılar’a kan kesildiği halde İsrailoğulları’na sudur. Deniz, Firavun’u boğduğu

²⁸⁰⁶ Mesnevî, I,b.24.

²⁸⁰⁷ Mesnevî, VI,b.1978.

²⁸⁰⁸ Mesnevî, VI,b.612 vd.

²⁸⁰⁹ Mecâlis-i Seb’a, s. 82.

²⁸¹⁰ Mevlânâ, *Divân*, I, s. 519, 1375.

²⁸¹¹ Mesnevî, III,b.3021.

²⁸¹² Mesnevî, III,b.3023-4.

²⁸¹³ Mesnevî, III,b.3025-7.

halde İsrailoğulları'na bir ana cadde haline gelir.²⁸¹⁴ Dolayısıyla âşığın halini ancak âşık olanlar anlar. Zaten, Mevlâna'ya "âşıklık nedir?" diye sorulduğunda "benim gibi olursan bilirsin" diye cevap vermemiş midir?²⁸¹⁵

Mâşuk uğruna binbir zorluğa ve derde göğüs geren âşık hararetle onu arar ve bulduğunda âşık yok olur, kendinden geçer gider. İlâhî aşka tutulan kişi Allah'ın (c.c.) geldiği yerde bir kıl kadar olsun varlık gösteremez. O'nun nazarı karşısında âşık gibi binlercesi fanidir. Güzel bir teşbih ile âşık bir gölge iken mâşuk güneştir. Pek tabî ki güneşin olduğu yerde gölge kaybolur...²⁸¹⁶

Mâşukun kapısına vardığında benlik güden âşık da geri çevrilir. Çünkü dostun kapısını çaldığı zaman içeriden: "Kimsin " sözüne "Benim " demesi üzerine dostun: "Mademki sen, sensin, kapıyı açmıyorum. Çünkü dostlardan kimseyi tanımıyorum ki o, ben olmasın" diyerek aşkta ikiliğin yeri olmadığını dile getirir. Âşığı geri çevirir ki hamlığını, ayrılık ateşi onu pişirsin. Âşık oradan ayrılır. Bir yıl sonra tekrar gelip kapıyı çalar. Sevgilisi: "Kim o?" deyince "Gönlümü alan sevgili sensin" diye cevap verir. Sevgili: "Mademki bensin, ey ben, gel içeri gir!" diyerek onu kabul eder.²⁸¹⁷

Mevlâna aşkın olduğu yerde varlığın olmadığına dair bir kıssa anlatır. Hz. Süleyman'a rüzgârdan davacı olan bir sivrisinek şikâyette bulunur. Hz. Süleyman iki tarafıda dinlemek adına rüzgârı da çağırır. Rüzgâr onun emrini duyunca çarçabuk esip gelir. Ancak sivrisinek oradan hemen uzaklaşır. Hz. Süleyman "A sivrisinek nereye? Dur da ikinizi de dinleyip hüküm vereyim." der. Sivrisinek cevaplar; "Padişahım

²⁸¹⁴ Mesnevî, III,b.3028-9.

²⁸¹⁵ Mecâlis-i Seb'a, s. 82.

²⁸¹⁶ Mesnevî, III,b.4620-3.

²⁸¹⁷ Mesnevî, I,b.3056-63.

ölümüm, onun varlığından...zaten günüm, onun dumanından kararmakta. O gelince ben nasıl durabilirim? Benim kökümü kazan o!”der. İşte aşk ta böyledir. Allah (c.c.) kapısını arayan da Allah (c.c.) geldi mi yok olur. Aşk başına vurunca ne akıl kalır ne gayrısı, her şey helâk olur, yalnız onun hakikati kalır.²⁸¹⁸ Âşıkların akıllarının başlarında olması günahdır. Çünkü aklın başta oluşu, geçmişi hatırlamak anlamına gelir. Kişinin geçmişi de Allah’a (c.c.) perdedir, geleceği de. Bu nedenle âşık her ikisini de ateşe vermeli. Âşık geçmiş ve geleceği arasında dönüp durdukça, kendinde oldukça nasıl olur da Kâbeye gelmiş, tavaf etmiş sayılmaz.²⁸¹⁹

Varlığından kurtulmuş ve nefisini öldürmüş olanlara güneş ve ay secde eder.²⁸²⁰ Zaten mâmur yerlerde varlık, didişmek olur. Yok olan, varlıklardan utanır, arlanır. Buna karşın varlık, yokluktan feryad etmemiştir. Yokluk, o varlığı, kendisinden uzaklaştırmış, gidermiştir. “Ben yokluktan kaçıyorum deme. Hakikatte o, senden yirmi kere daha fazla kaçmakta!²⁸²¹ Görünüşte seni kendisine çağırmaktadır ama içinden seni reddetme sopasıyla sürmektedir. Bu işler, kovalayanı yanıltmak için ata çakılan ters nallardır; ey sâf kişi! Firavun’un, Mûsâ’dan nefretinin kaynağı Hz. Musa’dır.”²⁸²² Kendilerini sahip oldukları her türlü vasıftan arıtarak özlerindeki pak ve saf yönü görenler için Hz. Peygamber: “ümmetimden öyleleri vardır ki onlar,

²⁸¹⁸ Mesnevî, III,b.4585 vd.

²⁸¹⁹ Mesnevî, I,b.2200 vd.

²⁸²⁰ Mesnevî, I,b.3003.

²⁸²¹ Mesnevî, I,b.2479.

²⁸²² Mesnevî, I,b.2480-81.

benimle aynı yaratılıştadırlar, benimle aynı himmete sahiptirler.”buyurmuştur.²⁸²³

Çünkü aşk peygamberlerin yoludur.²⁸²⁴

Bu kadar büyük ihsanın vesilesi ve canların gıdası olan aşkın²⁸²⁵ dini, mezhebi yetmiş iki şeriatın da dışındadır. Yunus Emre’de dört kitabı okuyanın aşka çare bulamadığı söylemiştir.²⁸²⁶ Aşk yokluk deryasıdır, orada aklın ayağı kırıktır,²⁸²⁷ kör ve sağırdır.²⁸²⁸ Aşk, cüz’i aklın alanından çıkıp Tanrı’nın varlığına ulaştığı²⁸²⁹ için akıl, orada hiç işlemez²⁸³⁰, kalem çatlar,²⁸³¹ söz de kifayetsiz kalır.²⁸³² Bunun ötesinde İkbâl, aklın isyanı ve şekaveti yüzünden İslâm’ın tehlikede olduğunu ileri sürerek aşk vilâyetinde yeni bir ordu kurmayı hedefler.²⁸³³ Aşk ise bırakın isyanı kendinden geçip, aşığı tövbeden bile alıkor. Çünkü can gidip, bambaşka bir can ile dirildiği için tövbeden de tövbe etmelidir.²⁸³⁴

²⁸²³ Mesnevî, I,b.3460-2.

²⁸²⁴ Mesnevî, I,b.220-2.

²⁸²⁵ Mesnevî, III,b.3034.

²⁸²⁶ Yunus Emre, *Yunus Emre Divanı*, Mustafa, Tatçı, (Akçağ yay.), Ankara, 1998, s.325.

²⁸²⁷ Mesnevî, III,b.4720-2.

²⁸²⁸ Mesnevî, VI,b.1979.

²⁸²⁹ E. Baykan, *Bir Din Felsefesi Problemi Olarak Mevlânâ “da Tanrı*, Doktora Tezi, SÜSBE, Konya, 1999, s. 100.

²⁸³⁰ Mesnevî, I,b.1065.

²⁸³¹ Mesnevî, I,b.114.

²⁸³² Mesnevî, II,b.3013.

²⁸³³ Muhammed İkbâl, *Yolcu, Ey Sark Kavimleri, Kölelik* (“Allâme Doktor Muhammed İkbâl’in Üç Eseri” ismiyle çev. Ali Nihat Tarlan, İstanbul, 1976, s. 63.

²⁸³⁴ Mesnevî, I,b.2205-9.

SONUÇ

Mesnevî, sâliklerin seyr-u sülûk sürecinde mânevî tekâmüllerini Mevlânâ vefat ettikten sonra dahi sürdürülebilmeleri maksadı ile kaleme alınmaya başlamıştır. Başlı başına bir tasavvufî kılavuz kitap mâhiyetinde olan eser yazıldığı dönem başta olmak üzere Osmanlı devrinde Anadolu topraklarını aşarak kendisinden beklenen misyonu gerçekleştirmeye devam etmiştir. Hz. Mevlânâ, Mesnevî'nin ileride şeyhlik yapacağını ifade ederek bugün en çok okunan tasavvufî eser olacağını sezmiştir.

Mesnevî yazılmış olduğu dönem itibarı ile çok önemli tarihi, politik, sosyal, dinî ve tasavvufî önemli gelişmelerin yaşandığı sancılı bir sürecin eseridir. Her şeyden evvel eser tarihi olaylar üzerinde direkt olarak durmamıştır. Ancak eserde de görülebileceği gibi büyük bir ihtişam, gelişmişlik ve refah düzenin ardından kısa bir sürede gelişen Moğol istilası devrin insanını âdeta şok etmiştir. Moğol istilasından evvel Haçlı tehlikesi ve Bâbai isyanı ülkede endişeye neden olmuştu. Fakat Moğol istilası aniden gelişmiş ve yıkıcı olmuştu. Bırakın toplumu devlet yöneticileri dahi hayli yaklaşıp kadar Moğolların nelere sebep olabileceğini bilmiyordu. Moğollar gelene kadar Anadolu coğrafyası zenginlik, hoşgörü ülkesi olarak anılıyordu. O dönemde bölgeyi ziyaret eden yabancı seyyahlar bu gerçeğin tarihi tanıkları olarak bilgiler vermişlerdir. Gelişmiş refah seviyesinin yanında ilmî ve dinî hoşgörünün de yine yabancılar tarafından hayretle karşılandığını görüyoruz. Bu nedenle dönemin Anadolu'suna yabancı ülkelerden birçok insanın ilim öğrenmeye geldiklerini, birbirleri ile anlaşamayan aynı dine ancak farklı mezhebe mensup kişilerin Anadolu

topraklarında Müslümanlarla birlikte yaşamayı tercih ettiklerini görüyoruz. Bu sosyal barış ve uyum içerisinde süren günlük yaşamda hoşgörü, sabır ve merhametin timsali olan Mevlânâ büyük rolü olduğu kanaatindeyiz. Zira onun yaşamında farklı dine mensup kişilerin ona olan sevgi ve saygısını cenaze töreninde de görebiliyoruz.

Yöneticilerin dîni, insanî ve ekonomik olarak doğru adımlar atmalarının neticesi olarak sosyalizasyonunu sorunsuz tamamlamış bir ülkeye doğal olarak inşa edilen medeniyetin temellerini atan birçok âlim ve mutasavvıf daha önceden Anadolu'ya gelmişti. Mevlânâ'nın babası Bahâeddin Veled de yaklaşan Moğol tehlikesi ve Sultanın ısrarlarından dolayı Konya'ya yerleşir. Kendisini Türk olarak tanıtan Mevlânâ ilk gençlik yıllarından itibaren Anadolu'da yaşamıştır. Bir Konya sevdalısı olan Mevlânâ orayı evliyalar şehri olarak tanımlamıştır. Mevlânâ yaşamış olduğu şehirde önde gelen müderrislerden biri olmuştur. Derslerine yüzlerce öğrenci katılır ve toplumun birçok farklı kesiminden insanlar onun etrafında bulunurdu. Sultanlardan tutun, işçi yamaklarına, sultan eşlerinden, kötü kadınlara kadar herkese insan olması nedeni ile değer verirdi. Bu hoşgörüsünden gayr-i müslümler dahi etkilenmiş ve bazıları Müslümanlığı tercih etmişlerdi.

Toplumun bütün kesimleri ile olan ilişkisi aslında onun yaşamış olduğu toplumun sosyal ve kültürel kodlarına ne kadar hâkim olduğunu gösterir. Bu bağlamda onun aksiyonel bir sufî olduğunu söyleyebiliriz. Mesnevî'yi incelediğimizde onun çok çeşitli insan ve konudan bahsettiğine müşâhid oluyoruz. Örneğin köylü ve şehirli insandan, farklı meslekler yapan insanlardan, yaşam

şekillerinden, değerleri ve önceliklerinden haberdar oluyoruz. Aynı şekilde ev ve çocuk yetiştirmede erkek ve kadının rollerini görüyoruz.

Mesnevî’de sosyal ilişki ağına baktığımızda çok renkli bir yaşamın var olduğunu görüyoruz. Kervansaraylar diyârı olan Anadolu ticâret yapmak üzere bölgeye gelen İranlı, Hintli, Arap, Gürcü, Latin, Frenk, Cermen, gibi birçok farklı ırk ve dinden insanın yaşam alanı olmuştur. Onun beyitlerinden hareketle o dönem Konya ve Anadolu coğrafyasının dini hayatının dışında kültürel, etnik ve ekonomik bir takım tarihi bilgileri de bulmak mümkündür. Çünkü bu milletler Anadolu’ya çok çeşitli amaçlar doğrultusunda gelmiş ve yaşamlarını, o dönem benzeri az bulunan barış ve güvenlik içerisinde sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla Türk-İslâm Devleti olan Selçukluların medeniyet inşasında birçok kültür ve halkın harcının olduğunu düşünebiliriz.

Mesnevî’de meslek ahlâkı, usta-çırak ilişkisinin nasıl olduğu ve herhangi bir meslekte ilerlemenin ancak belirli safhalardan geçerek sağlandığına şahid oluyoruz. Bu bağlamda Ahiliğin güçlü bir meslek ve ahlâk örgütü olarak hem üreticinin hem de tüketicinin haklarını koruma altına aldığı görüyoruz. Hatta mesleğe yeni başlayan bir çırağın işin incelikleri nasıl öğreneceğini, kendine yeni bir dükkân açabilmesi için ustasına karşı olan saygının gerekleri olan ona sergileyeceği davranışları öğreniyoruz. Ayrıca Mesnevî’de o dönemin tarımsal faaliyetleri hakkında bilgiler verildiğini görüyoruz. Bugünün Anadolu’sundan ve Konya’sından çok farklı olmayan tarımsal ürün yelpazesini ve bu ürünlerden pişirilen yerel lezzetlerini Mesnevî’de tadıyoruz. Dolayısıyla beyitlerde o günün halkının diet alışkanlıkları hakkında bilgilere

ulaşabiliyoruz. Hatta özel günlerde ve misafirlere pişirilen tatlari bulunur, çocukların en çok sevdikleri şeylerin neler olduğunu öğrenebiliyoruz.

Toplumsal hayata dâir zaman zaman bilgi veren Mevlânâ eserinden mevcut dinî yaşantı, değerler ve algılamalara dikkat çekmiştir. Bunu yaparken sık sık geçmişe dönmüştür. Zira toplumların dinî inançları daha ziyâde geçmişten gelen olumlu ya da olumsuz bağlar ile yaşatılmaktadır. Mesnevî’de geçmişten, gelenekten, eski atalardan ve eski din adamlarından kalan yanlış fikirlere değinerek okuyucuyu aydınlatmak ister. Çünkü fitri olarak insanlar, eskilere her zaman dayanmak onlardan güç almak eğiliminde olduğu için Mevlânâ eskinin ve yaşlıların hataları olabileceğini ve onlara aldanmamak gerektiğine dikkat çekmiştir. Eskilerin kalıplaşmış ve mantıktan yoksun uygulamalarını akıl ile eleştirirken öte yandan aklına güvenerek, her şeyi ona vurarak değerlendiren, kalbi unutanlara da sitem eder. Bu insanlara denenmiş denemenin gaflet olduğunu göstermeye ve onların hatadan dönmelerini sağlamaya çalışır. Kaldı ki önlerinde geçmişten kalan birçok örnek vardır. Kur’ân-ı Kerim’de olan peygamber kıssalarını örnek verir, ki bazen bu misaller tasavvufî anlamda bâtinî olarak yorumlanarak farklı bir anlam yüklenmiştir, insanları aynı hataları yapmaması konusunda uyarır. İnsan bu örneklerden ders çıkararak aklının sınırlı olduğunu ve dünya nizâmının İlâhî Kudret’in kaza ve kader sırları ile düzenlenmiş olduğunu kabul ederek, önündeki yaşanmış örneklerden yola çıkarak menzilini uzatmadan ve daha az zorluklarla karşılaşarak yaşam gayesini gerçekleştirmelidir.

Mevlânâ, Mesnevî’inde sadece sıradan insanlara veya sâiklere seslenmez; üst düzey bütün yöneticilerine seslenerek onlara zulûmden, âdaletsizlikten, halka

uzak olmaktan, merhametsiz ve kaba olmaktan uzak durmaları gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur. Onun, devlet yöneticileri ile ilişkileri İslâm ahlâkının gerektirdiği gibi genelde olumludur. Bu durum Mevlânâ'nın fakir halkın ihtiyaçlarının zenginler ve yönetiler tarafından karşılanmasına vesile olmuştur. Bu amaca hizmet eden mektuplar yazmıştır. Bunları yaparken Müslüman bir âlime yakışır şekilde devlet yöneticileri ve zenginlerin kapısında sık sık görünmeyi tercih etmiştir. Bu yüzden yöneticiler onun sohbetine teşrif ederlerdi.

XIII. yüzyıl ve daha önceki farklı itikâdî sorunlara değinen Mevlânâ, kendisini Kur'ân'ın kölesi, Hz. Peygamber'in yolunun tozu olmak arzusunda olduğunu ifade ederek Ehl-i Sünnet itakadına sahip olduğunu söylemiştir. Eserinde de zaman zaman Ehl-i Sünnet dışı inanışlara değinerek, onları eleştirmiş ve insanları onlardan uzak durmaya davat etmiştir. İnsanların doğruyu bulmalarını arzu eden Mevlânâ, kişinin düzgün ve kısa doğru yola ancak gerçek bir mürşid-i kâmil kılavuzluğunda girebileceğin edikkat çeker. Aksi halde her ne kadar kişi akıllı ve bilgili olursa olsun kendi başına tuttuğu yol meşakkatli olduğu gibi aynı zamanda çok uzundur. Üstelik her an başa ne gibi kötü sürprizlerin de geleceği meçhûldür. Bu yüzden sâlik tecrübe sahibi ve kendisine bir takım gizli sırlar ilham edilmiş ruh doktorlarına kendilerini teslim etmelidir. Bunun yaparken de doğru kişiyi bulduğundan emin olmalıdır. Zira Mevlânâ'nın zamanında olduğu gibi her dönemde kötü niyetli kişiler olmuştur. Dışarıdan bakıldığında bu kişiler kılık kıyafet ve davranış olarak sufilere benzer ama aslında ekmek ve boğaz peşinde olan dilencilerdir.

Mevlânâ, tasavvuf yoluna girdikten sonra büyük cihadın büyük düşmanı olan nefis ile mücadele insanın uzun yıllarını, belki de ömrünü tamamını kapsayacak kadar uzun soluklu olacağını ifade eder. Çünkü nefsin hilelerinin sayısının sınırı yoktur. İnsanı aldatmak için şerleri kullanıp amacına erişemediğini fark edince hayır kapısından yaklaşır insana. Salike yaptığı ibâdetleri ve iyilikleri göstererek büyüklenmesini sağlar. Aynı zamanda diğer insanların hatalarını göstererek onları küçümseyip gizliden gizliye kişinin kendisini beğenmesine neden olur. Hatta Kur'ân'ı, abdesti ve namazı kalkan yaparak insanı kandırmaya çalışır. Onun çok yönlü tuzaklarına karşı kişinin en güvenilir dostu yine mürşidi olacaktır.

Mevlânâ nefsin yardımcı güçleri olduğundan bahseder. Bunlar; kıskançlık, hased, tamah, mevki hevesi, şehvettir. Bunların her biri büyük mânevî problemlerdir. Farkında olmadan kişinin kendisine zarar verdiği gibi insanın çevresine ve bütün topluma ciddi zararlar verirler. Mesnevî bu kötü huyların her birinin ne kadar zararlı olduğunu birden çok kıssa anlatarak açıklamaya çalışır. Kıssaların sonunda yapılması gerekenleri tavsiye eder.

Bahsettiğimiz kötü huylardan arınmanın ve mânevî tekâmülü gerçekleştirmenin önemli makamlarından biri sabırdır. Her işin başı, imanın yarısı olan sabır ile insan kötü huyların kökünü kurutup, onların yerine güzellerini ikâme ederek güzel ahlâk sahibi olabilir. Kendi yaşantısında bu fikileri uygulamış sufi şair Mevlânâ, sâliklere bu yolun taşları ve gizli tuzaklarının yerini söyler. Çok meşakkatli olan bu yolda sabır ve irâde gösterenler başarılı olacaktır. Aksi halde Mevlânâ gevşeklik gösteren, şeyhin yönergelerini yerine getirmeyenlerin bereketten ve

dostluktan uzağa düşeceklerini söyler. Zor olan bu uğraşta sâlik bazen acı ve kederden bazen de dönüşüme uğramış kederin sevincinden gözyaşları döker. Dökülen bu gözyaşları aslında inciden daha değerlidir. Çok değerli olan inciye ulaşmak için sâlik dert ve çile okyanusunun derinliklerindeki riskleri göze alacak dirayette olmalıdır.

Dökülen gözyaşları ve çekilen acılar tâlibin nefsinin terbiye eder, aczini ıspat ederek her şeyin gerçek sahibinin O, geriye kalanın ancak inâyet edildiği kadar tecelligâh olduğunu anlayacaktır. Bunun sonucu gerçek aydınlanma olan aşka erer. Aklına yanına dahi yanaşamadığı aşk makamında artık hiçbir şey yoktur. Aşkın kendisi bile...

BİBLİYOGRAFYA

Abdülhakim, Halife, “Muhammed İkbâl”, Çev. Yusuf Z. Cömert, *İslam Düşüncesi Tarihi*, Ed. M. M. Şerif, (İnsan Yayınları), C. IV, İstanbul, 1991

Abû'l-Farac, Gregory (Bar Habraeus), *Gregory Abû'l-Farac Tarihi*, trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1999

Aclûnî Ebû'l-Fida İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzilü'l-ilbâs* I-II, thk. Ahmed Kalaş, Haleb, II

Açık, Nilgün, “Mevlânâ ve Mevlevî Tarikatının Eğiticiiliği”, Mevlânâ Kongresi

Adler, Alfred, *Psikolojik Aktivite*, çev. Belkıs Çorakçı, (Say Yay.), İstanbul, 1993

Afîfî, Ebu'l Alâ, *Tasavvuf, İslam'da Manevî Devrim*, terc. H. İbrahim Kaçar-Murat Sülün, İstanbul, 1996

-*Tasavvuf: İslâm'da Manevi Hayat*, çev. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İstanbul, (İz Yay.), 1996

-*es-Sevrâ er- Rûhiyye fi'l-İslâm*, trc. İbrahim Kaçar- Murat Sülün, Tasavvuf İslâm'da Manevi Devrim, (Risâle Yayınları), İstanbul, 1996

Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Haz. Kemal Eraslan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara, 1983

Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, (Dergâh Yayınları), İstanbul, 1998

Akdağ, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişaf Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti”, Belleten, :XIII, S.51, Ankara, 1949

-*Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi*, (Cem Yayınları), İstanbul, 1995

Akıncı, Adem, *Din Eğitiminde Etkili Bir Yöntem*, Feza Gazetecilik, İstanbul, 2001

Akrasaylı, Kerimeddin Mahmud, *Musameratü'l-ahyar*, trc. M.N. Gencosman, Ankara, 1944

-*Müsameretü'l -Ahbâr ve Müsayeretü'l-Ahyâr*, nşr. Osman Turan, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 2000

- Aktuna, Yıldırım, “Ruh Sağlığı Açısından Mevlânâ Düşüncesi”, *1. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi*, Konya 1987
- Akyurt, M.Yusuf, *Konya Asarı Atika Müzesinde Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Sandukası*, TTAED, III,1936
- Alexiad, Anna Komnena, *Malazgirt'in Sonrası*, çev.Bilge Umar, (İnkılap Kitabevi), İstanbul, 1996
- Alptekin, Coşkun, “Türkiye Selçukluları,” *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, 1988
- Altıntaş, Ahmet, *Türkiye Selçuklularında Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Basılmamış Doktora Tezi, Malatya, 1998
- Altıntaş, Ramazan, “Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışının Çalışma Hayatına Etkileri”, *Dini Araştırmalar*, Mayıs-Ağustos 2000
- Altundağ, Şinasi, “Murabıtlar”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1970
- Altuntaş, Servet, *Gazâlî'de Tasavvuf Felsefesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2006
- Ankaravî, İsmail, *Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkânı*, haz. Semih Ceyhan, İstanbul, 2001
- Minhacü'l-Fukara*, haz. Saadettin Ekici, (İnsan Yay.), İstanbul, 1996
- Arasteh, A. Reza, “Psychology of the Sûfî Way to Individuation”, *Sûfî Studies: East and West*, edit. L. F. R. Williams, New York: Dutton Press, 1974
- Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, çev. Bekir Demirkol, İbrahim Özdemir, Ankara, 2000
- “Sûfizm: Evrensel Benliğe Giden Yol”, *Sûfî Psikolojisi*, edit.: K. Sayar, (İnsan Yay.), İstanbul, 2000
- Araz, Nezihe, *Anadolu Evliyaları*, İstanbul, (Üçler Matbaası), 1975
- Arberry, J.Arthur, *Discourse of Rumi*, London, 1961
- Arnold, T.W., *İntişâr-ı İslam Tarihi*, çev. M.Halil Halid, İstanbul, 1343

- Arslantürk Z. - Amman, T., *Sosyoloji*, İfav Yay., İstanbul, 1999
- Aşıkpaşazade, *Osmanlı Tarihleri*, Neşr. Nihal Atsız, İstanbul, 1949
- Atâullah, İskenderî, *Hikem-i Atâiyye*, trc. Mustafa Kara, İstanbul, 2003
- Ateş, Ahmet, “Senâi” I. A. X, İstanbul, 1967
- Ateş, Süleyman, “Nefsin Kusurları ve Bunların Tedavisi”, A.Ü.İ.F.D., c.XVI, 1968
- İslam Tasavvufu*, İstanbul, 1994
- Attâr, Feridüddîn Ebu Hamid Muhammed b. İbrahim el-Hemedânî (ö.618), *Tezkiretü'l-Evliyâ* çev. Süleyman Uludağ, (Dergah Yay.), İstanbul, 1985
- Pendnâme*, çev.: Ahmet Metin Sahin, (Yağmur yay.) İstanbul, 2006
- Tezkiretü'l-Evliyâ I-II*, çev. Süleyman Uludağ, (Mavi Yay.), İstanbul 2002
- Ayan, Hüseyin, Sultan Veled'in Ma'arif'inden Hareketle Mevlâna, III.Uluslararası Milli Mevlana Kongresi, Bildiriler, Yay.Haz. Nuri Şimşekler, Selçuk Üniv. Matbaası, Konya, 2004
- Aybet, Üçel, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, İstanbul, 2003
- Aydın, Mehmet, “Eva de Vitray Meyerovitch'in Mesnevî Hakkındaki Değerlendirmeleri”, Yedi İklim, S.57
- Aydın, Mehmet, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998
- Ayman, Mehmet, *Gazzali' de Bilgi Sistemi ve Şüphe*, (İnsan Yayınları), İstanbul, 1997
- Ayverdi, Samiha, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, C.I, İstanbul, 1975
- Bahtiyar, Lale, *Bir Melek Olmak, Amerikalı Sufi Kadınlar*, çev: Orhan Düz, (Gelenek Yayıncılık), İstanbul, 2002
- Balcioğlu, Tahir Harimi, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, İstanbul, 1940

Banoğlu, Niyazi Ahmed, "Atatürk ve Mevlana", Tarih ve Coğrafya Dünyası, Mevlana Özel Sayısı,15 Aralık 1959

Barburtluoğlu, Zafer - Madran, Emre, "Anadolu 'da 1308 M.Yılına Kadar Gerçekleştirilmiş Türk- İslam Yapıları Üzerine Sayısal Sınamalar", VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1981

Bardakçı, Mehmet Necmettin, *Sosyo-Kültürel Hayatta*, Tasavvuf Fakülte Kitabevi, Isparta, 2004

Bark, Coleman, *Rumi, The Book of Love*, Harper Collins Publisher, New York, 2003

-*The Soul of Rumi*, New York, 2001,

Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I, İstila Devrinde Kolonizatör Türk Dervişler ve Zaviyeler", Vakıflar Dergisi,II, Ankara, 1974

-Kolonizatör Türk Dervişleri,"Vakıflar Dergisi, S.II, Ankara, 1942

Barthold, V.V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTT Yayınları, Ankara, 1990

-*Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* ,nşr.K.Y.Kopraman-A.İ.Aka, Ankara, 1975

-*Orta Asya Türk Tarihi*, haz. Hüseyin Dağ, Ankara, 2004

Bausani, Alessandro, "Religion in The Seljuq Period", *The Cambridge History of Iran*, ed. J. A. Boyle, Cambridge University Press, Cambridge, 1968

Bayat Mojdeh & Jamnia, M. Ali, *Sufi Diyarından Hikâyeler*, çev. Sliha Deniz, (İnsan Yay.), İstanbul, 2001

Baykara, Tuncer, "Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar",Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, S.56,(Ege Üniversitesi Basımevi), İzmir, 1990

- "Eski Türk İktisadi Hayatı ve Şehir",Tarih Enstitüsü Dergisi, S.6

- Selçuklu Devri Türk Şehrinin Temel Özellikleri, I.Uluslararası Selçuklu Küştür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler,Konya, 2001

-*Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (IQ Kültür ve Sanat Yay.), İstanbul, 2004

-*Türkiye Selçuklularu Devrinde Konya*, Kül.ve Turz. Bak. Yay. Ankara, 1985

Bayraktar, Mehmed, *İslam Felsefesine Giriş*, Ankara, 1988

-*Tasavvuf ve Modern Bilim*, (Seha nşr.), İstanbul, 1989

Bayraktar, Fulya, “Mevlânâ”da Ayna Metaforu”, *Mevlânâ, Mesnevi ve Mevlevihaneler Sempozyumu Kitabı*, Manisa, 30 Eylül-01 Ekim 2006

Bayram, Mikail, “ Selçuklular Zamanında Konya’da Kültürel Faaliyetler”, *Yedi İklim*, C.8, S.57, 1994

Bayram, Mikail, “Anadolu Selçukluları zamanında Konya’da Dini ve Fikri Hareketler, Dünden Bugüne Konya’nın Kültür Birikimi ve Selçuk Üniversitesi”, Konya,1999

-*Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*, Konya, 1991

-*Şeyh Evhadüd- Din Hamid el- Kirmani ve Evhadiyye Tarikatı*, Konya, 1993

-*Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Konya, (Komen Yayınları), 2003

Bayram, Said - Karabacak, Ahmet Hamdi, *Sahib Âta Fahrüddin Ali’nin Konya İmareti ve Sivas Gök Medrese Vakfiyeleri*, Vakıflar Dergisi, Ankara, 1981, XIII Belleten, c. I, S. 198

Bilgin, Beyza, “Ahlak Terbiyesindeki Dini Hikayeler”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, İstanbul 1994

Bolat, Ali, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetlik*, (İnsan Yay.), İstanbul, 2003

Bolay, Süleyman Hayri, “Mevlânâ’nın Akıl Anlayışı” *Mevlânâ ile İlgili Yazılardan Seçmeler*, der. Vedat Genç, İstanbul, 1994,

Bosch, Clements, “Tarihte Anadolu”, II. Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 1943

Brown, Edward G., *A literary History of Persia*, Cambridge, 1956

Bruner, J. & Goodman, C. C., “Value and Need as Organizing Factors in Perception”, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 42. sayı, 1947

Bruno, Frank J., *Psikoloji Tarihine Giriş*, çev. Nesrin Hisli, EÜEF Yay., İzmir, 1982

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el- Câmiu's-Sahih*, Sahih-i Buhârî Tercümesi, terc. Mehmet Sofuoğlu, İstanbul-1989

Burns, Gerald L., “Gazâlî'nin Tasavvufi Hermenötiği” çev.Turan Koç, İslami Araştırmalar Dergisi, Gazâlî Özel Sayısı, I/3, sayı.3-4, Ankara 2000

Bursevî, İsmail Hakkı, *Ferahu'r-Rûh*, Bulak, 1252, haz. Mustafa Utku Bursa, 2000-2006

Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, trc. Hasan Kâmil Yılmaz ve arkadaşları, İstanbul, 2005-2007

Cabiri, Muhammed, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, çev. Komisyon, II. baskı, İstanbul, 2000

Caferoğlu, Ahmet, “İlk Anadolu Vatan Kültürü Kurucuları”, TM, XVLL, 1972

Cahen, Claude “İbn Sa'îd”, AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, 1968, IV

- “İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı”, çev. Zeynep Kerman, *Türkiyat Mecmuası*, XVII, 1972

-*Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000

-“İslam ve Haçlılar”, çev. İsmet Kayaoğlu, *Bellekten*, LI/200,1987

-*Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar İslamiyet*, Ankara, 1990

-*İslamiyet*, çev.E.Nermi Erendor, (Bilgi Yay.), Ankara, 1990

- *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları), İstanbul, 2000

-Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler çev. Yıldız Moran, İstanbul, 1984

-*Pre-Ottoman Turkey*, London, 1968

-*Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, trc.Y.Yücel-B.Yediyıldız, Ankara,1992

Câmî, Abdurrahman, *Nefahâtü'l-Üns Evliyâ Menkıbeleri*, ter. ve şrh. Lâmiî Çelebi, haz.Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara, İstanbul 1998

-*Nefehatu'l-Uns min Hadarâti'l-Kuds*, çev.Lami Çelebi, (Mafifet Yayınları), İstanbul, 1980

-*Nefehâtü'l-üns*, tercüme ve şerh: Lâmiî Çelebi, haz: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul, 1995

-*Yûsuf ve Züleyhâ*, çeviren Ali Nihat Tarlan, yayına hazırlayan Günay Kut, Harvard Üniversitesi Yakındoğu ve Medeniyetleri Bölümü, 2003

Câmî, Molla, Rübâî, Asaf Hâlet Çelebi, (Hece Yayınları) Ankara, 2002

Can, Halil, “Tasavvuf Musikîsi”, Musikî Mecmuası, 1975, S.308

Can, Şefik, *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003

- “Yaşayan Son Mesnevihan Şefik Can, Mevlâna, Mesnevî ve Mevlevilik”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi Mevlâna Özel Sayısı

-*Hiz. Mevlânâ'nın Rubaileri*, KB Yay., Ankara 2001

-*Konularına Göre Mesnevî Tercümesi*, İstanbul, 2002

-*Mesneviden Hikâyeler*, (Ötüken Yayınları), İstanbul, 2003

Carl Gustav Jung, *Psikoloji ve Din*, çev.: Raziye Karabey, (Okyanus Yay.), İstanbul, 1998

Cebeci, Lütfullah, *Kur'an'da Şer Problemi*, Ankara, Akçağ, 1985

Cebecioğlu, Ethem, “Psiko-Tarih Açısından Farklı Rûhî Tekâmül Mertebelerinin Mevlâna'nın Anlaşılmasındaki Rolü-Metodolojik Bir Yaklaşım”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (Mevlânâ Özel Sayısı), Ankara- 2005, sayı XV

-“Hoca Ahmed Yesevi (ö.562/1167)”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1993, c.XXXIV

- Tasavvuf Terimleri&Deyimleri Sözlüğü, Anka Yay., İstanbul,2004

Chittick, William, *Rumi ve Vahdeti'l-vücûd* (Varolmanın Boyutları), trc. Turan Koç, İstanbul, 1997

-“Rumi and Wahdat al-wujud”, *Poetry and Mysticism in Islam, The Haritage of Rumi*, Cambridge, 1994,

-*The Sufi Pathof Knowledge, Ibn Arabi's Metaphysics of Imagination*, State University of New York Press, Albany, 1989

-*Fakhruddin 'Iraqi: Divine Flashes*, New York, 1982

-*Tasavvuf*, çev. Turan Koç, (İz Yay.), İstanbul, 2003

-“Ibn Arabî and His School”, *Islamic Sprituality*, ed. Sayyed Hossein Nasr, New York, 1991

- “Rumi and the Mawlawiyyah”, *İslamic Spirituality*, 1991

-“Rumi ve Vahdeti'l-vücûd” (Varolmanın Boyutları), trc. Turan Koç, İstanbul, 1997

-*Sufism: A Short Introduction*, Oxford, (Oneworld Publications), 2000

Clavijo, Ruy Gonzàles, *Anadolu Orta Asya ve Timur Nezdine Gönderilen İspanyol Sefir Clavijo'nun Seyahat ve Sefaret İzlenimleri (1404-1406)*, trc. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1993

Combrinck, Arnold, “İbrahim Adham”, *Sufi Issue*, 60, *Early Sufi Saints*, London, 2003–2004

Corbin, Henry E., *Spiritual Body and Celestial Earth*, 1978, Fransızcadan çev.: Nancy Pearson, London, I. B. Javris, 1990

-*Creative İmagination*, trans. R. Manheim, Princeton, 1969

Coşkun, Alptekin, “Büyük Selçuklular”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VII, İstanbul, 1989

Crone, Patricia, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Siyasi Düşünce*, çev.: Hasan Köni, İstanbul, 2007

Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, Trc.Mürsel Öztürk, C.I, Ankara, 1988

Çağatay, Neşet, *Ahilik Nedir?*, Ankara, 1990

-*Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Konya, Selçuk Üniversitesi Yay.,
1981

Çam, Ömer, “Mevlânâ’nın Etkileri, Ritm Psikolojisi ve Seması”, *4. Milli Mevlânâ Kongresi*, Konya, 1989

Çandaroğlu, Gülçin, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, İstanbul, 2003

Çelebi, Asaf Halet, *Mevlânâ ve Mevlevilik*, (Hece Yay.), İstanbul, 2002

Çelebi, Celâleddin Bâkır, *Mevlâna Okyanusu’ndan*, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya, 2004

Çelebi, Evliya, Muhammed Zilli b. Ali, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Yapı Kredi, İstanbul, 2006

Çelebioğlu, Amil *Mesnevi-i Şerif*, Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nahifi Tercümesi, İstanbul, 1967

Çetin, Osman, *Anadolu’da İslamiyetin Yayılışı*, (Marifet Yayınları), İstanbul, 1990

Çiçek, H., Mevlânâ’nın Mesnevî’sinde Eğitime İlişkin Bir Yöntem: “Örnekle Eğitim”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996

Çiftçi, Cemil, *Tasavvuf Kitabı*, Kitabevi, İstanbul, 2003

Çubukçu, İbrahim Agah, *Gazzali ve Şüphecilik*, A.Ü. İ. F. Yayınları, Ankara, 1964

Dabashi, Hamid, “Rumi and The Problems of theodicy: Moral imagination and narrative discourse in a story of the Masnavi”, *Poetry and Mysticism in Islam: The Heritage of Rûmî*, Cambridge University Press, 1994

Danık, Ertuğrul, *Ortaçağ’da Harput*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001

Darkot, Besim, *Konya*, IA, C. VI

Dayıoğlu, Server, *Galata Mevlevîhanesi*, Ankara, 2003

Demirci, Kürşat, *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000

- Demirci, Mehmet, *Mevlâna'dan Düşünceler*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1997,
-*Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Damla Yayınları), İstanbul, 2001
-*Yunus Emrede İlahî Aşk ve İnsan Sevgisi*, İstanbul, 1991
- Demirli, Ekrem, *Sadreddin Konevî*, İstanbul, İSAM Yay., 2008
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Lugat*, Ankara, 2005
- Devletşah, *Devletşah Tezkiresi*, çev. Necati Lugal, İstanbul, 1977
-*Tezkire-i Devletşâh*, çev.: Necati Lugal, MEB Yay., İstanbul, 1990
- Dihlevî, Şah Veliyullah, *Hucetullâhi'l-Baliğa*, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut, 1990
- Dikici, Recep, XIII. Yüzyılda Konya ve Çevresinde Kültür Faaliyetleri", III.Uluslararası Milli Mevlana Kongresi
- Dilâver Selvi, *Kaynaklarıyla Tasavvuf*, İstanbul, 2003
- Doğan, Ahmet Işık, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul, 1977
- Doğan, İsa, *Türklük ve Alevîlik*, Samsun, 1997
- Dorst, Birgitte, "Üstad, Mürid ve Sûfî Grubu: Günümüzde Sûfî İlişkileri", *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf*, edit. J. Marvin Spiegelman vd.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (v.275/889), *es-Sünen*, (Çağrı Yayınları), İstanbul, 1981
- Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma' li Ebî Nasr Serrâc et-Tûsî*, Yay. Haz.:Abdülhalim Mahmud; Taha Abdülbâki Surûr, Mısır, Dâru'l-kütübi'l-hadîse, 1960
- Ecer, Ahmet Vehbi, "Tarihte Türkler, İslamiyet ve Mezhepleri", Erdem (Atatürk Ed. M. M. Serif, (İnsan Yayınları), C. IV, İstanbul, 1991
- ed-Darkavî, Mulay el-Arabî, *Bir Mürşidin Mektupları*, çev.: İbrahim Kalın, (İnsan Yay.), İstanbul, 2000
- Efe, Ahmet, *Ah Mine'l-Aşk Mevlâna Ummanı*, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İstanbul, 2005

Eflâki, Ahmed, *Ariflerin Menkıbeleri-Mevlâna ve Etrafındakiler-* çev. Tahsin Yazıcı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986

Ekinci, Yusuf, *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, M.E.B., İstanbul, 1999

el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Muzilü'l-Libas*, neşr. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trz. c.1,no:143

El-Faruki, İsmail, “Ümmetin Varlık Sebebi Üzerine”, (Çev: Osman Bilen) , *İslâmiyat*, VIII, 2005

Eliade, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003

Emiroğlu, İbrahim, *Sûfi ve Dil*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005, II. Baskı

Enes, Malik Bin, *Muvatta*, çev.: Komisyon, İstanbul, 1994

Eraydın, Selçuk, Anadolu'da İlk Tasavvufi Hareketler, *Tohum Dergisi*, S.63

-*Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Marifet Yay.), İstanbul, 1980

-*Tasavvuf ve Tarikatlar*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1995

-”Bizim Neslimiz Mevlana'yı Bilmiyor”, Mevlâna ile İlgili Yazılardan Seçmeler, haz. Vedat Genç, İstanbul, 1994

Erdem, İlhan, Türkiye Selçuklularında Fetih Metodu ve Uygulanışı, I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler, Konya, 2001

Ergin, Osman, *Maârif Tarihi*, İstanbul, 1939

Erginli, Zafer, *İlk Sûfilerde Nefis Kavramı: Hâris Muhâsibî Örneği*, UÜSBE Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2001

Erkol, Mustafa, *Sosyolojik Açıdan Spor*, (Der Yay.), İstanbul, 1998

Erten, Hayri, “Konya'da Dinsel Topluluklar Cemaatler”, *Gez Dünyayı Gör Konya'yı*, İstanbul, 2001

Erzurumî, İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, çev: Abdullah Aydın, (Seda Yayınları), İstanbul, 1999

es-Sicistânî, Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvûd*, I-V, İstanbul, 1992

es-Sülemî, Ebû Abdurrahman, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, tah. Nureddin Şerîbe, Mektebetü'l-Eşrefoğlu Rumî, *Muzekkin Nüfus*, çev. Yaman Arıkan, İstanbul, 1997

Evliya Çelebi, Muhammed Zilli b. Ali, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Yapı Kredi, İstanbul, 2006

Eyüboğlu, Selahattin - Cimcöz, M. Ali, *Eflatun*, İstanbul, 1995

Farâbi, *el-Medînetü'l-Fâzıla*, (Çev.: Ahmet Arslan), Ankara, 1990

Farmer, Henry G., *The Legacy of Islam*, Oxford, 1947

-*The Legacy of Islam*, Oxford University Pres, London, 1947

Fatih, Mehmet, "Hizmet I", *Keşkül*, 2005, S. V

Ferit, Mehmet – Bahri, Mümtaz, *Konya ve Rehberi*, Konya Aydınlar Ocağı Yay.,Konya, 1998,

Fırlalı, Ethem Rumi, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, (Selçuk Yayınları), Ankara, 1994

Fındıkoğlu, Z. Fahri, İbn Haldun'da Tarih Telâkkisi ve Metot Nazariyesi, İstanbul, 1951

Fişek, Kurthan, *Spor Yönetimi*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın., Ankara, 1983

Franz, Babinger, *Anadolu'da İslamiyet*, çev. Ragıp Hulusi, (İnsan Yayınları), İstanbul, 1996

Fürüzanfer, Bedüzzaman, *Mevlana Celaleddin*, çev.Feridun Nafiz Uzluk, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya, 2005

Galanti, Avram, *Yahudiler ve Türkler*, İstanbul, 1947

Gazali, Ebu Hamid Muhammed, *Kimya-yı Saadet*, Ter, A.Faruk Meyan, (Bedir Yayınevi), İstanbul, 1981

-*İhyâ-ı Ulûmi'd-dîn*, Müessesetü'r-Riclibî, Kahire, 1974

- *İhyâu ulûmi'd-dîn*, trc: Ahmed Serdaroğlu, İstanbul, 1973, Genç, İstanbul, 1994

- *el-Munkız mine'd Dalalet* (Dalaletten Hidayete) – Çev. Ahmet Suphi Furat, Şamil Yayınları, İstanbul, 1978

-*er-Risâletü'l-Ledünniyye*, trc. Serkan Özburun-Yusuf Özkan Özburun, (Furkan

-*Kimya-yı Saadet*, çev.Mehmet A.Müftüoğlu, İstanbul, 1980

-*Mişkâtü'l-Envâr Nurlar Feneri*, çev. Süleyman Ateş, İstanbul, 1966

-*Tehafütü'l Felasife*, Filozofların Tutarsızlığı- çev. Bekir Karlığa, (Çağrı Yayınları), İstanbul, 1981

Gazzâlî, Ahmed, *Aşkın Halleri* (Sevânihu'l-uşşâk), trc. Turan Koç-M.Çetinkaya, İstanbul, 2004

Gordlevski, V., *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, (Onur Yayınları), Ankara, 1988

Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mesnevi Tercemesi ve Serhi*, I-II, İstanbul: İnkılap Yay., 1990

-*Türk Tasavvuf Şiiri Antolojisi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2004

-*Mevlana Celaleddin, Hayatı, Felsefesi, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1956

-*Mevlana Celaleddin*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1985

-*Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1983

Göney, Türkiye Ziraatının *Coğrafi Esaslar*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1979

Görgün, Tahsin, “Kur'an Kıssalarının Neliği Mahiyeti Üzerine”, Kur'an Kıssalarının Anlam ve Değeri, (Kur'an Sempozyumu), Fecr Yay., Ankara, 1998

Göztepe, Yüksel, “Mevlânâ Celaleddin Rumi'nin Akla Eleştirel Bakışı”, Tasavvuf (Mevlânâ Özel Sayısı), Ankara, 2005

Grigor, Aknerli, *Mogol Tarihi*(çev: Hrant D. Andreasyon), İstanbul, 1953

Grof, S., *Kozmik Oyun İnsan Şuurunun Yeniden Keşfi*, çev.: Levent Kartal, Ege Meta Yay., İzmir, 2002

Grunebaum, G.E. Von, *Medieval Islam*, Chicago, 1947

Güler, Mustafa- Aktuğ Kolay ,İlknur, “12. yüzyıl Anadolu Türk Câmileri”,itüdergisi/a mimarlık, planlama, tasarım, Cilt:5, Sayı:2, Kısım:1, 83-90Eylül 2006

Günaltay, M. Ş., ”Selçuklular Horasan’a İndiklerin Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu”,Belleten, VII/25, 1943

Günay, Ünver & Güngör, Harun, *Baslangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, (Ocak Yayınları), Ankara, 1997

Gündüz, İrfan, “Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri”, Osmanlı, IV, Ankara, 1999

Güngör, Erol, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, (Ötüken Yay.), İstanbul, 1995

- *İslamın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken, İstanbul, 2000

Gürer, Dilâver, *Abdülkâdir Geylânî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul, 2003

Hacı Bektaş-ı Veli, *Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*, nşr. A. Gölpınarlı, İstanbul, 1958

- *Vilâyetnâme*, Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1958

Hâfız, Dîvân, çev. Abdülbakî Gölpınarlı, İstanbul, 1992

Hag, M.Emanuel, *Muslim Bengali Literature*, Karachi,1957

Hakim Tirmizî, *Kitâbu Hatmi'l-Evliyâ*, Beyrut, 1965; terc. Salih Çift, Velîliğin Sonu, İstanbul, 2006

Halıcı, Fevzi, *Mevlânâ*, Konya, 1982

-“Bildiriler”, Yirmi altı Bilim Adamının Mevlana Üzerine Araştırmaları, Konya, 1983, Ord.Prof.Dr.Sadi Irmak’ın Konuşması

Hâlid, Şeyh, *Divan*, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, no: 001-002

Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ Ankara, 2003

-*İslam'da Devlet Yönetimi*, çev. Hamdi Aktaş, (BeyanYayınları), İstanbul 1998

Hammer Purgstall, Baron Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, çev. Mehmet Ata, nşr. Mümin Çevik-Erol Kılıç, İstanbul, 1992

Hasluck, Frederick W., *Bektaşilik Tetkikleri*, çev. Ragıp Hulusi, İstanbul, 1928

-*Cristianity and Islam under the Sultans*, Oxford, 1929

-*Cristianity and Islam under the Sultans*, Oxford University Pres, London, 1929

Helminski, Kabir, *Bilen Kalp, Ruhsal Dönüşümün Süfi Yolu*, çev. Refik Algan, (Dharma Yay.), İstanbul, 2001

Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Z. Karal, Ankara, 1975

Hiçyılmaz, Ergün, Sporsa Batılılaşma Hareketleri, Eneşiş Lisesi Koruma ve Yaşatma Derneği Eğitim ve Spor Yayın. İstanbul, 1983

Hidayetoğlu, A.Selahaddin, *Hazret-i Mevlana Celaleddin-i Rumi Hayatı ve Şahsiyeti*, Akın Ofset, Konya, 1999

Hodgson, G. Marshall, S., *The Venture of Islam*, Chicago, 1974

-*İslam'in Serüveni*, C.II, Çev. Ali Varlı & Metin Karabasoğlu, İz Yayınları, İstanbul, 1993

Holm, Nils G., *Din Psikolojisine Giriş*, çev. Abdulkerim Bahadır, (İnsan Yay.), İstanbul, 2004

Holt, Peter Malcolm, *Haçlılar Çağı*, çev. Özden Arıkan, TVY. Yayınları, İstanbul, 1999

-*Haçlılar Çağı*, çev. Özden Arıkan, TVY. Yayınları, İstanbul, 1999

Hökekleli, Hayati, "İslam Geleneğinde Psikoloji Kültürü", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 19, S. 3, 2006

-*Din Psikolojisi*, DİA, Ankara, 1978

-*Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2005

http://en.wikipedia.org/wiki/Lingua_franca

Hucvirî, Ali b. Osman, *Keşfû'l-Mahcûb*, Hakikat Bilgisi, haz. Süleyman Uludağ, (Dergah Yay.), İstanbul, 1996

Huda, Kamer-ul, *Şihabeddin Ömer Sühreverdî; Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, çvr. Tahir Uluç, (İnsan Yayınları), İstanbul 2004

Hulâgü, Metin, "Ahi Teşkilatının İcra Ettiği Fonksiyonlar ve Cemiyet Uzerindeki Etkileri", *Türk Kültürü Dergisi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ekim, 1994, S:XXXII

Huri, Sufi, "Garb Tefekkür Aleminde İslamiyetin Tesiri ve Hazreti Mevlâna", *Türk Yurdu*, Mevlâna Özel Sayısı, 1964

Hüb, Ramazan, *Hızır Aleyhisselam*, İstanbul, 2002

Işık, Nadiye, *Kur'an'daki Kıssaların Pedagogik Değeri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, U. Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2001

Izutsu, Toshihiko, *İbn Arabî'nin Fusûsu'ndaki Anahtar-Kavramlar*, terc. Ahmet Yüksel Özemre, İstanbul, 1998

İbn-i Arabî, Muhyiddin Muhammed b. Ali, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, terc. Selahaddin Alpay, İstanbul, 1977

- *el-Futuhatu'l-Mekkiyye fi Marifeti'l-Esrarü'l-Malikiyye ve'l-Mülkiyye*, Daru İhya et-Turas, Beyrut, 1998

- *İlahi Aşk*, çev: Mahmut Kanık, (İnsan Yay.), İstanbul, 2003

- *Marifet ve Hikmet*, Çev. Mahmut Kanık, İstanbul, 2003

İbni Bîbî, *El Evamirü'l-Ala'iyе Fi'l-Umuri'l-Ala'iyе* (Selçukname), Haz. Mürsel Öztürk, (Kültür Bakanlığı Yay.), Ankara, 1996

- *Evamiru'l-Alaiye*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996

- *Selçuknâme*, (Kitabevi), İstanbul, 2007

İbn Battûta, Ebu Abdullah Muhammed Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, I, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A.Sait Aykut, İstanbul, 2004

- *İbn Battûta Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, M.E.G.S.B., Ankara, 1986

- Seyahatname-i İbnu Batuta*, çev. Mehmed Şerif, 1333-1355.
- İbn Bibi, *el-Evâmir ul-Aliyye*, Ankara, 1956
- İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadirî Ugan, M.E. B, İstanbul, 1996
- Şifâu's-Sâil li-tehzîbi'l-mesâil*, neş. Muhammed b. Tawit at-Tanji, çev. Süleyman, Uludağ, Tasavvufun Mahiyeti, İstanbul, 1997
- Tasavvufun Mâhiyeti*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1998
- İbnü'l-Esir, El-Kamil, Fi't Tarih çev.A. Özaydın, C.XI, İstanbul, 1987
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Eğitim ve Bilim", Osmanlı Medeniyeti Tarihi, I, İstanbul, 1999
- İkbal, Muhammad, *Stray Reflections*, Lahor, 1961
- Rumuz-i bîhodî*, "Esrar ve Rumuz" çev. Ali Nihat Tarlan, (Sufi Kitap Yay.), İstanbul, 2005
- Cavidnâme*, çev. Annemarie Schimmel, (Kırkambar Yay.), İstanbul, 1999
- Esrar-ı hodî*, "Esrar ve Rumuz" çev. Ali Nihat Tarlan, (Sufi Kitap Yay.), İstanbul, 2005
- *Ey Şark Kavimleri*, "Allâme Doktor Muhammed İkbal'in Üç Eseri" çev. Ali Nihat Tarlan, İstanbul, 1976
- İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doguşu*, çev. Ahmet Asrar, İstanbul, 1995
- İlhan Kutluer, *Sarp Yokuşu Tırmanmak*, (İz Yay.), İstanbul, 1998
- İmam-ı Rabbanî, *Mektubât*, c. II, m. no. 97, (Fazilet Neşriyat), İstanbul
- İz, Mahir, *Tasavvuf, Mahiyeti, Büyükleri ve Tarikatlar*, (Türdav Yay.) İstanbul, 1969
- İzbudak, Veled, *Mesnevî*, MEB., İstanbul, 1966
- İzutsu, Toshihiko, *Kuran'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, (Pınar Yayınları), İstanbul, 1984

Jaspers, Karl, *Felsefeye Giriş*, çev.: Mehmet Akalın, İstanbul, 1981

Kafalı, Mustafa, “Anadolu’nun Fethi ve Türkleşmesi”, Tarih Boyunca Anadolu’da Türk Nüfus ve Kültür Yapısı Sempozyumu Tebliğleri, Ankara, 1995

-*Anadolu’nun Fethi ve Türkleşmesi*, Ankara, 1997

Kafesoğlu, İbrahim, “Doğu Anadolu’ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemmiyeti”, 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Köprülü Armağanı, İstanbul, 1995

-Selçuklular, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğt. Basımevi, İstanbul, 1966, X

-*Türk Milli Kültürü*, (Boğaziçi yayınları), İstanbul, 1991

-*Türk Milli Kültürü*, (Ötüken Neşriyat), İstanbul, 1998

Kahraman, Atif, *Osmanlı Devletinde Spor*, Ankara, 1995

Kamalov, İlyas, *Moğol İstilas ve Anadolu Kültürüne Tesirleri*, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 140, Eylül-Ekim 2002

Kaplan, Hayri, “Bahâ Veled, Şems ve Mevlânâ’nın Râzî’ye Yönelik Eleştirileri ve Râzî’nin Sûfilere/ Tasavvufa Bakışı”, *Tasavvuf*, 2005, XIV

Kara, Mustafa, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, (Dergah Yayınları), İstanbul, 1990

-*Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, (Dergah Yayınları), İstanbul, 2003

-*Tekke ve Zaviyeler*, (Dergah Yayınları), İstanbul, 1990

Karagöz, İsmail, “Kur’an ve Hadislerin Işığında Sabır ve İnsan”, *DİD*, 38/1, 2002

Karaisailoğlu, Adnan, Mevlâna’da Edebi Zevk, X.Milli Mevlana Kongresi, Tebliğler, Konya, Selçuk Üniversitesi, 2002,

Karakaş, Mahmut, *Müspet İlimde Müslüman Âlimler*, Ankara, 1991

Karakoç, Sezai, *Mevlânâ*, İstanbul, 1999

Kaval, Musa, *Schimmel’in Mevlana’ya Bakışı*, Y. Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2006

Kayaoğlu, İsmet, “Sultan-Mevlevî İlişkilerine Genel Bir Bakış”, 10. Milli Mevlana Kongresi (2-3 Mayıs 2002) Tebliğler, c. 1, Selçuk Üni. Yayınları, Konya, 2002

-“Ticarî Hayat”, A. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, XXIV

- ”Anadolu’da XIII.Yüzyılda Derviş Tarikatları ve Sosyal Zümreler”, Uluslar arası Osmanlı Öncesi Türk Kültür Kongresi Bildiriler, Ankara, 1997

Kaymaz, Nejat, *Pervane M. Süleyma*, Ankara, 1970

Kazvînî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *İbn Mâce, es-Sünen*, I-II, İstanbul, 1992

Keklik, Nihat, “Mevlânâ’da Metafor Yoluyla Felsefe”, 1. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1985

Kelâbâzî, Bekr Muhammed b. İshak Buharî, *Bahru’l-fevâid el-meşhûr bi-maâni’l-ahbâr*, thk. Muhammed Hasan İsmail- Ahmed Ferid el-Mezîdî Dâru’l-kütübu’l-ilmîyye, Beyrut,1999

-*Et-Ta’arruf Li Mezhebi Ehli’t Tasavvuf*, Haz. Süleyman Uludag, (Dergah Yayınları), İstanbul, 1992

Kılıç, Mahmud Erol, İbnu’l Arabî’nin I.İzzeddin Keykavus’a Yazdığı Mektubun Işığında Dönemin Dini ve Siyasi Tarihine Bakış, I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler, Selçuk Üniv. Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya,2001

Kızılgeçit, Muhammet, *Haris el-Muhâsibî’de Dini Davranış Teorisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2006

Kitapçı, Zekeriya, *Türkistanda İslamiyet ve Türkler*, (Nur Basımevi), Konya, 1988

Koca, Salim, “Diyâr-ı Rûm”un (Roma Ülkesi=Anadolu) “Türkiye” Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*,

- *I.İzzeddin Keykavus*,TTK.Yay., İstanbul,1997

-*Türk Kültürünün Temelleri*, II, Ankara, 2003

Koktu, Mehmet Zahid, *Nefsin Terbiyesi*, (Seha Neşriyat), İstanbul, 1999
Kongresi, Konya, 1987

Konuk, A.Avni, *Mesnevî-i Şerif Şerhi I-VII*, haz.: M. Tahralı vd., (KitabeviYay.), İstanbul, 2004-2006

Konur, Himmet, “Mesnevîde Mürîd-Mürşîd ilişkisi”, *Tasavvuf Dergisi*, sa.14, Ocak-Haziran 2005

-*Sufî Ahlakı*, (Ensar Yay.), İstanbul, 2007

Konyalı, İbrahim Hakkı, *Konya Tarihi*, Konya, 1964

Köprülü, Fuad, ”Orta Asya Türk Dervîşliği Hakkında Bazı Notlar”, T.M.XIV,1964, İstanbul, 1965

- *Anadolu'da İslamiyet*, (Akçağ Yayınları), Ankara, 2005

-*Anadolu'da İslâmiyet*, haz.Mehmet Katar, İstanbul, 1996

- *Edebiyat Araştırmaları*, İstanbul, 1989

-*Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara,1972

-*Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara, 1959

-*Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1981

Köse, Ali, *Milenyum Tarikatları*, (Truva Yay.) ,İstanbul, 2006

Köymen, M., *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara, 1963

- Alparslan Zamanı Türk Beslenme Sistemi”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, 1981

- “Anadolu Selçukluları Devletinin Ekonomik Politikası”, *Bellekten*, I, S.198, 1986

- *Miriyokefalon Meydan Muharebesi*, *Milli Kültür*, I/9,1977

Kunter, Halim Baki, *Eski Türk Sporü Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, 1938

Kuşeyri, Abulkerim, *Kuşeyri Risâlesi*, Haz. Süleyman Uludağ, (Dergah Yayınları), İstanbul, 2003

Kübrâ, Necmüddin, *Risâle ile'l-Hâim (Tasavvufî Hayat İçinde)*, haz.: Mustafa Kara,(Dergâh Yay.), İstanbul, 1996

-*Tasavvufî Hayat*, haz: Mustafa Kara, İstanbul, 1980

-*Usûlu Aşere, Risâle İle'l-Hâim, Fevâihu'l-Cemâl, Tasavvufî Hayat*, Hz. Mustafa Kara, (Dergah Yay.), İstanbul, 1980

Küçük, Hülya, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, Konya, 2004

Küçükdağ, Yusuf, *Osmanlı Dönemi Konya Tekke ve Zaviyeleri*, Konya, 1999

- “Konya’da Alaeddin Darüş-Şifası, Tıp Medresesi ve Mescidinin Yeri, Yapısı” Osmanlı Araştırmaları, S.IX, İstanbul, 1989

- *Selçuklular ve Konya*, (Mikro Basım- Yayım-Dağıtım), Konya, 1999

-*Osmanlı Dönemi Konya Tekke ve Zaviyeleri*, Konya, 1999

Laing, Ronald D., *Yaşantının Politikası*, çev. Kemal Sayar,(Vadi Yay.), Ankara, 1993

Lewis, Bernard, “İsmaililer”, *İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Cüz 47, 1950*

-*Rumi: The Past & Present*, Boston, 2000

Lings, Martin, *On birinci Saat Modern Dünyanın Bunalımı*, çev. Ufuk Uyan, İstanbul, 1998

Mantran, Robert, *İslam’ın Yayılış Tarihi (VII – XI. Yüzyıllar)*, Trc. İsmet Kayalıoğlu, Ankara,1981

Massignon, Louis, *Doğuş Devrinde İslâm Tasavvufu*, çev. Mehmed Ali Aynî, İstanbul, 2006

Mâverdî, Ebû Hasan Ali b. Muhammed b.Habib el-Basri, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, çev.: Ali Akın, İstanbul, 1998

Mekkî, Ebû Tâlib, *Kûtü'l-kulûb*, trc: Yakup Çiçek, Dilaver Selvi, İstanbul, 2003

-*Kûtü'l-kulûb*, Yay. Haz. B. Uyûn es-Sûd, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiiye, 1997

-*Kûtü'l-Kulûb*, çev:.,Muharrem Tan, (İz yayıncılık),İstanbul,2004

Merçil, E., *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 2000

Meriç, Ümit, *İçimdeki Cennete Yolculuk*, (Etkileşim Yay.), İstanbul, 2007

Mevlana Celaleddin-i Rumi, *Divan-ı Kebir*, Hzl,A.Gölpınarlı, II, Kültür Bak.Yay.Eskişehir Üniv.Basımevi,1992

-*Mevlana Güldestesi*, Konya Turizm Derneği Yay. Ankara, 1968

- *Fîhi Mâ Fîh*, terc. Ahmet Avni Konuk, haz. Selçuk Eraydın, İstanbul,1994

- *Divan-ı Kebir*, , (haz. Abdülbaki Golpınarlı), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1992,

-*Fîhi Mafîh*, çev. Meliha Ülker Tarıkahya, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1985

-*Mesnevi*, çev. Veled Çelebi İzbudak, göz. geç. Abdülbaki Gölpınarlı, M.E.B. Yay., İstanbul, 1990

-*Mesnevî-i Şerîf, Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzûm Nahîfî Tercümesi I-VI*, haz.: Amil Çelebioğlu, MEB Yay., İstanbul 2000.

-*Rubailer*, çev. ve yay. Şefik Can, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1991

-*Divan-ı Kebir*, trans.Nevit Oğuz Ergin, Echo Publication, California, 2002

Meyerovitch, Eva De Vitray, *Tarih Öncesinden Osmanlı Dönemine Kadar, Konya, Hz. Mevlana ve Sema*, çev. Yrd. Doç. Dr. Abdullah Öztürk, Fr. Okt. Melek Öztürk, Konya İl Kültür Müdürlüğü, Konya, 2003

Mez, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti*, çev. Salih Şaban, (İnsan Yayınları), İstanbul, 2000

Mezahiri, Hüseyin, *Dürtülerin Kontrolü*, çev.: Süleyman Demir, (İnsan Yay.), İstanbul 2002

Muhâsibî, Hâris, *er-Riâye li-hukûkillah*, trc.: Abdülhakim Yüce, İzmir, 1997

Müncimbaşı, Ahmed B. Lütfullah, *Camii'd- Düvel*, (İnsan Yay.) İstanbul, 1995,

Müslim, b. el-Haccâc, İmam Ebu'l-Hüseyin, *Sahih-i Müslim*, (Çağrı Yay.), İstanbul, 1992

Müspet İlimde Müslüman Âlimler, Ankara, 1991

Nasr, Seyyid Hüseyin, *Rumi and the Sufi Tradition*, RCD Cultural Institute, Tehran, 1974

-*Sûfî Essays*, Albany, 1991

Nesefî, Azizüddin, *Tasavvufta İnsan Meselesi -İnsan-ı Kâmil*, çev.Mehmet Kanar, İstanbul, 1990

Nicholson Reynold Alley, *Selected Poems from the Divan-ı Shams Tabriz*, Curzon Press,UK.,1999

-*İslam Süfîleri*, çev. Mehmet Dag vd., Kültür Bakanlığı Yayınları,Ankara, 1978

-*Mevlânâ Celâleddin Rûmî* (çev. Ayten Lermioğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1973

-*Tasavvufun Menşei Problemi*, Çev. Abdullah Kartal, İstanbul, 2004

-*The Masnavi of Jalaluddin Rûmî, ed. From the oldest manuscripts available, with critical notes, translation and commentary*, E.J. Gibb Memorial,New series IV, text I-VI, translation, commentary I-VI, Leiden-London, 1925-1940

-*İslam Süfîleri*, Çev. Mehmet Dağ, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1978

-*Tasavvufun Menşei Problemi*, çev. Abdullah Kartal, (İz Yayıncılık), İstanbul, 2004

-*Selected Poems from the Dîvân-ı Shams Tabrîz*, Curzon Press,[www.khamus.com/ divani-shams.htm](http://www.khamus.com/divani-shams.htm)

Nizamülmülk, *Siyasetname*, çev. Sadık Yalınzuçanlar, (Timaş Yay.), İstanbul, 2002,

Norman, Vincent Peale, *Olumlu Düşünmenin Gücü*, çev.: Şahin Cüceloğlu, (Sistem Yay.), İstanbul, 2001

Nurbakhsh, Javad, *The Psychology of Sufism (Del wa Nafs)*, New York: Khaniqahi Nimatullahi Publications, 1992

Ocak, Ahmet Yaşar, “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1991

- “Nizamiye Medreseleri Geleneği ve Yesevilik”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu, Kayseri,1993

- “XIII.-XIV. Yüzyillarda Anadolu Şehirlerinde Dinî-Sosyal Hayat”, *Kentte Birlikte Yaşamak Üstüne*, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayınları, İstanbul, 1996

- “16-17. Yüzyillarda Bayramî Melâmileri ve Osmanlı Yönetimi, Belleten, TTK.1993,C.LXI

- “Bazı Menakıpn amelere Göre 13-15. y.y. daki İhtidarlarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü”, Osmanlı Araştırmaları II, İstanbul, 1981

- “Nizamiye Medreseleri Geleneği ve Yesevilik”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu, Kayseri, 1993

- “Türk Dünyasında Ahmed-i Yesevi ve Yesevilik Kültürünün Yayılışı,; Bir Sufi Kültürünün Yeniden Güncelleşmesi”, Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1993

- “XIII.-XIV. Yüzyillarda Anadolu Şehirlerinde Dinî-Sosyal Hayat”, *Kentte Birlikte Yaşamak Üstüne*, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayınları, İstanbul, 1996

-”Nizamiye Medreseleri ve Büyük Selçuklularda Eğitim”, *Türkler*, V, Ankara, 2002

-*Babailer İsyanı*, (Dergah Yayınları) İstanbul, 1996

-*Babaîler İsyanı, Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, (Dergah Yay), İstanbul, 1996

-Bazı Menakıpnamelere Göre 13-15. y.y. daki İhtidarlarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü, Osmanlı Araştırmaları II, İstanbul, 1981

- *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, İstanbul, 1992

-*Selçukluların Dini Siyaseti*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul, 2002

-*Türk Sufîğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996

-Zaviyeler, Vakıfları Değisi, Ankara, 1978

Okay, Ayşe Sıdıka, “Fârâbî’de Değer Teorisi”, *Uluslar Arası Fârâbî Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2005

Oral, M. Zeki, “Hz.Mevlana’dan Önce ve Zamanında Konya”, Resimli Hayat Mecmuası, Mevlana Özel Sayısı,1953

Orkun, H. Namık, *Türk Tarihi*, c. IV, Ankara, 1946

Ornstein, Robert E., *Yeni Bir Psikoloji*, çev.:Erol Göka-Feray Işık, (İnsan Yay.)İstanbul, 2001

Ögel, Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1962

Ögel, Semra, *Anadolu’nun Selçuklu Çehresi*, Akbank, İstanbul, 1994

Önder, Mehmet, “Anadolu Şehir Adları Üzerine Efsanelerin Oluşumu”, Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1984

Öngören, Reşat, “Mevlana Celaleddin-i Rumi”, *DİA*, XXIX, Ankara, 2004

Özcan, Mustafa, “Mevlana ve Kaynakları”, http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=136, 11 Subat 2008

Özçelik, Mustafa, *Yunus Emre*, (Beyan Yayınları), İstanbul, 1991

Özönder, Hasan, *Konya Mevlana Dergahı*, Kültür Bak.Yay, Ankara, 1989

Öztuna, Yılmaz, “Mesnevî”, Türk Ansiklopedisi, MEB. Yay., Ankara, 1983

- *İslam Devletleri:Devletler ve Hanedanlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.,1996

Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur’an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, İFAV., İstanbul, 1989

-*Kuşadalı İbrahim Halvetî*, (FatihYayınevi Matbaası), İstanbul, 1982

- “İbrahim b. Edhem”, Nesil Dergisi, sy.5, İstanbul, Şubat-1979

Pakalın, M.Zeki, “Mesnevîhânlık”, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, 1983

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, C.II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1989

-*Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, (Ötüken Yay.), 1998

Panipetti, Mevlana Şeyh Muhammed, *İslam Yayılış Tarihi*, (Toker Yayınları), İstanbul, 1972

Papaz Grigor, *Urfalı Mateos ve Papaz Grigorun Zeyli*, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara, 1987

Parmaksızoğlu, İsmet, *İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, İstanbul, 1993

Peale, Norman Vincent, *Olumlu Düşünmenin Gücü*, çev.: Şahin Cüceloğlu, (Sistem Yay.), İstanbul, 2001

Peyami Safa, *Nasyonalizm, Sosyalizm, Mistizm*, (Toker Yayınları), İstanbul, 1975

Pirene, Henry, *Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, ter.,Uygur Kocabaşoğlu, (Alan Yayıncılık),1983

Donald Edger Pitcheher, *Osmanlı İmparatorluğunun Tarihsel Coğrafyası*, çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001

Psellos, Mikhail, *Khronographia*, çev. Işın Demirkent, TTK Yayınları, Ankara, 1992,

Pür, İlyas, “*Yunus Emre'de Dini Hayatın Psikolojisi*” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, Çukurova Üniversitesi, 2008

Ramsay, M.M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul, 1960

Rasonyi, L., *Türk Devletinin Batıdaki Varisleri*, Ankara, 1983

Ravdatü't-Tâlibîn ve Umdetü's-Sâlikîn (Hak Yolunun Esasları), trc. Dilaver Selvi, (Semerkand Yay), İstanbul, 2005

Razi, Ebu Bekir er-Râzî, *Ruh Sağlığı*, çev.: Hüseyin Karaman, İstanbul, 2004

Râzî, Fahreddîn, *et-Tefsîru'l-kebir li'l-imâmi'l-Fahr er-Râzî*, I-XI, Dâru ihyâi't-türâs el-Arabî, Beyrût, 1997

-*Tefsîr-i Kebir-Mefâtihü'l-Gayb*, trc: Suat Yıldırım-Lütfullah Cebeci-Sadık Kılıç-C. Sadık Dogru, (Akçağ Yayınları), Ankara, 1988

Richard, J., “Ultimatus Mongols et Letters Apocyhes”, Central Asiatic Journal, Vol.XVLL, Weisbaden, 1973

Rockhill, W.N., *The Journey of William Rubruck*, London, 1900

Rousseau, J. J., *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev.: Rasih Nuri İleri, (Say Yay.), İstanbul, 1990

Roux, Jean-Paul, *Türklerin ve Moğollar Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul, 1994

Royster, James E., “Sufi Shaykh as Psychotherapist” Department of Religious Studies, Cevland State University, Cleveland Ohio 44115, U.S.A, Psychologia, 1979

Runciman, Steven, *A History of the Crusades*, Cambridge University Press, London, 1965

-Haçlı Seferleri Tarihi, çev. Fikret İşıltan, TTK Yayınları, Ankara, 1992

Russel, Bernard, *Dünya Görüşüm*, çev. S. Tiryakioğlu, İstanbul, 1977

Safî, Ali b. Hüseyin, *Raşahât Aynu'l- Hayât*, trc., Mehmed Şerif el-Abbâsî, Sebzevâr, 1291, haz, Mustafa Özsaray, İstanbul, 2005

Salt, Alparslan, *Semboller Ansiklopedisi*, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul, 2006

Sarmış, İbrahim, *Teorik ve Pratik Açından Tasavvuf ve İslam*, (Ekin Yayınları), İstanbul, 1997

Sav, Hasan, *1240–1256 Yılları Arasında Anadolu Selçuklu-Moğol İlişkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1999

Sayılı, Aydın, “Higher Education in Medieval İslam”, Ankara Üniversitesi Yıllığı, II, 1947-8

Sazak, Şazuman, “Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devletinde Zorunlu Nüfus Hareketi İskan Politikası”, I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler, Selçuk Üniv. Araş. Mer., Konya, 2001

Schimmel, Annemarie, *I Am Wind You are Fireİ The Life and Work of Rumi*, Shambala Publications, Massachusetts, 1992

- “Mevlana C.Rumi’ye Göre Konya’da Gündelik Hayat”, Mevlana’nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlana Semineri,TIB Yayınları, Ankara,1973

- *As Through a Veil Mystical Poetry in Islam*, Columbia University Pres, New York,1982

- “Mawlana Rumi: yesterday, today, and tomorrow”, Poetry and Mysticism in İslam, The Heritage of Rumi, ed. Amin Banani, Richard Hovannisian and Georges Sabagh, United Kingdom: Cambridge University Press,1994

-*Aspects of Mevlâna*, A Publication of Tourism Association Konya, Ankara,1971

- *Aşk, Mevlâna ve Mistisizm*, Çev. Senail Özkan, (Kırkambar Yayınları), İstanbul, 2002

- *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, çev. Senail Özkan, Ötüken Yayınları, İstanbul,2000

- *Gabriel’s Wing: A Study into religious Ideas of Sir Muhammed Iqbal*, Leiden, 1963

- *I am Wind, You are Fire: The Life & Work of Rumi*, Boston, 1992

- *Islamic Literatures of India*, ed.Otto Harrasowitz, Weisbaden, 1973

-*İslam’ın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, (Kabalca Yayınları), İstanbul,1999

- “Mevlana C.Rumi’ye Göre Konya’da Gündelik Hayat”, Mevlana’nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlana Semineri,TIB Yayınları, Ankara, 1973

- *Mevlâna Celâleddin’in Şark ve Garpta Tesiri*, Gutenberg Matbaası, Ankara, 1963

-*Mystical Dimension of Islam*, Chapel Hill, University of North Caroline Pres,1975

-*Ruhum Bir Kadındır*, çev. Ömer Enis Akbulut, İstanbul, (İz Yayıncılık), 2001

-*Rumi's World; The Life and Work of the Great Sufi Poet*, Shambala Publication, Boston, 1992

-*Sun Triumphal-Love Triumphant*, East-West Publications, London, 1978

- *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, Kabalcı Yayınevi), İstanbul, 2004

Scholem, Gershom, *Major Trends in Jewish Mysticism*, Schocken Books, New York, 1995

Schumacher, E. F., *Aklı Karışıklar için Kılavuz*, çev.: Mustafa Özel, (İz Yay.), İstanbul, 1992,

Schuon, Frithjof, *İslâm ve Ezeli Hikmet*, çev.: Şahabeddin Yalçın, (İnsan Yay.), İstanbul, 1998

Sertoğlu, Mithat, *Süryani Türklerinin Siyasi ve İctimai Tarihi*, İstanbul, 1974

Sevim, Ali "Malazgirt Meydan Savaşı ve Sonuçları", Malazgirt Armağanı, Ankara, 1973

-*Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK Yayınları, Ankara, 1983

Sevinç, Necdet, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, İstanbul, 1987

Sezen, Yümni, *İslâm'ın Sosyolojik Yorumu*, (Birleşik Yay.), İstanbul, 2000

Smith, Margaret, *Bir Kadın Sûfi Râbiâ*, çev. Özlem Eraydın, (İnsan Yay.), İstanbul, 1991

Smith, Wolfgang, *Kâinat ve Aşkınlık*, çev. Mehmed Ali Özkan, (İnsan Yay.), İstanbul, 1996

Sultan Veled, *İbtidanâme*, çev. Abdülbaki Golpınarlı, Ankara, Konya Turizm Derneği, 1976

-*İbtidaname*, e-Kitap

Sunar, Cavit, *İslam'da Felsefe ve Farabi*, AÜİF Yay., Ankara, 1972

-Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara, 1974

-*Tasavvuf Tarihi*, Ankara Üniv.İlahiyat Fak.Yayınları, Ankara, 1975

Sühreverdî, Ebu Hafs Ömer, *Avârifü'l-Meârif*, Tasavvufun Esasları, Haz. H.Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz, Erkam Yayınları, İstanbul, 1990

- *Avârifü'l-Maarif*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabiyyi, Beyrut, 1966

-*Tasavvufun Esasları Avârifü'l – Mearif Tercemesi*, çev. H.Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, (Erkam Yayınları,) İstanbul, 1990

Sülemî, Ebû Abdurrahman, *Kitâbü'l-fütüvve/Tasavvufta Fütüvvet*, nşr: Süleyman Ateş, Ankara, 1977

-*Tabakâtu's-sûfiyye*, thk: Nureddin Şerîbe, Kâhire,1986

Sümer, Faruk, Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?, Belleten, 24, 1960

-*Anadolu'da Moğollar*, SAD. TTTK, Ankara, 1970

- *Yabanlu Pazar*, İstanbul, 1985

-*Oğuzlar*,Ankara, 1972

-*Oğuzlar*,TTK, Ankara,1967

Süryani Mihail, *Süryani Mihail Vekayinamesi*, çev. Hrant D. Andreasyon, TTK, Ankara,1944

Şafak, Y. -Şimşekler, N., *Konulara Göre Mesnevi'den Özdeyisler*, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm, Konya, 2005

Şafak, Yakup, “, “Hz. Mevlâna ve Çevresindeki Bazı Önemli Şahsiyetler, Bildiriler”, Mevlananın 700. Ölüm Yıldönümü dolayısıyla Uluslar arası Mevlana Semineri,2001, İş Bankası Kültür Yayınlar, Ankara, 1973

-*Hazret-i Mevlâna'nın Eserleri. Konya: Konya Valiligi İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2005*

Şahin, Muhammed, *Mesnevî'nin Tenkidi*, İstanbul, 1946

Şeker, Mehmet, *Anadolu'da Birarada Yaşama Tecrübesi*, DİB Yay., Ankara, 2002

- “İbn-i Batuta’ya Göre Konya ve Mevlana”, 4. Milli Mevlana Kongresi (12-13 Aralık1989), Tebliğler, Konya, 1991

Şems-i Tebrizi, Makâlat (Konuşmalar), çev. M. Nuri Gencosman, İstanbul, 1974

Şengül, İdris, *Kur’an Kıssaları Üzerine*, Isık Yay., İzmir, 1994

Şimşekler, Nuri, “Hz. Mevlana’da Evlilik, Aile ve Çocuk Eğitimi”, Mevlana’nın Düşünce Dünyasından, Aralık 2005

- “Selçuklular ve Konya”, Mevlana Panellerinde Sunulan Bildiriler, Selçuklu Üniversitesi Araştırmaları, Konya, 2001

Şirâzî, Şeyh Sadî-i, Gülistan, çev. Kilisli Rıfat, İstanbul, 1946

Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, (Dergah Yayınları), İstanbul, 1998

Taneri, A., *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun gelişmesi ve Saray hayatı- teşkilatı*, Ankara, 1978

Tanpınar, Ahmet Hamdi, Beş Şehir, MEB. Yay., İstanbul, 1994

Tanriokur, Ş. Barihüda, “Osmanlı Musikisi”, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, II, İstanbul, 1999

Tansel, Selahattin, “Malazgirt Savaşı Hakkında”, Malazgirt Zaferi ve Alp Arslan, İstanbul, 1971

Tarlan, A.Nihat, “Mevlânâ’nın Dünyası”, *Keskül Sûfi Gelenek ve Hayat*, İstanbul, 2004

Taşköprizâde, *Şakayik-i Numaniye*, çev. Mecdi Efendi, İstanbul, 1269

Taylan, Necip, *Gazali’nin Düşünce Sisteminin Temelleri*, İfav Yay., İstanbul, 1989

Tekin, Mehmet, *Roman Sanatı*, Ötüken Nesriyat, İstanbul, 2003

Temir, Ahmet, “Cacaoğlu Nure’l-Din’in 1272 Tarihli Arapça-Mogolca Vakfıyesi”, Ankara, 1959

-*Moğolların Gizli Tarihi*, Ankara, 1948

Tirmizî, Ebû Muhammed b. İsa, *es-Sünen, Sünen-i Tirmizî Tercümesi*, terc. Mollamehmetoğlu O. Zeki, İstanbul

Tirmizî, *Kitâbu'l-emsâl mine'l-Kitâb ve's-Sünne* (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire, 1989

Togan, Zeki Veleli, *Oğuz Destanı*, İstanbul, 1972

-*Umumi Türk Tarihine Giriş*, (Enderun Kitabevi), İstanbul, 1981

Tonybee, Arnold, *Medeniyet Yargılanıyor*, çev. Ufuk Uyan, (Yeryüzü Yay.), İstanbul, 1980

Top, Hüseyin, *Mevlevî Usul ve Adabı*, İstanbul, 2001

Topaloğlu, Nuri, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, Ankara, 1988

Topbaş, Osman Nuri, "Hz. Mevlânâ'nın Gönül İkliminden Hikmet Parıltıları", *Altınoluk*, Aralık-2006, S.250

Topçu, Nurettin, *Mevlâna ve Tasavvuf*, İstanbul, 1974

Tosun, Necdet, *Bahaeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İstanbul, 2003

Tudela'lı Benjamin & Ratisbon'lu Petachia, *Orta Çağda İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, çev. Nuri Aslantaş, (Kaknüs Yay.), İstanbul, 2001

Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsânî Esasları*, İstanbul, 1993

- "Celaleddin Karatay ve Vakfiyeleri, Belleten, S.XLV,1948

- "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri, D.T.C. Fakültesi Dergisi, IX, 4

- "Celaleddin Karatay, Vakıflar ve Vakfiyeleri", Belleten, XLV/47, 1948

- "Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization,"

- "İkta," İA.,VI

- "Selçuk Kervansarayları", Belleten, S.XXXIX, 1946

- "Selçuklular ve İslamiyet", D.T.C.F. Dergisi, IV,1946

- "Selçuklular ve Beylikler Döneminde Anadolu", *İslam Tarihi Kültür ve*

Medeniyeti, C. I, Çev. Kasım Turhan, (Hikmet Yayınları), İstanbul, 1988

- "The İdeal of World Domination Among the Mediveal Turks" Studia Islamica, IV,1995

- "Selçuklu Devri Vakfiyeleri",I, Belleten, XI

- *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009

- *Selçuklular ve İslamiyet*, (Ötüken Yayınları), İstanbul, 2005

- *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*,(Ötüken Neşriyat), İstanbul, 2006

- *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara, 1958

- Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, Metin, Tercüme ve Araştırmalar, Ankara, 1988

Tümer, Günay – Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, (Ocak Yayınları), Ankara, 1993

Türer, Osman, "XIII-XIV. Asırlarda Anadolu'da Tasavvufi Hayata Genel Bir Bakış-I", Yeni Ümit, S.21,1993

-*Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul, 1995

Türkmen, Erkan, *The Esence of Rumi's Masnevi Including His Life and Works*, Publication of Ministry of Culture, Ankara, 2002

Uğur, Ferit -M. Mes'ud Koman, *Selçuklu Büyüklerinden Celaliüddin Karatay ile Kardeşlerinin Hayat ve Eserleri*, Konya, 1940

Uğurlu, Kâmil, "Selçuklular'ın Oturdıkları Evler Dünden Bugüne", Kubbealtı Akademi Mecmuası, 18/3, İstanbul, 1983

Uluç, Tahir, *İbn Arabi'de Sembolizm*, (İnsan Yay.), İstanbul, 2007

Uludağ, Süleyman, "Dua", DİA, Ankara, 1978

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara, TTK, 1987

Uslu, Mustafa, "Ahi Birlikleri ve Loncalar", Milli Eğitim ve Kültür Dergisi, S. XIV, Ankara, (Aslımlar Matbaası), 1982

Uysal, Veysel, *Psiko-Sosyal Açından Oruç*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1994

Uzluk, Şahabettin, *Mevlevilikte Resim*, Ankara, 1957

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal, TTK, Ankara, 1988

- "XII. Ve XIII. Asırlarda Anadolu'daki Fikir Hareketleri ve İctimai Müesseselere Bir Bakış", III. Türk Tarih Kongresi, tebliğler, Ankara, 1948

- "Mevlâna'nın Yetiştği Ortam", Bildiriler, Mevlananın 700. Ölüm Yıldönümü dolayısıyla Uluslar arası Mevlana Semineri, 2001, İş Bankası Kültür Yayınları, 1973

Ünver, Süheyl, "Anadolu Selçuklu Hanedanı Tahtları Üzerine", VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara, 1972

Ünver, Günay A., Ecer, Vehbi, *Toplumsal Değişme tarikatlar ve Türkiye*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1999

- "Dini Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik", Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Kayseri, 1998, S. X

Ürkmez, Melahat, *Gönül Bahçesinde Mevlâna*, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya, 2002

Ürün, Ahmet Kazım, "Mevlana'nın Edebi Kişiliğine Etkileyen Şahsiyetler ve Eserleri", III. Uluslararası Milli Mevlâna Kongresi

Vakkasoğlu, Vehbi, *Aşk Çağlayanı Hz. Mevlana*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2004

Vardabet, Vardan, "Türk Futûhâtı Tarihi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Tarih Semineri Dergisi, 1-2, 1937

Vryonis, Speros Jr, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century*, London, 1971

Walsh, R. N., & Frances Vaughan, *Ego Ötesi*, çev.: Halil Ekşi, (İnsan Yay.), İstanbul, 2001

Watt, Montgomery, *İslam'ın Avrupa'ya Tesiri*, trc.Hulusi Yavuz, İstanbul, 1986

- "Müslüman Aydın- Gazâlî Hakkında Bir Arastırma", çev. Hanifi Özcan, (Etüt Yayınları), Samsun, 2003

Wels, H. G., *Kısa Dünya Tarihi*, İstanbul, 1972

Wilcox, Lynn, *Sûfizm ve Psikoloji*, çev.: Orhan Düz, (İnsan Yay.), İstanbul 2001

Witteck, Paul, *The Rise of the Otoman Empire*, London, 1963

Yakıt, İsmail, "Mevlânâ'da Akıl ve Aklın Kritiği", 8. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya, 1996

- "Hoca Ahmet Yesevi ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri", SDÜİF Dergisi, S.1, Isparta, 1994

Yaran, Cafer Sadık, "İbn Arabî, Mevlâna ve Yunus Emre'ye Göre Ötekinin Durumu", *İslam ve Öteki*, Ed. Cafer Sadık Yaran, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001

Yazıcı, Tahsin, *Kalenderlere Dair Yeni Bir Eser*, Ankara, 1968

Yeniterzi, Emine, "Mevlana'nın Eserlerinde Ahlâki Unsurlar" X.Milli Mevlana Kongresi, Tebliğler, Konya, 2002, Selçuk Üniversitesi

- *Mevlana Celaleddin Rumi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995

Yeprem, M. Saim, *Mâtürîdî'nin Akîde Risâlesi ve Şerhi*, İstanbul, 1989

- *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, İstanbul, 1984

Yesevi, Ahmed, *Vilayetnâme*, nşr. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1958

Yıldız, Doğan, *Türk Spor Tarihi*, İstanbul, 1979

Yıldız, Hakkı Dursun, "Hazarlar arasında Müslümanlığın Yayılması", VIII.T.T.K. Bildirileri II, Ankara, 1976

Yılmaz, H. Kâmil, *Tasavvuf Meseleleri*, İstanbul, 1997

- "Mü'minin Sığınağı: Dua", *Tasavvufî Bakış*, (Erkam Yay.), İstanbul, 2003

-*Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Ensar Neşriyat) ,İstanbul, 1998

-*Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiye Tarikatı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay, İstanbul,1980

Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sufiler, Devlet ve Ulema*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 2001

Yınanç, M.H., *Anadolunun Fethi*, İstanbul, 1944

Yunus Emre, *Dîvân ve Risâletü'n-nushiyye*, haz. Dr. Mustafa Tatçı, İstanbul, Sahhaflar Kitap Sarayı, 2005

Yurtaydın, Hüseyin Gazi, *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara, 1982

Yuvalı, Abdülkadir, *İlhanlılar Tarihi I*, Kayseri, 1995

Yuvalı, Abdülkadir, Moğol Harekatının Anadolu'nun Demografik ve Dini Yapısı Üzerindeki Etkileri, ERDEM(Dergi),Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, C:9, S.27, Ankara, 1997

Yücebaş, Hilmi, *Edebiyatımızda Mevlana*, (Leyle İle Mecnun Yay.), İstanbul, 2007

Yücebaş, Hilmi, *Edebiyatımızda Mevlana*, Yeni Matbaa, İstanbul,1959

Zebîdî, Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'llatîf, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, XII+I, trc. ve şerh: Kâmil Miras, DİB. Yay. Ankara, 1988, IX

Zebûr-i Acem, Peyam-i Maşrık, *Şarktan Haber*, çev. Ali Nihat Tarlan, (Sufi Kitap Yay.) İstanbul, 2006

Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'lmeşâhîr ve'l-a'lâm* (thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî), I-LIII, Dâru'l-Kitâb el-Arabî, Beyrût, 1992

Kaval, Musa, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Dönemin Sosyo-Dini Yapısı ve Tasavvufî Hayatı, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Aşkar, 552 s.

Mevlânâ, Mesnevî'yi, salıkların kamil birer insan olabilmeleri için kaleme almıştır. Bu nedenle kendisinin de ifade ettiği gibi Mesnevî, o dönem ve daha sonraki insanlık için adeta mânevi bir kılavuz kitap mahiyetinde olmuştur. Dikkat çekmek istediği hâkikatleri anlatırken dönemin insanı tarafından bilinen ve kullanılan hikâye, sembol veya gündelik yaşam unsurlarını kullanmıştır. Zira onun sanat gayesinden, uzak toplumun her katmanını dikkate alarak, onlara mânevi önderlik etmek olduğu için herkes tarafından anlaşılacak için şiir yazdığını biliyoruz. Bu amaca hizmet doğrultusunda mesajı daha anlaşılır kılmak amacıyla eser dönemin toplumsal, dini ve kültürel yapısına ışık tutan örneklemeler ile kuvvetlendirilmiştir. Örneğin eserde toplumun etnik ve dini yapısı, aile hayatı, sanat ve ziraat faaliyetleri, padişahların ve iktidar sahiplerinin yaşamları, dini ve tasavvufî çevreler ve onların davranış şekilleri, çocukların oyunları ve hatta toplumdaki olumsuz düşünce ve davranışlar ele alınarak asıl maksat olan mânevi tekâmülü anlatılmıştır. Biz de bu çalışmamızda tarih yazmacılığında ziyade tasavvufî hikmetler nazarıyla Mesnevî'den hareketle o dönemin sosyal, dini ve tasavvufî hayatına ışık tutmaya çalıştık.

Kaval, Musa, Socio-Religious Structure and Mystical Life of The Period in Rumi's Mesnevi, PhD Thesis, Advisor: Prof. Dr. Mustafa Aşkar, 552 p.

Mevlana had Mesnevi written for devotees to become Kamil Human. For this reason, as he stated before Mesnevi becomes as a spiritual guide books for not only that time but also later times human. He used stories known and used by people, symbol and elements of everyday in that period in order to teach the facts he wished to draw attention on. Because it is known that he wrote his verses so as to guide the people for their spiritual development by taking into account their moral intents away from the goal of art for art. In accordance with this purpose Mesnevi has been strengthened with examples of the period of social, religious and cultural samples in order to make the message more understandable. For example; ethnic and religious structure of society, family life, art and agriculture activities, sultans and other powerful men's life, religious and mystical circles and their behavioral patterns, children's games, and even negative thinking and behaviors committed were used to teach real aim "spiritual elevation." In our study we tried to illuminate the social, religious and mystical life of the period in view of the sufistic wisdom rather than history.